Doktori (PhD) értekezés

Speck Gyula

2026

NEMZETI KÖZSZOLGÁLATI EGYETEM

Hadtudományi Doktori Iskola

Speck Gyula

Németország a poszt-civilhatalom útján: a fegyverexport-politika a német kül- és biztonságpolitika rendszerében (2005-2024)

Doktori (PhD) értekezés

Témavezető:

…….

Dr. Hettyey András

Budapest, 2026

TARTALOM

1. BEVEZETÉS 7

1.1. A témaválasztás aktualitása és indoklása 7

1.2. Szakirodalmi áttekintés 8

1.2.1. Áttekintő munkák a német külpolitikáról 9

1.2.2. A katonai erő alkalmazásával kapcsolatos munkák 9

1.2.3. A német külpolitika elméleti megközelítései 10

1.2.4. Fegyverexport-politika és hadiipar 11

1.2.5. Az értekezés hozzájárulása a nemzetközi és hazai szakirodalomhoz 15

1.3. A tudományos probléma megfogalmazása és lehatárolása 16

1.3.1. A kutatás céljai 17

1.3.2. Kutatási kérdések 17

1.3.3. Kutatási hipotézisek 18

1.3.4. A kutatás korlátai 19

1.4. Az értekezés felépítése 20

2. MÓDSZERTAN 23

2.1. A szerepfelfogás változásának vizsgálata a tartalomelemzés kvalitatív és kvantitatív eszközeivel 23

2.2. Módszertani szempontok a fegyverexport vizsgálathoz 25

2.3. Külpolitikai modellek tesztelése 29

2.4. Stratégiai dokumentumok elemzése 33

2.5. Félig strukturált kvalitatív interjúk 34

2.6. Indexek a hadiipar vizsgálatához 35

2.7. Egyéb statisztikák és adatbázisok 36

2.8. Összefoglalás 36

3. A KUTATÁS ELMÉLETI KERETE 38

3.1. Szerepelmélet 39

3.2. A civil hatalom 43

3.2.1. A civil hatalom változása: civil hatalom 2.0, realista civil hatalom, alakítóhatalom 47

3.2.2. A poszt-civilhatalom 49

3.3. Neorealista modell: a hatalmi állam 51

3.4. A kereskedelmi liberalizmus modellje: kereskedőállam 53

3.5. A kereskedelmi realizmus modellje: geoökonómiai hatalom 54

3.6. Összegzés 56

3.7. A fegyverexport elméleti értelmezési lehetőségei 57

3.7.1. Civil hatalom és poszt-civilhatalom 57

3.7.2. Hatalmi állam 58

3.7.3. Kereskedőállam 59

3.7.4. Geoökonómiai hatalom 59

3.7.5. Összefoglalás 60

4. NÉMETORSZÁG SZEREPFELFOGÁSÁNAK VÁLTOZÁSAI 2014 UTÁN 61

4.1. Németország szerepkoncepciói 2005-2013 és 2014-2024 között 63

4.1.1. Westbindung elkötelezettje 65

4.1.2. Felelősséget vállaló Németország 68

4.1.2.1. Ukrajnai válság 2014-2015 74

4.1.2.2. NATO szerepvállalás 76

4.1.2.3. Iszlám Állammal szembeni fellépés és a szíriai vegyifegyverek megsemmisítése 79

4.1.2.4. Értékelés 80

4.1.3. Európai integráció támogatója 81

4.1.4. Emberi jogok támogatója 87

4.1.5. Multilaterális nemzetközi szervezetek támogatója 94

4.1.6. További szerepkoncepciók 100
4.1.6.1. Megerősödött szerepkoncepciók 101
4.1.6.2. Új szerepkoncepciók 105
4.1.6.3. Háttérbe szorult szerepkoncepciók 107
4.1.6.4. Állandó szerepkoncepciók 110
4.2. Összefoglalás és értékelés 112
4.2.1. Első következtetés: a szerepfelfogás változása 114
4.2.2. Második következtetés: Németország, mint poszt-civilhatalom 117
5. NÉMETORSZÁG FEGYVEREXPORT-POLITIKÁJA 2005-2024 KÖZÖTT 126
5.1. A (nyugat)német fegyverexport-politika fejlődése 1945-től az ezredfordulóig 126
5.2. A német fegyverexport-szabályozás nemzeti és nemzetközi kerete 129
5.2.1. Nemzeti keret 129
5.2.1.1. Politikai Alapelvek és kézifegyver-alapelvek 132
5.2.2. Nemzetközi fegyverexportellenőrzési rezsimek 136
5.2.3. Parlamenti ellenőrzés és transzparencia 140
5.2.4. Összefoglalás és értékelés 142
5.3. A német fegyverexport-politika fő irányai 2005-2024 között 144
5.3.1. I. fázis (2006-2009) 149
5.3.1.1. Fő tendenciák 2009-2009 között: lappangó feszültségek 150
5.3.2. II. fázis (2010-2013) 152
5.3.2.1. Fő tendenciák 2010-2013 között: stratégiai fordulat és az arab tavasz 154
5.3.3. III. fázis (2014-2017) 159
5.3.3.1. Fő tendenciák 2014-2017 között: kísérlet a szigorított fegyverexport-politikára 160
5.3.4. IV. fázis (2018-2021) 165
5.3.4.1 Fő tendenciák 2018-2021 között: Szaúd-Arábia, India, Magyarország 166
5.3.5. V. fázis (2022-2024) 171
5.3.5.1. Fő tendenciák 2022-2024 között: korszakváltás, Izrael, Közel-Kelet 173
5.3.6. Kitekintés 2025-re 180

5.3.6. Értékelés 182
5.3.5.1. I. fázis (2006-2009) 182
5.3.6.2. II. fázis (2010-2013) 183
5.3.6.3. III. fázis (2014-2017) 184
5.3.6.4. IV. fázis (2018-2021) 184
5.3.6.5. V. fázis (2022-2024) 186
5.3.6.6. Első következtetés: a fegyverexport-politika változása és a felvett szerepek 188
5.3.6.7. Második következtetés: szerepkonfliktus és szerepvitatottság a fegyverexport-politikában 192
5.4. Összefoglalás 196

6. A HADIIPAR ÉS A KÖZVÉLEMÉNY SZEREPE A NÉMET FEGYVEREXPORT-POLITIKÁBAN 198

6.1. A vállalatok és érdekcsoportok szerepe a kül- és biztonságpolitikában, különös tekintettel a hadiipari szereplőkre 198
6.2. A hadiipar szerepe a német fegyverexport-politikában 200
6.2.1. Fogalmi keretek: hadiipar, védelmi ipar, biztonsági ipar 200
6.2.2. A német hadiipar strukturális jellemzői 201
6.2.3. Katonai-ipari komplexum Németországban 208
6.2.3.1. Az állam és a hadiipar kapcsolata 208
6.2.3.3. A hadiipar befolyása a fegyverzetpolitikában 217
6.2.3.4. A német hadiipar a korrupciós indexekben 221
6.2.4. Értékelés 223
6.3. A társadalom szerepe a külpolitikában és fegyverexport-politikában 224
6.4. A fegyverexport-politika megítélésének a változása a német társadalomban 227
6.4.1. Mikroszint: a közvélemény 227
6.4.2. Mezoszint és makroszint: Nem-kormányzati szervezetek, békemozgalom és a politikai pártok 235
6.4.3. A közvélemény és a társadalmi szervezetek együttes hatása 236
6.4.4. Értékelés 238
6.5. Összefoglalás és főbb következtetések 240

7. KÖVETKEZTETÉSEK 243

7.1. A doktori értekezés összegzése 243

7.2. A hipotézis vizsgálatának eredménye 244

7.2.1. Első hipotézis 244

7.2.2. Második hipotézis 245

7.2.3. Harmadik hipotézis 246

7.3. Új tudományos eredmények 247

7.4. Ajánlások: A kutatás eredményeinek gyakorlati felhasználhatósága, új kutatási irányok 248

FELHASZNÁLT IRODALOM 250

Primer források (stratégiai dokumentumok, politikusi beszédek és cikkek) 250

Primer források (kormányzati jelentések) 263

Primer források (állami szervek, társadalmi szervezetek és vállalatok forrásai) 266

Primer források (nemzetközi szervezetek és rezsimek forrásai) 273

Primer források (adatbázisok, közvéleménykutatások) 275

Szekunder források (szakirodalom) 281

Szekunder források (média) 332

A SZERZŐ TÉMÁVAL KAPCSOLATOS PUBLIKÁCIÓI 348

1. Melléklet: Rövidítések jegyzéke 350

2. Melléklet: Ábrák jegyzéke 353

3. Melléklet: Táblázatok jegyzéke 355

4. Melléklet: Egyéb ábrák és táblázatok 359

FÜGGELÉK 365

1. Függelék: Egyéb ábrák és táblázatok 365

2. Függelék: Interjúkérdések 373

1. BEVEZETÉS

1.1. A témaválasztás aktualitása és indoklása

A Németországi Szövetségi Köztársaságról hagyományosan az a kép alakult ki, hogy Európa stabil, meghatározó gazdasági és politikai hatalma, azonban kül- és biztonságpolitikáját számos ellentmondás övezi, amely miatt gyakran kritikák tárgyát is képezi. A szakirodalomban és a sajtóhírekben Németország kül- és biztonságpolitikáját[1] leginkább Európa-politikáján, bilaterális kapcsolatain, vagy a Bundeswehr műveleti szerepvállalásán keresztül szokták tárgyalni. A német kül- és biztonságpolitika ugyanakkor egyik legellentmondásosabb területe a fegyverexport-politika[2], amely nagyrészt az orosz-ukrán háború kapcsán került jobban a nemzetközi és a hazai tudományos érdeklődés fókuszába. Németországban a fegyverexport-politikát, több más számottevő hadiiparral rendelkező országgal ellentétben szinte véget nem érő etikai-morális és politikai-szakmai viták övezik. Emellett bel- és külpolitikailag is igen érzékeny szakpolitika, 1992-ben még egy védelmi miniszter karrierjének is a végét okozta, továbbá nem egyszer Németország szövetségesi megbízhatóságát is próbára tette. A fegyverexport-politika sajátosságát adja továbbá az általános kormányzati titoktartás, hiszen a végrehajtó hatalom kompetenciájába tartozik, ugyanakkor az egyes politikai döntések hátteréről gyakran csak a médiába kiszivárogtatott információkon alapuló hírekből lehet értesülni. A fegyverexport megítélése a németországi nyilvánosságban kifejezetten negatív, a döntéshozók rendszerint az ellenzék és a civil társadalom kritikáival szemben folyamatos magyarázkodásra kényszerülnek.

A 2000-es évek végétől bekövetkezett fejlemények új szintre emelték a fegyverexport-politikát. Az export értéke újabb és újabb rekordokat döntött, a döntéshozók egyre nyíltabban amellett érveltek, hogy a fegyverexport kül- és biztonságpolitikai eszköz és hozzájárul a

[1] A külpolitikának számos definíciója létezik a szakirodalomban (lásd Kiss J., 2009, pp. 17-22). Tálas Péter megfogalmazásában „A külpolitika a nemzetközi rendszernek egy adott ország szempontjából való megközelítése, melynek részeként a hatalmon lévő pártok, érdekcsoportok egyezségre jutnak abban, mit kell tennie az államnak, hogy érdekeit minél hatékonyabban tudja érvényesíteni a nemzetközi rendszerben, annak szereplőivel együttműködve, vagy azok ellenében. A külpolitika az államnak az a tevékenysége, amely érdekeinek nemzetközi érvényesítésére, védelmére, helyzetének alakítására irányul" (Tálas, n.d.-a). „A biztonságpolitika azon politikai célok, stratégiák és eszközök összessége, amelyek egyik oldalról a béke megőrzését, a háborúk megakadályozását, másik oldalról viszont a fenyegetések és veszélyek elleni fellépéshez, az ország megvédéséhez szükséges feltételek megteremtését szolgálják" (Gazdag & Remek, 2018, p. 18).

[2] A fegyverexport-politikának (angolban *arms export policy*, *arms transfer policy*, németben *Rüstungsexportpolitik*) nincsen a magyar terminológiában meghonosodott definíciója. Az értekezésben Mark Bromley definícióját követem, mely szerint a fegyverexport-politika olyan szakpolitika, amely a hagyományos fegyverek és hordozóeszközeik és a kapcsolódó hadfelszerelés (melyek általában megtalálhatók az ellenőrzött termékek katonai listáján) egyik országból a másik országba való kivitelét szabályozza, irányítja (Bromley, 2008, p. 2).

hadiipar fenntartásához. Bár a politikai vezetés továbbra is hangsúlyozta a szigorított fegyverexport-politika elvét, a német ellenzéki pártok és a különböző civil szervezetek azonban éles kritikával fogadták az új irányt. Oroszország Ukrajna elleni háborúja, valamint a 2022. február 27-én bejelentett „korszakváltás" az eddigi legnagyobb fordulatot eredményezte a fegyverexport-politikában. Németország immáron nyíltan támogat nehézfegyverekkel egy államot, amely egy nukleáris nagyhatalommal szemben vív önvédelmi háborút.

Mindezzel párhuzamosan a nemzetközi biztonsági környezet rohamosan változik. A liberális nemzetközi rend válsága, melynek tünetei már 2008-tól érzékelhetők voltak, fokozottan érinti a német döntéshozók országuk szerepéről vallott felfogását, mivel Németország az egyik olyan állam a világban, amely a legtöbbet profitált a hidegháború utáni liberális nemzetközi rendből. A német döntéshozók 2014-2016 folyamán új kül- és biztonságpolitikai irányvonalat kívántak meghatározni, amely egy tettre kész, válságok kezelését felvállaló Németország képét vetítették előre. Második lépésben Oroszország Ukrajna elleni támadása már közvetlenül szembesítette a német döntéshozókat azzal a ténnyel, hogy a hidegháború utáni kooperatív nemzetközi biztonsági rend új konfrontatív renddé alakul át, így újabb kül- és biztonságpolitikai fordulatra volt szükség (Major & Mölling, 2022).

Németország külpolitikájának és fegyverexport-politikájának vizsgálata napjainkban különösen releváns téma. Az ország geopolitikai pozíciójából és hatalmi képességeiből fakadóan nemzetközi szerepfelfogása és magatartása döntően meghatározza nemcsak az Európai Unió világpolitikai súlyát és cselekvőképességét, hanem azon szövetségi rendszer erőviszonyait, amelynek Magyarország is a része. Mint a világ egyik vezető fegyverexportőre és hadiipari hatalma, fegyverexport-politikája hatással van a nemzetközi fegyverkereskedelem dinamikájára és az európai védelmi integrációra. Magyarország gazdaságát és védelmi ipari bázisát döntő részben a Németországgal való kapcsolatra építi, ezért a magyar stratégiai gondolkodásban elengedhetetlen a Németország nemzetközi szerepvállalásában bekövetkezett változások nyomon követése és mélyebb megértése.

1.2. Szakirodalmi áttekintés

Általánosságban kijelenthető, hogy az újraegyesült Németországi Szövetségi Köztársaság 1990 utáni kül-, biztonság- és védelempolitikájáról bőséges szakirodalom áll rendelkezésre, melyek magukba foglalnak politika-, történet-, gazdaság- és hadtudományi munkákat. A dolgozat központi témájáról, a német fegyverexport-politikáról és ennek a kül- és biztonságpolitikához való viszonyáról azonban jóval kevesebb hazai és nemzetközi publikáció áll rendelkezésre.

1.2.1. Áttekintő munkák a német külpolitikáról

A német kül- és biztonságpolitikákról szóló nemzetközi szakirodalom döntő részét a külpolitika szereplőit, a külpolitika egy-egy alterületét áttekintő munkák (Schmidt & Hellmann & Wolf, 2007; Jäger & Oppermann, 2011; Ross, 2010; Maull, 2006; Larres & Moroff & Wittlinger, 2022), illetve külpolitika-történeti könyvek adják (Haftendorn, 2006; Hacke, 2004; Schöllgen, 2003, 2013). A történeti munkák döntő része az ezredfordulóig tárgyalja az eseményeket,[3] azonban Stephan Bierling (2014) könyve már a Merkel-korszakhoz is hasznos támpontot nyújt, továbbá Mariano Barbato (2022) munkája az orosz-ukrán háború kitöréséig tárgyalja a német külpolitika történetét a mindenkori kancellárok szemszögéből. Bastian Matteo Scianna 2024-ben megjelent könyve az eddigi egyik legalaposabb tudományos feldolgozása a német-orosz kapcsolatok történetének, egyben számos adalékot nyújt az újraegyesítés utáni német külpolitika további aspektusaihoz (Scianna, 2024).

A német külpolitikáról szóló hazai munkák túlnyomó része a külpolitika egy-egy alterületét, illetve Németország bilaterális kapcsolatait mutatja be (Tóth, 2014a, 2021; Kiss J. & Gazdag, 1983; Zachar, 2021; Molnár, 2017, 2018a 2018b, 2019, 2020; Tamási, 2017; Hettyey, 2017a, 2017b, 2019). Mráz Ágoston Sámuel (2015) doktori disszertációja a német politikai rendszer változásait mutatta be, röviden érintve Németország változó nemzetközi szerepfelfogását. Doktori kutatásom során publikációim jelentek meg Németország fejlesztéspolitikájáról (Speck, 2019), a német geopolitikai gondolkodás fejlődéséről (Speck 2020d), a német kül- és biztonságpolitika európaizációjáról (Speck 2020e), a 2014-2021 közötti kül- és biztonságpolitikai irányvonalról (Speck & Hettyey 2023b), illetve egyes parlamenti pártok külpolitikai programjairól (Speck 2020a; Speck 2020b).

1.2.2. A katonai erő alkalmazásával kapcsolatos munkák

A német kül- és biztonságpolitikát tárgyaló szakirodalmon belül kitüntetett figyelmet kaptak a haderő alkalmazásával kapcsolatos kérdések, kifejezetten, annak a kérdése, hogy a katonai erő alkalmazása miként válik elfogadottá a német külpolitika eszköztárában. E téren kiemelem Tom Dyson (2008), Wilfried von Bredow (2015), Sönke Neitzel (2020) könyveit, illetve újonnan a Scholz-kormány időszakáról Ulf von Krause (2022), továbbá az Ulrich Kühn (2024), valamint Malte Riemann és Georg Löffmann (2023), illetve John R. Deni és Jeffrey D.

[3] Az 1990 előtti nyugatnémet külpolitikáról író magyarországi szerzők közül leginkább Németh István történészi munkássága emelhető ki (Németh, 2004). A disszertáció témájához releváns nyugatnémet újrafegyverkezés és a hadiiparról Maruzsa Zoltán írt átfogóan (Maruzsa, 2013). A német külpolitika történetét továbbá magyarországi szerzők a magyar-német kapcsolatok történetének keretében tárgyalták. A teljesség igénye nélkül lásd például Kiss J. László (1998), Andreas Schmidt-Schweizer (2021), illetve az Ujváry Gábor, Prőhle Gergely (2001) és Kiss Gábor (2002) által szerkesztett kötetek tanulmányait és Hettyey András (2019) monográfiáját.

Rathke (2025) által szerkesztett köteteket. Hazai téren a biztonság- és védelempolitikai aspektusokra, különösen a stratégiai gondolkodás változásaira és a haderőreformokra Csiki Varga Tamás önállóan írt tanulmányai (2011a; 2011b; 2012; 2014a; 2014b; 2019), valamint Etl Alexszel (2019; 2020), illetve Altdorfer Domonkossal (2021) közösen írt tanulmányai. Csiki Varga Tamás és Etl Alex a civil hatalmi elmélethez kapcsolódva megjegyezték, hogy azzal, hogy a Németország már ad-hoc koalíciókban is részt vehet, sőt válságkezelés céljából önállóan is kezdeményezheti katonai erő alkalmazását, egyértelműen kilépett a hagyományos civil hatalmi szerepből (Csiki Varga & Etl, 2020, p. 24). Ezenfelül a német haderőreformra Győry-Barcsa Andrea (2014), valamint Resperger István (2013) koncentráltak. A Bundeswehr nemzetközi szerepvállalásával Keller Krisztina (2002), Hettyey András (2013) és Hevő Péter (2018; 2023) munkái foglalkoztak. Az orosz-ukrán háború eszkalációját követő német kül- és biztonságpolitikai fordulatot Csiki Varga Tamás és Etl Alex (2022; 2023) mellett Molnár Tamás Levente (2022; 2023), illetve Tóth Terézia Erika (2022; 2023) vizsgálta. Doktori kutatásaim során tanulmányaim és könyvfejezeteim jelentek meg a Bundeswehrt érintő reformokról (Speck 2020f), a német világűrbiztonság-politikáról (Edl & Speck, 2024), illetve Németország és a közép-európai országok kapcsolatrendszeréről, beleértve a védelmi, haditechnikai együttműködéseket (Speck 2020c; Speck 2022c; Speck 2022d; Speck 2023c).

1.2.3. A német külpolitika elméleti megközelítései

A kutatások és a disszertáció szempontjából is az egyik központi kérdés, hogy Németország milyen hatalomként írható le a nemzetközi kapcsolatok elméletei és a külpolitika elemzés lencséjén keresztül. Ezen elemzések döntő része az institucionalista, valamint a konstruktivista megközelítést, illetve a civil hatalmi paradigmát követi. Peter J. Katzenstein (1997, pp. 2-4) amellett érvelt, hogy Németország egy internacionalizált, kollektív identitást hozott létre, hatalmát pedig multilaterális, intézményi kereteken keresztül fejti ki. Volker Rittberger és szerzőtársai (2001) a neorealista, liberális és konstruktivista elméleteken keresztül elemezte a német NATO- és EU-politikát, külkereskedelmi politikát és az emberi jogi politikát. A szerzők következtetése szerint az újraegyesült Németország külpolitikáját leginkább a konstruktivista külpolitika elmélettel lehet magyarázni. Gunther Hellmann, Wolfgang Wagner és Rainer Baumann (2024) az újraegyesítés utáni német külpolitikát a konstruktivizmushoz közel álló szociológiai institucionalizmussal magyarázta.

A tudományos diskurzusra az egyik legjelentősebb hatást Hanns W. Maull és szerzőtársainak civil hatalmi elmélete gyakorolta (lásd a 3.1. alfejezetben) (Maull, 1990; Kirste & Maull, 1996; Frenkler et. al, 1997; Harnisch & Maull, 2001; Maull, 2008; Maull, 2025),

melyet számos más szerző is tovább vizsgált különböző esettanulmányokon keresztül (Kříž & Urbanovská, 2014; Tewes, 2002; Harnisch, 2000; Harnisch, 2011b; Krotz, 2001; Pfeil, 2000; Frank, 2011; Arora, 2006; Engel, 2000; Mello, 2019). Magyar szerzők közül Hettyey András szintén a civil hatalmi szerepfelfogás mellett érvelt, hangsúlyozva, hogy Németország „multilateralizálta" azt az európai integráción keresztül (2018a; 2018b). A 2014-es iraki fegyverszállítások kapcsán azonban hangsúlyozta, hogy a megerősödött Németország rugalmasan kezeli a civil hatalmi szerepét (Hettyey, 2015a). Bischof Péter (2020) doktori disszertációja a német külügyi kultúrpolitika és a pártalapítványok nemzetközi tevékenységén keresztül mutatta be a német civil hatalmi szerepet. Ezzel szemben Kiss J. László arra a következtetésre jutott, hogy „Németország már nem a klasszikus értelemben vett civil hatalom", inkább egy „nagy hatalom", anélkül, hogy civil hatalmi örökségét elvesztette volna (Kiss J., 2003, p. 102; Kiss J., 2005, p. 150). Tóth Terézia Erika (2021, p. 211, 214) doktori disszertációjában amellett érvelt, hogy bár a német külpolitika normalizálódott az újraegyesítés óta, ez azonban nem jelentette a civil hatalmi szerep feladását, sokkal inkább beszélhetünk egy módosult civil hatalomról.

Stephen B. Szabo (2015) és Hans Kundnani (2015), szembe menve a korábbi fősodratú elemzésekkel, úgy vélték, hogy Németország geoökonómiai hatalommá vált, ezzel új lendületet vittek a német külpolitikáról szóló tudományos diskurzusba. Kiss J. László legutóbbi tanulmányaiban szintén a német geoökonómiai szerep dilemmáit vizsgálta (Kiss J., 2021; Kiss J. 2022).

A tudományos diskurzusban szintén jelentős figyelmet élvező európai német hegemónia kérdéséről Simon Bulmer és William E. Paterson (2010, 2013; 2019), Beverly Crawford (2007, 2014), illetve hazai téren Kiss J. László (2011; 2015; 2021), Benczes István (2017), Baranyi Márton (2021) és Naszádos Zsófia (2021) írtak mélyrehatóan.

1.2.4. Fegyverexport-politika és hadiipar

Tágabban a fegyverkereskedelemről, annak mozgatóiról, fő irányairól, jellemzőiről számos szakirodalmi munka rendelkezésre áll. A legfontosabb munkák között említhetjük Keith Krause (1992) és Keith Hartley (2017) könyveit. A védelemgazdaságtan fogalmainak és makroszintű folyamatainak megértésében Turák János (1996), illetve Lénárt Ferenc (2001) munkái nyújtanak kiemelten hasznos támpontot. Magyarországi szerzők közül a fegyverkereskedelemről, védelmi iparról Csabai György (2002), Szenes Zoltán (1994, 2015), Csiki Varga Tamás (2021; Csiki 2012b), Budavári Krisztina (2021), illetve Taksás Balázs (2017, 2020) munkáit emeljük ki. A nemzetközi fegyverzetellenőrzés, leszerelés és non-

proliferációs fogalmainak és rezsimjeinek megértéséhez jelentős segítséget nyújt az N. Rózsa Erzsébet és Péczeli Anna által szerkesztett kézikönyv (2013), illetve Steve Tulliu és Thomas Schmalberger (magyar változatnál Póti László és Tálas Péter) által szerkesztett fegyverzetellenőrzési kislexikon (2001).

A dolgozat központi témájáról, Németország fegyverexport-politikájáról szóló kutatások leginkább a hidegháború időszakát dolgozták fel, azon belül is a Szövetségi Köztársaság vonatkozásában.[4] A téma egyik legelismertebb szakértője Michael Brzoska. Brzoska munkáiban rávilágított arra, hogy a Szövetségi Köztársaságban a szigorú szabályozást nem hajtották végre következetesen, a fegyverexport-politikát állandóan a gazdasági, biztonságpolitikai érdekek és az értékvezérelt szempontok közötti feszültség jellemezte (Brzoska, 1986). 1989-ben írt tanulmányában rámutatott, hogy a szigorú nyugatnémet fegyverexport-politika eróziója nem magyarázható pusztán külpolitikai vagy gazdasági érdekekkel, inkább egy három szinten (deklarált politika, szabályozás, kormányzati gyakorlat) zajló folyamat volt, mely során a hadiipari szereplők kihasználták a szabályozási hiányosságokat (Brzoska, 1989). A nyugatnémet fegyverexport-politikát, annak mozgató tényezőit Brzoskán kívül több kutató is feldolgozta, elsőként Helga Haftendorn (1971), majd Frederich Pearson (1986) Herbert Wulf (1988), Stefanie van de Kerkhof (2018), Dimitrios Gounaris (2019), Hubert Leber (2019), Bettina Weissberger és Melanie Newton (2022), illetve Hubert Leber és Dona Geyer (2022). Az NSZK fegyverexport-politikájáról, illetve ennek francia-német relációjában betöltött szerepéről hazai téren Kiss J. László és Gazdag Ferenc 1983-ban publikált tanulmánya értekezett. A szerzők találóan leírták, hogy az NSZK szigorított fegyverexport-politikája miként lazult fel az „indirekt" fegyverexport, vagyis a partnerekkel és különösen Franciaországgal való fegyverzeti együttműködés révén (Gazdag & Kiss J., 1983, pp. 73-74). Ezen állítás, mint a későbbiekben tárgyalom (lásd 5. fejezet), a mai napig érvényes.

Az újraegyesítés utáni időszakról kevesebb átfogó kutatás született. Kiemelem Ian Davis (2002) könyvét, amely Nagy-Britannia, Németország és Svédország fegyver, illetve kettős felhasználású termékekre vonatkozó exportellenőrzését és exportpolitikáját vetette össze. Davis rámutatott, hogy bár a Szövetségi Köztársaság politikai irányelveivel összhangban, valóban visszafogott a fő haditechnikai eszközök exportjában, azonban a kettős felhasználású termékek exportja meghatározó számára exportorientált gazdasága miatt. Németország esetében az exportorientáció sokszor felülírta a külpolitikai megfontolásokat. Davishez hasonlóan más

[4] Az NSZK fegyverexport-politikájával szemben a Német Demokratikus Köztársaság (NDK) fegyverexportjairól jóval kevesebb kutatás született. Az eddigi legátfogóbb munkát Wolfgang Klietz történész írta (Klietz, 2024).

szerzők is összevetették Németország fegyverexport-politikáját más országokéval (Béraud-Sudreau, 2019; Krotz, 2015; Duquet, 2014).

Simone Wisotzki (2020) tanulmánya az újraegyesítés utáni fegyverexport-politikát vizsgálta meg, hogy mennyiben vette figyelembe a regionális feszültségeket, a célországok emberi jogi helyzetét és a kézi- és könnyű fegyverek jelentette kockázatokat. Jennifer L. Erickson (2015) Németországot több európai országgal összevetve azt vizsgálta, hogy a kormányok miért emelték be az emberi jogokat a fegyverexportellenőrzési rendszereikbe. Könyvében központi kérdés, hogy a fegyverexport-botrányok milyen hatást gyakorolnak a kormányok hazai reputációjára.

A német fegyverexportról különösen a 2010-es évektől jelentek meg a nemzetközi kapcsolatok elméletein alapuló empirikus kutatások. Ezen tanulmányok arra a kérdésre keresték a választ, hogy Németország milyen aktorként definiálható a fegyverexport adatok alapján. Hendrik Platte és Dirk Leuffen a 1993-2013 közötti időszakot vizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy Németország sokkal inkább viselkedik kereskedőállamként, mint civil hatalomként (Platte & Leuffen, 2016). Henning Horn könyvében (2016) három külpolitikai modellt (hatalmi állam, kereskedőállam, civil hatalom) tesztelt az Európai Unión és NATO-n kívüli országokba irányuló fegyverexport kvantitatív és kvalitatív vizsgálatával. Következtetése, hogy a civil hatalmi szerep egyre inkább háttérbe szorult, helyette Németország kereskedőállamként és a hatalmi államként szerepelt. Horn szerint a normatív külpolitika erodálódott, a gyakorlatban a gazdasági és biztonsági érdekek maximalizálása az elsődleges szempont. Christian Schulze, Oliver Pamp és Paul W. Thurner tanulmánya (2017) kimutatták, hogy az újraegyesítést követően Németország akkor is exportált fegyvereket, ha a célország államközi konfliktusban állt. A célországok emberi jogi helyzete egyáltalán nem befolyásolta a fegyverexport valószínűségét és volumenét. A német fegyverexport valószínűsége és mennyisége erősen függött az importőrök gazdasági erejétől. A tanulmány alátámasztja azon kutatásokat, melyek szerint Németország (más nyugati demokráciákkal együtt) hipokrita fegyverexport-politikát folytat (Erickson, 2015; Perkins & Neumayer, 2010). Jakub Eberle (2021) a fegyverexport-politika alapján fejti ki, hogy Németországot valójában nem lehet egyértértelmű, uniformizált elméleti kategóriákba (például civil hatalom) helyezni. A disszertáció szempontjából kiemelten fontos volt továbbá Pia Fuhrhop tanulmánya (2025), amely a szakirodalomban elsőként vizsgálta célzottan azt a kérdést, hogy a német kormányok mennyire kezelték biztonságpolitikai eszközként a fegyverexport-politikát. Fuhrhop kimutatta, hogy míg 2022-ig a biztonságpolitikai célok homályosan voltak megfogalmazva és a fegyverexport-politika döntően a

„kereskedőállami” paradigmát követte, addig az ukrajnai háború kitörését követően már egyre inkább az elrettentés, a hatalmi egyensúly és a befolyásszerzés eszköze lett.

Hazai téren az újraegyesítés utáni német fegyverexportról egyedül Hettyey András (2015a; 2015b), Hevő Péter (2014), Tóth Zoltán Balázs (2018) és Molnár Tamás Levente (2023) értekezett. Hevő Péter (2014), az Öböl-háború idején történt német fegyverszállítási botrányt dolgozta fel, míg Hettyey András (2015a; 2015b) a 2014-es észak-iraki kurdok támogatásáról, illetve az Antall-kormány idején történt NVA-fegyverszállítási ügyről értekezett. Tóth Zoltán Balázs a német és más európai országok fegyverexportjait, a politikai, diplomáciai és gazdasági érdekek mentén tárgyalta a szíriai és a jemeni polgárháború kapcsán (Tóth, 2018). Molnár Tamás Levente a német fegyverexport-politikát a *Zeitenwende* keretében értékelte (2023). Doktori kutatásaim során Németország 2013-2017 közötti fegyverexport-politikájáról publikáltam (Speck, 2018; Speck 2020g).

A német hadiipar, illetve a tágabb biztonsági és védelmi ipar fő jellemzőit, tendenciáit a WifOR gazdaságkutatóintézet (Ostwald & Legler, 2015), a Német Mérnöki Szövetség (*Verein Deutscher Ingenieure*, röviden VDI) (VDI, 2015), illetve a Jörg Weingarten, Peter Wilke és Herbert Wulf által írt tanulmányok (2015) írja le a legrészletesebben. Újabb áttekintő tanulmányt a Német Gazdaság Intézete (*Institut der Deutschen Wirtschaft*) adott ki (Röhl & Bardt & Engels, 2023). A német hadiiparról ezenfelül leginkább Michael Brzoska (2020), Hendrik Heidenkamp (2015), illetve a *Zeitenwende* utáni időszakról Sophia Besch (2025) és Brett Swaney (2025), Christian Mölling és Torben Schütz (2024) munkáit emelem ki. A német hadiipart nemzetközi összehasonlításban Hendrik Heidenkamp, John Louth és Trevor Taylor (2013) elemezte. A német hadiipar fegyverexport-politikára gyakorolt hatásával, illetve a német katonai-ipari komplexum kérdésével kevés szakirodalmi munka foglalkozott. Kifejezetten ezen kérdéssel Kathrin Strobel (2014) tanulmánya foglalkozott, amely a német hadiipari lobbi fegyverexport-politikára gyakorolt hatását „intézményi korrupcióként” jellemezte, mely során a hadiipar pénzjuttatások és személyi összefonódások révén rendszerszintű befolyást gyakorolva, aláássa az exportellenőrzés hatékonyságát. A témával foglalkozó munkák többsége a hadiipar politikára gyakorolt befolyását a védelmi beszerzések és a Bundeswehr reformjának keretében vizsgálták. Kiemelem Michael Brzoska (1989; 2022; 2024), Dieter Kollmer (2015), illetve Dorothea Schmidt (2020) tanulmányait, amelyek a témával foglalkoztak. A német hadiipar és a politika összefonódásával továbbá a Transparency International (2020) tanulmánya foglalkozott részletesen.

A közvélemény fegyverexport-politikára gyakorolt hatásáról alig születettek szakirodalmi munkák. A német közvélemény fegyverexport-politikára gyakorolt hatását leginkább Jennifer Erickson (2015) könyve elemzi röviden, összehasonlítva más nyugati államokkal.

1.2.5. Az értekezés hozzájárulása a nemzetközi és hazai szakirodalomhoz

Az értekezés témája a hazai tudományági besorolás[5] szerint egyfelől a nemzetközi és fejlődési tanulmányokon belül a nemzetközi kapcsolatok és külpolitika, másfelől a hadtudományokon belül a katonai biztonság és biztonságpolitika, valamint a katonai logisztika és a védelemgazdaságtan keresztmetszetében helyezhető el (lásd az 1. függelék 21. ábráját).
A jelen disszertáció az alábbiakban képvisel hozzáadott értéket az eddigi kutatásokhoz:

1) Egyrészt magyar nyelven alig született olyan tudományos munka, amely Németország kül- és biztonságpolitikájában az elmúlt közel 20 évben bekövetkezett változásokat részletesen tárgyalta volna, márpedig ezen változások döntően meghatározzák Magyarország és az Európai Unió biztonsági helyzetét.
2) Másrészt a német kül- és biztonságpolitika változását a szakirodalom leginkább a haderő alkalmazásán keresztül vizsgálta, a fegyverexport-politika, a haditechnikai külkereskedelem és hadiipar elemzése ezzel szemben kevesebb figyelmet kapott. Ezen szempont különösen fontos lehet a magyar-német hadiipari együttműködés miatt is.
3) A német kül- és biztonságpolitikáról szóló kutatások, kevés kivételtől eltekintve (Mello, 2025; Oppermann, 2019), a civil hatalmi szerepfelfogást döntően egységesen kezelik. A disszertáció azonban az újabb szerepelméleti kutatások alapján rávilágít arra, hogy a szerepfelfogások vitatottak lehetnek a politikai szereplők között. Az értekezés továbbá gazdagítja azon újabb kutatásokat, amelyek a szerepelméletet ötvözik a külpolitika-elemzés szubszisztematikus megközelítésével (Cantir & Kaarbo, 2012).
4) Alig született olyan kutatás, amely a nemzetközi rendszer változásának Németország szerepfelfogására gyakorolt hatását vizsgálná (Böller, 2022), márpedig a liberális nemzetközi rend válsága döntő hatással van arra, hogy a német döntéshozók miképpen értékelik át országuk szerepét a nemzetközi rendszerben.
5) A disszertáció gazdagítja azon szerepelméleti kutatásokat, amelyek empirikusan vizsgálják meg egy állam nemzetközi magatartását egy szakpolitika vizsgálatán keresztül. Patrick A. Mello például felhívta rá a figyelmet, hogy a fejlesztéspolitika mellett a fegyverexport-politika vizsgálata különösen alkalmas lehet a német külpolitikai cselekvés értékeléséhez (Mello, 2019, p. 311).

[5] A Magyar Tudományos Akadémia Doktori Tanácsának tudományági nómenklaturúja szerint. Lásd: MTA, n.d.

6) A disszertáció a német fegyverexport-politika és hadiipar újabb fejleményeinek vizsgálatával hozzájárul a magyar hadtudományon belül a védelemgazdaság makroszintjével[6] kapcsolatos kutatások bővítéséhez is. Korábban Németország fegyverexport-politikájáról átfogó magyar nyelvű tudományos munka nem született, az értekezés ezen űrt is betölti. A disszertáció esettanulmányként szolgálhat a magyar védelemgazdaságtani kutatások által is kutatott makroszintű haditechnikai tevékenységek mélyebb szintű megértéséhez.

1.3. A tudományos probléma megfogalmazása és lehatárolása

Az értekezés a külpolitika-elemzés (*Foreign Policy Analysis*) szerepelméleti és a liberális szubszisztematikus megközelítései (Kiss J. 2009, p. 312; 324-336; 382-384) alapján vizsgálja Németország szerepfelfogásának változását, valamint fegyverexport-politikáját 2005 és 2024 között. Ezen időszak alatt Németország figyelemre méltó változáson ment keresztül. A Schröder-korszak belső gazdasági válsága után, Angela Merkel alatt Németország ismét az Európai Unió vezető hatalmává vált (Giegerich & Terhalle, 2021, p. 7), majd 2023-2024-re, a Merkel utáni korszakot követően Németországot ismét „Európa beteg embereként" jellemezték (The Economist, 2023; Wolf, 2024a; Elliott, 2024). Ezzel párhuzamosan a fegyverexport-politikában is jelentős változások következtek be. Míg a német társadalom a 2000-es évek közepén kevésbé érdeklődött a téma iránt, addig 2023-2024 folyamán a közéletben élénk vitát váltott ki csúcstechnológiájú fegyverrendszerek szállítása a háborúval sújtott Ukrajnába (Rinke, 2024, Knight, 2023). 2024 végén az SPD-FDP-Zöldek/Szövetség '90 pártok alkotta „jelzőlámpa" kormánykoalíció szétesett, 2025 májusában felállt a Friedrich Merz által vezetett kormány. Továbbá 2023-ra már megjelent Németország első valódi nemzeti biztonsági stratégiája, amely jelezheti a stratégiai gondolkodás fejlődését.

Az értekezés választott témája két vizsgált időszakra tagolódik, az első a 2005-től 2013-ig terjedő időszak, a második a 2014-2024 közötti időintervallumra fókuszál. A 2014. évet azért tartom választóvonalnak, mert 15 évvel a koszovói háború után ekkor történt egy újabb kísérlet a döntéshozók részéről Németország stratégiai újraorientálására (Maull, 2015b, p. 327). Bár napjainkban valódi fordulópontnak a 2022. február 27-én bejelentett *Zeitenwende*-t tekintik, a német stratégiai gondolkodásban, - még ha korlátozottan is - de már 2014 után látható változások következtek be (Csiki Varga & Etl, 2020; Csiki Varga & Altdorfer, 2021; Hettyey, 2015a).

[6] A hazai védelemgazdasági kutatások helyzetéről lásd bővebben: Szenes, 2015.

Fontos kiemelni, hogy a disszertáció Németország történetének egy olyan időszakában íródott, amely során az ország rendkívül intenzív politikai, gazdasági és társadalmi változásokon, illetve belső és külső válságokon megy keresztül, ebből fakadóan bár törekedtem a kutatás időintervallumának betartására, azonban a kül- és biztonságpolitikában bekövetkezett változások érzékeltetéséhez elengedhetetlennek tartottam olykor kilépni a vizsgált intervallumból. A kutatást 2024. év végén zártam le, azonban néhány 2025. évre vonatkozó frissen megjelent fontos adatot (például a nemzeti fegyverexport-jelentések engedélyértékeit) felhasználtam. A kutatás, továbbá a vizsgált időszakon túl röviden kitér a 2025. év, illetve 2026 elejének néhány jelentősebb fejleményére, így a Merz-kormány fegyverexport-politikájára, illetve egy rövid történelmi áttekintésre az 1945-2005 közötti időszakra vonatkozóan, amely elengedhetetlen a német hadiipar és a fegyverexport megértéséhez és mélyebb vizsgálatához. Magát az értékezést 2026. februárjában fejeztem be.

1.3.1. A kutatás céljai

A fentieknek megfelelően a disszertáció kutatási céljai a következők:

C1) A külpolitika-elemzés szerepelmélete alapján Németország fő szerepfelfogásának vizsgálata a 2005 és 2024 közötti időszakban.

C2) Németország 2005 és 2024 közötti fegyverexport-politikájának vizsgálata.

C3) A hadiipar és a közvélemény befolyásának a vizsgálata a német fegyverexport-politika szerep-performanszára.

Ezenfelül az értekezés hozzá kíván járulni a német kül- és biztonságpolitika külső-belső mozgatótényezőinek megértéséhez és az európai védelmi ipar lehetőségeinek és kihívásainak feltárásához.

1.3.2. Kutatási kérdések

A kutatási célok alapján kutatási kérdéseim az alábbiak:

K1) Változott-e Németország fő szerepfelfogása 2014 és 2024 között a 2005-2013 közötti időszakhoz képest?

K2) Milyen szerep érvényesül Németország fegyverexport-politikájában 2014-2024 között?

K3) Hogyan befolyásolják a német fegyverexport-politika szerep-performanszát a hadiipari szereplők és a közvélemény?

1.3.3. Kutatási hipotézisek

Az előzőekben ismertetett kutatási kérdések és célok alapján a következő hipotézisek fogalmazhatók meg.

Az első hipotézis: A 2014. évi 50. Müncheni Biztonságpolitikai konferencián elmondott vezető politikusi beszédek, a Külügyi Hivatal (*Auswärtiges Amt*) által lefolytatott felülvizsgálati folyamat (*Review 2014 – Außenpolitik Weiterdenken*), majd végül a *Zeitenwende* során megfogalmazott külpolitikai ambíciók arra engednek következtetni, hogy a döntéshozók egy poszt-civilhatalomként leírható szerepfelfogást alakítottak ki, amelyben a realista világkép, a hatalmi politika, a katonai erő és a nemzeti érdekalapú külpolitika hangsúlyosabbá válik, azonban a civil hatalmi felfogás vezérelvei, mint az emberi jogok és a nemzetközi normák érvényesítése, a multilaterális nemzetközi intézményekben való szerepvállalás, megmaradtak. Ezen fordulatban kulcsszerepe volt a nemzetközi rend strukturális változásának, amely alapvetően meghatározta Németország reakcióját. Ennek alapján az első hipotézisem a következő:

H1) *Németország szerepfelfogása 2014 után megváltozott, amely poszt-civilhatalomként írható le.*

A hipotézis nem magától értetődő, mivel egyes vélemények szerint 2022. február 27. után a civil hatalmi magyarázat teljesen meghaladottá vált (Fix, 2024, p. 44, 47; Kleine-Brockhoff, 2025), más vélemények szerint pedig továbbra változatlanul is releváns (Maull, 2025).

A második hipotézis: A szerepelmélet szerint az államoknak van egy fő szerepe és további kiegészítő szerepei (lásd bővebben 3.1. alfejezet). Feltételezhető, hogy a döntéshozók a fegyverexport-politikát adaptálták a 2014 után kialakult fő szerepfelfogáshoz. A stratégiai gondolkodás változása miatt a döntéshozók a fegyverexport-politikát a kül- és biztonságpolitika szerves részeként, jól meghatározott stratégiai megfontolások mentén alkalmazzák, amellett, hogy a jogi-politikai keretek továbbra is szigorítottak maradnak és Németország aktívan törekszik a fegyverexport nemzetközi szabályozásának és harmonizációjának előmozdítására. A második hipotézisem az alábbiak szerint fogalmazható meg:

H2) *Németország szerepe megváltozott a fegyverexport-politikában, és tükrözte a 2014 után kialakult szerepfelfogást.*

A harmadik hipotézis: Feltételezhető, hogy egy olyan fejlett hadiiparral rendelkező, de egyben demokratikus országban, mint Németország, a hadiipari szereplőknek és a közvéleménynek

azonosítható befolyása van a ténylegesen megvalósuló fegyverexport-politikára. Ennek alapján a harmadik hipotézist a következőképpen fogalmazom meg:

H3) *A közvélemény és a hadiipar hatása azonosítható a német fegyverexport-politikában gyakorolt szerep-performanszban*.

A hipotézis nem magától értetődő, tekintve, hogy Németországban az 1945 előtti militarista múlt miatt a hadiipar és az állam elválasztott egymástól, a hadiipari vállalatok döntően magánkézben vannak, továbbá nem a hadiipari termékek adják a német export nagyrészét. Továbbá a fegyverexport-politika a kormány kompetenciájába tartozik és nemzetbiztonsági okok miatt szigorú titoktartás övezi. Így az is valószínűsíthető, hogy a közvéleménynek valójában nincs érdemi hatása a fegyverexport-politikai döntésekre.

1.3.4. A kutatás korlátai

Mivel az értekezés első kutatási célja Németország 2005-2024 közötti szerepfelfogásának vizsgálata, ezért a kül- és biztonságpolitika egy-egy területének a vizsgálata a változásokra fókuszál. Így például az Európa-politikában nem tértem ki a német hegemónia kérdésének vizsgálatára, továbbá a német kül- és biztonságpolitika számos területére, például a Bundeswehr haderőreformját és békeműveleti szerepvállalását, Németország nagyhatalmakkal való kapcsolatait vagy egy-egy szakpolitikáját (például energiapolitika vagy bevándorláspolitika) nem tárgyaltam a dolgozatban, mert nem képezték a kutatás részét. A szerepkoncepciók hordozóinak elsődlegesen a politikai döntéshozókat tekintettem, a közvélemény szerepfelfogására terjedelmi okokból nem tértem ki.

A fegyverexport-politikában szintén a szerepelméleti megközelítést vettem alapul, ezért azt más, például etikai, gender vagy konfliktuselméleti szempontból nem vizsgáltam. A fegyverexport vizsgálatban csak a hagyományos fegyverek kivitelére koncentráltam, terjedelmi okokból, továbbá elérhető információk hiányában a kettős felhasználású termékek és a tömegpusztítófegyverek exportellenőrzését csak érintőlegesen tárgyaltam. (A fegyverek, hadianyagok és kettős felhasználású termékek fogalmairól lásd az 2.2. fejezetben).

Kutatásom tárgya elsődlegesen Németország által legálisan exportált fegyverekkel és hadianyagokkal kapcsolatos szakpolitika, a Németországból származó illegális fegyverszállításokat, illetve a német hírszerző szolgálatok szerepét nem vizsgálom.[7] A

[7] A legális fegyverkereskedelem összhangban van egyrészt a nemzetközi joggal, különösen az ENSZ Alapokmányának 51. cikkével, vagyis az államok önvédelmi jogával, másrészt az államok exportra és importra vonatkozó jogszabályaival. Az illegális fegyverszállítások megszegik a nemzeti és nemzetközi jogot. (A legális és illegális fegyverkereskedelemről lásd bővebben: Wisotzki, 2021, pp. 251-252).

fegyverexport-vizsgálatban továbbá csak egy-egy fő célországot tárgyaltam röviden, a célországokkal való bilaterális kapcsolatok részletes vizsgálata nem képezi részét az értekezésnek. A kutatás terjedelmi okokból elsősorban csak Németországra fókuszál, így nem vállalkozhat egy átfogó, más vezető fegyverexportőr országokat összehasonlító elemzésre. Viszonyítási alapként a fegyverexport-politikában leginkább csak Franciaországot, mint Németország elsőszámú hadiipari partnerét elemzem röviden, továbbá többször röviden utalok más vezető hadiiparral rendelkező partnerére is, mint az Egyesült Államokra, Nagy-Britanniára és Olaszországra. Ugyanígy terjedelmi korlátok miatt nem térhettem ki részletesen az Európai Unió közös fegyverexportszabályozására és abban Németország szerepére, illetve a német fegyverexport-politika tágabb európai összefüggéseire. Végezetül a közvélemény vizsgálatában leginkább arra a kérdésre fókuszáltam, hogy a közvélemény miként befolyásolja a fegyverexport-politikát, ennek fordítottjáról, hogy a politika miként hat a közvéleményre, csak érintőlegesen írtam.

1.4. Az értekezés felépítése

Az értekezés összesen hét fejezetből áll. A bevezetőt fejezetet leszámítva mindegyik fejezet végén összefoglalás, továbbá a kutatás eredményeit bemutató negyedik, ötödik és hatodik fejezet végén értékelések találhatók. A jelen, első fejezetben bemutatom a kutatás aktualitását, indoklását, a releváns szakirodalmat, majd a tudományos probléma megfogalmazását

A kutatás jellegéből fakadóan indokoltnak tartom egy külön módszertani fejezetben bemutatni a szerepfelfogás beazonosítására szolgáló tartalomelemzést módszerét, a fegyverexport vizsgálat módszertani kihívásait és lehetőségeit, illetve az elméleti keretből felállított külpolitikai modellek tesztelésének módszerét. A fejezetben ezenfelül kitérek a további alkalmazott kutatási módszerekre, így stratégiai dokumentumok elemzésére, a félig strukturált kvalitatív interjúkra, a hadiipar vizsgálatához használt indexekre és a nemzetközi szervezetek egyéb adatbázisaira, statisztikáira.

A harmadik fejezetben bemutatom az értekezés elméleti keretét, amely a kutatás gerincét adja. A kutatás szempontjából legfontosabb szerepelmélet fogalmait mutattam be, majd ismertettem a civil hatalmi elméletet és annak későbbi interpretációit, a vele szemben megfogalmazott kritikákat, valamint bevezettem a poszt-civilhatalom elméletét. Ezenfelül ismertetem a neorealizmuson alapuló hatalmi állam, a liberalizmuson alapuló kereskedőállam és a kereskedelmi realizmuson alapuló geoökonómiai hatalom elméleteit, kitérve ezek korlátjaira is. A harmadik fejezet utolsó részében pedig a nemzetközi fegyverkereskedelemmel foglalkozó szakirodalom alapján külpolitikai modelleket állítottam fel a fegyverkereskedelem

vizsgálatára. Ezek empirikus tesztelésének módszerét a korábban említett második fejezetben ismertetem.

A negyedik fejezetben a H1 hipotézis alapján tartalomelemzéssel meghatározom Németország szerepkoncepcióit 2005-2013 és 2014-2024 között. Bár a K1 kutatási kérdés a második időszakra vonatkozik, megválaszolásához elengedhetetlen annak felmérése is, hogy egyáltalán milyen szerepkoncepcióról beszélhetünk 2014 előtt. Második lépésben a 2014-2024 közötti időszakban öt leggyakrabban előforduló szerepkoncepció gyakorlati végrehajtását, vagyis szerep-performanszait vizsgálom meg, fókuszálva arra, hogy milyen különbségek fedezhetők fel a két időszak között. Ugyanígy röviden ismertetem a további szerepkoncepciókat, kitérve a 2013 után megerősödött, újonnan megjelenő, háttérbe szoruló és változatlan szerepkoncepciókra. Az eredmények alapján a szerepelmélet elemzési szemüvegén keresztül először megválaszolom azon kérdést, hogy miben változott a szerepfelfogás, majd, hogy milyen szerepfelfogással írható le leginkább Németország külpolitikája 2013 után.

Az ötödik fejezet a kutatás H2 hipotézisének elemzésére fókuszál. Ezen fejezetben Németország 2005-2024 közötti fegyverexport-politikáját mutatom be. Az elemzés három fő részből áll. Elsőként röviden bemutatom az egyesülés előtti és utáni (nyugat)német fegyverexport-politika 1945 utáni történetét egészen az újraegyesítés utáni évekig. Bár ezen időszak a disszertáció témáján kívül esik, mégis fontosnak tartom bemutatni, hogy a hidegháború éveiben, amikor a szakirodalom szerint az NSZK már civil hatalom volt, mennyiben felelt meg a szerepfelfogásnak a fegyverexport-politika, mert ezzel már rávilágíthatunk az elmélet helytállóságára. Második lépésben ismertetem a német fegyverexport-szabályozást, kitérve a nemzeti jogi-politikai keretekre és döntéshozatalra, valamint az azokat meghatározó nemzetközi fegyverexportellenőrzési rezsimeket és az azokban való német szerepvállalást, végezetül röviden bemutatom a parlamenti ellenőrzés és transzparencia hiányosságait. A fejezet harmadik fő részében ismertetem a német fegyverexport-politika 2005-2024 közötti fő irányait, öt fázisra felosztva. Ezúttal is érvényes, hogy annak érdekében, hogy megtudjuk, illeszkedik-e a fegyverexport-politika Németország szerepfelfogásába, a 2014 előtti időszakot is meg kell vizsgálni. Ezen részben továbbá rövid kitekintést teszek a 2025. évre annak érdekében, hogy illusztráljam a német fegyverexport-politika változásának eredményét a *Zeitenwende*-t követően. A fejezet végén kielemzem, hogy az öt időfázis folyamán milyen magyarázóerővel bírnak a külpolitikai modellek.

A hatodik fejezetben a H3 hipotézis vizsgálatát négy lépésben végzem el. Mind a hadiipar, mind a közvélemény befolyásának vizsgálatához a külpolitika-elemzés elméleteihez nyúlok vissza, majd ezen keresztül veszem szemügyre a német hadiipar és a közvélemény

fegyverexport-politikára gyakorolt hatását. Fontos, hogy mindkét esetben szem előtt tartottam, hogy a fegyverexport-politika nemcsak a külpolitika, hanem a gazdaságpolitika része is, így az elméleteket ezen keretekhez adaptáltam a szakirodalom alapján. Ezt követi a német hadiipar befolyásának vizsgálata, melyhez először felvázolom a hadiipar fogalmi kereteit, majd a német hadiipar strukturális jellemzőit annak meghatározása érdekében, hogy mennyire jelentős a német gazdaságon belül. Végül a hadiipar fegyverexport-politikára gyakorolt hatását a katonai-ipari komplexum jelenségén keresztül mutatom be, kitérve az állam és a hadiipar kapcsolatára, a hadiipari lobbira és a védelmi beszerzésekre és fegyverexport-politikára gyakorolt befolyására. A közvélemény hatásának megállapításához először különböző felmérések alapján bemutatom a hadiipar közmegítélését, majd kifejtem, hogy a közvélemény a pártokkal, civil szervetekkel és békemozgalmakkal miként lehet képes a kormányzati politikát befolyásolni.

A hetedik fejezetben röviden összegzem az értekezést és a hipotézisek vizsgálatainak eredményeit, illetve bemutatom az értekezés új tudományos eredményeit.

Az értekezést a felhasznált irodalom listája, a rövidítések, ábrák és táblázatok jegyzéke, illetve további szemléltető ábrák és táblázatok egészítik ki, melyek segíthetik az olvasót.

2. MÓDSZERTAN

Az alábbi fejezet célja, hogy bemutassa a kutatási céloknak, kérdéseknek és hipotéziseknek megfelelően alkalmazott tudományos módszereket. A kutatás összességében vegyes, kvalitatív és kvantitatív módszert alkalmazott, amely magába foglalja a tartalomelemzést, a stratégiai dokumentumok elemzését, interjúkat, külpolitikai modellek tesztelését, valamint különböző indexek és adatok elemzését. A vegyes kutatási módszer kézenfekvő előnye, hogy a kvantitatív és a kvalitatív módszerek előnyei kiaknázhatók, ugyanakkor a hátrányai minimalizálhatók. A vegyes módszerrel többek között összehasonlíthatók a kvantitatív és kvalitatív adatokból nyert különböző perspektívák, valamint kvantitatív eredmények megmagyarázhatók kvalitatív adatgyűjtéssel és elemzéssel (Creswell & Creswell, 2018, pp. 297-298). Utóbbi különösen a fegyverexport-politika vizsgálatában volt hasznos. A vegyes módszer hátránya volt ugyanakkor a kutatás során az időigényes adatgyűjtés, elemzés, illetve a kutatás komplexitása.

A kutatás elsődlegesen deduktív megközelítést követett: a szakirodalomban szereplő külpolitikai modelleket alapul véve első lépésben tartalomelemzés révén adatokat gyűjtöttem Németország 2005-2024 közötti szerepfelfogásának meghatározásához, amellyel teszteltem az elméletek magyarázó erejét. Ezt követően a fegyverexport-politika vizsgálatával újra teszteltem az elméleteket, így felülvizsgáltam az első hipotézis érvényességét egy szakpolitikában. Harmadik lépésben további kettő tényező bemutatásával alátámasztottam a második hipotézist.

2.1. A szerepfelfogás változásának vizsgálata a tartalomelemzés kvalitatív és kvantitatív eszközeivel

Németország 2005-2024 közötti szerepkoncepcióinak beazonosítására a külpolitika-elemzési kutatásokban gyakran alkalmazott tartalomelemzést alkalmaztam kvalitatív és kvantitatív eszközökkel (Holsti, 1970; Breuning, 2019; Hettyey, 2022; Le Prestre, 1997; Hansel & Möller, 2015). A tartalomelemzést az első kutatási kérdés megválaszolásához használtam, vagyis hogy „*Változott-e Németország szerepfelfogása 2014-2024 között a 2005-2013 közötti időszakhoz képest?*”. A tartalomelemzés célja volt, hogy beazonosítsa, miként vélekedtek a két időszakban a német politikai döntéshozók országuk nemzetközi szerepéről. A tartalomelemzés tárgyát hetvennégy forrás képezte, melyek magukba foglaltak négy kül- és biztonságpolitikai dokumentumot, öt koalíciós szerződést, hatvankettő vezető politikusi beszédet, egy vezető politikussal készült sajtóinterjút és kettő vezető politikus által írt cikket. A források nyelve német és angol volt. A viszonylag széles forrásbázis lehetővé tette, hogy csökkentsem az egyes forrástípusok hátrányaiból származó tartalmi torzulásokat. A beszédek és a stratégiai

dokumentumok előnye volt az interjúkkal szemben, hogy könnyebben elérhetők eredeti formában, míg az interjúkat gyakran a sajtó által leközölve publikálják, nem eredeti formájukban. A beszédek hátránya viszont, hogy azokat gyakran beszédírók vagy a hivatali apparátus[8] írja meg, így előre megtervezettek. A koalíciós szerződések és a kül- és biztonságpolitikai dokumentumok előnye volt a beszédekkel szemben, hogy egyértelműen leírták Németország nemzetközi helyét, szerepét és céljait, így kódolásuk könnyebb volt. Ugyanakkor kevésbé az egyes döntéshozók meggyőződéseit tükrözik, sokkal inkább a hazai és nemzetközi elvárásoknak kívánnak eleget tenni.

A források kiválasztásánál szempont volt, hogy tartalmukban lehetőleg általánosak legyenek és ne a külpolitika egy-egy szűk alterületére koncentráljanak, ezáltal jobban kiolvasható volt a döntéshozók szerepfelfogása. A tartalomelemzés első lépésében szövegkontextusokat kódoltam, vagyis kategóriákba, szerepkoncepciókba osztottam. A kódolást részben induktív módon, vagyis a kódokat a szövegek átolvasása után mintázatokból alakítottam ki, részben deduktív módon hoztam létre a szakirodalomban már meglévő elméleti keret (például kereskedőállam, alakítóhatalom) alapján. Ritkán fordultak elő olyan kódolható szavak, kifejezések, amelyek kimondottan leírták Németország nemzetközi szerepét. Ilyenek voltak például a „gazdasági hatalom", „megbízható partner" vagy az „alakítóhatalom". Ebből fakadóan a kontextusokat kódoltam. Második lépésben azt vettem figyelembe, hogy egy-egy szerepkoncepció hány darab forrásban fordult elő és ennek megfelelően állítottam fel egy sorrendet a szerepkoncepciók között. A tartalomelemzést manuálisan végeztem. (A szerepkoncepciók meghatározását az 4.1. fejezetben később kifejtem.)

A tartalomelemzés előnye, hogy előre meghatározott eljárás mentén bármikor megismételhető volt hibás kódolás esetén, illetve későbbi kutatásokhoz kibővíthető további forrásokkal. A módszer hátránya, hogy a kódolás olykor szubjektív lehet, amely torzulásokat okozhat a szerepkoncepciók beazonosításában. Hiányossága ellenére azonban a tartalomelemzés révén ki lehetett rajzolni a fő tendenciákat a döntéshozók szerepfelfogásának alakulásában.

[8] Angela Merkel például könyvében többször írja, hogy a beszédjeit a szakmai stábja írta meg előre, mint például Beate Baumann, melyeket ő később módosított. A vezetők, mint ahogy Merkel is, viszont általában tudatosan választja ki a személyzetét, így feltételezhető, hogy a beszédírók és döntéshozók szerepfelfogása közel azonos (Merkel, 2024).

2.2. Módszertani szempontok a fegyverexport vizsgálathoz

A dolgozatban központi szerepet kap Németország fegyverexport-politikája, ezért fontos leszögezni a fegyverkereskedelem fogalmait, illetve, hogy milyen adatokat használtam fel. A nemzetközi fegyverkereskedelemről nem áll rendelkezésre olyan átfogó adatbázis, mint például a nemzetközi kereskedelemhez a ENSZ kereskedelmi adatbázisa (*UN Comtrade*) vagy az OECD adatbázisai, mivel sem a fegyvernek, sem a fegyverkereskedelemnek nincsen egységesen elfogadott definíciója, valamint a fegyverkereskedelemben résztvevő exportőrök és importőrök sem biztosítanak teljes transzparenciát (Csiki Varga & Varga, 2021, p. 225). Az alábbiakban röviden lehatárolom, hogy a szakirodalom mit ért „fegyver" alatt, illetve ismertetem a rendelkezésre álló fegyverkereskedelmi forrásokat.

A hazai szakirodalom a fegyverzetet, vagyis a harci eszközöket, valamint a biztosító és kiszolgáló eszközöket együttesen nevezi haditechnikai eszközöknek, amelyek fő célja a fegyveres harc megvívása, illetve az arra való felkészülés fegyverzeti-technikai feltételeinek biztosítása. A haditechnikai eszközöket rendeltetésszerűen a fegyveres erők alkalmazzák (Turák, 1996, p. 137). A hazai szakirodalom a fegyverek, illetve a biztosító és kiszolgáló eszközök kereskedelmére egyaránt alkalmazza a haditechnikai kereskedelem (Turák, 1996, p. 142) és a fegyverkereskedelem (Budavári, 2021, p. 22; Lénárt, 2001, p. 126; Csiki Varga & Varga, 2021, pp. 223-224) megnevezést. A dolgozatban a haditechnikai eszközök nemzetközi kereskedelmére, exportjára és importjára az Európai Unió hivatalos terminológiai adatbázisának, az IATE (*Interactive Terminology for Europe*) ajánlását figyelembe véve, a nemzetközi fegyverkereskedelem, illetve fegyverexport és fegyverimport megnevezést használom.

A fegyverkereskedelemmel és fegyverzetellenőrzéssel kapcsolatos szakirodalom megkülönbözteti a tömegpusztítófegyvereket[9] (*weapons of mass destruction*) és hagyományos fegyvereket (*conventional weapons*)[10], utóbbin belül megkülönböztetnek nehézfegyvereket, vagy fegyverrendszereket (*major conventional weapons*), illetve könnyű- és kézifegyvereket (*small and light weapons*)[11] (Csiki Varga & Varga, 2021, p. 225). A nemzetközi

[9] Vagyis a nukleáris, vegyi, biológiai és radiológiai fegyverek.

[10] A szakirodalomban hagyományos fegyverek alatt nagy hatásfokú robbanóanyag, üzemanyag-levegő robbanókeverék, vagy gyújtóanyagok robbanásával, valamint a kinetikus energia erőhatásával halált, sérülést, károkat okozó eszközöket, valamint hordozóeszközeiket értenek. A hagyományos fegyverek adják az államok fegyverzetének zömét (Tulliu & Schmalberger, 2001, p. 31).

[11] A könnyű- és kézifegyverek egyik legelfogadottabb meghatározása az ENSZ-től származik, eszerint a kézifegyverek olyan fegyverek, amelyeket egyszemélyes, míg a könnyűfegyvereket több személyből álló kezelőszemélyzet általi használatra terveztek (UN, 1997, 25. bekezdés). Ehhez hasonlóan az EBESZ definíciója szerint: „A kézi- és könnyű fegyverek olyan hordozható fegyverek, amelyeket katonai előírások szerint gyártottak vagy módosítottak, hogy halált okozó eszközként használják őket. A kézifegyverek általánosságban azoknak a fegyvereknek a kategóriájába tartoznak, amelyeket a fegyveres vagy biztonsági erők egyes tagjai használnak. Ide

fegyverkereskedelem azonban nem különíthető el élesen az általános nemzetközi kereskedelemtől, mivel a kereskedelem tárgyai sok esetben kettős felhasználású (*dual-use*) termékek vagy technológiák, amelyek ténylegesen vagy potenciálisan katonai *és* civil felhasználásra alkalmasak (Davis, 2002, p. 10). A hagyományos fegyvereken belül figyelembe kell venni a fegyverek tulajdonságait is, mivel különböző hatással lehetnek a nemzetközi biztonságra: így például a nehézfegyverek, fegyverrendszerek, mint a vadászgépek, hadihajók, tengeralattjárók, támadó helikopterek, harckocsik, páncélozott harcjárművek és tüzérségi eszközök, kiemelt jelentőséggel bírnak a regionális fegyverzeti egyensúly szempontjából (Johnson, 2015, pp. 279-281). A könnyű- és kézifegyverek vagy a gyalogsági taposóaknák leginkább a humánbiztonság szempontjából relevánsak (Wisotzki, 2014, p. 311-313). Mivel az 1990. szeptember 12-én aláírt Németországra vonatkozó végleges szabályozásról szóló szerződés értelmében Németország nem rendelkezik tömegpusztítófegyverekkel, ezért a dolgozatban elsődlegesen a hagyományos fegyverek exportját vizsgálom, illetve ahol releváns, kitérek a kettős felhasználású termékek exportjára.

A német fegyverexport vizsgálatához elsődleges forrás a német Szövetségi Gazdasági és Energiaügyi Minisztérium (2021-től Szövetségi Gazdasági és Klímaügyi Minisztérium) által évente, illetve 2014 óta félévente is kiadott fegyverexport-jelentések (*Bericht der Bundesregierung über ihre Exportpolitik für konventionelle Rüstungsgüter*). Az EU fegyverexportról szóló 2008-as Közös Álláspontja előírja az uniós tagállamoknak, hogy évente adjanak ki jelentéseket a fegyverexportjaikról, melyben részletezik az EU közös katonai és kettős felhasználású listájában tartalmazott eszközökhöz megadott és megtagadott exportengedélyeket. A német kormányok azonban már 2000 óta adják ki a jelentéseket. A nemzeti jelentéseknek általában véve hiányossága, hogy a kormányok döntik el, milyen információt közölnek és azt mennyire akarják nyilvánosságra hozni. A fegyverexport vizsgálatában a legértékesebb információ, hogy mi az, amit ténylegesen leszállítottak, ezt azonban sok állam nem közli, vagy nem teljesen. A német fegyverexport jelentések megkülönböztetik a „háborús fegyvereket" (*Kriegswaffen*) és az egyéb haditechnikai

tartoznak a revolverek és az automata pisztolyok, a puskák és karabélyok, a géppisztolyok, a gépkarabélyok és a könnyű géppuskák. A könnyű fegyverek általánosságban azoknak a fegyvereknek a kategóriájába tartoznak, amelyeket a fegyveres vagy biztonsági erők több tagja csapatban együttműködve használ. Ide tartoznak a nehéz géppuskák, a kézi és rögzített gránátvetők, a hordozható légvédelmi fegyverek (MANPAD-ok), a hordozható páncéltörő fegyverek, a visszarúgásmentes puskák, a hordozható páncéltörő rakéták és rakétarendszerek indítóberendezései, a hordozható légvédelmi rakétarendszerek indítóberendezései, valamint a 100 mm-nél kisebb kaliberű aknavetők" (OSCE, 2012, p. 1). A kézi- és könnyűfegyverek transzferének és kereskedelmének kihívásairól lásd például Simone Wisotzki (2021a), Szatmári László és Banai Károly (2013) publikációit, illetve 2024-ben megjelent tanulmányomat (Speck, 2024).

eszközöket (*sonstige Rüstungsgüter*).[12] A háborús fegyverek olyan haditechnikai eszközök, amelyek önmagukban vagy más rendszerekkel összekötve, emberek elleni pusztításra vagy károkozásra képesek és amelyeket fegyveres konfliktusok során alkalmaznak. A háborús fegyverek listájába egyrészt a tömegpusztítófegyverek tartoznak, amelyek gyártásáról és előállításáról Németország lemondott, másrészt 11 kategóriába osztott hagyományos fegyverfajta: 1) rakéták; 2) harci repülőgépek és helikopterek; 3) hadihajók, tengeralattjárók és támogató-kiszolgáló hadihajók; 4) harcjárművek (harckocsik és egyéb páncélozott harcjárművek); 5) lőfegyverek; 6) könnyű páncéltörők, lángszórók, aknavetők; 7) torpedók, bombák, aknák; 8) egyéb lőszerek; 9) egyéb komponensek; 10) lőszeradagolók; 11) tartós vakságot okozó lézerfegyverek. A német fegyverexportjelentések csak a háborús fegyverekre vonatkozóan közlik a leszállítás értékét, az egyéb haditechnikai eszközök esetében az engedélyek értékét adják meg. További probléma, hogy a kormányok az úgynevezett nyílt engedélyek keretében szállítanak nagyobb időtartamban több eszközt, amely szintén nehezíti az átláthatóságot. Németország a háborús fegyverek és az egyéb hadianyagok esetében is közli a nyílt engedélyű exportot (Freeman, 2018, pp. 18-19). A német jelentésekben viszont a nyílt engedély alapján exportált fegyverek számában olykor szélsőséges eltérések lehetnek: míg 2011-ben 5,38 milliárd euró értékű nyílt engedélyű exportot engedélyeztek, addig 2010-ben csak 737 millió értékben, így elvileg egy év alatt 630 százalékos (!) növekedés következett be. Mint egy parlamenti tájékoztatóban kiderült, a rendkívüli növekedést az okozta, hogy 2011-ben a Szövetségi Külgazdasági és Kiviteli Hivatal átállította a nyilvántartó számítógépes szoftverét (GKKE, 2012, p. 37).

A szakirodalomban a leginkább mérvadónak a Stockholmi Nemzetköz Békekutató Intézet (*Stockholm International Peace Research Institute*, röviden SIPRI) fegyverkereskedelmi adatbázisa (*Arms Transfers Database*) számít, ezért a német fegyverexport vizsgálatában erre támaszkodok leginkább a nemzeti jelentéseken felül. A SIPRI kvalitatív és kvantitatív adatokat szolgáltat a megrendelt és leszállított fegyverekről, tartalmazva a rendelés és a leszállítás évét, a fegyverzet típusát, a fegyverüzlet típusát (közvetlen vagy licensz alapú eladás), illetve az árakat, amennyiben ismert. További előnye, szemben a német nemzeti jelentésekkel, hogy a katonai segély keretében átadott fegyvereket is a mérésbe foglalja, nemcsak az üzleti úton történt átadásokat. A SIPRI adatbázisa azonban a kézi- és könnyűfegyvereket nem tartalmazza,

[12] A háborús fegyverek és az egyéb haditechnikai eszközök megkülönböztetésének problémájáról lásd később az 5.2. fejezetben.

csak a nehézfegyvereket és komponenseit.[13] A SIPRI széleskörű forrásbázist használ, mint nemzeti és vállalati jelentések, az ENSZ Fegyverkereskedelmi Regiszterét *(United Nations Register of Conventional Arms,* röviden UNROCA) adatai, sajtóközlemények, folyóiratok, média, a Janes magánhírszerző cég adatai és egyéb nyílt hozzáférésű források. A SIPRI a fegyverkereskedelem volumenének mérésére trendindikátor-értéket (*trend indicator value*, röviden TIV) használ, amely a fegyver katonai képességét mutatja, nem pedig pénzbeli értékét. A trendindikátor-értékből a nemzetközi fegyverkereskedelem trendjei felmérhetőek, összehasonlíthatóak időszakokra, exportőrökre és importőrökre lebontva. A trendindikátor-értéket a fegyver egységnyi előállítási költségéből határozzák meg, amennyiben ez ismeretlen, úgy a fegyver jellemzői alapján más fegyverekkel való összehasonlítással (például súly, sebesség, hatótáv, gyártási év, elektronika típusa alapján) határozzák meg. A SIPRI a transzferek volumenét a trendindikátor-értékből és az adott évben leszállított fegyverek számából számítja ki (SIPRI, n.d.-a). A többnemzetiségű hadiipari vállalatok esetében a SIPRI a tranzakció exportját annál az országnál számolja el, amely a végső felhasználó felé irányuló kiszállítás exportengedélyét kiadta (Csiki Varga & Varga, 2021, p. 229). Mindezen felül a SIPRI adatbázisa sem tud feltétlenül teljeskörű képet adni a nemzetközi fegyverkereskedelemről: mivel nyílt információkra támaszkodik, a nem demokratikus államokban található vállalatok adatai kevésbé elérhetők számára, illetve a SIPRI becslései az egyes üzletekről nem veszik figyelembe a konkrét transznacionális értékláncokat (Krause, 2018, p. 142). A trendindikátor-értékeket továbbá a SIPRI egyik kutatója határozza meg, azok nincsenek egy harmadik fél által ellenőrizve. Mindezek mellett a SIPRI trendindikátor-érték rendszere a legjobb rendelkezésre álló, objektív kvantitatív mérési eszköze a nemzetközi fegyverkereskedelemnek (Freeman, 2018, p. 4).

A könnyű- és kézifegyverek kereskedelmének vizsgálatához a Small Arms Survey, genfi székhelyű független kutatóintézet jelentéseit használom. A Small Arms Survey az ENSZ kereskedelmi adataira[14] építve foglalja össze a nemzetközi könnyű- és kézifegyverkereskedelem tendenciáit. Az ENSZ adatait a Norvég Kézifegyver Transzfer

[13] Ezek a repülő eszközök, merev- és forgószárnyas eszközök, illetve drónok), légvédelmi rendszerek, páncélozott járművek, tüzérségi eszközök, hajók és páncélozott járművek motorjai, rakéták, haditengerészeti fegyverek, műholdak, szenzorok, hadihajók, illetve további komponenseket, mint lövegtornyok és légiutántöltő rendszerek.

[14] Az ENSZ kereskedelmi adatbázisa az importált és exportált termékeket az úgynevezett Sztenderd Ipari Kereskedelmi Osztályozás (*Standard Industrial Trade Classification*, röviden SITC) szerint különíti el, amelyeket az államok vámhatóságai jelentenek. Az adatbázisnak a fegyverkereskedelmet illetően van „fegyverek és lőszerek" (beleérte a civilhasználatra szánt eszközöket) kategóriája, de ez csak lőfegyvereket, tüzérségi eszközöket, rakétákat, bombákat, torpedókat, rakétaindítókat tartalmaz, továbbá van a „harckocsik és páncélozott járművek" kategória. A katonai repülőkre és alrendszereikre nincsen külön kategória, ahogy a hadihajókra sem, mivel ezeket nem különítik el az általános repülőeszközöktől és vízi járművektől, vagyis nem különítik el a katonai és civil eszközöket. (Freeman, 2018, p. 4)

Kezdeményezés (*Norwegian Initiative on Small Arms Transfers*, röviden NISAT) adatai alapján korrigálja. A Small Arms Survey kereskedelmi adatai azonban több szempontból is korlátozottak: egyrészt a NISAT adatbázisa már nem elérhető, másrészt a Small Arms Survey 2020 óta nem adott ki újabb jelentést. A Small Arms Survey ezenfelül a fő exportőrök transzparenciáját értékeli az általa kidolgozott Transparency Barometer alapján. A Transparency Barometer nemzeti jelentések, a Fegyverkereskedelmi Szerződés (*Arms Trade Treaty*) jelentései, valamint az ENSZ-nek tett nemzeti jelentések alapján pontozza az országok átláthatóságát a könnyű- és kézifegyverek (beleértve a komponenseket és lőszereket) exportjának vonatkozásában (Small Arms Survey, n.d.; Florquin & Hainard & Jongleux, 2019, p. 14; Krause, 2018, p. 146).

Összegezve elmondható, hogy a nemzetközi fegyverkereskedelem vizsgálatában figyelembe kell venni, hogy pontosan mit tekintünk a kereskedelem tárgyának, mivel különbséget kell tenni a hagyományos fegyverek, a tömegpusztító fegyverek és a kettős felhasználású termékek kereskedelme között. A hagyományos fegyverek esetében relevanciával bír, hogy milyen jellemzőkkel bíró fegyvereket exportál egy ország. A nemzetközi fegyverkereskedelemhez nem áll rendelkezésre egyetlen nemzetközi adatbázis. Elsődleges forrást jelentenek a nemzeti jelentések, a jelen disszertáció esetében a 2000 óta publikált német fegyverexport-jelentések, amelyek azonban bizonyos információkat, szelektíven közölnek. A nemzetközi és hazai szakirodalomban leginkább a SIPRI fegyverkereskedelmi adatbázisát használják, mivel a kutatáshoz szükséges puszta adatokat közöl, amellyel felmérhető a nemzetközi fegyverkereskedelem volumene, egyes időszakok és exportőrök összehasonlíthatók.[15]

2.3. Külpolitikai modellek tesztelése

Annak érdekében, hogy meghatározzuk, hogy Németország fegyverexport-politikája összhangban volt-e elsődleges nemzetközi szerepfelfogásával 2005-2024 között, a 3. fejezetben bemutatott elméleteken alapuló külpolitikai alapkoncepciók, másnéven külpolitikai modellek

[15] A fegyverkereskedelem vizsgálatához rendelkezésre állnak további adatbázisok, melyeket a kutatáshoz különböző hiányosságaik miatt nem használtam fel. Ezek a Stratégiai Tanulmányok Nemzetközi Intézetének (*International Institute for Strategic Studies*, röviden IISS) Military Balance+ adatbázisa, az Egyesült Államok Kongresszusi Kutató Szolgálatának (*Congressional Research Service,* röviden CRS) éves jelentése a fejlődő országokba irányuló fegyvereladásokról (teljes nevén *Conventional Arms Transfers to Developing Nations*), az Egyesült Államok külügyminisztériuma által kiadott *World Military Expenditure and Arms Trade* (röviden WMEAT) és az ENSZ hagyományos fegyverek regisztere (*United Nations Register of Conventional Arms*, röviden UNROCA). Ezen adatbázisok jellemzőit lásd bővebben: Freeman, 2018, pp. 2-3; Krause, 2018, p. 141. Az uniós tagállamok fegyverexportjainak komparatív vizsgálatához rendelkezésre áll továbbá az EU Külügyi Szolgálatának adatbázisa, amely elsődlegesen a tagállami jelentéseken alapul (EEAS (2020).

magyarázó erejét tesztelem kvantitatív és kvalitatív eszközökkel. Ezen alapkoncepciók a konstruktivizmusból levezetett civil hatalom, a neorealista premisszimákon alapuló hatalmi állam, a kereskedelmi liberalizmus elméletén alapuló kereskedőállam, illetve a kereskedelmi realizmuson alapuló geoökonómiai hatalom. A külpolitikai modellek tükrözik az aktor koncepcióját és az elvárt viselkedését a fegyverexport-politikában. A külpolitikai modell egy elemzési eszköz, melyből magatartási minták következtethetők és amelyek érvényessége igazolható vagy cáfolható a fegyverexport-politikában (Horn, 2016, pp. 9-10). Ilyen jellegű empirikus kutatást végzett Henning Horn (2016) a német fegyverexport-politikáról a 2001-2014 közötti időszakra vonatkozóan, illetve korábban Christina Schrade (1997) a német fejlesztéspolitikáról.

A külpolitikai modelleket 2005-2024 között öt időfázisban veszem górcső alá, annak érdekében, hogy az erős torzulásokat elkerüljem, ezáltal a változásokat is jobban nyomon lehet követni. Az adatok rendkívüli mennyisége miatt nem az összes célországot, hanem minden fázisban a német fegyverexport SIPRI trendindikátor-értékei szerinti tíz fő célországát vizsgálom. Ebből fakadóan elemzésem nem tükrözheti teljes mértékben a valóságot, azonban bizonyos tendenciák jól kirajzolódnak. A vizsgálat azt kívánja felmérni, hogy a tíz legfontosabb célországra mennyire érvényesek a külpolitikai modellek. Az adatok vizsgálatát némileg önkényesen 2006-tól kezdem, tekintve, hogy az I. Merkel-kormány 2005. november 22-én lépett hivatalba, továbbá a Fragile States Index értékelései is 2006-tól érhetők el. Így a felosztás a következő: I. fázis 2006-2009, II. fázis 2010-2013, III. fázis 2014-2017, IV. fázis 2018-2021, V. fázis 2022-2024.

A *civil hatalmi* külpolitikai modell kvantitatív empirikus vizsgálatában függő változóként a német fegyverexport volumenét a SIPRI trendindikátor-értékében, független változóként a célországokra vonatkozó Freedom House politikai és polgárjogi értékeinek átlagát, illetve a Fragile States Index értékeinek átlagát veszem alapul. A Freedom House az államokban a politikai jogok (*political rights*, röviden PR) és polgári szabadságjogok (*civil liberties*, röviden CL) betartását értékeli 0-40, illetve 0-60-ig terjedő értékskálán és eszerint három kategóriába sorolja az államokat: „*szabad*”, „*félig szabad*” és „*nem szabad*” (Freedom House, n.d.-a). A Freedom House értékelései azonban nem feltétlenül fedik az emberi jogok érvényesülését vagy az adott állam belpolitikai körülményeit. Az értékelések szubjektívak lehetnek, mivel az értékelések a Freedom House szakértőinek ítéletén múlnak. Ezért a civil hatalmi modell vizsgálatához egy másik indikátort is alkalmazok, amely a Fund for Peace intézet törékeny

államisági indexe, vagyis a Fragile States Index.[16] Az index a világ 178 államát tizenkettő politikai, gazdasági és társadalmi indikátor alapján méri, mint a biztonsági helyzet, az elitek fragmentációja, a gazdasági fejlődés és szegénység, az egyenlőtlen fejlődés, állami legitimitás, közszolgáltatások színvonala, jogállamiság, vagy az államra nehezedő demográfiai terhek. A pontszámok 0-tól 120-ig terjednek, amelyen belül a minél magasabb pontszám minél magasabb állami törékenységet jelent. A 0-29,9 közötti tartomány „fenntartható", a 30-59,9 közötti „stabil", a 60-89,9 közötti „figyelmeztető", a 90-120 közöti pedig „riasztó" helyzetű államot jelöl (Fund for Peace, n.d.-b). Egy civil hatalomnak alapvetően a „*szabad*", „*stabil*" vagy „*fenntartható*" államokba kell fegyvert exportálnia. A civil hatalmi modell vizsgálatakor továbbá figyelembe veszem, hogy a célország *nem állt-e fegyveres konfliktusban* az adott időszakban. Ez alól kivételt jelentenek a békeműveleti missziók és az ENSZ Alapokmányának 51. cikke szerinti jogos önvédelmi helyzetek.

A *hatalmi állami modell* esetében azt vizsgálom meg, hogy a tíz célországból az adott időfázisban hány ország volt *Németország szövetségese*, illetve *biztonsági partnere*.[17] Németország szövetségeseinek tekintem az EU- és NATO-tagállamokat. Németország biztonsági partnereinek tekintem a német fegyverexport-politikai alapelveknek megfelelően a NATO-tagállamokkal egyenrangúnak tekintett Japánt, Ausztráliát, Új-Zélandot és Svájcot is. A biztonsági partnerek közé veszem még Izraelt, amelynek biztonságát a német kormányok nemzeti érdekként kezelik, továbbá a 2022-2024. évekre vonatkozóan Ukrajnát, amelynek támogatása prioritás lett Oroszország Ukrajna elleni háborújának kitörése óta.

A *kereskedőállami modell* érvényesüléséhez egy célországnak legalább közepesen releváns exportpartnernek és legalább erős gazdasági növekedéssel kell rendelkeznie. Itt függő változó az adott célországba irányuló német fegyverexport mértéke a SIPRI trendindikátor-értékében megadva, független változó a célországba irányuló *teljes német exportból való részesedés összege*, valamint a *célország éves bruttó hazai termékének növekedésének mediánja* az adott időfázisban. Az általános német exportból való részesedés azt mutatja, hogy az ország mennyire releváns külgazdasági partner Németország számára, a GDP-növekedés mértéke pedig jelzi, hogy az adott ország mennyire rendelkezik potenciális piaccal a német külgazdaság számára. Az általános export összegeit az ENSZ kereskedelmi adatbázisából veszem, a GDP-

[16] A szakirodalomban több kutatás is rávilágított, hogy a törékeny államiság és a fegyverkereskedelem között közvetlen összefüggések figyelhetők meg. Lásd például: Bromley et. al., 2012; Pinson, 2022; Greene & Penetrante, 2012; Speck, 2024

[17] Henning Horn (2016) kutatása a hatalmi állam fegyverexport-politikáját aszerint mérte fel, hogy a magasabb GDP-vel és katonai kiadásokkal rendelkező államoknak Németország több fegyvert exportál-e. Álláspontom szerint ez ellentétes a realista megközelítéssel, mivel például az Oroszországba és Kínába irányuló fegyverexport pont, hogy ellentétesek Németország hatalmi és biztonsági érdekeivel.

növekedést pedig a Világbank adataiból. A GDP-növekedést medián értékben adom meg, ezzel kiküszöbölve a túl magas és túl alacsony értékeket, így egy reálisabb gazdasági tendencia rajzolódik ki. Az általános német export esetében, amennyiben egy célország részesedése 4 százalék felett van, úgy magas relevanciájú exportpartnernek, ha 1 százalék és 3,9 százalék közötti részesedése van, akkor közepesen releváns exportpartnernek, és ha 1 százalék alatti a részesedése akkor kevésbé releváns exportpartnernek tekintem. A GDP-növekedés esetében a 2,0 százalék alatti növekedést gyengének, a 2,1 és 5,0 százalékos növekedést stabilnak, az 5,0 százalék feletti növekedést erősnek tekintem.

A *geoökonómiai hatalmi* elmélet szerint az állam gazdasági hatalmával érvényesíti nemzeti érdekeit másokkal szemben (Platte & Leuffen, 2016, p. 565). Ezen elméletet az alkalmazott empirikus kutatási módszerrel nem lehet vizsgálni, ezért a geoökonómiai hatalmi modellhez a hozzá közel álló kereskedőállami modell indikátorait veszem alapul és a primer a szekunder irodalom segítségével vizsgálom meg, hogy Németország mennyiben alkalmazta a fegyverexportot célzottan a külpolitika részeként egy jól meghatározott cél-eszköz rendszer, stratégia[18] mentén külpolitikai eszközként a célországok magatartásának befolyásolására.

A külpolitikai modellek fegyverexport-politikájának vizsgálatához alkalmazott indikátorokat az alábbi táblázat összegzi:

[18] A stratégiának számos definíciója létezik. Az Új Diplomáciai Lexikon szerint „A (politikai) célok és az elérésükhöz szükséges eszközök, illetve az elérésük módjára vonatkozó elgondolások egységes rendszere” („Stratégia”, 2021, p. 566). A NATO-terminológiában a stratégia „a nemzeti hatalom eszközeinek összehangolt és integrált fejlesztése, illetve alkalmazása nemzeti vagy többnemzeti célok elérése érdekében”. A Hadtudományi Lexikon 2019-es kiadása által kínált egyik magyarázat szerint a stratégia „a politika távlati céljait és megvalósításának módját tartalmazza”, illetve „egy adott helyzetből a cél által meghatározott jövőbeli állapothoz vezető út” („Stratégia”, 2019, pp. 979-980).

<table>
<tr><th>Külpolitikai modell</th><th>Függő változó</th><th colspan="2">Független változó</th></tr>
<tr><td rowspan="2">Civil hatalom</td><td rowspan="4">SIPRI trendindikátor-érték</td><td>Indikátor I</td><td>Indikátor II</td></tr>
<tr><td>Freedom House CL és PR értékeinek átlaga
„szabad” ország</td><td>Fragile States Index pontszámainak átlaga
Fenntartható: 0-29,9 között
Stabil: 30-59,9 között</td></tr>
<tr><td>Hatalmi állam</td><td colspan="2">A célország szövetséges vagy biztonsági partner
(EU- és NATO-tagállamok, Japán, Svájc, Új-Zéland, Ausztrália, Izrael, 2022-től Ukrajna)</td></tr>
<tr><td>Kereskedőállam</td><td>Általános német exportból való részesedés éves összege
Közepes relevancia: 1-3,9% közötti részesedés
Magas relevancia: 4% felett</td><td>Az éves GDP-növekedés mediánja
Stabil növekedés: 2,1% - 5,0% között
Erős növekedés: 5,0% felett</td></tr>
<tr><td>Geoökonómiai hatalom</td><td>Általános német exportból való részesedés éves összege
Közepes relevancia: 1-3,9% közötti részesedés
Magas relevancia: 4% felett</td><td>Az éves GDP-növekedés mediánja
Stabil növekedés: 2,1% - 5,0% között
Erős növekedés: 5,0% felett</td></tr>
</table>

1. táblázat: A külpolitikai modellek függő és független változói a fegyverexport-politika empirikus vizsgálatában (saját szerkesztés)

A külpolitikai modellek kvantitatív elemzését további elemzéssel egészítem ki a fegyverexport-politikára alkalmazott elméleti elemzési szempontoknak megfelelően (lásd 3.6.5. fejezet), annak érdekében, hogy teljesebb képet kapjunk a német fegyverexport-politika fejlődéséről. Mind az öt időfázisban megvizsgálom, hogy a koalíciós szerződésekben, a biztonságpolitikai dokumentumokban (2006. és 2016. évi Fehér könyvek, a 2023. évi Nemzeti Biztonsági Stratégia) és a politikai diskurzusban miként jelent meg a fegyverexport-politika 2005 és 2024 között. Ezt követően a békekutatással foglalkozó egyházi szervezet, az Egyház és Fejlődés Közös Konferencia (*Gemeinsame Konferenz Kirche und Entwicklung*, röviden GKKE) éves jelentései, a gazdasági minisztérium által évente kiadott fegyverexportjelentések, továbbá a releváns szekunder irodalom alapján ismertetem a fegyverexport-politika fő tendenciáit, a tárgyalt vagy engedélyezett ügyleteket, illetve a fegyverexport tágabb kül-, biztonság- és gazdaságpolitikai kontextusát. Az elemzést kiegészítem egy rövid kitekintéssel a 2025. évre, annak érdekében, hogy a fegyverexport-politikában már korábban megkezdődött tendenciák kibontakozását és állandósulását érzékeltessem.

2.4. Stratégiai dokumentumok elemzése

Mind az első, mind a második kutatási kérdés megválaszolásához elemeztem a 2005-2024 közötti időszakban készült öt koalíciós szerződést és négy stratégiai dokumentumot. Az első

kutatási kérdés esetében Németország legfontosabb külpolitikai célkitűzéseit gyűjtöttem össze a dokumentumokból. A második kutatási kérdéshez pedig a fegyverexport-politikára és a fegyverzetellenőrzésre vonatkozó biztonságpolitikai, gazdasági és normatív aspektusokat gyűjtöttem össze Bernhard Moltmann (2014) szempontrendszerét követve.

2.5. Félig strukturált kvalitatív interjúk

A második és harmadik kutatási kérdés megválaszolásához négy darab félig strukturált kvalitatív interjút készítettem négy német vagy németországi székhelyű biztonsági és védelmi ipari vállalatnál dolgozó szakemberrel Németországban, illetve online 2025 augusztusában. Az interjúk előnye volt, hogy olyan információkhoz jutottam, amelyek más nyílt forrásokban nem álltak rendelkezésre, illetve cáfoltak vagy megerősítettek szekunder forrásokban megjelenő állításokat. Az alanyok kiválasztásánál a fő szempont volt, hogy releváns vállalatnál dolgozzanak, illetve kellő tapasztalattal és ismerettel rendelkezzenek a német állami szervekkel és haderővel, illetve nemzetközi partnerekkel való kapcsolattartásban. Az alanyok fegyverzeti programokban, illetve kettős felhasználású technológiákkal foglalkozó vállalatoknál, illetve korábban nemzetközi szervezetekben dolgoztak.

A félig strukturált kvalitatív interjú módszerének megfelelően, az interjúkat egy kérdésvázlat segítette. (Németh, 2020 p. 394). A félig strukturált kvalitatív interjúknak a fő célja volt, hogy felmérje, milyen kapcsolata volt az elmúlt években az adott hadiipar vállalatnak a kormányzattal, illetve, hogy a 2022. február 27-én bejelentett kül- és biztonságpolitikai „korszakváltás” milyen változásokat hozott a hadiipari vállalat számára. Ezen alapkérdéseken felül további témaspecifikus kérdéseket tettem fel az interjúalanyoknak egyes ügyletek, kormányzati döntések mélyebb megértéséhez. Az interjúalanyok eltérő tapasztalattal és tudással rendelkeztek, ezért nem mindegyikük tudott ugyanazon kérdésre és ugyanolyan minőségben válaszolni. (Az interjú kérdések magyar nyelvű vázlatát a 2. függelék tartalmazza.) Az interjúk nyelve angol, időtartamuk általában 30-45 perc volt, készítésük Németországban történt.

Tekintve, hogy a biztonsági és védelemi ipari vállalatoknál dolgozó alanyokat köti az üzleti és nemzetbiztonsági titoktartási kötelezettség, ezért mindegyikük szigorú anonimitást kért. Az értekezésben semmilyen módon nem fedem fel sem az alanyok volt vagy jelenlegi munkahelyét, sem nemzetiségüket, sem pontos pozíciójukat. Az interjúkat egyszerű sorszámmal jelöltem, feltüntetve az interjú szakaszát (bekezdését). Az interjúkra vonatkozó információkat az alábbi táblázat illusztrálja:

Interjú kódja	Interjú alany beosztása	Szervezet	Interjú készítés időpontja	Interjú készítés helye
Interjú_001	biztonsági szakértő	nemzetközi konzorcium	2025. augusztus	Németország
Interjú_002	biztonságpolitikai szakértő	német magánvállalat	2025. augusztus	Németország
Interjú_003	űripari szakértő	német magánvállalat	2025. augusztus	Németország
Interjú_004	biztonsági szakértő	nemzetközi konzorcium	2025. augusztus	Online (Németország)

2. táblázat Az interjúkra vonatkozó információk (saját szerkesztés)

2.6.Indexek a hadiipar vizsgálatához

A német hadiipar fegyverexport-politikára gyakorolt hatásának értékeléséhez a Transparency International egy általános korrupciós és két védelmi iparral kapcsolatos korrupció érzékelési indexét használtam.

A Transparency International korrupció-érzékelési indexe *(Corruptions Perceptions Index*, röviden CPI) pontszámok alapján rangsorolja az országok korrupciós szintjét. Az értékelést 13 pénzügyi és üzleti forrás értékeléseiből állítják össze. A korrupció alatt a vesztegetést, közpénzekkel, hivatalokkal való visszaéléseket mérnek. Az értékek 0-tól 100-ig terjednek, minél magasabb az érték, annál kevésbé korrupt az ország (Transparency International, n.d.-b).

A Transparency International kormányzati védelmi integrációs szakpolitikai indexe (*Government Defence Integrity Index*, röviden GDI) a korrupciós kockázat mértékét méri az országok védelmi szektorában. Minden országot hetvenhét kérdésben és öt fő területen mérnek fel (politikai, pénzügyi, személyzeti, műveleti, beszerzési kockázat) és ezeket 0-tól 100-ig értékelik. Minél nagyobb az érték, annál alacsonyabb az ország korrupciós kockázata a védelmi szektorban. A felmért kérdések például a független törvényhozói vizsgálat, a szakértelem, a törvényhozás befolyása a döntéshozatalra, nyilvános konzultációk vagy a beszerzés tervezési folyamat. Az értékelést a Transparency International egy-egy szakértője készíti, melyet legalább kettő lektor ellenőriz, ezenfelül a szervezet a kormányzatokat bíztatja saját felmérés elkészítésére is (Transparency International, n.d.-c).

A Transparency International védelmi vállalatok korrupcióellenességi és átláthatósági indexe (*Defence Companies Index on Corruption and Corporate Transparency*) a világ 38 országának 134 vezető hadiipari vállalatát méri aszerint, hogy mennyire törekszik az átláthatóságra és korrupció csökkentésére. A vizsgált szempontok között szerepel az alkalmazottak támogatása, összeférhetetlenség, belső ellenőrzés, ellátási láncok menedzsmentje, vagy a vezetési és szervezeti kultúra. Az index a vizsgált szempontokat szintén 1-100-ig értékeli és a pontszámok alapján „nagyon alacsony”, „alacsony”, „korlátozott”,

„közepes”, „magas” és „nagyon magas” kategóriákba sorolja a vállalatokat (Transparency International, 2020j).

Az indexek vizsgálata során minden esetben érdemes az eredményeket további szakirodalommal, esetleg más hasonló vizsgálatokkal összevetni, például a német hadiipar korrupciós kockázatainak felméréséhez a releváns szekunder irodalmat is felhasználtam.

2.7. Egyéb statisztikák és adatbázisok

A kutatáshoz a korábban említett adatokon felül számos, a kül- és biztonságpolitika egy-egy területéhez kapcsolódó statisztikákat és adatbázisokat használtam fel. A védelmi kiadások és a védelmi beszerzésekre fordított kiadások elemzéséhez a NATO tagállami adatait (*Defence Expenditure of NATO Countries*), az egyes szerep-performanszok változásának felméréshez az OECD hivatalos fejlesztési támogatásokról szóló statisztikáit, az EBESZ jelentéseit, az ENSZ békeműveleti létszámokról szóló nyilvántartását, az ENSZ hozzájárulások esetében pedig a német külügyminisztérium éves jelentéseit vizsgáltam. Németország Ukrajnának nyújtott humanitárius és katonai támogatását pedig a Kieli Gazdaságkutató Intézet (*Das Kiel Institut für Weltwirtschaft*) *Ukraine Support Tracker* adatbázisa alapján értékeltem. A közvélemény fegyverexporttal kapcsolatos álláspontjának vizsgálatához összesen tizenhét különböző közvéleménykutatást használtam fel. A legrelevánsabb közvéleménykutatásokat a Német Védelemtechnológiai Társaság (*Gesellschaft für Wehrtechnik,* röviden DWT) és a Bundeswehr Hadtörténeti és Társadalomtudományi Központja (*Zentrum für Militärgeschichte und Sozialwissenschaften der Bundeswehr,* röviden ZMSBw) készítette. (Ezek bemutatását lásd bővebben az 6.4 fejezetben.)

2.8. Összefoglalás

A fejezetben bemutattam az értekezés kutatási kérdéseinek megválaszolásához és a hipotézisek vizsgálatához alkalmazott kvantitatív, kvalitatív és vegyes módszereket. Első lépésben ismertettem a szerepfelfogás meghatározásához alkalmazott tartalomelemzést, majd bemutattam a fegyverkereskedelem vizsgálatának lehetőségeit és nehézségeit, illetve a rendelkezésre álló adatokat. Ezt követően ismertettem a külpolitikai modellek empirikus teszteléséhez használt elméleti modellekből felállított indikátorokat. Bemutattam a harmadik kutatási kérdéshez készített félig strukturált kvalitatív interjúk módszerét, illetve a hadiipart értékelő indexeket, végezetül a felhasznált további statisztikákat, adatbázisokat. Az alkalmazott kutatási módszereket az alábbi táblázat foglalja össze:

Főbb kutatási módszerek	Kvalitatív/kvantitatív	Forrás típusa	Főbb jellemzők
Tartalomelemzés	Kvalitatív és kvantitatív	Primer	74 forrás (62 politikusi beszéd, 2 cikk, 1 sajtóinterjú, 4 kül- és biztonságpolitikai dokumentum, 5 koalíciós szerződés)
Külpolitikai modellek tesztelése	Kvalitatív és kvantitatív	Primer és szekunder	SIPRI, Freedom House, Fragile States Index, UN Comtrade, Világbank adatai
Fegyverkereskedelmi adatok elemzése	Kvantitatív	Primer	SIPRI, német nemzeti jelentések, Small Arms Survey adatai
Stratégiai dokumentumok elemzése	Kvalitatív	Primer	4 kül- és biztonságpolitikai dokumentum, 5 koalíciós szerződés
Interjúk	Kvalitatív	Primer	4 félig strukturált kvalitatív interjú
Hadiipari indexek	Kvantitatív	Primer	Transparency International korrupciós, védelmi integrációs, illetve védelmi vállalati korrupcióellenességi és átláthatósági indexei
Egyéb statisztikák és adatbázisok	Kvantitatív	Primer és szekunder	Nemzetközi szervezetek adatai, közvéleménykutatások

3. táblázat: Az értékezésben felhasznált főbb kutatás módszerek (Saját szerkesztés)

3. A KUTATÁS ELMÉLETI KERETE

Németország külpolitikájáról szóló tudományos diskurzus egyik központi kérdése, hogy Németország szerepe a nemzetközi politikában miként írható le, más szóval, milyen természetű a német külpolitika hatalompolitikai önképe (Roos, 2010, p. 39). A kutatások Németországról alapkoncepciókat alkotnak, melyeket egyrészt Németország hatalmának leírására, másrészt elemzési kategóriaként alkalmazzák (Berenskötter & Stritzel, 2021, pp. 32-33). A szakirodalomban olyan alapkoncepcióval írták le a szakértők Németország hatalmát, mint a civil hatalom (Hanns W. Maull), kereskedőállam (Michael Staack), megszelídített hatalom (Peter Katzenstein), nagyhatalom (Gregor Schöllgen, Gunther Hellmann), középhatalom (Wilfried von Bredow), hatalmi állam (Volker Rittberger), vonakodó hegemón (Simon Bulmer, William E. Paterson), beágyazódott hegemón (Beverly Crawford), geoökonómiai hatalom (Hans Kundnani, Stephen F. Szabo), alakítóhatalom (Josef Janning, Eberhard Sandschneider), normalizált hatalom (Kai Oppermann), vagy vezető hatalom (Gunther Hellmann). Ezen alapkoncepcióknak alapvetően kettő fő iránya különíthető el: a kontinuitás mellett érvelők, akik szerint az egyesített Németország követni fogja a korábbi nyugatnémet „bonni köztársaság" külpolitikáját, és a változás hívei, akik a német nagyhatalmi politika visszatérése mellett érveltek. A következőkben ezen elméletekből a szakirodalomban leginkább kidolgozott és gyakran tárgyalt civil hatalmat, kereskedőállamot, hatalmi államot és a geoökonómiai hatalmat mutatom be. Ezen elméletek egyben jól alkalmazhatók a fegyverexport-politika vizsgálatához is, mivel visszatükrözik az államok fegyverexport-politikai motivációit (lásd 3.6 alfejezet), kvalitatív és kvantitatív eszközökkel viszonylag jól mérhetők.[19]

Az alapkoncepciók a nemzetközi kapcsolatok fő elméleti irányzatai, a neorealizmus, liberalizmus és konstruktivizmus premisszáin alapulnak, így alkotva egy külpolitikai modellt. E külpolitikai modellek mikroperspektívából szemléltetik az aktor külpolitikai cselekvését (Schrade, 1997, p. 256; Horn, 2016, p. 9-10). A Németország hatalmára alkalmazott fogalmak, azonban nemcsak pusztán az elméletileg bírnak jelentőséggel, hanem gyakran egy külpolitikai elvárást is megfogalmaznak a mindenkori kormánnyal szemben. Ezen alapkoncepciók értelmezésének monopolizálásáért (erre utal a német *Deutungshoheit* fogalma) egyben a politikai szereplők is versengést folytatnak. Az alapkoncepciók tehát nemcsak abból a célból

[19] A hegemónia elmélet szintén alaposan kifejtett, leginkább Simon Bulmer, William E. Paterson, Beverly Crawford és további más, köztük magyar szakértők által, de az leginkább a német Európa-politikára alkalmazható, ezért a disszertációban érintőlegesen foglalkozok vele. Németország, mint európai hegemón kérdésköréről lásd többek között: Bulmer & Paterson, 2019; Bulmer & Paterson, 2013; Crawford, 2007; Baranyi, 2021; Benczes, 2017; Kiss J., 2011

jöhetnek létre, hogy leírják Németország hatalmának természetét, hanem hogy például politikai irányváltást idézzenek elő (Berenskötter & Stritzel, 2021, p. 33).

3.1. Szerepelmélet

Az újraegyesített Németország külpolitikájáról szóló vitában Hanns W. Maull civilhatalmi paradigmája gyakorolta a legnagyobb hatást a német külpolitikáról szóló kutatásokra. A civil hatalom a külpolitika elemzés szerepelméleti (*role theory*) megközelítésén alapszik.

A szerepelmélet egy olyan kognitív megközelítésen alapuló, közepes hatókörű elmélet[20], amely képes hidat képezni a nemzetközi struktúrára (*structure*) és a nemzetközi rendszer szereplőire (*agency*) fókuszáló nemzetközi politikai elméletek között. Az egyénekre, az államra és a nemzetközi rendszerre egyaránt alkalmazható. A szerepelmélettel ezáltal bizonyos fokig integrálhatók a külpolitika elemzés és a nemzetközi kapcsolatok elméletei, főként a konstruktivista iskola[21] (Wehner & Thies, 2014, pp. 412-413; Thies & Breuning, 2012, pp. 1-3.). A szerepelmélet további előnye, hogy képes lehet megmagyarázni a hivatalosan kinyilvánított külpolitika, a külpolitikai magatartás és a mások által észlelt külpolitikai magatartás közötti eltéréseket (Marton, 2013, p. 16).

A külpolitika elemzés szerepelméletének kialakulása Kalevi J. Holsti 1970-ben megjelent tanulmányához köthető. Holsti a szociológiában az egyénekre alkalmazott szerepelméletet próbálta felhasználni az egyes nemzetek magatartásának vizsgálatára (Holsti, 1970).

A szerepelmélet központi fogalmai a szerep (*role*) és a szerepkoncepció, másnéven szerepfelfogás (*role concept*). A szerepek társadalmi pozíciók, amelyek a saját és mások elvárásai alapján jelöli ki egy aktor célját egy szervezett csoportban (Harnisch, 2011, p. 8). A szerepkoncepció Holsti szerint a politikai döntéshozók saját meghatározása az államukkal kapcsolatos döntéseikről, elköteleződéseikről, szabályaikról és cselekményeikről. A szerepkoncepció a döntéshozók képe arról, mi az államuk megfelelő orientációja vagy funkciója a nemzetközi környezetben[22] (Holsti, 1970, pp. 245-246). A szerepkoncepciók nem

[20] A külpolitika-elemzés közepes hatókörű elméletei (*middle-range theories*) a nemzetközi rendszer egyes részkérdéseit képesek magyarázni, melyeket a nemzetközi kapcsolatok „nagy elméletei" nem képesek kielégítően értelmezni. Ezen elméletekkel csak meghatározott időben és kérdésterületen, egy-egy állami és nem állami szereplő magatartását lehet vizsgálni (Kiss J., 2009, p. 216).

[21] A korai szerepelméletekkel szemben, az újabb szerepelméleti kutatások, követve a nemzetközi kapcsolatok konstruktivista iskoláját, elsősorban Alexander Wendt alapján, hangsúlyozzák, hogy a nemzetközi rendszer szereplői és struktúrája egymást kölcsönösen kiegészítik (Breuning, 2011, p. 25).

[22] Holsti meghatározásában: „A national role conception includes the policymakers' own definitions of the general kind of decisions, commitments, rules and actions suitable to their state, and of the functions, if any, their state should perform on a continuing basis in the international system or in subordinate regional systems. It is their

képesek egyértelmű döntési opciókat adni konkrét helyzetekben, inkább egy állam külpolitikai magatartásának paramétereit határozzák meg (Maull, 2019, p. 53). A szerepkoncepció egyfajta prizma, amin keresztül a külpolitikai döntéshozók a világra tekintenek és érdekeiket meghatározzák, így lehatárolja, hogy a külpolitikában milyen célok és érdekek fogadhatók el, illetve valósíthatók meg (Aggestam, 1997). A szerepkoncepció megfeleltethető egy állam „nagystratégiájának" (Maull, 2019, p. 54).

Sebastian Harnisch hangsúlyozta a szerepkoncepció interakciós jellegét, ezért definíciójában a szerepkoncepció az „én" (*ego*) és a „mások" (*alter*) oldalból áll. Míg az előbbi a döntéshozók államukról alkotott szerepmeghatározását tartalmazza, addig az utóbbi más nemzetközi szereplők elvárásait takarja az adott állam külpolitikai magatartásával szemben (Harnisch, 2011, p. 8). A „mások" azonban nem egyenlők. A „jelentős más" (*significant other*) egy szocializációs szereplő, aki materiális vagy eszmei erőforrásai révén befolyással bír egy másik szereplő felett. A „jelentős más" egy másik nemzetközi szereplő (általában állam), amely a leggyakrabban szerepel a politikai diskurzusban. Németország esetében a „jelentős mások" az Egyesült Államok és Franciaország, melyek pozitívan jelennek meg a diskurzusban, míg a negatív „jelentős más" a múltbéli, leginkább hitleri Németország (Benes & Harnisch, 2015, pp. 150, 153, Frank, 2011, p. 134).

A szerepelmélet szerint az adott államot képviselő döntéshozók egyfelől saját szerepkoncepciójuknak megfelelően cselekednek, másfelől figyelembe kell venniük más államok döntéshozóinak szerepelvárásait (*role expectation*) (Breuning, 2019). Harnisch ezenfelül megkülönbözteti a szerep-performanszot (*role performance*), vagyis az aktor gyakorlatban megnyilvánuló külpolitikai viselkedését, amely eltérhet a szerepelvárásoktól (Harnisch, 2011, pp. 8-9).

Holsti értelmezésében a szerepkoncepciót az állam döntéshozói alakítják ki és határozzák meg, amely kiolvasható leginkább politikai beszédekből, nyilatkozatokból dokumentumokból. A döntéshozók a szerepkoncepciót egyfelől az állam materiális képességeiről (például az állam mérete, katonai ereje, ipari teljesítménye, gazdasági fejlettsége) kialakított percepciója, másrészt olyan eszmei, immaterális tényezők alapján alakítják ki, mint a döntéshozók történelmi tapasztalatokról, ideológiákról, a társadalmi mozgalmakról, az érdekcsoportok igényeiről vagy a közvéleményről alkotott percepciója. A szerepkoncepciót továbbá meghatározza nemzetközi rendszer struktúrája, normái, szabályai (Holsti, 1970, p. 246; Breuning, 2019, p. 26). (A szerepelmélet összefoglalását lásd a 4. melléklet 1. ábráján.)

"image" of the appropriate orientations or functions of their state toward, or in, the external environment" (Holsti, 1970, pp. 245-256).

Holsti definíciója szerint a döntéshozók az adott állam szerepfelfogásának alakítói, vagyis az állam szerepfelfogása azonos a döntéshozókéval. Ha nem is minden egyén osztja a nemzeti szerepkoncepciót, akkor is a külpolitikai elitek azok, amelyek döntenek arról, miként kell az országnak viselkednie a nemzetközi rendszerben (Cantir & Kaarbo, 2012, p. 6-7).

Cristian Cantir és Juliet Kaarbo azonban felhívta a figyelmet, hogy a szerepelméleti kutatások figyelmen kívül hagyták a külpolitika elemzés szempontjait, nevezetesen, hogy az elitekre nem tekinthetünk úgy, mint egy egységes egészre, egy „fekete dobozra". Az állam sokkal inkább egy kollektívaként kezelendő, amelynek szerepfelfogása fragmentált lehet. Cantir és Kaarbo ezért bevezette a horizontális és vertikális szerepvitatottság (*horizontal* és *vertical role contestation*) fogalmait. Az előbbi arra vonatkozik, amikor a külpolitikai döntéshozók és elitek nem értenek egyet a nemzet szerepfelfogásáról, míg az utóbbi szerint a külpolitikai elitek és a közvélemény között van nézeteltérés a nemzeti szerepfelfogásról (Breuning, 2024, p. 218). Könnyen lehet, hogy például egy koalíciós kormány esetében a döntéshozók egymástól különböző szerepfelfogással rendelkeznek. Ezenfelül a parlamenti pártok között is különbségek lehetnek a külpolitikai nézetekben, márpedig egyes államok esetében, mint például Németországban, a parlamenteknek erős ráhatása van a kül- és biztonságpolitikára. A döntéshozók szűk csoportján belül is eltérhetnek az egyének szerepfelfogásai, amely szerepkonfliktust okozhat. A külpolitika elemzési kutatások rávilágítottak arra is, hogy az eliteknek és a közvéleménynek eltérő elképzelése lehet az állam nemzetközi szerepéről (Cantir & Kaarbo, 2012, 8-9, 11-17; Cantir & Kaarbo, 2016).

Összességében Cantir és Kaarbo hangsúlyozta, hogy a nemzeti szerepfelfogások nem feltétlenül tekinthetők stabilnak, sok esetben belsőleg vitatottak. Ebből fakadóan az egyes államok szerepfelfogásának vizsgálatakor figyelembe kell venni az egyes politikai szereplők közötti különbségeket.

Az államok általában több szerepkoncepcióval rendelkeznek (Holsti, 1970, pp. 260-277, 283). Leslie E. Wehner megkülönböztette az állam főszerepét (*master role*) és kiegészítő szerepeit (*auxiliary role*). Míg a fő szerep az állam pozícióját jelenti a nemzetközi rendszerben (például „nagyhatalom", „felemelkedő hatalom"), addig a kiegészítő szerepek a fő szerepbe beágyazottak, a fő szerep biztosít számukra keretet. Az állam főszerepe a domináns, ez nyilvánul meg látványosan minden egyes helyzetben, a kiegészítő szerep csak bizonyos kérdésspecifikus területen vagy más államokkal való különleges kapcsolatokban nyilvánul meg (Breuning, 2019).[23] Breuning kimutatta, hogy az államok szerepkoncepciói kérdés-

[23] Wehner szerint így például Brazília főszerepe a „regionális hatalom", továbbá olyan kiegészítő szerepekkel rendelkezik, mint „közvetítő" vagy „koordinátor" (Wehner, 2015, pp. 437, 439).

specifikusak, vagyis a külpolitika egy-egy területén akár különböző szerepkoncepciók lehetnek. Ugyanígy a szerepkoncepiók földrajz-specifikusak is lehetnek, vagyis könnyen lehet, hogy egy országnak más földrajzi régióban más a szerepkoncepciója (Breuning, 2011, pp. 32-33, Hettyey, 2018, p. 134).

Egy állam különböző szerepei egymással párhuzamosan létezhetnek, azonban ütközhetnek is egymással. A szerepelmélet e jelenséget nevezi szerepkonfliktusnak (*role conflict*). Szerepen belüli konfliktus (*intra-role conflict*) akkor alakul ki, ha a szerepkoncepció alapvető elvei, normái, értékei belső vagy külső körülmények miatt megváltoznak, ezáltal a döntéshozók körében vitatott lesz a nemzeti szerepkoncepció. A szakirodalom megkülönbözteti továbbá a szerepek közötti konfliktust (*inter-role conflict*), amely egymással nem összeegyeztethető, versengő vagy ütköző szerepelvárások miatt alakul ki (Harnisch & Frank & Maull, 2011, p. 256). A szerepkonfliktusok következtében egy állam külpolitikai magatartásának, szerep-performanszának kiszámíthatósága jelentősen csökken. A szerepkonfliktus feloldásához az államnak kompromisszumot kell találnia a szerepek között és egy új szerepet kell létrehoznia (Morin & Paquin, 2018, p. 274-275).

Az egyes államok szerepkoncepciói lassan változnak. A szerepkoncepció akkor stabil, ha az aktor társadalmának, valamint a nemzetközi közösség tagjainak elvárásaival összeegyeztethető (Böller, 2022, p. 84-85). Glenn Chafetz és szerző társai hangsúlyozzák, hogy az államok a szerepkoncepciójukat nem gyorsan, hanem lassan és fokozatosan elhagyják. A gyors változások általában olyan államokban történnek, amelyek radikális belső változáson mennek keresztül vagy újonnan jönnek létre (Chafetz & Abramson & Grillot, 1996, p. 736). Harnisch és szerzőtársai három fokozatú skálára osztották a szerepkoncepció változást. Az első helyen a szerepadaptáció (*role adaptation*) szerepel, amely az állam külpolitikai eszközeinek és stratégiáinak változását jelenti. A második helyen a szereptanulás (*role learning*) áll, amely a külpolitikai célok változásával jár. Végül a szereptranszformáció (*role transformation*) az állam identitásának és érdekeinek változását eredményezi (Harnisch & Frank & Maull, 2011, p. 253).

A szerepkoncepciók változását egyaránt okozhatják az államon belüli (például a közvélemény változása, új politikai pártok megjelenése) és államon kívüli (például nemzetközi válságok, a nemzetközi rendszer változása) behatások. A szerepkoncepciók változásánál külön figyelmet érdemel a nemzetközi rendszer változása, tekintettel arra, hogy az Egyesült Államok által létesített és 1990 után globálissá vált liberális nemzetközi rend alapvető kihívásokkal

szembesül.[24] A nemzetközi rend változása - ideértve az Egyesült Államok hegemón szerepének relatív gyengülését, új hatalmi központok felemelkedését, a multilaterális intézmények hanyatlását - növeli a bizonytalanságot, kétségbe vonja a nemzetközi normák, szabályok érvényességét. A hatalom eloszlásának megváltozása arra kényszeríti az államokat, hogy felülvizsgálják kapcsolatrendszerüket. A bizonytalan nemzetközi környezet növelheti az állam külpolitikai stratégiájával kapcsolatos belső elégedetlenséget is. A nemzetközi környezet válságát tovább erősíti egyes politikai eszmék és mozgalmak felemelkedése, amely szintén az államok szerepfelfogásának újra értelmezéséhez vezethet. A szerepkoncepciók változása a nemzetközi rendszerre is hatást gyakorol, amely viszont további hatást gyakorol az aktorokra. Ezen folyamat önmagát gerjesztő jelenségként írható le. (Lásd a 4. melléklet 2. ábráján.)

Mivel kutatásomban Németország szerepfelfogásának változására fókuszálok, kiemelten arra a kérdésre, hogy a nemzetközi rendszer változásai milyen hatást gyakoroltak rá, a szerepelmélet alapvetéseiből fogok kiindulni. Ahogy Grossman és szerzőtársai rávilágítottak, a szerepelmélet különösen alkalmas arra, hogy feltérképezzük az aktorok külpolitikai stratégiájában és magatartásában bekövetkezett változásokat a rendszerszintű változások tükrében (Grossman & Shortgen & Friedrichs, 2022, p. 5).

3.2. A civil hatalom

Maull a *Foreign Affairs* folyóiratban 1990-ben fejtette ki először a civil hatalmi elméletet (Maull, 1990). Maull amellett érvelt, hogy a világpolitikai változások következtében a nemzetközi hatalom formája többé nem „kemény" (*hard power*), amely kényszerítő eszközöket alkalmaz, hanem „puha" (*soft power*), amely a meggyőzésen, a „vonzáson" alapszik. Japán és Németország nemzeti érdekeit és céljait 1945 után nem a hagyományos hatalompolitika logikája, hanem az integráció és az interdependencia kontextusában érvényesítették, ezáltal sokkal inkább új típusú hatalmakként, úgynevezett civilhatalmakként (*civilian powers*) jellemezhetők[25] (Maull, 1990, pp. 92-94, 99-100).

[24] A témáról lásd a teljesség igénye nélkül: Vörös & Tarrósy, 2024; Tálas, 2021; Parsi, 2021; Mearsheimer, 2019; Ikenberry, 2018

[25] A civil hatalom szerepet elsőként François Duchêne, a londoni *International Institute for Strategic Studies* igazgatója alkalmazta az Európai Közösségre (EK) 1973-ban. A civil hatalom kettős jelentéssel bírt Duchêne értelmezésében: a fogalom egyrészt nemzetközi összehasonlításban írta le az EK tagállamainak saját külpolitikai magatartását, másrészt egy olyan víziót foglalt magába, ami szerint az egyre elmélyülő globális interdependenciák a nemzetközi politika „civilizálását" fogják eredményezni, ahogy ez az európai kontinensen végbement (Maull, 2014, pp.122-124).

Maull szerint ahogy az emberi társadalmakban[26], úgy a nemzetközi színtéren is civilizációs folyamat figyelhető meg, mivel az államok és a társadalmak közötti interakciók erősödnek, a társadalmi civilizáció nem ér véget a nemzetállami szinten, hanem kiteljesedhet a szupranacionális struktúrákra is.[27] Maull szerint a civil hatalmak célja, hogy ezen nemzeti civilizációs folyamatot kivetítsék a nemzetközi térre. Itt fontos megjegyezni, hogy a „civil" jelző nem azt jelenti, hogy „nem-katonai", így a civil hatalom nem feltétlenül egy teljesen pacifista hatalmat jelent, inkább arra utal, hogy a civil hatalom a nemzetközi rendszert javítani akarja, civilizáltabbá, kiszámíthatóbbá akarja tenni (Hettyey, 2018, p. 136).

Hanns W. Maull szerzőtársával, Knut Kirste-vel 1996-ban írt tanulmányukban fejtették ki a civil hatalmat ideáltípusát. Az ideális civil hatalom eszközei és magatartási jellemzői az alábbiak:

1) Alakítói akarat: A civil hatalmak a nemzetközi kapcsolatok alakítására törekednek regionális és globális szinten. Ez az ambíció nem jelenti kizárólag a vezetői szerepre való törekvést, hanem hogy kollektívan vagy partnerségekben, önálló kezdeményezésekkel törekedjen eredmények elérésére, egyfajta példamutató, előmozdító szerepet töltsön be.
2) Nemzeti célkitűzések: A civil hatalmak nemzeti célja a biztonság mellett elsődlegesen a jólét, a társadalmi egyenlőség és a demokratikus stabilitás. A civil hatalmak ezen, hazai szinten elért civilizatorikus vívmányokat akarják kiterjeszteni a nemzetközi kapcsolatokra.
3) Nemzetközi célkitűzések: A civil hatalmak célja a nemzetközi kapcsolatok civilizálása és az interdepenciákból fakadó kockázatok kezelése. Civilizatorikus törekvésük része a nemzetközi kapcsolatok intézményesítése és szabályozása, így támogatják a nemzetközi intézmények és a nemzetközi jog fejlesztését, kibővítését. A konfliktuskezelés elsődleges fórumaként a nemzetközi rezsimeket és intézményeket tekintik.

[26] A társadalmi civilizáció folyamatát Norbert Elias szociológus fogalmazta meg. Elias szerint az egyre szorosabbá váló társadalmi interdependencia és racionalizáció révén az egyének önműködő önellenőrző apparátust hoznak létre, amely megakadályozza a társadalmi normák megsértését. Az egyén lemond a fizikai erőszak alkalmazásáról, annak monopóliumát kezdetben társadalmi, majd végül egy állami központi szervre ruházza át. Az állami erőszak monopólium idővel kiterjedhet egy még nagyobb erőszak-monopóliummá, amely végül globális pacifikációhoz vezet el.

[27] Maull a nemzetközi rendszer civilizációjának leírásához Dieter Senghaas politológus elméletét vette alapul. Senghaas szerint a nemzetközi civilizációs folyamat teljesüléséhez hat, egymástól kölcsönösen függő feltételnek kell teljesülnie: 1) az erőszak államosítása; 2) a jogállamiság kiépülése és az erőszak-monopólium ellenőrzése; 3) interdependenciák kialakulása és az indulatok visszafogásának képessége; 4) demokratikus részvétel formáinak kialakulása; 5) szociális igazságosság; 6) konstruktív politikai vitakultúra. (A Senghaas-i hexagont lásd a 4. melléklet 18. ábráján.) (Kirste & Maull, 1996, pp. 297-299).

4) Összefonódott érdekek és univerzális értékek: A civil hatalmak nemzeti érdekeik szerves részének tekintik az univerzális értékeket (például az emberi jogokat). A civil hatalmaknak is vannak nemzeti érdekeik, ezek azonban értékeknek és normáknak alárendeltek. A civil hatalmak alapvetően értékorientált külpolitikát folytatnak, így támogatják a demokratizációs folyamatokat, a jogállamiság, a pluralista társadalmak, valamint a piacgazdasági struktúrák kiépülését. Ezen értékek terjesztését a civil hatalmak igyekeznek jutalmazással elérni, de kollektív, nemzetközi jogi keretek között szankciókat is alkalmazhatnak. A civil hatalmak nem zárják ki más államok belügyeibe való beavatkozást, az intervenció azonban a legutolsó eszköz számukra. A civil hatalmak törekednek a fejlett világon belüli stabilitás, gazdasági, társadalmi és környezeti vívmányok kiterjesztésére más régiókba.
5) Sajátos külpolitikai magatartás: A civil hatalmi külpolitika fő elve, hogy kerülik az unilaterális lépéseket, a célokat nemzetközi együttműködés keretében érik el. A kooperatív külpolitika része, hogy a civil hatalmak hajlandók egyes politika-területen, akár a biztonságpolitikában is szuverenitásuk átruházására. Ezen elv fordítja is igaz, így a civil hatalmak vonakodnak az egyoldalú cselekvéstől. A problémákat, ha lehet, mindig tárgyalások, kompromisszumok, egyeztetések és közvetítések révén oldják meg. A civil hatalmak az együttműködéseket és intézményeket értékközösségnek is tekintik. A civil hatalmak készek arra, hogy a nemzetközi normákat megszegő aktorokat kollektívan szankcionálják.
6) Külpolitikai eszköztár: A civil hatalmak szkeptikusan viszonyulnak az erőszak alkalmazásához, az ahhoz való fenyegetéshez, helyette politikai-gazdasági eszközöket preferálnak. Katonai erőt azonban alkalmazhatnak egyéni és kollektív önvédelemből, de kollektív biztonsági keretekben (ENSZ) felléphetnek a nemzetközi normákat és jogot megsértőkkel szemben. A civil hatalmak tehát nem pacifisták (Kirste & Maull, 1996, pp. 301-303; Frenkler et. al, 1997, p. 23).

Maull és szerzőtársai a fenti szempontrendszert a könnyebb operacionalizálás érdekében a civil hatalom ideáltípusának alábbi három kategóriáját határozták meg. Ahhoz, hogy egy államot civil hatalomnak lehessen mondani, ezen három feltételnek kell teljesülnie:

1) Alakítói akarat: A civil hatalmak a nemzetközi kapcsolatok aktív alakítására törekednek, késznek kell lenniük a nemzetközi felelősségvállalásra, anélkül, hogy kizárólag vezetői stílust követnének. A civil hatalmak kezdeményező szerepet

játszanak. Ennek fényében egy passzív aktor kevésbé tud konstruktívan hozzájárulni a nemzetközi rendhez.

2) Készség a szuverenitásról való lemondásra: A civil hatalmak együttműködésre, integrációra, szupranacionalitásra és a katonai erő kollektív legitimációjára törekednek.
3) Érdekektől független normaérvényesítés: A civil hatalmak külpolitikai cselekedeteiket következetesen alárendelik a nemzetközi normáknak, még akkor is, ha ez ellentétes saját nemzeti érdekeikkel. A civil hatalmak készek arra, hogy rövid távú érdekeikkel szemben olyan hosszú távú érdekeket kövessenek, amelyek hozzájárulnak a nemzetközi kapcsolatok „civilizálásához" (Frenkler et. al, 1997, p. 103).

A fentiek tükrében jogosan merül fel kérdésként a civil hatalom és a kereskedőállam (lásd 3.3. alfejezet) közötti különbség. Maull és Kriste szerint a kereskedőállamot haszonmaximalizáló államérdek vezérli, ellenben a civil hatalom külpolitikai stratégiáját és eszközeit normák és értékek határozzák meg. A kereskedőállami jelleg csak egy részét alkotja a civil hatalmi szerepkoncepciónak (Kirste & Maull, 1996, p. 304).

Maull kollégáival (köztük Sebastian Harnisch és Knut Kirste) az 1990-es évek elején Németország, Japán és az Egyesült Államok tényleges külpolitikai magatartását megvizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy külpolitikai deklarációiban és célkitűzéseiben leginkább Németország felel meg a civil hatalmi ideáltípusnak, a külpolitikai gyakorlatban olykor eltért az ideáltípustól. (Frenkler et. al, 1997, pp. 85., 105). Maull szerint a Szövetségi Köztársaság már 1949-es létrejötte óta civil hatalmi utat követett, majd az újraegyesítéssel kiteljesedhetett a német civil hatalmi szerep. A Szövetségi Köztársaság civil hatalma azonban állandóan változott, bizonyos jellemzőiben olykor közeledett, máskor eltávolodott az ideáltípustól (Frenkler et. al, 1997, pp. 35, 88-89).

Az 1990-es évek végére az „új német külpolitikáról" szóló vitából a civil hatalmi paradigma került ki győztesen. Hanns W. Maull paradigmáját számos, a német külpolitika különböző területeit vizsgáló empirikus kutatás megerősítette (Maull, 2008; Tewes, 2002; Harnisch, 2000; Harnisch, 2011b; Krotz, 2001; Pfeil, 2000; Frank, 2011; Arora, 2006; Engel, 2000; Mello, 2019). A civil hatalmi paradigma nemcsak a tudományos közönségben terjedt el széleskörben, hanem egyes politikai szereplők részéről is támogatást élvezett különösen a szociáldemokrata SPD és a Szövetség '90/Zöldek párton belül (Maull, 2014, pp. 129-130; Mello, 2019, p. 311). Így például Frank-Walter Steinmeier az első Merkel-kormány külügyminiszteréként 2006-ban így fogalmazott: „Ma egy közepes méretű civil hatalomnak tekintjük magunkat Európa szívében – nem kevesebb, de ami ennél is fontosabb, semmiképpen

sem több." (Steinmeier, 2006). A civil hatalom megnevezést a német sajtó is alkalmazza (Lásd például: Busse, 2024; Ganter, 2022).

A szakirodalomban alapvetően kettő külpolitikai lépést szoktak kiemelni, amely a civil hatalmi elméletet megkérdőjelezte. Egyrészt a Bundeswehr NATO-területen kívüli (*out-of area*) alkalmazása fegyveres konfliktusokban, különösen a NATO 1999-es Szerbia elleni légiműveletében, másrészt, hogy a Schröder-kormány ellenezte az Egyesült Államok a 2003-as iraki háborúját (Maull, 2007, pp. 79-80). Maull azonban amellett érvelt, hogy Németország ezen esetekben továbbra is civil hatalom maradt, mivel 1999-ben legutolsó eszközként alkalmazta a katonai erőt, és multilaterális keretekben lépett fel (Maull, 2001, p. 120), továbbá a Bush-adminisztráció Irak elleni háborúja összeegyeztetetlen volt a civil hatalmi szereppel (Maull, 2007, p. 82). Hasonló következtetésre jutott Kiss J. László is (Kiss J., 2007, pp. 2-3). Maull azonban felhívta a figyelmet a civil hatalmi szerepfelfogás fokozatos eróziójára, amelynek oka a proaktív diplomáciai kezdeményezések hiánya, a csökkenő hatalmi erőforrások (például védelmi költségvetés), a külpolitika belpolitikai érdekek mentén történő folytatása és az Egyesült Államok megváltozott magatartása (Maull, 2011, pp. 97-98).

Összességében a német civil hatalmi szerepkoncepcióról szóló szakirodalom egyetért abban, hogy a Szövetségi Köztársaság már az újraegyesítés előtt civil hatalommá vált, majd azt követően civil hatalmi szerepe kiteljesedhetett, magabiztosabb lett. Ezen civil hatalmi szerepet a politikai elitek megkísérelték adaptálni, amely leginkább a katonai erő alkalmazásának átértelmezésében nyilvánult meg, a szerepkoncepció alapjai viszont nem változtak.

3.2.1. A civil hatalom változása: civil hatalom 2.0, realista civil hatalom, alakítóhatalom

A 2014-es és 2015-ös müncheni biztonságpolitikai konferenciákon elmondott beszédeket, a külügyminisztérium 2014-ben lefolytatott felülvizsgálatát (*Review 2014 – Außenpolitik Weiterdenken*) (ezek kifejtését lásd a következő fejezetben) valamint a III. Merkel-kormány biztonságpolitikai lépéseit Hanns W. Maull a civil hatalmi szerepkoncepció megújításaként értékelte. A civil hatalmi szerepkoncepció bár bizonyos elemei megváltoztak (például a szövetségi területen kívüli békeműveletekben, sőt az afganisztáni harci bevetésekben való részvétel, vagy az euróválság során a vezetői szerep felvállalása révén), de a szerepkoncepció alapelvei megmaradtak, azokat Németország újra értelmezte és adaptálta a posztbipoláris nemzetközi rendszer kereteihez. Maull ezért „civil hatalom 2.0" -ként jellemezte Németországot (Maull, 2015b, pp. 338-339; Maull, 2019, pp. 63-64). Maull a *Zeitenwende*-t követően is amellett érvelt, hogy bár a liberális nemzetközi rend súlyos kihívás elé állítja a civil hatalmi szerepkoncepciót, azonban pont a válság indokolja, hogy Németországnak továbbra is

a nemzetközi kapcsolatok civilizálásáért kell fellépnie, egy új unilaterális politikát folytató szerepkoncepció nem vezetne sikerre. Németországnak, mint civil hatalomnak meg kell erősítenie materiális és immateriális hatalmi erőforrásait és egy „okos hatalompolitikát" kell folytatnia. Hangsúlyozza, hogy a gazdasági teljesítmény és a multilaterális diplomácia mellett a katonai eszközök is a civil hatalom erőforrását képezik (Maull, 2025, pp. 28-33).

Birgül Demirtas és Malmut Mazlun a Bundeswehr békeműveleti részvételének vizsgálatán keresztül arra a következtetésre jutott, hogy Németország a 2010-es évekre egy „realista civil hatalommá" vált. Az elmélet szerint a hatalmi viszonyok dinamikái és a moralitás egyaránt jelen vannak a német külpolitikában. A civil hatalom normalizációja abban nyilvánult meg, hogy a német döntéshozók az aktuálisan megfogalmazott nemzeti érdekek alapján döntöttek a koszovói, az afganisztáni, majd a szíriai katonai szerepvállalásról. A német nemzeti érdekek tehát hangsúlyosabban jelentek meg a kül- és biztonságpolitikában (Demirtas & Mazlun, 2018, pp. 31, 54-57).

Az aktívabb német felelősségvállalás kapcsán jelent meg a szakirodalomban és a politikai diskurzusban a 2010-es évek elején az alakítóhatalom (*Gestaltungsmacht, shaping power*) koncepció, amely sok hasonlóságot mutat a civil hatalom koncepcióval. A fogalmat Thomas Bagger, a Külügyi Hivatal politikatervező osztályának vezetője, illetve a *Stiftung Wissenschaft und Politik* és a *German Marshall Fund* (GMF) 2013-ban kiadott jelentése alkalmazta Németországra.[28] A jelentés szerint az alakítóhatalom proaktívan képes problémákat és konfliktusokat megoldani, elképzelésekkel rendelkezik, kezdeményezésekkel lép elő, kész a kompromisszumok kötésére, céljait hozzá hasonlóan gondolkodó államok koalícióiban és hálózataiban éri el, olyan transzparens tárgyalási fórumokat használ, amelyekben állami és nem állami szereplők is jelen vannak (GMF & SWP, 2013, p. 16; Bulmer & Paterson, 2019, p. 224). Ezen *Gestaltungsmacht*-koncepció adta lényegében a 2013-2014-es müncheni biztonságpolitikai konferenciák nagyobb nemzetközi felelősségvállalását szorgalmazó beszédek elméleti hátterét. A későbbiekben a politikai diskurzusban az aktívabb német külpolitika központi fogalmává vált (Die Bundesregierung, 2016, p. 109). A koncepció azonban a szakirodalomban nem nőtte ki magát egységes elméletté.[29]

[28] A koncepció először a Külügyi Hivatal 2012-ben kiadott „Globalizációt alakítani – partnerségeket kiépíteni" (*Globalisierung gestalten – Partnerschaften ausbauen*) című dokumentumában jelent meg. Eszerint a multipolarizálódó nemzetközi rendet egyre inkább meghatározzák olyan hatalmak, melyek gazdasági motorok, jelentősen befolyásolják saját régiójukat és más régiókban is tevékenyek, valamint egyre nagyobb felelősséget vállalnak a globális kormányzásban (Die Bundesregierung, 2012a, pp. 2).

[29] Míg Eberhard Sandschneider (2012) és Stephen Szabo (2017) az alakítóhatalmat úgy írták le, amely elsősorban geoökonómiai érdekeit követi, addig Josef Janning (2016) és Gunther Hellmann a német alakítóhatalmat a klasszikus nagyhatalmakkal szembe állítják, amely partnereivel együttműködve kell, hogy vezető legyen Európában (Hellmann, 2016; Janning, 2016).

Az alakítói akaratot, vagyis az arra való hajlandóságot, hogy az állam aktív, kezdeményező (*initiator, promoter*) szerepet töltsön be a nemzetközi kapcsolatokban és intézményekben, Maull és szerzőtársai a civil hatalom egyik kritériumaként határozták meg, ebből fakadóan a Külügyi Hivatal, illetve az SWP és a GMF *Gestaltungsmacht*-koncepciója nagyrészt átfedésben van a civil hatalommal. Míg azonban Maull 1990-ben a civil hatalmakat egy új kooperatív nemzetközi rend prototípusaiként írta le, addig az alakítóhatalommal kapcsolatos okfejtések közös eleme, hogy a nemzetközi rend válságából indulnak ki (Berenskötter & Stritzel, 2021, p. 42).

3.2.2. A poszt-civilhatalom

Egyes kutatások felhívták arra a figyelmet, hogy Németország egyre inkább eltávolodik a civil hatalmi ideáltípustól (Kiss J., 2003, p. 102; Hettyey, 2015a, p. 63; Csiki Varga & Etl, 2020, p. 24; Mello, 2019, p. 310; Koenig, 2020, p. 92). A civil hatalmi szerepfelfogás fenntartását a posztbipoláris nemzetközi rendszer változása egyre nehezebbé teszi. Egyrészt a nemzetközi válságok során a civil hatalom elvei, mint a multilateralizmus, az értékalapúság és a katonai erőtől való tartózkodás gyakran ütköztek egymással (lásd a koszovói háborút, az iraki háborút vagy 2011-es líbiai válságot). Másrészt a civil hatalom megbízható és együttműködő partnereket igényel, akik viszonozni tudják Németország elveit, egy olyan nemzetközi rendszerben azonban, ahol a nemzetközi jog és a nemzetközi intézmények háttérbe szorulnak, ezen feltétel egyre kevésbé tud teljesülni (lásd a Bush-adminisztrációk, vagy az első és második Trump-elnökség politikáját) (Eberle & Handl, 2020, pp. 8-9).

A szakirodalomban megfogalmazott kritikák felhívták arra a figyelmet, hogy Maull és szerzőtársai a civil hatalmat, mint sablont alkalmazták a német külpolitikára, nem vették figyelembe a változó nemzetközi környezet következményeit, a hangsúlyt pedig döntően a kontinuitásra helyezték (Hellmann, 2019, pp. 96-97). Maull elmélete a hegeli lineáris történelemfejlődésen alapszik: Németország 1945 utáni történelmi fejlődésének eredményeként egy új típusú, civilizált hatalommá vált, amely megérkezett a fukuyamai „történelem vége” állapotba (Eberle, 2021, pp. 16-18, 25). Napjainkra azonban nemzetközi politika a nagyhatalmi versengés, az „új realizmus” korszakába lépett (Tálas, 2021, p. 850; Merz, 2026; Goddard, 2025).

A civil hatalmi elmélet további problémája, hogy a koncepció kellően pontatlan volt ahhoz, hogy különböző értelmezéseket és belső feszültségeket magába foglalhasson. Míg a német politikai baloldalon a civil hatalom alatt „békehatalmat” (*Friedensmacht*) értenek, mások a kereskedőállami elemeket látják benne (Berenskötter & Stritzel, 2021, pp. 37-38). Kiss J.

László felhívta rá a figyelmet, hogy Németország normatív hatalmi szerepe belpolitikailag is meggyengült, amely a szélsőjobboldal erősödésében (mely a Bundeswehrt is érintette[30]), a fokozódó idegenellenes és az antiszemita megnyilvánulásokban, illetve az Alternatíva Németország (*Alternative für Deutschland*, röviden AfD) párt előretörésében ölt testet (Kiss J., 2021, p. 711). Hozzátesszük, hogy 2010 után Németországban a „civilizatorikus" elemek kerültek válságba, így a politikai erőszak térnyerése[31], a bal- és jobboldali szélsőségek erősödése, az iszlamista terrorizmus fenyegeti a konstruktív vitakultúrát és az állami erőszak monopóliumát. Mindennek fényében jogosan kérdőjelezhető meg, hogy Németország mennyire tekinthető még civil hatalomnak.

A civil hatalom változását leíró elméletek (lásd fent a 3.2.1. alfejezetben) hiányossága, hogy a német szerepfelfogás változását nem tudják megfelelően megragadni. Az asszertívabb vezetőszerep vagy a nemzeti érdekek markáns érvényesítése ellentétbe kerül a civil hatalom alapvető elveivel. A realista civil hatalom megnevezés ellentmondásosságát adja, hogy Maull civil hatalmi elmélete, pont, hogy a neorealista érvelésekkel (Mearsheimer, 1990) szemben fogalmazódott meg. Ezen hiányosságokból fakadóan szükségesnek tartom a poszt-civilhatalom fogalmát bevezetni a tudományos diskurzusba. A poszt-civilhatalom egy olyan szerepfelfogást tükröz, amely a civil hatalom és a realista hatalmi állami szerepfelfogás között hidat képez. Ezen koncepció tükrözi a német szerepfelfogás változásának átmeneti jellegét: a német külpolitika továbbra is megtartja a civil hatalom egyes normatív elemeit, a nemzetközi jog és intézmények, az emberi jogok és a szabályalapú nemzetközi rend iránti elköteleződést, azonban magában foglalja a hatalmi politika dinamikáján alapuló világképet, a nemzeti érdekek hangsúlyosabb érvényesítésére és akár nemzetközi vezető szerepre is törekszik. A katonai erő alkalmazását már a külpolitika elfogadott eszközének tekinti, azonban továbbra is visszafogottan, a nemzetközi jog szabályai szerint és lehetőleg kollektív keretekben, de akár ad-hoc együttműködések keretében is alkalmazza. A poszt-civilhatalom esetében a három kritérium az alábbiak szerint módosul:

1) Alakítói akarat: A poszt-civilhatalom a nemzetközi kapcsolatok aktív alakítására törekszik és ennek érdekében vezetőhatalmi pozícióra vállal. A nemzetközi felelősségvállalási ambíciójával nem csak a globális kormányzás, a nemzetközi béke és biztonság elvi elősegítésére, hanem egyben nagyobb befolyásra is törekszik a

[30] A témáról lásd bővebben: Etl, 2021

[31] Sokatmondó, hogy a politikailag motivált bűncselekmények száma 2024-ben soha nem látott mértékben nőtt meg, 84 172 regisztrált bűncselekmény 40 százalékát tették ki. Ezen bűncselekmények 48 százaléka jobboldali radikálisok által elkövetett bűncselekmények voltak. (Joswig, 2025)

nemzetközi politikában. A poszt-civilhatalom továbbra is kezdeményezőként léphet fel, ha ez nemzeti érdekeit szolgálja.

2) Szuverenitásról való feltételes lemondás: A poszt-civilhatalom nem elvi, hanem érdekalapon támogatja a nemzetközi együttműködést és integrációt. Törekszik a katonai erő kollektív legitimációjára, viszont eseti jelleggel hajlandó a katonai erőt kollektív kereteken kívül is alkalmazni.
3) Normaérvényesítés: A poszt-civilhatalom a nemzetközi kapcsolatok „civilizálása" érdekében törekszik a nemzetközi jog és normák érvényesítésére, valamint a nemzetközi intézmények megerősítésére, ezt azonban nemzeti érdekeinek függvényében, pragmatikusan teszi.

A poszt-civilhatalom további jellemzője, hogy belsőleg és külsőleg erősen vitatott: egyfelől társadalmilag egyre kevésbé élvez széleskörű konszenzust, másfelől a szövetségesek és partnerek felől sem élvez egységes támogatást. A poszt-civilhatalom továbbá alapvetően törekszik arra, hogy klasszikus civil hatalomként lépjen fel, azonban amikor a nemzetközi környezet ezt nem teszi lehetővé, kilép a civil hatalmi keretekből, így például megkerüli a multilaterális kereteket vagy nemzetközi vezetői pozícióra törekszik.

3.3. Neorealista modell: a hatalmi állam

Az újraegyesített Németország külpolitikájának változása mellett érvelők leginkább a nemzetközi kapcsolatok neorealista iskolájának követői voltak. Kenneth Waltz, John Mearsheimer, valamint Henry Kissinger és Zbigniew Brzezinski is (Waltz, 1993; Mearsheimer, 1990; Kissinger, 1996, pp. 822-823; Brzezinski, 1998) úgy érveltek, hogy az újraegyesített és ezáltal a megnövekedett hatalmi pozícióval rendelkező Németország szakítani fog az 1945 utáni nyugatnémet külpolitika hagyományaival, ki fogja használni a Szovjetunió európai visszavonulását, és klasszikus nagyhatalomként fog viselkedni.[32] Egyes német neorealista történészek, politológusok, mint Gunther Hellmann vagy Gregor Schöllgen, szerint az újraegyesítés után Európa nagyhatalmává (*Großmacht*) vált, amely Franciaországhoz és Nagy-Britanniához hasonlóan tudatosan követi nemzeti érdekeit (Schöllgen, 2004, p. 29; Hellmann, 2000, pp. 4-8, 49). Hans-Peter Schwarz az újraegyesített Németországot Európa „központi hatalmaként" (*Zentralmacht*) írta le, amely földrajzilag Európa közepén helyezkedik el, egyben a kontinens legnagyobb népességével és legerősebb gazdaságával bír (Schwarz, 1994, pp. 8-11).

[32] A német hegemónia visszatérésétől való félelem az amerikai, csehszlovák és lengyel politikai körökben is jelen volt az 1990-es évek elején (Ikenberry, 2010, p. 542; Dauderstädt, 2007, p. 422).

A neorealista külpolitikai modellt[33] Volker Rittberger hatalmi államnak (*Machtstaat*) nevezte. A nemzetközi kapcsolatok neorealista elmélete a nemzetközi rendszert anarchikusnak látja, melyben a biztonsági dilemma miatt az államok túlélésükért küzdenek. Az államok külpolitikai magatartását döntően meghatározza relatív hatalmi helyzetük, amely a polaritásból, vagyis a hatalmi képességek (például a terület, népesség, gazdaság, haderő) eloszlásából fakad. Mivel az államok racionálisak, ezért döntéseiket költség-haszon számítások alapján hozzák (Baumann & Rittberger & Wagner, 2001, pp. 38-39, 42). A nemzetközi rendszer ezen strukturális korlátjai miatt az államok hatalmuk maximalizálására (offenzív realizmus), vagy biztonságuk megőrzésére (defenzív realizmus) törekednek (Kiss J., 2009, pp. 223-224, 229-230). Ezen célok elérése érdekében az államok autonómiára, valamint befolyásuk növelésére törekednek, vagyis hatalompolitikát folytatnak (Baumann & Rittberger & Wagner, 2001, pp. 41-42). Rittberger szerint a hatalmi állam legfőbb célja, hogy hatalmi képességeit más államokkal szemben megnövelje, vagy legalább megőrizze. Magatartását jellemzi a kényszerítő eszközök alkalmazása, az unilaterális cselekvésre való hajlam és hogy a nemzetközi intézményeket saját befolyásának növelésére használja (Rittberger, 1999, pp. 86-87). A hatalmi állam hipotézisei a német külpolitikára, hogy amennyiben Németország hatalmi képességei megerősödtek, úgy unilaterális, kevésbé kooperatív külpolitikát fog folytatni és csökkenteni fogja függőségét a nemzetközi intézményektől, továbbá növelni fogja befolyását a nemzetközi intézményekben, azért, hogy nemzeti érdekeit érvényesítse (Rittberger, 1999, pp. 86-87).

A szakirodalom egyetért abban, hogy a neorealizmus, különösen annak offenzív realista irányzata állta meg legkevésbé helyét. Volker Rittberger és szerzőtársai rámutattak, hogy a neorealista elvárások nem teljesültek: a német külpolitika az újraegyesítés után nem lett unilaterálisabb, sőt multilaterális kapcsolatai még inkább megerősödtek. Németország nem törekedett több autonómiára sem a biztonságpolitikában, sem az Európai Unió döntéshozatalában, az emberi jogi politikája továbbra is töretlen maradt. A Rittbergerék azonban rámutattak, hogy Németország az újraegyesítés után kétségkívül nagyobb befolyásra törekedett a nemzetközi szervezetekben, amely magyarázható a neorealizmussal (Rittberger & Wagner, 2001, pp. 301, 314-315).

[33] Jogosan merülhet fel a kérdés, hogy a neorealizmus mennyire alkalmas az egyes államok külpolitikájának leírására. Kenneth Waltz elméletét alkalmatlannak tartotta külpolitika-elemzésre, mivel strukturális realizmusa csak a nemzetközi rendszer működését írja le. Waltz azonban hangsúlyozta, hogy a nemzetközi rendszer struktúrája arra ösztökéli az államokat, hogy hatalompolitikai magatartást folytassanak. John Mearsheimer szerint a nemzetközi rendszer jellemzői az egyes államok magatartására is értelmezhetők. A neorealista külpolitika-elméletet Volker Rittberger és szerzőtársai dolgozták ki a német külpolitikai elemzésére (Baumann & Rittberger & Wagner, 2001, p. 37; Baumann, 2007, p. 64). A neorealista külpolitika-elmélet magyarázatát magyarul lásd: Kiss J., 2009, pp. 235-246

3.4. A kereskedelmi liberalizmus modellje: kereskedőállam

A német külpolitika kontinuitása mellett érvel a kereskedőállamnak (*Handelstaat*) vagy gazdasági hatalomnak (*Wirtschaftsmacht*) nevezett alapkoncepció. A kereskedőállam koncepciót Richard Rosecrance 1986-ban megjelent *The Rise of the Trading State* című munkájában fogalmazta meg, Németországra vonatkozóan pedig elsősorban Volker Rittberger és Michael Staack alkalmazta, mint külpolitikai modellt. A kereskedőállam a nemzetközi kapcsolatok liberális elméletének olyan alapvetésein alapszik, mint a demokratikus béke[34], a kereskedelmi liberalizmus[35] és a komplex interdependencia[36].

A kereskedőállam célja jólétének növelése és a gazdasági fejlődése. A kereskedőállam, hasonlóan a hatalmi államhoz, racionális aktorként stratégiáját költség-haszon számítások alapján választja. Különbség azonban, hogy nem törekszik a territoriális expanzióra, sem gazdasági önállóságra, mivel az interdependenciák és a szabadpiac biztosítják a gazdasági fejlődést és a jólétet (Kříž & Urbanovská, 2014, pp. 25-26). A nemzetközi munkamegosztás, ellentétben a neorealista érveléssel, elengedhetetlen a költség-haszon optimalizáláshoz. Ebből fakadóan a kereskedőállam hajlandó az együttműködésre és az integrációra. A kereskedőállam társadalma nemcsak saját államához hűséges, hanem érdekelt a partnerek prosperitásában is, ebből fakadóan támogatja a kölcsönös függőségeket és a szupranacionális integrációt (Staack, 2007, p. 87). A kereskedőállam azonban a szuverenitásról nem bizonyos értékek miatt mond le, hanem racionális költség-haszon számítások miatt (Kříž & Urbanovská, 2014, p. 26).

A kereskedőállam külpolitikáját jellemzi, hogy a háborút túl költségesnek tartja, mivel céljait a nemzetközi kereskedelem, befektetések és diplomácia révén el tudja érni, a katonai kérdések nem élveznek számára prioritást. Ebből fakadóan védelempolitikáját a „potyautasság" (*band-wagoning*) jellemzi, biztonsága megőrzése érdekében katonai szövetséghez csatlakozik, azonban ahhoz csak a szükséges minimummal járul hozzá. A nemzetközi válságokat elsődlegesen gazdasági eszközökkel és preventív diplomáciával igyekszik kezelni, azonban támogatja a békefenntartást. A civil hatalommal szemben fontos megkülönböztető jegye, hogy

[34] A demokratikus béke elmélete szerint a demokratikus államok nem háborúznak egymással, ezáltal a demokrácia terjedése hozzájárul a nemzetközi békéhez. Az elméletet Michael Doyle fogalmazta meg, azonban gyökerei Immanuel Kant „Örök béke" című munkájában megjelennek (Kiss J, 2009, pp. 291-292).

[35] Immanuel Kant, Adam Smith, Thomas Paine és Joseph Schumpeter úgy vélték, hogy a nemzetközi kereskedelem hozzájárul a békéhez és stabilitáshoz (Kiss J, 2009, p. 303).

[36] A komplex interdependencia fogalmát Robert Keohane és Joseph S. Nye fogalmazta meg. A komplex interdependencia három jellemzője, hogy 1) a társadalmakat komplex kapcsolatrendszer köti össze, így például kormányközi érintkezések, a kormányzati bürokráciák hálózata; 2) a nemzetközi kapcsolatok egyes területeinek nincsen hierarchiája, így a katonai biztonság már nem meghatározó kérdés, a nemzetközi és a belpolitika összefonódott; olyan régióban ahol a komplex interdependencia fennáll az államok nem alkalmaznak katonai erőt külpolitikai céljaik elérése érdekében, kivéve mikor létfenyegetés áll fenn (Keohane & Nye, 2012, pp. 20-21).

multilaterális külpolitikát folytat, azonban csak akkor, ha az haszon nyereséget szolgál. A kereskedőállam multilateralizmusa tehát költség-haszon számításokon alapszik, nem pedig elvi meggyőződésen (Kříž & Urbanovská, 2014, pp. 26-29). Mivel a kereskedőállam célja a jólétmaximalizálás, a külpolitika elsődlegesen belpolitikai célokat szolgál, így hajlamos arra, hogy a globális kihívások (klímavédelem, energia- és vízhiány, társadalmi egyenlőtlenségek) kezelését elhanyagolja (Staack, 2007, p. 87).

Nyugat-Németország számára a kereskedőállami magatartás lényegében kényszer volt a második világháborút követően, melynek kereteit a nyugati győztes szövetséges hatalmak szabták meg. Michael Staack szerint a német kereskedőállami szerep 1990 után is fennmaradt. A hidegháború végével a transzatlanti biztonság kapcsolat veszített jelentőségéből, míg az európai integrációs és együttműködési struktúrák előtérbe kerültek. Németország, mint exporthatalom továbbra is érdekelt az európai integrációban, mivel gazdasági versenyképességét csak az Európai Unió kereteiben tudja megőrizni. Németország kereskedőállami stratégiájával el tudja kerülni, hogy európai partnerei hegemónként tekintsenek rá (Staack, 2000, pp. 53-55). A kereskedőállam koncepció az 1990-es évek után némileg háttérbe szorult, a tudományos diskurzusban kevésbé került elő, mint a civil hatalom vagy a hegemón szerep. Stephan Bierling a 2003-as iraki háborútól és a 2011-es líbiai intervenciótól való tartózkodás kapcsán úgy vélte, Németország egy kockázatkerülő, „posztkatonai kereskedőállam", amely az Európai Unióra koncentrál, a válságok békés rendezését preferálja és tartózkodik a vezetőszerep felvállalásától (Bierling, 2014, p. 270).

3.5. A kereskedelmi realizmus modellje: geoökonómiai hatalom

A civil hatalmi paradigma korlátjaira Hans Kundnani és Stephen F. Szabo kíséreltek meg rávilágítani a geoökonómiai hatalom (*geo-economic power*) elméletével. A geoökonómiai hatalom koncepciója a realista elméleti iskola alapvetésein alapszik, Szabo nem véletlenül a „kereskedelmi realizmus" (*commercial realism*) fogalmat is használta. (Szabo, 2014) Az elmélet részben kapcsolódik Rosecrance és Staack kereskedőállam koncepciójához, azonban bizonyos tekintetben eltér tőle. Kundnani Edward Luttwak geoökonómia fogalmából indult ki, melynek értelmében a hidegháború végével a katonai erő elveszíti jelentőségét, helyét a gazdasági hatalom, a civil innováció, a piacok és a tőke feletti ellenőrzés képesége veszi át. A nemzetközi kapcsolatokat azonban ugyanúgy zéróösszegű, konfliktusos játszmának értelmezte, mint a klasszikus geopolitikai iskolák (Luttwak, 1990, p. 17-18).

A geoökonómiai hatalom elmélete szerint az újraegyesítést követően Németország lebontotta külpolitikai korlátait, mivel már nem függött az amerikai biztonsági garanciától.

Külpolitikája egyre inkább realistává vált, civil hatalmi identitása meggyengült. Ezen tendenciákat tovább erősítette a globalizáció, amely lehetővé tette a gazdasági kapcsolatok fejlesztését a nem európai országok irányába is. A német külpolitika kevésbé volt már multilaterális, amely például az iraki háborútól való tartózkodásban valósult meg. Németország továbbá nagyobb hatalomra kíván szert tenni a nemzetközi intézményekben, így állandó tagságot követelt az ENSZ Biztonsági Tanácsában, az EU-ban pedig vonakodott a további szuverenitás átruházástól. A külgazdasági szempontok a demokrácia és az emberi jogok támogatásával szemben már elsőbbséget kapnak a bilaterális kapcsolatokban, amely leginkább a Kínával és Oroszországgal való kapcsolatokban nyilvánult meg. Kundnani szerint az előbb említett tényezők miatt Németországot már nem lehet civil hatalomként leírni, ugyanakkor nem lett belőle „normális" nagyhatalom sem, ahogyan azt a neorealisták jósolták korábban, mivel Németország tartózkodik a katonai erőtől. Ebből fakadóan Németország leginkább egy geoökonómiai hatalomként írható le (Kundnani, 2011, pp. 34-37, 41-43; Kundnani, 2015; Szabo, 2014, p. 118).

Stephen F. Szabo szerint a német geoökonómiai külpolitika, vagy másnéven a kereskedelmi realizmus fő ismérvei, hogy

1) a nemzeti érdekeket gazdasági értelemben határozza meg;

2) szelektíven multilaterális;

3) exportorientált üzleti szempontok alakítják;

4) a gazdasági érdekeket az emberi jogok, a demokrácia támogatása és más nem gazdasági érdekek elébe helyezi;

5) a nemzeti preferenciáit gazdasági hatalmával kényszeríti rá másokra (Szabo, 2015, pp. 9-10).

A geoökonómiai hatalom elméletének egyik fő gyengesége, hogy nehezen lehet felmérni a hatalom és a befolyás eloszlását a gazdasági interdependenciák közepette. A gazdasági hatalmat olyan fejlett piacgazdaságú államokban, mint Németország, nem az állami szereplők birtokolják, hanem a gazdasági szereplők. A kormányzat bár befolyásolhatja a gazdasági szereplőket különböző szabályozásokkal, azonban politikáját nem mindig tudja érvényesíteni a piaci szereplőkkel szemben (Maull, 2018, pp. 471-472). A gazdasági szankciók erre jó példát adnak, melyeket a vállalatok gyakran megpróbálnak kikerülni, lásd például az Oroszország elleni szankciók esetében (Schader, 2024; Sauer, 2024). Németország esetében nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy a külkereskedelem, mivel döntően magánpiaci szereplőktől függ, önműködő, az állam ritkán avatkozik bele közvetlenül a vállalatok tevékenységébe, nem mondhatja meg a vállalatoknak, hogy hova fektessenek be és kinek adjanak el termékeket

(Falke, 2011, p. 305; Baka, 2024). A gazdasági erő, mint a német külpolitika egyik eszköze, tehát valójában korlátozott és gyakran kiszámíthatatlan.

3.6. Összegzés

Az előbbiekben bemutattam az újraegyesült Németország hatalmáról alkotott alapkoncepciókat, melyek meghatározták az elmúlt 35 év tudományos diskurzusát. Ezen alapkoncepciók a nemzetközi kapcsolatok három nagy iskolájának alapvetéseiből indultak ki, egyaránt kívánták leírni a német külpolitika természetét és egyben elvárásokat támasztani vele szemben. Ezen alapkoncepciók nem pusztán elméleti viták alapjául szolgáltak, hanem bekerültek a politikai narratívákba is. A neorealista koncepciók mai napig jelen vannak például a brit, görög és lengyel narratívákban (Karolewski & Olejnik, 2020; Pänke, 2020), a geoökonómiai hatalom narratívája erőteljesen megjelent például Donald Trump retorikájában, a civil hatalmi narratíva pedig széleskörben kielégítette a német fősodratú pártokat.

Ezen alapkoncepciókra épülő kutatások mindegyike képes volt többé-kevésbé értelmezni a német külpolitika egyes aspektusait, azonban mindegyik szenvedett valamilyen ellentmondástól, hiányosságtól. A kutatások legfőbb hibája volt, hogy egy bizonyos történelmi helyzetből indultak ki, melyet az elméletek szerzői univerzálisnak gondoltak, így az elméleteket nehezen tudták igazítani a nemzetközi környezet változásaihoz. A neorealista koncepciók a 19-20. századi tapasztalatokból feltételezték, hogy az újraegyesített Németország újra klasszikus nagyhatalomként fog viselkedni, a kereskedőállam a globalizáció és interdependenciák felgyorsulásával járó 1980-as évekből indult ki, a civil hatalom elmélete a hidegháborút követő „történelem vége” állapotot vélte állandónak, míg a geoökonómiai hatalom elmélete nem számított arra, hogy a geopolitika újra reneszánszát fogja élni 2014-től.

Kétségkívül a civil hatalom elmélete volt az, amely a legnagyobb hatást gyakorolta a kutatásokra és amely a leginkább meggyőzőnek bizonyult. Áttekintve a szerepelméletet, szembetűnő, hogy Maull elmélete nem követte a szerepelmélet fejlődését. Így például figyelmen kívül hagyta, hogy a szerepfelfogások kérdés- és földrajzspecifikusak lehetnek. Eszerint egy civil hatalom könnyen lehet, hogy bizonyos szakpolitikában vagy nemzetközi válság esetén nem civil hatalomként viselkedik, hanem klasszikus nagyhatalomként (Stark Urrestarazu, 2015, p. 176). A civil hatalom és a geoökonómiai hatalom elmélete egyaránt a politikai eliten belüli egységes identitást feltételezett, figyelmen kívül hagyva a koalíciós kormányzásból fakadó, potenciálisan eltérő felfogásokat.

3.7. A fegyverexport elméleti értelmezési lehetőségei

A nemzetközi biztonsági és védelemgazdasági szakirodalom egyetért abban, hogy az államok alapvetően stratégiai-politikai és gazdasági szempontok mentén exportálnak fegyvereket. A haditechnikai eszközökkel való kereskedelem így egyaránt részét képezi az államok biztonságpolitikájának és külgazdasági stratégiájának. Míg a hidegháború éveiben a nemzetközi fegyverkereskedelmet a keleti és nyugati hatalmi tömb szembenállása miatt döntően a stratégiai-szövetségpolitikai megfontolások mozgatták, addig a hidegháború után a kölcsönös ellenségeskedés végével és a fegyverzetcsökkentési intézkedések bevezetésével a gazdasági szempontok kerültek előtérbe (Lénárt, 2001, pp. 124-125; Hartung, 2013, p. 442-447; Akerman & Larsson Seim, 2014). Ezenfelül az 1990-es évektől hangsúlyossá váltak a fegyverexport normatív szempontjai, mint az emberi jogok megsértésének és a konfliktusokra gyakorolt hatásainak kérdése, így például az EU 1998-ban elfogadott fegyverexportról szóló Magatartási Kódexében vagy az ENSZ 2001-ben elfogadott kézifegyverek illegális kereskedelme elleni Cselekvési Tervében, majd később a Fegyverkereskedelmi Szerződésben (Erickson, 2015, pp. 53, 60). Ezen három szempontot az elméleti háttérről szóló fejezetben bemutatott külpolitikai modellekkel az alábbiak szerint lehet értelmezni.

3.7.1. Civil hatalom és poszt-civilhatalom

A civil hatalmi szerep nehezen egyeztethető össze a fegyverexporttal, mivel az a külpolitikában alapvetően katonai eszköz, melyet a civil hatalom csak legutolsó eszközként alkalmazhatna, különösen, ha nehézfegyverekről beszélünk. Nem szabad elfelejteni azonban, hogy egy civil hatalom is hatalmi érdekérvényesítő képességekkel rendelkezik, hatalmát viszont korlátok közé szorítja. Egy civil hatalom azért rendelkezhet hadiiparral és exportálhat fegyvereket, mivel ezzel képes fenntartani saját és szövetségeseinek biztonságát és hozzájárulhat a nemzetközi békéhez és biztonsághoz. Ellenkező esetben nem tudna effektíven hozzájárulni a nemzetközi kapcsolatok alakításához, helyette passzív szereplő lenne. Mivel egy civil hatalom katonai erejét korlátozza és értékorientált külpolitikát követ, ezért fegyverexport-politikája erősen szigorított és szabályozott kell, hogy legyen. Alapszabály szerint nem exportálhat haditechnikai eszközöket, különösen háború vívására alkalmas nehézfegyvereket olyan régiókba, ahol fegyveres konfliktus zajlik, vagy ahol ilyen potenciálisan kialakulhat, ez alól kivételt képeznek az ENSZ Alapokmányának 51. cikke szerinti önvédelmi jogot gyakorló célországok. Ezenfelül egy civil hatalom nem exportálhat könnyű- és kézifegyvereket, gyalogsági aknákat vagy kazettás lőszereket olyan államokba, amelyek súlyosan sértik az emberi jogokat, ahol polgárháborúk zajlanak vagy ahol instabil az állami erőszak

monopóliuma. Ezen fegyverek különösen hozzájárulhatnak az emberi szenvedéshez. A nemzetközi kapcsolatok civilizálása és a katonai erő korlátozása érdekében egy civil hatalomnak aktívan hozzá kell járulnia a nemzetközi hagyományos fegyverzetellenőrzési rezsimek hatékony működéséhez és azok továbbfejlesztéséhez. A civil hatalomnak fokozottan figyelemmel kell lennie a célországok belpolitikai helyzetére, így nem szállíthat haditechnikai eszközöket autoriter államoknak, sem olyan államoknak, ahol az alapvető emberi jogokat megsértik. Mivel egy civil hatalom a jó kormányzást és a szociális igazságosságot támogatja, törekednie kell arra, hogy a fegyverexporttal ne akadályozza egy állam fenntartható fejlődését, így különösen ne adjon el fegyvert olyan országoknak, amelyek súlyos gazdasági válságban, vagy alacsony jövedelmű fejlődő státuszban vannak. A civil hatalomnak mivel kész kell lennie a nemzeti szuverenitásról való lemondásra és a szupranacionális integrációra, támogatnia kell a fegyverexport-politikák nemzetközi összehangolását (Horn, 2016, pp. 40-41).

A poszt-civilhatalmi szerepben egy állam alapszabály szerint a klasszikus civil hatalmi fegyverexport-politikát követi, azonban a szigorú szabálykeretet megkerüli, ha saját, illetve szövetségeseinek és partnereinek biztonságát veszélyeztetettnek véli. A poszt-civilhatalmi fegyverexport-politikában a biztonságmaximalizálás prioritást élvezhet.

3.7.2. Hatalmi állam

A neorealista értelmezés szerint mivel a nemzetközi rendszer anarchikus, az államok magukra vannak utalva, fő céljuk saját túlélésük, valamint hatalmuk vagy biztonságuk maximalizálása. Neorealista értelmezésben az államok elsődlegesen stratégiai-biztonságpolitikai érdekeik mentén exportálnak fegyvert, Keith Krause értelmezésében ezek katonai és hatalmi célok elérését jelentik. A fegyverexport katonai céljai lehetnek, hogy az állam saját hadiiparát fenntartsa, szövetségeseit és partnereit támogassa katonai képességeik megerősítésében külső fenyegetésekkel szemben, helyettesítse a közvetlen katonai beavatkozást, valamint lehetővé teszik új fegyverrendszerek tesztelését. Mivel biztonságát növelni akarja, nem ad el fejlett technológiát nem szövetséges országok számára. A fegyverexport hatalompolitikai céljai lehetnek, hogy növeljék az állam befolyását a fogadóállam politikai elitje felett, demonstrálják a fogadóállam biztonsága és stabilitása iránti elköteleződést, megakadályozzák, hogy a fogadóország egy másik államtól vegyen fegyvert, fenntartsák a regionális hatalmi egyensúlyt vagy hogy külföldi bázisokhoz, illetve stratégiai erőforrásokhoz juttassa (például kőolaj kitermelési jogokhoz) az exportőrt (Krause, 1992, p. 98; SIPRI, 1971, p. 19). A fegyverexportőr továbbá bizonyos mértékig katonailag függő pozícióba hozhatja a fogadóországot, a fegyverszállítások visszatartása vagy engedélyezése révén

befolyásolhatja a fogadóország magatartását, sőt a fogadóország stratégiai orientációját (Krause, 1991, pp. 322, 325-326).

3.7.3. Kereskedőállam

A kereskedelmi liberalizmus iskoláján alapuló kereskedőállam modell szerint az állam racionális költség-haszon számítások alapján jólétének maximalizálására törekszik, vagyis a fegyverexport révén abszolút gazdasági haszonra kíván szert tenni (Horn, 2016, p. 33). A fegyverexporttal az állam pozitívan befolyásolja fizetési mérleg egyenlegét, csökkenti a haditechnikai eszközök egységnyi költségét, fenntartja a foglalkoztatottságot és az infrastruktúrát a védelmi iparban, csökkentheti a kutatás és fejlesztési költségeket, továbbá a haditechnikai gyártás hozzájárul a gazdasági növekedéshez (Krause, 1992, p. 97). A kereskedőállam mivel fegyverexportjai során saját gazdasági érdekeit követi, ezért nem tesz különbséget a fogadóországok között emberi jogi szempontok, vagy kormányzati berendezkedési szempontok mentén, elsősorban azon országoknak exportál, amelyek hajlandók a fegyverekért fizetni (SIPRI, 1971, p. 17). Mivel a kereskedőállam törekszik a világgazdasági interdependenciák elérésére, támogatja azon törekvéseket, amelyek a nemzetközi (például Európán belüli vagy a transzatlanti) fegyverkereskedelem liberalizálását célozzák, továbbá nyitottak a fegyverexport-politikák összehangolására.

3.7.4. Geoökonómiai hatalom

A geoökonómiai hatalom fegyverexport-politikája nehezen különíthető el a kereskedőállami modelltől. Amennyiben Stephen Szabo kereskedelmi realizmus megnevezéséből indulunk ki, feltételezhetjük, hogy egy geoökonómiai hatalom a kereskedőállamhoz hasonlóan elsődlegesen gazdasági szempontok szerint exportál fegyvereket, normatív szempontokat nem vesz figyelembe. Amennyiben gazdasági érdekei megkövetelik, a realista logika szerint befolyást gyakorol a fogadóországra a fegyverek szállításával vagy visszatartásával, vagyis a fegyverexportot hatalmi eszközként tudatosan használja fel, ellentétben a kereskedőállammal. További különbség, hogy mivel a geoökonómiai hatalom szelektíven multilaterális külpolitikát folytat, a fegyverexport-politikák nemzetközi összehangolását nem, vagy csak szelektíven támogatja.

3.7.5. Összefoglalás

A nemzetközi fegyverkereskedelemmel kapcsolatos szakirodalom három meghatározó tényező azonosít az államok fegyerexport-politikájában: stratégiai-biztonságpolitikai, gazdasági és normatív szempontok. Ezen három szempontot lehet értelmezni a nemzetközi kapcsolatok elméletein alapuló külpolitikai modellekkel, melyek fegyverexport-politikáját az alábbi táblázat foglalja össze:

	Civil hatalom	**Hatalmi állam**	**Kereskedőállam**	**Geoökonómiai hatalom**
Nemzetközi kapcsolatok elméleti iskolája	Szociálkonstruktivizmus	Strukturális realizmus	Kereskedelmi liberalizmus	Kereskedelmi liberalizmus és realizmus
Fegyverexport indoka	Képesség fenntartása a nemzetközi kapcsolatok alakításához	Hatalmi és biztonsági érdekek	Gazdasági érdekek	Hatalmi és gazdasági érdekek
Fegyverexport célja	Nemzetközi béke és biztonság fenntartása	Nemzeti autonómia fenntartása, nemzetközi befolyásszerzés	Haszonmaximalizálás	Haszonmaximalizálás, nemzetközi befolyásszerzés
Fegyverexport szabályozása	Szigorított	Célzottan lazított	Lazított	Lazított
Fegyverexport kritériuma	A fogadóország legyen stabil, tartsa be az emberi jogokat, legyen demokratikus berendezkedésű, ne legyen nemzetközi embargó alatt, ne vegyen részt fegyveres konfliktusban (kivétel az önvédelem)	A fogadóország legyen szövetséges vagy releváns biztonsági partner	A fogadóország legyen kereskedelmi partner, rendelkezzen piaci potenciállal és erős gazdasági növekedéssel	A fogadóország legyen kereskedelmi partner, rendelkezzen piaci potenciállal és erős gazdasági növekedéssel
Együttműködés a nemzetközi fegyverexport-szabályozásban	Támogatja	Szelektíven támogatja	Támogatja	Szelektíven támogatja

4. táblázat: A fegyverexport-politika lehetséges értelmezése külpolitikai modellek alapján (Horn, 2016, p. 43 alapján) (saját szerkesztés)

A szakirodalom egyetért abban, hogy a gyakorlatban a biztonságpolitikai, gazdasági és normatív szempontok egymástól nehezen szétválaszthatók, gyakran keverednek egymással, nemcsak egyetlen szempontrendszer az, ami meghatározza egy állam fegyverexport-politikáját. Ráadásul ezen szempontok nem választhatóak el élesen egymástól, így például a nemzeti hadiipar fenntartása egyaránt szolgál biztonsági és gazdasági érdekeket is (Budavári, 2021, p. 22; Lénárt, 2001, pp. 124-126). Ebből fakadóan előrebocsájtható, hogy a német fegyverexport-politikát több külpolitikai modellel is leírhatjuk.

4. NÉMETORSZÁG SZEREPFELFOGÁSÁNAK VÁLTOZÁSAI 2014 UTÁN

A fentiekben ismertettem Németország nemzetközi szerepéről kialakított legfontosabb elméleti megközelítéseket. Az alábbiakban a szerepelméletet követve, kimutatom, hogy Németország szerepfelfogásában milyen változások következtek be 2005-2013, illetve 2014-2024 között. A vizsgált időintervallum döntő részben az Angela Merkel kancellár által vezetett kormányok idejére esik (2005-2021), illetve kisebb részben már az Olaf Scholz kancellár által vezetett jelzőlámpa koalíció kormányciklusára. Az időszakot H1-es hipotézisünknek megfelelően osztottuk ketté, mivel feltételezzük, hogy Németország szerepfelfogása nem a 2022. február 27-én bejelentett „korszakváltással" változott meg, hanem már hamarabb 2014-ben, melyet jeleznek az 50. Müncheni Biztonságpolitikai Konferencián elmondott beszédek és a Frank-Walter Steinmeier által elindított külügyi felülvizsgálati folyamat, továbbá az Oroszországgal kapcsolatos politika változása.

A 2. fejezetben leírtaknak megfelelően, a szerepfelfogások beazonosításához a szerepelméletben gyakran használt tartalomelemzést alkalmaztam. Tartalomelemzést számos szerepelméleti kutatásban alkalmaztak, így Kalevi Holsti (1970), Marijke Breuning (1995), Michael Grossman (2005), Phillipe G. Le Prestre (1997), hazai téren Hettyey András (2022) és Labáth Ádám (2022) részéről. Kvalitatív tartalomelemzést a hazai hadtudományi kutatásokban is alkalmaztak, többek között Csiki Varga Tamás (2013; 2021) vagy Thomázy Gabriella (2021, 2023) részéről. A vizsgált időszakból összesen 74 forrást használtam fel, ebből 62 beszédet, illetve kettő cikket, egy interjút, négy stratégiai dokumentumot és öt koalíciós szerződést. Az összehasonlíthatóság érdekében a 2005-2013 és 2014-2024 közötti időszakban ugyanannyi forrást vettem alapul, összesen 35-39 darabot. Az első időszakban a 2006-ban megjelent „Fehér könyv Németország biztonságpolitikájáról és a Bundeswehr jövőjéről" (*Weißbuch 2006 zur Sicherheitspolitik Deutschlands und zur Zukunft der Bundeswehr*) című stratégiai dokumentumot, a Külügyi Hivatal 2012-ben kiadott „Globalizációt alakítani – partnerségeket kiépíteni" (*Globalisierung gestalten – Partnerschaften ausbauen*) című dokumentumát, valamint a 2005., 2009. és 2013. évi koalíciós szerződéseket, továbbá 29 politikusi beszédet és egy politikussal készített interjút illetve elemeztem. A második időszakban a 2016. évi „Fehér könyv a biztonságpolitikáról és a Bundeswehr jövőjéről" című dokumentumot, a 2023-ban megjelent Nemzeti Biztonsági Stratégiát (teljes címén *Wehrhaft. Resilient. Nachhaltig. Integrierte Sicherheit für Deutschland. Nationale Sicherheitsstrategie*), továbbá a 2018-as és

2021-es koalíciós szerződéseket, illetve 33 politikusi beszédet és kettő politikusi cikket vizsgáltam.

A politikusi beszédek közül minden évben egyet a kancellártól, egyet a külügyminisztertől és egyet a védelmi minisztertől vettem, továbbá egy-egy évben elemeztem a szövetségi elnök nyilatkozatát is, amennyiben külpolitikai tartalma indokolta, így Horst Köhler 2005-ös, a Német Külügyi Társaság 50. évfordulójára elmondott beszédét, 2010-es interjúját, továbbá Joachim Gauck 2013-ban, a német egység évfordulójára elmondott beszédét és a 2014. évi Müncheni Biztonságpolitikai Konferencián elmondott beszédét. A politikusi megnyilvánulások közül kettő cikket vizsgáltam meg, Frank-Walter Steinmeier „Németország új globális szerepe" (*Germany's New Global Role*) és Olaf Scholz „A globális korszakváltás" (*The Global Zeitenwende*) című cikkét, melyek a Foreign Affairs folyóiratban jelentek meg. A mintavétel legelső forrása 2005. június 3-ról (Horst Köhler beszéde a Német Külügyi Társaság 50. évfordulójára), az utolsó pedig 2024. november 6-ról (Olaf Scholz kancellár elbocsájtja pénzügyminiszterét) származik. (A politikusok listáját, párthovatartozásukat és hivatali idejüket lásd az 1. függelék 5. táblázatában.)

A kiválasztott forrásokból a stratégiai dokumentumok és a koalíciós szerződések egyfelől mutatják a kormányon lévő politikai elit egységes szerepfelfogását, másfelől a beszédek révén fény derülhet arra is, hogy a külügyminiszteri posztot betöltő kisebb koalíciós partnernek miben más a szerepfelfogása, vagy hogy miben különbözik a kancellár és minisztereinek szerepfelfogása. A különböző kormányzati szereplők beszédjeinek elemzésével ezáltal felnyitható a külpolitika „fekete doboza", a Cantir és Kaarbo által kifejtett szerepvitatottság.

A dokumentumok és beszédek kiválasztásakor a fő szempont volt, hogy a forrás lehetőleg minél átfogóbban fejezze ki a döntéshozók elképzelését Németország nemzetközi szerepéről, funkciójáról. Igyekeztem kerülni az olyan forrásokat, amelyek csak egy bizonyos szakpolitikai kérdésről szólnak, például gazdaságpolitika, klímapolitika, helyette olyan forrásokat kerestem, amelyekben minél több külpolitikai kérdést érintettek. A leggyakrabban felhasznált beszédek a Müncheni Biztonságpolitikai Konferenciákon, a davosi Világgazdasági Fórumon, az ENSZ Közgyűlésén, illetve a Bundestagban hangzottak el. A célközönség leginkább Németország szövetséges és partnerországainak politikusai, a Bundestag képviselői, szakértők, a Bundeswehr, illetve a német és nemzetközi sajtó volt. (Az elemzett forrásokat összefoglalva lásd az 1. függelék 33. táblázatában.)

A szerepkoncepciók beazonosításakor Michael Grossman és Hettyey András módszertanát követve, minden forrásban egy szerepet csak egyszer kódoltam, vagyis amennyiben egy szerepkoncepció többször előkerült a beszédben, úgy csak egy szerepkoncepcióként kódoltam.

Azon szerepkoncepciókat kódoltam, amelyek a döntéshozók részéről állítást tartalmaztak Németország nemzetközi felelősségéről, céljairól és kötelezettségeiről (Hettyey, 2022, p. 266; Grossman, 2005, pp. 342-343).

Első lépésben röviden ismertetem Németország 2005-2013 és 2014-2024 közötti szerepeit, majd a forrásokban a 2014-2024-es időszak 5 leggyakrabban előforduló szerepkoncepcióját mutatom be, illetve, hogy azok miként nyilvánultak meg a külpolitikai gyakorlatban, és milyen változásokon mentek keresztül. Egyes szerepkoncepciókat, mint a „felelősséget vállaló Németország", részletesebben fejtem ki, mivel kulcsszerepe van a német szerepfelfogás változásának vizsgálata szempontjából.

4.1. Németország szerepkoncepciói 2005-2013 és 2014-2024 között

Elemezve az összesen 74 forrást 2005 és 2024 között, az alábbi szerepeket azonosíthatjuk be Németország esetében:

2005-2013			2014-2024		
Szerepkoncepció	**Források száma**	**Aránya a forrásokban**	**Szerepkoncepció**	**Források száma**	**Aránya a forrásokban**
Felelősséget vállaló Németország	18	51,4%	Westbindung elkötelezettje	29	76,3%
Nemzetközi béke és biztonság támogatója	18	51,4%	Felelősséget vállaló Németország	23	60,5%
Westbindung elkötelezettje	18	51,4%	Emberi jogok támogatója	21	55,3%
Multilaterális nemzetközi szervezetek támogatója	17	48,6%	Multilaterális nemzetközi szervezetek támogatója	19	50%
Kereskedőállam	17	48,6%	Európai integráció támogatója	18	47,4%
Emberi jogok támogatója	16	45,7%	Nemzetközi béke és biztonság támogatója	14	36,8%
Európai integráció támogatója	15	42,9%	Közös európai biztonság és védelem támogatója	13	34,2%
Közvetítő	11	31,4%	Globális partner	12	31,5%
Izrael biztonságának garantálója	11	31,4%	Nemzetközi fejlesztési segélyezés támogatója	11	28,9%
Oroszország partnere	11	31,4%	Közvetítő	11	28,9%
Globális partner	8	22,9%	Ukrajna támogatója	11	28,9%
Klímavédelem élharcosa	7	20%	Klímavédelem élharcosa	10	26,3%
Közös európai biztonság- és védelem támogatója	7	20%	Autonóm Európa támogatója	8	21%
Alakítóhatalom	6	17%	Kereskedőállam	8	21%
Nemzetközi fejlesztési segélyezés támogatója	6	17%	Izrael biztonságának garantálója	7	18,4%
Megbízható partner	5	14,3%	Megbízható partner	7	18,4%
Európai központi hatalom	2	5,7%	EU bővítésének támogatója	6	15,8%
Civil hatalom	2	5,7%	Katonai vezető hatalom	6	15,8%
			Alakítóhatalom	5	13%
Egyesült Államok védence	2	5,7%	Oroszország partnere	5	13%
			Európa biztonságának garantálója	5	13%
			Európai központi hatalom	4	10,5%
			Kína partnere	4	10,5%
			Egyesült Államok védence	3	7,9%
EU bővítésének támogatója	2	5,7%			
Kína partnere	1	2,9%			
Autonóm Európa támogatója	1	2,9%			

5. táblázat: Németország szerepkoncepciói 2005-2013 és 2014-2024 között (saját szerkesztés)

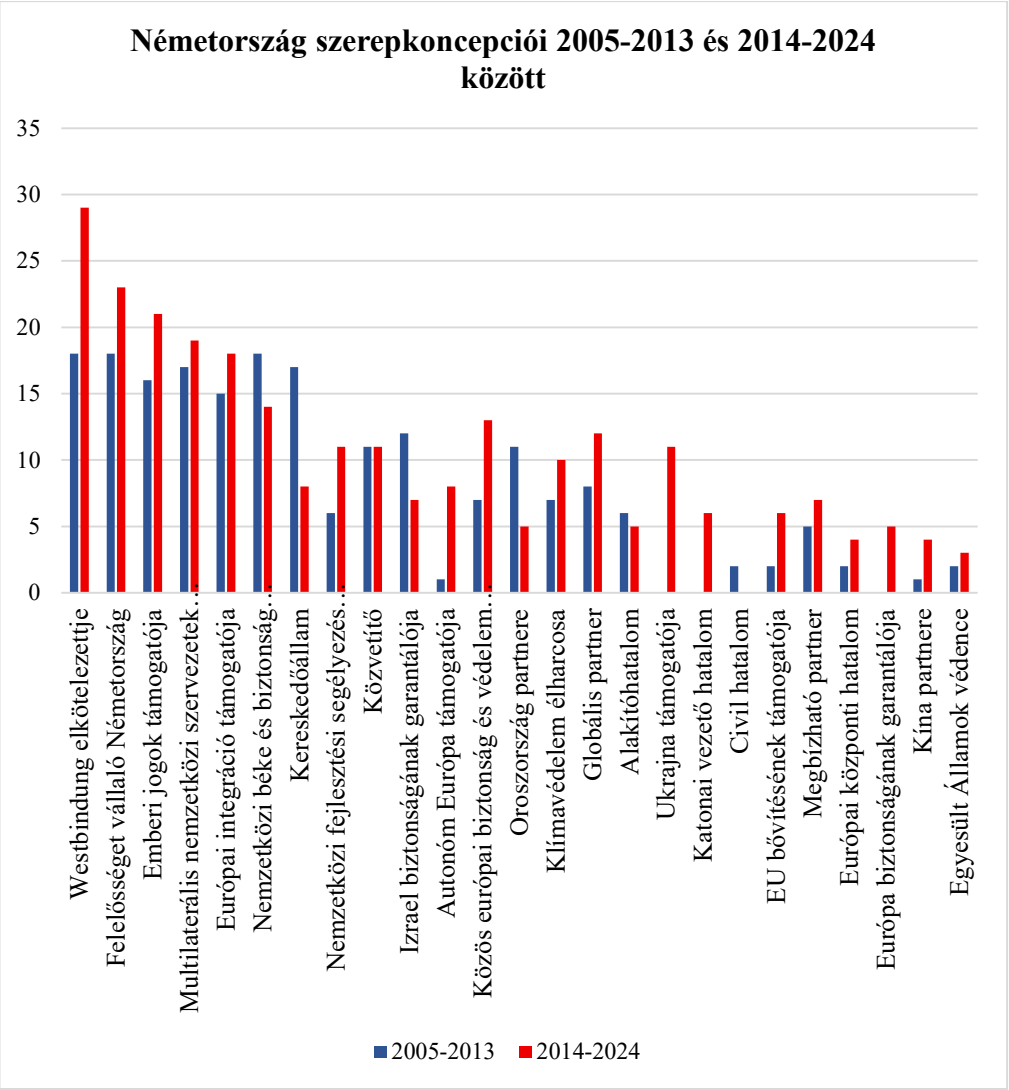

1. ábra: Németország szerepkoncepciói 2005-2013 és 2014-2024 között (saját szerkesztés)

Áttekintve az 6. táblázatban és a 3. ábrán látható szerepkoncepciókat, megállapíthatjuk, hogy mindkét időszakban közel azonos mennyiségű szerepkoncepciót tartalmaznak a források, 22, illetve 24 darabot. A 2005-2013-as időszak 22 szerepkoncepciójának több mint fele (összesen 13) többször fordul elő 2014-2024 között, továbbá a második időszakban három új szerepkoncepció jelent meg. Ebből egyrészt arra következtethetünk, hogy a döntéshozók 2014-2024 között a Müncheni Biztonságpolitikai Konferenciánkon elmondott beszédekkel összhangban, valóban egy nemzetközileg aktívabb Németországot képzeltek el, másrészt, hogy a liberális nemzetközi rend válságba kerülésével a döntéshozók úgy vélték, hogy Németországnak határozottabban kell nemzetközi szerepét definiálnia.

4.1.1. Westbindung elkötelezettje

A „Westbindung elkötelezettje” szerepkoncepció értelmében Németország elkötelezett támogatója a nyugati szövetségi rendszernek, vagyis az Európai Uniónak és az Észak-Atlanti

Szerződés Szervezetének, illetve szoros viszonyt ápol legfontosabb nyugati szövetségeseivel, Franciaországgal és az Egyesült Államokkal. A nyugati orientáció (*Westbindung*) egyben az 1945 utáni (nyugat)német identitás integráns része (Risse, 2007, p. 55). Angela Merkel 2006-os Müncheni Biztonságpolitikai Konferencián tett kijelentése lényegre törően kifejezte a nyugati kötődés iránti elkötelezettséget: „Számunkra Németországban kül- biztonságpolitikánk egyik oldalán az európai egyesítés, másik pillérén a transzatlanti partnerség van. […] Németország tudatában van szerepének, Németország kötődik az Európai Unióhoz, és hozzá kíván járulni az Európai Unión belüli integrációhoz, valamint Németország elkötelezett a transzatlanti partnerség mellett." (Merkel, 2006). A 2023-as Nemzeti Biztonsági Stratégia Németország nemzeti érdekei közé sorolja a „az Európai Unió cselekvőképességének és belső kohéziójának megerősítését, ahogy a Franciaországgal való mély barátságunk megerősítését és kiépítését", valamint „a transzatlanti szövetség és az Amerikai Egyesült Államokkal való szoros és bizalmas partnerség megerősítését" (Die Bundesregierung, 2023, p. 21).

Ahogy az 6. táblázatban és a 3. ábrán látható (lásd a 64-65. oldalon), a „Westbindung elkötelezettje" szerepkoncepció száma a 2005-2013 és a 2014-2024 közötti időszakban 18-ról 29-re nőtt a forrásokban. Amint az alábbiakban látni fogjuk, az eredmény figyelemre méltó annak fényében, hogy Németország az újraegyesítést követően kibővítette nemzetközi kapcsolatrendszerét, mégis a nyugati szövetségi rendszer iránti elkötelezettsége lényegében töretlen maradt és 2014 után meg is erősítette azt.

A német külpolitikában a NATO és az Európai Unió együttesen alkotja a nemzeti és az európai biztonság sarokkövét, ennek megfelelően a német törekvések mindkét szervezet megerősítését fontosnak tartják. A mindenkori német felfogásban a NATO és az EU nem zárja ki egymást, hanem egymást szervesen kiegészítik. A NATO-t általában a katonai biztonság pillérének, míg az EU-t a politikai stabilitás és jólét alapjának tartják (Bundesministerium der Verteidigung, 2006, pp. 30, 40; Die Bundesregierung, 2016, pp. 49-50; Die Bundesregierung, 2023a, p. 20).

Németország Nyugathoz, különösen az Egyesült Államokhoz és NATO-hoz való viszonya ugyanakkor változáson ment keresztül. Az újraegyesítés után az első látványos fordulópontot a 2003-as iraki háború jelentette, amellyel a Schröder-kormányzat Franciaországgal és Oroszországgal közösen szembefordult. A 2011-es líbiai NATO-intervenciótól való tartózkodás tovább növelte a Németországgal szembeni kritikákat nyugati szövetségesei részéről. Az Egyesült Államok részéről már az Obama-kormányzat részéről kifogásolták, hogy Németország potyautas magatartást követ a NATO-ban és alacsony védelmi költségvetésével nem vesz részt megfelelő mértékben a szövetségesi teherviselésben. Az amerikai-német

kapcsolatokat tovább mérgezte mikor 2013-ban kiszivárgott, hogy az NSA lehallgatta Merkel kancellár telefonját. Az amerikai-német kapcsolatokban érzékeny pont volt Németország Oroszországgal való energiapartnersége, különösen az Északi Áramlat-2 gázvezeték-projekt, amelyre az első Trump-adminisztráció szankciókat vetett ki. A Trump-kormányzat részéről további kritikák fogalmazódtak meg Németország Kínával való szoros gazdasági kapcsolatai és Iránnal kapcsolatos álláspontja miatt (Daehnhardt, 2018, pp. 526-527). Különösen a Trump-adminisztráció alatt tehát a „Westbindung elkötelezettje" ütközött az „Oroszország partnere és a „Kína partnere" szerepkoncepciókkal.

A német külpolitika orientációs pontjai, így a *Westbindung* elemei is, jelentős változásokon estek át a hidegháborút követően, különösen 2014 után, amelyhez a német külpolitika igyekezett alkalmazkodni (Kiss J., 2005, p. 143). Az Egyesült Államok egyre inkább vissza kíván vonulni hegemón szerepéből, a nemzetközi intézményekben és multilateralizmusban való részvételét nemzeti érdekeitől teszi függővé.[37] Az Európai Uniót az euróválság majd a koronavírus-járvány okozta gazdasági nehézségek sújtották, az Egyesült Királyság kilépésével veszített geopolitikai súlyából, az euroszkeptikus politikai erők előretörésével pedig belső legitimációs válságokkal küzd (Lau, 2024; Lau, 2020). A francia-német együttműködés bár működött az euróválság, az ukrajnai válság és a koronavírus-járvány okozta válság kezelésében, a 2019-ben kötött aacheni szerződést követően nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket, végrehajtása igencsak korlátozott mértékben valósult meg. A szerződésben lefektetett célok végrehajtását számos tényező gátolta, így például a védelmi együttműködések terén a hadiipari szereplők eltérő érdekei, az Izrael-politikában a közös fellépés hiánya, vagy Európa szuverenitásának kérdésében az Egyesült Államokkal való eltérő viszony miatt (Koepf & Koopmann, 2024, pp. 4, 12-13).

Érzékelve, hogy a posztbipoláris korszak kihívásainak kezelésében Berlin nem számíthat kizárólag hagyományos partnereire, hangsúlyosabbá vált a nyugati szövetségi rendszeren kívüli partnerek felé fordulás. Ez olvasható ki a Külügyi Hivatal által kidolgozott „Globalizációt alakítani – Partnerségeket kiépíteni – Felelősséget megosztani" című 2012-es dokumentumból. A dokumentum már tényként kezeli, hogy a 21. századi világrend egyre inkább többpólusúvá válik, a nemzetközi politikát egyre inkább meghatározzák befolyásos felemelkedő regionális hatalmak. A dokumentum azonban hangsúlyozza, hogy Németország továbbra is nyugati szövetségi rendszerre alapozza külpolitikáját (Die Bundesregierung, 2012, pp. 2-3).

[37] Az Egyesült Államok hegemón szerepének változásáról lásd például: Halliday, 2009; Varga, 2017; Tálas, 2021

Hans Kundani szerint Oroszországgal és Kínával való gazdasági kapcsolatai, illetve a NATO-n belüli potyautas magatartása annak a jele, hogy Németország elfordul a nyugati szövetségi rendszertől (Kundani, 2015, pp. 109-110). Ezen értékelésnek azonban ellentmondott, hogy Németország 2014-ben vezető szerepet töltött be az Oroszország elleni nyugati szankciók meghozatalában, amikor az Obama-kormányzat igyekezett távol maradni az ukrajnai válság kezelésétől (Pond & Kundani, 2015). A német döntéshozók valójában soha nem kérdőjelezték meg Németország nyugati kötődését. A 2005-2024 közötti időszakban az olyan a nyugati kötődéshez köthető további szerepkoncepciók, mint a „közös kül- és biztonság támogatója", az „EU bővítésének támogatója", „az autonóm Európa támogatója" 2014 után markánsabbá váltak. A „Westbindung elkötelezettje" szerepkoncepció gyakorlati megvalósulásában megfigyelhető, hogy az amerikai-német vagy a francia-német kapcsolatok a válságos időszakok után mindig helyre álltak. Ahogy a következő alfejezetben részletesen kifejtem, Németország NATO-n és Európai Unión belüli szerepvállalása erősebbé vált 2014 és 2022 után. Az Ukrajna ellen indított orosz támadás okozta sokkhatás következtében a német döntéshozók még hangsúlyosabban kiálltak a nyugati orientáció mellett (Blumenau, 2022, pp. 1900-1901). Ahogy Olaf Scholz fogalmazott a *Zeitenwende*-beszédében: „Ha azt akarjuk, hogy ez az elmúlt 30 év ne maradjon történelmi kivétel, akkor mindent meg kell tennünk az Európai Unió kohéziójáért, a NATO erejéért, barátainkkal, partnereinkkel és hasonlóan gondolkodó emberekkel való még szorosabb kapcsolatainkért világszerte." (Scholz, 2022a). Ukrajna megtámadását követően a német vezető politikusok, mint Christian Lindner pénzügyminiszter és Marie-Agnes Strack-Zimmermann, a parlamenti védelmi bizottság vezetője, az Ukrajna melletti kiállást egyben a nyugati értékek melletti kiállásként interpretálták (Heck, 2024, p. 63).

Összességében megállapítható, hogy a globalizáció által komplexebbé és többszereplőssé váló posztbipoláris nemzetközi rendszerhez Berlin megkísérel alkalmazkodni, és ennek megfelelően kiszélesítette mozgásterét új, nem nyugati államokkal való partnerségekkel (GMF & SWP, 2013, p. 30). Ez nem egyszer okozta a „Westbindung elkötelezettje szerepkoncepció" ütközését más szerepkoncepciókkal, továbbá Franciaország és az Egyesült Államok eltérő álláspontjai miatt a szerepkoncepción belül is feszültség alakult ki. Ezzel párhuzamosan azonban érzékelve a liberális nemzetközi rend válságát, a döntéshozók megerősítették Németország helyét a nyugati szövetségi rendszerben, különösen 2022-től.

4.1.2. Felelősséget vállaló Németország

A nemzetközi felelősségvállalás Németország esetében két szempontból is különleges más államokhoz képest. A nemzetközi felelősség értelmezésében egyrészt nem lehet figyelmen

kívül hagyni Németország második világháborúban, a nácizmusban és a holokausztban játszott szerepét, másrészt a jelenlegi Németország nemzetközi hatalmi súlyát. Ahogy Katy A. Crossley-Frolick találóan fogalmazta meg, az, hogy „Németország miért és kinek felelős most és a jövőben, nem választható el teljesen múltbéli cselekedeitől." Berlin nemzetközi felelősségvállalásában kettő, gyakran egymással nehezen összeegyeztethető igény merül fel: egyrészt a történelmi múltja miatt visszafogottságot, a katonai erőtől való távolmaradást és multilaterális fellépést várnak el tőle, másrészt a posztbipoláris korszak kihívásai aktív külpolitikát igényelnek, amely magába foglalja a katonai erő alkalmazását is (Crossley-Frolick, 2017, pp. 443-444).

Az újraegyesítés után a felelősség központi fogalommá vált a külpolitikai diskurzusban, jelentése átértékelődött. A nemzetközi felelősségvállalás már nem a történelmi bűntudat miatti önkorlátozás, hanem a nemzetközi befolyásgyakorlás alátámasztására szolgált a politikai retorikában (Roos, 2010, p. 227). Ezen megerősödött öntudat tükröződik vissza Angela Merkel 2006-os Fehér könyvhöz írt előszavában: „Németország súlya a nemzetközi politikában az újraegyesítés óta megnőtt. A nagyobb politikai alakítási lehetőségek és a nagyobb befolyás egyben kötelezettséget is jelentenek. Ma már jobban, mint valaha, felelősséget kell vállalnunk Európában és a világban." (Bundesministerium der Verteidigung, 2006, p. 2).

A nemzetközi felelősség, mint befolyásra és státuszra való törekvés a külpolitikai gyakorlatban tetten érhető volt az ENSZ BT állandó tagságra való törekvésben, amely az 1990-es évek eleje óta jelen van a német ambíciókban. A BT-tagság igénye a 2006-os és 2016-os Fehér könyvekben, a 2023-as Nemzeti Biztonsági Stratégiában, valamint a koalíciós szerződésekben jelen volt. A 2009-es és 2013-as koalíciós szerződésekben az állandó tagság az Európai Unióval közös tagságként szerepel (Koalitionsvertrag, 2009, p. 113; Koalitionsvertrag, 2013, p. 119; Die Bundesregierung, 2016, p. 63; Die Bundesregierung, 2023a, p. 50).

A nemzetközi felelősségvállalás értelmezésének másik dimenziója, a liberális nemzetközi rend fenntartásában való teherviselésben jelent meg a külpolitikai diskurzusban. A szerepkoncepció ezen értelmezése többször előkerült a politikusi megnyilvánulásokban 2014 előtt is. Angela Merkel 2006-ban Münchenben így nyilatkozott az EU és NATO-ban való szerepvállalásról: „Az újraegyesült Németország kész arra, hogy ebben a keretben felelősséget vállaljon, és a szövetség tényleges területén kívül is nagyobb felelősséget vállaljon a szabadság, a demokrácia, a stabilitás és a béke biztosítása érdekében a világban." (Merkel, 2006).

Az első Merkel-kormány kibővítette Németország katonai és civil szerepvállalását az afganisztáni békeépítésben, közösen lépett fel az Egyesült Államokkal az iráni atomprogram ellen, az európai alkotmányozás kudarcát követően pedig kulcsszerepet vállalt a Lisszaboni

Szerződés tető alá hozásában (Maull, 2015c, pp. 217-220). A második Merkel-kormány (2009-2013) kül- és biztonságpolitikai teljesítménye azonban messze elmaradt a nemzetközi elvárásoktól. A kritikák fő pontja Líbiáról szóló 1973. számú ENSZ BT határozattal szembeni tartózkodás volt. A kormányt ezenfelül kritikák érték, amiért Guido Westerwelle külügyminiszter követelte az amerikai taktikai atomfegyverek kivonását Németország területéről[38] (Sonne, 2018, pp. 15-20). A szíriai polgárháború kezdetén Nagy-Britannnia Franciaországgal közösen támogatta a rezsimmel szembeni lázadók fegyverrel való támogatását, míg Berlin több más EU-tagállammal együtt azt elutasította. Mikor az Asszad-rezsim vegyifegyvert vetett be a lázadókkal szemben, a német kormány határozott ellenválaszt követelt, de kizárta a katonai csapásmérést. Westerwelle továbbá ellenezte a szíriai vegyifegyverek németországi megsemmisítését, melytől a pacifista közvélemény megnyerését remélte. A külügyminiszterrel szemben azonban Merkel biztonságpolitikai tanácsadója, Christoph Heusgen Németország felelősségére hivatkozva, szorgalmazta a vegyifegyverek megsemmisítését (Koenig, 2020, pp. 88-89). A tartózkodó biztonságpolitikát részben a civil hatalomról szóló fejezetben említett belpolitizálódás, illetve az afganisztáni harci bevetésekkel kapcsolatos elutasítottság okozta (Maull, 2015c, pp. 226-228; Bierling, 2014, pp. 162-163, 264-265). A nemzetközi felelősségvállalás ambíciója ezáltal a II. Merkel-kormány idején tartalmilag kiüresedni látszott.

A kritikákkal párhuzamosan nőttek a Németországgal szembeni nemzetközi elvárások. A Német Nemzetközi Együttműködési Társaság (*Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit*) 2012-ben megjelent, 21 országban készült kutatása szerint a válaszadók döntő része „becsületes közvetítői" (*honest broker*) szerepet várt el Németországtól nemcsak a gazdasági és klímavédelmi kérdésekben, hanem a biztonságpolitikailag érzékeny területeken is. Ezzel szemben kevesen hivatkoztak Németország terhes történelmi múltjára és a náci rezsim bűneire (GIZ, 2012, p. 8). Anders Fogh Rasmussen NATO-főtitkár a nemzetközi katonai műveletek kapcsán úgy fogalmazott, hogy „Meg tudom érteni, hogy Németország múltja miatt nagyon óvatos amikor nemzetközi katonai műveletekről van szó. De az idő elérkezett Németország számára ezen vitához. Európa is felkészült rá. A cél, hogy közös felfogás alakuljon ki arról, hogy nézhet ki Németország új szerepe" (Hoffmann & Schult, 2014). A megnövekedett elvárások leginkább kettő strukturális tényezőre voltak visszavezethetők. Németország gazdasági teljesítménye 2004 után Európa vezető gazdasági hatalmává tette, az

[38] A TFN Infratest 2005-ös közvéleménykutatása szerint a válaszadók 76 százaléka, míg a YouGov 2015-ös közvélemény-kutatása szerint a válaszadók 66 százaléka ellenezte Németország részvételét a NATO nukleáris fegyver megosztásában. (Lásd: Onderco, 2014, p. 138)

eurózóna válságából megerősödve jött ki (Hettyey, 2015a, pp. 50-51). Továbbá Németország hagyományos szövetségesei közül Franciaország gazdasági nehézségekkel küzdött, az Egyesült Királyságot lekötötte az EU-val való kapcsolata, majd a Brexit-referendum, az Obama-adminisztráció pedig egyre inkább Ázsia felé fordult, az európai válságok kezelését ráhagyta szövetségeseire (Oppermann, 2018, p. 438).

A 2014-es év és az azt követő válságsorozat nyilvánvalóvá tette, hogy a német külpolitikának reagálnia kell. A Krím-félsziget 2014. márciusi annexiója, majd a kelet-ukrajnai konfliktus világossá tette, hogy a katonai fenyegetések újra napirendre kerültek Európában. A hidegháborús környezet visszatérését jelezték Kína asszertív dél-kínai-tengeri lépései is. Ezenfelül Európa szomszédságában, a Közel-Keleten és Afrikában a térségeket destabilizáló konfliktusok lángoltak fel, így a líbiai, szíriai és jemeni polgárháború, az Iszlám Állam felemelkedése, a nyugat- és kelet-afrikai dzsihadista szervezetek térnyerése. A „déli" stratégiai dimenzió regionális válságai végső soron elvezettek a 2015-ös migrációs válsághoz, mely során Németországba közel másfél millió menekült érkezett. Az Iszlám Állam terrormerényletek sorozatával rázta meg Párizst, Brüsszelt és Berlint. 2016-ban az Egyesült Királyság az unióból való kilépés mellett döntött, amely egyben megingatta az európai integrációba vetett hitet. Súlyos törésvonalak jelentkeztek a transzatlanti kapcsolatokban a Trump-adminisztráció hivatalba lépésével, amely a nemzetközi kapcsolatokat üzleti alapon kezelte, nyíltan kritizálta a NATO-t és kijelentette, hogy a világ nem egy globális közösség (ahogyan a német politikusok gondolják) hanem egy aréna, melyben a nemzetközi aktorok versengenek egymással (Bagger, 2018, pp. 57-59; Csiki Varga & Altdorfer, 2021, p. 7).

A német kül- és biztonságpolitika változását elsőként Joachim Gauck szövetségi elnök 2013. októberi beszédével indította el, amely visszatükrözte az SWP és a German Marshall Fund jelentésének megállapításait Gauck leszögezte: „Országunk nem sziget. Nem szabad abban az illúzióban ringatnunk magunkat, hogy megmenekülhetünk a politikai, gazdasági, ökológiai és katonai konfliktusoktól, ha nem veszünk részt azok megoldásában" (Gauck, 2013).

Az újonnan hivatalba lépő CDU-CSU-SPD nagykoalíció gyökeresen szakítani kívánt az előző iránnyal. A 2014. és a 2015. évi Müncheni Biztonságpolitikai Konferenciákon Gauck mellett a hivatalba lépő védelmi miniszter, Ursula von der Leyen és Frank-Walter Steinmeier külügyminiszter beszédjeikben új német külpolitikai irányvonalat hirdetettek meg. A müncheni beszédek fő megállapításai a következők voltak:

1) Németország nyitott gazdaságából kifolyólag szorosan kötődik a globális folyamatokhoz, így fokozottan sérülékeny a nemzetközi válságokkal szemben. Gauck, Steinmeier és von der Leyen kiemelte, hogy Németország minden más országnál jobban

részesedik a nyitott világgazdasági rendszerből, így rá van szorulva a szabályokon alapuló nemzetközi rendre, fenntartása prioritása kell, hogy legyen (Steinmeier, 2014; Gauck, 2014, von der Leyen, 2014). Von der Leyen megfogalmazásában: „A közömbösség nem opció Németország számára. Nagy gazdaságként és jelentős méretű országként erős érdekünk a nemzetközi béke és stabilitás. Ezen tényekre tekintettel a szövetségi kormány kész arra, hogy fokozza nemzetközi felelősségvállalásunkat." (von der Leyen, 2014).

2) A második fő üzenete volt e beszédeknek, hogy Németországnak nemzetközi súlyának megfelelően kell hozzájárulnia a nemzetközi békéhez és stabilitáshoz, a kül- és biztonságpolitikában nagyobb felelősséget kell vállalnia. A felelősségvállalásnak konkrétnak kell lennie (Steinmeier, 2014, 2015, von der Leyen, 2014). A beszédek egyben utaltak arra, hogy a bűnökkel terhelt 1945 előtti német történelem nem szolgálhat kibúvóként a nemzetközi felelősségvállalás alól (von der Leyen, 2015, p. 2; Steinmeier 2014).
3) A beszédek megerősítették, hogy Németország a felelősségvállalást mindig másokkal megosztva gyakorolja, vagyis multilaterális keretekben (von der Leyen, 2015, p. 3).
4) A katonai erő továbbra is a legvégső külpolitikai eszköz kell, hogy legyen, mindig megfontoltan kell alkalmazni. Steinmeier szavaival: „A haderő bevetése legvégső intézkedés. Alkalmazása során önmérsékletre van szükség. A visszafogottság kultúrája azonban nem válhat a távolmaradás kultúrájává. Németország túl nagy ahhoz, hogy a világpolitikát csak a pálya széléről kommentálja." (Steinmeier, 2014).

A „trió" felszólalásai mellett fontos lépés volt, hogy hosszú idő után ismét sor került egy széleskörű külpolitikai felülvizsgálati folyamatra, amelyet Frank-Walter Steinmeier kezdeményezett *Review 2014 – Außenpolitik Weiter Denken* (Áttekintés 2014 – Külpolitika tovább gondolása) címmel. A felülvizsgálat három lépcsőből állt: elsőként németországi és külföldi szakértőket kértek fel, hogy értékeljék a német külpolitikát, másodszor a válaszokat nyilvánossá tették a minisztérium honlapján és több mint 60 különböző rendezvényen vitatták meg az állampolgárok és a külügyminisztérium munkatársainak bevonásával, végezetül az eredményeket egy összegző jelentésben publikálták[39] (Bulmer & Paterson, 2019, p. 225). A megkérdezett szakértők egyetértésben a müncheni beszédekkel, fontosnak tartották, hogy Németország nemzetközi súlyának megfelelően aktívabb szerepet vállaljon a nemzetközi válságok kezelésében, vezetői szerepet kell vállalnia Európában, életet kell lehelnie az európai

[39] A dolgozat írásakor a Review 2014 honlapja már nem elérhető, csak az összegző jelentés.

integrációba, preventív stabilizációs politikát kellene folytatnia Európa perifériáján, közvetítőként kell fellépnie a globális dél és észak között. Fő kihívásként hangsúlyozták, hogy a felelősségvállaláshoz a német társadalom támogatottságát szükséges megnyerni (Auswärtiges Amt, 2015a, pp. 43-48).

A 2014-2015 folyamán megjelenő új kül- és biztonságpolitikai narratíva, ahogy Bastian Giegerich és Maximilian Terhalle nevezte, a „müncheni konszenzus" (Giegerich & Terhalle, 2016, p. 157), nemcsak a politikai diskurzusban folytatódott, hanem a politikai és stratégiai dokumentumok terén is (Csiki Varga c Altdorfer, 2021, p. 9). 2016-ban a védelmi minisztérium kiadta az új, biztonságpolitikáról és Bundeswehr jövőjéről szóló Fehér könyvet. A Fehér könyv megismétli a beszédekben elhangzott fő állításokat, így például Merkel az előszóban kijelenti, hogy „Németország gazdasági és politikai súlya arra kötelez bennünket, hogy európai és transzatlanti partnereinkkel együtt felelősséget vállaljunk Európa biztonságáért, annak érdekében, hogy közösen védjük meg az emberi jogokat, a szabadságot, a demokráciát, a jogállamiságot és a nemzetközi jogot." (Die Bundesregierung, 2016, p. 6). A Fehér könyvet új kül- és biztonságpolitikai dokumentumok sorozata követte, melyekben szinte kivétel nélkül megjelenik a megváltozott biztonsági környezetről szóló értékelés és a nagyobb nemzetközi felelősségvállalás ambíciója, így például a 2017-es „Válságokat megakadályozni, konfliktusokat kezelni, békét támogatni" (*Krisen verhindern, Konflikte bewältigen, Frieden fördern*), vagy a „Fejlesztéspolitika 2030" (*Entwicklungspolitik 2030*) című stratégiai dokumentumokban. (Die Bundesregierung, 2017; BMZ, 2018) A 2018-as koalíciós szerződés kül- és biztonságpolitikáról szóló fejezete is a „Németország felelőssége a békéért, szabadságért és biztonságért a világban" címet viseli (Koalitionsvertrag, 2018, p. 144). A 2021-es szövetségi választásokat megelőzően az AfD és Die Linke kivételével mindegyik parlamenti párt programja azonos volt abban, hogy Németországnak aktív nemzetközi szerepet kell betöltenie (Kähler, 2021, pp. 4-3). A jelzőlámpa koalíció szerződése deklarálta, hogy Németországnak, mint a világ negyedik legnagyobb gazdaságának globális felelősséget kell vállalnia a multilateralizmus helyreállításáért (Koalitionsvertrag, 2021, p. 130).

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy 2014-2015 folyamán a német kül- és biztonságpolitikai diskurzusban új irányvonal látszódott kialakulni, amely Németország erőteljesebb nemzetközi szerepvállalását és egyben a vezetői szerep felvállalását tűzte ki célul. (Daehnhardt, 2018). Bár a nemzetközi felelősségvállalás korábban is jelen volt a politikai diskurzusban, azonban 2014 után a döntéshozók megkísérelték konkretizálni, tartalommal megtölteni és közelebb hozni a német társadalomhoz. A 2014 utáni beszédekben és dokumentumokban világosan kirajzolódik az a percepció, hogy az 1990-es évek fukuyamai paradigmája megbukott és a német

külpolitikának alkalmazkodnia kell a megváltozott biztonsági környezethez. Ahogy Steinmeier fogalmazott „a válságmód úgy tűnik, hogy beláthatatlan időre az új normává válik. A világ kifordult önmagából" (Steinmeier, 2015). Olaf Scholz hasonlóan fogalmazott 2022. február 27-én: „Korszakváltást élünk. Ami azt jelenti, hogy a világ ezután nem lesz az, ami volt." (Scholz, 2022a). A „felelősséget vállaló Németország" szerepkoncepció a vizsgált forrásokban is enyhén növekedett: míg 2005-2013 között 18-szor, addig 2014-2024 között 23-szor szerepel (lásd az 6. táblázatban).

Az alábbiakban egy-egy rövid esettanulmányon keresztül szemléltetem, hogy 2014-2024 között miként kísérelték meg a kormányok tartalommal megtölteni a felelősségvállalást.

4.1.2.1. Ukrajnai válság 2014-2015

A „felelősséget vállaló Németország" szerepkoncepciójának megvalósulása látványosan megnyilvánult a 2014-es ukrajnai válság kezelésében és az Oroszországgal való kapcsolatok változásában. Németországgal szemben kezdettől fogva nagyok voltak a nemzetközi elvárások. Berlin földrajzi helyzetéből, az EU tagállamaival és egyben Oroszországgal való szoros kapcsolatrendszere miatt lényegében eleve elrendelve volt arra, hogy aktív szerepet vállaljon a konfliktus rendezésében. Az Obama-adminisztráció a „*leading from behind*" megközelítést követve nem kívánt aktívan fellépni Európában. Miután Oroszország 2014 márciusában annektálta a Krím-félszigetet, megsértve többek között a Budapesti Memorandumot és az 1975-ös Helsinki Záróokmányt, Németország Oroszország-politikája megváltozott. Az Oroszországgal szembeni német diplomáciai nyelvezet láthatóan megváltozott: a III. Merkel-kormány és a Bundestag határozottan elítélte Oroszország agresszióját. A Malaysian Airlines 17-es járatának lelövését és 13 EBESZ-megfigyelő (köztük 4 német állampolgár) elrablását, majd a kelet-ukrajnai összecsapásokat követően a német kormány kulcsszerepet játszott az Oroszország elleni uniós szankciók koordinálásában. 2014 szeptemberében Merkel nyomására tovább szigorították az uniós szankciókat. A konfliktus eszkalációjának megakadályozására és a tűzszünet megteremtésére Merkel és Steinmeier aktív szerepet vállaltak a 2014. szeptemberi, majd a 2015. februári minszki egyezmények[40] tető aláhozásában. Berlin a közvetítői szerepet multilaterális keretben valósította meg, kezdetben a Weimari Háromszögön keresztül

[40] Az első minszki egyezményt 2014. szeptember 5-én írták alá az EBESZ és Oroszország képviselői, amely többek között azonnali fegyverszünetet írt elő a kelet-ukrajnai megyékre vonatkozóan, a foglyok szabadon engedését és a kelet-ukrajnai megyék különleges státuszáról való rendelkezést írta elő. A fegyverszünetet azonban a kelet-ukrajnai szeparatista erők (orosz reguláris erők segítségével) megsértették. A további eszkaláció megakadályozására Franciaország, Németország, Ukrajna és Oroszország megállapodott a Minszki Egyezmények Végrehajtását Célzó Intézkedéscsomag (második minszki egyezmény) elfogadásáról 2015. február 12-én. Az egyezmény többek között azonnali fegyverszünetet, a nehézfegyverek visszavonását, a tűzszünet EBESZ általi felügyeletét, illetve a donyecki és luhanszki megyékben helyi választások tartását írta elő (Bentzen, 2016, p. 2).

Lengyelországgal[41] és Franciaországgal, majd 2014 júniusától Franciaországgal, Oroszországgal és Ukrajnával együttműködve a Normandiai Négyek keretében. Merkel a válság megoldásának egyetlen módjaként a diplomáciát látta és elutasította fegyverek szállítását. A kancellárasszony rendszeres kapcsolatban maradt Putyin elnökkel (Fix, 2018, pp. 505-507; Daehnhardt, 2018, pp. 524-525; Scianna, 2024, pp. 426-428).

Az Oroszországgal szembeni politikát összességében sikerült a kormánynak keresztül vinnie, annak ellenére, hogy főleg a koalíciós partner SPD-n belül hagyományosan erősebbek voltak az Oroszországgal szimpatizáló vélemények. Steinmeier több alkalommal Merkel kritikus retorikájával szemben, az Oroszországgal való párbeszédet szorgalmazta, és továbbra is kiállt egy páneurópai biztonsági architektúra létrehozása mellett, anélkül, hogy a NATO-ról említést tett volna (Scianna, 2024, p. 446, 450). A szankciós politikát ezenfelül korábbi vezető SPD politikusok (például Gerhard Schröder, Helmut Schmidt és Klaus von Dohnanyi), illetve szélsőbaloldali és szélsőjobboldali pártok, valamint Hans-Dietrich Genscher (korábbi külügyminiszter) kritizálták.[42] A vezetők ipari vállalatok kezdetben kritikus hangnemet ütöttek meg, majd 2014 nyarán már többségében elfogadták a kormány álláspontját, leginkább a Német Gazdaság Keleti Bizottsága (*Ost-Ausschuss der Deutschen Wirtschaft*) maradt szkeptikus (Forsberg, 2016, pp. 33-34). Összességében azonban Németország elfogadta a gazdasági veszteséget: 2015 első felében a német export Oroszországba 31 százalékkal csökkent (Fix, 2018, p. 507). A német-orosz kereskedelem volumenének csökkenése leginkább a keleti tartományokat érintette (Manager, 2019).

Berlin aktív szerepvállalása az ukrajnai konfliktusban azonban nem jelentette azt, hogy fellépése hosszú távon is sikeres volt. Ahogy más válságok esetében is, Merkel ismét rövid távú taktikai válságkezelést folytatott, anélkül, hogy mélyreható stratégiai ellenlépéseket szorgalmazott volna (Scianna, 2024, p. 426). Merkel ellenezte, hogy az Oroszország elleni szankciók az energiaimportot is érintsék. Kiállt az Északi Áramlat-2 gázvezeték-projekt mellett és hangsúlyozta, hogy a projekt kizárólag gazdasági célokat szolgál, figyelmen kívül hagyva a biztonsági kockázatokat és a kelet-közép-európai szövetségesek aggodalmait (Leonard & Puglierin, 2021). Az Északi Áramlat-2 ugyanakkor nemcsak Németország orosz energiától való függőségét fokozta, hanem Ukrajna stratégiai kitettségét is (Heinemann-Grüder, 2022, p. 366).

[41] Lengyelország kihagyása leginkább amiatt történhetett, mert a német külügy nem akarta megkockáztatni, hogy az Oroszországgal szemben kritikusabb varsói hangnem miatt elhúzódjanak a tárgyalások. A lengyel külügy kifogásolta továbbá, hogy Németország nem mer határozottabb álláspontot képviselni Moszkvával szemben (Buras, 2014).

[42] A szankciókkal szembeni kritikus hangok idővel erősödtek a kormánypártokon belül is, így például Michael Kretschmer Szászország CDU-párti miniszterelnöke és Manuela Schwesig, Mecklenburg-Elő-Pomeránia miniszterelnöke részéről (Monath, 2019).

A német kormányok bár bíztak abban, hogy az ukrajnai válság okozta feszültség ellenére az energetikai együttműködés a „változás a kereskedelmen keresztül” elve[43] alapján Moszkvát hosszú távon közelebb hozhatja Európához, azonban alternatív forgatókönyvekkel nem számoltak. (Bastian M. Scianna e politikát úgy jellemezte, hogy „az összefonódás utópiája viszontbiztosítás nélkül”.) Merkel mozgásterét az Északi Áramlat-2 kapcsán erősen behatárolták továbbá az SPD-vel való koalíciós viták, valamint a német ipar befolyása (Scianna, 2024, pp. 485-486, 566).

Az ukrajnai közvetítésben Merkel és Hollande, majd Macron elnök (valószínűleg tudatosan[44]) figyelmen kívül hagyták, hogy Oroszország maga is gyakorlatilag hadviselő fél, amely aktívan támogatta kelet-ukrajnai szakadár erőket. Merkel és a francia elnökök törekvései lényegében csak azt érték el, hogy befagyasszák a konfliktust. Merkel után Scholz kancellár igyekezte elődje politikáját követni, azonban ugyanazon vezetői szerepet már nem tudta betölteni a Normandiai Négyekben (Ntv, 2022; Scianna, 2024, p. 426).

4.1.2.2. NATO szerepvállalás

Az ukrajnai diplomáciai fellépéssel párhuzamosan Németország növelte a NATO kollektív védelmi törekvéseiben való részvételét is. A 2014. évi walesi NATO-csúcson Németország hozzájárult a Készenléti Cselekvési Tervhez (*Readiness Action Plan*), többek között hadgyakorlatok, légtérvédelem és a NATO reagáló erők erősítésének formájában. Ezenfelül vezetőnemzeti szerepet vállalt a Nagyon Magas Készenlétű Összhaderőnemi Erőben (*Very High Readiness Joint Task Force,* röviden VJTF) 2015-re, 2019-re, 2023-ra és 2027-re (zum Felde, 2020, p. 317). A 2016-os varsói NATO csúcson vállalta, hogy keretnemzete lesz a szövetség Megerősített Előretolt Jelenlétének (*Enhanced Forward Presence*, röviden eFP) litvániai többnemzeti zászlóaljharccsoportjának. Ezen utóbbi vállalás leginkább politikai jelentőséggel bírt, ugyanis egy esetleges orosz támadás esetén Németország azonnal hadviselő féllé vált volna (Böller, 2021, pp. 113-114). Németország továbbá kezdeményezte egy Keretnemzet Koncepció (*Framework Nations Concept*, röviden FNC) létrehozását, amely nemzeti képességfejlesztési célok elérésére és többnemzeti egységek létrehozására irányult.[45]

[43] A „változás a kereskedelmen / közeledésen keresztül” (*Wandel durch Handel* / *Wandel durch Annäherung*) eredetileg a nyugatnémet keleti politika elve volt, amelynek lényege, hogy az NSZK a Szovjetunióval való kereskedelmi, gazdasági kapcsolatok előmozdítása révén idővel belső politikai-társadalmi változásokat idézhet elő a Szovjetunióban. A koncepció szellemi gyökerei visszanyúlnak a klasszikus liberális iskola képviselőihez, mint Immanuel Kant vagy Thomas Paine.

[44] Ennek oka lehet, hogy a német és a francia vezetés minden áron fenn akarta tartani a kapcsolatot Oroszországgal és számolt azzal, hogy idővel rendeződhet az ukrajnai konfliktus.

[45] A Keretnemzet Koncepciók létrehozását a NATO 2014-ben fogadta el. A Németország vezette FNC a NATO védelmi tervezési folyamatában meghatározott nemzeti képességcélok fejlesztésére irányult. Az FNC célja a későbbiekben kibővült többnemzeti nagyobb formációk létrehozásával. A tervek szerint három szárazföldi

A 2011-ben megkezdett Bundeswehr-reformot a NATO kollektív védelmi szükségleteihez igazították 2015-2017 között, célul tűzve ki, hogy 2032-ig a Bundeswehrnek 8-10 dandárból álló három szárazföldi hadosztályt kell felállítania (Csiki Varga & Etl, 2020, pp. 28-29).

Frank-Walter Steinmeier külügyminiszter a NATO 2014-es walesi csúcsán ígéretet tett a védelmi kiadások GDP 2 százalékára történő emelésére. A védelmi kiadások 2014 után valóban emelkedtek: míg 2014-ben 34,74 mrd eurót, addig 2021-ben 52,43 milliárd euró tettek ki, ezzel elérve a bruttó hazai termék 1,5 százalékát (lásd a 4. ábrán) (NATO, 2024, p. 4). A 2 százalék elérését azonban a Zöldek és a Die Linke mellett a 2017-es szövetségi választások után a koalíciós partner SPD sem támogatta már, valamint Merkel sem állt ki határozottan mellette. A megfelelő pénzügyi háttér hiánya mellett a Bundeswehr személyzet- és eszközhiányát sem sikerült orvosolni, ezáltal a NATO-nak tett felajánlások inkább szimbolikusak maradtak. Az baltikumi katonai jelenlét pedig az SPD-n belül kezdettől fogva vitatták (zum Felde, 2020, p. 324; Scianna, 2024, pp. 428, 492).

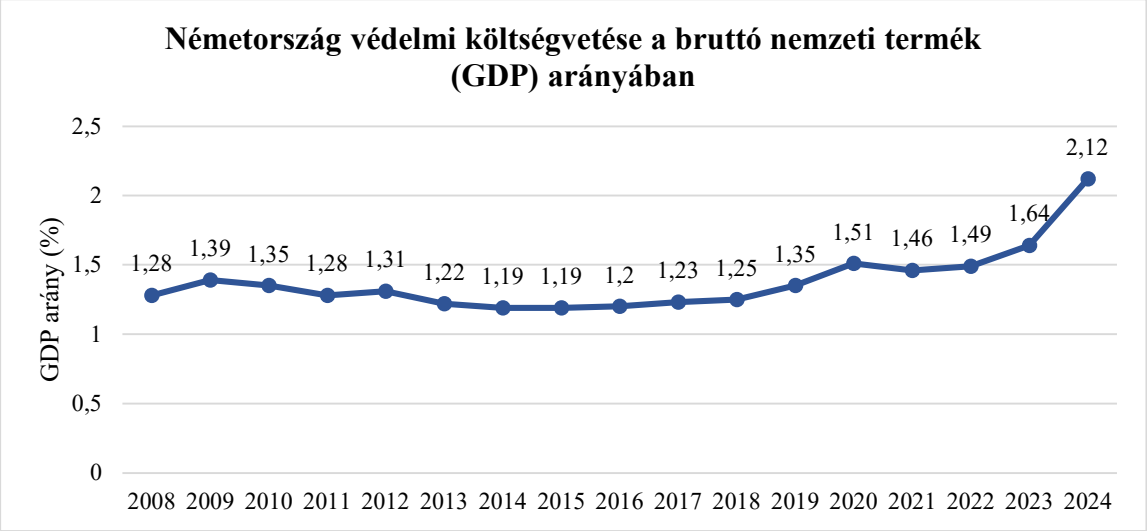

2. ábra: Németország védelmi költségvetése a bruttó nemzeti termék (GDP) arányában százalékban megadva (Adatok forrása: NATO, 2016, p. 6; NATO, 2024, p. 9) (saját szerkesztés)

A biztonságpolitikai konszenzus 2017 utáni töredezettségét mutatta a NATO nukleáris fegyvermegosztási programjában való részvétel és a Tornado harci repülők cseréje kapcsán kialakult vita. Mivel a taktikai nukleáris fegyverek hordozására alkalmas Tornado gépek cseréje esedékessé vált, a parlamenti pártokon belül 2019-2020-ra egyre inkább erősödtek azok a

hadosztály, egy katona-egészségügyi központ, egy balti haditengerészeti komponens-parancsnokság, egy összhaderőnemi logisztikai támogatóparancsnokság és egy légi harccsoport jönne létre. A német vezetésű FNC-hez több, mint 20 nemzet csatlakozott, köztük NATO és nem NATO-tagállamok egyaránt. Németország mellett Nagy-Britannia egy intervenciós képességek fejlesztésére szolgáló FNC-t hozott létre *Joint Expeditionary Force* néven, továbbá Olaszország egy stabilizációs műveleti képességek fejlesztésére szolgáló FNC-t. Lásd bővebben: Speck, 2023a; Frisell & Sjökvist, 2019.

hangok, amelyek a nukleáris fegyvermegosztásból való kilépés mellett érveltek és ellenezték olyan gépek beszerzését, amelyek alkalmasak a nukleáris fegyverek hordozására. Emellett érvelt például a kormányon lévő SPD parlamenti frakcióvezetője, Rolf Mützenich, a Zöldek és az AfD is. A 2021-es koalíciós szerződésben az SPD és a Zöldek részéről ez a követelés már nem merült fel, azonban szándékukat fejezték ki, hogy Németország megfigyelőként csatlakozzon a nukleáris fegyverek tilalmáról szóló szerződéshez[46] (Bunde, 2024, pp. 100-102).

A NATO-szerepvállalásban fordulópontot hozott az Ukrajna elleni orosz agresszió 2022. február 24-én. Olaf Scholz kancellár három nappal később elmondott beszédében többek között bejelentette a védelmi költségvetés GDP 2 százalékára történő emelését, egy 100 milliárd eurós különleges haderőfejlesztési alap létrehozását, valamint F-35-ös vadászgépek beszerzését, amellyel Németország határozottan elkötelezte magát a NATO nukleáris fegyvermegosztási programjában való részvétel folytatása mellett, lezárva a nukleáris fegyvermegosztásról szóló vitát (Scholz, 2022a). A különleges alapról szóló törvénytervezetet és a szükséges alkotmánymódosítást a Bundestag kétharmados többséggel 2022 júniusában jóváhagyta (Deutscher Bundestag, 2022). Berlin 2022 őszén 15 NATO és nem NATO-tagállammal együtt kezdeményezte az Európai Égi Pajzs (*European Sky Shield Initiative*) létrehozását, amelynek célja, hogy a részes államok rakétavédelmi rendszerek beszerzése révén közösen erősítsék Európa légvédelmét[47] (Arnold & Arnold, 2023). Az ukrajnai konfliktus eszkalációját követően a Bundeswehr a NATO keretében Szlovákiába és Lengyelországba telepített Patriot légvédelmi rendszereket. 2023 júliusában Boris Pistorius védelmi miniszter bejelentette, hogy a Bundeswehr dandárt telepít Litvániába több mint 4000 fővel, ezzel Németország 1945 után először telepít állandó jelleggel katonai erőt külföldre. Utóbbi lépés mindenképpen figyelemre méltó, tekintve, hogy korábban Angela Merkel az 1997-es NATO-Oroszország Alapokmányra hivatkozva kifejezetten ellenezte, hogy a NATO állandó jelleggel erőket telepítsen a NATO keleti tagállamaiba (Krause, 2022, p. 141). A litvániai dandár a NATO előretolt védelem stratégiája (*forward defence*[48]) szempontjából kiemelt jelentőséggel bír és más NATO

[46] A nukleáris fegyverek tilalmáról szóló szerződés az első jogilag is kötelező érvényű nemzetközi szerződés, amelynek célja, hogy a nukleáris fegyvereket teljesen betiltsák és világszerte megsemmisítsék. A szerződés 2021-ben lépett hatályba, jelenleg 94 állam írta alá.

[47] Az együttműködésnek 2025 végén már 23 részes állama volt (Németország, Egyesült Királyság, Hollandia, Belgium, Svájc, Ausztria, Csehország, Szlovákia, Magyarország, Románia, Bulgária, Litvánia, Lettország, Észtország, Dánia, Norvégia, Svédország, Finnország, Görögország, Lengyelország és Törökország, illetve Portugália és Albánia). Az Európai Égi Pajzs keretében német gyártmányú Skyranger, IRIS-T, amerikai Patriot és izraeli Arrow 3 rakétavédelmi rendszereket beszerzésére kerülne sor, ezzel biztosítva védelmet a rövid-, közép- és nagyhatótávolságú ballisztikus rakétákkal szemben (Desmarais, 2024, Telegrafi, 2025).

[48] A NATO az előretolt védelem stratégiáról a 2022. júniusi madridi csúcson döntött, melynek lényege, hogy a szövetség a már meglévő többnemzeti zászlóaljharccsoportokat dandár méretű erőkké növeli. A NATO új haderőmodelljéről és az előretolt védelemről lásd bővebben: Szenes, 2022; Csiki Varga & Tálas, 2022

tagállamok számára is példaként szolgálhat (Matlé, 2023; Loss, 2025). A Merz-kormány 2025-től tovább erősíti Németország NATO-szerepvállalását a védelmi kiadások emelésével (a tervek szerint 2029-re a GDP 3,5 százalékára), a katonai szolgálat fejlesztésével, illetve a védelmi beszerzések növelésével és felgyorsításával (Harsch, 2025).

4.1.2.3. Iszlám Állammal szembeni fellépés és a szíriai vegyifegyverek megsemmisítése

Az aktívabb nemzetközi katonai szerepvállalás megmutatkozott az Iszlám Állammal szembeni fellépésben is. 2014 szeptemberében 70 millió euró értékű hadianyag szállításáról döntött az észak-iraki kurd pesmergák számára. A hadianyag magába foglalta kézi- és könnyűfegyvereket, lőszereket, Dingo típusú páncélozott harcjárműveket, MILAN páncéltörő rakétarendszereket, sisakokat, adó-vevőket, távcsöveket és aknakereső eszközöket. A kormány ezenfelül biztosított egy hat fős kiképző személyzetet, illetve 32 pesmerga kiképzését. A kurdok kérésére a kormány 2015 elején kibővítette a segítségnyújtást 100 fő német kiképzővel, illetve 13 millió euró értékben MILAN páncéltörő rakétarendszerrel, további kézi- és könnyűfegyverekkel, lőszerrel, védőfelszerelésekkel és katonai járművekkel. A szerepvállalás sajátossága volt, hogy nem volt egyértelmű alkotmányjogi legitimitása, mivel ad hoc koalíció keretében történt, nem pedig valamely nemzetközi szervezet keretében, továbbá nem volt egyértelműen feljogosító ENSZ BT határozat sem, a Bundestag mégis megszavazta a kiképzők telepítését (Hettyey, 2015, pp. 54-57). Továbbá, ahogy a későbbiekben bemutatom, a német szabályozás tiltja a konfliktusövezetbe történő fegyverszállításokat, az észak-iraki eset ezen vonatkozásban is kiemelkedő volt.

2015. december 4-én, a november 13-i párizsi terrortámadásokat követően a Bundestag döntött hat darab Tornado felderítő vadászgép, egy fregatt, egy tanker repülőgép és 1200 katona Szíriába, illetve a Földközi-tengerre való telepítéséről a francia erők támogatására, azonban aktív harcban való részvételre feljogosító mandátum nélkül. Figyelemre méltó, hogy a telepítésről szóló döntéshozatal soha nem látott gyorsasággal zajlott le pár héten belül. Az ARD közvélemény-kutatása szerint továbbá a német lakosság 58 százaléka támogatta a részvételt (Koenig, 2017, p. 106). A művelet nemzetközi jogi alapját az ENSZ BT 2249. számú határozata, illetve a Lisszaboni Szerződés kölcsönös védelmi záradéka (42. cikkely) adta (Deutscher Bundestag, 2015, p. 2). A fellépés azonban szintén ad hoc koalícióban történt, ahogy a pesmergák kiképzése is, amely Németország számára tabudöntéssel ért fel (Fröhlich, 2019, p. 80). Németország azonban továbbra is visszafogottan alkalmazta a katonai erőt. Merkel kancellár, a német közvéleménnyel összhangban, kategorikusan kizárta az Egyesült Államok kérését, hogy további katonai segítséget nyújtson az Iszlám Állammal szembeni harcban (Koenig, 2017, p. 106). Itt fontos megjegyezni, hogy a Bundeswehr harci bevetése képesség-

és tapasztalathiánya miatt nem is lett volna reális opció. Ezt jól szemlélteti, hogy mikor 2018-ban a szíriai kormány ismét vegyifegyvereket vetett be saját állampolgárai ellen, felmerült a kérdés, hogy a német haderő megtorló csapást hajtson végre. Erre elméletileg megvolt a lehetőség, mivel a térségben a német haditengerészet négy korvettje állomásozott az ENSZ UNIFIL missziója keretében, azonban a legénységnek nem volt valódi tapasztalata szárazföldi célpontok elleni csapásban, így az akcióra nem került végül sor. Nem véletlen, hogy a német haderő bevetése támogató-kiszolgáló, felderítő tevékenységekre korlátozódott (Neitzel, 2020).

Berlin szerepvállalása a szíriai vegyifegyverek vonatkozásában is változott. A III. Merkel-kormány hivatalba lépését követően nem sokkal, 2014 januárjában Frank-Walter Steinmeier és Ursula von der Leyen meggyőzte Merkelt, hogy Németország vállalja a szíriai vegyifegyverek megsemmisítésében való részvételt. Steinmeier úgy vélte, hogy ezzel Németország demonstrálhatja nagyobb felelősségvállalását anélkül, hogy túl nagy kockázatot vállalna. Ennek keretében Munsterben közel 370 tonna folyékony és szilárd anyagot semmisítettek meg (Koenig, 2020, p. 89; Auswärtiges Amt, 2014b; Auswärtiges Amt 2015).

4.1.2.4. Értékelés

A müncheni konszenzus legfőbb eredményének tekinthető, hogy a kül- és biztonságpolitikát a politika középpontjába tudta állítani, impulzust adva a stratégiai gondolkodásnak. A müncheni konszenzus gyakorlati megvalósítása azonban a 2017-es szövetségi választásokra elveszítette lendületét: az észak-iraki fegyverszállításhoz hasonló önálló kezdeményezés nem történt, a parlamenti pártok és a kormányzati szereplők között egyre inkább kiélesedtek az ellentétek a kül- és biztonságpolitikai kérdésekről[49] (Major & Mölling, 2021; Puglierin, 2018). A 2022. február 27-én bejelentett „korszakváltás" új lehetőséget adott arra, hogy valódi konszenzus jöjjön létre Németország nemzetközi szerepvállalásáról. A parlamenti pártok többsége, beleértve a SPD-t és a Zöldeket, amely korábban a nem katonai eszközökkel történő válságkezelést és Németországot békehatalomként definiálták, támogatta a védelmi reformot, a NATO-n belüli szerepvállalás erősítését és Ukrajna fegyverekkel történő támogatását (Fix, 2024, p. 46). A nagyobb felelősségvállalásról szóló konszenzus azonban három évvel a *Zeitenwende*-beszéd után is törékeny maradt, melyet jól mutat a szélsőségesek

[49] A nukleáris fegyvermegosztási vitán felül erre jó példa Annegret Kramp-Karrenbauer javaslatának kudarca is. A védelmi miniszter 2019 októberében javasolta NATO keretben egy biztonsági zóna létrehozását Észak-Szíriában, a terv azonban nem volt megfelelően kidolgozva és nemcsak az Egyesült Államok, hanem a német külügyminiszter sem támogatta. A javaslat kudarca egyben rávilágított arra is, hogy a német haderő képességhiányai mennyire korlátozzák Berlin nemzetközi cselekvőképességét (von der Burchard, 2019).

pártok előretörése a 2025-ös szövetségi választásokon és a védelempolitikai kérdésekről szóló nézeteltérések a politikai szereplők között.[50]

4.1.3. Európai integráció támogatója

Ezen szerepkoncepció értelmében a politikai döntéshozók Németországot az európai uniós politikai és gazdasági integráció elmélyítésének támogatójaként határozzák meg. A szerepkoncepció központi eleme, hogy az európai integráció a jólét, a gazdasági prosperitás és a stabilitás pillére, ezért Németországnak elemi érdeke annak előmozdítása. A 2016-os Fehér könyv szerint „Az Európai Unió országunk politikai identitásának alapvető építőeleme. Németországban és a tagállamokban hozzájárul a politikai stabilitáshoz, a biztonsághoz, szabadsághoz és jóléthez. Az európai integráció elmélyítése nemzeti érdekünk." (Die Bundesregierung, 2016 p. 70).

Merkel hatalomra kerülésekor az Európai Unió az alkotmányszerződés kudarca miatt súlyos válságba került, az EU 2007-2013-ra vonatkozó időszak többéves pénzügyi keretének elfogadása vakvágányra jutott. Merkel hivatalba lépését követően beleegyezett, hogy Németország 2007-2013 között bruttó hazai termékének 0,43 százalékával többet fizessen a közös költségvetésbe, ezzel Lengyelország javára lemondott 100 millió euróról, amelyet eredetileg keleti tartományok felzárkóztatására szántak. A 2007-es német elnökség továbbá elérte, hogy az EU prioritássá tegye a klímavédelmet és növelje a megújuló energiaforrások részesedését (Bierling, 2014, pp. 187, 189; Kiss J., 2015, pp. 84-86). A Merkel vezette első nagykoalíció legnagyobb sikere a Lisszaboni Szerződés nyélbe ütése volt 2007-ben, mellyel az alkotmányszerződést tudta átmenteni. A Lisszaboni Szerződést követően azonban a német kormányok nem álltak elő további integrációt előmozdító vízióval (Bulmer & Paterson, 2019, p. 144). A német Európa-politika a 2000-es évek végére egyre kevésbé volt föderalista, helyette az EU szerződéseken kívüli kormányközi megoldásokat, Merkel fogalmazásában az „Unió metódust" alkalmazta az integráció előmozdítása érdekében (Böttger & Jopp, 2017, p. 6). E tekintetben mérföldkő volt a Szövetségi Alkotmánybíróság 2009-es döntése, amely az Európai Uniót szuverén államok közösségeként (*Staatenverbund*) definiálta[51]

[50] A Scholz-kormányban Boris Pistorius védelmi miniszter például 2024-ben javasolta a sorkatonaság visszaállítását svéd mintára, azonban Olaf Scholz kancellár a Bundeswehr súlyos létszámhiányát lényegében figyelmen kívül hagyta. Ugyanígy Pistorius szükségesnek tartotta a védelmi kiadások további emelését, ettől azonban a kormány elzárkózott (Wolf, 2024b; Tagesschau, 2024).

[51] A Szövetségi Alkotmánybíróság 2009. június 30-i döntésében megállapította, hogy az európai egység nem valósulhat meg, úgy. hogy a tagállamok többé nem rendelkeznek kellő mozgástérrel a gazdasági, kulturális és társadalmi feltételek alakításához. Azzal, hogy a testület az Európai Uniót államok szövetségének nevezte, megerősítette, hogy a tagállamok nem ruházhatják át törvényhozásukat az Európai Unióra, mivel nem egy szövetségi állam, hatásköreit a tagállamoktól kapja (Bergmann, 2020).

(Bundesverfassungsgericht, 2009). A 2010-es években a német kormányok csak a válságokra reagálva léptek az integráció előmozdításában (euróválság) vagy pedig az integráció status quo-ját igyekeztek megőrizni (Brexit).

Az euróválság esetében Németország egyaránt szembesült magas nemzetközi elvárásokkal politikai befolyása, illetve gazdasági ereje miatt és erős belpolitikai nyomással, mivel a német közvélemény nem támogatta, hogy Németország vegye át a gazdasági terhet az eladósodott dél-európai országokból. Ebből fakadóan Németország csak vonakodva és fokozatosan vállalta fel a vezető szerepet a válság kezelésében (Oppermann, 2018, p. 488). Merkel és pénzügyminisztere, Wolfgang Schäuble felfogásában az euróövezet megmentése egyenlő volt az európai integráció megmentésével. Ahogy Merkel fogalmazott a 2011-es davosi csúcson, „az euró sokkal több, mint egy valuta, ma magát Európát jelenti. Gyakran mondtam, hogyha az euró elbukik, Európa is elbukik. Európa egy békeprojekt, egy politikai projekt." (Merkel, 2011a).

Berlin kezdettől fogva ellenezte az adósságok közösségiesítését és eurókötvények kibocsájtását, helyette strukturális reformokhoz, költségvetési megszorításokhoz, valamint az Európai Központi Bank (EKB), az Európai Bizottság és a Nemzetközi Valutaalap (*International Monetary Fund*, IMF) részvételéhez kötötte a mentőcsomagokat. Berlin preferenciájának megfelelően a válságkezelés elsősorban kormányközi szinten történt: a két válságkezelési intézkedés, az Európai Pénzügyi Stabilitási Eszköz, majd az Európai Stabilitási Mechanizmus[52] és fiskális paktum[53] az EU keretein kívül jött létre, a válságkezelés elsődleges fóruma pedig az állam- és kormányfőket tömörítő Európai Tanács lett. A német vezetés azonban nem rendelkezett egy világos stratégiával a válságkezeléséről, a Görögországnak szóló három mentőcsomag mellett mindig akkor döntött, amikor az eladósodott országok a pénzügyi csőd szélén álltak (Daehnhardt, 2024, pp. 541).

Németország válságkezelési politikája 2014 után sem változott. 2015-ben Görögország újonnan megválasztott miniszterelnöke, Alexis Ciprasz népszavazás útján visszautasította az Európai Bizottság, az EKB és az IMF által szorgalmazott reformcsomagot. Az Európai Unió, leginkább Berlin nyomására, a további pénzügyi segély folyósításának feltételéül szabta meg a

[52] Az Európai Pénzügyi Stabilitási Eszköz helyébe 2012-ben lépett Európai Stabilitási Mechanizmus egy állandó mentőalap, amely hitelt nyújt a pénzügyi nehézségekkel küzdő euróövezeti országoknak. Lásd bővebben: Benczes, 2018,

[53] Az Európai Tanács által 2012-ben aláírt gazdasági és monetáris unióbeli stabilitásról, koordinációról és kormányzásról szóló szerződés részét képező költségvetési paktum értelmében a tagállamoknak kiegyensúlyozott költségvetéssel kell rendelkezniük. A paktum konkrétan meghatározta az egyensúly fogalmát. A nem teljesítés esetén az Európai Unió Bíróságához bármely tagállam és a Bizottság jogorvoslatért fordulhat. Lásd bővebben: Benczes, 2018.

megszorító intézkedéseket. Wolfgang Schäuble pénzügyminiszter 2015 júliusában a görög euróövezeti tagság felfüggesztésével fenyegetett. A lépést a francia, olasz és amerikai vezetés erősen ellenezte. A német kormány elzárkózott az alternatíváktól, mint például, hogy az EU állandó fizetési transzferrel segítse Görögországot. A görög kormány végül engedett a nyomásnak, így Görögország hozzájuthatott a harmadik mentőcsomaghoz. A német kormány álláspontját bár Németországban döntően pozitívan fogadták, azonban Görögországban kritikák érték (Oppermann, 2018, pp. 488-489; Müller-Brandeck-Bocquet, 2022, pp. 56-57).

Az euróválság során egyértelmű szerepvitatottságról beszélhetünk. Az SPD 2010 májusában nem támogatott egy Görögországnak nyújtandó segélyről szóló kormányjavaslatot, ezzel az Európa-politikában fennálló közel 40 éves konszenzusban törés keletkezett. Az SPD kritikája a kormány lassúságára irányult. A későbbiekben a Zöldek és az SPD döntően támogatták a kormány lépéseit, ellenben a 2013-ig kormányzati pozícióban lévő liberális FDP az Európai Stabilitási Mechanizmus visszavonását szorgalmazta. A CDU és a CSU pártokon belül egy kisebbség szavazott rendszeresen a kormány ellen. A kormány álláspontját leginkább a szélsőbaloldali Die Linke és a 2013-ban létrejövő AfD ellenezte: előbbi az eladósodott államok méltányosabb megsegítését, utóbbi bárminemű segélyt elutasított (Bulmer & Paterson, 2019, pp. 123-124).

A Brexit-tárgyalások során Berlin prioritása volt, hogy fenntartsa az egységes piac integritását és megakadályozza az EU további dezintegrációját. Németország ezért a brit elvárásokkal szemben ellenezte, hogy az EU bármiféle különleges megállapodást kössön Nagy-Britanniával. Angela Merkel személyesen koordinálta a 27 uniós tagállam álláspontját, hogy biztosítsa az egységes európai fellépést. Így például Berlinnek jelentős szerepe volt abban, hogy az EU elutasította a tárgyalások megkezdését mielőtt a brit kormány megindította a Lisszaboni Szerződés 50. cikke szerinti kiválási folyamatot. Ezenfelül a referendumot követő napokban Frank-Walter Steinmeier Jean-Marc Ayrault francia külügyminiszterrel együtt közös javaslatcsomaggal állt elő, amely a politikai unió előmozdítását szorgalmazta. Az euróválsággal ellentétben a Brexittel kapcsolatos kormányzati álláspont a parlamenti pártok között széleskörű konszenzust élvezett, továbbá a német üzleti körök és az autóipari szereplők is egyetértettek az egységes piac megőrzésével (Oppermann, 2018, 489-490).

A migrációs válság esetében Németország nem tudott egységes európai álláspontot kialakítani.[54] 2015 augusztusában a német kormány egyoldalúan felfüggesztette a dublini rendszert és megnyitotta a német határokat több, mint egy millió szír menekült számára. A

[54] A migrációs válságra adott európai válaszokról lásd bővebben: Vecsey, 2022

döntésben központi szerepet játszott Merkel morális meggyőződése (Merkel, 2024), de a döntés összhangban volt a német migrációs politikával is, amely az öregedő társadalom és a munkaerőhiány problémáit bevándorlók befogadásával kívánta megoldani. Merkel éles ellentétbe került Horst Seehofer belügyminiszterével, aki a menekültbefogadásoknak felső határ kiszabását követelte. A 2017-es szövetségi választási időszakban a CSU egyik stratégiai ülésén Seehofer még azt is felhozta, hogy a bajor testvérpárt külön induljon a választásokon, bár ez végül nem történt meg. Merkellel szemben azonban a legnagyobb politikai kihívást az AfD jelentette, amely euroszkeptikus pártból migrációellenes párttá avanzsált, a 2016 márciusi Baden-Württemberg, a Rajna-vidék-Pfalz, illetve a Szászország-Anhalt tartományi választásokon jelentős sikereket ért el. Merkel elutasította a migrációs felsőhatárt, helyette az Európai Bizottság javaslatát akarta érvényre juttatni, amely kötelező betelepítési kvótát írt volna elő az uniós tagállamok számára. A kvótát a tagállamok többsége, különösen a visegrádi és a balti államok ellenezték (Daehnhardt, 2024, pp. 544-545; Bulmer & Paterson, 2019, pp. 125-126).

A helyzet kezelésére Merkel Wolfgang Schäuble javaslatára Törökországgal kezdett tárgyalni, melyhez határozott támogatást nyújtottak az Európai Bizottság és az Európai Parlament elnökei, Jean-Claude Juncker és Martin Schulz. A tárgyalások eredményeként született meg 2016 márciusában az EU-Törökország megállapodás.[55] A megállapodást követően drasztikusan csökkent az Európába Törökországon keresztül érkező migránsok száma. Berlin ezt követően is migránsok uniós elosztását kívánta elérni. 2019 októberében Párizzsal közösen javasolta, hogy legalább a tengerből kimentett személyeket fogadják be az uniós tagállamok, a kezdeményezést azonban csak négy tagállam támogatta. A 2020-as német uniós soros elnökség meghirdette az európai migrációs és menekült politika megújításának programját, a kezdeményezést azonban ugyanúgy kudarcba fulladt, leginkább Magyarország, Lengyelország és Ausztria álláspontja miatt (Müller-Brandeck-Bocquet, 2022, pp. 74-79).

A koronavírus járvány tabudöntő mérföldkőnek számított a német Európa-politikában. A járvány kezdetekor 2020 áprilisában az uniós pénzügyminiszterek megegyeztek egy 540 milliárd eurós hitel segélycsomagról, melyet az Európai Beruházási Bank, a Bizottság és az Európai Stabilitási Mechanizmus biztosított. Kilenc tagállam azonban, Franciaországot beleértve, közös kölcsön felvételére szólított fel, Ursula von der Leyen a Bizottság elnökeként

[55] A megállapodás értelmében minden egyes irreguláris migránsért, akit Törökország visszatart, egy szíriai migránst befogad az Európai Unió. Az együttműködés része volt továbbá, hogy az EU felgyorsítja Törökország vízumliberalizációját, továbbá 3 milliárd euró támogatást biztosít 2018-ig a törökországi menekültek ellátására, illetve, hogy újraindul Törökország uniós csatlakozási folyamata. Lásd: Európai Tanács, 2016.

„Európai Marshall tervet” szorgalmazott. A német és a holland kormány kezdetben elzárkózott a kezdeményezéstől, Macron elnök azonban biztosította Berlint, hogy csak kivételes és korlátozott idejű, meghatározott célú hitelfelvételre kerülne sor. Így került sor 2020 májusában az európai gazdasági helyreállítást célzó francia-német kezdeményezésre, amely 500 milliárd euró értékű alap létrehozását irányozta elő, ráadásul úgy, hogy az EU az Európai Bizottságon keresztül venne fel hitelt. Berlin részéről a lépés szokatlannak számított, mivel az euróválság során elutasította az eurókötvényeket. Peter Altmaier gazdasági miniszter 2020 két hónappal korábban még „fantom vitának” írta le az eurókötvények kérdését. A koronaalapon túl a francia-német javaslat az egészségügyi szektorban való stratégiai szuverenitás elérésére, az EU gazdasági és ipari ellenállóképességére hívta fel a figyelmet. A német álláspont változásában közrejátszhatott, hogy Merkel kancellári időszaka végéhez közeledve javítani akarta az euróválság során róla kialakult negatív képet, továbbá a CDU és az SPD is felismerte, hogyha Németország nem cselekszik európai szinten, azzal tekintélyét kockáztatja (Müller-Brandeck-Bocquet, 2022, pp. 151-153).

A francia-német javaslatot végül 2020 júliusában a Bizottság módosításával fogadták el a tagállamok Next Generation EU néven: az 500 milliárd eurót 750 milliárd euróra emelték (ebből 390 milliárd euró segély, 360 milliárd kedvezményes kölcsön). A júliusi csúcson a tagállamok megegyeztek a 2021-2027 közötti időszak 1074 trillió eurós pénzügyi keretéről. A csúcson továbbá a tagállamok megegyeztek arról is, hogy az uniós költségvetéshez és a Next Generation EU-hoz való hozzáférést jogállamisági feltételekhez kötik, bevezetve a kondicionalitási mechanizmust (Müller-Brandeck-Bocquet, 2022, pp. 153-155). A csúcsot megelőzően Németország és Franciaország kulcsfontosságú szerepet töltött be a tagállami érdekcsoportok közötti egyeztetésben, így költségvetési szigort és jogállamisági feltételeket követelő államok (Ausztria, Dánia, Hollandia, Svédország, Finnország), a koronakötvényeket követelő főleg „déli” csoport (Belgium, Luxemburg, Görögország, Írország, Olaszország, Portugália, Szlovénia, Spanyolország) és a jogállamisági kritériumokat ellenző kelet-közép-európai országok (Magyarország, Lengyelország) között (Krotz & Schramm, 2022, p. 12).

2020 november elején a német elnökség javaslatára kompromisszum született az uniós intézmények között, melynek értelmében a Bizottság javasolhatja az uniós források csökkentését az EU alapértékeinek sérülése (mint például a jogállamiság) esetén, ennek végrehajtásához a Tanács minősített többségi döntése szükséges. A kompromisszum túlment a német elnökség eredeti javaslatán, amely az EU források közvetlen fenyegetése esetére vezette volna be a mechanizmust. Lengyelország és Magyarország emiatt megvétózta a többéves pénzügyi keretet, így a Next Generation EU is veszélybe került. A német elnökség végül

kompromisszumot kötött a lengyel és magyar féllel, ami a jogállamisági mechanizmus elindításának feltételeit némileg enyhítette (Müller-Brandeck-Bocquet, 2022, pp. 157-158; Hegedűs, 2020).

Olaf Scholz 2022. augusztus 29-i prágai beszédében megkísérelte európai keretbe ágyazni a 2022. február 27-én bejelentett *Zeitenwende*-t. Scholz kiállt Ukrajna és Moldova uniós tagjelölti státusza mellett, de egyben szükségesnek tartotta az EU intézményi reformját, szorgalmazta a minősített többségi döntéshozatal kiterjesztését a közös kül- és biztonságpolitikára és a védelmi integráció elmélyítését, valamint a jogállamiságot megsértő tagállamokkal szembeni fellépést (Scholz, 2022b).

A Scholz-kormány Európa-politikája azonban elmaradt a várakozásoktól, inkább a bizonytalanság és európai szövetségeseinek kritikája övezte. 2022 szeptemberében a Scholz-kormány 200 milliárd eurós állami támogatást nyújtott a német vállalatoknak a megugrott energiaárak kompenzálására, a lépést nem koordinálta a többi uniós tagállammal, sem az Európai Bizottsággal. Bár a koalíciós pártok kijelentették, hogy a kormány európai keretben fogja Kína-politikáját folytatni, az európai szövetségesek kritikáját váltotta ki, hogy Scholz 2022 novemberében egy üzleti delegációval külön látogatott el Pekingbe, illetve, hogy 2024 októberében megvétózta a kínai elektromos autókra kivetendő uniós vámokat (Mehrer & Puglierin, 2023, p. 20; Momtaz, 2024). Bár Berlin a migrációs nyomás alatt végül támogatta az EU migrációs és menekültügyi paktumját[56], azonban sokáig bizonytalan volt, hogy a kormányon belül a Zöldek támogatni fogják-e (Vorreiter, 2024). A kevés sikerek egyike volt, hogy közel 8 hónapos tárgyalás után 2023 végén a német kormány megegyezett francia partnerével az uniós pénzügyi szabályok módosításáról,[57] melyet 2024 áprilisában a tagállamok uniós szinten is elfogadtak (Liboreiro & Psara, 2023; Boivin & Darvas, 2025). Összességében azonban a német Európa-politika inkább vonakodónak, reaktívnak bizonyult. A jelzőlámpa-koalíció híressé vált a „német szavazásról" (*German vote*), amely a koalíciós pártok egyet nem értése miatti tartózkodó magatartást takarja. Így például a kínai elektromos autók ügyében a vállalati érdekeket szem előtt tartó FDP álláspontja érvényesült, míg a migrációs politikában a Zöldek humanitárius szempontjai miatt nem volt egyetértés (Vorreiter, 2024).

Mindent egybevetve, Németország a vizsgált időszakban továbbra is európai integráció elkötelezettje maradt. Ezen szerepkoncepció állandóságát alátámasztja, hogy a vizsgált

[56] A paktumról lásd bővebben: Enríquez, 2024.
[57] A reform értelmében a maastrichti kritériumok megmaradnak (így az államadósság a GDP 60 százalékát érheti el és a költségvetési deficit nem haladhatja meg a 3 százalékot) a tagállamoknak közép távú pénzügyi strukturális tervet kell benyújtaniuk. A reformról lásd bővebben: Boivin & Darvas, 2025.

forrásokban a 2005-2013 közötti és 2014-2024 közötti időszakban közel ugyanannyiszor fordult elő (lásd a 6. táblázatot 64-65. oldalon).

A szerep-performansz azonban abban a tekintetben változott, hogy a belpolitikai tényezők miatt Németország az európai integráció iránti elköteleződését egyre inkább feltételekhez kötötte és határozottabban érvényesítette nemzeti érdekeit (Daehnhardt, 2024, pp. 529-530). Míg a 2007-es német uniós elnökség és a Brexit-tárgyalások egyértelműen bizonyították Németország európai integrációért való elköteleződését, az euróválság kezelésében tanúsított szerep-performansz vegyes eredményt mutat. Egyfelől Merkel valóban megőrizte az eurózóna egységét és hozzájárult az integráció elmélyítéséhez, így például az Európai Stabilitási Mechanizmus képében létrejött egyfajta európai IMF és új mechanizmusok jöttek létre a tagállamok költségvetési politikájának koordinálására, a banki szabályozás uniós szintűvé vált. Az euró megmentése azonban együtt járt az eurózónán belüli gazdasági különbségek növekedésével is (Müller-Brandeck-Bocquet, 2022, pp. 58-60; Schramm & Krotz, 2024, p. 1164). Az euróválság esetében szerepközi konfliktusról beszélhetünk: Németország vezető szerepet vállalt az integrációban, ugyanakkor a belpolitikai korlátok miatt egy önérdekeket követő hatalomként is viselkedett. Az euróválsággal összehasonlítva a koronavírus során Németország tanulási folyamaton ment keresztül: míg az előbbi során vonakodott, addig az utóbbi során tabudöntésnek minősült a közös uniós adósság felvállalása. A migrációs válság esetében Berlin unilaterálisan cselekedett, az integrációt semmilyen téren nem sikerült előmozdítania (Daehnhardt, p. 545). Németország EU-politikájában egyfajta realista fordulat ment végbe a Merkel-érában, amely már Schröder kancellársága alatt megkezdődött. Ezen fordulatért kevésbé Angela Merkel személye, mind inkább a tartományok és a Szövetségi Alkotmánybíróság korlátozása volt felelős. További tényező korlátozó tényező volt, hogy az Európai Unióban a 2010-es évektől általánossá vált a dezintegrációs folyamat, amely például a jogállamisággal kapcsolatos vitákban öltött testet (Müller-Brandeck-Bocquet, 2021). A Scholz-kormány idején lényegében a merkeli évek tendenciája érvényesült, azonban az európai integrációban való vezető szerep leginkább a kormánykoalíción belüli ellentétek miatt nem tudott megvalósulni (Daehnardt, 2024, p. 530; Tóth & Bradean-Ebinger, 2019, p. 22).

4.1.4. Emberi jogok támogatója

Ezen szerepkoncepció értelmében Németország aktívan fellép az emberi jogok érvényesítése érdekében nemzeti és nemzetközi szinten is. Az emberi jogokat Németország egyrészt 1945 előtti történelmi múltja miatt, másrészt alkotmányos kötelezettségéből fakadóan támogatja. Ahogy Merkel kancellár fogalmazott: „Az emberi jogok érvényesítése nem ér véget

nemzeti határainknál. A békés egymás mellett élés világszerte történő elősegítése a német kül- és biztonságpolitika részét képezi." (Merkel, 2014a) Az emberi jogok védelme másrészt Németország alkotmányos kötelezettsége is (Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland, 1949, 1. cikkely, 1-2. bekezdés).

A Szövetségi Köztársaság az ENSZ kilenc emberi jogi egyezményéből nyolcat ratifikált[58], ezek megvalósításáról rendszeresen tesz jelentéseket az ENSZ-nek. Az Alaptörvényből következik azonban, hogy Németországnak nemcsak a határain belül kell garantálnia az emberi jogokat, hanem nemzetközi téren is fel kell lépnie az emberi méltóság és az alapvető jogok védelme érdekében (Auswärtiges Amt, 2022a). Mivel a német Alaptörvény az emberi méltóság alapján az emberi jogokat egyetemesnek értelmezi, ezért Németország azok védelmét nem tekinti a belügyekbe való beavatkozásnak. (Tóth, 2014a, p. 91) E felfogást jól szemlélteti a 2023-as Kína-stratégia: „A szövetségi kormány politikájában az emberi jogok központi helyet foglalnak el. Minden ország saját történelmét és kultúráját tiszteletben tartjuk. Ugyanakkor az egyetemes emberi jogok nem relativizálhatók, hanem elidegeníthetetlenek és világszerte érvényesek." (Die Bundesregierung, 2023b, p. 12).

A politikai nyilatkozatokból és a stratégiai dokumentumokból kiolvasható, hogy a döntéshozók felfogásában az emberi jogok és a demokrácia egyaránt képezik Németország értékeit és érdekeit. A 2023-as Nemzeti Biztonsági Stratégia szerint: „A német kül- és biztonságpolitika értékalapú és érdekvezérelt. Alapvető érdekünk, hogy megvédjük értékeinket. Ezek az értékek minden ember sérthetetlen méltóságán alapulnak, és magukban foglalják a demokráciát, a jogállamiságot és az emberi jogokat, különösen az élethez és testi épséghez való jogot, a vélemény-, sajtó-, gyülekezési és vallásszabadságot, minden ember egyenlőségét és a személyiség szabad kibontakozásához való jogot." (Die Bundesregierung, 2023a, p. 21). Westerwelle egyik beszédében találóan kifejezte, hogy Berlin értelmezésében az emberi jogokat és a jogállamiságot tiszteletben tartó államokkal Németország jobb gazdasági kapcsolatokat tud építeni: „A német külpolitika értékorientált és érdekvezérelt. Az emberi jogok melletti elkötelezettségünk saját érdekeinket szolgálja. Mind politikailag, mind gazdaságilag megbízhatóan tudunk együttműködni az emberi jogokat tiszteletben tartó és a

[58] Ezek a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egységokmánya, a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egységokmánya, a faji megkülönböztetés valamennyi formájának kiküszöböléséről szóló nemzetközi egyezmény, a nőkkel szembeni megkülönböztetés felszámolásáról szóló egyezmény, a kínzás és más kegyetlen, embertelen vagy megalázó büntetések vagy bánásmódok elleni nemzetközi egyezmény, a gyermekek jogairól szóló egyezmény, a migráns munkavállalók és családtagjaik jogainak védelméről szóló nemzetközi egyezmény, a fogyatékossággal élő személyek jogairól szóló egyezmény és a Minden egyénnek az erőszakos eltüntetéssel szembeni védelméről szóló nemzetközi egyezmény. Németország az EU többi tagállamaihoz hasonlóan nem ratifikálta a vendégmunkások és családtagjaik jogainak védelméről szóló nemzetközi egyezményt.

jogállamiságot fejlesztő államokkal. Az érdekek és az értékek nem ellentmondás, hanem felelős külpolitika." (Westerwelle, 2010).

A német kormányok értelmezése az emberi jogok széleskörét lefedi, beleértve a polgári, politikai, gazdasági, szociális és kulturális jogokat. A Külügyi Hivatal 2022. évi emberi jogi jelentése a polgári, politikai, a gazdasági, szociális és kulturális jogok mellett külön kitér a nők és gyermekek jogaira, az emberi jogok és a digitalizáció, a jogállamiság, illetve az emberi jogok és a klímaváltozás, valamint a nemek közötti egyenlőség kérdésére (Auswärtiges Amt, 2022b). Ehhez hasonlóan a Külügyi Hivatal által 2023-ban kiadott dokumentum a német külpolitikát feministának nevezi, melynek célja a jogegyenlőség, a nemek közötti egyenlőség, az emberek képviseletei jogainak érvényesítése, erőforrásokhoz való egyenlő hozzáférése támogatása, a diszkrimináció elleni fellépés, továbbá a nők arányának növelése a globális kormányzásban és a biztonságpolitikában (Auswärtiges Amt, 2023, pp. 9-10).

Németország hagyományosan a nyílt párbeszédet szorgalmazza és multilaterális nemzetközi intézményeken (ENSZ, Európa Tanács, EU, EBESZ) keresztül lép fel. Németország a vizsgált időszakban aktívan részt vett az ENSZ emberi jogi szervezeteiben. Az ENSZ Közgyűlése a 2006-2008 közötti időszakra az újonnan létrejövő Emberi Jogi Tanács tagjává választotta. Ezt követően megfigyelői státuszt töltött be, majd a 2012-2015, 2015-2018, illetve a 2020-2022 és 2023-2025 közötti időszakra ismét tag lett (Auswärtiges Amt, 2024a, p. 113; DGVN, 2019). Az Emberi Jogi Tanácsban Németország gyakran játszik kezdeményező szerepet, így például Spanyolországgal közösen támogatta az ivóvízhez és higiéniához való jog elismerését. Németország viszont rendszeresen igazítja szavazati magatartását az EU-hoz és nyugat-európai országokéhoz, így például 2023-ban uniós tagállamokkal közösen nem támogatta, hogy nemzetközi vizsgálat induljon az etiópiai emberi jogi sértések ellen (Krennerich, 2016, p. 16; Human Rights Watch, 2023a). Németország pénzügyileg és a politikailag támogatja az Európa Tanács kezdeményezéseit az emberi jogok, a jogállamiság és a demokrácia terén. 2022-2024 között az Európa Tanács költségvetésének 13 százalékát adta, ezzel a szervezet négy legnagyobb donorjának számít. Németország politikailag és pénzügyileg támogatja továbbá az EBESZ Demokratikus Intézmények és Emberi Jogok Hivatalát, az EBESZ kisebbségi főbiztosát és a médiaszabadságért felelős képviselőjét (Auswärtiges Amt, 2024a, pp. 99-100, 123, 125). Az emberi jogi eszköztár részét képezik továbbá a fejlesztési mellett a humanitárius segélyek. Németország az Egyesült Államok után rendszeresen a második legnagyobb humanitárius donorország, valamint a második legtöbb hivatalos fejlesztési támogatást nyújtó ország (OCHA, 2025; OECD, 2025a). Németország humanitárius segélyei 2011-2021 között folyamatosan növekedtek, 82 millió euróról 2,5 milliárd euróra,

hivatalos fejlesztési támogatásai pedig 6,2 milliárd euróról 13,4 milliárd euróra (Kreidler & Hövelmann & Spencer, 2023, pp. 12-13).

Németország Kínával való kapcsolatai jól szemléltetik, hogy Berlin emberi jogi politikája miként változott az elmúlt években. A Kínai Népköztársaság fontosságát mutatja, hogy míg Merkel első hivatali évében a német export 11. célországa volt, addig 2015-től 2024-ig elsőrangú célország volt (Bierling, 2014, p. 251). Kína továbbá a német fejlesztési támogatások egyik kiemelt célországa volt (OECD, 2021, p. 59; Speck, 2019, p. 29). A 2000-es évek közepéig a Kína-politikában az emberi jogok inkább alárendelt szerepet játszottak. A Schröder-kormány Kínával való kapcsolataiban, eltekintve Joschka Fischer külügyminiszter megnyilvánulásaitól, az emberi jogok alig kaptak szerepet. A Schröder-kormány az uniós elnökség élén megakadályozta, hogy az EU az Egyesült Államokkal közös ENSZ határozatban ítélje el Kínát a Falun Gong követők üldözése és a Kínai Demokratikus Párt elnyomása miatt, helyette kínai-német jogállamisági párbeszédet kezdeményezett. Angela Merkel alatt látható változás következett be Berlin politikájában (Kinzelbach & Mohan, 2016, pp. 42-43). Merkel rendszeresen szóvá tette az emberi jogok kérdését a kínai vezetőkkel való tárgyalásakor. 2007-ben első német kancellárként a dalai lámát is fogadta, amely diplomáciai tabudöntésnek bizonyult, Peking válaszul lemondta a jogállamisági dialógust. Merkel lépésével maga Frank-Walter Steinmeier külügyminiszter sem értett egyet. A kapcsolatok hónapokon át tartó nem nyilvános egyeztetések révén normalizálódtak. Engesztelésként a német külügyminisztérium kifejezetten biztosította a kínai felet, hogy Tajvan és Tibet a kínai állam részét képezik. 2008-ban a kapcsolatok újra megromlottak, amikor az SPD-párti fejlesztési miniszter, Heidemarie Wieczorek-Zeul felfüggesztette a fejlesztési támogatásokat, amiért a kínai kormány agresszívan lépett fel a tibeti tüntetők ellen. A jogállamisági és emberi jogi párbeszéd csak azután kezdődött újra, miután Berlin jelentős támogatást nyújtott a szecsuáni földrengés okozta károk helyreállításához. A 2008-as pénzügyi és világgazdasági válság miatt Berlin és Peking fokozottan rászorult egymásra, így a kritikus emberi jogi kérdések egy időre ismét háttérbe szorultak (DW, 2008; Bierling, p. 251).

Ellentétben az 1990-es évekkel és a 2000-es évek elejével, a 2010-es évek második felére Németország azon kevés uniós tagállamok egyikévé lett, amely nyilatkozataiban nyíltan kritizálta Kínát. Ebben szerepet játszott többek között, hogy a német vállalatok[59] és a német

[59] A 2010-es évektől a német vállalatok és a 2015 júniusában az EU Kereskedelmi Kamarájának elnöke és egyben tapasztalt német vállalatvezető, Jörg Wuttke kifogásolta, hogy a kínai nemzetbiztonsági törvény túlságosan tágan értelmezi a nemzetbiztonság fogalmát (Kinzelbach & Mohan, 2016, pp. 43). A német gazdasági szereplők emberi jogi kritikáit azonban árnyalja, hogy ők is élvezik az olcsó munkaerőt. A Volkswagen Xinjiang tartománybeli vegyesvállalata kapcsán például az emberi jogvédő szervezetek részéről felmerült, hogy kényszermunkásokat

pártalapítványok[60] is egyre gyakrabban aggodalmukat fejezték ki a kínai jogállamisági helyzet miatt. 2016 elején Michael Clauss nagykövet szót emelt a kínai kormány ellen amiért elfogták és nyilvánosan megaláztak svéd és brit állampolgárokat, akik kínai emberi jogi szakértőknek segítséget nyújtottak és egy kínai vezetők botrányait feltáró hongkongi kiadót támogattak. Ezzel szemben nem sokkal korábban Wang Ji kínai külügyminiszter és David Cameron aranykorként jellemezte a brit-kínai kapcsolatok helyzetét, szót nem ejtve a kínai emberi jogi helyzetről. Az EU-Kína befektetési partnerség tárgyalása során 2020 nyarán a kínai külügyminiszter zárt ajtók mögött tudott tárgyalni Macron elnökkel Párizsban, míg Berlinben megtagadták a Merkellel való találkozást, Heiko Maas külügyminiszterrel való sajtótájékoztatóján pedig súlyos kérdéseket kapott Xinjiang, Hongkong és Tajvan kapcsán (Barkin, 2021, pp. 7-8; Zhiqin & Suetyi, 2015). A kínai ujgurok helyzetéről szóló dokumentumok 2019-es nyilvánosságra hozatala után a Bundestagban rendszeresen napirenden volt a kínai emberi jogi helyzet (Godehardt, 2024, p. 17).

Berlin kritikus emberi jogi politikájában azonban mindig figyelembe vette, hogy a Kínával való gazdasági kapcsolatait ne kockáztassa. Heiko Maas igazságügyi miniszterként 2015 júliusában Facebook-posztban követelte, hogy a kínai kormány engedjen szabadon 300 kínai jogvédőt, akiket őrizetbe vettek, ugyanaznap viszont Sigmar Gabriel alkancellár és gazdasági miniszter magasrangú üzleti delegációval látogatott Kínába (ahelyett, hogy elnapolta volna), ahol mindössze annyit nyilatkozott, hogy a kínai társadalomnak szüksége van „levegőre”. A német politikai és gazdasági vezetők a német-kínai kereskedelmet soha nem tették függővé a jogállamiságtól és az emberi jogok betartásától (Kinzelbach & Mohan, 2016, pp. 44-45). Az EU-Kína befektetési egyezmény tárgyalása során Merkel visszafogott Kína-politikát gyakorolt, annak ellenére, hogy a kormánypárti CDU-CSU, SPD és az ellenzéki pártok is határozottabb fellépést követeltek az ujgurok kérdéseben (Barkin, 2021, pp. 9-10).

Merkel után várható volt, hogy a Kínával kritikus Annalena Baerbock zöldpárti külügyminiszter révén a jelzőlámpa koalíció határozottabban fog fellépni Kínával szemben az emberi jogok kérdésében (Koalitionsvertrag, 2021, p. 124). A kormány 2023-ban kiadott Kína-stratégiája eszögezte, hogy Németország ki fog állni az emberi jogokért, különösen a Hszincsiang tartományi ujgurok, Tibet és Hongkong kérdésében. A stratégia támogatta, hogy

alkalmaz, bár erre egyértelmű bizonyítékot nem találtak. A vegyesvállalat 2024 végén beszüntette működését Xinjiang tartományban. Fennáll továbbá annak a lehetősége, hogy a német autógyártók ellátásai láncaiban a kínai ellátók (például alumíniumgyártásban) kényszermunkát alkalmaznak (Wormington, 2024).

[60] 2015 áprilisában egy kínai agytröszt, a Transition Institute két munkatársát illegális üzleti tevékenység vádjával letartóztatták. A nyomozás során a kínai hatóságok az agytröszt külföldi finanszírozóiként nevezték meg a Heinrich Böll és a Friedrich Neumann alapítványokat. Merkel 2015 októberi látogatásakor aggodalmát fejezte ki a törvény iránt (Kinzelbach & Mohan, 2016, pp. 43-44).

az EU emberi jogi szankciókat vezessen be Kína ellen (Die Bundesregierung, 2023b, pp. 12, 21, 24). A Scholz-kormány a kétoldalú találkozókon valóban kritikusabb hangot ütött meg az emberi jogok kérdésében, azonban Merkelhez hasonlóan nem kockáztatta a gazdasági kapcsolatokat, nem vetett ki gazdasági szankciókat, ahogy a fejlesztési együttműködést sem függesztette fel. Baerbock 2023-as kínai látogatásakor nyíltan kritikáját fejezte ki többek között Kína Oroszországgal való kapcsolata, Tajvan és az emberi jogok miatt (Eyssel, 2023). Olaf Scholz 2022-es pekingi látogatásakor az ujgurokkal való bánásmód miatt emelt szót, majd azt követően a német külügyminiszter a G7-országokkal közösen ítélte el Kínát a hong kongi emberi jogok, illetve Oroszország háborújának támogatása miatt (von der Burchard, 2022). Scholz kínai látogatásai során ugyanakkor a klíma- és biztonságpolitikai kérdések mellett leginkább a gazdasági témák voltak hangsúlyosak, tekintve, hogy a német vállalatoknak Kína továbbra is elsődleges piacot jelent (Larres & Thome, 2024).

Az emberi jogok és a gazdasági kapcsolatok élesen szembe kerültek Németország Oroszországgal kapcsolatos politikájában is. A német politikai eliten belül kettő csoport volt elkülöníthető, amelyek 2005 után egyre inkább ellentétbe kerültek egymással. Az egyik oldalon a pragmatikusok, vagyis a „változás a kereskedelmen keresztül" hívei álltak, akik döntően az SPD-ből, kisebb részben a CDU-ból kerültek ki. A pragmatikusok a kapcsolatokban a gazdasági szempontokat akarták érvényesíteni, Oroszországban fő energiaellátót és felvásárló piacot láttak, ugyanakkor a nyugati értékek kívülről történő „exportjával" nem értettek egyet. A másik oldalon az értékközpontú politikusok álltak, akik az emberi jogokat és a demokratikus értékeket tartották fontosnak. Ezen utóbbi csoportot a CDU, FDP és a Zöldek politikusai alkották. Szerintük az Oroszországgal való partnerséghez elengedhetetlen az értékközösség megteremtése, ezért Németországnak aktívan kell fellépnie Oroszország demokratizálása érdekében (Kalinin, 2015, p. 147; Meister, 2012, p. 478).

Angela Merkel I. kormánya (2005-2009) alatt már megfigyelhető volt a kettőség, amely a kancellárasszony és külügyminisztere, Frank-Walter Steinmeier eltérő álláspontjában mutatkozott meg. Míg Steinmeier kezdetben Schröder pragmatikus megközelítését követte, addig Angela Merkel hajlamosabb volt szót emelni Oroszország demokratikus fejlődése és az emberi jogok kérdésében, azonban elődjéhez hasonlóan a gazdasági kapcsolatok elmélyítésére koncentrált és az emberi jogi helyzet miatt nem szankcionálta Oroszországot[61] (Kalinin, 2015, pp. 149-151; Forsberg, 2016, p. 24). Steinmeier a 2008-ban Jekatyeringburgban bejelentett modernizációs partnerség keretében megkísérelte a kettő álláspontot összekötni: hangsúlyozta,

[61] Merkel még saját otthonába is meghívott orosz emberi jogi aktivistákat és rendszerkritikus újságírókat (Wehner, 2020).

hogy a jogállamiság megteremtése megbízható partnerré teheti Oroszországot, amely a Németországgal való gazdasági-kulturális-társadalmi kapcsolatokat szolgálja (Steinmeier, 2008). A két politikai tábor közötti viszony azonban kibékíthetetlennek bizonyult, amely az Oroszországgal kapcsolatos politika inkonzisztenciájához vezetett (Kalinin, 2015, p. 155). A 2009-es kormányváltással a külügyminisztériumot az FDP-párti Guido Westerwelle vette át, aki Oroszországgal kapcsolatban nyíltan felhozta az emberi jogi sértéseket (Spiegel, 2013; Westerwelle, 2013). Miután Vlagyimir Putyin 2012-ben visszatért az elnöki pozícióba, Berlin Oroszország-politikáját egyre inkább felülvizsgálta, különösen miután az orosz állam erőszakosan lépett fel a civil társadalom, az ellenzék, a média és a nem-kormányzati szervezetek ellen (Meister, 2014, p. 5).

A Krím-félsziget annexiója, majd a Szergej Szkripal és Alekszej Navalnij elleni merényletek, illetve a különböző hibrid műveletek Berlint Oroszország-politikájának átértékelésére késztette. Ennek ellenére 2019-ben a német vezetés Párizzsal közösen mégis hozzájárult ahhoz, hogy Oroszország visszakaphassa szavazati jogát az Európa Tanácsban, melyet korábban felfüggesztettek. A német vezetés azzal érvelt, hogy Oroszország kizárása negatívan érintené az emberi jogok védelmét és az orosz állampolgárok nem tudnának az Emberi Jogok Európai Bíróságához fordulni, viszont Oroszország nem teljesítette a szavazati jogának helyreállításához szükséges feltételeket[62] (Lough, 2021, pp. 147-148, 183-184). Az Oroszország-politikában végül érdemi fordulatot a 2022. február 24-én elindított Ukrajna elleni támadás eredményezett. A német kormány határozottan elítélte az orosz haderő által elkövetett súlyos emberi jogi sértéseket Ukrajnában, ahogy az oroszországi civiltársadalom elleni fellépéseket is, továbbá támogatta a Nemzetközi Büntetőbíróságot és az ukrajnai hatóságokat a háborús bűnök felderítésében (RND, 2022; Auswärtiges Amt, 2024a, p. 183).

Németország a demokratikus államok emberi jogi helyzetével kapcsolatban legtöbbször visszafogott magatartást követett. Az éves emberi jogi jelentésekben az Egyesült Államok vagy az Európai Unió tagállamai nem szerepelnek (Krennerich, 2016, p. 21). Németország számára például rendkívül érzékeny téma volt az Egyesült Államok terrorizmus elleni globális háborúja, mely során számos súlyos emberi jogi sértésre sor került, többek között az Abu Ghraib börtönben vagy Guantánamoban, a kínzásoknak ráadásul ártatlan Németországban élő áldozata[63] is volt. A német vezetés kritikája mégis visszafogott maradt az Egyesült Államokkal szemben (Krennerich, 2016, pp. 21-22). India esetében Németország Narenda Modi

[62] Oroszországot végül 2022 márciusában, az ukrajnai „különleges művelet” elindítása után zárták ki az Európa Tanácsból.
[63] Murat Kurnaz Németországban élő török állampolgár esetét bővebben lásd: Guardian, 2008.

miniszterelnök hatalomra kerülése után is visszafogott maradt, annak ellenére, hogy az emberi jogok megsértése egyre gyakoribbá vált. Olaf Scholz 2023-as indiai látogatásai során nem hozta szóba az emberi jogok kérdését (Human Rights Watch, 2023b). A Scholz-kormány bár elítélte a Hamasz izraeli civilek elleni támadását 2023 októberében, azonban Németország tartózkodott az ENSZ Közgyűlésének tűzszünetre felhívó szavazásától, az ENSZ Emberi Jogi Tanácsában pedig ellenezte az Izraelt támogató fegyverexport megakadályozását, ezzel párhuzamosan a német fegyverexport Izraelbe közel megtízszereződött (Schneider & Grimm, 2024).

Összességében megállapítható, hogy az „emberi jogok támogatója" szerepkoncepció a 2014-2024 közötti időszakban hangsúlyosabbá vált a politikai retorikában. A vizsgált forrásokban előfordulása 16-ról 21-re nőtt (lásd 6. táblázat 66. oldal). A szerepkoncepció előtérbe kerülése különösen megnyilvánult abban, hogy Oroszországgal és Kínával szemben a német kormányok már nem tartózkodtak a direkt és nyílt diplomáciai konfrontációtól. A szerepkoncepciót 2005-2024 között végig jellemezte a vertikális szerepvitatottság és a szerepközi konfliktus. Előbbi jól látható volt a kormánypártok közötti törésvonalakban: míg az SPD döntően a pragmatizmusra, a CDU, Zöldek és az FDP inkább az értékközpontúságra helyezte a hangsúly. Az „emberi jogok támogatója" szerepkoncepció továbbá többször feszültségbe került a „kereskedőállam" szerepkoncepióval, amelynek célja Németország jólétének és gazdasági haszonjának maximalizálása. Bár a kormányok rendszeresen deklarálták az érdekek és értékek összefonódását az emberi jogi politikában, mégis a két tényező egymással szembekerült az olyan kiemelt gazdasági partnerek esetében, mint Kína és Oroszország. Berlin egyrészt kerülte a közvetlen konfrontációt a bilaterális kapcsolatokban, másrészt a gazdasági kapcsolatokat nem kockáztatta. Az „emberi jogok támogatója" és a „kereskedőállam" szerepkoncepciók közötti konfliktus meghatározta az emberi jogi politika mozgásterét is. Az emberi jogi politika eszközei, mint a párbeszéd, a politikai alapítványokon keresztül való fellépés és a nem-kormányzati szervezetek támogatása lehetővé teszi, hogy Berlin demonstrálja értékközpontúságát anélkül, hogy gazdasági érdekeit veszélyeztetné (Wolff, 2013, p. 488). Ezenfelül, ahogy a fegyverexport-politikáról szóló fejezetben később kifejtem, az emberi jogi politikát erősen árnyalja Németország fegyverexport-politikai gyakorlata.

4.1.5. Multilaterális nemzetközi szervezetek támogatója

A vizsgált forrásokból arra következtethetünk, hogy ezen szerepkoncepció a két vizsgált időszakban állandó maradt, száma minimálisan, 17-ről 19-re nőtt. A „multilaterális nemzetközi szervezetek támogatója" szerepkoncepció Németország ENSZ-ben és az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezetben (EBESZ) való szerepvállasát, ezen multilaterális nemzetközi

szervezetekhez való viszonyát takarja. A stratégiai dokumentumok, mint a 2006-ban, majd 2016-ban kiadott biztonságpolitikai Fehér könyv az Európai Unió és a NATO mellett az ENSZ-et tartják a legfontosabb nemzetközi szervezetnek a nemzetközi biztonság szempontjából. A 2006-os Fehér könyv szerint „Németország arra törekszik, hogy megerősítse az Egyesült Nemzetek Szervezetét és hogy a feladatainak ellátásához szükséges eszközökkel ellássa" (Bundesministerium der Verteidigung, 2006, p. 53). 2023-ban megjelent Nemzeti Biztonsági Stratégia szerint „Elkötelezettek vagyunk a multilateralizmusért és az Egyesült Nemzetek Szervezetének megerősítéséért" (Die Bundesregierung, 2023a, p. 15). A német stratégiai gondolkodásban az EBESZ a többi nemzetközi szervezettel együtt hozzájárul a nemzetközi béke és biztonság fenntartásához. Ahogy a 2006-os Fehér könyv fogalmazott: „az Egyesült Nemzetek Szervezetében, az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezetben és más szervezetekben Németország elkötelezett a béke biztosítása, a globális fenyegetések elhárítása, a demokrácia és az emberi jogok előmozdítása, a fenntartható fejlődés és az együttműködésen alapuló biztonság mellett" (Bundesministerium der Verteidigung, 2006 p. 6).

Az 1949-ben létrejött Szövetségi Köztársaság külpolitikáját az 1945 előtti történelmi tapasztalatok tanulva a nemzetközi együttműködésre és a multilateralizmusra alapozta. A multilateralizmus a német külpolitikai identitás szerves részévé vált. Heiko Maas külügyminiszter 2019-ben szemléletesen fejezte ki, hogy „Az elmúlt hetven évben Németország szinte minden más országnál jobban profitált a szabályokon alapuló rendből. A béke, a jólét, a szabad kereskedelem, a kifelé nyitott világ, de a liberális társadalom is elválaszthatatlanul összekapcsolódik a multilateralizmussal. Soha többé nem járhatunk egyedül – ez a tanulság a mi, a német történelmünkből" (Maas, 2019).

A német külpolitikában a multilateralizmus egyrészt egy elv, másrészt eszköz a nemzeti érdekek érvényesítéséhez (Maull, 2020, p. 268-269). Az újraegyesített Németország a multilaterális külpolitika legfőbb cselekvési közegeinek az Európai Uniót, a NATO-t, az EBESZ-t és az ENSZ-t tartotta. Ezen nemzetközi szervezetek súlya azonban idővel változott a német külpolitika megítélésében, így az EU egyre inkább a legfontosabb fórummá vált, egy globális szereplővé, amely kitágította a német külpolitika horizontját. Mind a négy nemzetközi szervezet a 2000-es évektől válságba került, vagy pedig reform folyamata elakadt. A NATO a 2003-as iraki háború miatt, az EU az alkotmányszerződés kudarca és a 2010-es évek válságai miatt, az EBESZ az Oroszország és a nyugati államok közötti nézeteltérések miatt, az ENSZ Biztonsági Tanácsának reformja pedig zsákutcába jutott. A multilateralizmus legkésőbb Trump első elnökségének idejére válságba jutott, ezzel a multilateralizmusra alapozó német külpolitika defenzívába szorult (Maull, 2020 pp. 258-259, 265-266).

A Szövetségi Köztársaság mindig is aktív politikát folytatott az ENSZ-ben, különösen olyan területeken, mint az emberi jogok (halálbüntetés tilalma, kínzás elleni egyezmények), valamint a fegyverzetellenőrzés és leszerelés, illetve a klímavédelem. Németország jelenlegi is az ENSZ egyik legfontosabb tagállamának számít. 2024-ben a szervezet költségvetésének negyedik legnagyobb hozzájárulója volt 3,59 milliárd dollárral az Egyesült Államok, Kína és Japán után. Az ENSZ Közgyűlése által meghatározott hozzájáruláson felül, Németország további összegekkel önkéntesen támogatja az ENSZ különböző alapjait, programjait és szakosított szervezeteit, mint például az ENSZ Fejlesztési Programját (UNDP). 2024-ben az ENSZ második humanitárius donor állama volt és a második legnagyobb hozzájárulója a globális vakcina kezdeményezésnek (Permanent Mission, 2024). Ahogy az 5. ábrán látható, a német kormányok 2012-2022 között folyamatosan növelték befizetéseiket az ENSZ-rendszerébe, nagyobb emelkedések 2015-ben és 2020-ban történtek.

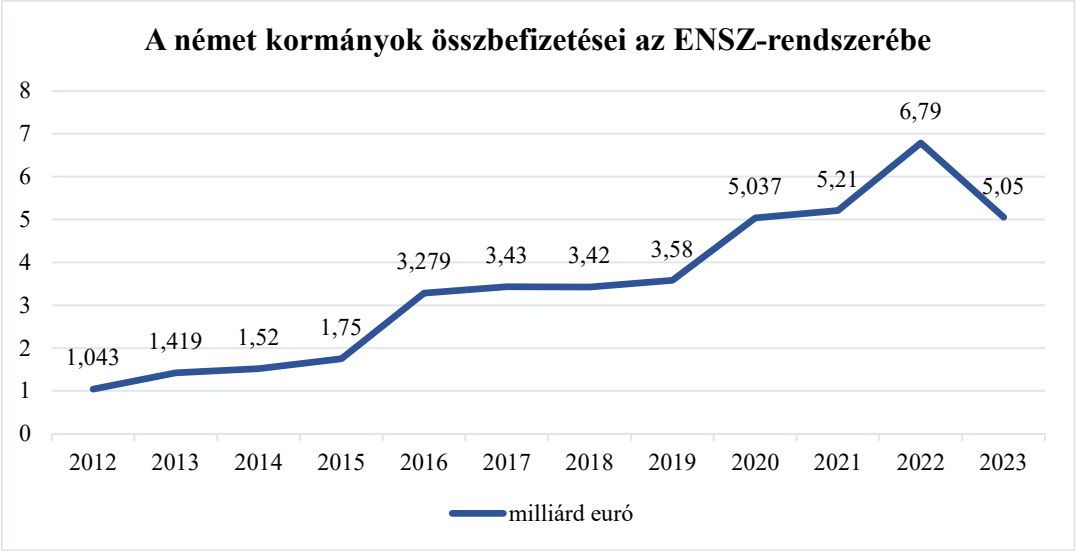

3. ábra: A német kormányok összbefizetései az ENSZ-rendszerébe (Adatok forrásai: Auswärtiges Amt, 2014a, p. 102; Auswärtiges Amt, 2016, p. 94; Deutscher Bundestag, 2018, p. 75; Deutscher Bundestag, 2023a, p. 97; Auswärtiges Amt, 2024b, p. 115)[64] (saját szerkesztés)

A vizsgált időszakban Németország 2011-2012-ben, illetve 2019-2020-ban volt az ENSZ Biztonsági Tanácsának nem állandó tagja. A 2011-2012-es tagságot erősen beárnyékolta, hogy Brazíliával, Kínával, Indiával és Oroszországgal együtt tartózkodott a Líbia feletti repüléstilalmi zóna végrehajtásáról szóló 1973. számú határozat elfogadásától. Maull szerint a német civil hatalmi szerep eróziójára és belpolitizálódására utal, hogy líbiai intervenciótól való távolmaradással Németország elfordult nyugati orientációjától és egyben lemondott arról, hogy a nemzetközi kapcsolatokban aktív alakítói szerepet töltsön be. Maull és más szakértők is hangsúlyozták, hogy a líbiai válság egybeesett a Baden-Württemberg és Rajna-vidék-Pfalz

[64] A 2012 előtti adatok nem érhetők el.

tartományi választásokkal, ahol a külügyi tárcát betöltő FDP az antimilitarista álláspontal kívánt szavazókat nyerni. A tartományokban a közvélemény jelentős része nem támogatta Németország fegyveres részvételét[65] (Maull, 2011, pp. 112-113; Koenig, 2020, p. 85). Szerepelméleti szempontból megfigyelhető továbbá, hogy a multilateralizmus és a civil hatalmi katonai tartózkodás elvének szembekerülése szerepkonfliktust okozott, amely akadályozta a külpolitikai cselekvést (Brühl, 2019, p. 26). A 2011-2012-es nem állandó tagság megítélésén azonban javított, hogy az ENSZ szerepét erősítette Afganisztánban, azzal, hogy a talibán elleni szankciós listát két külön részre választotta, így megkönnyítette a talibánnal való kapcsolattartást (Gowan, 2013, p. 5).

A 2019-2020 közötti tagság során Németországgal szemben erős nemzetközi elvárások voltak, hogy közvetítőként képes lesz a szervet előmozdítani, egyben Németország ambíciói is magasra tették a mércét. A nemzetközi környezet változása, a nagyhatalmi politika előtérbe kerülése és Donald Trump tranzakcionalista külpolitikája arra ösztönözte a német multilaterális külpolitikát, hogy nyíltan a liberális nemzetközi rend és az ENSZ megerősítésére törekedjen. Heiko Maas külügyminiszter francia kollégájával közösen 2018-ban életre hívta a „Szövetség a Multilateralizmusért" kezdeményezést (*Alliance for Multilateralism*), amely az azonos politikát folytató országokat hívatott egységfrontba tömöríteni, és egyfajta ellenválaszt kívánt adni Donald Trump „*America first*" politikájával szemben. A „Szövetség" első gyűlésén, 2019 szeptemberében közel 50 ország és az Európai Unió csatlakozott (DW, 2019a). A kezdeményezés aktív szerepet kívánt vállalni koronavírus-járvány kezelésében, a vakcinák széleskörű elosztását szorgalmazta (Oppermann, 2022, p. 455).

Németország a BT-tagsága alatt előrelépést ígért továbbá a válságmegelőzés megerősítése, a leszerelés, a nők konfliktusokban való védelme és a klímaváltozás biztonságpolitikai kérdésként való kezelése terén. Berlin kezdeményezett egy biztonsági tanácsi határozatot, amely a klímaváltozást, mint potenciális konfliktus okozó tényezővé nyilvánította volna, a határozatot azonban a Trump-adminisztráció miatt nem sikerült elfogadtatni. A német félnek Nagy-Britanniával közösen viszont sikerült elérnie, hogy a szudáni UNAMID békefenntartó missziót sikeresen vonják ki és helyette új misszióként jött létre az UNITAMS a demokratikus

[65] A líbiai intervenciótól való részvételben emellett több más tényező is szerepet játszott. Berlin azzal érvelt, hogy a fegyveres intervenció beláthatatlan következményekkel járna Líbiára nézve, a fegyveres erőszak eszkalációjával kapcsolatos aggodalom összeegyeztethetetlen volt a civil hatalmi felfogással. Az is szerepet játszhatott, hogy Merkel kancellár az euróválságra és a fukusimai atomerőmű katasztrófa energiaügyi következményeire koncentrált és nem akart konfrontálódni a külügyi tárcával egy olyan kérdésben, amely nem volt kormányzati prioritás. További szempont, hogy a német diplomácia az utolsó pillanatig arra számított, hogy az Egyesült Államok meg fogja vétózni az intervencióra feljogosító 1973. számú ENSZ Biztonsági Tanácsi határozatot, az ellenkező amerikai lépés meglepetésként érte (Koenig, 2020, pp. 84-85).

átmenet támogatására. Németország viszont Líbia kérdésében szerény eredményt tudott csak felmutatni. Némi siker volt e téren, hogy a német javaslatnak megfelelően, a Biztonsági Tanács egy évvel meghosszabbította az ENSZ fegyverembargó partmenti ellenőrzését, viszont Berlin nem tudta elérni, hogy az ENSZ a Líbia elleni embargó megsértésére büntetést vessen ki (Vorrath & Hansen, 2021). A két évet Berlin aktívan töltötte ki: a 2019-2020 között elfogadott 108 darab határozatból 29 megfogalmazásában vett részt, amely több volt, mint a többi választott tanácsi tagé. A legtöbb határozatot Nagy-Britanniával közösen fogalmazta meg (Brosig, 2023, p. 314-315).

Németország számára a multilateralizmus másik legfontosabb fóruma az EBESZ. A szervezet elődje, az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet a hidegháborúban német szempontból jelentősen hozzájárult a kelet-nyugati enyhüléshez és a német egyesülési folyamathoz, illetve. Az 1990-es évek második felében azonban azzal, hogy az EU és a NATO bővítés került az előtérbe, az EBESZ háttérbe szorult a német külpolitika számára. Berlin számára a szervezet olyan régiókban bírt leginkább relevanciával, ahol a NATO és az EU nem tudott érdemi szerepet betölteni, így például Kelet-Európában vagy Közép-Ázsiában. Az EBESZ a 2010-es évek közepétől, a Krím annexiója és a kelet-ukrajnai megyékben kialakult fegyveres konfliktus után értékelődött fel újra Németország számára (Zellner, 2021, pp. 9-10).

Az EBESZ-szel kapcsolatos német politika visszatükröződik a vizsgált forrásokban. A beszédekben 2005-2013 között egyetlen alkalommal nem került elő az EBESZ. A koalíciós szerződések leginkább a globális biztonsági kihívások kezelésében, illetve az Oroszországgal való párbeszéd fenntartása kapcsán említik meg röviden, egyedül a 2006-os Fehér könyv tér ki részletesen az EBESZ-ben való részvételre: „Németország jelentős politikai, pénzügyi és személyi forrással támogatja az EBESZ-t, mint a kül- és biztonságpolitika fontos eszközét. […] Az EBESZ reformpárbeszédének keretében Németország szerepet vállal az EBESZ, mint biztonságpolitikai konzultációs fórum átfogó megerősítéséért, az EBESZ eszközeinek és vívmányainak megtartásáért és fejlesztéséért” (Bundesministerium der Verteidigung, 2006, p. 52). Ezzel szemben 2014-2024 között öt beszédben kerül említésre, továbbá a koalíciós szerződésekben és a biztonságpolitikai dokumentumokban. A döntéshozók az EBESZ-t az európai kooperatív biztonság helyreállításának eszközeként látták, amely helyreállíthatja az orosz-nyugati párbeszédet az ukrajnai válság közepette. Merkel szerint: „Az EBESZ-nek kulcsszerepe van ebben. Az évek alatt aktívan bizonyította értékét, mint a dialógus és bizalomépítés fóruma Európában. Annak érdekében, hogy visszatérjünk a bizalomépítés és együttműködés útjára, kulcsfontosságú, hogy minden részes állam kimutassa elkötelezettségét az EBESZ elvei iránt – mind szóban és cselekményben” (Merkel, 2015). 2022 után azonban az

EBESZ-szel szemben már nincsenek ilyen elvárások, inkább a humánbiztonság fórumaként jelenik meg. A 2023-as Nemzeti Biztonsági Stratégia szerint az EBESZ „továbbra is fontos platformot kínál az európai integrált biztonság továbbfejlesztéséhez. Támogatjuk ebből kifolyólag az EBESZ-t és intézményeit a demokrácia és az emberi jogok fenntartásában" (Die Bundesregierung, 2023, p. 39). A Nemzeti Biztonsági Stratégiában továbbá az EBESZ, mint a fegyverzetellenőrzés, a kockázatcsökkentés és bizalomépítés fórumaként jelenik meg, amely egyben hozzájárulhat a NATO és Oroszország közötti kapcsolattartáshoz (Die Bundesregierung, p. 44).

Az egyesült Németország 1991 után 2016-ban másodszorra töltötte be az EBESZ éves soros elnökségét. A nyugati országok és Oroszország 2014 utáni elhidegülésével az EBESZ maradt az egyedüli multilaterális fórum, amely lehetőséget biztosított a dialógusra. Az elnökség során Berlin aktívan támogatta a dialógust, ezzel szembe menve egyes NATO szövetségesek körében elterjedt nézettel, mely szerint amíg Oroszország megszállva tartja a Krím-félszigetet, nem lehet úgy tenni, mint ha mi sem történt volna (Zellner, 2021, p. 16). A német diplomácia célja volt, hogy a megromlott viszony ellenére csökkentse az eszkaláció kockázatát. Nem véletlenül a német elnökség prioritásai a párbeszéd megújítása, a bizalom helyreállítása és a biztonság visszaállítása témája köré csoportosultak (Remek, 2017, p. 4).

A párbeszéd támogatása érdekében a német Külügyi Hivatal 2016 szeptemberében informális EBESZ miniszteri találkozót hívott össze Potsdamban. Berlin EBESZ szerepvállalásának másik hangsúlyos pontja volt az európai hagyományos fegyverzetellenőrzés újjáélesztése, amelyre, mint az európai biztonsági architektúra alakításának eszközeként tekintett. Az Európai Hagyományos Fegyveres Erőkről szóló Szerződés (*Treaty on Conventional Armed Forces in Europe*, röviden CFE) adaptálásáról szóló isztambuli egyezmény ratifikációs folyamata kudarcot vallott, 2007-ben Oroszország bejelentette a szerződés felfüggesztését. 2016-ban Frank-Walter Steinmeier a hamburgi EBESZ Miniszeri Tanács ülésén javaslatot tett a hagyományos fegyverzetellenőrzésről szóló tárgyalások újraindítására. Többek között javasolta a fegyverzetek regionális felső határának megszabását, például a Baltikumban, illetve új fegyverrendszerek, mint a drónok belefoglalását a szerződésbe. A kezdeményezés jelentőségét az adta, hogy a hagyományos fegyverzetellenőrzés újra az EBESZ napirendjére került (Zellner, 2021, pp. 12-16). A fegyverzetellenőrzésről szóló strukturált dialógus 24 állam támogatásával indult, azonban érdemi előrelépést nem tudott elérni.

A német külpolitika az EBESZ kereteiben aktív szerepet töltött be egyes regionális válságok kezelésében, így különösen Ukrajnában. Angela Merkel személyesen vállalt szerepet

az EBESZ ukrajnai megfigyelő missziójának (*OSCE Special Monitoring Mission to Ukraine*) elindításában. A német elnökség megkísérelte továbbá bővíteni az EBESZ válságkezelő eszközeit, így például Steinmeier javasolta egy válságreagáló pénzügyi alap létrehozását, a missziók személyzetének kiképzésének, felszereltségének fejlesztését, illetve, hogy az EBESZ jogi személyiséget kapjon. Ezen törekvések konszenzus hiányában azonban nem sikerült elfogadtatni a hamburgi ülésen (Zellner, 2021, pp. 20-21).

Anyagilag Németország az EBESZ egyik legfontosabb támogatója, bár hozzájárulásai konstansnak mondhatók, az Egyesült Államok után rendszerint a második legnagyobb donorja volt az EBESZ egyesített költségvetésének. Míg 2014-ben a költségvetés 11 százalékát (15,67 millió euró), addig 2021-ben a befizetések 10,9 százalékát adta (15,03 millió euró), illetve ugyanezen évben a többletköltség és önkéntes hozzájárulásokban az Egyesült Államok és az EU után a harmadik befizető volt 9,67 millió euróval[66] (OSCE, 2015, p. 105; OSCE, 2022, p. 106). 2020-2024 között Helga Schmid német diplomata töltötte be az EBESZ főtitkári tisztségét.

Összefoglalva elmondható, hogy mindkét nemzetközi szervezetben Németország növelte hozzájárulását a 2014-2024 között, annak ellenére, hogy a szerepkoncepció a vizsgált forrásokban közel azonos mértékben fordult elő mindkét időszakban. Az ENSZ esetében növelte összbefizetéseit, valamint a 2019-2020-as elnökség során aktívan igyekezett kezdeményezésekkel fellépni, de Kína, Oroszország és az Egyesült Államok konfrontatív magatartása miatt nem tudta betölteni a Biztonsági Tanácsban a „hídépítő" szerepet (Brosig, 2023, p. 331). Az EBESZ esetében bár a befizetések közel konstansak maradtak, azonban a 2016-os német EBESZ elnökség új lendületet kívánt adni a szervezetnek a béke és biztonság előre mozdítása érdekében. Ahogy az ENSZ esetében is, Németország EBESZ-hozzájárulása azonban önmagában nem tudta befolyásolni a nagyhatalmak (Egyesült Államok, Kína, Oroszország) magatartását.

4.1.6. További szerepkoncepciók

Az alábbiakban röviden ismertetem Németország további szerepkoncepcióit. Az egyes szerepkoncepcióknál csak a legfontosabb tartalmi elemeket és változásokat mutatom be, különös hangsúlyt fektetve a 2014 utáni változásokra. A szerepkonfliktusokra és a szerepvitatottságra vonatkozóan csak azokat emelem ki, amelyek kutatási kérdésem

[66] Az EBESZ éves jelentései csak 2014 után tüntetik fel az egyesített költségvetés (*unified budget*) donor országainak hozzájárulásait.

szempontjából kifejezetten relevánsak. Természetesen egyes területekről, mint például Németország szerepe a nemzetközi klímavédelemben, bővebben lehetne értekezni, ez azonban nem kapcsolódik szorosan a kutatási kérdésekhez. Némileg önkényesen, a több, mint hárommal történt növekedést megerősödöttnek, illetve a több, mint hárommal történt csökkenést háttérbe szorult szerepkoncepcióként értelmezem.

4.1.6.1. Megerősödött szerepkoncepciók

Figyelemre méltó változás történt a „nemzetközi fejlesztési segélyezés támogatója" szerepkoncepcióban, 2014-2024 között közel kétszer olyan gyakran fordult elő, mint az előző időszakban (lásd a 6. táblázatban 64. oldalon). Ezen szerepkoncepcióban a német döntéshozók a nemzetközi fejlesztést leginkább a stabilizáció kivetítésének, a törékeny államok támogatásának és az irreguláris migráció visszaszorításának eszközeként látják, amely révén Németország demonstrálja nemzetközi szerepvállalását.[67] Joachim Gauck szerint: „Lépésről lépésre a Németországi Szövetségi Köztársaság a nemzetközi rend és biztonság kedvezményezettjéből annak garanciavállalójává válik: elsőként a fejlesztési együttműködést említeném. Németország azért is fektet be nagy összegeket ebbe a területbe, mert stabil és biztonságos társadalmak felépítését szeretné elősegíteni" (Gauck, 2014).

Németország 2005 és 2024 között hivatalos fejlesztési támogatásai (*official development aid*, röviden ODA) 12,69 milliárd dollárról 37,9 milliárd dollárra nőttek. Számottevő növekedés történt 2014 és 2016 között, amikor a hivatalos fejlesztési támogatások több, mint 10 milliárd dollárral nőttek (OECD, 2025a). A növekedéshez jelentős mértékben hozzájárult, hogy a fejlesztési támogatásokat a Németországba érkező menekültek ellátására fordították (DW, 2019b). 2017-ben a német fejlesztési támogatások először érték el a bruttó nemzeti jövedelem 0,7 százalékát, mely célkitűzést az ENSZ és az Európai Unió[68] is szorgalmaz (lásd 6. ábra). Az ODA-val egyenrangú támogatások 2020 után minden évben meghaladták a bruttó nemzeti jövedelem 0,7 százalékát. Németország végig a második legnagyobb ODA-donor maradt az Egyesült Államok után (OECD, 2025a). 2022 után azonban a fejlesztési kiadások csökkentek, a Merz-kormány több, mint nyolc százalékos csökkentést hajtott végre, amely leginkább az ázsiai és latin-amerikai programokat érinti (Die Zeit, 2023a; Fürstenau, 2025a).

[67] A témáról lásd bővebben tanulmányomat: Speck, 2019.
[68] Az Európai Unió fejlesztéspolitikai céljairól bővebben lásd: Csiki & Tálas, 2015.

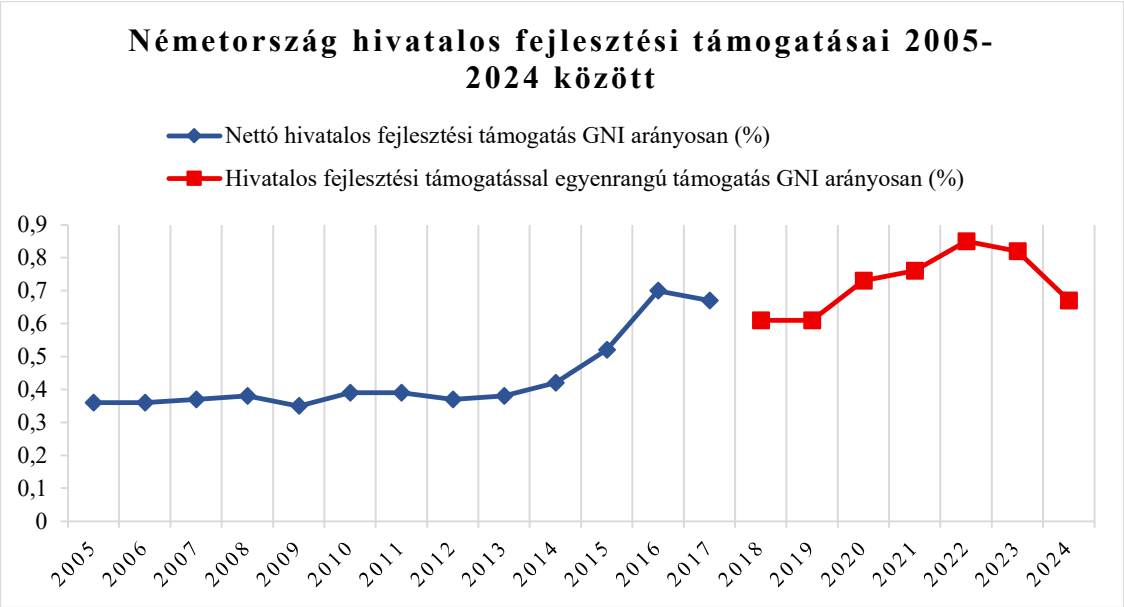

4. ábra: Németország hivatalos fejlesztési támogatásai 2005-2024 között (Adatok forrása: OECD Data Explorer) (saját szerkesztés)[69]

A forrásokban 2014-2024 között hétről tizenháromra nőtt a „közös európai biztonság és védelem támogatója" szerepkoncepció az előző időszakhoz képest. A szerepkoncepcióban Németország aktív hozzájárulója és kezdeményezője az EU közös biztonság- és védelempolitikájának (*Common Security and Defence Policy*, röviden CSDP). Frank-Walter Steinmeier 2014-es müncheni beszéde illusztrálja ezen szerepkoncepciót: „Németország a közös európai kül-, biztonság- és védelempolitika kialakításának motorja kíván lenni és az is lesz" (Steinmeier, 2014). Berlinnek elengedhetetlen szerepe volt az európai biztonság- és védelempolitika elindításában azonban az uniós katonai missziókban alulmaradt a várakozásoktól, leginkább a Bundeswehr képességhiányai és a politikai elit katonai erőtől való tartózkodás miatt (utóbbiban nem kis szerepe volt az afganisztáni szerepvállalás ellentmondásainak) (Markku-Müller-Brandeck-Bocqouet, 2020; Neitzel, 2020). A szerepkoncepció előretörésében kulcsszerepe volt a Brexitnek, melyet követően Németország Franciaországgal közösen kezdeményezte a Katonai Tervezési és Végrehajtási Szolgálat (*Military Planning and Conduct Capability*), mint az EU első közös katonai parancsnokságának létrehozását, illetve az Állandó Strukturált Együttműködés (*Permament Structured Cooperation*, röviden PESCO) elindítását. A 2020-as német uniós elnökség meghatározó szerepet játszott továbbá a Stratégia Iránytű megfogalmazásában (Sus, 2021, p. 2). A közös uniós védelmi képességfejlesztések végrehajtásában, beleértve az ukrajnai háború kitörését követően elfogadott programokat is, azonban Berlin vonakodó magatartást tanúsított, így

[69] Az OECD adatbázisában a hivatalos fejlesztési támogatás GNI arányosan csak 2016-ig érhető el, ezt követően csak a hivatalos fejlesztési támogatással egyenrangú támogatás érhető el GNI arányosan.

elzárkózott azon javaslatoktól, melyek az Európai Bizottság hatáskörét kibővítették volna az európai védelmi beszerzésekben, továbbá elutasította az eurókötvények bevezetését közös védelmi projektek finanszírozására. Az Ukrajnának való 155 mm-es tüzérségi lőszerek közös beszerzésében Németország megkerülte az Európai Védelmi Ügynökséget, helyette Hollandival, Dániával és Észtországgal kötött keretszerződéseket (Puglierin, 2024a, p. 4-5). Németország a CSDP-kezdeményezéseknek leginkább szimbolikus jelentőséget tulajdonít, mellyel az európai integrációt előmozdíthatja, a valódi védelmi integrációhoz nem hajlandó nemzeti szuverenitásáról lemondani. Mindezen felül, Németország 2014 után kétségkívül a CSDP fontos kezdeményezője lett Franciaországgal közösen (Bunde 2021, p. 255; Puglierin, 2024a, p. 5).

Az „autonóm Európa támogatója" egyről nyolcra nőtt a második időszakban, így közel ugyanolyan gyakorisággal fordult elő, mint Németország hagyományos szerepkoncepciói, mint például a „klímavédelem élharcosa" vagy „Izrael biztonságának garantálója". A szerepkoncepció először Thomas de Maiziére 2012-ben elmondott müncheni beszédében jelenik meg. De Maiziére szerint, mivel az Egyesült Államok fokozottan Ázsia felé fordítja stratégiai fókuszát, az európaiaknak képesnek kell lenniük magukat és szomszédságukat katonailag is megvédeni (de Maiziére, 2012). A szerepkoncepcióra katalizátor hatással volt Donald Trump elnök első elnöksége, melyet illusztrál Angela Merkel 2017-es beszéde: „Meggyőződéses transzatlanti szövetségesek vagyunk, és azok is maradunk. De tudjuk azt is, hogy mi, európaiaknak valóban a saját kezünkbe kell vennünk a sorsunkat" (Merkel, 2017). A szerepkoncepciót a német vezetők leginkább a nagyhatalmakkal, Oroszországgal, Kínával és a Trump-adminisztrációval szemben fogalmazták meg (Gabriel, 2018). A szerepkoncepció megjelenése szokatlan a német döntéshozók körében, mivel Németország Franciaországgal ellentétben korábban kerülte Európa Egyesült Államoktól való önállóságának gondolatát. Fontos hangsúlyozni azonban, hogy a dokumentumok és a beszédek kerülik az európai stratégiai autonómia kifejezést. Az SPD-FDP-Zöldek 2021-es koalíciós szerződése az európai stratégiai szuverenitást említi, amely alatt energetikai, egészségügyi, technológiai és nyersanyagellátási önálló cselekvőképességet ért (Koalitionsvertrag, 2021, p. 105). A szerepkoncepció a Trump-i Egyesült Államokhoz való kötődését jól jelzi, hogy 2021 után csak egyszer fordult elő (Scholz, 2022b), majd a második Trump-adminisztráció alatt Friedrich Merz már Európa Egyesült Államoktól való katonai függetlenedését is hangsúlyozta (Adler, 2025; DW, 2025).

Enyhén nőtt a „globális partner" szerepkoncepció. A stratégiai dokumentumok és a német vezetők szemében Németországnak egy multipolárissá váló világrendben a globális

kormányzás és a nemzetközi biztonság érdekében fejleszteni kell partnerségeit a transzatlanti térségen kívüli, regionális viszonylatban meghatározó államokkal, így például Indiával, a latin-amerikai vagy az afrikai országokkal. Erre utalt a már korábban említett 2012-es külügyi dokumentum (Die Bundesregierung, 2012). Olaf Scholz 2023-ban az Európai Parlament elmondott beszédében úgy fogalmazott, hogy „Ma fontosabbnak tűnik számomra, mint valaha, hogy ilyen partnerségeket hozzunk létre. […] Ázsiában, Afrikában és Dél-Amerikában új gazdasági, demográfiai és politikai nagyhatalmak nőnek fel. Önök joggal nem fognak elfogadni egy két- vagy hárompólusú világrendet" (Scholz, 2023). A német döntéshozók elismerik, hogy a nyugati világon kívüli partnerek bár nem feltétlenül osztják a nyugati értékeket, mint a demokrácia és a jogállamiság, a közös célok érdekében (mint például a klímavédelemben) mégis szükséges velük az együttműködés (Baerbock, 2023; Pistorius, 2023).

Bár számszerűleg kevésbé jelentős, az „EU bővítésének támogatója" szerepkoncepció szintén megerősödött, száma a forrásokban 2014 után kettőről hatra nőtt. A 2005-ös, 2013-as, majd a 2018-as és 2021-es koalíciós szerződésekben Németország a Nyugat-Balkán uniós csatlakozásának támogatójaként jelent meg (Koalitionsvertrag, 2005, p. 151; Koalitionsvertrag, 2013, p. 115; Koalitionsvertrag, 2018, p. 6; Koalitionsvertrag, 2021, p. 136). A 2013-as koalíciós szerződés szerint: „Az EU bővítése aktív európai békepolitika. Az eddigi EU-bővítések Németország és Európa érdekeit szolgálják. Kiállunk amellett, hogy ez a folyamat a csatlakozási kritériumok szigorú betartása mellett folytatódjon, és a Nyugat-Balkán országai csatlakozási perspektívával rendelkezzenek" (Koalitionvertrag, 2013, p. 115). Németország a 2007-es bővítés után bővítés-szkeptikus tagállammá vált, a 2009-es koalíciós szerződés ragaszkodott a csatlakozási kritériumok szigorú teljesítéséhez (Hettyey, 2015, p. 59; Koalitionsvertrag, 2009, p. 117). A III. Merkel-kormány viszont, reagálva az orosz befolyás erősödésére, fokozta diplomáciai jelenlétét a Nyugat-Balkánon. 2014-ben állam- és kormányfői, illetve külügyminiszteri szintű találkozók sorozata történt a nyugat-balkáni országokkal, valamint Berlin erőteljesen szorgalmazta a görög-macedón névvita rendezését. A nyugat-balkáni bővítést ráadásul Berlin akkor szorgalmazta, amikor az Európai Bizottság a bővítéssel kapcsolatban elutasító álláspontot volt (Hettyey, 2015, pp. 61-63). Az ukrajnai háború kitörése után a Scholz-kormány kiállt Ukrajna, Moldova és Bosznia-Hercegovina mihamarabbi uniós csatlakozása mellett (Scholz, 2022b).

Számszerűleg szintén alacsony maradt, mégis megkétszereződött az „európai központi hatalom" szerepfelfogás. Ennek értelmében a német döntéshozók Németországot Európa legerősebb államaként definiálják, melynek különleges felelőssége van a kontinens sorsának alakításában. Kramp-Karrenbauer szavaival: „Egy olyan ország, amelynek mérete, gazdasági

és technológiai ereje, geostratégiai elhelyezkedése és globális érdekei vannak, nem állhat egyszerűen csak a háttérben és nézheti tétlenül a történéseket" (Kramp-Karrenbauer, 2019).

A „Kína partnere" szerepkoncepció számában szintén alacsony maradt, azonban míg az első időszakban előtt egyedül a 2013-as koalíciós szerződés említi, addig a második időszakban négyszer kerül elő. A „Kína partnere" szerepkoncepció értelmében Németország kifejezetten Kína stratégiai partnere a gazdasági kapcsolatokban és a globális kormányzásban. Míg a 2013-as és a 2018-as koalíciós szerződés leginkább Kína gazdasági szerepét hangsúlyozza (Koalitionsvertrag, 2013, p. 120; Koalitionsvertrag, 2018, p. 153), addig Angela Merkel 2021-ben, illetve a 2023-as Nemzeti Biztonsági Stratégia Kínát már az Európai Unió politikájával összhangban partnernek, versenytársnak és rendszerszintű riválisnak nevezi (Die Bundesregierung, 2023, p. 12; Merkel, 2021).

4.1.6.2. Új szerepkoncepciók

A 2014 utáni időszakban különösen markáns változást jelentett a „katonai vezető hatalom", az „Európa biztonságának garantálója" és az „Ukrajna támogatója" szerepkoncepciók megjelenése. Figyelemre méltó, hogy a „katonai vezetőhatalom" szerepkoncepció új elemként hétszer szerepel a 2014-2024 közötti időszakban, közel ugyanannyiszor, mint a „kereskedőállam" vagy az „Izrael biztonságának garantálója". A „katonai vezetőhatalom" szerepkoncepció először a békeműveletekben, illetve a litvániai NATO-harccsoportban való vezetői ambíciót fejezte ki.[70] Ursula von der Leyen a „középről vezetés" (*führen aus der Mitte*) kifejezéssel Németország tágabb biztonságpolitikai vezető szerepét szorgalmazta (von der Leyen, 2015, pp. 3-4). A szerepkoncepció Oroszország Ukrajna elleni támadását követően még hangsúlyosabban jelent meg. Christine Lambrecht explicit módon kifejezte ezen szerepkoncepciót: „Németország mérete, földrajzi elhelyezkedése, gazdasági ereje, vagyis súlya vezető hatalommá tesz minket, akarjuk vagy sem. A katonai téren is" (Lambrecht, 2022). Lambrechthez hasonlóan az SPD akkori társelnöke, Lars Klingbeil is hasonló kijelentést tett (Spiegel, 2022a). Ezen nyilatkozatok különösen figyelemre méltóak annak fényében, hogy a szociáldemokrata párt soraiból hangzottak el, amelynek egy részét hagyományosan a pacifizmus jellemzi. Az ukrajnai háború kitörését követően a szerepkoncepció megvalósítására

[70] Érdemes hozzátenni, hogy azon ambíció, hogy Németország katonailag vezetői szerepet töltsön be, a szakértői és védelempolitikai diskurzusban már 2012-2013-ban megjelent. Az afganisztáni szerepvállalás tapasztalataiból kiindulva, védelempolitikai tisztségviselők és szakértők (mint például Thomas de Maiziére védelmi miniszter) javasolták, hogy Németország „támogató hatalmi" szerepet (*Anlehnungsmacht*) töltsön be a NATO-ban, amely integrálná az európai kisállamok haderőit. Ezen koncepcióra épült a NATO által 2014-ben elfogadott Keretnemzet Koncepció. A témáról lásd bővebben a Stratégiai Védelmi Kutatóintézet Elemzésekben megjelent publikációmat: Speck, 2023

tett kísérlet volt például a már említett litvániai dandár telepítése, illetve az Európai Égi Pajzs Kezdeményezés (lásd 4.1.1.2. alfejezet).

Hasonló tartalmú szerepkoncepcióként jelent meg az ukrajnai háború hatására az „Európa biztonságának garantálója" szerepkoncepció a 2023-as Nemzeti Biztonsági Stratégiában, illetve Olaf Scholz és Boris Pistorius részéről. Scholz Foreign Affairs folyóiratban írt cikkében így fogalmazott: „[…] a németek elkötelezettek amellett, hogy szövetségeseink elvárásainak megfelelően az európai biztonság garantálói, az Európai Unión belüli hidak építői és a globális problémák multilaterális megoldásainak szószólói legyenek" (Scholz, 2022c). A Nemzeti Biztonsági Stratégia a Bundeswehrt Európa konvencionális védelmének sarokkövének nevezte (Die Bundesregierung, 2023, p. 32). A szerepkoncepciót a német vezetés szintén a litvániai dandár telepítésével, illetve a Bundeswehr kelet-közép-európai jelenlétének növelésével igyekezett demonstrálni (Scholz, 2022c; Pistorius, 2024).

Ezen két szerepkoncepció megjelenése egyértelműen Németország hagyományos civil hatalmi szerepfelfogásának változására utal. Az ambíciók ellenére viszont mindkét szerepkoncepció megvalósítása felemás eredményekkel járt. Legkésőbb 2022-re nyilvánvalóvá vált, hogy Németország magát sem lenne képes megvédeni egy Oroszországgal szembeni fegyveres konfliktusban[71], továbbá az alulfinanszírozottság és a Bundeswehr képességhiányai miatt a német katonai vezetői ambíció hiteltelenné vált egyes európai szövetségesek körében (különösen Lengyelország részéről) (zum Felde, 2020, pp. 319-320, 324; Kříž & Brajerčíková & Urbanovská, 2018, pp. 365-366; Zajonc, 2022).

Új szerepkoncepcióként jelent meg 2014 után az „Ukrajna támogatója". A vizsgált forrásokban először a 2018-as és 2021-es koalíciós szerződésekben jelent meg, melyek leszögezték, hogy Németország támogatni fogja területi integritásának és szuverenitásának helyreállítását (Koalitionsvertrag, 2018, p. 150; Koalitionsvertrag, 2021, p. 153). 2022 után a szerepkoncepció valamennyi vizsgált forrásban jelen van, továbbá tartalmában is kibővült: Ukrajna a szabadság és a demokrácia jelképeként jelenik meg, melyet Németországnak Oroszországgal szemben minden eszközzel támogatnia kell, beleértve a katonai segélyeket is. Olaf Scholz megfogalmazásában: „Ebben a kétségbeejtő helyzetben támogatnunk kell Ukrajnát. […] A szabadságért és a demokráciáért küzdenek, azokért az értékekért, amelyeket mi is osztunk velük" (Scholz, 2022a). (Az ukrajnai fegyverszállításokról részletesebben lásd 5.3.5.1. alfejezetet). Ukrajna támogatása 2014-2022 között inkább szimbolikus volt, majd 2022. február 27. után Németország, bár vonakodva és fokozatosan, de Ukrajna elsőszámú

[71] Erre utalt 2022 februárjában a Bundeswehr szárazföldi szemlélőjének kijelentése, hogy a Bundeswehr „többé-kevésbé meztelen" (Spiegel, 2022b).

támogatója lett. 2025-ben Németország az Egyesül Királysággal együtt átvette az Ukrajna katonai támogatását koordináló Ramstein-csoport elnökségét miután a Trump-adminisztráció visszalépett (Koenig & Schütte, 2025, p. 3). A támogatás nagyobbik részét ráadásul a katonai segélyek teszik ki (2022. január és 2025. decembere között 19,67 milliárd euró értékben), ellentétben például Japánnal vagy Kanadával (IfW, 2025). Fontos megjegyezni azonban, hogy Németország Ukrajnának nyújtott katonai segélye gazdasági teljesítményéhez képest nem kiemelkedő: 2022 óta a bruttó hazai termékének közel 0,1 százalékát tette ki, szemben Dániával (0,65 százalék) vagy Észtországgal (0,57 százalék). A humanitárius és pénzügyi segélyekkel együtt ezen arányok nem sokat változnak: Németország teljes bilaterális támogatása a GDP 0,14 százalékát teszi ki, szemben az Egyesült Királyság 0,17 százalékával vagy Lengyelország 0,24 százalékával (Binder & Schularick, 2024, p. 4).

4.1.6.3. Háttérbe szorult szerepkoncepciók

A „nemzetközi béke és biztonság támogatója" enyhén háttérbe szorult: 2005-2013 között tizennyolcszor, 2014-2024 között tizennégyszer fordult elő, bár így is a tíz legfontosabb szerepkoncepció egyike maradt. A „nemzetközi béke és biztonság támogatója" értelmében Németország elkötelezett a nemzetközi terrorizmus elleni harcért, a törékeny államok stabilizálásáért (különösen Afganisztánban, Maliban és Nyugat-Balkánon), illetve támogatja a nemzetközi fegyverzetkorlátozási rezsimeket (Merkel, 2005). Németország nemzetközi békéhez és biztonsághoz való hozzájárulását jól illusztrálja az ENSZ műveletekben való részvétele (lásd 7. ábrán).[72] A szakértői, rendőri és katonai állomány 2006-2007 között meghaladta az 1000 főt, majd 2008-tól csökkent, 2015-ben elérve a 175 fős mélypontot. 2015 után jelentős mértékben nőtt a hozzájárulás, 2022-ig rendszeresen meghaladva az 500 főt, majd 2023-ban ismét jelentősen lecsökkent. A 2015 utáni növekedés nagymértékben betudható a mali MINUSMA missziónak, amely 2023-ban véget ért. A MINUSMA misszióban Németország több mint 500 katonával egyedüli európai országként a tíz legnagyobb hozzájáruló közé tartozott (MINUSMA Fact Sheet, n.d.). Németország a katonai jelenléttel és a humanitárius segélyekkel így Franciaország mellett az egyik legfontosabb külső szereplő lett a Száhel-övezetben (Vecsey, 2022, pp. 200-201).

[72] A Bundeswehr békeműveleti szerepvállalásának fejlődéséről lásd bővebben: Hettyey, 2014; Hevő, 2023.

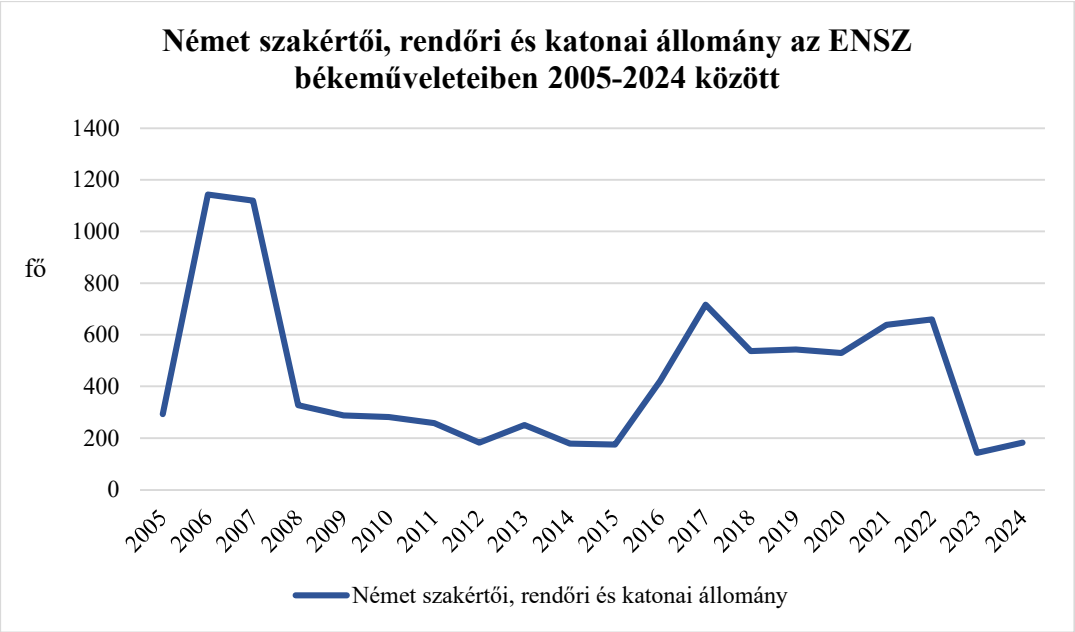

5. ábra: Német szakértői, rendőri és katonai állomány az ENSZ békeműveleteiben 2005-2024 között (Adatok forrása: United Nations, 2005-2024) (saját szerkesztés)

Németország jelentős szerepet vállalt a NATO afganisztáni ISAF és Resolute Support misszióiban, ahol az Egyesült Államok és az Egyesült Királyság mellett a legtöbb erőt biztosította (ISAF, 2010; RSM, 2021; Hettyey, 2014, p. 82), továbbá Afganisztánban kettő Tartományi Újjáépítési Csoportot vezetett. (ISW, n.d.). Érdemes röviden megemlíteni Németország hozzájárulását a nemzetközi non-proliferációs és leszerelési rezsimekhez is. Németország, egyedüli nem atomhatalomként, az E3 formátum keretében Franciaországgal és az Egyesült Királysággal közösen fontos szerepet játszott az iráni nukleáris keretmegállapodás[73] létrehozásában, amely egyben az Európai Unió egyik legsikeresebb külpolitikai fellépése volt[74] (Adebahr, 2024, pp. 284, 287, 289). Németország aktívan támogatta az Átfogó Atomcsend Egyezmény (*Comprehensive Test Ban Treaty*, röviden CTBT) ratifikációs folyamatát, valamint Németország lett az egyezmény szervezetének (*Comprehensive Test Ban Treaty Organization*) harmadik legnagyobb befizetője. Az aktív német diplomáciának volt köszönhető nagy részben, hogy Indonézia ratifikálta a CTBT-t 2012-ben (Müller, 2024, p. 246). Berlin továbbá törekedett az orosz-amerikai Közép- és Rövidebb Hatótávolságú Rakéták Megszüntetéséről Szóló Szerződés (*Intermediate Nuclear Forces Treaty*, röviden INF) megmentésére és szorgalmazta Kína csatlakozását[75]. Az INF-szerződés esetében Berlin azonban követve az amerikai érvelést, Oroszországtól várta a szerződést teljesítését, és nem mert nyomást gyakorolni a Trump-adminisztrációra, hogy az kooperatívabb

[73] Hivatalos nevén az Átfogó Közös Cselekvési Terv, vagyis *Joint Comprehensive Plan of Action*, röviden JCPOA.
[74] A JCPOA-ról lásd bővebben: Gálik et. al., 2015; N. Rózsa, 2015.
[75] Az INF-szerződés hanyatlásáról lásd bővebben: Péczeli, 2019.

politikát kövessen (Richter, 2024, p. 173). A szerepkoncepció enyhe csökkenésének lehetséges magyarázata lehet, hogy a Bundeswehr nagyszabású afganisztáni és mali békeműveletei legkésőbb 2023-ra véget értek, fő fókusza újra a terület- és szövetségvédelem lett. A non-proliferációs és leszerelési törekvések a fegyverzetkorlátozási architektúra válságba kerülésével és az ukrajnai háborúval szintén háttérbe szorultak a 2020-as évekre.[76]

A „kereskedőállam szerepkoncepció látványosan csökkent: míg 2005-2013 között a tizenhétszer szerepelt, addig 2014 után csak nyolcszor. A „kereskedőállam" szerepkoncepció Németország exporthatalmi szerepét hangsúlyozza, amelynek célja a nemzeti jólét, a gazdasági fejlődés, az innováció, illetve a szabadkereskedelem és a nemzetközi interdependenciák előmozdítása, nemzeti érdekeit eszerint határozza meg. A 2009-es koalíciós szerződés szerint: „Exportáló nemzetként nagy érdekeltségünk fűződik a világgazdaság szabad rendjéhez, amely a fenntartható gazdálkodás chartáján alapul, valamint a szabad és biztonságos közlekedési útvonalakhoz" (Koalitionsvertrag, 2009, p. 113). A „kereskedőállam" a forrásokban gyakran Németország megerősödött nemzetközi befolyásának alátámasztásaként (Koalitionsvertrag, 2018, p. 153; Merkel, 2016), illetve a szabadkereskedelmi egyezmények szorgalmazásaként jelent meg (Merkel, 2013; Scholz, 2023).

Az „Oroszország partnere" szerepkoncepció száma 2013 után lényegében megfeleződik a forrásokban. Mindez nem meglepő annak fényében, hogy a Krím annexiója, majd a 2022. február 24-i orosz támadás fordulópontot hozott a német-orosz kapcsolatokban. A szerepkoncepció szerint Oroszország nemcsak fontos energiapartnerként jelenik meg, hanem mint a globális kormányzás és az európai biztonsági architektúra egyik kulcsfontosságú aktoraként. Steinmeier szavaival: „Oroszország továbbra is elengedhetetlen partner Németország és az EU számára a holnap világának politikai alakításában is. […] Szükségünk van egymásra az energiabiztonság, a fegyverzetkorlátozás és a terrorizmus elleni globális küzdelem kérdéseiben" (Steinmeier, 2008). A Krím annexióját követően is a IV. Merkel-kormány Oroszországot továbbra is partnerként kezelte és nem változtatott radikálisan az Oroszország-politikán (Koalitionsvertrag, 2018, p. 150; Bunde, 2025, p. 8). Merkel 2020-ban így nyilatkozott: „Számos fontos ok szól amellett, hogy jó kapcsolatokat ápoljunk Oroszországgal. Ide tartozik a földrajzi közelség és a közös történelem, a globális kihívások és a kölcsönös gazdasági kapcsolatok." (Merkel, 2020) Az Északi Áramlat-2 gázvezeték kiépítése

[76] A Scholz-kormány feladta azon eredetileg deklarált célját, hogy megfigyelőként tagja legyen a Nukleáris Fegyverek Tilalmáról Szóló Szerződésnek (*Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons*, röviden TPNW), valamint döntött a taktikai nukleáris fegyverek hordozására is alkalmas F-35-ös vadászgépek beszerzéséről (Bunde, 2024, pp. 102-103).

révén Berlin remélte, hogy kölcsönös bizalmat alakíthat ki és ezáltal befolyásolhatja Moszkva magatartását. Legkésőbb 2022 februárjára azonban bebizonyosodott, hogy a megbékéltetési politika kudarcot vallott és Oroszország első számú biztonsági fenyegetéssé vált (Scianna, 2024, p. 564; Bunde, 2025, p. 9).

Figyelemre méltó, hogy a 2014-2024 közötti időszakban szintén megfeleződik az „Izrael biztonságának garantálója" szerepkoncepció, tizenegyről hétre csökkenve. Angela Merkel 2008-ban az izraeli parlamentben kimondta: „Minden előző szövetségi kormány és kancellár elkötelezte magát Németország különleges történelmi felelőssége mellett Izrael biztonságáért. Németország ezen történelmi felelőssége része hazám államérdekének" (Merkel, 2008). A Merkel-korszakban a német kormányok már 2009-től, Benjamin Netanjahu hatalomra kerülésétől kritikusabban viszonyultak Izraelhez telepespolitikája miatt. 2018-tól már elmaradtak a közös kormányközi konzultációk (Lintl, 2025, pp. 6-7). Eltérve a korábbi álláspontjától, Berlin 2012-ben az ENSZ Közgyűlésében tartózkodott Palesztina megfigyelői státuszának szavazásakor (Hettyey, 2017b, p. 181). A Hamasz 2023. október 7-i támadása után a Scholz-kormány egyértelműen támogatta Izraelt, bár a fegyverszállítások később már belpolitikai vitákhoz vezettek a gázai humanitárius helyzet miatt (lásd 5.3.5.1 alfejezet), és ütközött az „emberi jogok támogatója" szerepkoncepcióval (Lintl, 2025, pp. 8-10).

Bár számszerűleg elhanyagolható, mégis érdemes megjegyezni, hogy a civil hatalmi szerepfelfogás kettő alkalommal jelent meg nyíltan kimondva, mindkét alkalommal Steinmeier beszédjeiben (Steinmeier, 2006, 2008). A 2008-as jekatyeringburgi beszédében az orosz-német partnerség kapcsán kifejezte, hogy „új gondolkodásmódra" van szükség: el kell mozdulnunk a hagyományos hatalmi és egyensúlyi politikától, el kell mozdulnunk a nemzeti érdekek egyoldalú érvényesítésétől" (Steinmeier, 2008). A 2014 utáni forrásokban egyáltalán nem került elő a szerepkoncepció.

4.1.6.4. Állandó szerepkoncepciók

Egyes gyakori szerepkoncepciók, mint a „klímavédelem élharcosa" vagy a „közvetítő" alig változtak előfordulásukban a vizsgált időszakban. Ezen szerepkoncepciók esetében a szerep-performanszban sem találunk látványos változást a 2005-2013 és a 2014-2024 közötti időszakban.

A „közvetítő" szerepkoncepció mindkét időszakban tizenegyszer fordult elő. A „közvetítő" szerepkoncepció a forrásokban leggyakrabban a palesztin-izraeli szembenállásban (Koalitionsvertrag, 2009, p. 121; Merkel, 2008; Westerwelle, 2011; Westerwelle, 2012; Maas, 2020; Baerbock, 2023), Oroszország és Ukrajna (Steinmeier, 2016; Gabriel, 2017; Merkel, 2019), illetve a NATO és az EU közötti együttműködés kontextusában (Jung, 2006; Jung, 2008;

de Maiziére, 2013) jelenik meg. A „közvetítő" szerepkoncepció a civil hatalmi szerepfelfogás klasszikus eleme. Angela Merkel szerint „Úgy gondolom, hogy Németországnak földrajzi elhelyezkedése miatt is az a feladata, hogy közvetítő és kiegyenlítő tényezőként működjön" (Merkel, 2005).

Berlin közvetítői szerepkoncepciója a vizsgált időszakban ütközött más szerepkoncepcióival, melynek látványos példája volt az izraeli-palesztin viszonyban játszott szerep. Berlin egyaránt felvállalta az „Izrael biztonságának garantálója" és a „közvetítő" szerepkoncepciót. A német Izrael-politikának ugyanakkor alapvető eleme a kétállami megoldás melletti kiállás, így Berlin nem egyszer kényes diplomáciai manőverekre kényszerült. A „közvetítő" szerepkoncepció sikeres volt például az Izrael és a Hezbollah közötti fogolycserék során (Hettyey, 2017b, p. 177). Németország hagyományos közvetítői szerepe azonban leértékelődött az arab országok szemében, amiért a Hamasz 2023. október 7-i támadása után inkább egyoldalúan Izraelt támogatta, így növelte a fegyverexportot és tartózkodott a tűzszünetre való felszólítástól az ENSZ Közgyűlésében (Safaei, 2024). A „közvetítő" szerepkoncepcióra számos további példa felhozható, így például a korábban említett iráni nukleáris tárgyalások.

A „klímavédelem élharcosa" szerepkoncepció minimálisan nőtt a 2014 utáni forrásokban. A klímapolitikát a döntéshozók a német kül- és biztonságpolitika szerves részeként határozták meg: „Németország továbbra is élen jár a klímaváltozás elleni küzdelemben. […] Ez egy előrelátó békepolitika része" (Westerwelle, 2011). Németország kétségkívül aktív szerepet játszott a nemzetközi klímavédelemben. A 2007-es német uniós elnökség kulcsszerepet játszott abban, hogy a klímapolitika uniós prioritás lett és hogy az EU elfogadta az úgynevezett „20-20-20" célt.[77] A német elnökség törekedett arra, hogy a Kiotói Jegyzőkönyvet 2012-től felváltsa egy minden államra kötelező károsanyag kibocsájtási egyezmény. Németország nemzetközi elismertségét gyengítette, hogy az atomenergia kivezetéséről szóló döntés következményeként megnőtt a szénenergia szerepe, így nőtt a szén-dioxid kibocsájtása. Berlin klímavédelmi szerepe azonban ismét felértékelődött az Európai Zöld Megállapodás elfogadásában (Müller-Brandeck-Bocquet, 2021). A Scholz-kormány Annalena Baerbock zöldpárti külügyminiszter révén a klímapolitikát a külpolitika szerves részévé kívánta tenni, szervezetileg és a diplomáciai gyakorlatban egyaránt. A Scholz-kormány például a 2023-as Sharm el-Sheikh-i ENSZ klímacsúcson a G7-országokkal közösen kezdeményezte a *Global Shield against Climate Risks*

[77] A cél értelmében 2020-ig az Európai Unió az 1990-es bázisévhez képest 20 százalékkal csökkenti károsanyag kibocsájtását, 20 százalékkal kevesebb energiát fog fogyasztani ezzel csökkentve az importfüggőséget, továbbá az összeenergia felhasználás 20 százaléka megújuló energiaforrásokból kell, hogy származzon.

pénzügyi mechanizmust, amely a klímaváltozásnak leginkább kitett országokat támogatja (Adolphsen et. al, 2024). Németország közel egy milliárd euróval járult hozzá a mechanizmushoz (BMZ).[78]

Mindkét időszakban közel azonos mértékben jelent meg a „megbízható partner" szerepfelfogás. A döntéshozók Németország előnyeként hangsúlyozzák, hogy az ENSZ és a transzatlanti szövetségi rendszer stabil, kiszámítható tagja, melyre partnerei számíthatnak a nemzetközi kihívások kezelésében. Joachim Gauck szavaival: „Hazánk erőssége, hogy minden szomszédunkat barátunkká tettük, és nemzetközi szövetségekben megbízható partnerré váltunk" (Gauck, 2013).

Állandó szerepkoncepció maradt az „alakítóhatalom". A német döntéshozók felfogásában Németországnak olyan proaktív hatalomnak kell lennie, amely képes a szabályalapú nemzetközi rend megőrzésére és befolyásolására új diplomáciai kezdeményezések és a globális kormányzásban való kezdeményező szerep révén (Steinmeier, 2014; Merkel, 2005, Westerwelle, 2013).

Számszerűleg alacsony maradt és alig változott az „Egyesült Államok védence" szerepfelfogás. A döntéshozók ebben kifejezik, hogy Németország hálás marad az Egyesült Államoknak történelmében játszott szerepe miatt és Németország továbbra is ráutalt az általa nyújtott biztonsági garanciára (Merkel, 2009; Gabriel, 2018). Christine Lambrecht szavaival: „Németország és az európaiak egy olyan békés rendtől függenek, amelyet önmagukban nem tudnak garantálni. Ezt a biztonságot legfontosabb szövetségesünk, az Egyesült Államok garantálja" (Lambrecht, 2022).

4.2. Összefoglalás és értékelés

Ebben a fejezetben arra a kutatási kérdésre kerestem a választ, hogy változott-e Németország szerepfelfogása 2014-2024 között a 2005-2013 közötti időszakhoz képest. Ezen kérdés megválaszolásához a szerepelméleti kutatásokban gyakran alkalmazott tartalomelemzést végeztem. A két időszakból 35-39 forrást választottam ki, melyek között megtalálhatók Németország legfontosabb biztonságpolitikai dokumentumai, koalíciós szerződései, illetve vezető politikusok beszédjei, illetve cikkei. A forrásokban összesen 25

[78] Érdemes hozzátenni, hogy Németország hazai klímavédelmi teljesítménye elmaradt az ambícióktól. Németország szén-dioxid kibocsájtása Merkel alatt éves szinten mindössze 0,7 százalékkal csökkent, míg Helmut Kohl alatt 1,09 százalékkal, Schröder alatt pedig 1,07 százalékkal. Az egy főre jutó üvegházhatású gázok kibocsájtásában Németország 2015-ben uniós szinten csak az alsó középmezőnyt érte el (Greenpeace, 2017, pp. 8-9). Németország 8,9 tonnával 2022-ben is az uniós átlag (7,5 tonna) alatt maradt (Umwelt Bundesamt, 2024). Németország a megújuló energiaforrások arányában 21,5 százalékkal valamivel elmarad az uniós 24,5 százalékos átlaghoz képest (Eurostat, 2024).

szerepkoncepciót azonosítottam be, az első időszakban 22-t, a másodikban 24-t. A második időszakban három új szerepkoncepció jelent meg: „a katonai vezető hatalom”, az „Európa biztonságának garantálója” és az „Ukrajna támogatója”.

Áttekintve a szerepkoncepciókat, megállapítható, hogy döntően ugyanazon szerepkoncepciók voltak megtalálhatók mindkét időszakban. A három leggyakrabban előforduló szerepkoncepció ugyanaz maradt: a „Westbindung elkötelezettje”, a „felelősséget vállaló Németország” és az „európai integráció támogatója”. Az „emberi jogok támogatója” és a „nemzetközi fejlesztési segélyezés támogatója” gyakoribb lett, a „nemzetközi béke és biztonság támogatója” némileg visszaszorult.

A folytonosság mellett mégis említésre méltó változások történtek. A korábbi szerepkoncepciók több mint fele gyakrabban fordult elő. A legfontosabb változás azonban, hogy a 2005-2013 közötti időszak egyik leggyakrabban előforduló szerepkoncepciója, a „kereskedőállam”, továbbá a középmezőnybe tartozó „Oroszország partnere” és az „Izrael biztonságának garantálója” szerepkoncepciók látványosan visszaszorultak. Ellenben közel ugyanilyen erőssé vált az „autonóm Európa támogatója”, a katonai vezető hatalom” és az „Ukrajna támogatója”. Fontos megjegyezni továbbá, hogy azon szerepkoncepciók erősödtek meg, amelyek a katonai erő alkalmazására támaszkodnak, így a „közös európai biztonság és védelem támogatója”, az „Ukrajna támogatója vagy a „katonai vezető hatalom”.

A szerepkoncepciók előfordulása és a szerep-performansz sok esetben összhangban volt egymással, így például a „nemzetközi fejlesztési segélyezés támogatója” 2014-től megnőtt a forrásokban és Németország valóban növelte az ODA-hozzájárulásait, ugyanakkor kijelenthető, hogy Németország 2014-től aktívabban vett részt az ENSZ-ben és az EBESZ-ben, a szerepkoncepciók száma mégis alig változott. Ugyanígy például a német döntéshozók 2014-től gyakrabban hangsúlyozták az emberi jogokat, bátrabb német fellépések főleg csak retorikai szinten történtek Kínával szemben. Ezenfelül a szerepfelfogások valamennyi esetében megfigyelhetünk szerepkonfliktust és szerepvitatottságot. A „Westbindung elkötelezettje” esetében egyrészt szerepen belüli konfliktusról beszélhetünk (az Obama- és Trump-adminisztrációk német kormányokkal való konfliktusai, illetve a francia-német ellentétek), valamint ütközött többek között az „Oroszország partnere” és „Kína partnere” szerepkoncepciókkal. A „felelősséget vállaló Németország” ütközött az „Oroszország partnere”, a „Kína partnere” és a „kereskedőállam” szerepkoncepciókkal, az „emberi jogok támogatója” a „kereskedőállam,”, „Oroszország partnere”, „Kína partnere” és a „globális partner” szerepkoncepciókkal. Szerepvitatottságról beszélhetünk például az „európai integráció támogatójánál” (euróválság alatt az SPD és CDU között, migrációs válságnál a CDU és CSU

között, valamint a közvélemény és a kormány között), vagy a „felelősséget vállaló Németországnál” (SPD és CDU között). Mindez mutatja, hogy a gyorsan változó posztbipoláris rendben a német külpolitika hagyományos orientációs pontjai megváltoztak, így a döntéshozók Németország nemzetközi szerepének újradefiniálására kényszerültek, amely nem egy esetben okozott belső feszültséget.

4.2.1. Első következtetés: a szerepfelfogás változása

Első kutatási kérdésünk megválaszolásához, vagyishogy változott-e Németország szerepfelfogása 2014-2024 között a 2005-2013-as időszakhoz képest, érdemes visszanyúlni Harnisch és szerzőtársainak három fokozatú skálájához. (Harnisch & Frank & Maull, 2011, p. 253) Egyértelműen beszélhetünk szerepadaptációról, mivel a külpolitikai eszközök és stratégiák megváltoztak. Erre látványos példa a katonai erő alkalmazásának előtérbe kerülése: ahogy a katonai biztonság leginkább 2014-től újra felértékelődött Európában, úgy Németország is meg kezdte az új nemzetközi környezethez való alkalmazkodást, amely leginkább a védelmi kiadások emelkedésében és a hon- és szövetségvédelemre koncentráló haderőreformban öltött testet. A Brexitet követően Berlin kezdeményezőbb lett az európai védelmi képességek kialakításában. Bár a vizsgált időszakon részben kívül esik, semelyik szövetségi minisztérium esetében nem történt akkora költségcsökkentés, mint a fejlesztési minisztériumnál: 2022-2025 között 2 milliárd eurós csökkentés történt (Buckenmaier & Mellmann, 2026), ellenben a Merz-kormány a védelmi kiadásokat 2030-ra 153 milliárd euróra kívánja növelni (Die Zeit, 2025a). Hozzá kell tenni, hogy a katonai eszközök felvállalása az újraegyesítés óta folyamatosan történik, amely látható az „out-of-area” békeműveletekben való szerepvállalásban.

A globális kormányzásban Berlin arra a következtetésre jutott, hogy a nyugati szövetségi rendszeren kívüli regionális hatalmakkal is szorosabban együtt kell működnie, erre fogalmazódott meg a Külügyi Hivatal 2012-es stratégiai dokumentuma. Az európai integrációban Merkel felismerte, hogy az uniós intézményi keretek olykor akadályozhatják a gyors cselekvést, ezért válságok kezelésekor gyakran alkalmazta a kormányközi megoldásokat. A német politikai vezetés a nemzeti érdekeket szem előtt tartva, eseti jelleggel dönt a nemzetközi válságok kezelésében való részvételről, nem pedig automatikusan az EU iránti elvi elkötelezettség alapján. Németország külpolitikáját egyre inkább nem a „reflexszerű” multilateralizmus („*reflexive multilateralism”*), hanem az „igényszerinti rugalmas multilateralizmus” („*flexible multilateralism by demand”*) jellemzi az Európai Unióban (Ciceo, 2022, pp. 161-162). Németország továbbá az Európai Unióban, kevésbé hajlandó a szuverenitás átruházásra, sokkal inkább a nemzeti érdekek érvényesítésére és a befolyásnövelésre törekszik.

A skála második foka, a szereptanulás, vagyis a külpolitikai célok megváltozása 2014-től mérsékelten, 2022-től már hangsúlyosan látható. Ugyan Németországnak továbbra is célja Alaptörvényével összhangban a liberális nemzetközi rend megőrzése és alakítása, amely a nemzetközi jogon, az államok szuverén egyenlőségén, a népek önrendelkezésén, az erőszakmentességen és az univerzális emberi jogok tiszteletén alapszik (Die Bundesregierung, 2023, p. 11), azonban Berlin 2014-től kezdődően érzékelte, hogy a hidegháború utáni kooperatív nemzetközi rend válságba kerül, és mivel Németország fokozottan függ tőle, ezért annak védelmére kell törekednie. A nemzetközi környezet megváltozott értékelése nyomon követhető a biztonságpolitikai dokumentumokban: míg a 2006-os Fehér könyv előszavában Merkel Németországot egy olyan országként írja le, amely „szabadságban, békében és biztonságban él" (Bundesministerium der Verteidigung, 2006, p. 2), addig a 2016-os Fehér könyvet azzal kezdi, hogy Németország és Európa érzi a válságok és konfliktusok következményeit, az európai béke és stabilitás már nem magától értetődő (Die Bundesregierung, 2016, p. 6). A 2023-as Nemzeti Biztonsági Stratégiában pedig Olaf Scholz egy olyan nemzetközi rendet vázol, amelyben Európa biztonsága megkérdőjeleződött, új hatalmak emelkednek fel és a klímaváltozás fenyegeti a mindennapi életet. Annalena Baerbock pedig úgy fogalmaz, hogy Németország békéje sérülékeny, szabadságának ára van és túl sokáig gondolta, hogy biztonsága magától értetődő (Die Bundesregierung, 2023, pp. 5-6). A megváltozott felfogás valamennyi politikusi beszédben is visszaköszön. Sigmar Gabriel 2017-es beszédében felhívja rá a figyelmet, hogy „Az értékorientált hozzáállás, amelyet mi németek szívesen alkalmazunk külpolitikánkban, önmagában mindenesetre nem elegendő ahhoz, hogy meg tudjuk tartani pozíciónkat ebben a gazdasági, politikai és katonai egoizmusok által jellemzett világban" (Gabriel, 2017). Annegret Kramp-Karrenbauer a Hamburgi Bundeswehr Egyetemen mondott beszédében kimondta, hogy 30 évvel később szembe kell nézni azzal a ténnyel, hogy a történelem nem ért véget. Ugyanitt Helmut Schmidttől idézte, hogy az idealizmus mellett realistának és pragmatikusnak is kell lenni (Kramp-Karrenbauer, 2020a, pp. 5, 15). E helyzetértékelés még markánsabban megjelent Friedrich Merz kancellárnál: „A nagyhatalmi politika korszakába léptünk. […] A sikerhez szembesülnünk kell a kemény valósággal, és tiszta szemmel, realisztikusan kell megterveznünk utunkat" (Merz, 2026b). Merz továbbá így fogalmazott a 2026-os davosi csúcson: „Csak akkor tudjuk legalább részben megvalósítani elképzeléseinket a világban, ha mi magunk is megtanuljuk a hatalmi politika nyelvét, ha mi magunk is európai hatalommá válunk" (Nöstlinger, 2026).

Berlin a külpolitikai célokat a helyzetértékelésnek megfelelően fokozatosan adaptálta. Az 1. függelék 35. táblázatában összefoglaltam a vizsgált koalíciós szerződésekben és

biztonságpolitikai dokumentumokban megfogalmazott legfontosabb külpolitikai célokat. Ezek alapján jól látható, hogy míg a 2005-2013 közötti időszakban a német külpolitika legfőbb céljai a globális kormányzás és az európai integráció elősegítése, valamint a nemzetközi válságkezelés volt, addig 2014-2022 között a demokratikus értékek védelme és Németország biztonsága hangsúlyosabbá válik, ezzel párhuzamosan a válságkezelés háttérbe kerül, majd 2022-től deklarált cél lesz Németország „küzdőképessége" és ellenállóképessége, amellett, hogy a globális kihívások kezelése megmarad. Bár a jelen disszertáció kutatási időszakán kívül esik, ezen fejlődési folyamatot érzékelteti a Merz-kormány 2025. évi koalíciós szerződése, amely a kormány legfőbb céljaként már kimondottan a szabadság és a biztonság *megőrzését* tekinti. A dokumentum alábbi mondata tömören kifejezi ezen célt: „Képesnek kell lennünk megvédeni magunkat azért, hogy ne kelljen megvédeni magunkat" („*Wir wollen uns verteidigen können, um uns nicht verteidigen zu müssen*.") (Koalitionsvertrag, 2025, p. 89).

A német külpolitika legkésőbb 2022. február 24. után, vagyis az ukrajnai háború eszkalációját követően defenzív lett. Ezen változásról árulkodik, hogy a Scholz-kormány vezető politikusai Németországot olyan „küzdőképes demokráciaként" (*wehrhafte Demokratie*) jellemezték, amely képes fellépni belső és külső fenyegetések ellen (Die Bundesregierung, 2023, Scholz, 2021; p. 13; Tagesschau, 2023; Die Zeit, 2025b).

A világkép és a külpolitikai célrendszer változása a gyakorlatban leginkább az *Ostpolitik*ban érzékelhető. Míg a német külpolitika 2008-ban hitt abban, hogy a modernizációs partnerség Oroszországgal egy új pán-európai együttműködést hozhat létre, és az európai biztonság csak Oroszországgal működhet (Steinmeier, 2008), addig 2022-ben Olaf Scholz beszéde nyilvánvalóvá tette, hogy Berlin Európa biztonságát Oroszország ellen határozza meg (Scholz, 2022a). További gyakorlati megnyilvánulása a változásnak, hogy a stratégiai dokumentumok és politikai beszédek a Bundeswehr legfőbb feladatának már nem a nemzetközi válságkezelést, de nem is pusztán a kollektív védelmet, hanem az elrettentést tekintik. Boris Pistorius védelmi miniszter a haderőreform céljául tűzte ki, hogy a Bundeswehrnek „harcképessé" (*kriegstüchtig*) kell válnia. Ezen kijelentése a sajtóban is nagy visszhangot keltett (Die Bundesregierung, 2023, p. 30; Pistorius, 2023).

A szerepváltozás harmadik fokozata, vagyis szereptranszformáció nem következett be a vizsgált időszakban, mivel Németország identitásának alapelemei és alapvető érdekei bár válságba kerültek, de nem változtak (Bunde, 2025, p. 17). Németország továbbra is egy olyan aktorként tekint magára, amely tudatában történelmi múltjának, felelősséget vállal a nemzetközi békéért, szabadságért, biztonságért, jólétért és stabilitásért (Die Bundesregierung, 2023, p. 19). A német külpolitikai érdekek, mint Németország szuverenitásának és területének

védelme, az állampolgárok szabadságának és jólétének, illetve a demokrácia védelme, a nyugati szövetségi rendszer megerősítése, a szabályalapú nemzetközi rend fenntartása, nem változtak az elmúlt 20 évben (Bundesministerium der Verteidigung, 2006, p. 9; Die Bundesregierung, 2016, pp. 24-25; Die Bundesregierung, 2023, pp. 20-21).

A szerepváltozás okainak magyarázatához érdemes visszakanyarodni Grossman és szerzőtársainak elméletéhez (Grossman & Schortgen & Friedrichs, 2022, p. 4). A német külpolitika változása ékes példája annak, hogy a liberális nemzetközi rend változása milyen hatással tud gyakorolni az államok szerepfelfogására. Ahogy Thomas Baggers és Gunther Hellmann megfogalmazta, a hidegháború vége utáni nemzetközi rendből az egyik leginkább profitáló állam Németország volt, ebből fakadóan annak válsága fokozottan érinti. A német döntéshozók valóban hittek a fukuyamai narratívában, vagyishogy egyre több állam liberális demokrácia lesz, a világ kevésbé lesz anarchikus, helyette, ahogy arra Horst Köhler elnök utalt (2005), egy „világbelpolitika" (*Weltinnenpolitik*) fog megvalósulni, amelyet a nemzetközi jog fog meghatározni és amelyben az aktorok közösen fognak fellépni a globális kihívások kezelésében, mint a klímaváltozás, a szegénység, a vízhiány vagy a gazdasági egyenlőtlenségek. A német döntéshozók számára legkésőbb 2022-ben nyilvánvalóvá vált, hogy ezen elképzelés megbukott és Németországnak adaptálnia kell külpolitikai céljait és eszközrendszerét (Hellmann, 2018; Bagger, 2018, pp. 54-57). A stratégiai sokkban az Ukrajna elleni 2022. február 24-i orosz támadásnak volt a legnagyobb ereje, amely más európai országhoz hasonlóan mellett Németországra is rendkívüli hatással volt (Tóth, 2023, p. 80). A szerepelméletből kiindulva érdemes azt is kiemelni, hogy a szerepfelfogás változását a „mások", vagyis Németország transzatlanti szövetségeseinek szerepelvárása is előidézte. Radoslaw Sikorski lengyel külügyminiszter híressé vált mondása, hogy „a német hatalomtól kevésbé félek, mint a német tétlenségtől", a Németországgal szembeni megerősödött nemzetközi szerepelvárásra utal (Taylor, 2011).

4.2.2. Második következtetés: Németország, mint poszt-civilhatalom

A vizsgált forrásokban azonosított 25 szerepkoncepció (azon belül is az öt leggyakrabban előforduló) leginkább a civil hatalmi felfogással egyeztethető össze (lásd az 1. függelék 7. táblázatát). Az olyan gyakran előforduló szerepkoncepciók, mint a „felelősséget vállaló Németország", a „multilaterális nemzetközi szervezetek támogatója", az „emberi jogok támogatója", az „európai integráció támogatója", a „nemzetközi béke és biztonság támogatója", arra engednek következtetni, hogy leginkább a civil hatalmi elmélettel lehet leírni a 2005-2024 közötti német szerepfelfogást.

Érdemes összehasonlítani a különböző elméletek magyarázó erejét a szerepkoncepciók megvalósítása kapcsán. Elmondható, hogy Németország 2005-2024 közötti szerepfelfogása csak részben magyarázható a kereskedőállami és a geoökonómiai hatalmi külpolitikai modellel. A kereskedőállam elsődleges célja a jólétmaximalizálás, a globális kihívások kezelését elhanyagolja és potyautas katonai magatartást folytat. Kétségtelen, hogy a 2005-2013 közötti vizsgált források közel felében felfedezhető a „kereskedőállam" szerepkoncepció. A katonai biztonság ebben az idősávban nem volt prioritás Berlin számára, védelmi költségvetése a GDP arányában gyorsabban csökkent, mint Franciaországé vagy Nagy-Britanniáé, a haderő létszáma 2010-2015 között a legnagyobb mértékben csökkent összehasonlítva a többi nagy európai állammal (Etl & Csiki, 2019, pp. 2, 5). Mégis Németország az egyik legjelentősebb csapathozzájárulást biztosította az afganisztáni ISAF és Resolute Support műveletekhez, továbbá jelentős szerepet vállalt a non-proliferációs törekvésekben is, így nem mondható, hogy Németország csak a szükséges minimumot teljesítette volna a nyugati szövetségi rendszeren belül. Szintén nem volt érvényes Németországra, hogy a globális kihívások kezelését elhanyagolta volna (lásd a 2007-es német uniós elnökség klímavédelmi törekvéseit). Az euróválság során továbbá nem rövid távú érdekeit tartotta szem előtt, mivel ellenkező esetben, eleget téve az AfD követelésének, kilépett volna az eurózónából és nem járult volna hozzá a pénzügyi integráció továbbfejlesztéséhez. A „kereskedőállam" szerepkoncepció 2014 után megmaradt bizonyos mértékben (lásd az Oroszországgal való energiapartnerséget 2022-ig vagy a Kínával való szoros gazdasági kapcsolat fenntartását), azonban ennek ellentmond többek között az Oroszország elleni szankciós rezsimben való szerepvállalás, továbbá, hogy a védelmi kiadások megemelkedtek, Németország növelte NATO- és CSDP-szerepvállalását is. 2022 után végképp a „kereskedőállam" szerepkoncepció háttérbe kerüléséről beszélhetünk, hiszen Németország határozottan nem katonai potyautas magatartást követett. Hozzá kell tenni, hogy a kereskedőállami modell magyarázó erejét gyengíti, hogy a koronavírus-járvány, majd az ukrajnai háború nyomán bevezetett szankciók és a Trump-adminisztráció protekcionista kereskedelmi politikája nem kedvező a kereskedőállami magatartás gyakorlásának. Összességében állítható, hogy 2005-2013 között a kereskedőállami jelleg erősebb volt a német külpolitikában, azonban 2014, majd leginkább 2022 után háttérbe szorult.

Stephen B. Szabo és Hans Kundnani geoökonómiai elmélete szintén csak részben állja meg helyét. A geoökonómiai hatalom nemzeti érdekeit gazdasági eszközökkel érvényesíti, szelektív multilaterális külpolitikát folytat és a normatív szempontokat alárendeli a gazdasági érdekeknek. Az elmélet leginkább az I. és II. Merkel-kormány időszakára (2005-2013) alkalmazható, azon belül is az Oroszországgal való kapcsolatokra, azonban a Kína-politikában

Merkel emberi jogokkal kapcsolatos álláspontja miatt szintén nem érvényesült teljesen. 2014-2015 folyamán Merkel figyelemre méltó vezető szerepet játszott az Oroszország elleni szankciók bevezetésében az Európai Unióban, ezáltal a válságkezelésben nemcsak gazdasági, hanem diplomáciai hatalmát is érvényesítette (Maull, 2018, pp. 470-471). Az elmélet 2014 után csak az Oroszországgal való energiapartnerségben 2022-ig, illetve részben Kínával való kapcsolatokban érvényesül, azonban a Scholz-kormány Kínával szemben is kritikusabb volt az emberi jogok kapcsán. Kína kapcsán érdemes megjegyezni, hogy a Kínával való szoros gazdasági kapcsolatok fenntartása sem feltétlenül szolgálja a német gazdaság érdekeit: ahogy a geoökonómiai hatalom elmélet gyengeségei kapcsán kifejtettem (lásd 3.4. alfejezet), nem beszélhetünk egyetlen egységes német gazdasági érdekről. A müncheni ifo gazdaságkutató intézet 2022-es felmérése szerint a német vállalatok 41 százaléka tervezte a kínai szolgáltatásoktól való függőség csökkentését, a feldolgozóiparban ötből négy vállalat támogatta a kínai szolgáltatások importjának csökkentését (Baur & Flach, 2022, pp. 63-64). Annak ellenére, hogy Németország exporthatalom, kereskedelmi kapcsolatait mégsem alkalmazta erőpolitikaként sem a trumpi Egyesült Államokkal, sem Kínával szemben. A gazdaságot külön kezelte a geopolitikától, ahogy erre az Északi Áramlat-2 ügye is rávilágított. Németország a nagyhatalmakkal szemben nem volt tudatában geoökonómiai szerepének (Leonard & Puglierin, 2021).

A neorealista hatalmi állam modellje szintén csak egyes aspektusokat képes magyarázni a két vizsgált idősávban. Nem mondható, hogy a német külpolitikára jellemzőbb lett az unilateralizmus, vagy hogy csökkentette volna szerepét a NATO-ban. Az elmélet hipotézisei az Európai Unió vonatkozásában mindkét időszakban a befolyásra való törekvésben és a szuverenitás átadásban való vonakodásban láthatók, továbbá 2014-től az ad-hoc koalíciókban való részvételekben (Iszlám Állam elleni koalíció, Ukrajna támogatására a Rammstein-koalíció), valamint 2022-től a katonai vezető hatalmi szerep ambíciójában nyilvánul meg.

A civil hatalmi elmélet alkalmazhatóságához érdemes visszanyúlni Maull és szerzőtársainak három elemzési szempontjához, vagyis 1) a proaktív, kezdeményezőkészség a nemzetközi kapcsolatokban (alakítói akarat), 2) hajlandóság a nemzeti szuverenitásról való lemondásra, és 3) az érdekektől független normaérvényesítés (Frenkler et. al., 1997, p. 103). Itt is általánosságban elmondható, hogy az elmélet a két vizsgált időszak külpolitikáját nem képes teljes egészében megmagyarázni. Németország alakítói akaratának intenzitása 2005-2024 között folyamatosan változott. 2005-2013 között Németország valóban a nemzetközi kapcsolatok civilizálására törekedett például azzal, hogy a modernizációs partnerség révén Oroszországot megkísérelte integrálni a liberális nemzetközi rendbe, vagy azzal, hogy aktívan

hozzájárult az Iránnal való nukleáris tárgyalásokhoz. Berlin alakítói szerepe 2009-2013 között mégis gyengének mondható: tartózkodott a szíriai vegyifegyverek megsemmisítésétől és a líbiai intervencióban való részvételtől, illetve az uniós afrikai katonai missziótól, ezen esetekben passzív magatartást tanúsított. Az afganisztáni újjáépítésben bár szerepet vállalt, azonban nem rendelkezett egyértelmű és önálló stratégiai elképzeléssel Afganisztán jövőjét illetően, ahogy később Mali esetében sem, mindkét esetben az elsődleges szempont a szövetségesi szolidaritás demonstrálása volt (Neitzel, 2020; Tull, 2024 pp. 12-13).

2014-től megfigyelhető volt az alakítói akarat bizonyos fokú erősödése. 2014-től a III. Merkel-kormány szövetségeseivel közösen igyekezte tartalommal megtölteni a nagyobb biztonságpolitikai felelősségvállalást (ukrajnai válságban közvetítői szerep, szíriai vegyifegyverek megsemmisítésében való részvétel, Iszlám Állammal szembeni harc, mali békeműveleti részvétel, NATO- és CSDP-szerepvállalás növelése). Az iráni atomalku és az ukrajnai válságkezelés során Berlin egyértelműen konstruktív szerepvállalást tanúsított. 2017 után azonban a nyugati szövetségi rendszeren belüli katonai szerepvállalás veszített lendületéből, így Berlin nem tudott kezdeményezőként fellépni, például a szíriai válság kezelésében. 2022-ig Németország nem mondott le a nemzetközi kapcsolatok civilizálásáról, így például Merkel bízott abban, hogy az energiapartnerség és a diplomáciai kapcsolatok fenntartása révén Oroszország magatartása idővel változni fog, ezen célt 2022-ig Berlin fenntartotta, azonban mint utólag kiderült, ez illuzórikusnak bizonyult. Kína esetében még a Scholz-kormány is célul tűzte, hogy Peking a nemzetközi rend felelős aktora legyen és konstruktívan vegyen részt a globális kormányzásban, leginkább a klíma- és környezetvédelemben. (Die Bundesregierung, 2023b, p. 10) Szintén a civilizálásról árulkodnak a nemzetközi fegyverzetellenőrzési rezsimek fenntartására tett törekvések. 2022 után elmondható, hogy Németország a nyugati szövetségi rendszeren belül proaktív szerepet töltött be (például Litvánia dandár telepítése), bár Ukrajna támogatásában inkább reaktív magatartást tanúsított. Az Európa-politikában azonban továbbra sem beszélhetünk proaktív alakítói akaratról: Angela Merkel a belpolitikai korlátok miatt inkább csak az Európai Unió válságainak rövid távú kezelésére koncentrált, hosszú távú stratégiai elképzeléssel nem állt elő, így például nem reagált Macron elnök Európa-tervére (Zachar, 2021, p. 74; Müller-Brandeck-Bocquet, 2021). A Next Generation EU elfogadását megelőzően, majd a Scholz-kormány éveiben Berlin szintén vonakodó volt.

A civil hatalom ideáltípusának második kategóriája, a szuverenitásról való lemondás terén szintén vegyes kép rajzolódik ki. Németország az ENSZ-ben és az EBESZ-ben 2014 után kétségkívül erősebben demonstrálta kollektív aktori szerepét, valamint a nemzetközi békét és

biztonságot döntően kollektív keretek között támogatta. Berlin az EU válságainak kezelésében mindkét időszakban a szupranacionális megközelítés helyett a kormányköziséget preferálta, az integráció előmozdításában pedig inkább vonakodott. A 2015-ös migrációs válság elején, 2022-ben a német ipar állami támogatása során, vagy 2023-ban a Kínával való kapcsolatokban Berlin egyoldalú, uniós partnereivel nem egyeztetett politikai lépéseket tett. Németország a nemzetközi szervezetekre kevésbé hajlandó szuverenitását átruházni, helyette inkább befolyásának növelésére törekszik[79] (Kundnani, 2011, p. 35). A katonai erő alkalmazásában a 2014 utáni legfontosabb változás, hogy Berlin már ad-hoc koalíciókban is fellép, mint például az Iszlám Állammal szemben, vagy Ukrajna támogatásában (Ramstein-koalíció).

A civil hatalom harmadik kategóriájában, a nemzeti érdekektől független normaérvényesítést az emberi jogi politikával lehet illusztrálni. Mind Kínával, mind Oroszországgal szemben a Merkel-kormányok és a Scholz-kormány többször kritikus álláspontot képviselt, amely nem feltétlenül esett egybe a német gazdasági érdekekkel. A kritikus emberi jogi politika Oroszországgal és Kínával szemben azonban ritkán ment túl a retorikai szinten, a német vezetés figyelt arra, hogy a gazdasági kapcsolatokat ne fenyegesse. A normaérvényesítés jobban megnyilvánult a nemzetközi klímavédelemben, ahol a zöldesítési törekvések és az atomenergiából való kiszállás szembe ment egyes német ipari szereplők érdekeivel. Németország a nemzetközi jogot érvényesítette az Oroszország elleni uniós szankciós rezsim és 2022-től az ukrajnai fegyverszállítások révén. Az izraeli-palesztin konfliktusban való közvetítői szándékkal a Merkel-kormányok nemzetközi normát akartak érvényesíteni, szembe menve olykor az Izrael melletti elköteleződéssel, amely német nemzeti érdekké lett nyilvánítva.

A fentiek tükrében megállapítható, hogy a 2005-2024 közötti időszak német külpolitika fő szerepfelfogása a civil hatalmi szerepfelfogáshoz áll legközelebb, azonban a 2014 előtti és utáni időszakok között jelentős különbségek figyelhetők meg. Míg 2005-2013 között a civil hatalomban erősebb volt a kereskedőállami jelleg, addig a 2014-2024 közötti időszakban egy poszt-civilhatalmi felfogás alakult ki. 2014-2024 között a döntéshozók és a biztonságpolitikai dokumentumok stratégiai helyzetértékelésében egy olyan nemzetközi rend jelenik meg, amely bár erősen globalizált, összekötött, de egyben anarchikus és multipoláris, a kényszerítő hatalmi eszközök használata általánossá válik, és amelyben Németország legfőbb célja biztonságának

[79] Az a jelenség, hogy Németország fokozottan törekszik a nemzetközi szervezetek, különösen az Európai Unió befolyásolására és kevésbé hajlandó a szuverenitásról való lemondásra, már az újraegyesítés utáni évtizedben is egyre inkább megfigyelhető volt, ezért ez egy erősödő folyamatként értékelhető (Rittberger & Wagner, 2001, pp. 314-315).

megőrzése. Németországnak ebben a nemzetközi rendben nagyobb nemzetközi felelősségvállalásra, más szóval nagyobb befolyásra és beleszólásra törekszik. Ezen ambíciót fejezi ki a Külügyi Hivatal által kidolgozott *Gestaltungsmacht*-koncepció. A megváltozott világképben felfedezhetők a nemzetközi kapcsolatok neorealista gondolatvilágának elemei. Továbbá azon szerepkoncepciók erősödtek meg („katonai vezető hatalom", „felelősséget vállaló Németország, „közös európai biztonság és védelem támogatója), amelyben a katonai erő, mint külpolitikai eszköz központi szerepet kap. Ezzel párhuzamosan a német békeépítési törekvések (Afganisztán, Mali) törekvések háttérbe szorultak. 2014 óta Németország többször kilépett a civil hatalmi szerepből, amely megnyilvánult például a pesmergáknak való fegyverszállításban vagy 2022-től a NATO-ban való vezetői ambícióban. Fontos hangsúlyozni, hogy a poszt-civilhatalmi felfogás fokozatosan alakult ki: az első mérföldkő a Krím-félsziget annexiója volt 2014 márciusában, melyet követett a 2015-ös migrációs válság, a Brexit és az első Trump-adminisztráció hivatalba lépése. (Csiki Varga & Altdorfer, 2021, p. 17) A második mérföldkő, Oroszország támadása Ukrajna ellen 2022. februárjában, megszilárdította a szerepfelfogást, amely a Merz-kormány hivatalba lépése óta, különösen a második Trump elnökség külpolitikája miatt még markánsabbá válik. A szerepfelfogásbeli elmozdulás állandósulását világosan jelzi Fiedrich Merz 2025 elején tett kijelentése, hogy Németországnak egy alvó középhatalomból egy vezető középhatalommá kell válnia (Hasselbach, 2025).

Összehasonlítva a külpolitikai modelleket, kutatásom szerint Németország 2014-2024 közötti fő szerepfelfogása egy olyan poszt-civilhatalomként írható le, amely bár továbbra is megtartja a civil hatalom egyes normatív elemeit, de egyben egyértelmű elmozdulást mutat egy realista hatalmi állam felé (lásd 3.2.2. alfejezet). Mindezen felül meg kell jegyezni, hogy a német külpolitika egyes területeinek értelmezéséhez az elméleti keretben (3. fejezet) ismertetett elméletek mindegyike alkalmazható egy-egy időszakban, így például a 2005-2013 közötti Oroszország-politika a kereskedőállami, a 2010 utáni Európa-politika a befolyásnövelő hatalmi állam elméletén keresztül értelmezhető.

A fentiek fényében jogosan merül fel, hogy a *Zeitenwende*-vel nem szakított-e Németország teljesen a civil hatalmi felfogással és nem válik-e egy katonai hatalommá, ahogy egyes szakértők állították. (Fix, 2024, p. 44; Ganter, 2022) A civil hatalmi szerepfelfogás mellett szól, hogy Németország mivel egyrészt Ukrajna támogatásával az államok önvédelmi jogát juttatja érvényre az ENSZ Alapokmányának megfelelően, így civil hatalomként viselkedik. (Harnisch, 2023) Másrészt a német közvélemény jelentős része (2022-2023-ban 70 százaléka) elutasítja a katonai vezetői szerepet, és továbbra is a diplomáciai eszközöket preferálja (Körber Stiftung, 2023, p. 9; Körber Stiftung, 2024, pp. 15, 17). Bár a kutatási

időszakon túl nyúlik, mégis szemléletes, hogy az ukrajnai biztonsági garancia kérdésében való német álláspont: míg Franciaország és Nagy-Britannia kezdettől fogva késznek mutatkozott katonai erőt telepíteni Ukrajnába, Németország láthatóan tartózkodott (Koenig & Schütte, 2025 p. 4). Harmadrészt Ukrajna támogatása során a Scholz-kormány a Joschka Fischer által megfogalmazott „soha többé háború" és „soha többé egyedül" elveket követve, a fegyverszállításokat utolsó eszközként alkalmazta. (Rödder, 2024) A fegyverszállításokon belül ráadásul a Scholz-kormány tartott az eszkalációtól, ezért fokozatosan tért át védelmi fegyverekről a támadó fegyverekre. A *Zeitenwende* hatása kapcsán érdemes megjegyezni, hogy Nyugat-Németország a hidegháború éveiben a NATO kollektív védelmének központi pillére volt, hadereje elérte a félmillió főt, védelmi költségvetése megközelítette az 5 százalékot, a szakirodalom mégis civil hatalomként kezelte. A Szövetségi Köztársaság soha nem volt pacifista a szó szoros értelmében. (Stengel, 2025 pp. 4, 7)

A civil hatalom mellett szól továbbra is, hogy a német szerepfelfogásban továbbra is hangsúlyos a normatív jelleg, a nemzetközi jog és az emberi jogok érvényesítése, a szabályalapú nemzetközi rendre való törekvés (annak ellenére, hogy ezen szempontok sokszor ellentmondásosan valósulnak meg a külpolitikai gyakorlatban). A vizsgált forrásokban is gyakrabban fordult elő az „emberi jogok támogatója" szerepkoncepció. Ezt támasztja alá, hogy a „korszakváltás" bejelentése után is a feminista külpolitika, amelynek központi eleme az emberi jogok érvényesítése, a Külügyi Hivatal prioritása maradt (Auswärtiges Amt, 2023). Leginkább a német kormányok külpolitikájának kettőssége (például 2022 óta a haderőreform, katonai segély Ukrajnának és mellette feminista külpolitika) ábrázolja, hogy a normák és a hatalmi politika realitásai egyaránt jelen vannak a német szerepfelfogásban, amely így leginkább egy poszt-civilhatalomként írható le. Ezen szempontokat a hatalmi állam, a kereskedőállam, a geoökonómiai hatalom elméletek nem tükrözik vissza. Ugyanezen következtetésre jutott Patrick Mello is, aki szerint Németország megtartotta a civil hatalom elveit, annak ellenére, hogy „Európa biztonságának garantálójaként" kíván fellépni (Mello, 2024, p. 5).

2014-2024 között érvényesült továbbá a poszt-civilhatalmi szerepfelfogás azon jellemzője, hogy Németország alapvetően törekedett a klasszikus civil hatalmi szerep-performanszra, azonban amikor a nemzetközi biztonság radikális változása miatt „sokkhatás érte" (például az Iszlám Állam felemelkedése vagy az Ukrajna elleni orosz invázió miatt), kilépett a civil hatalmi keretekből és inkább biztonságát maximalizálni kívánó hatalmi állami viselkedést tanúsított.

Fontos hangsúlyozni, hogy 1990 óta a német civil hatalmi szerepfelfogás folyamatos változáson megy keresztül és egyre inkább eltér a civil hatalmi ideáltípustól. Németország

nyíltabban vállalja fel nemzetközi szerepét és érdekeit, a multilateralizmust rugalmasabban kezeli, nemzetközi vezetői szerepet, vonakodva, de hajlandó felvállalni, továbbá a katonai erőt egyre inkább rugalmasan kezeli. A nemzeti érdekek felvállalásával Németország egyre inkább elmozdul a normalitás felé, vagyis egyre jobban válik hasonlóvá más államokhoz. (Tóth, 2021, p. 210; Bulmer & Paterson, 2010, p. 1073) Ennek fő oka nemcsak a posztbipoláris nemzetközi rendben bekövetkezett változások, hanem a német politikai eliten belüli generációváltás is. A fősodratú pártokon belül az újraegyesített Németországban szocializálódó új generáció kevésbé látja a német külpolitikát a II. világháborús bűntudaton keresztül, így nem éreznek szégyent, ha a német nemzeti érdekeket kell nemzetközi téren érvényesíteni, vagy ha kényszerítő erőt kell alkalmazni. (Lochocki, 2025)

Kétségtelen, hogy Németország poszt-civilhatalmi szerepfelfogása nem mondható feltétlenül stabilnak. Ahogy a „felelősséget vállaló Németország" szerepkoncepciónál kifejtettem, az SPD és a Zöldek az ukrajnai háború kitöréséig nem támogatták a védelmi kiadások 2 százalékra történő emelését, sem a nukleáris fegyverek hordozására alkalmas új vadászgépek beszerzését, az Európa-politikában pedig a tartományok és a Szövetségi Alkotmánybíróság korlátozza a szuverenitásátruházást. Az ukrajnai háború óta különösen erősödik a külpolitika belpolitizálódása, melyre jó példa, hogy a 2024-es kelet-németországi tartományi választások során a Sarah Wagenknecht Szövetség (*Bündnis Sarah Wagenknecht*, röviden BSW) az amerikai rakétatelepítéseket tematizálta, sőt az ukrajnai fegyverszállításokat tartományi vezető CDU-politikusok is ellenezték. (Vorreyer, 2024; Die Zeit, 2024) A politikai pártok között erősödnek azon erők (AfD, a Die Linke és a BSW), amelyek nem osztják a poszt-civilhatalmi szerepfelfogást, helyette inkább kereskedőállami (AfD) és pacifista békehatalmi (Die Linke, BSW) szerepfelfogást követnek. Ennek következményeként a kormánypártok is politikai nyomás alá kerülnek, így a poszt-civilhatalmi szerepfelfogás olykor a kormánypártokon belül is megkérdőjeleződik. A Merz-kormány első évéből ítélve valószínűsíthető, hogy a poszt-civilhatalmi szerepfelfogás ezen töredezettsége 2024 után is fennmarad. Ezt illusztrálja, hogy 2025 júniusában a szociáldemokrata párt több, mint száz tagja egy békemanifesztumot írt alá, amely ellenezte a fegyverkezést, helyette leszerelést és egy Oroszországgal kialakítandó új európai biztonsági architektúra létrehozását követelte. Ezenfelül a CDU-n belül egyes politikusok, mint például Jens Spahn frakcióvezető, az adósságfék meglazítását ellenezték, mások pedig az Északi Áramlat-2 gázvezeték helyreállítását szorgalmazták (Aggestam & Hyde-Price, 2025, p. 19).

Összefoglalva megállapítható, hogy Németország szerepfelfogása 2014-2024 között a 2005-2013 közötti időszakhoz képest megváltozott, amely a külpolitikai eszközök és stratégiák,

valamint a külpolitikai célok módosulásában nyilvánul meg. Németország 2014-2024 között módosult szerepfelfogása poszt-civilhatalomként írható le, amely egyfajta köztes szerepfelfogást jelent a klasszikus civil hatalom és a neorealista hatalmi állam között.

A fentiekben a források és az egyes szerepkoncepciók vizsgálatával Németország fő szerepfelfogását azonosítottam be. Ahogy az elméleti keretről szóló fejezetben kifejtettem, Maull civil hatalmi elméletének hiányossága, hogy mellőzi a szerepelmélet azon alapvetését, hogy a szerepfelfogások kérdés- és földrajz-specifikusak, valamint nem tükrözi Németország belső szerepfeszültségeit. A következő fejezetben ezen űrt betöltve, a német kül- és biztonságpolitika egyik legérzékenyebb területét, a fegyverexport-politikát vizsgálom meg, hogy mennyire egyeztethető össze a poszt-civilhatalmi szerepfelfogással.

5. NÉMETORSZÁG FEGYVEREXPORT-POLITIKÁJA 2005-2024 KÖZÖTT

Az alábbi fejezetben megvizsgálom Németország fegyverexport-politikáját a 2005 és 2024 közötti időszakra vonatkozóan, annak érdekében, hogy beazonosítsam, követte-e Németország fő szerepkoncepcióját, a civil hatalmat, illetve a poszt-civilhatalmat. Első lépésben röviden bemutatom a (nyugat)német fegyverexport-politika történeti fejlődését a 1945-től a 2000-es évekig, rámutatva a kezdetektől jellemző ellentmondásokra. Ezt követően megvizsgálom a német fegyverexport szabályozás jogi és politikai keretrendszerét, döntéshozatali rendszerét, valamint Németország nemzetközi fegyverzetkorlátozásban betöltött szerepét. Harmadik lépésben bemutatom a német fegyverexport-politika fejlődését 2005-2024 között, egyfelől a módszertani fejezetben ismertetett külpolitikai modellek indikátoraival összevetve, másfelől a német fegyverexport-politika fő eseményeit, fordulópontjait. Utóbbinál először a politikai kereteket ismertetem, miként jelent meg a fegyverexport-politika a koalíciós szerződésekben, politikai nyilatkozatokban és stratégiai dokumentumokban, ezt követően pedig elsődlegesen a GKKE éves jelentései alapján a kormányok fegyverexport-engedélyezési gyakorlatát mutatom be. A fegyverexport-politika változásának érzékeltetéséhez továbbá röviden kitérek a 2025. évi fejleményekre, amelyek a kisebbségi kormányzásra került Scholz-kormány utolsó hónapjaira, illetve a 2025. évi szövetségi választások eredményeként hatalomra került Friedrich Merz által vezetett kormány időszakára esnek.

5.1. A (nyugat)német fegyverexport-politika fejlődése 1945-től az ezredfordulóig

A Szövetségi Köztársaság hadiiparát és haditechnikai exportpolitikáját alapvetően befolyásolta a II. világháború és következményei. Németország 1945 előtt a világ egyik legjelentősebb fegyvergyártója volt, 1945 után azonban a szövetséges megszálló hatalmak szigorú korlátozásokat vezettek be Nyugat-Németországban a fegyverek fejlesztésére, gyártására és szállítására vonatkozóan. A nyugatnémet fegyvergyártást azonban már 1951-től engedélyezték, 1955-ben a szövetségesek átadták a nyugatnémet kormánynak a fegyvergyártás ellenőrzését (Wulf, 1988, pp. 321-322). Az 1954-es brüsszeli szerződés megtiltotta az NSZK számára a tömegpusztítófegyverek és a hagyományos támadó fegyverek (nagyhatótávolságú repülőgépek, rakéták, stratégiai bombázók, 3000 tonna feletti hadihajók és 350 tonna feletti tengeralattjárók) gyártását. A tömegpusztítófegyverek kivételével, ezeket a korlátozásokat fokozatosan feloldották (utoljára a nagyhatótávolságú rakéták gyártását 1984-ben) (Davis, 2002, p. 155). A hadiipari termelés a korai 1960-as évektől jelentősen megnőtt, megkezdődött

a fejlett amerikai fegyverrendszerek licensz alapú gyártása, illetve az első önálló tervezésű nehézfegyverek, így a Leopard harckocsik gyártása. Az 1980-as évek közepére a nyugatnémet hadiipar már képes volt ellátni a Bundeswehrt hagyományos fegyverek széles skálájával (Wulf, 1988, pp. 323-324; Maruzsa, 2012, p. 88).

A szigorú fegyverexport-szabályozás a hadiipar kiépülésével létrejött, melynek két pillérét, a Háborús Fegyverek Ellenőrzéséről szóló törvényt (*Gesetz über die Kontrolle von Kriegswaffen,* röviden *Kriegswaffenkontrollgesetz*) és a Külgazdasági törvényt (*Außenwirtschaftsgesetz*) 1961-ben elfogadták (ezekről lásd később). A gyakorlatban azonban a kormányok nem tartották magukat a szigorításokhoz. Az 1960-as évek közepéig az NSZK elsősorban elavult amerikai fegyvereket exportált katonai segélyek keretében. A korai években az NSZK katonai segélyeinek célja a Hallstein-doktrína[80] érvényesítése és az NDK diplomáciai térnyerésének megakadályozása volt a harmadik világ országaiban, például az újonnan függetlenné váló afrikai országokban (Wulf, 1988, p. 324). A fegyverszállításokat bár a kormány titokban végezte, azonban a sajtóba kiszivárogtak, súlyos botrányokat okozva. Az egyik első ilyen eset 1963-ban történt, amikor kiderült, hogy a Bundeswehr a nigériai légierőnek nemcsak repülőgépeket, hanem a katonai kiképzőket is biztosított. A katonai segélyprogramok kiemelt partnere Izrael volt, így például 1964-ben a kormány 150 harckocsi szállítását engedélyezte.[81] A nyugatnémet kormány gyakorlata ezáltal teljesen szembement antimilitarista retorikájával (Gray, 2016, pp. 332-333, 335, 338).

A nemzetközi fegyverkereskedelem 1970-es években történt kibővülésével, különösen az afrikai, ázsiai és latin-amerikai piacok megnyílásával a nyugatnémet hadiipari vállalatok világszinten is jelentős fegyvergyártókká váltak, annak ellenére, hogy az SPD-FDP koalíció szigorított fegyverexport-politikát ígért és 1971-ben kiadta az első fegyverexport-politikai irányelveket. Bár deklaráltan a nyugatnémet fegyvereladások fő célországai a NATO-tagállamok voltak, 1973-1977 között a fegyver- és kettős felhasználású termékek exportjának 70 százaléka irányult a harmadik világ országaiba. A növekedés oka leginkább a kettős felhasználású termékek exportja volt, amely révén az NSZK fegyvergyártó-technológiákhoz

[80] Walter Hallstein nyugat-német diplomatától eredeztetett (valójában Wilhelm Grewe-től származó) doktrína értelmében a Németországi Szövetségi Köztársaság nem tarthatott fenn diplomáciai kapcsolatokat olyan államokkal, amelyek elismerték a Német Demokratikus Köztársaságot.

[81] A (nyugat)német-izraeli haditechnikai együttműködés az 1950-es évek közepén kezdődött meg a diplomáciai kapcsolatok hivatalos felvétele előtt. A német II. világháborús szerep miatt azonban a fegyverzeti együttműködés rendkívül érzékeny terület volt, az exportált nyugatnémet haditechnikai eszközökről eltüntették a nyugatnémet jelzéseket, az Izraelnek szánt német hadihajókat és tengeralattjárókat francia és brit kikötőkben építették. Az együttműködés gyakran a BND-n és a Moszadon keresztül történt. Az együttműködés titkos jellege az újraegyesítés után is megmaradt. Különösen kényes volt a Schröder-kormány számára, amikor 2002-ben rövid időre leállította a fegyverszállításokat Izraelnek, amiért hadereje bevonult a palesztin autonóm területekre (Nassauer & Steinmetz, 2003, pp. 6-9).

juttatta az importőröket, továbbá a kormányok szívesebben engedélyezték hadihajók, tengeralattjárók, illetve könnyű- és kézifegyverek exportját. A CDU-FDP koalíció az 1982-ben kiadott újabb fegyverexport-politikai alapelvekkel lényegében tovább lazította az exportpolitikát, három évvel később a kormány arról is döntött, hogy az ASEAN-országokat stratégiai okokból a NATO-tagállamokkal egyenrangúként fogja kezelni. 1983-ban a nyugatnémet kormány elsőként írt alá fegyverzeti együttműködésről szóló szerződést egy harmadik világbeli országgal, Szaúd-Arábiával (Davis, 2002, pp. 155-157, 181-182). 1980-1981-ben az is felmerült, hogy a Helmut Schmidt vezette kormány közel 150 Leopard 2 harckocsit és további páncélozott harcjárművet adjon el az öböl-menti monarchiának, az üzlet azonban megosztotta a parlamenti pártokat és súlyosan kockáztatta az izraeli-nyugatnémet kapcsolatokat, ezért Schmidt végül lemondott az exportról (Althaus, 2024).

A nyugatnémet fegyverexport-politika kezdettől fogva egyfelől a szigorítást követelők, másfelől a szigorítást ellenzők közé került. Míg az előbbi tábort leginkább az SPD, majd a Zöldek, illetve nem-kormányzati szervezetek, a keresztény egyházak, békemozgalmak, újságírók és akadémikusok alkották, az utóbbit a CDU-CSU, a döntéshozók és a hadiipari lobbi adta. A szigorítást támogatók döntően morális okokra, a szigorítást ellenzők Németország nemzetközi szerepvállalására hivatkoztak (Davis, 2002, pp. 160-161). A két álláspont közötti vita dinamikájára jellemző volt, hogy a hatalomra kerülő kormányok szigorított fegyverexport-politikát ígértek, azonban a gyakorlatban különböző stratégiai okokra hivatkozva lazítottak a fegyverexporton (Krause, 2012).

Az 1980-as évek végén, 1990-es évek elején exportbotrányok sorozata történt, amelyekben német hadiipari vállalatok tömegpusztító fegyverek előállítására alkalmas kettős felhasználású technológiákat és anyagokat adtak át harmadik országoknak. Az esetek nyilvánosságra kerülése botrányokat okozott, amely szigorításra késztették a kormányt.[82] 1989-1992 között a kormány exportszigorításokat vezetett be a kettős felhasználású termékekre vonatkozóan, megnövelte a törvénysértésekre kiszabható büntetéseket és új, különálló ügynökségként hozta létre a Vámnyomozó Hatóságot (*Zollkriminalamt*, röviden ZKA) és a Szövetségi Gazdasági és Kivitelellenőrzési Hivatalt (*Bundesamt für Wirtschaft und Ausfuhrkontrolle*, röviden BAFA).

[82] Így például 1989 januárjában nyilvánosságra került, hogy nyugatnémet vállalatok vegyianyagokat és technológiát szállítottak Líbiának, ahol ezekből vegyifegyvereket állítottak elő, 1990-ben pedig kitudódott, hogy nyugatnémet vállalatok aktívan részt vettek iraki vegyifegyverek kifejlesztésében és Scud-rakéták hatótávolságának növelésében. Utóbbi eset miatt Genscher külügyminiszter egyfajta „Canossa-járásra" kényszerült Izraelbe, valamint a német kormány 1,3 milliárd értékű segélycsomagot adott Izraelnek (Crawford, 2007, pp. 152-153; Hevő, 2014, pp. 116, 123-125). Ezenfelül több olyan eset is kiderült, amely során német vállalatok küszöbállamok nukleáris fegyverprogramjaihoz hozzájárultak, így például 15 éven keresztül a Hempel vállalat közel 500 tonna nehézvizet szállított Izraelnek, Argentínának, Pakisztánnak és Indiának (Kelle, 1999, pp. 78-79).

A szigorítás keretében 1991-ben és 1994-ben emberi jogi sértésekre hivatkozva a kormány ideiglenes fegyverembargót vetett ki Törökországra. A fegyverexport következő jelentős növekedése 1990-1996 között történt, amikor az egyesítés után Németország megvált a keletnémet haditechnikai eszközöktől, így szállított többek között Magyarországnak is[83] (Davis, 2002, 183-184).

Összességében a II. világháborús pusztítások és Németország világháborús szerepvállalása ellenére a német hadiipar hamar talpra állt és 20 éven belül ismét az élvonalba került. Németország a II. világháborútól napjainkig tartó időszakban a világ öt első fegyverexportőrének egyike lett. Kutatásunk szempontjából releváns tanulság, hogy a nyugatnémet fegyverexport-politikában szinte kezdettől fogva biztonságpolitikai és gazdasági szempontok játszottak szerepet, nem pedig az értékorientáció. Az NSZK fegyverexport-politikája bár deklaráltan szigorított volt, tényleges politikai cselekményeiben és exportvolumenében egy aktív fegyverexportőrnek bizonyult, amely igyekezte hadiiparának nemzetközi versenyképességét megtartani. A politikai deklarációk és a tényleges gyakorlat közötti ellentmondást jól érzékeltette Franz-Josef Strauß, mikor arról kérdezték, hogy mi a véleménye a feszültségövezetekbe való fegyverszállításokról: "Ez is egyike azoknak a felszínes, giccses formuláknak, amelyek attól még nem lesznek jobbak, hogy már a CDU/CSU-kormányok előre megfogalmazták őket. Egyáltalán nem értem, mit keresnek fegyverek feszültségmentes területeken" (Der Spiegel, 1978). A nyugatnémet fegyverexport-politikai gyakorlat ellentétben állt a Hanns W. Maull által megállapított civil hatalmi szerepfelfogással és inkább a kereskedőállami, illetve a hatalmi állami modellt tükrözte.

5.2. A német fegyverexport-szabályozás nemzeti és nemzetközi kerete

5.2.1. Nemzeti keret

Németországban napjainkban is a haditechnikai eszközök kivitele szigorú és összetett törvényi keretek közé van szorítva. A szövetségi törvények, a szövetségi alkotmány, valamint az uniós, illetve nemzetközi szabályozás szorosan összefonódik. Ez egyaránt vonatkozik az engedélyezési eljárásokra és a végrehajtó szervek részéről fennálló tájékoztatási kötelezettségre is. Az alábbiakban elsősorban a német nemzeti szabályozásokat tekintem át, míg az uniós és nemzetközi szabályozást csak érintőlegesen, mivel utóbbiról bőségesen rendelkezésre áll magyar nyelvű szakirodalom is.

[83] A magyarországi német fegyverszállítások ügyéről lásd: Hettyey, 2015b.

A hivatalos német szabályozás minden haditechnikai eszközre (*Rüstungsgüter*) kiterjed, amelyeken belül megkülönböztet „háborús fegyvereket" (*Kriegswaffen*) és egyéb haditechnikai eszközöket (*sonstige Rüstungsgüter*).[84] Ezen fegyverkategóriákat a Háborús Fegyverek Ellenőrzéséről szóló törvény részletezi. Az ezen kívüli hadianyagok listáját a Külgazdasági rendelet (*Außenwirtschaftsverordnung*) melléklete tartalmazza, amely követi az Európai Unió közös katonai listáját és a Waseenaari Megállapodás listáját. A kiviteli lista első szakaszának „A" része fegyvereket, hadianyagokat, lőszereket, a „B" része kettős felhasználású termékeket tartalmaz (BMWK, 2023, pp. 11-12, 76-78).

A német jelentések megkülönböztetnek egyedi (*Einzelgenehmigungen*) és nyílt vagy másnéven kollektív (*Sammelausfuhrgenehmigungen*) fegyverexport-engedélyeket. Az „egyedin" az egyszeri tranzakciókra kiadott engedélyeket értik, míg a „kollektív exportengedélyek" haditechnikai eszközök gyártási fázisaira vonatkoznak, amelyek során ipari együttműködés keretében a haditechnikai eszközöket rendszeresen exportálják és importálják. Ideértik a fenntartással és javítással kapcsolatos termékmozgásokat is. Kollektív exportengedélyeket elsősorban a legmegbízhatóbb partnereknek, az EU- és NATO-tagállamoknak, illetve NATO-val egyenrangú államoknak adnak ki, harmadik országoknak csak csekély mértékben. Kiadási eljárásukra ugyanazon szabályok és elvek érvényesek, mint az egyedi engedélyekre.

A fegyverexportot az Alaptörvény, a Háborús Fegyverek Ellenőrzéséről szóló törvény, a Külgazdasági törvény és a Külgazdasági rendelet szabályozza. Az Alaptörvény 26. cikkelyének 1. bekezdése leszögezi, hogy „A népek békés együttélését zavarni képes és azzal a szándékkal végrehajtott cselekmények, különösen a támadó háború előkészítése, alkotmányellenesek." Következésképpen Németország területéről nem származhat olyan cselekmény, amely a nemzetközi békét fenyegeti, beleértve a fegyverexportot is. Továbbá a 2. bekezdése értelmében „A háborús célokra szánt fegyverek, gyártása, szállítása és forgalmazása csak a szövetségi kormány engedélyével lehetséges. Ennek részleteit egy szövetségi törvény szabályozza" (Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland, 1949, 26. cikkely, 1-2. bekezdés). A fegyverexport a gyakorlatban a Szövetségi Gazdasági és Energiaügyi Minisztérium (2021-2025

[84] A háborús fegyverek olyan haditechnikai eszközök, amelyek önmagukban vagy más rendszerekkel összekötve, emberek elleni pusztításra vagy károkozásra képesek és amelyeket fegyveres konfliktusok során alkalmaznak. A háborús fegyverek listájába egyrészt a tömegpusztítófegyverek tartoznak, amelyek gyártásáról és előállításáról Németország lemondott, másrészt 11 kategóriába osztott hagyományos fegyverfajta: 1) rakéták; 2) harci repülőgépek és helikopterek; 3) hadihajók, tengeralattjárók és támogató-kiszolgáló hadihajók; 4) harcjárművek (harckocsik és egyéb páncélozott harcjárművek); 5) lőfegyverek; 6) könnyű páncéltörők, lángszórók, aknavetők; 7) torpedók, bombák, aknák; 8) egyéb lőszerek; 9) egyéb komponensek; 10) lőszeradagolók; 11) tartós vakságot okozó lézerfegyverek. (Lásd a 2.2. fejezetben).

között a Szövetségi Gazdasági és Klímaügyi Minisztérium) kompetenciájába tartozik (Grebe, 2013, p. 13). A háborús fegyverek és az egyéb haditechnikai eszközök exportját két külön törvény szabályozza: míg előbbit a Háborús Fegyverek Ellenőrzéséről szóló törvény, utóbbit a Külgazdasági törvény (lásd az 1. függelék 8. ábráján).

A háborús fegyverek esetében az exportengedélyt kötelezően el kell utasítani, ha fennáll annak a veszélye, hogy a háborús fegyverek békét sértő cselekményhez kerülnek felhasználásra, sérti a Németországi Szövetségi Köztársaság nemzetközi jogi kötelezettségeit vagy a kérelmező nem rendelkezik a cselekményhez szükséges megbízhatósággal. A háborús fegyverek exportjához szükség van egy Külgazdasági törvény szerinti engedélyre, valamint további egy, a Háborús Fegyverek Ellenőrzéséről szóló törvény szerinti engedélyre. Ráadásul minden, a háborús fegyverekkel összefüggő tevékenységhez (beleértve az előállítást, beszerzést, átadást, közvetítést) egy előzetes engedélyre is szükség van. Minden ilyen fajta kereskedelmi ügylet esetében az engedélyező hatóság a Szövetségi Gazdasági és Energiaügyi Minisztérium, továbbá a Háborús Fegyverek Ellenőrzéséről szóló törvény szerinti engedélyek kiadásáért a Szövetségi Pénzügyminisztérium, a Szövetségi Belügyminisztérium, illetve a Szövetségi Védelmi Minisztérium felelős saját tevékenységi körében (BMWK, 2023, pp. 11-12).

Az egyéb haditechnikai eszközök szabadkereskedelmi termékeknek minősülnek és a kérelmező alapvetően exportálhatja ezeket, ha Németország biztonsági érdekei biztosítottak, a népek békés egymás mellett élése és Németország külkapcsolatainak megzavarása megelőzhető. Az egyéb haditechnikai eszközök esetében a Szövetségi Gazdasági és Energiaügyi Minisztérium alá tartozó BAFA dönt arról, hogy a termékek engedélykötelesek-e vagy sem. Amennyiben engedélykötelesek, úgy a Szövetségi Gazdasági és Energiaügyi Minisztérium, konzultálva a Külügyi Hivatallal és esettől függően a Szövetségi Védelmi Minisztériummal, dönt arról, hogy megadja-e az engedélyt vagy sem. Ezen eszközök esetében nincsen szükség további exportengedélyre, ellentétben a háborús fegyverekkel (Béraud-Sudreau, 2019, p. 83).

A kiemelt politikai jelentőségű ügyleteket a BAFA a szövetségi kormány elé terjesztheti. Azon export esetében, amelynél a célország, a haditechnikai eszköz jellege vagy az üzlet volumene politikailag különösen érzékeny, a Szövetségi Biztonsági Tanács (*Bundessicherheitsrat*) dönt, amelyet a kancellár elnököl, tagjai a kancelláriát vezető miniszter, a külügyminiszter, a védelmi miniszter, a pénzügyminiszter, a gazdasági miniszter, a belügyminiszter, az igazságügyi miniszter és a nemzetközi fejlesztési miniszter. Ahogy a háborús fegyverek, úgy az egyéb hadianyagok esetében is a kormány az exportengedélyek

kiadásakor a Politikai Alapelveket, az EU közös álláspontját és a Fegyverkereskedelmi Szerződést követi (BMWK, 2023, pp. 12-13). A testület leginkább a vállalatok előzetes megkereséseit tárgyalja meg, emellett konkrét engedélyek kiadásáról is dönt, utóbbi azonban különösebb tárgyalás nélkül történhet. Konkrét engedélyeket leginkább akkor tárgyal meg, ha vagy nem történt előzetes megkeresés, vagy ha arról a tanács valamely tagja megváltoztatta álláspontját. A tanács továbbá megtárgyalhatja a célországok helyzetét és a célországba irányuló fegyverexport-engedélyezési gyakorlatot. A döntéseket egyszerű többséggel hozza, egyenlő szavazat esetén a kancellár szavazata számít. A Szövetségi Biztonsági Tanács ülései, napirendje, döntései titkosak (Nassauer, 2012).

Az exportkérelmezőnek még a szerződéskötés előtt lehetősége van úgynevezett előzetes megkeresésre (*Voranfrage*), amelyről a szövetségi kormány dönt (BMWK, 2023, pp. 12). Ezen gyakorlat lehetővé teszi, hogy a vállalatok az exportengedély-kérelem beadása előtt tájékozódjanak, és ezáltal elkerüljék, hogy az elutasított engedély nyilvánosságra kerüljön. Az előzetes megkeresés gyakorlatának köszönhetően a hatóságok kevés kérelmet utasítanak el. Így például 2014-ben 12 000 kérelmet pozitívan bíráltak el 100-at utasítottak el, 2023-ban 9524 kérelemből 45-t utasítottak el (BMWE, 2014, pp. 20, 23; BMWK, 2023, pp. 25, 28).

5.2.1.1. Politikai Alapelvek és kézifegyver-alapelvek[85]

A német szövetségi kormányok 1971-ben, 1982-ben, 2000-ben, majd legutóbb 2019-ben adtak ki Politikai Alapelveket. Az Alapelvek egyfajta útmutatóként szolgálnak az engedélyezési szervek számára az exportkérelmek megítélésében és jóváhagyásában. Mivel azonban a szövetségi kormány fogadta el őket, jogilag nem kötelező érvényűek (Brzoska, 2007, p. 652). 1982-től az Alapelveket a nyilvánosság számára is elérhetővé tették, így nemcsak a kormányok magukkal szembeni kötelezettségeit jelentik, hanem a politika nyilvános megítélésének fokmérőjének is számítanak (Horn, 2016, p. 59).

A kutatásom szempontjából releváns 2000-ben felülvizsgált Politikai Alapelvek (*Politische Grundsätze*) röviden a következők voltak:

- Az emberi jogi helyzetet minden exportdöntésnél figyelembe kell venni a fogadó országban. Amennyibben felmerül a gyanú, hogy a szállítandó katonai eszközöket belső elnyomásra vagy az emberi jogok rendszeres megsértésére vetik be, az exportot nem hagyják jóvá. (Itt meg kell jegyezi, hogy ezzel szemben az EU közös álláspontja enyhébb követelményeket támaszt, mivel ott a belső elnyomás nem „felmerülő

[85] Az alfejezet részben korábbi tanulmányom alapján készült (Speck, 2018, pp. 102-103).

gyanújaként", hanem „nyilvánvaló kockázata" esetén kell megtagadni az engedélyt.) (Tanács 2008/944/KKBP közös álláspont, 2008, 2. cikk (2) bekezdés)

- A fegyverexportban különbséget kell tenni egyfelől az EU- és NATO-tagállamok, illetve a NATO-tagokkal egyenrangú országok (utóbbiak Ausztrália, Új-Zéland, Japán és Svájc), másfelől a többi ország, úgynevezett harmadik országok (*Drittländer,* vagyis minden olyan ország, mely nem EU- vagy NATO-tag, illetve nem NATO-val egyenrangú) között. Az EU- és NATO-tagállamok, illetve a NATO-val egyenrangúként kezelt államokba alapvetően nem lehet korlátozni a fegyverexportot, kivéve, ha különleges politikai okok állnak fenn az egyes esetekben. Harmadik országok esetében szigorított exportpolitikát kell folytatni az engedélyek megadásánál.
- Az EU- és NATO-tagállamokkal, illetve az ezekkel egyenrangú államokkal való fegyverzeti együttműködések exportpolitikai következményeit a partnerekkel közösen kell megvizsgálni a megállapodások megkötése előtt. Az együttműködések során a kormány a lehetőségekhez mérten érvényre kívánja juttatni a Politikai Alapelveket. A kormány mérlegeli az együttműködési érdekeket és a szigorított fegyverexport-politika elvét, különösen az emberi jogi kritériumokat.
- A harmadik országok esetében háborús fegyverek exportja csak kivételes esetekben engedélyezhető, ahol az egyes esetekben Németország sajátos kül- és biztonságpolitikai érdekei támogatják az engedély megadását. Egyéb hadianyagok esetében engedély a Külgazdasági törvény keretében adható ki. E korlátozások keretében a fogadóország jogos biztonságpolitikai érdekei is figyelembe vehetők, főleg abban az esetben, ha a biztonságpolitikai érdekek egybeesnek nemzetközi érdekekkel is. Ilyen érdekek lehetnek a terrorizmus vagy a kábítószer-kereskedelem elleni küzdelem. Foglalkoztatáspolitikai szempontok nem játszhatnak döntő szerepet.
- Háborús fegyverek és háborús fegyverekhez kapcsolódó egyéb hadianyagok szállítása nem engedélyezett olyan országokba, amelyek fegyveres konfliktusokban vesznek részt, vagy ahol fegyveres konfliktus kitörése fenyeget. A külső fegyveres konfliktusban résztvevő országokba történő szállítások, vagy olyan országokba, ahol fennáll az ilyen konfliktusok kitörésének veszélye, nem engedélyezhetők, kivéve, ha az ENSZ Alapokmány 51. cikke szerinti eset áll fenn.

- Az emberi jogi kritériumok, valamint a fogadó ország külső és belső helyzetén kívül figyelembe kell venni, hogy a fegyverekre fordított aránytalan kiadások nem akadályozzák-e az ország fenntartható fejlődését.
- További kritériumok, hogy a fogadó ország miként viszonyul a szervezett bűnözéssel és a terrorizmussal szembeni küzdelemhez, illetve a nemzetközi jog betartásához.
- Háborús fegyvereket és háborús fegyverekhez köthető hadianyagokat csak a szövetségi kormány írásbeli beleegyezésével lehet harmadik országokba újra exportálni.
- A Politikai Alapelvekben szerepel továbbá, hogy a fegyverexportról Németország szövetségi kormánya évenként széleskörű, nyilvánosan elérhető fegyverexport-jelentéseket ad ki, melyek pontosan részletezik, mennyi engedélyt adtak kitámadó fegyverek és egyéb hadianyagok kivitelére. Mindezt országcsoportonként részletezik, ideértve az EU- és NATO-tagokat, illetve a velük egyenrangú és az egyéb országokat (Politische Grundsätze, 2000).

A 2000-ben kiadott Politikai Alapelveket követve a III. Merkel-kormány 2015-ben kiadott külön alapelveket a könnyű- és kézifegyverek, illetve lőszereik exportjára vonatkozóan (*Grundsätze der Bundesregierung für die Ausfuhrgenehmigungspolitik bei der Lieferung von Kleinen und Leichten Waffen, dazugehöriger Munition und entsprechender Herstellungsausrüstung in Drittländer*). Ezek lényege a következő volt:

- A kormány nem adhat ki exportengedélyt olyan komponensek és technológiák kivitelére harmadik országokba, amelyek révén új gyártósor létesíthető könnyű- és kézifegyverek, illetve lőszereik előállítására.
- Harmadik országokban lévő nem állami szereplők számára történő szállításra alapvetően nem adható ki exportengedély.
- A végfelhasználói nyilatkozatban a fogadó félnek kötelező vállalást kell tennie arra vonatkozóan, hogy a könnyű- és kézifegyvereket, illetve a hozzájuk tartozó lőszereiket, és gyártási berendezéseiket a kormány hozzájárulása nélkül nem adhatják tovább.
- A könnyű- és kézifegyvereket jogilag kötelező jól látható, olvasható és helyreállítható jelöléssel ellátni (BMWE, 2015b).

A IV. Merkel-kormány a hazai kritikákra reflektálva 2019-ben új Politikai Alapelveket adott ki, amelyek nagyrészt megfeleltek a korábbiaknak, de hoztak szigorításokat. Az új Alapelvek legfontosabb változásai következők voltak:

- Szigorításokat hozott a könnyű- és kézifegyverek exportjában, melyet harmadik országokba „alapvetően" nem lehet többé engedélyezni. (Az „alapvetően" szó azonban arra enged következtetni, hogy a kormány fenntartja a lehetőséget kivételekre, továbbá a szöveg nem rendelkezik a kézifegyverlőszerek kiviteléről. A 2019-es Politikai Alapelvek azonban így is szigorítást jelentenek, mivel a 2015-ös Kézifegyverek Alapelvek csak a harmadik országbeli nem állami szereplőknek való kivitelt tiltotta.)
- Az Alapelvek már hivatkoznak a szállítás utáni és helyszíni ellenőrzésekre, ehhez azonban szükséges a fogadóország beleegyezése.
- Fontos változás, hogy a kormánynak a német fegyvergyártás külföldre telepítését is vizsgálnia kell, hogy az mennyire felel meg a szigorított fegyverexport-politikának. Amennyiben nem, úgy a kormány exporttilalmat vezethet be az adott német technológiával gyártott haditechnikai eszközökre.
- Az új Politikai Alapelvek szorgalmazzák az európai fegyverzeti együttműködést az európai védelmi ipari bázis megerősítése érdekében. Az Alapelvek kifejezetten utalnak a „*de minimis*" szabályra, vagyishogy a közösen gyártott haditechnikai eszközök exportja esetén a német kormány csak akkor emelhet kifogást, ha a német komponensek aránya meghalad egy bizonyos arányt.
- Az Alapelvek továbbá leszögezik, hogy a kormány az éves jelentéseket még a nyári parlamenti szünet előtt közzé teszi, valamint, hogy az éves jelentéseken felül féléves jelentéseket is kiad, továbbá, hogy tájékoztatnia kell a parlamentet azon lezárt exportengedélyekről, amelyekről a Szövetségi Biztonsági Tanács döntött (GKKE, 2019, pp. 17-21; Politische Grundsätze, 2019). A félévenkénti jelentés tevés a 2013-as CDU-CSU-SPD koalíciós szerződésben tett vállalásoknak tett eleget (BMWE, 2014, pp. 11).

A 2000-es és 2019-es Politikai Alapelvek szerint is fegyverexport-engedély csak akkor adható ki, ha biztosított a haditechnikai eszközök végső rendeltetései helye a fogadó országban. Amennyiben a végfelhasználással kapcsolatban kétségek merülnek fel, az exportkérelmet elutasítják. A kormány ezenfelül 2015 júliusában szállítás utáni ellenőrzéseket (*Post-Shipment-Kontrollen*) vezetett be bizonyos export esetében, amelyet a szállítást követően, a fogadó országban hajtanak végre. Az ellenőrzésekkel azt vizsgálják, hogy az EU-n és NATO-n kívüli harmadik országokban eleget tesznek-e a végfelhasználási nyilatkozatban tett vállalásoknak. Amennyiben ezeket megsértik vagy a helyszíni ellenőrzéseket megtagadják, a fogadó országot

kizárják további fegyverek szállításából. A könnyű- és kézifegyverek harmadik országokba történő kivitele esetén már az engedélyezés időpontjában szükség van a fogadó ország előzetes hozzájárulásához, hogy a végfelhasználást ellenőrizni tudják. A szállítás utáni ellenőrzéseket a BAFA és az illetékes német külképviselet végzi (BMWK, 2023, pp. 15-16). A szövetségi kormányok és a 2019-es Politikai Alapelvek azonban nem tisztázták, hogy a szállítás utáni helyszíni ellenőrzéseket a kézifegyvereken túl más fegyverek végfelhasználási ellenőrzésére is kiterjesztik (GKKE, 2019, p. 19).

A politikai elvek gyakorlatba való átültetéséről betekintést adott Sigmar Gabriel gazdasági miniszter 2014. október 8-án elmondott beszédében. Eszerint az engedélyezés során az alábbi kettő fő lépést kell követni:

1) A fogadó ország vizsgálata: meg kell vizsgálni annak kockázatát, hogy a fegyvereket bevethetik-e belső elnyomásra, figyelembe kell venni a demokratikus és jogállamisági intézmények helyzetét. Ezt követően meg kell vizsgálni a fogadóország külpolitikai magatartását, majd az ország belső biztonsági helyzetét.
2) Az exportálni kívánt haditechnikai eszközök vizsgálata: amennyiben nehezen prognosztizálható az ország stabilitása, figyelembe kell venni a haditechnikai eszköz tartósságát különösen a nehézfegyverek és gyártóhelyek esetében. A döntés során fel kell mérni az exportált eszköz bevetési lehetőségeit, támadó vagy defenzív fegyverről van-e szó, elnyomásra vagy határőrizetre használható. Végezetül a szállítást követően ellenőrizni kell a haditechnikai eszközt, különös tekintettel a kézi- és könnyűfegyverekre (Gabriel, 2014).

(A német fegyverexport-engedélyezés folyamatát és nemzeti szabályozását 4. melléklet 19. ábrája foglalja össze.)

5.2.2. Nemzetközi fegyverexportellenőrzési rezsimek

A német fegyverexport-szabályozás Európai Uniós és más nemzetközi szabályrendszerekbe, rezsimekbe ágyazott. Ahogy a „nemzetközi béke és biztonság támogatója” szerepkoncepciónál röviden írtam, Németország mindig is nagyrészt aktív támogatója volt a különböző nemzetközi fegyverzetkorlátozási és leszerelési rezsimeknek. Ez általában véve érvényes a hagyományos, illetve a nukleáris, vegyi és biológiai fegyverzetkorlátozásra. Mivel a fegyverexport-politika szervesen kapcsolódik a hagyományos fegyverek kereskedelmét korlátozó rezsimekhez, ezért érdemes röviden kitérni Németország e téren való tevékenységére is.

A fegyverexport-politikában kiemelt szerepet töltenek be a fegyverembargók, melyeket az ENSZ, az Európai Unió és az EBESZ hirdet meg. A hivatalos német kormányzati álláspont szerint ezeket a fegyverexport-politikának be kell tartania (BMWK, 2023, p. 17).

Bár az Európai Unió Működéséről szóló Szerződés értelmében a fegyverexport tagállami hatáskörbe tartozik, mégis vannak erre vonatkozó uniós szabályozások. A legfontosabb az Európai Unió Tanácsának 2008. december 8-i 2008/944/KKBP közös álláspontja a katonai technológia és felszerelések kivitelének ellenőrzésére vonatkozó közös szabályok meghatározásáról, amely a korábbi, 1998 óta érvényes fegyverexporttal kapcsolatos uniós magatartási kódexet (Council, 1998) váltotta fel. A közös álláspont nyolc, jogilag kötelező kritériumot tartalmaz, melyet minden uniós tagállamnak alapul kell venni az exportengedélyezések során. Ilyen kritériumok például, hogy a kiviteli engedélyt meg kell tagadni, ha az engedély megadása összeegyeztethetetlen az ENSZ, EU és EBESZ által hozott fegyverembargókkal, a tagállamok különböző fegyverzetkorlátozási rezsimekben vállalt kötelezettségeivel (például Atomsorompó-szerződés, Biológiai és Toxinfegyver-tilalmi Egyezmény, Vegyifegyver-tilalmi Egyezmény), a célországnak tiszteletben kell tartania az emberi jogokat, meg kell őrizni a regionális biztonságot és stabilitást, a katonai technológia vagy felszerelés nem juthat a fogadóországon belül más felhasználóhoz. A közös álláspont értelmében minden tagállamot tájékoztatni kell a kiviteli engedélykérelmek elutasításáról (Tanács 2008/944/KKBP közös álláspont, 2008, 2. cikk).

A kettős felhasználású termékek exportja esetében a német szabályozás alapvetően a mindenkori uniós szabályozáson, korábban az EU 2009/428 rendeletén, majd a 2024-ben életbelépett EU 2021/821 rendeletén alapul. Az EU rendelet csak azon termékek esetében ír elő engedélykötelezettséget, amelyek potenciálisan katonai célokra vagy tömegpusztító fegyverek előállítására felhasználhatóak. Ezenfelül az uniós tagállamok külön felsorolhatnak engedélyköteles termékeket, Németország esetében ezekről a Külgazdasági törvény és Külgazdasági rendelet külön rendelkezik. A kettős felhasználású termékek listáját rendszeresen frissítik. A felsorolt termékeken felül vannak további engedélyköteles termékek, amelyek a listán nem szerepelnek, ezek az úgynevezett „*cath all*” klauzula alá esnek. A klauzula tartalmazza, hogy egy listán nem szereplő termék engedélyköteles, ha az exportőr tudomást szerez arról, hogy a terméket tömegpusztító fegyverek vagy azok hordozóeszközeinek előállításához kívánják felhasználni, illetve, ha a célország fegyverembargó alá esik és a termékeket katonai célra felhasználhatják. A kettős felhasználású termékek exportjának engedélyezéséért a BAFA felelős (DIHK, 2024; BDSV, n.d.-a).

A nemzetközi szabályozás másik pillérét a Wassenaari Megállapodás[86] (*Wassenaar Arrangement on Export Controls for Conventional Arms and Dual-Use Goods and Technologies*) adja, melynek Németország 1996-ban társalapítója volt. A Wassenaari Megállapodás hadianyag listája irányadó a német kiviteli lista „A" része, továbbá az Európai Unió közös katonai listája számára (BMWK, 2023, pp. 18-19).

A fegyverexport-politika nemzetközi keretének szintén fontos eleme a 2014-ben hatályba lépett Fegyverkereskedelmi Szerződés (*Arms Trade Treaty,* röviden ATT)[87]. Németország, más EU-tagállamokkal együtt az ATT egyik fő támogatója volt az előkészítő tárgyalások során. Németország szorgalmazta, hogy az ATT a lehető legátfogóbb legyen, amely nemcsak az ENSZ-regiszter fegyverkategóriáira, illetve a könnyű- és kézifegyverekre, hanem a lőszerekre és a gyártólétesítményekre is vonatkozzon. A német diplomácia az emberi jogokat „vörös vonalként" határozta meg álláspontjában (GKKE, 2012, p. 100). Németország a Fegyverkereskedelmi Szerződés nyolcadik éves elnökségét töltötte be 2021-2022-ben, amely a szállítási utáni ellenőrzések gyakorlatának bevezetését szorgalmazta (Wisotzki, 2023, p. 23). Németország az ATT keretében a BAFA-n keresztül exportellenőrzési kapacitásfejlesztési, úgynevezett „*outreach*" programokat hajt végre az Európai Unió megbízásából, melyek célja a részes államok fegyverexport-ellenőrzési rendszerének kiépítésének támogatása. 2023-ban így például a BAFA Botswanának, Zambiának, Chilének, Perunak, Costa Ricának, Kolumbiának, Kazahsztánnak, Malajziának és Thaiföldnek nyújtott támogatást (BMWK, 2023, pp. 22-23).

Németország számos kezdeményezést támogatott vagy maga is kezdeményezett a könnyű- és kézifegyverek korlátozására az ENSZ Könnyű- és Kézifegyver Cselekvési Programjának (*UN Programme of Action*) keretében. Németország vezető szerepet vállal egy regionális nemzetközi szervezetek vagy civil szervezetek kezdeményezéseiben többek között Kelet-Afrikában, vagy Latin-Amerikában. Németország 2018-ban indította útjára Franciaországgal közösen a West-Balkan Roadmap kezdeményezést, melynek célja, hogy átfogó tervet alakítson ki a nyugat-balkáni régió kézifegyverellenőrzésére, 2020-ban hasonló kezdeményezést indított

[86] A jelenleg 42 részes állammal rendelkező rezsim lényegében a hidegháborús COCOM-lista utódja, amely a hagyományos fegyverek és kettős felhasználású termékek és technológiák exportját koordinálja, illetve összehangolja a részes államok exportpolitikáját vélemény- és információcsere révén. Az együttműködés azonban csak politikai jellegű, az exportellenőrzési elvek jogilag nem kötelezőek (Banai & Szatmári, 2013, pp. 242-243).

[87] A Fegyverkereskedelmi Szerződés az első jogilag kötelező érvényű nemzetközi szabályozás a hagyományos fegyverek nemzetközi kereskedelmére, beleértve a könnyű- és kézifegyvereket és lőszereket, illetve alkatrészeket. A részes államok kötelezettséget vállalnak arra, hogy ellenőrzés alá vonják a fegyverek kivitelét, behozatalát, transzferét, a közvetítői tevékenységeket és hogy az exportengedélyezéseket döntési kritériumok alapján végezzék. A Fegyverkereskedelmi Szerződés kimondja, hogy nem szabad engedélyezni olyan országokba fegyverek kivitelét, ahol az emberi jogok vagy a humanitárius jog súlyos megsértésének kockázata fennáll. A Fegyverkereskedelmi Szerződés jelen dolgozat írásakor (2025 augusztusában) 116 részes állammal részes állammal rendelkezett, további 26 állam aláírta, 53 állam még nem csatlakozott (ATT, d.n.).

a Karib-térségben. A Bundeswehr Verifikációs Központja rendszeresen szervez továbbképzéseket a fegyverraktárak biztonságáról ezen térségek országai számára (Wisotzki, 2023, p. 24).

A német fegyverexport-politika számára továbbá meghatározóak egyes humanitárius nemzetközi leszerelési rezsimek, különösen a taposóaknák betiltásáról szóló Ottawai Egyezmény és a Kazettás Lőszerekről szóló Egyezmény, amelyek megtiltják gyalogsági aknák, illetve kazettás lőszerek transzferét. 2019-ben a német kormány kezdeményezte az egyezmény negyedik felülvizsgálati konferenciáját az improvizált aknák és robbanóanyagok kezelése céljából. Ugyanígy Németország vezető szerepet játszott a Kazettás Lőszerekről szóló Egyezmény létrehozásában. Berlin aktívan kiállt a szerződés univerzalizálása érdekében is, így a 2016-os elnökség során programokat indított a részes államok készleteinek megsemmisítésének megkönnyítésére, továbbá a nem részes államokkal való katonai konzultációkra (Wisotzki, 2023, pp. 26-27). Németország továbbá támogató és kezdeményező szerepet tölt be a Rakétatechnológia Ellenőrzési Rezsimben (*Missile Technology Control Regime,* röviden MTCR)[88] is. 2015-ben Németország kezdeményezésére az MTCR részes államai elfogadták, hogy az export mellett a közvetítési ügyletekre is korlátozásokat vezessenek be nemzeti szabályozásukban. Németország kiállt továbbá az MTCR mellett, amikor a Trump-adminisztráció ki akarta vonni a drónokat az MTCR hatálya alól. Továbbá az MTCR-en kívül 2019-ben Németország elindította a *Missile Dialogoue Initiative* kezdeményezést, amely bizalomépítésként félig hivatalos szakmai-diplomáciai konferenciák révén kívánja elősegíteni az államok közötti dialógust a rakéták és egyes új fegyverkategóriák ellenőrzéséről (Schörnig, 2023, pp. 21-23).

Németország ezenfelül rendszeresen jelentést tesz az ENSZ fegyverkereskedelmi regiszterének és törekszik annak továbbfejlesztésére, így például 2016-ban, majd 2022-ben sikeresen kezdeményezte, hogy a drónokat és pilótanélküli helikoptereket is belevegyék a jelentésköteles fegyverek közé. Németország támogatja a könnyű- és kézifegyver proliferáció elleni ENSZ és EBESZ kezdeményezéseket, így például 2023-ban 20 millió eurót költött ilyen projektekre, ezzel a globálisan az egyik legnagyobb donor volt (BMWK, 2023, pp. 17, 19-21).

Összességében megállapítható, hogy Németország, annak ellenére, hogy a világ egyik vezető exportőre a hagyományos fegyverek kereskedelmében, a hagyományos

[88] Az 1987-ben alapított, jelenleg 35 részes államból álló rezsim célja a tömegpusztító robbanófejek hordozására képes rakéták és pilóta nélküli repülőeszközök proliferációjának megakadályozása összehangolt exportellenőrzés révén.

fegyverzetkorlátozási rezsimek egyik fő támogatójaként, sőt olykor kezdeményezőjeként lép fel (Wisotzki, 2023, p. 28).

5.2.3. Parlamenti ellenőrzés és transzparencia

Szakértői kritikák szerint a német fegyverexport-szabályozás hiányosságoktól szenved a parlament ellenőrzés és a transzparencia terén. Az Alaptörvény rendelkezése szerint mivel a kormány a felelős a fegyverexport engedélyezéséért, így más állami szervek, beleértve a Bundestagot is, kizártak a döntés folyamatból. A kormány nem közli a parlamenttel az egyes fegyverexport-engedélyezések okait, egyedül a Bundestag gazdasági bizottságának ad át egy jelentést a kiemelt ügyletekről, ennek tartalma azonban titkos a nyilvánosság számára. A kiemelt esetekben döntő Szövetségi Biztonsági Tanács szerepe pedig jogilag nem megalapozott, ezen funkciója a gyakorlatban alakult ki Konrad Adenauer kancellársága óta. Ülései nem nyilvánosak, az ott elhangzottak titkosak (Grebe, 2017, p. 186; Fuhrop, 2025, p. 16). A kormány és a parlament szerepét a Szövetségi Alkotmánybíróság 2014. október 21-i (2 BvE 5/11) döntése is megerősítette: bár elismerte a Bundestag korai információszerzési igényét, annak lehetőségéről azonban a szövetségi kormány dönthet. Az exportdöntések mögötti indokok titkossága ezáltal alkotmányjogilag védett (Bundesverfassungsgericht, 2014). Ezzel szemben például Nagy-Britanniában a parlamentnek van lehetősége befolyásolni a fegyverexport-politikát. A brit parlament alsóházában 1999 óta egy négytagú bizottság (*Quatripartite Committee*) foglalkozik a fegyverexportkérdésekkel, amely a védelmi, ipar, kereskedelmi, külügyi és fejlesztéspolitikai bizottságok tagjaiból áll és évente egyszer nyilvános meghallgatást tart. A bizottság bár magát a fegyverexport-döntéseket nem befolyásolhatja, azonban általános kérdésekről vagy az egyes döntések kapcsán meghallgatásokat tarthat, így például utólagosan betekintést nyerhet egyes konkrét döntések folyamatába. Svédországban bár nem formálisan, de szintén működik fegyverexporttal foglalkozó parlamenti bizottság, amely titkos üléseken politikai javaslatokat fogalmazhat meg egy-egy kritikus exportdöntés előtt, ezáltal biztosított a kormány és a parlament szoros együttműködése. A holland parlament szintén aktív szerepet tölt be a fegyverexport-politikában: a fegyverexport-jelentéseket félévente adja ki a kormány, amelyet a parlament megvitat, továbbá a parlamenti képviselők titkos ülés keretében további információkat kaphatnak az egyes ügyletekről. Az exportdöntésekbe azonban nincs beleszólása a parlamentnek. Ezzel szemben az Egyesült Államokban a Kongresszusnak megvan a lehetősége, hogy kétharmados többséggel megvétózhassa a kormány fegyverexport-döntéseit, bár az elnök hivatkozhat vészhelyzetre, amely lehetővé teheti az exportot, erről viszont részletes indoklást

kell bemutatnia. Az elnöknek ezenfelül a tervezett fegyverüzletről a Szenátus külügyi bizottságát előzetesen tájékoztatnia kell (Grebe & Roßner, 2013, pp. 9-13). Nemzetközi viszonylatban azonban a német Bundestag kétségkívül aktívan vesz részt a fegyverexporttal kapcsolatos vitákban, különösen 2013-2014 óta, így például képviselői 2016-ban 48, 2017-ben 28 parlamenti kérdést intéztek a kormányhoz. Annak ellenére, hogy például a francia kormány adatokat közöl minden leszállított haditechnikai eszköz értékéről (Németországban csak a háborús fegyverekről), a Bundestag képviselői általában jobban informáltabbak és aktívabbak a fegyverexporttal kapcsolatban (Béraud-Sudreau, 2019, p. 87).

A parlamenti ellenőrzéssel szorosan összefügg a transzparencia kérdése. 2014-ig a német kormányok csak évente adtak ki fegyverexport-jelentéseket, amelyek egy évvel a jelentéstételi év után jelentek meg. A III. Merkel-kormány 2014-től bevezette azt a gyakorlatot, hogy az éves jelentéseket még a nyári parlamenti szünet előtt közzé teszik, továbbá, hogy az éves jelentéseken felül, félévente időközi jelentéseket is kiadnak (BMWE, 2014, p. 11). A transzparencia szintén nőtt némileg azzal, hogy a már korábban említett 2014-es alkotmánybírósági döntés értelmében a Szövetségi Biztonsági Tanácsnak be kell mutatnia az általa hozott exportdöntések részleteit parlamenti képviselők kérésére (Béraud-Sudreau, 2019, p. 87). A transzparencia így kétségkívül nőtt, azonban a jelentésekkel kapcsolatban továbbra is fennmaradtak olyan hiányosságok, minthogy a jelentések tartalmáról és formájáról nem rendelkeznek a Politikai Alapelvek, ezzel kapcsolatban nincsenek jogszabályok vagy politikai vállalások (Grebe & Roßner, 2013, p. 15). Előfordult továbbá, hogy a jelentések és a kormány parlamenti tájékoztatása ellentétes információkat közölt az exportról, így például 2011-ben a harmadik országoknak nyújtott nyílt exportengedélyekről (Grebe, 2013, pp. 281-282).

Diederik Cops és szerzőtársainak komparatív kutatása rávilágít arra, hogy a kritikák ellenére európai összehasonlításban a német fegyverexport-politika transzparenciája és parlamenti részvétele mérsékelten magasnak mondható. Így például még Hollandiában és Svédországban magasabb a transzparencia, addig Portugáliában és Magyarországon alacsonyabb a transzparencia és a parlamenti részvétel is (Cops & Duquet & Gourdin, 2017, p. 83). A Small Arms Survey kutatóintézet legutóbbi transzparencia indexe (*Transparency Barometer*) szerint 2019-ben Németország az ötödik legátláthatóbb ország volt a könnyű- és kézifegyverexport terén, Svájc, Nagy-Britannia, Románia és Hollandia után (Small Arms Survey, p. 2). 2010-ben a harmadik helyet foglalta el Svájc és Nagy-Britannia után (Small Arms Survey, 2010).

5.2.4. Összefoglalás és értékelés

A fenti ismertetésből látható, hogy a német fegyverexport-politika erősen szabályozott, nemzeti és nemzetközi keretek közé szorított. A német szabályozásban megkülönböztetnek halált okozó háborús fegyvereket és egyéb haditechnikai eszközöket, melyek kivitelét két külön törvény szabályozza. Ezenfelül rendelkezésre állnak a kormányok által kiadott, jogilag nem kötelező érvényű fegyverexport-politikai irányelvek, amelyek döntően követik az Európai Unió közös álláspontjának kritériumait, a Wassenaari Megállapodás és Fegyverkereskedelmi Szerződés irányelveit. Utóbbi nemzetközi rezsimek fenntartásához és továbbfejlesztéséhez a hivatalos kormányzati álláspont kifejezetten proaktív, támogató és vezető szándékot mutat. A szabályozási rendszer komplexitása ellenére mégis tartalmaz potenciális kiskapukat (háborús fegyverek és egyéb hadianyagok megkülönböztetése), továbbá annak ellenére, hogy Németország hagyományosan transzparens és demokratikus országnak számít, a parlamenti ellenőrzés mégis korlátozott. Az átláthatóság bár 2014-től fejlődött, azonban például Svédországgal vagy Nagy-Britanniával szemben elmaradottabb, így a parlament kénytelen aktivitásával kompenzálni azt.

A fegyverexportszabályozás összetettsége azonban több ellentmondást is eredményez. Ahogy a GKKE 2013. évi jelentése fogalmazott, „A német fegyverkivitel szabályozása olyan normatív labirintusnak tűnik, amelyben könnyű eltévedni; a normák megváltoztatásának jogi lehetőségei és az ilyen változtatások tényleges hatásai nehezen átláthatók” (GKKE, 2013, p. 109). Egyfelől az Alaptörvény és a Háborús Fegyverek Ellenőrzéséről szóló törvény értelmében a hadianyagokkal való kereskedelem alapvetően tiltott, ezért gyártásuk és forgalomba hozataluk engedélyköteles, másfelől a Külgazdasági törvény a szabadkereskedelem elvét hangsúlyozza (GKKE, 2011, p. 49). A gyakorlatban a német szabályozás ezért különböztet meg háborús fegyvereket és egyéb hadianyagokat, azonban ezen különbségtétel kiskaput biztosíthat a vállalatok számára, hogy megkerüljék a szigorú szabályozást. A különbségtétel egyfelől némi mozgásteret biztosíthat az engedélyező szervek számára, hogy pontosan milyen hadianyagot minősítenek háborús fegyvernek, mivel a listák csak fegyverfajtákat sorolnak fel, másfelől a vállalatok is arra törekednek, hogy olyan kérelmet nyújtsanak be, amely a Külgazdasági törvény és nem a Háborús Fegyverek Ellenőrzéséről szóló törvény alá esik (Grebe & Roßner, 2013, pp. 14-15). További ellentmondás jelentkezik az engedélyezési kritériumok és a célországok megkülönböztetése között: a Politikai Alapelvek értelmében biztonságpolitikai mellett, emberi jogi és fejlesztési kritériumokat is figyelembe kell venni, ugyanakkor míg az EU-, NATO és NATO-val egyenrangú államoknak az export alapvetően engedélyezett, addig a harmadik országokba korlátozott (GKKE, 2011, pp. 51-52). A kettő szempont nem feltétlenül fedi

egymást, hiszen míg például Törökország NATO-tagállam, de az utóbbi években demokráciának aligha nevezhető és hajlamos megsérteni az emberi jogokat, addig Chile harmadik országnak minősül, amely 1990 óta demokráciának mondható.[89] Mindezt felülírhatják homályosan megfogalmazott nemzeti vagy szövetségi érdekek, amennyiben egy országgal stratégiai partnerség áll fenn.

A Politikai Alapelvek ezen ellentmondásai Bernhard Moltmann, a német fegyverexport-politika elismert kutatója szerint visszatükrözik a német koalíciós kormányzás sajátosságait. 2000-ben a vezető kormánypárt SPD a fegyverexporttal kapcsolatban kritikusabb koalíciós féllel, a Zöldekkel kötött kompromisszumot (Moltmann, 2012a). Ugyanezen jelenség a 2019-es Politikai Alapelveknél is megfigyelhető, ahol a vezető kormánypárt CDU-CSU egyezett ki a fegyverexport-politikával kritikusabb SPD-vel. A Politikai Alapelvek ellentmondásossága, illetve jogilag nem kötelező jellege összességében gyengíti az exportellenőrzési rendszert, amelyet a hadiipari vállalatok könnyedén kihasználhatnak, ahogy az az 1970-1980-as években is történt (Brzoska, 1989, p. 175).

Előrevetítve a külpolitikai modelleket, érdemes megfigyelni, hogy a német fegyverexport-szabályozás leginkább a civil hatalmi koncepciónak feleltethető meg, mivel a szabályozás alapvetően deklarált elve a szigorítás, az emberi jogok tisztelete és a nemzetközi béke és stabilitás megőrzése. A fegyverek és hadianyagok konfliktusövezetekbe való kivitele tiltott (kivéve az ENSZ Alapokmányának 51. cikkelye szerinti helyzetben). A német fegyverexport-szabályozás figyelembe veszi a célországok belpolitikai berendezkedését, továbbá támogatja az európai fegyverzeti integrációt, ugyanakkor érvényesíteni kívánja a német nemzeti normákat is. A civil hatalmi magatartás leginkább Németország nemzetközi fegyverzetkorlátozási és leszerelési rezsimekben betöltött szerepében tükröződik vissza, mivel ezekben aktív példamutató és kezdeményező szerepet vállal, ezáltal törekedve az erőszak korlátozására, a nemzetközi kapcsolatok „civilizálására”. A civil hatalmi fegyverexportellenőrzési rendszer ugyanakkor számos ellentmondással küzd: a Politikai Alapelvek értelmében a kül- és biztonságpolitikai szempontok olykor elsőbbséget élvezhetnek, továbbá a transzparencia és a parlamenti ellenőrzés nem teljeskörű. A hadianyagok és háborús fegyverek eltérő szabályozása, illetve a Politikai Alapelvek nem kötelező érvényű jellege pedig potenciálisan magában hordozza a szigorított exportellenőrzés fellazulásának lehetőségét. A német fegyverexportellenőrzési rendszer ellentmondásos jellegét jól kifejezte Katja Keul és Reinhard

[89] A chilei demokráciáról lásd bővebben: Thomázy, 2023, pp. 92-93

Bütikofer zöldpárti politikusok véleménye: „A német fegyverexportellenőrzési rendszer nem szigorított, hanem kiszámíthatatlan” (Keul & Bütikofer, 2019).

5.3. A német fegyverexport-politika fő irányai 2005-2024 között

A SIPRI adatai szerint 2014-2024 között Németország a világ ötödik legnagyobb fegyverexportőre volt az Egyesült Államok, Oroszország, Franciaország és Kína után, megelőzve az Egyesült Királyságot és Olaszországot. Ezzel szemben 2005-2013 között a harmadik helyet foglalta el az Egyesült Államok és Oroszország után, megelőzve Franciaországot, Kínát és az Egyesült Királyságot (lásd a 8. táblázatot).

Fegyverexportőrök	2005-2013	Fegyverexportőrök	2014-2024
Egyesült Államok	30%	Egyesült Államok	39%
Oroszország	25%	Oroszország	15%
Németország	**7,6%**	Franciaország	8,9%
Franciaország	6,6%	Kína	5,9%
Kína	4,2%	**Németország**	**5,7%**
Egyesült Királyság	4,0%	Egyesült Királyság	3,8%
Olaszország	2,7%	Olaszország	3,3%
Hollandia	2,6%	Izrael	3,0%
Ukrajna	2,4%	Spanyolország	2,7%
Spanyolország	2,3%	Dél-Korea	2,0%
Izrael	2,1%	Hollandia	1,7%
Svédország	1,8%	Törökország	1,2%

6. táblázat: A világ tíz legnagyobb fegyverexportőre és részesedésük (százalékban megadva) a globális fegyverkivitelből 2005-2013 és 2014-2024 között a SIPRI adatai szerint (Forrás: SIPRI, n.d.-c) (saját szerkesztés)

Összehasonlítva a két időszakot, látható, hogy a 7,6 és 5,7 százalékos részesedés az Egyesült Államokkal és Oroszországgal összehasonlítva nem kiemelkedő érték, mégis figyelemre méltó, hogy Németország megelőzte az Egyesült Királyságot és fej-fej mellett haladt Franciaországgal.[90]

A kézifegyverexport tekintetében a Small Arms Survey felmérései szerint elmondható, hogy Németország az egyik legfontosabb exportőr volt az Egyesült Államokkal, Brazíliával, Olaszországgal együtt, exportértékei 2001-2008 között 100-500 millió dollár között mozogtak, majd 2013-2017 között meghaladták az 500 millió dollárt. (Small Arms Survey, 2011, p. 1; Pavesi, 2013, p. 23; Florquin & Hainard & Jongleux, 2020, p. 21) Hozzá kell tenni, hogy a Small Arms Survey felmérései nem fedik teljesen a valóságot, mivel a fenti exportértékek

[90] Joachim Krause, a Kieli Egyetem Biztonságpolitikai Intézetének igazgatója több tanulmányában is amellett érvelt, hogy a SIPRI becslései eltúlozzák Németország valós nemzetközi fegyverkereskedelemben betöltött szerepét (Krause, 2013; Krause, 2019, 141). Tanulmányaiban helyette az Egyesült Államok Kongresszusi Kutató Szolgálatának (angol rövidítésben CRS) adataira hivatkozik. A CRS adatai szerint bár Németország valóban hátrébb kerül a világ vezető fegyverexportőreinek rangsorában, azonban 2008-2011 között és 2012-2015 között így is a hatodik helyet foglalta el (CRS, 2016, p. 23).

döntően rendőrségi, sport és vadászfegyvereket takarnak, a válságövezetekbe Oroszország vagy Kína lényegesen több könnyű- és kézifegyvert exportál (Krause, 2018, p. 148).

A SIPRI adatai szerint 2005-2013 között Németország a nagy fegyverrendszerek közül legnagyobb arányban hadihajókat (39 százalék), páncélos járműveket (28 százalék) és repülőgépeket (12 százalék) exportált. A 2014-2024 közötti időszakban a változás, hogy hadihajókat nagyobb arányban exportált (46 százalék), kisebb arányban páncélos járműveket (15 százalék), illetve repülőgépeket (9 százalék) (lásd 9. ábrán) (SIPRI, n.d.-c).

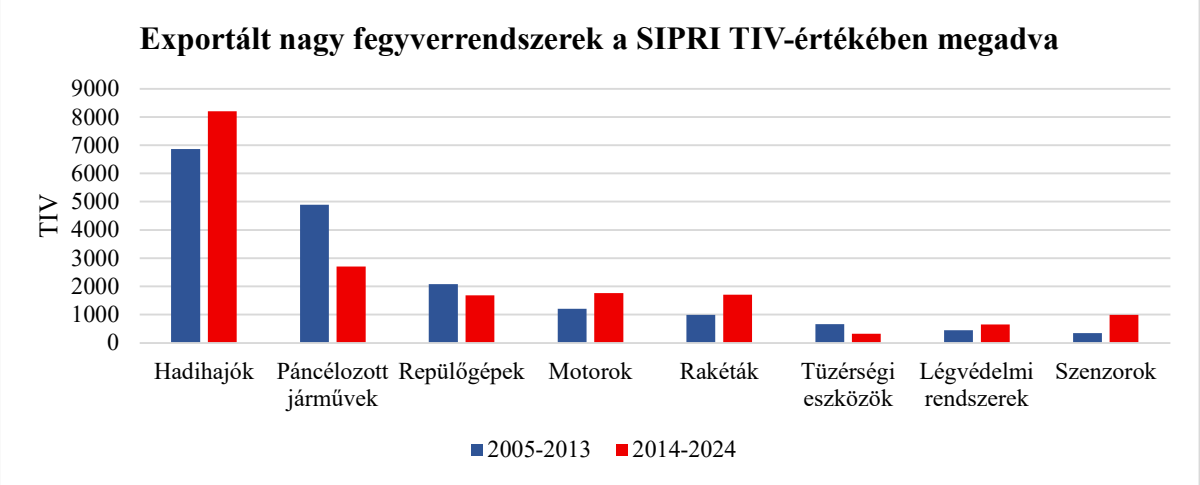

6. ábra: Exportált nagy fegyverrendszerek a SIPRI TIV-értékében megadva (Adatok forrása: SIPRI, n.d.-c) (saját szerkesztés)

Ha az éves német jelentések alapján megnézzük az összes egyedi fegyverexportengedély értéket 1996-tól[91] 2024-ig, láthatjuk, hogy az értékek megnőttek, 2015-2016-ban megdöntve a 20 éves rekordot, majd 2023-ban 12,13 milliárd euróval elérve a legnagyobb értéket. 2005-2024 között az egyedi exportengedélyek értéke 113,288 milliárd eurót tettek ki. Ezen belül a háborús fegyverek exportengedély értéke[92] kevésbé növekedett tartósan, leginkább 2013 után volt rendszerint egy milliárd euró felett, a rekordot 2023-ban érte el 4,5 milliárd euróval.

[91] A kormányzati éves fegyverexport-jelentésekben 1996-nál régebbi adatokat nem közölnek.
[92] A kormányzati éves fegyverexport-jelentésekben 1997-nél régebbi adatokat nem közölnek a háborús fegyverek exportengedélyének értékeiről.

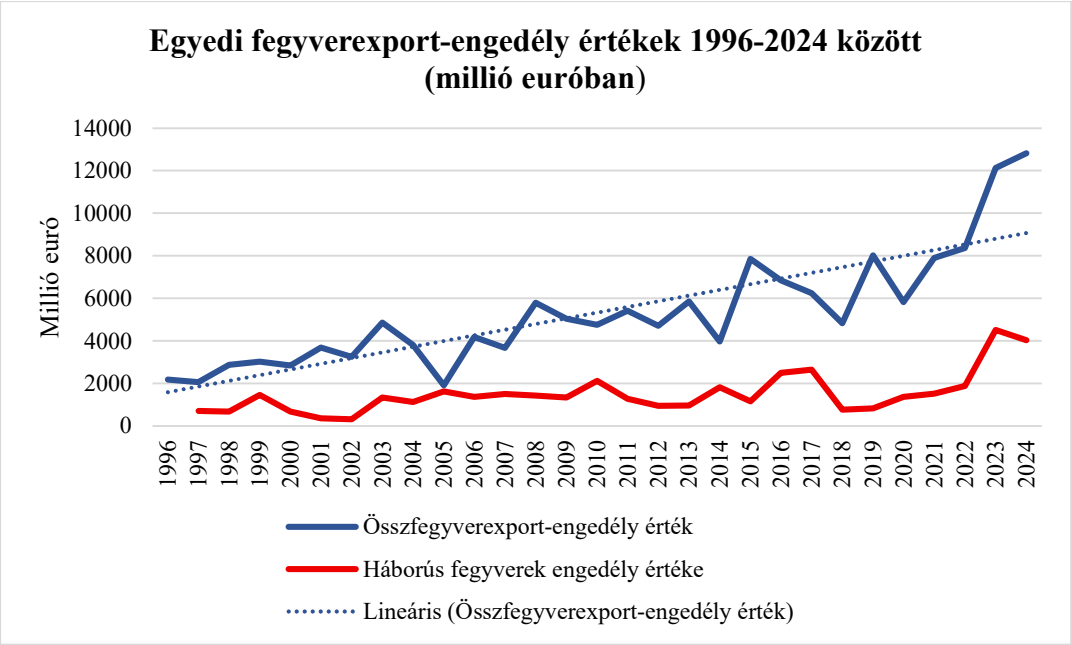

7. ábra: Német egyedi fegyverexportengedély-értékek 2005-2024 között (Adatok forrásai: BMWi, 2004, p. 36; BMWE, 2013, p. 25; BMWK, 2023, p. 31; BMWE, 2025, p. 31) (saját szerkesztés)

Ha közelebbről megnézzük a kiadott egyedi fegyverexport-engedélyeket, láthatjuk, hogy 2005-2011 között (2008 kivételével) az elsődleges célországok az EU- és NATO-tagállamok, illetve a NATO-val egyenrangú államok voltak, ezzel szemben 2012-től 2018-ig tartósan a harmadik országok voltak. Ezt követően az EU-, NATO- és NATO-val egyenrangú államokba csak 2019-ben és 2022-ben engedélyeztek nagyobb értékben, mint harmadik országokba, illetve 2023-ban a kettő országcsoport értéke ugyanannyi volt (lásd 11. ábrán). 2005-2024 között a harmadik országokba az egyedi exportengedélyértékek 44,95 százaléka irányult. Míg 2005-2013 között a harmadik országok részesedése 47,34 százalék, addig 2014-2024 között 58,96 százalék volt.

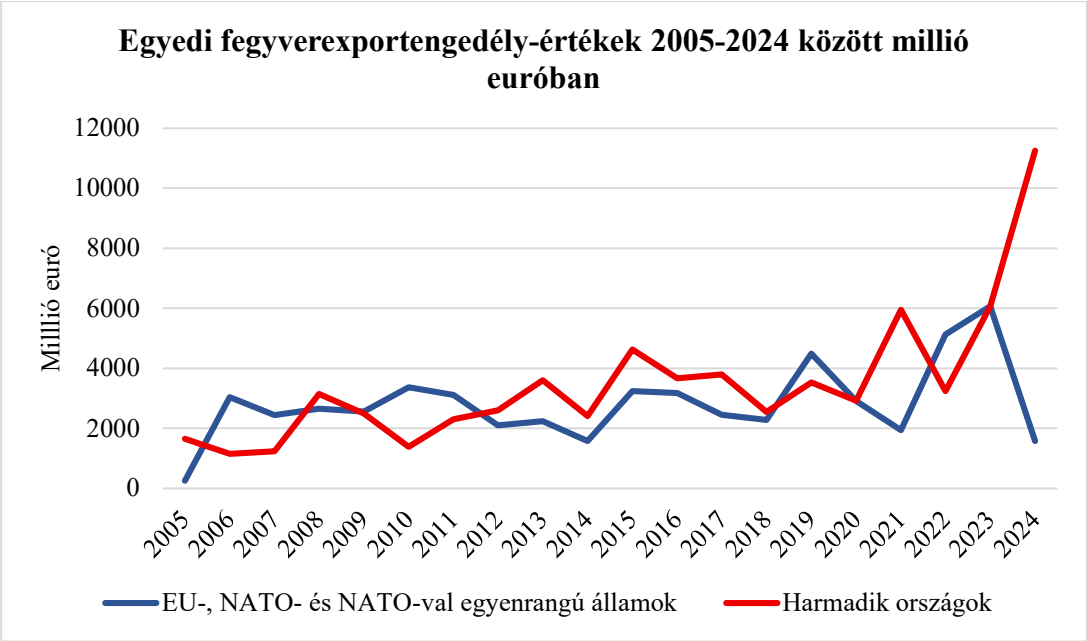

8. ábra: Német egyedi fegyverexportengedély-értékek 2005-2024 között országcsoportonként (Az adatok forrásai: BMWE, 2013, p. 25; BMWK, 2023, p. 31; BMWE, 2025, p. 31) (saját szerkesztés)

A nemzeti jelentések szerint a kézifegyverexport-engedélyek értéke 2005-2024 között összesen 1,28 milliárd eurót tettek ki, amelynek 29,27 százaléka irányult harmadik országokba. 2005-2013 között a harmadik országok részesedése 39,29 százalék, 2014-2024 között 21,9 százalék volt (lásd a 12. ábrán). A jelentések hozzáteszik, hogy 2022-ben a kiadott kézifegyver engedélyek kizárólag Dél-Koreába, Szingapúrba és Ukrajnába irányultak, 2023-2024-ben az értékek nagyrészét ugyanezen országokba irányuló export adta ki (BMWE, 2025, p. 34).

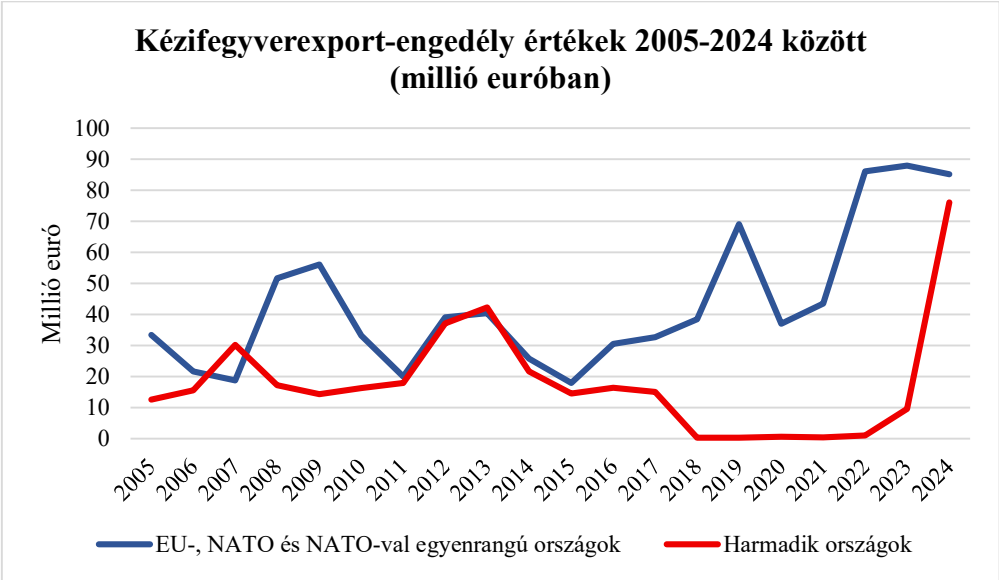

9. ábra: (Az adatok forrásai: BMWE, 2013, p. 28; BMWE, 2025, p. 34) (saját szerkesztés)

A fentiek fényében megállapítható, hogy a szigorított fegyverexport-szabályozás ellenére Németország a vizsgált időszakban a világ vezető fegyverexportőre maradt. A harmadik

országok mindkét időszakban közel felét tették ki az exportengedélyeknek, a harmadik országok részesedése egyedül a kézifegyverek esetében csökkent 2013 után. Az exportált nagy fegyverrendszerek közül a hadihajók magas aránya utalhat a visszafogott exportpolitikára, tekintve, hogy ezeket kisebb eséllyel vetik be emberi jogok megsértésére, azonban a páncélos járművek aránya így is magas volt.

A német fegyverexport tendenciáit érzékeltetik továbbá az állami kiviteli hitelgaranciák (*Hermes-Bürgschaften*)[93]. Ilyen hitelgaranciákat a szövetségi kormányok általában nagyobb fegyverügyletekre, például tengeralattjárók vagy repülőgépek építésére, tesztelésére és szállítására szoktak nyújtani. A 9. táblázatban látható, hogy a kormányok hitelgaranciákat leginkább harmadik országokba irányuló exportra adtak.

Év	Volumen (millió euróban)	Fogadóország
2005	307	Brazília, Bulgária, Ecuador, Kazahsztán, Omán, Pakisztán, Oroszország, Tunézia
2006	1195	Izrael, Pakisztán, Egyesült Arab Emirátusok
2007	119	Algéria, Ecuador, India, Líbia, Pakisztán, Szaúd-Arábia, Egyesült Arab Emirátusok
2008	21	Algéria, Oroszország, Kolumbia
2009	1916	Egyesült Arab Emirátusok, Banglades, India, Irak, Dél-Korea, Líbia, Pakisztán, Szaúd-Arábia
2010	32	Kanada, Pakisztán
2011	2500	Pakisztán, Peru, Törökország
2012	3300	Egyiptom, Algéria, India, Irak, Izrael, Pakisztán
2013	1300	Dél-Korea, Szingapúr
2014	1112	Szaúd-Arábia, Algéria
2015	600	Egyiptom
2016	-	-
2017	1130	Szingapúr, Indonézia, Irak, Algéria
2018	5,9	Egyiptom
2019	1800	Egyiptom, Izrael, Uruguay
2020	184	Indonézia
2021	3600	Norvégia, Banglades
2022	200	Szingapúr
2023	130	Ciprus
2024	2,7	Szingapúr

7. táblázat: A német kormányok által nyújtott fegyverexport-kiviteli hitelgaranciák 2005-2024 között (Adatok forrása: GKKE 2005-2024 közötti fegyverexportjelentései)

A következőkben részletesen megvizsgálom a német fegyverexport tendenciáit a külpolitikai modellek fényében, a már módszertani fejezetben bemutatott indikátorokkal összevetve. Ezenfelül a koalíciós szerződések és biztonságpolitikai dokumentumokon keresztül bemutatom a fegyverexport-politika stratégiai kereteit, valamint elsősorban a GKKE éves jelentései alapján

[93] Az állami kiviteli hitelgaranciákkal a szövetségi kormányok támogatják a német vállalatok számára a külföldi piacok megszerzését. A garanciák megvédik a német hitelintézeteket és vállalatokat a politikai és gazdasági kockázatoktól, továbbá a gyártás során fellépő esetleges kockázatoktól. A német kormányok hivatalosan nem vállalnak garanciát olyan exportra, amelyek akadályozzák vagy hátráltatják a fogadóország fenntartható fejlődését. A hitelgaranciákról nem közölnek részletes adatokat, csak egész éves összegeket.

a fegyverexport-politika egy-egy kiemelt eseményét, amelyek hozzájárultak a hangsúlyeltolódásokhoz. Minden fázisban kiemelek egy-egy fontosabb célországba (például Szaúd-Arábia, Izrael, Ukrajna) irányuló fegyverkiviteleket a tendenciák közelebbi illusztrálása végett.

5.3.1. I. fázis (2006-2009)

2006-2009 között a német fegyverexport első tíz célországa Dél-Afrika, Görögország, Törökország, Dél-Korea, Olaszország, Ausztria, Spanyolország, Chile, az Egyesült Államok és Ausztrália voltak. Ebből nyolc ország volt olyan, amely a Freedom House szerint „szabad" volt és egyben a törékeny államiségi index szerint „stabil" vagy „fenntartható" volt.

I. fázis: 2006-2009				
Célország	**Részesedés a német fegyverexportból a SIPRI adatai szerint**	**Freedom House értékeinek átlaga**		**Fragile States Index átlaga**
		CL	PR	
Dél-Afrika	15%	51	35,25	60,8
Görögország	15%	51,5	37	44,03
Törökország	12%	36,75	28,5	75,73
Dél-Korea	11%	50	36	40,44
Olaszország	7%	52,25	38,25	39
Ausztria	7%	58	39,75	26
Spanyolország	6,3%	57	39	40,37
Chile	4%	57,75	39	34,9
Egyesült Államok	3,5%	55,75	37,75	33,72
Ausztrália	2,9%	57	39	23,95

8. táblázat: A tíz fő célország civil hatalmi indikátora. A Freedom House értékeinél a világoszöld a „szabad", a narancssárga a „félig szabad" országokat jelöli. A Fragile States Indexnél a sötétzöld a „fenntartható", a világoszöld a „stabil", a narancssárga a „figyelmeztető", a piros pedig a „riasztó" állapotot jelöli. (Az adatok forrásai: SIPRI, n.d.-c; Freedom House, n.d-b; Fund for Peace n.d-c)

Érdemes hozzátenni, hogy Törökország alacsony intenzitású fegyveres harcban állt a kurdisztáni PKK-val, melynek keretében Észak-Irakban intervenciót hajtott végre (Aljazeera, 2007). Chile szerepét szintén érdemes röviden kiemelni: 2006 februárjában a német kormány titokban üzletet kötött 118 darab Leopard 2 A4-es eladásáról 125 milliárd dollár értékben, majd 2009-ben 146 darab Marder páncélozott harcjármű eladásáról. Az ügylet szembement a Politikai Alapelvekkel és az EU magatartási kódexével is, mivel a Chile, Peru és Bolívia között ekkoriban még határvita miatt feszült biztonsági helyzet volt. A perui vezetés a fegyvervásárlás miatt megvádolta Chilét, hogy felrúgja a regionális katonai egyensúlyt. Az ügy azonban végül nem vezetett további eszkalációhoz, sem fegyverkezési versenyhez, a felek 2014-ben békés úton rendezték a határvitát (Radseck, 2006; Spiegel, 2011).

Ha a célországok szövetségesi vagy biztonsági partneri szerepét nézzük, megállapíthatjuk, hogy a tíz fő célországból hét EU-, NATO- vagy NATO-val egyenrangú szövetséges ország volt. Ezen országokba a teljes német fegyverexport 53,7 százaléka irányult (lásd 11. táblázat).

I. fázis: 2006-2009		
Célország	**Részesedés a német fegyverexportból a SIPRI adatai szerint**	**Szövetséges/biztonsági partner?**
Dél-Afrika	15%	nem
Görögország	15%	igen
Törökország	12%	igen
Dél-Korea	11%	nem
Olaszország	7%	igen
Ausztria	7%	igen
Spanyolország	6,3%	igen
Chile	4%	nem
Egyesült Államok	3,5%	igen
Ausztrália	2,9%	igen

9. táblázat: A tíz fő célország hatalmi állami indikátora (Az adatok forrásai: SIPRI, n.d.-c)

A kereskedőállami modellt vizsgálva, elmondható, hogy mindössze kettő fő célország esetében volt érvényes, hogy magas volt a német exportból való részesedése és az éves GDP növekedése is (Ausztria, Spanyolország). A német fegyverexportnak viszont hét olyan célországa volt, amelynek erős volt a gazdasági növekedése és öt olyan ország volt, amely magas mértékben részesült a német exportból (lásd 12. táblázat).

I. Fázis (2006-2009)			
Célország	**Részesedés a német fegyverexportból a SIPRI adatai szerint**	**Részesedés a teljes német exportból**	**Éves GDP növekedés mediánja**
Dél-Afrika	15%	0,75%	**4,3%**
Görögország	15%	**6,47%**	1,8%
Törökország	12%	**1,54%**	**2,9%**
Dél-Korea	11%	0,93%	**4,15%**
Olaszország	7%	**6,47%**	0,25%
Ausztria	7%	**5,52%**	**2,4%**
Spanyolország	6,3%	**4,47%**	**2,15%**
Chile	4%	0,14%	**4,5%**
Egyesült Államok	3,5%	**7,56%**	1,05%
Ausztrália	2,9%	0,66	**3,2%**

10. táblázat: A tíz fő célország kereskedőállami indikátora. Az exportból való részesedésnél a zöld a magas, a narancssárga a közepes, a szürke az alacsony relevanciájú exportrészesedést jelenti. Az éves GDP növekedésnél a zöld az erős, a narancssárga a stabil, a szürke a gyenge gazdasági növekedést jelöli. (Az adatok forrásai: SIPRI, n.d.-c; UN Comtrade n.d.; World Bank n.d.)

5.3.1.1. Fő tendenciák 2009-2009 között: lappangó feszültségek

A német hadiipar mozgásterét alapvetően meghatározta a stratégiai környezet. Bár a 9/11-es események után növekedtek az európai védelmi kiadások, a haderőreformok az expedíciós képességek és a hálózatközpontúság fejlesztésére irányultak, nem pedig a nehézfegyverek beszerzésére. A 2008-as gazdasági világválság megállította a védelmi kiadások növekedését és

költségvetési megvonásokat hozott (Béraud-Sudreau, 2020 p. 93). A hidegháború utáni nagy hadiipari konszolidációs hullám már lezajlott a 2000-es évek közepére, az Európai Védelmi Ügynökség és a védelmi együttműködések nem fűzték be a hozzájuk fűzött reményeket. Az új helyzetben az európai államok hadiiparuk megtartása mellett döntöttek, melynek a kiutat a harmadik országokba irányuló export jelentette (Schütz, 2018, p. 92).

A fegyverexport-politika ebben az időszakban még alig kapott figyelmet Németországban. A GKKE 2007. és 2009. évi jelentései is megjegyezték, hogy a fegyverexport-politikát általános érdektelenség övezi a Bundestagban (GKKE, 2007, p. 45; GKKE, 2009, p. 42). A 2005. évi koalíciós szerződés mindössze két mondatban említi meg a konkrétan fegyverexport-politikát: a kormány elkötelezett az aktuális fegyverexport-politika mellett és támogatja a fegyverexportirányelvek harmonizációját az Európai Unióban. A dokumentum ezenfelül kijelentette, hogy a kormány támogatni fogja az európai fegyverzeti együttműködést a német hadiipari alapképességek megtartása mellett (Koalitionsvertrag, 2005, pp. 153, 160).

A német parlamentben az sem váltott ki különösebb vitát, hogy a kormány egyre inkább exportált fejlett tengeralattjárókat, illetve ezek komponenseit harmadik országoknak, mint például Izraelnek, Dél-Afrikának, Dél-Koreának vagy Pakisztánnak, vagy ezekről legalább tárgyalásokat folytatott. A tengeralattjárók és hadihajók exportja a legtöbb esetben együtt járt fejlett technológia átadásával is (GKKE, 2009, pp. 49; SIPRI, n.d.-c). A Bundeswehr haditechnikai eszközeit a haderőcsökkentés miatt egyre inkább exportálták, így például 2005-2009 között a SIPRI szerint 1100 használt harckocsit adott el Németország európai, ázsiai és dél-amerikai országoknak, mint például Görögországnak, Törökországnak, Brazíliának, Pakisztánnak, Szingapúrnak vagy a már említett Chilének (GKKE, 2010, p. 16). Szintén ebben az időszakban, 2006-2009 között engedélyezte a Szövetségi Biztonsági Tanács a Heckler & Koch vállalatnak közel 9000 darab G36-os gépkarabély exportját a mexikói rendőrség számára. Az ügyletből 2014 őszén lett botrány, amikor a Guerrero állambéli rendőrség diáktüntetőkre tüzet nyitott, majd további 43 fő diákot kivégzett. Az ügy Németországban később jelentős médiafigyelmet kapott (Wisotzki, 2020, p. 20).[94]

A következő időszakban nagy vitát kiváltó arab országokba irányuló fegyverexportról már ebben az időszakban több döntés megszületett. 2007-2012 között Németország 5,18 milliárd euró értékben exportált fegyvereket arab országokba, mint Algériába, Bahreinbe, Egyiptomba, Líbiába, Szíriába, Katarba vagy Szaúd-Arábiába. Szaúd-Arábia minden idők egyik legnagyobb

[94] 2019-ben a stuttgarti tartományi bíróság ítéletében illegálisnak nyilvánította az üzletet, amiért megsértette a Külgazdasági törvényt, majd 2021-ben a Szövetségi Legfelsőbb Bíróság a vállalatot 700 000 euró bírságra, két munkatársát pedig felfüggesztett szabadságvesztésre ítélte (Nagel & Verfürden & Deters, 2021).

üzletét kötötte meg az Egyesült Királysággal 72 darab Typhoon vadászrepülőgépről. A Tpyhoon programban Németországnak 33 százalékos részesedése van és a német vállalatok kulcsfontosságú komponensekkel látják el a gépeket. Ehhez hasonlóan az 1986-1998 között eladott 120 darab Tornado gép szintén jelentős arányú német gyártású komponenst tartalmazott. Szintén 2007-2010 között a német kormány több ezer gépkarabély exportjára adott ki engedélyt, ezenfelül 2008-ban engedélyt adott ki G36-os gépkarabélyok gyártásához szükséges technikai információk és gyártóeszközök átadásáról Szaúd-Arábiának. A haditechnikai együttműködés nem volt újdonság: Szaúd-Arábia már az 1970-es évek óta gyártott G3-as gépkarabélyokat és MP-5-ös géppisztolyokat a Heckler & Koch licensze alatt. Az öbölmenti monarchiának azonban Berlin 2011-ig nem adott ki exportengedélyeket nehézfegyverekhez, bár páncélozott járművekhez már ezt megelőzően engedélyezte komponensek kivitelét (Duquet, 2014, pp. 55-57). Szaúd-Arábia növekvő jelentőségét mutatta, hogy 2009-ben Németország biztonsági megállapodást írt vele alá, amely a terrorizmus és szervezett bűnözés, fegyver- és embercsempészet elleni fellépésre terjedt ki (Bundesgesetzblatt, 2012, 1. cikk).

5.3.2. II. fázis (2010-2013)

2010-2013 között a német fegyverexport tíz fő célországa a SIPRI adatai szerint az Egyesült Államok, Portugália, Spanyolország, Görögország, Szingapúr, Brazília, Szaúd-Arábia, Brunei, Törökország és Dél-Korea voltak. A tíz célországból öt volt olyan, amely a Freedom House értékelése szerint „szabad" volt és egyben stabilnak bizonyult a törékeny államisági mutató szerint. Már két olyan célország volt, amely „nem szabad" volt és egyben a törékeny államisági index szerint „figyelmeztető" státuszban volt (lásd 13. táblázat).

II. fázis: 2010-2013				
Célország	**Részesedés a német fegyverexportból a SIPRI adatai szerint**	**Freedom House értékeinek átlaga**		**Fragile States Index átlaga**
		CL	PR	
Egyesült Államok	14%	49,5	35,5	34,6
Portugália	11%	58	39	33,05
Spanyolország	8,8%	57	39,75	43,45
Görögország	7,9%	49,5	35,5	48,57
Szingapúr	7,0%	32	18	34,88
Brazília	5,1%	46,5	32,5	64,68
Szaúd-Arábia	4,8%	8	3	74,7
Brunei	4,5%	23	7	65,18
Törökország	4,2%	35	27,5	76,13
Dél-Korea	3,8%	50	36	38,28

11. táblázat: A tíz fő célország civil hatalmi indikátora. A Freedom House értékeinél a világoszöld a „szabad", a narancssárga a „félig szabad", a piros a „nem szabad" országokat jelöli. A Fragile States Indexnél a sötétzöld a „fenntartható", a világoszöld a „stabil", a narancssárga a „figyelmeztető", a piros pedig a „riasztó" állapotot jelöli. (Az adatok forrásai: SIPRI, n.d.-c; Freedom House, n.d-b; Fund for Peace n.d-c)

Görögország esetében érdemes megjegyezni, hogy a német fegyverexport ellentétbe került a fenntartható gazdasági fejlődés figyelembe vételének kritériumával, melyet a Politikai Alapelvek és az EU közös álláspontja is tartalmaz. A pénzügyi válság ellenére Görögország továbbra is a német fegyverek fő importőre maradt, 2010 tavaszán például megegyezett a ThyssenKrupp Maritime Systems (röviden TKMS) vállalattal a már négy megrendelt tengeralattjáró mellé további kettő megvételéről (GKKE, 2010, p. 76). Spanyolországot szintén sújtotta az euróválság, mégis a német fegyverexport kiemelt célországa maradt.

A tíz fő célországból öt volt szövetséges ország, ezek a német fegyverexport 50,7 százalékát tették ki (lásd 14. táblázat).

II. fázis: 2010-2013		
Célország	**Részesedés a német fegyverexportból a SIPRI adatai szerint**	**Szövetséges/biztonsági partner?**
Egyesült Államok	14%	igen
Portugália	11%	igen
Spanyolország	8,8%	igen
Görögország	7,9%	igen
Szingapúr	7,0%	nem
Brazília	5,1%	nem
Szaúd-Arábia	4,8%	nem
Brunei	4,5%	nem
Törökország	4,2%	igen
Dél-Korea	3,8%	nem

12 . táblázat: A tíz fő célország hatalmi állami indikátora. (Az adatok forrásai: SIPRI, n.d.-c)

A célországok közül négyről mondható el (Egyesült Államok, Brazília, Törökország és Dél-Korea), hogy erős volt a gazdasági növekedés és legalább közepesen relevánsak voltak a német exportban. Hat célországnak erős, illetve erős volt a gazdasági növekedése.

II. Fázis (2010-2013)			
Célország	**Részesedés a német fegyverexportból a SIPRI adatai szerint**	**Részedés a teljes német exportból**	**Éves GDP növekedés mediánja**
Egyesült Államok	14%	**7,51%**	**2,2%**
Portugália	11%	0,64%	1,35%
Spanyolország	8,8%	**3,12%**	-1,03%
Görögország	7,9%	0,48%	-7,01%
Szingapúr	7,0%	0,60%	**5,52%**
Brazília	5,1%	**1,06%**	**3,5%**
Szaúd-Arábia	4,8%	0,7%	**5,4%**
Brunei	4,5%	0,01%	1,83%
Törökország	4,2%	**1,8%**	**8,46%**
Dél-Korea	3,8%	**1,18%**	**3,43%**

13. táblázat: A tíz fő célország kereskedőállami indikátora. Az exportból való részesedésnél a zöld a magas, a narancssárga a közepes, a szürke az alacsony relevanciájú exportrészesedést jelenti. Az éves GDP növekedésnél a zöld az erős, a narancssárga a stabil, a szürke a gyenge gazdasági növekedést jelöli. (Az adatok forrásai: SIPRI, n.d.-c; UN Comtrade n.d.; World Bank n.d.)

5.3.2.1. Fő tendenciák 2010-2013 között: stratégiai fordulat és az arab tavasz

2010-2013 közötti időszak fordulatnak bizonyult a német fegyverexport-politikában, amely az exportengedélyezési gyakorlat meglazulását, illetve a fegyverexporttal kapcsolatos kormányzati kommunikáció változását eredményezte. A 2009-es koalíciós szerződés szerint a kormány felelős engedélyezési politikát fog folytatni, továbbá méltányos versenyfeltételeket kíván biztosítani a német gazdaság számára, az uniós tagállamokkal pedig magas fokú harmonizációra fog törekedni. A szerződés ugyanakkor leszögezte, hogy egy „cselekvőképes nemzeti hadiipar számunkra kiemelt biztonság- és gazdaságpolitikai jelentőséggel bír. Továbbra is alapfeltétele egy megfelelően felszerelt Bundeswehrnek, amelyet egyre inkább csak nemzetközi együttműködés révén lehet biztosítani. […] A technológiai kompetencia és a magasértékű munkahelyek Németország számára fontos ügy” (Koalitionsvertrag, 2009, pp. 55-56, 125).

A koalíciós szerződésben foglalt vállalások tükrözték az időszak fő dilemmáját, hogy hogyan lehet megőrizni a hadiipari kapacitásokat a 2008-as gazdasági világválság közepette. 2008-as gazdasági-pénzügyi válság miatt a német kormány 2010-ben teljes haderőmodell-váltásról döntött, amely a sorkatonai szolgálat felfüggesztését, közel 70 000 fős létszámcsökkentést, a haditechnikai eszközbeszerzés és a kutatás-fejlesztési programok visszafogását eredményezte (Csiki Varga & Etl, 2019, pp. 4-5). A Bundeswehr reformja a felerősítette azon tendenciát, hogy a fegyverrendszerek az exportpiacon kötöttek ki (GKKE, 2010, p. 16). A gyártási kapacitások megőrzése ezáltal kulcsfontosságú kérdéssé vált a hadiipar

számára, amely egyre inkább az exportpiacra szorult, ahol viszont konszolidáció hiányában nemcsak más európai vállalatokkal, hanem az amerikai és más felemelkedő állam (például Dél-Korea, Kína, Törökország) hadiiparával kellett versenyezniük, amellett, hogy a német fegyverexport-szabályozás továbbra is szigorított maradt (Etl, 2017, p. 30; Béraud-Sudreau et. al., 2020, p. 6-7).

A német haditechnikai eszközök megvásárlására egyre több olyan ország jelentkezett, amely intenzív fegyverkezést folytatott. Így került sor számos, nagy médiafigyelmet keltő tárgyalásra, mint például Szaúd-Arábiával, Indonéziával vagy Katarral több száz Leopard 2-es harckocsi eladásáról. Szaúd-Arábia 2012-ben 1,23 milliárd euróval közel kétszer akkora értékű fegyverexport-engedélyt kapott, mint az Egyesült Államok, azonban a több száz Leopard 2-es tervezett megvásárlására végül nem került sor (GKKE, 2013, p. 39, 61). Katarral azonban Berlin 2013 tavaszán megállapodott 62 Leopard 2-es és 24 PZH-2000 önjáró tüzérségi eszköz eladásáról 1,9 milliárd értékben. Ezek leszállítása már 2014-től megkezdődött (Duquet, 2014, p. 58). A harmadik országokba irányuló fegyverexport helyett lehetséges alternatívát jelentett volna a fegyverkereskedelem liberalizálása transzatlanti vagy európai keretekben[95], ezen kezdeményezések azonban az államok eltérő hadiipari és biztonságpolitikai érdekei miatt nem vagy korlátozottan valósultak meg (Brzoska, 2014).

Szintén kiemelt ügyek voltak a tengeralattjáró eladásokkal kapcsolatos tárgyalások Pakisztánnal, Egyiptommal, Izraellel, Kolumbiával és Indonéziával. 2012 szeptemberében Egyiptom megállapodást írt alá két darab 209-es osztályú tengeralattjáró megvételéről, erről azonban a kormány az „előírt titoktartásra" hivatkozva nem nyilatkozott. Média értesülések szerint azonban a Szövetségi Biztonsági Tanács már 2011 novemberében döntött az engedélyezésről. Izrael kritizálta a német döntést, azzal érvelve, hogy Mohammed Murszi elnök ellenséges magatartást tanúsít Izraellel szemben. 2012-ben elején ugyanakkor Németország Izraellel állapodott meg egy tengeralattjáró megvételéről, amelyhez Berlin 135 millió euró támogatást nyújtott. A támogatáshoz azonban Berlin feltételeket szabott meg, így például

[95] A hidegháború után az amerikai kormányzatokon belül különböző javaslatokat fogalmaztak meg arra, hogy miként lehetne megvalósítani a NATO-n belüli szabadkereskedelmet a védelmi beszerzések terén. 2000-ben a Clinton-adminisztráció kezdeményezte a *Defense Trade Security Initiative*-t, hogy támogassa a szövetséges országokba irányuló transzfereket, például, hogy védelmi termékek, technikai adatok exportja lehetséges legyen engedély nélkül. A NATO az 1990-es években javasolta egy védelmi általános vám és kereskedelmi egyezmény létrehozását, azonban egyes tagállamok, különösen Franciaország, ragaszkodtak a nemzeti szuverenitás és a technológiai autonómia megtartásához. A transzatlanti védelmi szabadkereskedelem a Transzatlanti Kereskedelmi és Befektetési Partnerség tárgyalásakor újra felmerült (Burke, 2017, pp. 467-473; 484). Az Európai Unió 2009-ben fogadta el a 2009/81/EK irányelvet a védelmi beszerzésekről. Ennek célja, hogy a tagállamok a védelmi és biztonsági beszerzések terén is biztosítsák a versenyt az átláthatóság és az egyenlő bánásmód alapján. Az átültetés azonban lassan halad, mivel a tagállamok igyekeznek elkerülni a nyílt tendereket a beszerzések során (Scazzieri, 2025, p. 7).

Izraelnek ki kellett fizetnie az adókból beszedett jövedelmet a palesztinai autonóm hatóságnak. A tengeralattjáró, hasonlóan a korábban exportált modellekhez, nukleáris robbanófejjel rendelkező rakéta kilövésére is alkalmas volt, ezzel hozzájárulva az izraeli nukleáris elrettentési képességekhez (GKKE, 2012, pp. 31-33; 61-72).

A fegyverügyletek 2011-től fokozottan a politikai és társadalmi figyelem középpontjába helyezték a fegyverexport-politikát, mivel ezeket a kormány igyekezett titokban tartani, a médiában azonban kiszivárogtak, mint például a Szaúd-Arábia által tervezett 800 harckocsi ügye. Az Indonéziával való tárgyalások során 2012 tavaszán a német kormány először tagadta, hogy hivatalos tárgyalások lennének folyamatban Leopard 2A6 harckocsik megvásárlásáról. 2012 júliusában Angela Merkel Indonéziába látogatott, a kormányzati tájékoztatás szerint nem esett szó az ügyletről, azonban az indonéz kormány szerint a harckocsi vásárlás is szóba került. A megvásárolni tervezett harckocsik a Bundeswehr állományából kerültek ki. 2012 őszére nyilvánvalóvá vált, hogy a tárgyalások előrehaladott állapotban vannak és összesen 104 harckocsit valóban eladnak. Az ügy érdekessége továbbá, hogy Indonézia a holland kormánynál is érdeklődött harckocsik megvásárlásáról, a holland parlament nyomására azonban emberi jogok megsértésére hivatkozva elutasította az ajánlatot (GKKE, 2011, p. 50; GKKE, 2012, pp. 12, 58-59). Németország nem élt az EU közös álláspontjának 4. cikkelyével, amely ilyen esetekben konzultációt írt elő, ha az egyik állam megtagadja az engedélyt. Németországnak továbbá megkellett volna indokolnia, hogy miért adta ki az engedélyt, ha azt Hollandia korábban elutasította (Tanács 2008/944/KKBP közös álláspont, 2008, 4. cikkely, 1-3. bekezdés).

A potenciális fegyverügyletek mértéke és a tárgyalások körüli titkolózás felkeltette a Bundestag figyelmét. Az erősebb parlamenti ellenőrzés mellett nemcsak ellenzéki (SPD, Zöldek, Die Linke), hanem kormánypárti képviselők is felszólaltak (GKKE, 2012, p. 80).

A kormány a fegyverexportot biztonságpolitikai okokkal magyarázta, így a már említett közel-keleti és észak-afrikai, illetve dél-kelet-ázsiai országok stratégiai-biztonságpolitikai szerepét hangsúlyozta, mint például a terrorizmus elleni harcban vagy a kalózkodás elleni fellépésben. A Spiegel értesülései szerint, mikor 2011 júniusában a Szövetségi Biztonsági Tanács tárgyalta Szaúd-Arábia Leopard harckocsi vásárlási szándékát, Angela Merkel amellett érvelt, hogy Izrael jóváhagyta az üzletet és Szaúd-Arábia ellensúlyt képezhet Iránnal szemben. Merkel döntését a gazdasági miniszter támogatta, az igazságügyi minisztere ellenezte, a külügyminiszter pedig tartózkodott. A Külügyi Hivatal ülésre készített jelentése egyaránt

megemlítette, hogy bár a harckocsik bevethetők tüntetők ellen[96], ugyanakkor Szaúd-Arábia a biztonság garantálója a térségben (Stark, 2011). Merkel később úgy nyilatkozott, hogy a konfliktusok megoldása érdekében képessé kell tenni a tettre kész államokat a fellépésre, amely kifejezetten magába foglalja a fegyverexportot is (Merkel, 2011b, p. 73). Merkel mondatát a Spiegel „Merkel-doktrínának" nevezte (Augstein, 2012). Thomas de Maiziére védelmi miniszter a fegyverexportot a fejlesztési támogatásokhoz hasonlítva, a prevenció eszközeként határozta meg. De Maiziére hangsúlyozta, hogy a közel-keleti és észak-afrikai fegyverexport engedélyezésénél meghatározóak a biztonságpolitikai szempontok. Szaúd-Arábia esetében kiemelte, hogy az Irán által jelentett fenyegetés sokkal inkább döntőfontosságú, mint az emberi jogi helyzet (GKKE, 2013, p. 80). A kormány továbbá egy parlamenti kérdésre adott válaszában a Szaúd-Arábiának kiadott exportengedélyeket azzal indokolta, hogy a monarchia az arab-izraeli konfliktus békés megoldására törekszik és központi szerepet játszik a jemeni hatalmi átmenetben, valamint befolyásos szereplő az egyiptomi és szíriai helyzet kezelésében (Duquet, 2014, p. 58).

A válságok megelőzése és kezelése érdekében a regionális és helyi szereplők megerősítését mondta ki a 2011-ben létrehozott képességfejlesztési kezdeményezés is, az *Ertüchtigungsinitiative*. A kezdeményezés lényege, hogy Németország levonta azt a következtetést a békeműveletekből, hogy az EU és a NATO nem képes minden biztonságpolitikai problémát megoldani, ezért a regionális szereplőket kell képessé tenni a felelősség átvállalására. A kezdeményezés bilaterális alapú, kiegészíti a NATO és EU kezdeményezéseket. A képességfejlesztés a képzés mellett magába foglalja a fegyver- és egyéb hadianyag szállításokat is (Puglierin, 2016).

Merkel nyilatkozata és az *Ertüchtigungsinitiative* illeszkedett az ekkoriban kialakulóban lévő tágabb kül- és biztonságpolitikai keretrendszerbe. A 2011-es Védelempolitikai Irányelvek szerint a biztonság növeléséhez a helyi erőket képessé kell tenni arra, hogy „átvegyék a felelősséget" (Bundesministerium der Verteidigung, 2011, p. 25). Ehhez hasonlóan a már korábban említett Külügyi Hivatal által 2012-ben kiadott „Globalizációt alakítani – partnerségeket kiépíteni" című dokumentum értelmében a kormány új biztonságpolitikai partnerségeket kíván létrehozni „távolabbi régiókban" (Die Bundesregierung, 2012a, p. 22). A 2013. évi koalíciós szerződés kimondta, hogy a világban a stabilitást többek között egy visszafogott fegyverexport-politikával kell elérni (Koalitionsvertrag, 2013, p. 12). A képességfejlesztési kezdeményezés, a stratégiai dokumentumok és a politikai nyilatkozatok

[96] Szaúd-Arábia 2011-ben közel száz harckocsival segítette Bahreint a tüntetőkkel szemben Manamában (Leigh, 2011).

arra engednek következtetni, hogy Németország a fegyverexportot a 2010-es évek elejétől nyíltan a külpolitika eszközeként kezdte meghatározni (GKKE, 2013, p. 78). A kül- és biztonságpolitikai eszköztár kibővítése illeszkedik a már 2006-os Fehér könyvben is megfogalmazott „hálózatos biztonság" (*Vernetzte Sicherheit*) koncepcióba, amely a válságkezelési eszköztárba sorolja nemcsak a katonai, hanem a diplomáciai, gazdasági, fejlesztéspolitikai, pénzügyi és szociál politikai eszközöket is (Bundesministerium der Verteidigung, 2006, p. 27). Az egyértelmű irányváltásnak azonban ellentmond, hogy a kormány 2012 októberében azt nyilatkozta, hogy a katonai eszközök exportja nem külpolitikai eszköz (Die Bundesregierung, 2012b, p. 81).

Érdemes megfigyelni a német fegyverexport-politika megnyilvánulását az arab tavasz során. 2011-et megelőzően Berlin nem exportált közvetlenül nehézfegyvereket Líbiának, ellentétben Olaszországgal és Franciaországgal. Német vállalatok azonban így is szállítottak komponenseket, például mikor 2007-ben az MBDA transzeurópai vállalat francia részlege megbízást kapott 1000 darab MILAN-3-as hordozható irányított páncéltörő rakéta és hozzávaló indítóberendezések leszállítására. Berlin a Líbia ellen hozott ENSZ- és EU-embargók bevezetése után egyből leállította a fegyverszállításokat Líbiának. A 2011-ben hozott embargók feloldása után a Líbiába irányuló német fegyverexport alacsony maradt. Az arab tavasz által érintett más közel-keleti ország esetében azonban csak rövid időre állította le az exportot. Egyiptom a tüntetések leverésére nagy számban alkalmazta a német fejlesztésű Fahd páncélos járműveket, amelyeket 1990-es évek óta licenszben gyártott. Látva a tüntetéseket, a német kormány azonnal leállította az exportengedélyek kiadását, azonban fél évvel később ismét felengedte azokat (Duquet, 2014, pp. 58-61).

Más, az arab tavasz által érintett ország azonban Németország inkább csak rövid időre függesztette fel a fegyverszállításokat. Az egyiptomi AOI vállalat 1985 óta gyártott német licensz alatt Fahd páncélozott szállítójárművet, a német kormányok 1998-2012 között folyamatosan engedélyezték komponensek exportját. Az arab tavaszt megelőző években a német kormány engedélyeket adott ki M-113-as és BMR páncélozott szállítójárművek komponenseinek, illetve kézifegyverek és navigációs rendszerek exportjára. 2011-ben nyilvánvalóvá vált, hogy az egyiptomi erők nagy számban vetették be az említett páncélos járműveket a tüntetők ellen, válaszul a német kormány februárban felfüggesztette további engedélyek kiadását, novemberben viszont a Szövetségi Biztonsági Tanács már engedélyezte az említett 209-es osztályú tengeralattjárók eladását. A következő évben a német kormány már engedélyezte 3,5 millió euró értékben Fahd-komponensek kivitelét, majd 2013-ban is 3,9 millió euró értékben. A 2013 nyarán történt erőszakos események miatt Berlin uniós embargót

javasolt, amely végül a tagállamok egyet nem értése miatt nem valósult meg. Ezenfelül 2011-2012-ben 13 exportengedélyt utasított el Bahrein számára, azonban további exportot engedélyezett. A német kormány Tunéziával szemben nem tett hasonló lépést. Összeségében Németország az arab tavasz eseményei miatt nem változtatott alapvetően fegyverexport-politikáján. Hozzá kell tenni, hogy Franciaország például 2007-2012 között négyszer akkora értékben engedélyezett fegyverexportot arab országokba, és a fegyverexport nem váltott ki különösebb parlamenti vitát. Ellenben Hollandiában az arab országokba történt fegyverexport nagy parlamenti és társadalmi vitát eredményezett, bár a kormányok szintén nem vezettek be jelentősebb változtatásokat. (Duquet, 2014, pp. 35, 59-61).

5.3.3. III. fázis (2014-2017)[97]

A 2014-2017-es időszakra a civil hatalmi fegyverexport-politika már kevésbé tűnik meggyőzőnek: a célországok között három olyan is szerepel, amely a Freedom House szerint „nem szabadnak" minősül, továbbá Egyiptom esetében a törékenységi mutató is „riasztó" állapotot jelöl. A tíz célországból csak négy olyan volt, amely stabil volt és tisztelte az emberi jogokat. (Lásd 16. táblázat.) Hozzá kell tenni továbbá, hogy Egyiptom és Katar 2015-től háborús félként vett részt a Szaúd-Arábia által vezetett jemeni intervencióban, illetve Görögország továbbra is az euróválsággal küzdött.

III. fázis: 2014-2017				
Célország	**Részesedés a német fegyverexportból a SIPRI adatai szerint**	**Freedom House értékeinek átlaga**		**Fragile States Index átlaga**
		CL	PR	
Dél-Korea	14%	49,75	33,75	36,73
Görögország	12%	48,25	35	54,53
Izrael	9,6%	44,25	36	79,38
Algéria	7,8%	23,5	11	78,39
Olaszország	6,9%	53	36,25	43,72
Egyiptom	6,0%	18,75	8,75	90,23
Egyesült Államok	5,8%	54,25	36,5	35,1
Katar	5,3%	17,75	9,5	46,07
Indonézia	3,8%	34	30,5	74,9
Lengyelország	2,9%	54,25	37,75	40,85

14. táblázat: A tíz fő célország civil hatalmi indikátora. A tíz fő célország civil hatalmi indikátora. A Freedom House értékeinél a világoszöld a „szabad", a narancssárga a „félig szabad", a piros a „nem szabad" országokat jelöli. A Fragile States Indexnél a sötétzöld a „fenntartható", a világoszöld a „stabil", a narancssárga a „figyelmeztető", a piros pedig a „riasztó" állapotot jelöli. (Az adatok forrásai: SIPRI, n.d.-c; Freedom House, n.d-b; Fund for Peace n.d-c)

A tíz célország fele volt szövetséges vagy biztonsági partner, ezek 37,2 százalékban részesedtek a német fegyverexportból:

[97] Ezen alfejezet részben 2018-ban megjelent tanulmányomon alapul (Speck, 2018).

III. fázis: 2014-2017		
Célország	**Részesedés a német fegyverexportból a SIPRI adatai szerint**	**Szövetséges/biztonsági partner?**
Dél-Korea	14%	nem
Görögország	12%	igen
Izrael	9,6%	igen
Algéria	7,8%	nem
Olaszország	6,9%	igen
Egyiptom	6,0%	nem
Egyesült Államok	5,8%	igen
Katar	5,3%	nem
Indonézia	3,8%	nem
Lengyelország	2,9%	igen

15. táblázat: A tíz fő célország hatalmi állami indikátora. (Az adatok forrásai: SIPRI, n.d.-c)

A III. fázisban meggyőzőnek tűnik a kereskedőállami modell: négy célország (Dél-Korea, Egyesült Államok és Lengyelország) 1 százaléknál magasabb arányban részesedett a német exportból és erős gazdasági növekedést mutattak. Figyelemre méltó, hogy nyolc célország stabil vagy erős GDP növekedéssel rendelkezett.

III. Fázis (2014-2017)			
Célország	**Részesedés a német fegyverexportból SIPRI adatai szerint**	**Részedés a teljes német exportból**	**Éves GDP növekedés mediánja**
Dél-Korea	14%	**1,42%**	**3,05%**
Görögország	12%	0,40%	0,38%
Izrael	9,6%	0,34%	**4,06%**
Algéria	7,8%	0,23%	**3,55%**
Olaszország	6,9%	**4,92%**	1,06%
Egyiptom	6,0%	0,31%	**4,26%**
Egyesült Államok	5,8%	**8,93%**	**2,49%**
Katar	5,3%	0,18%	**3,91%**
Indonézia	3,8%	0,22%	**5,02%**
Lengyelország	2,9%	**4,39%**	**4,18%**

16. táblázat: A tíz fő célország kereskedőállami indikátora. Az exportból való részesedésnél a zöld a magas, a narancssárga a közepes, a szürke az alacsony relevanciájú exportrészesedést jelenti. Az éves GDP növekedésnél a zöld az erős, a narancssárga a stabil, a szürke a gyenge gazdasági növekedést jelöli. (Az adatok forrásai: SIPRI, n.d.-c; UN Comtrade n.d.; World Bank n.d.)

5.3.3.1. Fő tendenciák 2014-2017 között: kísérlet a szigorított fegyverexport-politikára

2013 őszén a németországi választási kampány alatt az SPD, a Zöldek/Szövetség 90 és a Die Linke intenzíven felszólalt a fegyverexport-politikával kapcsolatban, különösen a transzparencia és a parlamenti ellenőrzés növelésének kérdésében. A III. Merkel-kormány gazdasági minisztere a szociáldemokrata párti Sigmar Gabriel lett, aki korábban ellenzéki politikusként élesen kritizálta a II. Merkel-kormány fegyverexport-politikáját (Pauly & Steinmetz, 2018). Hivatalba lépésekor kinyilvánította, hogy a fegyverkivitelt jelentős

mértékben csökkenteni kell, különösen a harmadik országokba és erős exportellenőrzési rendszert kell kialakítani (Doll, 2016). A szigorúbb fegyverexport-politika alapjául a 2013-as koalíciós szerződés szolgált, amely egy „visszafogottabb" fegyverexport-politika mellett foglalt állást (Koalitionsvertrag, 2013, pp. 12-16). A dokumentum továbbá hangsúlyozta, hogy a védelmi ipar nem pusztán gazdaságilag, hanem technológiailag és biztonságpolitikailag is nemzeti érdek, ezért meg kell tartani kulcsképességeit A kormány továbbá mindent meg fog tenni az ENSZ-kézifegyvermegállapodások és az ATT végrehajtása érdekében (Koalitionsvertrag, 2013, pp. 16, 118-119, 124).

Az új miniszter politikájának egyik legfontosabb lépése volt az átláthatóság növelése. A koalíciós szerződéssel összhangban a kormány bevezette a félévenkénti időközi nyilvános fegyverexport-jelentések kiadását (Brzoska, 2014). Gabriel először látta el előszóval a jelentéseket, ezzel a jelentés egy politikai állásfoglalás is lett, nemcsak pusztán egy tájékoztató anyag. A lépés mindenképpen szokatlan volt annak fényében, hogy 2014-et megelőzően a fegyverexport-politikával kapcsolatban a vezető kormányzati politikusok, beleértve Merkel kancellárt, kerülték a parlamenti vitákat, azokban nagyrészt az ellenzéki pártok vettek részt. (Moltmann, 2014, pp. 21-23). A transzparencia és a kiszámíthatóság növelése érdekében Gabriel a fegyverexport-engedélyezés kritériumait nyilvánosan egyértelműsítette (lásd az 5.3.3. fejezetben). Gabriel a korábbi miniszterekhez képest, rendszeres kapcsolatban volt a civil szervezetekkel és a békemozgalommal is (Moltmann, 2015, p. 2).

A szigorított fegyverexport-politika jegyében adta ki a kormány 2015 májusában a már korábban említett kézifegyverexport-politikai irányelveket. Ezen lépést az váltotta ki, hogy több esetben is német gyártású kézifegyverek illetéktelen felhasználókhoz kerültek[98] (GKKE, 2014, p. 21). 2015 júliusában a kormány bevezette a helyszíni szállítás utáni ellenőrzések gyakorlatát, amely így kiegészítette a célország számára kötelező végfelhasználói nyilatkozatokat (GKKE, 2015, pp. 67, 69). E lépés figyelemreméltó volt, mert a szállítás utáni helyszínek ellenőrzésének kérdését legutóbb huszonhárom évvel korábban, 1991-ben vetette fel az akkori FDP párti gazdasági miniszter[99] (Moltmann, 2014, p. 20). Az intézkedés 2017-től lépett életbe, 2023 végéig összesen tizenkettő helyszíni ellenőrzést történt (BMWK, 2023, p. 8). A sajtóban például 2021-ben szivárgott ki a hír, hogy egy meg nem nevezett arab ország a

[98] Így például 2009-2011 között 38 000 SIG Sauer által gyártott pisztoly került illegálisan az Egyesült Államokból a kolumbiai rendőrséghez az amerikai leányvállalata révén. (Hempel, 2021) 2011-ben a líbiai rezsim összeomlását követően G36-os gépkarabélyok kerültek a lázadók kezébe, amelyeket Németország eredetileg Egyiptomnak adott el (GKKE, 2014, p. 21).

[99] A szállítás utáni helyszíni ellenőrzéseket Jürgen Möllemann FDP párti gazdasági miniszter vetette fel 1991-ben miután 1989-ben kiderült, hogy német vállalatok hozzájárultak Líbia vegyifegyverprogramjához (Moltmann, 2014, p. 20).

helyszíni ellenőrzések miatt mondott le német kézifegyverek vásárlásáról. Az ellenőrzések ellen a német védelmi ipari érdekcsoportok sem tiltakoztak (Tillack, 2021).

A kormány ebben az időszakban is hozott olyan fajsúlyos döntéseket, amelyek a szigorított fegyverexport-politikát demonstráltak. A Krím annexióját követően csatlakozott az Európai Unió által 2014. július 31-én kivetett fegyverembargóhoz, majd augusztusban azonnal visszavonta egy Mulinoban létesítendő harcászati gyakorlóközpont leszállítását, amelyet a Rheinmetall adott el Oroszországnak az előző Merkel-kormány idején 120 millió euró értékben.[100] Franciaország ezzel szemben ragaszkodott ahhoz, hogy az embargó ne érintse azon szerződéseket, amelyeket 2014. augusztus 1. előtt kötöttek, továbbá Nagy-Britannia 150 millió euró értékben a nyáron még eladott fegyvereket és egyéb hadfelszerelést Moszkvának. Összességében Berlin következetesebben reagált, mint a többi európai kormány (GKKE, 2014, pp. 93, 128; Scianna, 2024, p. 436).

Gabriel fegyverexportot csökkentő fellépése hamar éles politikai vitákat szült a kormánykoalícióban. A CSU elnöke, Horst Seehofer és Peter Tauber CDU-párti képviselő amellett érvelt, egy erősebb exportellenőrzési rendszer tönkre tenné a hazai védelmi ipart, így a Bundeswehr az amerikai importra fog rászorulni. A CDU a későbbiekben is tiltakozott, amikor Gabriel végérvényesen megakadályozta a Leopard 2-es harckocsik eladását Szaúd-Arábiának, és azt is, hogy a szaúdi fél a spanyol Santa Bárbara Sistemas vállalaton keresztül szerezze be azokat. CDU-s képviselők arra figyelmeztetettek, hogy a német hadiipar nem tartható fenn harmadik országokba irányuló fegyvereladások nélkül (GKKE, 2015, p. 96). Gabriel azonban azzal vágott vissza, hogy Ursula von der Leyennek védelmi miniszterként kellene az európai fegyverzeti együttműködések révén megőriznie a hadiipart (Hegmann & Greive & Hegmann, 2014).

A német védelmi ipari érdekcsoportok sem mulasztották el hangoztatni, hogy míg az amerikai, orosz és más európai országok erőteljesen támogatják a hadiipar külföldi térnyerését, addig Németországban ennek hiányában hátrányba kerül, ezért nincs szükség további szigorításra (BDSV, 2016, pp. 5, 11-12). A Német Biztonsági és Védelmi Ipar Szövetség (*Bundesverband der Deutschen Sicherheits- und Verteidigungsindustrie*, röviden BDSV) elnöke, egyben a Rheinmetall vezérigazgatója, Armin Papperger szerint a kormány vonakodása veszélybe sodorja a vállalatok azon képességét, hogy csúcstechnológiát állítsanak elő (Kitekintő, 2014). Papperger egy másik interjúban is a technológia elvesztésére figyelmeztetett (Hegmann, 2015).

[100] A mulinoi gyakorlótér létesítésére létrejött német-orosz vegyesvállalat azonban még 2022 márciusáig aktív volt, 2020-ban 35 000 eurós nyereségre tett szert (Tillack, 2022).

A fentiek fényében nem meglepő, hogy Dél-Koreának kiemelt szerepe lett a német hadiipar számára, amely ebben és a következő időszakban is elsőszámú importőr volt. A kelet-ázsiai ország folyamatosan intenzíven fegyverkezik elsősorban Észak-Korea ellen, védelmi kiadásai 2010-2024 között a SIPRI adatai szerint védelmi kiadásai a GDP közel 2,5 százalékát tették ki (BICC, 2024, p. 17; IISS, 2022, p. 136). Dél-Korea saját hadiipari kapacitás kiépítésére törekszik különösen a hadihajók és tengeralattjárók, illetve harckocsik gyártásában, melynek elérésében jelentős szerepet játszott a német technológiatranszfer. Dél-Korea a SIPRI adatai szerint 2019-2023 között a világ tizedik fegyverexportőre lett (SIPRI, n.d.-e), ezáltal egyre inkább a német vállalatok versenytársává váltak[101] (Ballbach, 2026). Mivel a kelet-ázsiai ország fontos geostratégiai aktor és egyben szövetségese az Egyesült Államoknak, így Németország számára is szövetségpolitikai jelentőséggel bír (Horn, 2016, p. 99).

Algéria szintén ebben az időszakban vált a német hadiipar kiemelt partnerévé: védelmi kiadásai 2010-2024 között GDP arányosan háromról nyolc százalékra nőttek (SIPRI, n.d.-e). 2014-ben Algéria megállapodást írt alá a Rheinmetallal 1200 darab Fuchs-2 páncélozott szállítójármű eladásáról 2,7 milliárd euró értékben és egy összeszerelő üzem létesítéséről. A szállítások 2028-ig tartanak. Korábban, 2012-ben a TKMS kettő darab Meko A200 típusú fregatt eladásáról állapodott meg 2 millió euró értékben, melyhez a Bundeswehr biztosította a kiképzést (BICC, 2025, p. 7).

Az időszakban folytatódott az a tendencia, hogy a döntéshozók a fegyverszállításokat a kül- és biztonságpolitika eszközének tekintették. Sigmar Gabriel a 2013. évi fegyverexportjelentésben a fegyverexportot nyíltan a kül- és biztonságpolitika eszközének mondta (BMWK, 2013, p. 2). Gabriel a fegyverexport-politikai döntéseket a Külügyi Hivatalhoz kívánta átruházni, ez azonban Steinmeier külügyminiszter ellenállása miatt meghiúsult (Moltmann, 2015, p. 4). A 2016-ban kiadott Fehér könyv kiemelte, hogy mivel Európa déli szomszédságában fokozott veszélyt jelent a bukott vagy gyenge államiság, ezért kiemelt fontossággal bír a regionális és helyi szereplők megerősítése a terrorizmus, a szervezett bűnözői csoportok elleni fellépésben és a nemzetközi kereskedelmi útvonalak védelmében (Die Bundesregierung, 2016, pp. 34, 39, 52).[102] Az Algériába irányuló fegyverexport-engedélyek

[101] Ezzel párhuzamosan a dél-koreai vállalatok egyben potenciális szerepet játszhatnak a németországi hadiipari kapacitások bővítésében is. A Hanwha Aerospace 2025-ben jelentette be, hogy Kelet-Németországban gyárat szándékozik létesíteni, amely precíziós rakétákat, 155 mm-es tüzérségi lövedékeket, illetve később hírszerzési, felderítési és megfigyelési rendszereket állítana elő. A LIG Nex1 vállalat Münchenben hozta létre európai központját, amely vezetési-irányítás és kommunikációs rendszereket gyártana. A dél-koreai vállalatok hozzájárulhatnak, hogy a német haderő olyan eszközökhöz jusson rövid- és középtávon, melyeket a német vállalatok egyelőre nem képesek kellő mennyiségben előállítani (Ballbach, 2026).

[102] Az Európa szomszédságában jelentkező instabilitás német geopolitikai gondolkodásra gyakorolt hatásáról lásd bővebben a témában megjelent tanulmányomat: Speck, 2020d

értékének 280 százalékos növekedését kormány Algéria terrorizmus elleni harcban játszott szerepével indokolta (GKKE, 2017, p. 23). Szaúd-Arábia biztonságpolitikai jelentőségét továbbra is hangsúlyozta a gazdasági minisztérium (GKKE, 2015, p. 97). Egyiptom jelentőségét mutatta, hogy Merkel 2015-ben fogadta Sisi elnököt, annak ellenére, hogy korábban azt mondta, csak akkor fogadja, ha Egyiptomban megtartották a parlamenti választásokat. 2017 márciusában Merkel látogatott Kairóba (Hettyey, 2017b, pp. 186-187).

Ugyanezen stratégiai megközelítés keretében került sor a korábban már említett, észak-iraki kurdoknak történő hadianyagszállításra. Az *Ertüchtigungsinitiative* fő célországaiként a kormány 2016-ban Irakot, Jordániát, Tunéziát, Malit és Nigériát határozta meg, majd 2018-tól hozzávette Burkina Fasot és Nigert. A képességfejlesztési csomagok azonban a német fegyverexporton belül elenyésző volument tettek ki[103] (Deutscher Bundestag, 2017, p. 1).

A szigorítási és biztonságpolitikai szempontok ütközéséből fakadó következmények látványosan megnyilvánultak a német fegyverexport történetének egyik kiemelkedő ügyletében, amely ezen időszakra esett. 2016 áprilisában az ausztrál kormány bejelentette, hogy új generációs tengeralattjáró programjához nem a német TKMS vállalat 216-os osztályú tengeralattjárói, hanem 12 darab francia DCNS vállalat által gyártott Barracuda-osztályú nukleáris meghajtású tengeralattjárói mellett döntött. A döntés súlyosságát adta, hogy az ügylet minden idők legjelentősebb német fegyverexportja lett volna közel 35 milliárd euró értékben. Az ausztrál döntésben több tényező is közrejátszhatott, így például az ausztrál doktrínának jobban megfelelt a nukleáris meghajtás, mint a németek által kínált dízel meghajtás, valamint a német oldalról hiányzott a koordinált kormányzati támogatás. Valószínűsíthető azonban, hogy az ausztrál döntésben meghatározó szerepet játszott a német fegyverexport- és hadiipari-politika vonakodása és ellentmondásai. Nem szabad elfelejteni, hogy az ausztrál tengeralattjáró-program ötven éves időtávra szól, a Kína jelentette fenyegetés miatt különösen kiszámítható stratégiai partnerre volt szüksége (Weber, 2017, pp. 470, 473-480).

Sigmar Gabriel minisztersége alatt nem tudta keresztül vinni a szigorított fegyverexport-politikát és kompromisszumokra kényszerült. A hadiipari kritikákra reagálva 2015-ben a kormány kiadta az első védelmi ipari stratégiát, amelyben rögzíti, hogy a jövőben támogatni fogja az exportot, illetve a bilaterális kapcsolatok révén segíti a hadiipari vállalatokat (Die Bundesregierung, 2015, pp. 7-8). Ezenfelül több, az előző kormány által engedélyezett kivitelt (például a Katarnak eladott eszközöket) a Külügyi Hivatal és a Kancellári Hivatal ellenállása

[103] A kormány a költségvetésből 2016-ban 100 millió eurót, 2017-ben 130 millió eurót különített el (Deutscher Bundestag, 2017, p. 1).

miatt nem tudott visszavonni, melyek a vállalatok kártérítési igényeire hivatkoztak (Moltmann, 2015, p. 4).

5.3.4. IV. fázis (2018-2021)

A civil hatalmi elmélet a 2018-2021 közötti időszakban még kevésbé tűnik meggyőzőnek, tekintve, hogy a tíz célországból három (Dél-Korea, Egyesült Államok, Hollandia) volt olyan, amely a Freedom House szerint „szabad" státuszt kapott és a Fragile States Index „stabil" vagy „fenntartható" kategóriájába esett. Figyelemre méltó, hogy jelentősen megnőtt azon országok aránya, ahol az emberi jogokat szisztematikusan megsértették, mint például Szaúd-Arábia vagy Kína (lásd 19. táblázat). Szaúd-Arábia és Egyiptom ebben az időszakban is aktívan részt vett a jemeni háborúban. Szaúd-Arábia német komponenseket is tartalmazó Eurofighter vadászgépeket vetett be, Egyiptom pedig hadihajókkal alkotott tengeri blokádot a Báb el-Mandeb szorosnál (GKKE, 2018, p. 18). A kormány ígérete ellenére a hivatalba lépését követő fél évben a jemeni koalícióban résztvevők számára 87 engedélyt adott ki, 254 millió euró értékben Szaúd-Arábiának, 21,8 millió euró értékben a koalíció többi tagjának. A Szaúd-Arábiának exportált eszközök 33 darab járőrhajó, illetve radarrendszerek és hadihajók légvédelmi rendszereinek robbanófejei voltak (GKKE, 2018, pp. 19-20). A járőrhajókból végül csak 15 darabot szállítottak le, a többit Egyiptomnak adták el 2020-ban. Az üzlet keretében a Lürssen hajógyár technológiatranszferrel az egyiptomi hajóipart is támogatja (Die Zeit, 2019; GKKE, 2021, p. 11).

IV. fázis: 2018-2021				
Célország	**Részesedés a német fegyverexportból a SIPRI adatai szerint**	**Freedom House értékek átlagai**		**Fragile States Index átlaga**
		CL	PR	
Dél-Korea	24%	50,25	33	33,49
Egyiptom	17%	14	7,7	87,04
Egyesült Államok	7,1%	52,5	32,75	39,64
Algéria	4,8%	23,75	10	74,84
India	4,7%	38	34,5	75,75
Szaúd-Arábia	3,5%	6,25	0,75	69,78
Izrael	3,3%	43	24,25	68,29
Magyarország	2,8%	43,25	27	49,63
Kína	2,6%	12	1	70,56
Hollandia	2,3%	58,75	40	24,48

17. táblázat: A tíz fő célország civil hatalmi indikátora. A Freedom House értékeinél a világoszöld a „szabad", a narancssárga a „félig szabad", a piros a „nem szabad" országokat jelöli. A Fragile States Indexnél a sötétzöld a „fenntartható", a világoszöld a „stabil", a narancssárga a „figyelmeztető", a piros pedig a „riasztó" állapotot jelöli. (Az adatok forrásai: SIPRI, n.d.-c; Freedom House, n.d-b; Fund for Peace n.d-c)

A célországok közül négy volt szövetséges vagy biztonsági partner, ugyanakkor a biztonsági partnernek nem minősülő, elsők között szereplő Egyiptom és Dél-Korea a teljes német fegyverexport 41 százalékából részesedett.

IV. fázis: 2018-2021		
Célország	**Részesedés a német fegyverexportból a SIPRI adatai szerint**	**Szövetséges/biztonsági partner?**
Dél-Korea	24%	nem
Egyiptom	17%	nem
Egyesült Államok	7,1%	igen
Algéria	4,8%	nem
India	4,7%	nem
Szaúd-Arábia	3,5%	nem
Izrael	3,3%	igen
Magyarország	2,8%	igen
Kína	2,6%	nem
Hollandia	2,3%	igen

18. táblázat: A tíz fő célország hatalmi állami indikátora. (Az adatok forrásai: SIPRI, n.d.-c)

A kereskedőállami modell egyértelműen meggyőzőnek mondható, tekintve, hogy a tízből öt ország részesedett legalább közepes mértékben a német exportból és rendelkezett 2 százalék feletti GDP növekedéssel. Figyelemre méltó, hogy három célország (Egyesült Államok, Hollandia, Kína) Németország kiemelt exportpartnere volt, illetve, hogy a tízből kilenc célország gazdasága nőtt stabil vagy erős mértékben.

IV. Fázis (2018-2021)			
Célország	**Részesedés a német fegyverexportból a SIPRI adatai szerint**	**Részedés a teljes német exportból**	**Éves GDP növekedés mediánja**
Dél-Korea	24%	**1,35%**	**2,58%**
Egyiptom	17%	0,28%	**4,44%**
Egyesült Államok	7,1%	**8,74%**	**2,78%**
Algéria	4,8%	0,41%	1,15%
India	4,7%	0,91%	**5,16%**
Szaúd-Arábia	3,5%	0,45%	**2,44%**
Izrael	3,3%	0,36%	**3,86%**
Magyarország	2,8%	**2,02%**	**5,34%**
Kína	2,6%	**7,44%**	**6,41%**
Hollandia	2,3%	**6,42%**	**2,28%**

19. táblázat: A tíz fő célország kereskedőállami indikátora. Az exportból való részesedésnél a zöld a magas, a narancssárga a közepes, a szürke az alacsony relevanciájú exportrészesedést jelenti. Az éves GDP növekedésnél a zöld az erős, a narancssárga a stabil, a szürke a gyenge gazdasági növekedést jelöli. (Az adatok forrásai: SIPRI, n.d.-c; UN Comtrade n.d.; World Bank n.d.)

5.3.4.1 Fő tendenciák 2018-2021 között: Szaúd-Arábia, India, Magyarország

A 2018. évi CDU-CSU-SPD koalíciós szerződés az előzőhez hasonlóan deklarálta a szigorított fegyverexport-politikát, a harmadik országokba irányuló fegyverexportot különösen korlátozni kívánta. Szigorítást eredményezett a koalíciós szerződés azon célkitűzése, hogy a kézifegyverek „alapvetően" nem exportálhatók többé harmadik országokba. A 2019. évi Politikai Alapelveket ennek megfelelően fogalmazták meg. A koalíciós szerződés továbbá

kimondta, hogy a kormány nem fog több fegyverkivitelt engedélyezni a jemeni háborúban résztvevő államok számára. Ezzel párhuzamosan a kormány törekszik egy közös európai fegyverexport-szabályozás létrehozására és az európai védelmi ipar konszolidálására (Koalitionsvertrag, 2018, pp. 59, 146-149).

A német hadiipar számára azonban a harmadik országokba irányuló export továbbra is kulcsfontosságú maradt. Bár a német védelmi kiadások 2016-tól a GDP 1,2 százalékáról 2020-ra elérték az 1,5 százalékát, ez nem eredményezte a hazai megrendelések jelentős növekedését. A felszerelésre fordított kiadások aránya bár növekedett, azonban továbbra sem érte el a NATO által meghatározott 20 százalékot, szemben más gyengébb gazdaságú európai országokkal (lásd 13. ábrán) (NATO Public Diplomacy Division, 2025, p. 14). Az ezen időszakot sújtó koronavírus-járvány bár összességében nem befolyásolta számottevően a fegyverexportot, azonban tovább rontotta a német hadiipar globális versenyképességét (Mölling & Schütz, 2020, p. 2).

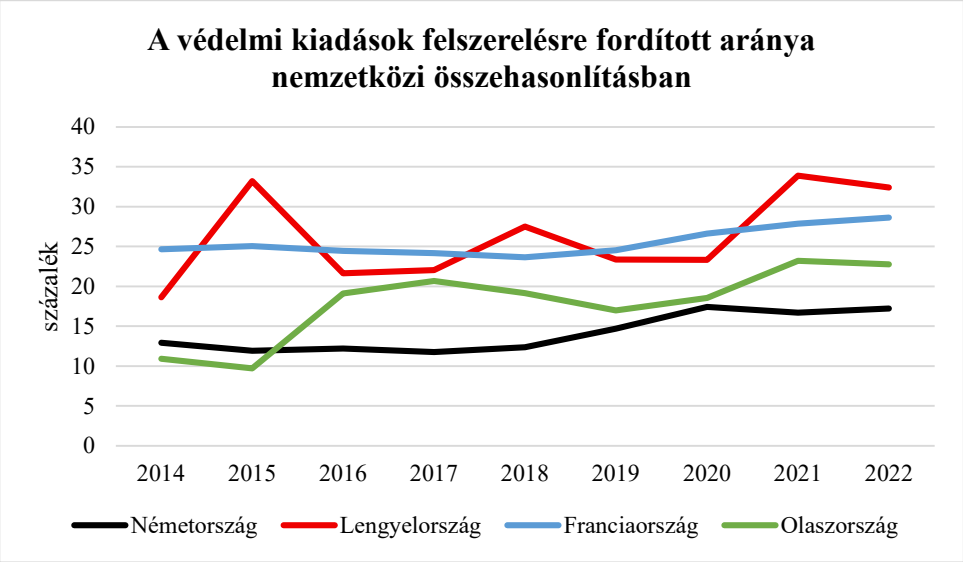

10. ábra: A védelmi kiadások felszerelésre fordított aránya nemzetközi összehasonlításban. (Adatok forrása: NATO Public Diplomacy Division, 2025, p. 14) (saját szerkesztés)

Ebben az időszakban a legnagyobb vitát ismételten a Szaúd-Arábiába és a jemeni koalíció államaiba irányuló fegyverexport váltották ki. A korábban említett járőrhajók kapcsán a Szövetségi Biztonsági Tanács hangsúlyozta, hogy nem háborús fegyverek, a hajókat azonban médiaértesülések szerint Szaúd-Arábia bevethette a Jemen elleni blokádban. Az ENSZ ugyanakkor figyelmeztetett, hogy súlyos humanitárius válság alakult ki az országban, az Európai Parlament pedig 2017 novemberében Szaúd-Arábia elleni fegyverembargót szorgalmazott. 2018 őszén, a szaúdi újságíró, Dzsamál Hasogdzsi brutális meggyilkolása tovább fokozta a Szaúd-Arábiával szembeni kritikákat az Európai Unióban, Merkel leállíttatta

a fegyverszállításokat és erre bíztatta a többi európai országot is (GKKE, 2018, p. 21; European Parliament, 2017).

Berlin az exporttilalmat 2018 novemberében vezette be, majd többször meghosszabbította, azonban csak Szaúd-Arábiára, a jemeni koalíció többi államára nem. Az exporttilalom meghosszabbítását rendszerint az SPD szorgalmazta, míg a CDU-CSU párti politikusok a külpolitikai következményekre és az európai fegyverzeti együttműködésre hivatkozva ellenezte azt (Die Zeit, 2019). Az SPD kifogásolta, hogy a jemeni koalíció többi államára is ki kellene terjeszteni a tilalmat, a Zöldek pedig közös európai fellépést szorgalmaztak. A folyamatban lévő szállításokat visszavonták, ez viszont nem vonatkozott az európai partnerekkel közösen gyártott haditechnikai eszközökre. A német vállalatoknak bár ezen esetekben bizonyítania kellett, hogy a haditechnikai eszközt nem a jemeni koalícióban résztvevők számára szállítják, de a kormány jogilag nem tudta megakadályozni, hogy a haditechnikai eszközök végül ne Szaúd-Arábiában vagy az Egyesült Arab Emirátusokban kössenek ki. Ez eredményezte, hogy a tilalom ellenére a német kormány mégis 2020-ban 30 millió euró értékben exportált Szaúd-Arábiának. Az export leginkább Eurofighter[104] és Tornado vadászgépek részeit tette ki (GKKE, 2021, p. 79-80).

A német vonakodó álláspont kiváltotta Nagy-Britannia és Franciaország kritikáját a közösen gyártott haditechnikai eszközök exportjának akadályozása miatt (Die Zeit, 2019). A berlini francia nagykövet, Anne-Marie Descôtes cikkében megbízhatatlansággal vádolta Németországot fegyverexport-politikája miatt és felhívta rá a figyelmet, hogy az európai vállalatok emiatt a jövőben „*German-free*" fegyvereket fognak gyártani. Szerinte a német magatartás a francia-német közösen fejlesztett új generációs vadászgép és harckocsi programokat is veszélyezteti (Descôtes, 2019, pp. 2-3). A francia és a német fél végül a 2019-ben aláírt Aacheni Szerződés alapján végül megállapodott[105] abban, hogy a közösen gyártott haditechnikai eszközöknél nem fogják egymás exportszándékait gátolni, amennyiben annak komponenseinek kevesebb, mint 20 százaléka saját gyártású (Puhl, 2020, p. 15).[106]

Az időszakban vitát generált továbbá a Törökországnak szállított harckocsik ügye.[107] Törökország az 1980-as évek óta több, mint 700 harckocsit vásárolt (Nyugat)-Németországtól,

[104] A Eurofighter gépek számára a németországi Airbus Defence and Space a repülőgép központi törzsének egyes elemeit, a Hensoldt szenzorokat és zavaró berendezéseket, az MBDA németországi ága pedig a fegyverzet nagyrészét gyártja (IISS, 2022, pp. 135-136).

[105] A francia és német fél már 1972-ben a Schmidt-Debré-szerződésben megállapodott arról, hogy nem akadályozzák a közösen gyártott fegyverek exportját, a szerződés viszont egyik oldalról sem élvezett támogatást. A francia-német fegyverzeti együttműködés kérdéseiről lásd bővebben tanulmányomat: Speck, 2022b

[106] A megállapodás viszont számos nehézfegyver-komponensre nem vonatkozott, mint például tüzérségi eszközökre, harckocsi alvázakra és tornyokra vagy hajtóművekre (Légifrance, 2019).

[107] Ezen bekezdés részben 2018-ban megjelent tanulmányomon alapul. (Speck, 2018)

2006-2011 között 350 Leopard 2-est. A 2016-os puccskísérlet után Berlin több Törökországnak szánt exportengedélyt tiltott le. A korlátozásokhoz az is hozzájárult, hogy a puccsot követően több török származású német állampolgárt letartóztattak Törökországban[108] (Werkhäuser, 2018). Törökország 2018-ban az afríni „Olajág" hadműveletben – a NATO déli szárnyának védelmére hivatkozva – a Németországtól újonnan vásárolt Leopard 2-es harckocsikat vetette be a kurdok ellen. A kormány elismerte Törökország jogos biztonsági érdekeit, azonban hangsúlyozta, hogy a művelet nem hátráltathatja az Iszlám Állam elleni harcot. (Fuchs, 2018) A német kormány a fegyverexportot végül nem emiatt, hanem egy évvel később a 2019 októberében Szíriai Demokratikus Erők ellen indított hadjárata miatt állította le (Wisotzki, 2020, p. 13). Törökországgal szemben továbbá több exportengedélyt megtagadott a kormány 2020 során, amikor földközi-tengeri földgázlelőhelyek miatt a görög-török viszony elmérgesedni látszott (Wisotzki, 2021, p. 12).

Indiát, mint fontos partnert, szintén érdemes kiemelni. India, mint a világ egyik vezető importőre 2017-2019 között közel 278 millió euró értékben vásárolt haditechnikai eszközöket Németországtól. India 2016 óta növekvő jelentőséggel bír a német hadiipari cégeknek, mivel a berlini kormány az indiai féllel rendszeres kormányközi egyeztetéseket kezdett el folytatni, többek között a védelmi együttműködésről is. Németország ezzel párhuzamosan viszont ugyanúgy exportált Pakisztánnak is, 2017-2019 között 247 millió euró értékben. Ebből 2018-ban 174 millió euró értékben járőrrepülőgépeket, torpedókat, helikoptereket, kommunikációs berendezéseket, radarrendszereket és vízalatti szenzorokat. Németország ezzel szembe ment az EU közös álláspontjának negyedik kritériumával, amely előírja a tagállamok számára, hogy meg kell tagadni az olyan országokba irányuló export engedélyét, amelynek területi követelése van egy szomszédos országgal szemben és a katonai technológiát e célból bevetheti. 2018-ban a német kormány pont akkor engedélyezte az exportot, amikor az India és Pakisztán közötti erősen vitatott Dzsammu és Kasmír régióban kiújultak a határmenti összecsapások (Wisotzki, 2020, pp. 15-16).

Hazai szempontból érdemes megemlíteni Magyarország fegyvervásárlásait.[109] Magyarország 2019 decemberében 44 Leopard 2 A7+ harckocsit, kiképzési célra 12 használt Leopard 2A4 harckocsit, műszaki-mentő és hídvető harckocsikat, tehergépjárműveket és 24 darab PzH 2000 önjáró löveget vásárolt 1,76 milliárd euró értékben, ezzel Magyarország elsőszámú célország lett 2019 első félévében (BMWE, 2019, p. 23). Ezt követően 2020 szeptemberében 2 milliárd euró értékben 218 darab Lynx KF41-es gyalogsági harcjárműveket

[108] A török-német kapcsolatokról lásd bővebben: Egeresi, 2017
[109] Ezen bekezdés részben a témában írt publikációmon (Speck, 2020c) alapul.

is vásárolt, melyből 46 darabot Németországban, 172 darabot Zalaegerszegen gyártanak le a Rheinmetall és a magyar állam által létrehozott Rheinmetall Hungary Zrt. vegyesvállalat üzemében (Végvári & Sebők, 2023, p. 50). Magyarország ezenfelül többfunkciós helikoptereket vásárolt az Airbus csoporttól. Az ügyletek, különösen a Rheinmetallal, intenzív magyar-német védelmi ipari együttműködéshez vezettek. A magyar fegyvervásárlás Berlin számára egyrészt beleillett a szövetségpolitikai keretrendszerbe, másrészt üzleti lehetőség volt. A gyártás Magyarországra való kiszervezésével a jövőben kibővítheti a Rheinmetall exportlehetőségeit (Tillack, 2025). Ahogy Dr. Palkovics László, innovációs és technológiai miniszter is megjegyezte, a Rheinmetall magyarországi terjeszkedése illeszkedett azon tendenciába, hogy a német hadiipari vállalatok a német kormányok szigorítási kísérleteitől tartva, külföldre szervezték ki a gyártást (Országgyűlés, 2021, p. 18).[110]

Ebben az időszakban a német exportellenőrzés súlyos hiányosságaira derült fény a Kínába és Oroszországba irányuló kettős felhasználású termékek révén. A német sajtó 2021-ben számolt be arról, hogy kínai hadihajókban német gyártású vagy fejlesztésű motorok vannak, melyek az MTU és a Volkswagen francia leányvállalatától, a MAN-tól származnak. Az MTU ezenfelül olyan motorokat is eladott, amelyek Song-osztályú tengeralattjárókba kerültek (Rivkin, 2021). A SIPRI adatbázisa megerősíti, hogy Németország valóban adott el hajómotorokat és ezek licenszét Kínának 2010-ben, melyeket 2018-2021 között szállítottak le, ezenfelül dízel motorokat is, melyeket páncélozott harcjárművekbe, önjáró lövegekbe és páncélvadászokba építettek be (SIPRI, n.d.-c). Az export annak ellenére ment végbe, hogy az EU 1989 óta fegyverembargót tart fenn Kínával szemben, melyet azonban az uniós tagállamok eltérő módon értelmeztek (SIPRI, n.d.-d).[111]

A nyilvánosság számára csak az ukrajnai háború kezdetén vált ismertté, hogy 2020-ig a BAFA 366 millió értékben engedélyezte kettős felhasználású termékek exportját Oroszországba. Ugyanígy 2021-ben még 1,5 milliárd értékű exportot hagyott jóvá. A Krím-félsziget annexiója után az EU tagállamai uniós rendeletet fogadtak el az Oroszországba irányuló export szigorításáról, melyben a katonai célra használható kettő felhasználású

[110] A Rheinmetall jellemzően más országokban való terjeszkedéssel kerüli ki a német exportszabályozást. Így például az olaszországi RWM Italia leányvállalat bombákat adott el Szaúd-Arábiának, melyeket a szaúdi légierő bevetett a jemeni háborúban. Emiatt 2018 áprilisában négy nem-kormányzati szervezet beperelte a vállalatot. A dél-afrikai-német Rheinmetall Denel Munitions konzorcium Szaúd-Arábiában épített lőszergyárat (Wisotzki, 2022, p. 21).

[111] A Tanács 1989. június 26-án Madridban döntött arról, hogy a tagállamok fegyverembargót vezetnek be a Kínai Népköztársaság ellen a tiananmeni mészárlás miatt. Az Európai Közösségnek azonban ekkoriban arról nem volt közös álláspontja, hogy a „fegyverembargó" mit jelent pontosan, ezért a tagállamok egyéni értelmezésére lett bízva. Az Egyesült Királyság például bejelentette, hogy az embargó nem vonatkozik minden stratégiai fontosságú termékre. Franciaország és az Egyesült Királyság az embargót leginkább a nehézfegyverekre és a halált okozó fegyverekre értelmezi (SIPRI, n.d.-d).

termékek exportját megtiltották. Németország mégis 2020-ban a negyedik legnagyobb kettős felhasználású importőre volt Oroszországnak Kína, az Egyesült Államok és Brazília után. Az exporthatóságnak szabály szerint gondosan mérlegelnie kellett a termékek katonai felhasználási lehetőségeit, a katonai célú exportot nem hagyhatta jóvá. A termékeknek azonban hivatalosan polgári végfelhasználói voltak. A Bosch vállalat nyilatkozata szerint soha nem közvetlenül katonai gyártóknak adott el teherautó alkatrészeket, hanem 2022-ig orosz leányvállalatokon keresztül polgári végfelhasználók számára. A Bosch emiatt több alkalommal beperelte az orosz cégeket, eredménytelenül. Ehhez hasonlóan az orosz haditengerészet a Bujan-osztályú korvettekbe épített német gyártmányú motortechnológiához egy lettországi orosz közvetítőn jutott hozzá. Saar-vidék tartományban egy német buszsofőr 2018 óta szállított egy szentpétervári cégnek elektronikai komponenseket, amelyeket onnan tovább eladtak és az Orlan-10 típusú felderítő drónokba építettek be. A drónok központi szerepet töltöttek be az Ukrajna elleni orosz műveletben (GKKE, 2023, pp. 20-23). Az Investigate Europe oknyomozó portál szerint Németország a 2014-es embargó óta közel 122 millió értékben exportált Oroszországnak „speciális védelemmel" ellátott járműveket, jégtörő hajókat és lőfegyvereket. Oroszországba más európai országból is jutott kettős felhasználású termék, így Olaszországból, Franciaországból vagy Csehországból (Brillaud et. al, 2022).

5.3.5. V. fázis (2022-2024)

2022-2024 között a tíz fő célország között mindössze kettő olyat találunk (Izrael és Egyesült Államok), amely a Fragile States Index szerint stabil volt és a Freedom House értékelése szerint is magas értéket kapott. Figyelemreméltó, hogy ekkor már csak kettő célország minősült „szabadnak". A német fegyverexport negyede irányult a háborúban álló Ukrajnába, amely azonban Oroszország ellen a nemzetközi jog értelmében jogos önvédelmet gyakorolt.[112] Izrael 2023 októberétől fegyveres harcot vívott a Hamasszal a Gázai övezetben, ahol a hadijog szabályait súlyosan megsértette, humanitárius válságot előidézve.[113] Szaúd-Arábia és Egyiptom ebben az időszakban még mindig aktív részese volt a jemeni háborúnak. A kormány Szaúd-Arábia ellen 2024-ig meghosszabbította az exporttilalmat, azonban vadászgép alkatrészeket 2022-ben is exportált.

[112] Ukrajna önvédelmi jogáról lásd bővebben: Csapó, 2024; Kelemen & Kiss, 2022

[113] A nemzetközi jogi szakvélemények eltérőek annak kapcsán, hogy Izrael jogos önvédelmet gyakorolhat-e Gázában a Hamasz 2023. októberi támadására reagálva. Geir Ulfstein nemzetközi jogász szerint amennyiben elfogadjuk, hogy Izrael önvédelmi harcot vív, az arányosság elvét akkor sem tartja be, ahogy a 2006-os libanoni hadjárat során sem. A kérdésről lásd bővebben: Ulfstein, 2024; Milanovic, 2023; Heinze, 2024.

V. fázis: 2022-2024				
Célország	**Részesedés a német fegyverexportból a SIPRI adatai szerint**	**Freedom House értékek átlagai**		**Fragile States Index átlaga[114]**
		CL	PR	
Ukrajna	26%	30,33	23	82,25
Egyiptom	14%	12	6	82,6
Izrael	14%	41,67	34	43,35
Szingapúr	11%	28,33	19	25,65
Magyarország	6,9%	42	24,67	49,8
Törökország	5,1%	16	16,33	79,65
Egyesült Államok	3,1%	50,33	32,67	45,95
Algéria	2,4%	22	10	71,1
Indonézia	2,0%	28,33	29,67	66,1
Szaúd-Arábia	1,7%	6,67	1	66,4

20. táblázat: A tíz fő célország civil hatalmi indikátora. A tíz fő célország civil hatalmi indikátora. A Freedom House értékeinél a világoszöld a „szabad”, a narancssárga a „félig szabad”, a piros a „nem szabad” országokat jelöli. A Fragile States Indexnél a sötétzöld a „fenntartható”, a világoszöld a „stabil”, a narancssárga a „figyelmeztető”, a piros pedig a „riasztó” állapotot jelöli. (Az adatok forrásai: SIPRI, n.d.-c; Freedom House, n.d-b; Fund for Peace n.d-c)

A tíz célországból öt volt szövetséges vagy biztonsági partner. Itt alapvető változást jelent, hogy Ukrajna lényegében Németország biztonsági partnerévé vált, ezt a két fél hivatalosan is megerősítette 2024. február 16-án aláírt, hosszú távú bilaterális szerződéssel (Die Bundesregierung, 2024a).

V. fázis: 2022-2024		
Célország	**Részesedés a német fegyverexportból a SIPRI adatai szerint**	**Szövetséges/biztonsági partner?**
Ukrajna	26%	igen
Egyiptom	14%	nem
Izrael	14%	igen
Szingapúr	11%	nem
Magyarország	6,9%	igen
Törökország	5,1%	igen
Egyesült Államok	3,1%	igen
Algéria	2,4%	nem
Indonézia	2,0%	nem
Szaúd-Arábia	1,7%	nem

21. táblázat: A tíz fő célország hatalmi állami indikátora. (Az adatok forrásai: SIPRI, n.d.-c)

A tíz célországból csak kettő volt olyan, amelybe a német export legalább 1 százaléka irányult, illetve gazdasági növekedése 2 százalék felett volt (Törökország, Egyesült Államok). Hét olyan fő célország volt viszont, amelynek gazdasági növekedése stabil vagy erős volt.

[114] Mivel a dolgozat írásakor csak 2022 és 2023. évekre érhető el adat, ezért csak ezen évek átlagát tüntetem fel.

V. Fázis (2022-2024)			
Célország	**Részesedés a német fegyverexportból a SIPRI adatai szerint**	**Részedés a teljes német exportból**	**Éves GDP növekedés mediánja**
Ukrajna	26%	0,43%	**2,91%**
Egyiptom	14%	0,28%	**3,76%**
Izrael	14%	0,35%	1,83%
Szingapúr	11%	0,47%	**4,11%**
Magyarország	6,9%	**2,05%**	0,51%
Törökország	5,1%	**1,82%**	**5,11%**
Egyesült Államok	3,1%	**10,07%**	**2,80%**
Algéria	2,4%	0,12%	**3,60%**
Indonézia	2,0%	0,19%	**5,05%**
Szaúd-Arábia	1,7%	0,50%	1,81%

22. táblázat: A tíz fő célország kereskedőállami indikátora. Az exportból való részesedésnél a zöld a magas, a narancssárga a közepes, a szürke az alacsony relevanciájú exportrészesedést jelenti. Az éves GDP növekedésnél a zöld az erős, a narancssárga a stabil, a szürke a gyenge gazdasági növekedést jelöli. (Az adatok forrásai: SIPRI, n.d.-c; UN Comtrade n.d.; World Bank n.d.)

5.3.5.1. Fő tendenciák 2022-2024 között: korszakváltás, Izrael, Közel-Kelet

A 2021-ben hivatalba lépő SPD-Zöldek-FDP kormány koalíciós nyilatkozata célul tűzte ki egy nemzeti fegyverexporttörvény kidolgozását, melynek célja, hogy az EU közös álláspontját és a Politikai Alapelveket, a szállítás utáni ellenőrzési mechanizmust törvénybe iktassák. A dokumentum megismételte, hogy a jemeni háborúban résztvevő feleknek a kormány nem fog exportengedélyt kiadni. A szerződés továbbá célként határozta meg az európai fegyverzeti együttműködés megerősítését, a nemzeti hadiipari kulcsképességek megőrzését és a kis és középvállalkozások versenylehetőségeinek növelését (Koalitionsvertrag, 2021, p. 116, 149).

A fegyverexporttörvény előkészítése bár megkezdődött a Szövetségi Gazdasági és Klímavédelmi Minisztérium államtitkárának, Sven Giegoldnak a koordinálásával, a törvény megalkotására végül nem került sor a kormányzati ciklusban (Deutscher Bundestag, 2025, pp. 1-2).[115] A minisztérium 2022 őszén egy dokumentumot adott ki, amely javaslatokat fogalmazott meg a törvényre vonatkozóan. Ezek között szerepelt például, hogy az emberi jogi kritériumokat bővítsék ki a célország jogállamisági helyzetére, gender- és kisebbségspecifikus helyzetére és a gyerekkatonák alkalmazására, továbbá, hogy bővítsék ki a NATO-val egyenrangú országok körét Dél-Koreára, Szingapúrra, Chilére és Uruguayra. Az országcsoportok során a kormánynak fokozottan figyelembe kell vennie a „stratégiailag fontos és azonosan gondolkodó partnereket, amelyek a szabályalapú nemzetközi rendet támogatják”. A dokumentum további

[115] Érdemes hozzátenni, hogy a jelzőlámpa-koalíció a fegyverexport-jelentéseket is rendszeresen késve adta közzé, ezzel megszegve a III. Merkel-kormány alatt bevezetett gyakorlatot, hogy a jelentéseket a parlamenti nyári szünet előtt teszik közzé (GKKE, 2024, p. 38).

javaslatai szerepelt, hogy a kormány rendszeresen tájékoztassa a parlementet a meghozott exportengedély-döntésekről, az exportengedélyekről pedig létesítsenek egy kutatható adatbázist. Az engedélyezési hatóságok számára hozzáférést kell biztosítani a versenynyilvántartásban szereplő korrupcióval kapcsolatos információkhoz (BMWK, 2022a). A fegyverexporttörvény-tervezetet a két meghatározó ipari érdekvédelmi szervezet, a Német Ipar Szövetség (*Bundesverband der Deutschen Industrie*, röviden BDI) és a BDSV elutasította arra hivatkozva, hogy a törvény az ukrajnai háború közepette nem aktuális és kontraproduktív lenne. Az ipari képviselők egyedül a nagyobb transzparenciát szolgáló törekvéseket támogatták (GKKE, 2022, p. 67).

A jelzőlámpa koalíció, összhangban a fenti dokumentummal, 2023 augusztusában döntött arról, hogy négy, „érték- és biztonsági partnernek" minősített országba, Dél-Koreába, Chilébe, Szingapúrba és Uruguayba irányuló fegyverexporthoz úgynevezett „általános engedélyekre" (*Allgemeine Genehmigungen*) van csak szükség, amelynek értelmében ezen országokba bizonyos hadianyagok esetében nincs szükség az ügyletek egyenkénti vizsgálatára, a kivitel automatikusan lefolytatható (BICC, 2024, p. 12).

Az időszakban a legnagyobb változást kétségkívül a 2022. február 27-én bejelentett *Zeitenwende* jelentette. Az Ukrajnának nyújtott katonai segélyek mennyiségében és minőségében új szintre emelték a fegyverexport gyakorlatot (Brzoska, 2022). A háborút megelőzően a Merkel-kormányok bíztak az ukrajnai konfliktus diplomáciai rendezésében és elutasították a fegyverszállításokat.[116] A Scholz-kormány frissen kinevezett védelmi minisztere, Christine Lambrecht is 2022 januárjában mindössze 5000 sisakot ajánlott fel, amellyel köznevetség tárgyává vált.[117] Az ukrajnai elleni orosz támadást azonban a német vezetés egzisztenciális fenyegetésként érzékelte, ezért gyökeres fordulatot hozott a fegyverexport-politikájában. Az Ukrajna elleni orosz támadás megindulását követően Berlin kezdetben légvédelmi rakétákat és páncélelhárító fegyvereket, páncélos járművek elleni aknákat, géppuskákat és lőszereket, majd légvédelmi lövegeket szállított (Schweppe, 2024, p. 110). Boris Pistorius védelmi miniszteri kinevezésétől, vagyis 2023 januárjától elejétől már Leopard 1 (103 darab) és Leopard 2 (18 darab) harckocsikat, PzH 2000-es önjáró lövegeket (25 darab), 155 mm-es tüzérségi lőszereket (454 ezer darab), Marder gyalogsági harcjárműveket

[116] 2022 előtt kevés politikus, mint például Robert Habeck emelt szót a fegyverszállítások mellett (Deutschlandfunk, 2021).

[117] Az ukrán fél valóban kért katonai felszerelést a német kormánytól, azonban pontos számot semmilyen felszerelésről nem határozott meg. Az 5000 sisak bejelentését Lambrecht szűk tanácsadói köre javasolta sietségben, mert Lambrecht gyorsan Németország támogatásáról akarta biztosítani az ukrán felet. A bejelentést nem egyeztette le a saját minisztériumán belül (Schweppe, 2024, p. 111).

(25 darab), valamint felderítő drónokat és légvédelmi rakétákat is szállított Ukrajnának. A fegyvereket és egyéb hadianyagokat egyfelől az *Ertüchtigungsinitiative* számára elkülönített forrásokból és ipari készletekből, másfelől a Bundeswehr készleteiből szállítják[118] (Die Bundesregierung, n.d.). Németország az Egyesült Államok, Lengyelország és az Egyesült Királyság mellett Ukrajna legfontosabb fegyverszállítója lett, a harmadik országokba irányuló fegyverexportengedélyek többségét az ukrajnai szállítások teszik ki (Fuhrop, 2025, p. 27).

A fegyverszállításokon felül továbbá a Rheinmetall 2023 márciusában bejelentette, hogy Ukrajnában gyárat fog létesíteni páncélos járművek javítására és építésére májusban pedig az ukrán Ukroboronprom állami konszernnel megállapodást írt alá vegyesvállalat létesítéséről (GKKE, 2024, pp. 56-57). Az ukrajnai fegyverszállításokkal összefüggésben Németország továbbá csereügyletek (*Ringtausch*) keretében keretében nehézfegyvereket adott át olyan országoknak, amelyek Ukrajnának szovjet eredetű eszközöket adtak át, így például Szlovákiának 15 darab, Csehországnak 14 darab Leopard 2A4 harckocsit, Görögországnak 40 darab Mardert (Kyranoudi & Szymanski & Verseck, 2022).

Az ukrajnai fegyverszállításokban a Scholz-kormány azonban vonakodó és reaktív magatartást tanúsított a nehézfegyverek, mint a harckocsik, gyalogsági harcjárművek és önjáró lövegek átadásáról, amely hátráltatta az ukrán erők 2023. évi ellentámadását. Scholz továbbá elutasította a Taurus robotrepülőgépek átadását, míg Nagy-Britannia és Franciaország átadott Scalp és Storm Shadow rakétákat. Olaf Scholz kancellár ellentmondásos érvekkel támasztotta alá a vonakodást, hol a Bundeswehr hiányos készleteire, hol a nukleáris eszkalációtól való félelemre hivatkozott (Tallis, 2024). Scholz három alapelvhez kötötte az ukrajnai fegyverszállításokat: Németország csak szövetségeseivel való szoros koordinációban szállít, a fegyverkivitel nem történhet a Bundeswehr készenlétének kárára, továbbá Németország és a NATO nem vehet részt a háborúban (Molnár, 2023, p. 5).

Az ukrajnai fegyverszállításokat legerősebben az FDP, a Zöldek/Szövetség 90 és a CDU-CSU szorgalmazta, Németország nemzetközi felelősségét és vezető szerepét hangsúlyozva. Az SPD körében a kezdeti egyértelmű támogatás melletti kiállás idővel alábbhagyott és előtérbe kerültek az óvatosabb érvek, minthogy Oroszországot nem szabad provokálni és Németország nem válhat hadviselő féllé. A pacifista érveket és az Oroszországgal való kapcsolatok visszaállítását az AfD, a Die Linke, majd a BSW hangoztatta (Heck, 2024). Vezető szociáldemokrata és zöldpárti politikusok kritizálták a 2023. évi fegyverexport 11,71 milliárd

[118] Ezek pontos adatait a kormányok 2025. április 17-ig közölték.

eurós rekordértékét, amellett, hogy az ukrajnai fegyverszállításokat támogatták (Wehner, 2023).

A 2022-2024 közötti időszakban a német fegyverexport-politikát komoly dilemma elé állította Izrael gázai háborúja. A Hamasz 2023. október 7-i támadása után a német kormány azonnal teljeskörű támogatásáról biztosította Izraelt, a fegyverexport így jelentősen megnőtt, az engedélyek értéke az előző évhez képest 32,3 millió euróról 326,5 millió euróra tízszereződött. Az összegből 20 millió eurót tettek ki a háborús fegyverek, ebből 3000 darab harckocsi elhárító fegyver és fél millió kézifegyverlőszer (GKKE, 2024, pp. 14-15). A német hatóságok az engedélyek döntő részét 2023 októbere és decembere között adták ki. Ezt követően 2024-ben jelentős csökkenés történt az exportengedélyekben, háborús fegyverekre legkésőbb 2024 februárjában adtak ki engedélyt (Pfeifer & Goldmann, 2025, pp. 10-11). 2024 januárja és áprilisa között az export értéke mindössze 14 millió eurót tett ki. A csökkenést kritizálta az ekkor még ellenzékben lévő CDU, majd a Scholz-kormány engedve a nyomásnak, az év második felében 147 millió értékben újra engedélyezett egyéb hadianyag kivitelt (GKKE, 2025, p. 54).

Németország 2023-at megelőzően is Izrael fő importőre volt az Egyesült Államok mellett, különösen a hadihajók és tengeralattjárók terén. A Dolphin-osztályú tengeralattjárók[119] megvételét a német kormányok 2017 óta jelentős pénzügyi összegekkel támogatták, az első tengeralattjáró árának 100 százalékát fedezték, majd a továbbiaknak a felét, illetve negyedét. Az ügyletek értéke közel 3 milliárd eurót tesz ki. Mindazonáltal Németország ritkán exportál Izraelnek teljes fegyverrendszereket, az export döntőrészét különböző hadihajók, harcirepülőgépek és páncélosok összetevői teszik ki.[120] Mindezen eszközök működtetéséhez Izrael folyamatosan importál alkatrészeket Németországból (GKKE, 2024, pp. 21-24).

Izrael gázai és libanoni műveletei során a civil lakosság, sőt a libanoni ENSZ-békefenntartók ellen elkövetett támadások miatt Németország felelőssége is a nemzetközi figyelem középpontjába került. Nemzetközi jogi szakvélemények szerint Izrael 2023 októbere óta folyamatosan és súlyosan megsértette a humanitárius nemzetközi jogot,[121] katonai

[119] Az újonnan eladott tengeralattjárók, a három korábbi Dolphinhoz hasonlóan, szintén felszerelhetők nukleáris robbanófejjel ellátott rakétákkal.

[120] Így például az izraeli Merkava harckocsi az augsburgi Renk AG által gyártott motort használ, az izraeli F-16-os vadászgépek célfelismerő tartályának infravörös modulját a heidelbergi AIM gyártja, ahogy az Apache helikopterek szenzor- és célzóberendezéseit is. Az izraeli Elbit konszern a Rheinmetallal közösen gyártja az automatizált 155 mm-es Roem önjáró lövegeket.

[121] A Frankfurti Békekutató Intézet felhívta rá a figyelmet, hogy Izrael megsértette a genfi egyezményeket azzal, hogy az izraeli erők civileket öltek meg, megtagadta a humanitárius segélyszállítmányokat, továbbá felmerül a Genocídium Egyezmény megsértése is azáltal, hogy a palesztinok életfeltételeit ellehetetlenítette ((Pfeifer & Goldmann, 2025, pp. 5-7).

műveleteivel túllépett az ENSZ Alapokmányának 51. cikke szerinti önvédelmi jogon. Mindez ellentétes a Németország által ratifikált Fegyverkereskedelmi Szerződés rendelkezéseivel, amelyek egyrészt megtiltják a fegyverexportot, amennyiben az a nemzetközi jog megsértéséhez vezet, továbbá az államoknak folyamatosan mérlegelnie kell a kockázatot, hogy az exportált fegyverek megsérthetik-e a nemzetközi humanitárius jogot és emberei jogokat (Pfeifer & Goldmann, 2025, pp. 5-7). Ezenfelül a Nemzetközi Bíróság 2024 januárjában megállapította, hogy a gázai helyzet katasztrofális és felszólította Izraelt a humanitárius válság kezelésére. Nicaragua a Nemzetközi Bíróság döntése alapján 2024 áprilisában Németországot beperelte a Nemzetközi Bíróságnál, amiért fegyverszállításaival hozzájárul az Izrael által elkövetett népírtáshoz. A Bíróság azonban elutasította a kérelmet arra hivatkozva, hogy Németország a fegyverexport során egyenként vizsgálja meg az ügyleteket és tartja magát a nemzetközi joghoz és rezsimekhez, beleértve a Fegyverkereskedelmi Szerződést. Hollandia leállította izraeli F-35-ös vadászgépek alkatrészeinek exportját, Olaszország és Spanyolország beszüntette a fegyverszállításokat hivatkozva a Fegyverkereskedelmi Szerződésre. A Scholz-kormány 2023 decemberétől egyre inkább felhozta a humanitárius jog betartásának szükségességét, majd 2024 márciusában légi úton humanitárius segélyt juttatott el a gázai övezetbe, azonban Izraelt továbbra sem kritizálta nyíltan. Annalena Baerbock külügyminiszter kiemelte, hogy a fegyverszállításoknál biztosra kell menni, hogy Izrael betartja a humanitárius jogot (GKKE, 2024, pp. 21-24; Federal Foreign Office, 2025).

Izrael mellett a jelzőlámpa-koalíció is nagy értékekben engedélyezett fegyverkivitelt a közel-keleti arab országokba, ezzel követve a Merkel-kormányok gyakorlatát. 2022-ben Egyiptomnak 28 millió euró, 2023-ban 40,3 millió euró értékben (például fregattokhoz való technológiát és rakétakomponenseket). Az Emirátusok számára 2022-ben 18,36 millió euró, 2023-ban 78,4 millió euró, 2024-ben pedig 146 millió euró értékű engedélyt adott ki, amely többek között harckocsi és páncélozott harcjárművek komponenseit, illetve értékben torpedó- és rakétaelhárítóberendezéseket tartalmazott. Az Emirátusok kapcsán érdemes megjegyezni, hogy a szudáni polgárháborúban paramilitáris erőket támogat, amelyek súlyos emberi jogi sértéseket követnek el. A német kormány 2023-ban tárgyalásokat kezdett az Emirátusokkal A400M szállítógépek eladásáról, melyekkel a jövőben az Emirátusok fegyvereket szállíthat a szudáni milíciáknak (BMWK, 2022b, pp. 118, 122, 125; 128; BMWK, 2023, pp. 98, 107, 111; GKKE, 2025, pp. 58-59, 62).

Szaúd-Arábia még 2018-ban rendelt 48 Typhoon vadászgépet Nagy-Britanniától, melyek exportjához a Merkel-, majd a Scholz-kormány korábban nem járult hozzá. A brit fél kifogásolta, hogy Németország megsértette a Eurofighter-projekt 1986-os

szándéknyilatkozatát, amely kimondja, hogy a részes országok egyike sem fogja a program termékeinek vagy rendszereinek eladását hátráltatni. Nagy-Britannia a szándéknyilatkozatot úgy értelmezte, hogy amennyiben az egyik fél akadályozza a kiviteli engedélyezést, a másik fél maga is legyárthatja a hiányzó komponenseket. A német fél szerint ez a klauzula kizárólag a szándéknyilatkozatba került bele, nem pedig a gyártási szerződésbe (Mader, 2024). 2024 januárjában azonban Annalena Baerbock külügyminiszter bejelentette, hogy mivel a 2023. októberi Hamasz támadás óta Szaúd-Arábia „nagyon konstruktív álláspontón van" és a jemeni húszi lázadókkal szemben fellép, azzal, hogy például a szaúdi vadászgépek (szintén német gyártású légvédelmi rakétával) elhárították a lázadók rakétáit, ezért a német kormány engedélyezi a Typhoon gépek exportját Nagy-Britanniának. Berlin nem sokkal korábban, 2023 decemberében 150 darab Iris-T légvédelmi rakéta eladását is engedélyezte (GKKE, 2024, p. 27). A fordulat mindenképpen meglepő volt annak fényében, hogy koalíciós szerződés kijelentette, hogy a kormány nem fog szállítani fegyvereket a jemeni koalíciónak (Koalitionsvertrag, 2021, p. 116), a Zöldek és az SPD még 2023-ban nyarán is elutasította, hogy a vadászgépek exportjához hozzájáruljon. Baerbock bejelentése váratlanul érte a kormánypárti Bundestag-képviselőket is (Neurer et. al., 2024)

Ahogy Gudio Steinberg, az SWP kutatója fogalmazott, Szaúd-Arábia vonatkozásában a Hamasz 2023 októberi támadása és a jemeni húszi lázadók vörös-tengeri rakétatámadásai fordulópontot hozott a német biztonságpercepcióban. Szaúd-Arábia immáron nem egy állam, amely Jemenben háborút folytat, hanem Izrael szövetségese, amely Iránt képes ellensúlyozni a térségben és képes fellépni a húszi lázadók ellen. A Hamasz támadása óta Iránt Németország lényegében ellenséges országként kezeli (Schulz, 2024). A húszi lázadók vörös-tengeri rakétatámadásai a kereskedelmi szállítóhajók ellen a német gazdaságra is fenyegetést jelentenek: az Ifo intézet kutatása szerint a német importok 10 százaléka megy keresztül a Vörös-tengeren, melyben a német ipar számára kritikus nyersanyagok és félkész termékek is vannak. A hajóút Németország számára kiemelt geoökonómiai jelentőséggel bír (Handelsblatt, 2025). Az orosz szénhidrogénről való leválás és a Scholz-kormány zöldátmenetet szorgalmazó klímapolitikája miatt Szaúd-Arábia, energetikai jelentősége is megnőtt Németország számára. A Szaúd-Arábiával kapcsolatos német álláspont változását mutatta, hogy Robert Habeck zöldpárti alkancellár Rijádba látogatott, ahol hangsúlyozta, hogy „az ország átalakuláson és modernizáción megy keresztül". Habeck továbbá kiemelte, hogy a zöldenergiaforrásokba való jelentős szaúdi befektetések miatt a monarchia potenciális piacot jelent a német vállalatok számára, valamint a jövőben Németország fontos hidrogénimportőre lehet (Polansky, 2024). A döntésben mindezen felül hadiipari szempontok is szerepet játszottak (lásd bővebben 6.2.3.

alfejezetben), továbbá a brit fél nyomást helyezett a Scholz-kormányra és kilátásba helyezte, hogy akár a német fél nélkül legyártja a vadászgépeket (Greive et. al., 2023).

Az ukrajnai és a gázai háborúra adott reakciók arra engednek következtetni, hogy a német fegyverexport-politikában 2022-től stratégiai irányváltás kezdődött meg. A kormányzati érvelésekben a fegyverexport-politikában is megjelent az a világkép, amelyet az előző fejezetben kifejtettem: a biztonságpolitikai gondolkodásban központi szerepet kap az a felfogás, hogy a nemzetközi liberális rend válságban van és Németországnak egy olyan multipoláris rendhez kell alkalmazkodnia, amelyben „különböző országok és kormányzati modellek hatalomért és befolyásért" versengenek (Scholz, 2022c). Ukrajna támogatása azon célt szolgálja, hogy Ukrajna katonai képességeit megerősítsék Oroszország feltartóztatására, ezzel Oroszországot elrettentsék egy NATO elleni támadástól (Fuhrop, 2025, p. 28). A 2023-as Nemzeti Biztonsági Stratégia megfogalmazta, hogy a fegyverexportnál tartani kell a szigorítás elvét, különös tekintettel kell lenni az emberi jogokra, a demokráciára és a jogállamiságra, ezzel párhuzamosan figyelembe kell venni a „szövetség- és biztonságpolitikai érdekeket, a geostratégiai kihívásokat, azon partnerek támogatását, amelyek közvetlen fenyegetés alatt állnak és a megerősített európai fegyverzeti együttműködés követelményeit" (Die Bundesregierung, 2023, p. 45). A 2022-ben kiadott fegyverexportszabályozási törvényhez készített javaslatok szerint kifejezetten támogatni kell azon országokat, amelyeknél egy konfliktus kitörése fenyeget (BMWK, 2022a, p. 3).

Az elrettentés mellett további célként fogalmazódott meg az azonos gondolkodású államokkal való stratégiai partnerségek támogatása és a riválisok hatalmak, különösen Oroszország és Kína ellensúlyozása és ezáltal a befolyásgyakorlás. Boris Pistorius úgy érvelt az Indiába és Indonéziába irányuló fegyverexport mellett, utalva Kína ellensúlyozására, hogy „ha komolyan akarunk beszélni a kockázatcsökkentésről és megbízható aktor akarunk lenni, akkor a védelmi kérdésekben is támogatni kell partnereinket" (DW, 2023a). A Külügyi Hivatal által 2024-ben kiadott „Fókusz Indiára" című stratégiai dokumentum kinyilvánította, hogy a német kormány célja, hogy India a jövőben nagyobb mértékben támaszkodjon a német hadiipari vállalatokra, annak érdekében, hogy tovább tudjon távolodni Oroszországtól. Ennek érdekében a német kormány támogatni fogja a vállalatok közötti együttműködést és hatékonyabbá fogja tenni a fegyverexport-ellenőrzési eljárásokat (Die Bundesregierung, 2024b, p. 9). Berlin tehát ez esetben befolyásgyakorlási célra kívánja alkalmazni a fegyverzeti együttműködést, mivel India a fegyvereinek döntő részét korábban orosz forrásból vásárolta. Ennek fényében a TKMS 2023 júniusában hat darab tengeralattjáró építéséről írt alá szándéknyilatkozatot Indiával, melyeket indiai kikötőkben építenének meg. A fegyverzeti együttműködést kiegészíti tágabb

védelmi együttműködés is: 2024-ben a *Luftwaffe* először hajtott végre közös hadgyakorlatot az indiai légierővel. Ezen stratégiai gondolkodásbeli változás azt jelzi, hogy Berlin a fegyverzeti együttműködést lényegében a hatalmi egyensúly eszközének tekinti, amely klasszikusan realista gondolat (Fuhrop, 2025, p. 30). A fegyverexport stratégiai-biztonságpolitikai eszközként való alkalmazása más európai országokra (például Svédországra) is jellemző lett 2022 után, sőt magára az Európai Unióra is, amely az Európai Békekerettel finanszírozza Ukrajna katonai támogatását. Az ukrajnai háború a fegyverexport „re-geopolitizációját" okozta a nyugati szövetségesek körében (Béraud-Sudreau, 2024, p. 1260). Mindemellett kérdéses, hogy Berlin mennyire tudja a fegyverexportot valóban stratégiai eszközként alkalmazni Indiával szemben, amely a világ egyik vezető fegyverimportőre, haditechnikai függősége Oroszországtól igen magas (harckocsijainak 95 százaléka, légierejének kétharmada orosz gyártású). India az utóbbi években törekszik az önállóságra, így a technológiaimportra és a saját gyártási kapacitások kibővítésére (GKKE, 2025, p. 6).

5.3.6. Kitekintés 2025-re

A Merz-kormány koalíciós szerződése alátámasztja a német fegyverexport-politika változását. A dokumentumban már nem szerepel a „szigorított fegyverexport-politika" (*restriktive Rüstungsexportpolitik*) kifejezés, amely a korábbi koalíciós szerződésekben és nyilatkozatokban állandóan jelen volt, helyette a dokumentum úgy fogalmaz, hogy a „fegyverexport-politikánkat erősebben kül- gazdasági- és biztonságpolitikai érdekeinkhez fogjuk igazítani. Egy stratégiailag orientált fegyverexport-politikát akarunk, amely a német biztonsági és védelmi iparnak, illetve annak külföldi partnereinek, vásárlóinak megbízhatóságot kölcsönöz" (Koalitionsvertrag, 2025, p. 132). Szintén újdonság, hogy a kormány támogatni kívánja a fegyverexportot kormányközi (*goverment-to-government*) megállapodásokkal. A dokumentum csak ezt követően teszi hozzá, hogy a kormány törekszik az európai fegyverexport-szabályozások összehangolására, valamint alapvetően elutasítja az olyan exportot, amelynél „jelentős konkrét kockázat" merül fel, hogy azt belső elnyomásra vagy a nemzetközi jog megsértésére használjál fel (Koalitionsvertrag, 2025, p. 132).

A Merz-kormány folytatta Ukrajna katonai támogatását. A fegyverszállítások koordinálásában vezető szerepet vállalt az ukrajnai katonai segélyt koordináló Ramstein-csoportban, amelynek jelentőségét adja, hogy a második Trump-adminisztráció katonai segélyezési politikája kiszámíthatatlanná vált. Berlin 2025 augusztusában vállalta, hogy 500 millió dollár értékű amerikai katonai segély vásárlását finanszírozza, követve Hollandia és a skandináv országok példáját (NATO, 2025). A Taurus-rakéta kérdésében viszont hivatalba

lépésekor „stratégiai kétértelműséget” folytatott. Míg Merz a kampány alatt kiállt a Taurus átadása mellett, kormányra kerülése után kerülte a kérdést és nem hagyta jóvá az eszközök átadását. 2025 novemberében azonban bejelentette, hogy Németország együttműködik Ukrajnával egy nagyhatótávolságú csapásmérő rakéta projekten („*Long-Range Fire*”), melynek részleteit nem árulta el (Urbancik, 2025a).

A Merz-kormány folytatta a Scholz-kormány alatt bekövetkezett reálpolitikai irányt az öbölmenti arab országokkal szemben: Merz 2026. februári dohai látogatásán nyilatkozta, hogy Németország fokozni fogja haditechnikai együttműködését az öbölmenti országokkal. Az emberi jogok kérdése viszont nem képezte tárgyát Merz tárgyalásainak (Rahn & Sobhan, 2026).

A Merz-kormány első évében fontos fejlemény volt az Izraelbe irányuló fegyverexport részleges leállítása. 2025 januárjától júliusig a Scholz-kormány, illetve a hivatalba lépő Merz-kormány még összesen 90 millió euró értékben adott ki exportengedélyt. 2025 augusztusában Friedrich Merz kancellár exporttilalmat jelentett be olyan hadianyagokra, amelyeket a Gázai övezetben bevethetnek. Ezzel párhuzamosan a kormány a Bundeswehr szállítógépeivel újabb humanitárius segélyt (közel 14 tonna élelmiszert és gyógyszert) juttatott el a gázai övezetbe. A kormány nem részletezte, hogy a fegyverexport-tilalom konkrétan milyen hadianyagokat érint. A Renk vállalat már nem kapott engedélyt harckocsi hajtóművek kivitelére, míg a Dolphin-osztályú tengeralattjárókat továbbra is kiszállíthatták. Az exporttilalom azonban a korábbi esetekhez hasonlóan szimbolikus volt, mivel a védekező és támadó fegyverek elkülönítése szinte lehetetlen volt korábban is. Így például az izraeli haderő német gyártású korvettekről támadott gázai célpontokat, illetve még 2013-ban Dolphin tengeralattjárókról mért csapást Gázára. Hamar nyilvánvalóvá vált továbbá, hogy az export leállítás csak az új engedélyek kiadására vonatkozik, A 2025 októberében létrejött fegyverszünet hatására a kormány november 24-től ismét engedélyezte mindenfajta hadianyag exportját Izraelbe (GKKE, 2025, pp. 54-56; Federal Foreign Office, 2025).

A kormány 2023 októbere utáni változó álláspontját már önmagában befolyásolta, hogy a Nemzetközi Bíróság vizsgálta a nemzetközi jogsértést. További tényező volt a kormánypártok és a tárcák eltérő álláspontja. A Zöldek által vezetett külügyminisztérium és a fejlesztési minisztérium a kancelláriával és a többi tárcával szemben megpróbálták halogatni az új engedélyek kiadását. Az FDP határozottan Izrael-párti volt, Scholz kancellár pedig inkább a fegyverszállítások folytatása mellett állt ki. 2024 második felében az engedélyértékek növekedésében szerepet játszott a CDU-CSU, az FDP, illetve részben az SPD által gyakorolt politikai nyomás. A megerősödött politikai nyomást egy, a média által nyilvánossá tett klauzula váltotta ki, amelyben Németország követelte az izraeli kormány írásbeli belegyezését, hogy a

német fegyvereket nem fogja népírtásra felhasználni. A fegyverexport kérdése 2025 májusától egyre erősebben jelent meg a nyilvánosságban. Különösen az Irán elleni izraeli támadások miatt az SPD-ben felszólították a kormányt a fegyverszállítások leállítására, a zöldpárti külügyminiszter pedig bejelentette az izraeli fegyverszállítások felülvizsgálatát. Az SPD azzal érvelt, hogy Németország nem írta alá 28 állam (beleértve a legtöbb európai országot, Nagy-Britanniát, Kanadát, Ausztráliát és Japánt) külügyminiszterének nyilatkozatát, amely követelte Izraeltől a gázai háború leállítását. 2025 augusztusára így végül megszületett a pártokon átívelő konszenzus a fegyverszállítások korlátozására. A konszenzus kialakulásában ekkor fontos fejlemény volt, hogy Franciaország, Spanyolország és Nagy-Britannia Izrael-ellenes álláspontot volt, Izrael mellett feltétlenül egyedül már csak a Trump-adminisztráció állt ki. A Merz-kormány el akarta kerülni a nemzetközi elszigeteltséget. Ezenfelül szerepet játszott, hogy a német közvélemény 2024-től egyre kritikusabb lett a kormány exportpolitikájával szemben (Pfeifer & Goldmann, 2025, pp. 14-17; Interjú_002, 1. bekezdés). (A közvélemény szerepéről lásd bővebben a 6.4. alfejezetben.)

5.3.6. Értékelés

Áttekintve a német fegyverexport-politika fő tendenciáit 2005 és 2024 között, megállapítható, hogy annak ellenére, hogy fegyverexport-politikája deklaráltan szigorított, Németország mégis a világ egyik fő fegyverexportőre volt. Az exportengedélyek tartósan növekedtek, 2010 után folyamatosan döntve meg a rekordokat. A háborús fegyverek exportja valóban kisebb mértékű volt a teljes fegyverexporthoz képest, összhangban a szigorított fegyverexport-politika elvével. Annak ellenére azonban, hogy fő szabály szerint a harmadik országokba irányuló fegyverexportnak szigorítottnak kellene lennie a 2000. és 2019. évi Politikai Alapelvek szerint, 2010 után mégis ennek ellenkezője történt, a fő célországok között rendszerint olyan harmadik országok szerepeltek, amelyek az emberi jogok, a fenntartható fejlődés és a stabilitás tekintetében nem felelnek meg a civil hatalmi szerepfelfogásnak. Ugyanez igaz a kormány által nyújtott kiviteli hitelgaranciákra is.

5.3.5.1. I. fázis (2006-2009)

A 2006-2009 közötti első fázisról elmondható, hogy a célországok nagyrésze, összhangban a civil hatalmi fegyverexport-politikával, olyan állam volt, amely stabil volt és tisztelte az emberi jogokat, továbbá a koalíciós szerződésben vállaltak is alátámasztják a civil hatalmi elméletet. A civil hatalmi elmélet ellen szól ugyanakkor, hogy Németország olyan országokba adott el nehézfegyvereket, amelyeknek feszült viszonya volt szomszédjaival (Chile), vagy pedig fegyveres konfliktusban vettek részt (Törökország), illetve kézifegyvereket olyan

országba, ahol az állami erőszak monopólium ártatlan civilek ellen fordult (Mexikó). A hatalmi állami paradigma szintén magyarázó erővel bír annak fényében, hogy Németország döntően szövetségeseinek adott el fegyvert, ezzel támogatva a hadiipari kapacitás megőrzését is. A Törökországba irányuló német fegyverexport hagyományosan szövetségpolitikai szempontok mentén történt (Brzoska, 2007, p. 656). A hatalmi állami magyarázatot viszont némileg gyengíti a tény, hogy Németország intenzív tárgyalásokat folytatott, illetve exportmegállapodásokat kötött magasan fejlett tengeralattjárók átadásáról nem szövetséges országokkal, mint Dél-Afrikával (GKKE, 2009, p. 59). Meggyőzőnek tűnik a kereskedőállami modell, tekintve, hogy hét célországban erős gazdasági növekedés volt és öt ország magas mértékben részesedett a teljes német exportból.

5.3.6.2. II. fázis (2010-2013)

A 2010-2013 közötti II. fázisban a civil hatalmi modell mellett szól, hogy hat célország volt „szabad", illetve stabil. Németország a líbiai polgárháború kitörését követően egyből leállította a fegyverexportot. A civil hatalmi magyarázatnak ellentmond ugyanakkor, hogy Németország olyan országoknak (Szaúd-Arábia, Indonézia, Katar, Egyiptom) adott el fegyverrendszereket, ahol az emberi jogok betartása igencsak kérdéses, illetve stabilnak sem mondhatók, ráadásul ezeket a kormány igyekezte eltitkolni. Az arab tavaszt követő fegyvereladási tilalmak Líbiát leszámítva rövid távúak voltak, továbbá Németország az Indonéziának eladott harckocsik ügyében szembement az EU közös álláspontjával. A 2009-es koalíciós szerződés kijelentései, mint a hadiipari kapacitások, illetve a versenyképesség és munkahelyek megőrzése inkább a hatalmi állami és kereskedő állami modellek irányába mutatnak, ahogy a különböző biztonságpolitikai érvek használata is. A döntéshozók azonban ezen biztonságpolitikai célokat és eszközöket homályosan fogalmazták meg, nem indokolták meg, hogy például harckocsik eladása Szaúd-Arábiának miként járul hozzá a terrorizmus elleni küzdelemhez, amelyhez inkább hírszerzési és felderítési képességekre lenne szükség. Ugyanígy Indonézia esetében is a harckocsik exportja nehezen magyarázható a tengeri kalózkodás elleni fellépéssel. Bár a geoökonómiai hatalom szempontjából elmondható, hogy Németország Izraelre megkísérelt befolyást gyakorolni a tengeralattjárók eladása során, a palesztin autonómia támogatása nehezen magyarázható német nemzeti érdekekkel, ez inkább értékelvűségre vall, amely a civil hatalomra jellemző. A kereskedőállami paradigma mellett szól ellenben, hogy a tíz célországból négy releváns exportpartnernek volt erős GDP növekedése, illetve a tízből hat ország erős GDP növekedést produkált. A kormány a hadiipar megőrzése érdekében lényegében bármilyen országgal hajlandó volt tárgyalni haditechnikai eszközök eladásáról, amely érdeklődést mutatott.

5.3.6.3. III. fázis (2014-2017)

A 2014-2017 közötti időszakban a civil hatalmi szerepfelfogás megerősödni látszott azzal, hogy az új, SPD vezette gazdasági minisztérium szigorított politikát hirdetett. A kormány végül nem adott el harckocsikat Szaúd-Arábiának, és az Oroszországba való fegyverexportot is azonnal leállította. Az észak-iraki kurdoknak való fegyverszállítás magyarázható a poszt-civilhatalmi szerepfelfogással, mivel Berlin tartva az Iszlám Állam okozta instabilitástól, kivételesen nem kollektív keretben biztosított hadianyagot és kiképzőket a kurdoknak, ez azonban nem vált precedenssé. A civil hatalmi keretben viszont nem értelmezhető, hogy Németország háborús fegyvereket exportált a jemeni háborúban részt vevő országoknak. Ezenfelül az euróválság utóhatásaival küzdő Görögország a második célország volt. A hatalmi állami elmélet mellett szól, hogy az Iszlám Állam felemelkedése miatt Szaúd-Arábia és Egyiptom, illetve a migráció miatt Algéria szerepe megnőtt Németország számára. Itt is felmerül a kérdés, ahogy az előző időszakban is, hogy a biztonságpolitikai szempontok mennyiben mondhatók célra vezetőnek: egyes szakértői értékelések szerint Egyiptom pont, hogy nem stabilizálódott Sisi elnök alatt, a politikai elnyomás miatt megerősödött a radikalizmus. (Hettyey, 2017b, p. 187). Az öbölmenti államokba irányuló fegyverexport a terrorizmus elleni fellépés céljából szintén kérdéses külpolitikai eszköz: az olyan országok, mint Katar például, a szíriai iszlamista csoportok fő támogatói voltak (Wisotzki, 2021, p. 9). A civil hatalommal és a hatalmi állammal szemben a kereskedőállami modell meggyőzőbbnek hat: Dél-Korea, mint magas gazdasági és technológiai fejlettségű ország volt az első számú célország, amely kedvelt ügyfele volt a német hadiipari vállalatoknak, továbbá a tíz célországból nyolc stabil vagy erős gazdasági növekedést mutatott. Ezen célországok nagyrésze tehát potenciális piaccal rendelkezett a német gazdaság és a német hadiipar számára is.

5.3.6.4. IV. fázis (2018-2021)

2018-2021 között ismét nem tűnik meggyőzőnek a civil hatalmi elmélet. A 2018. évi koalíciós szerződés deklarálta a jemeni háborúban résztvevők számára az export leállítását, valamint leállította a kézifegyverek eladását harmadik országokba. Merkel a Hasogdzsi-gyilkosság után exportstopot hirdetett Szaúd-Arábia ellen, vagyis Németország nemzeti érdekeit alárendelte értékrendszerének. A civil hatalmi elmélettel szemben mégis több érvet tudunk felhozni. A tízből csak három célország volt szabad és stabil is. Szaúd-Arábia, Egyiptom, Kína és Algéria az emberi jogokat súlyosan megsértette, illetve Szaúd-Arábia és Egyiptom a jemeni háborúban hadat viselt. A Szaúd-Arábia elleni exporttilalom szelektívnek bizonyult. Ráadásul kérdéses, hogy egy olyan országgal szembeni exporttilalom, amely több forrásból (francia, brit, amerikai vagy kínai) szerez be fegyverzetet, mennyire lehet egyáltalán

hatékony (ISS, 2022, p. 29). A német kormány azon lépése, hogy bejelentette a Eurofighter Typhoon gépek exportjának tilalmát, leginkább egy politikai közlemény volt, amely végső soron nem volt hatással a vadászgépek exportjára, mivel azok megvételéről már korábban megszületett a megállapodás. A német kormány bejelentése gyakorlatilag nem volt hatással a Eurofighter konzorciumra sem (Interjú_001, 5. bekezdés). Törökország ellen szintén csak szelektív korlátozásokat vezetett be. Az ötödik legfontosabb célország, India feszült viszonyban állt Pakisztánnal, ráadásul Németország utóbbinak is adott el fegyvereket. Bár a szövetségi kormány nem járult hozzá, mégis a szabályozási hiányosságokra hívták fel a figyelmet az Oroszországba szállított kettős felhasználású termékek és technológiák.

A hatalmi állami elmélet szintén kevésbé tűnik meggyőzőnek annak fényében, hogy a tíz fő célországnak kevesebb, mint a fele volt szövetséges, illetve biztonságpolitikai partner. Bár a kormánypárti politikusok rendszeresen hangsúlyozták Szaúd-Arábia biztonságpolitikai szerepét, a monarchia valódi biztonságpolitikai szerepe itt is megkérdőjelezhető, tekintve, hogy a jemeni háború napjainkig közel 4,5 millió belső menekültet eredményezett (UNHCR, 2025). Szaúd-Arábia Iránnal való versengése pedig a régió instabilitását eredményezte, amely szintén ellentétes volt a német biztonsági érdekekkel. Németország bár a részleges exporttilalommal befolyást kívánt gyakorolni Szaúd-Arábiára, e döntést azonban leginkább belpolitikai tényezők, nem pedig hatalompolitikai vagy gazdasági érdekek tényezők motiválták. A Magyarországgal való haditechnikai együttműködés szorosabbra vonása értelmezhető a realista logikában, mivel a nehézfegyverek eladása szorosabbra vonta a magyar-német katonai együttműködést. Ahogy magyar kormánytagok is hangsúlyozták, a német-magyar védelmi együttműködést pragmatikusan az európai biztonság és védelem megerősítése motiválta (Varga, 2019).

Ebben az időszakban is a kereskedőállami elmélet bír a legnagyobb magyarázóerővel: a tíz célországból ötnek volt közepes vagy magas részesedése a német kivitelből, valamint kilenc ország GDP növekedése volt két százalék felett. A kereskedőállami modellt támasztja alá, hogy a Szaúd-Arábiának eladott 33 darab járőrhajó esetében szerepet játszottak a helyi foglalkoztatottsági és belpolitikai tényezők. A helyi polgármester figyelmeztette a kormányt, hogy amennyiben nem engedélyezi a járőrhajók exportját, a Lürssen hajógyár 300 alkalmazottja elveszítheti munkahelyét. A hajógyár Mecklenburg-Elő-Pomeránia tartománynak egyik legnagyobb munkaadója és ipari adó befizetője volt. A hajógyár ráadásul Angela Merkel szavazói körzetébe tartozott, ahol 2018 szeptemberében látogatást is tett (Die Zeit, 2019). Az ügyet végül úgy oldotta meg a kormány, hogy Egyiptomnak adta el a hajók egy részét (GKKE, 2021, p. 11). A Szaúd-Arábiával szembeni szimbolikusnak mondható vadászgép exportvétót szintén magyarázzák Németország gazdasági érdekei. A német

kormánynak nem állt érdekében egy teljes mértékű exporttilalom a Eurofighter Typhoon vadászgépekre, mivel azzal a német gazdaság 20-30 éves távlatban több milliárd eurós jövedelemtől esett volna el.[122] A vadászgép-komponensek gyártása ráadásul évente majdnem 24 000 munkahelyet biztosít Németországban (Interjú_001, 6. bekezdés). Az Oroszországba irányuló kettős felhasználású termékek exportja szintén a kereskedőállami modellt támasztja alá. A Magyarországgal való hadiipari együttműködés kialakítása szintén inkább a kereskedőállami viselkedésnek tudható be: a német vezetés nem tartotta vissza a szállításokat Magyarország jogállamisági helyzete miatt, Németországban a téma alig lett átpolitizálva.[123] Ahogy a Rheinmetall magyarországi vezetője, Paul Walf nyilatkozott, „a szövetségi kormány soha nem gördített elénk akadályt" (Tillack, 2025). A Rheinmetallnak kedvező táptalajt biztosított a már meglévő német-magyar gazdasági kapcsolat. A fő célországok között találjuk továbbá Kínát, amely ekkoriban Németország első számú kereskedelmi partnere volt az Egyesült Államok mellett (Destatis, 2021).

5.3.6.5. V. fázis (2022-2024)

Az utolsó, 2022-2024 közötti időszakban a civil hatalmi modell mellett szól, hogy az SPD-Zöldek-FDP koalíciós kormány törekedett a fegyverexportszabályozás törvénybe foglalására, amellyel jogilag kötelező érvényű tették volna a Politikai Alapelvek és az EU közös álláspontjának engedélyezési kritériumait, ezenfelül ki akarta bővíteni az emberi jogi kritériumot. A civil hatalmi magyarázatot erősen árnyalja azonban, hogy a tíz fő célországból csak kettő volt olyan, amely az emberi jogokat egyértelműen tiszteletben tartotta és stabil is volt. Egyiptom és Szaúd-Arábia ebben az időszakban még mindig háborús fél volt a jemeni konfliktusban, ráadásul az utóbbival szemben Berlin felengedte az exporttilalmat. Berlin továbbá Izrael ellen nem vezetett be fegyverexport-korlátozást 2025 nyaráig, annak ellenére, hogy az Izrael által alkalmazott katonai erő arányossága nemzetközi jogi szempontból megkérdőjelezhető volt. A bevezetett exportkorlátozás nem volt teljes körű, illetve csak az új engedélyek kiadására vonatkozott (Urbancik, 2025b). Izrael esetében az önvédelmi jog érvényesítése igencsak kérdéses: Németország azzal járulhatott volna hozzá, ha szigorúan elhárító rendszereket, mint például rakétavédelmi rendszert szállított volna, a „Vaskupola"

[122] A becslések szerint a Eurofighter éves átlagban 7,8 milliárd eurónyi adójövedelmet és 26 milliárd euró GDP növekedést biztosít Németországnak (Interjú_001, 6. bekezdés).

[123] A téma néhány alkalommal került elő a német médiában, azonban politikusok nem nyilvánultak meg vele kapcsolatban. Lásd például a Norddeutscher Rundfunk Rheinmetallról készült dokumentumfilmjét (NDR Doku, 2023 november 27.), továbbá az alábbi cikkeket: Tillack, 2025; Zoltan & Nienaber, 2023; Fritz, 2023; Verseck, 2020. A témában továbbá kritikusan nyilvánult meg az egyes nem-kormányzati szervezeteket magába foglaló Dachverband der Kritischen Aktionärinnen und Aktionäre (Dachverband Kritische Aktionärinnen und Aktionäre, 2025).

elemeit azonban Izrael az Egyesült Államokkal közösen gyártja és látja el (Pfeifeer & Goldmann, 2025, p. 13). Az izraeli fegyverszállítások esetében figyelembe kell venni továbbá, hogy Németország egy olyan államnak szállított hadianyagot, amely hozzájárult a regionális eszkalációhoz, kiemelten 2025 júniusában az Irán elleni támadással, majd 2025-ben szeptemberében a Hamasz-delegáció elleni támadással Katarban, amely közvetítőként lépett fel a felek között. A támadást követően Izrael Szaúd-Arábiával való kapcsolata megromlott, a szaúdi monarchia 2025 szeptemberében védelmi egyezményt írt alá Pakisztánnal, amely elsősorban Izrael ellen irányul. A regionális eszkaláció hosszú távon pont, hogy szembe megy Izrael nemzeti biztonságával, amely német államérdek. Izrael támogatásával továbbá Németország elveszítette korábban élvezett közvetítői státuszát és befolyását a Közel-Keleten (Pfeifer & Goldmann, 2025, pp. 27-32; GKKE, 2025, 58).

A poszt-civilhatalmi elmélet meggyőzőbbnek hat mind Ukrajna, mind Izrael esetében. Ukrajna támogatása jól magyarázható a poszt-civilhatalmi elmélettel, mivel a német kormány utolsó eszközként alkalmazta a katonai segélyeket. A háborút megelőzően Scholz kancellár francia és olasz partnereivel közösen megkísérelte Oroszország magatartását diplomáciai úton befolyásolni, 2022 februárjában Putyin elnökkel személyesen is tárgyalt (Die Zeit, 2022; Ganslmeier, 2022). Oroszország inváziójá azonban a német vezetés olyan egzisztenciális fenyegetésként érzékelte, hogy levetkőzte korábbi tartózkodását és Ukrajna egyik fő támogatója lett. Ukrajna 2022. február 24-től az ENSZ Alapokmányának 51. cikke szerinti jogos önvédelmet vívott, melyet Németország fegyverszállításokkal támogatott, így a szabályalapú nemzetközi rend védelmére kelt. A fegyverszállításoknál továbbá a Scholz-kormány a fokozatosságot követte, kezdetben döntően védelmi fegyvereket, támadó hadműveletekre alkalmas fegyverrendszereket csak 2023 elejétől szállított, az orosz területek elérésére alkalmas Taurus rakéták szállítását pedig megtagadta.

A Hamasz támadása egzisztenciális veszélyt jelentett Izraelre, amelynek biztonsága Németország történelmi múltjából fakadóan német államérdeknek lett nyilvánítva. Berlin ez esetben is átlépte a szigorított kereteket, mely lépést egyszerre mozgatott az érdek- és értékközpontúság. A Hamasz Izrael elleni támadása olyannyira megváltoztatta a német stratégiai gondolkodást, hogy a Szaúd-Arábiával kapcsolatos politikát felülbírálta az a Zöldek által vezetett német külügy, amely kifejezetten kritikus volt az emberi jogi helyzet miatt.

Mint már említettem továbbá, az Indiával való védelmi ipari együttműködésben klasszikus realista érvelések jelennek meg, ezért részben magyarázható a hatalmi állami elmélettel, az együttműködés mellett azonban inkább elsődlegesen a német hadiipar érdekei állnak, továbbá

Németország fejlett technológiát ad át egy nem szövetséges államnak, amely szintén ellentétes a neorealista modellel.

A kereskedőállammal szemben a geoökonómiai hatalom magyarázata meggyőzőbb ezen időszakban. A tíz fő célországból hétnek stabil, illetve erős volt a GDP növekedése, kettő célországnak ezzel együtt a német exportból való részedése is jelentős volt. Szaúd-Arábia és India esetében megfigyelhető, hogy Németország a fegyverexportot gazdasági érdekeinek érvényesítésére kívánta alkalmazni, azáltal, hogy egyrészt Szaúd-Arábiát a kereskedelmi útvonalak védelme érdekében támogatta a jemeni lázadókkal szemben, másrészt a két országgal erősíteni akarta gazdasági kapcsolatait. A kormánypárti politikusok hangoztatták Szaúd-Arábia gazdasági és klímapolitikai jelentőségét: Habeck mellett Annalena Baerbock is kiemelte, hogy az országnak „hihetetlen potenciálja" van a klímapartnerségre (Tagesschau, 2023). Merz 2026 februári öbölmenti látogatásai során szintén kiemelt téma volt az energetikai együttműködés is (Rahn & Sobhan, 2026). India bár csak közel egy százalékban részesedik a teljes német exportból, egyre nagyobb relevanciával bír a német vállalatok számára: míg 2019 óta a Kínába irányuló német export 6,3 százalékkal csökkent, addig Indiába 42 százalékkal nőtt. Míg például a gépjárművek és alkatrészeinek arányának exportja 2019 óta 88,5 százalékkal nőtt, addig Kínába 19 százalékkal csökkent (Sultan, 2025). India növekvő jelentőségét Németország számára mutatja, hogy a Merz-kormány külügyminisztere, Johann Wadepuhl 2025 szeptemberi indiai látogatása során szorgalmazta az EU-India szabadkereskedelmi megállapodást, amely végül 2026 januárjában megvalósult (Khan, 2025). Merz kancellár továbbá 2026 januárjában Indiába látogatott, ahol számos együttműködési megállapodást kötött az indiai féllel, többek között a szorosabb haditechnikai együttműködésről is (Die Welt, 2026). Míg a Szaúd-Arábiával való kapcsolatokat leginkább az energetikai együttműködés, az Indiával való kapcsolatokat a külgazdasági diverzifikációs célkitűzések mozgatják (Wagner, 2024, p. 7).

5.3.6.6. Első következtetés: a fegyverexport-politika változása és a felvett szerepek

Az indikátorok alapján megállapítható, hogy a német fegyverexport-politika a vizsgált időszakban egyre kevésbé feleltethető meg a klasszikus civil hatalmi elméletnek, Németország egyre kevésbé exportált fegyverrendszereket olyan országokba, amelyek stabilnak bizonyultak és tisztelték az emberi jogokat. Az indikátorok alapján a civil hatalmi elmélet egyedül az első időszakban (2006-2009) érvényesült, ha azonban megnézzük a fegyverexport-engedélyezési gyakorlatot (például kézifegyver gyártás kiszervezése Szaúd-Arábiába, illetve kézifegyverek eladása a mexikói rendőrségnek), elmondható, hogy Németország már ekkor eltért a civil hatalmi szerep-performansztól. Fordulópontnak a 2010-2013 közötti időszak bizonyult, amikortól a hatalmi állami szempontok előtérbe kerültek, mint a hadiipar megőrzése és a

regionális partnerek támogatása, de ezzel párhuzamosan a kereskedőállami szempontok is hangsúlyosak lettek. A poszt-civilhatalmi szerep-performansz leginkább csak a *Zeitenwende*-t követően vált láthatóvá, amelynek kiváltója az ukrajnai háború és az erősödő geopolitikai versengés volt (Béraud-Sudreau, 2024, p. 1261). Ebbe az irányba mutat a Merz-kormány koalíciós szerződésében említett stratégia- és érdekorientált, de egyben normatív szempontokat megtartó fegyverexport-politika is.

A 2010-2013 közötti fordulatban kulcsfontosságú mozzanat volt a 2008-as gazdasági világválság és az azt követő védelempolitikai fordulat, amely a védelmi kiadások, a haditechnikai eszközállomány és a személyi állomány csökkentését célozta elő. Erre reagálva a német (és más európai) hadiipari szereplők új importőrök felé fordultak, amelyek olyan országok voltak, melyek erős piaci potenciált tudtak felmutatni és intenzív fegyverkezést folytattak. Ilyen országok voltak jellemzően az arab országok, illetve Izrael, Dél-Korea és India. A közel-keleti és ázsiai célországok jellemzően nem voltak tagjai a nemzetközi fegyverzetellenőrző rezsimeknek, a hagyományos fegyverzetkorlátozás ezen térségekben a legalacsonyabb mértékű a világon (Wisotzki, 2021, p. 8).[124] Ráadásul 2010-től már nem volt érvényes Hans-Dietrich Genscher egykori mondása, hogy „ami úszik, megy, ami gördül, nem megy". Már kevésbé érvényesült az a korábbi elv, hogy Németország gazdasági érdekei miatt csak hadihajókat exportál emberi jogi szempontból kérdéses célországokba, mivel Németország harckocsikat és gyalogsági harcjárműveket is eladott (Brzoska, 2007, p. 657; Schmidt, 2020, pp. 627-628).

A neorealista hatalmi állami modell ellen szól, hogy egyrészt a deklarált biztonságpolitikai célok sokszor homályosan és ellentmondásosan voltak megfogalmazva, másrészt a célokat a fegyverexport-engedélyezési gyakorlat nem követte következetesen. A döntéshozók nem definiálták, hogy mit értenek regionális stabilitás alatt és ehhez hogyan járul hozzá az adott fegyverrendszer exportja (Fuhrop, 2025, p. 18). Sem a Politikai Alapelvekben, sem a döntéshozók nyilatkozataiban nem található a harmadik országokba irányuló fegyverexport tágabb szövetségpolitikai[125] indoklása (Krause, 2013, p. 102). Merkel érvelése, hogy Szaúd-Arábia a biztonság garantálója, nehezen értelmezhető, tekintve, hogy az egyetlen hatalom, amely valóban biztonságot tudott garantálni, az Egyesült Államok volt. Ahogy arra Bernhard Moltmann felhívta a figyelmet, a terrorizmus elleni harcra és regionális stabilitásra való

[124] Így például a Fegyverkereskedelmi Szerződést Szaúd-Arábia, Egyiptom, Algéria, Katar, Izrael és India sem írta alá (ATT, 2024).
[125] Így például a NATO Mediterrán Párbeszédje vagy a NATO Isztambuli Kezdeményezése, amelyek magukba foglalták a partnerországok fegyveres erőinek kiképzését, tanácsadását és felszereléssel való ellátását is (Krause, 2013, p. 104).

hivatkozás inkább értelmezhető a fegyverexport-politika biztonságiasításának,[126] amely a 2010-es évek elejétől jól látható a Merkel-kormányok stratégiai dokumentumaiban és a különböző politikai nyilatkozataiban (Moltmann, 2012b, pp. 2-3).

A célországok befolyásolása 2022-ig nem szerepel a politikai indoklásokban, ellentétben például a francia[127] vagy az amerikai[128] stratégiai dokumentumokkal, amelyek nyíltan kimondják a fegyverexporttal történő befolyásgyakorlást. Azon esetekben, mikor a német kormány exporttilalmakkal mégis befolyást kívánt gyakorolni a célország politikai elitjére (mint például Egyiptom esetében 2013-2014-ben), a gyakorlat sokszor következetlen volt. Érdemes hozzátenni, hogy Németország, amelynek hadiipara erősen exportra szorult és nem rendelkezik koherens kormányzati támogatással, az amerikai, orosz és kínai riválisexportőrökkel kénytelen versenyezni, önmagában korlátozottan lehet képes a célországok befolyásolására fegyverexport révén, különösen annak fényében, hogy gyakran hiányzik egy egységes európai fellépés (Boswinkel, 2021; Fuhrop, 2025, pp. 30-31). A fegyverexport engedélyezése és visszatartása révén történő befolyásgyakorlás sikere még a vezető pozícióban lévő Egyesült Államok esetében is kérdéses (Erickson, 2024). A fegyverexporttal történő befolyásgyakorlás csak akkor lehet sikeres, ha az exportőr és az importőr ország közötti kapcsolatok hosszú távon is tartósak tudnak maradni és az exportőr képes mennyiségileg és minőségileg is megfelelő hadianyagot szállítani (Fuhrop, 2025, p. 35). Ezenfelül az önálló védelmi ipari képességek megtartása, mint biztonságpolitikai cél, szintén kérdéses kimenetelű. Egyrészt, mivel a nyugati vállalatok a világpiacra szorulnak, egymással versengenek, növekszik a hadiipari termékek ára. Másrészt, az export révén a német hadiipar a kulcsfontosságú technológiákat is tovább adja harmadik országoknak (például a tengeralattjárók eladása révén),

[126] A biztonságiasítás az a folyamat, amelynek során egy kérdésből beszédaktus révén biztonsági probléma lesz. A biztonságiasítás első lépése a valós vagy feltételezett létfenyegetés kifejezése egy referens tárgyra, majd a biztonságiasító aktor rendkívüli lépésekhez folyamodik. A biztonságiasítás akkor sikeres, ha azt a társadalom elfogadja és felhatalmazást ad rá (Tálas, n.d.-b).

[127] A 2017-ben kiadott francia stratégiai felülvizsgálati dokumentum így fogalmaz: „Az export értékesítés döntő szerepet játszik a védelmi ipari szakértelem és a védelmi ipar versenyképességének fenntartása érdekében, mivel kiegészítő üzleti lehetőségeket biztosít a nemzeti megrendelések mellett, és ösztönzi az innovációt a kiélezett versenyű nemzetközi környezetben. A francia sikerek ezen a területen nagyban köszönhetők az állam erős elkötelezettségének, amelyet fenn kell tartani" (Defence and National Security Strategic Review, 2017, p. 64). A francia kormány 2022. évről szóló jelentése például leírja, hogy Franciaország a fegyverexporttal törekszik a partnerségeken alapuló regionális stratégiák fejlesztésére annak érdekében, hogy megerősítse a partnerországok biztonságát és egyben konszolidálja a francia jelenlétet és befolyást. A jelentés több európai és nem európai országgal való védelmi kapcsolatot hoz fel példaként (Ministére des Armées, 2023, pp. 10-11).

[128] A Biden elnök által 2023-ban kiadott fegyverexport-politikai dokumentumban szerepel például, hogy az Egyesült Államok fegyverexport-politikája „segíti a szövetségeseket és partnereket, hogy hozzájáruljanak a globális biztonsághoz és hogy képesek legyenek elrettenteni és megvédeni magukat agresszióval és külföldi ártó befolyással szemben." Továbbá, az Egyesült Államok a potenciális fegyverexportnál figyelembe veszi, hogy „a transzfer révén milyen mértékben növekszik az Egyesült Államok hozzáférése és befolyása a stratégiai, külpolitikai és védelmi érdekeltségekben" (Biden, 2023). Ugyanezen elemek az első Trump-adminisztráció fegyverexport-politikai irányelveiben is jelen voltak (Trump, 2018).

amelyek saját hadiipari kapacitást építenek ki és a jövőben versenytársak lehetnek. Harmadrészt, az exporttól való függés a gyártás kiszervezését is eredményezi, amely a nemzeti védelmi ipari kapacitások elveszítéséhez vezet (Mölling, 2013, pp. 2-3). Összességében a német fegyverexport-politika stratégiai-biztonságpolitikai dimenzióját a vizsgált időszakban számos ellentmondás jellemezte, ebből fakadóan a neorealista hatalmi állami elmélet legfeljebb részben mondható meggyőzőnek.

A geoökonómiai hatalmi elmélet az öt időfázist tekintve kevésbé meggyőző, mivel Németország a legtöbbször nem következetesen alkalmazta a fegyverexportot, mint hatalmi eszközt. Berlin a fegyverexportot geoökonómiai hatalomként lényegében csak 2022 után alkalmazta Szaúd-Arábiával és Indiával szemben.

Az indikátorokat és a fegyverexport-politikában történt fejleményeket figyelembe véve, meggyőzőnek tűnik a kereskedőállami modell. A német fegyverexport-szabályozás, amely különválasztja a háborús fegyvereket és az egyéb hadianyagokat, első látszatra civil hatalmi elveket és nem kereskedőállami elveket követ. A szabályozás valójában viszont a kereskedőállami szempontoknak is kedvez, mivel a német fegyverexport nagyobb részét az egyéb hadianyagok teszik ki, amelyek kivitelére a szigorítás alapvetően nem vonatkozik. Mind az öt vizsgált fázisban döntően érvényesült, hogy a német hadianyagok fő felvásárlói azon államok, amelyek erős gazdasági növekedéssel rendelkeztek, ezáltal potenciális piacot jelentettek a német gazdaság és különösen a német hadiipar számára. A német kormányok döntően azon országokba engedélyezték a német hadianyag kivitelt, amelyek azt hajlandóak voltak megvenni. A német fegyverexport gazdasági motivációját strukturálisan meghatározza a német hadiipar nemzetközi hadiipari hierarchiában elfoglalt helye is: a német hadiipar nemzetközileg a másodrangúnak számít, vagyis magas technológiai szintű termékeket képes előállítani, de a gyenge hazai kereslet miatt magasabb egységköltségekkel és alacsonyabb kutatási-fejlesztési forrásokkal kell számolnia. Ebből fakadóan kénytelen választani a technológiai importtól való függőség, fegyverrendszerekre való specializáció vagy a technológiai élvonalbeliség teljes elhagyása között. Ezen kényszerhelyzetből egyfajta menekülő utat jelet az exportra koncentrálás. Az export emiatt kulcsfontosságú a hadiipar prosperitása szempontjából (Krause, 1992, p. 97; Béraud-Sudreau, 2024, pp. 1258-1259).

Ezenfelül a fegyverexport fő célországai több esetben is külgazdasági relevanciával bírtak a német gazdaság számára, ha nem is voltak feltétlenül kiemelt kereskedelmi partnerek. Így például a vizsgált időszakban az Egyesült Államok Németország egyik legfontosabb kereskedelmi és befektetési partnere volt, egyben mind az öt fázisban benne volt a német fegyverexport tíz legfontosabb célországai között (German Missions in the United States, 2025)

Dél-Korea 2006-2021 között szintén a német fegyverexport tíz fő célországának egyike volt, gazdasági relevanciája 2011-től nőtt meg Németország számára köszönhetően az EU és Dél-Korea között létrejött szabadkereskedelmi egyezménynek. A kelet-ázsiai ország 2023-ra Németország harmadik kereskedelmi partnere lett Ázsiában (Jae-hyuk, 2023). A közel-keleti és észak-afrikai országok, mint Szaúd-Arábia, Egyiptom, Algéria vagy Törökország bár jobb esetben is másodlagos, de egyre növekvő relevanciával bírnak a német gazdaság számára, például az energiaszektorban (Hettyey, 2017, p. 194; Schäfer, 2023; BMWK & BMZ, 2022; Aydın & Bastian, 2023). A német fegyverexport-politika kereskedőállami jellegét más kutatások is alátámasztották (Fuhrop, 2025; Schulze & Pamp & Thurner, 2017; Platte & Leuffen, 2016).

Fontos hangsúlyozni, hogy a civil hatalmi jellemzők továbbra is jelen voltak a Politikai Alapelvekben és a politikusi nyilatkozatokban és a nemzetközi fegyverexportellenőrzési törekvésekben. A szociáldemokrata koalíciós partnerek 2014 után megkísérelték a korábban meglazult fegyverexport-politikát szigorítani. A tervezett fegyverexport-ellenőrzési törvény és a 2023. évi Nemzeti Biztonsági Stratégia amellett, hogy jobban érvényesíteni kívánta a biztonságpolitikai szempontokat (szövetséges államok körének kiterjesztése), továbbra is civil hatalmi elemeket tartalmazott, mint az európai exportszabályozás összehangolása vagy az EU közös álláspontjának jogilag kötelezővé tétele. A Szaúd-Arábiának szánt vadászgépexport blokkolását civil hatalmi szempontok motiválták, az Izraelbe irányuló fegyverexport leállítását 2025-ben szintén egyfelől a „soha többé egyedül” elv, az unilaterális külpolitika elkerülése, másfelől a belső társadalmi normák, a német közvéleményben kialakult pacifista álláspont eredményezte.

Összességében Németország szerepe a fegyverexport-politikában valóban változott, de nem követte a 2014 után kialakult fő szerepfelfogást, a poszt-civilhatalmat. A német fegyverexport-politika egy folyamatos változáson ment keresztül, melyet már a hidegháború utáni hadiipart érintő strukturális változások, de leginkább a 2008-as gazdasági világválság, majd a 2022-ben kitört ukrajnai háború és a 2020-as években erősödő geopolitikai versengés váltotta ki.

5.3.6.7. Második következtetés: szerepkonfliktus és szerepvitatottság a fegyverexport-politikában

Németország 2005 és 2024 között a fegyverexport-politikában döntően a gazdasági szempontokat szem előtt tartó kereskedőállami, részben a hatalmi állami modell szerint gyakorolta szerepét, ugyanakkor a deklarációk és a nemzetközi fegyverzetellenőrzés terén civil hatalmi szerep-performansza volt. Ebből fakadóan szerepek közötti konfliktusról (*inter-role*

conflict) beszélhetünk: a fegyverexport-politika szembemegy Németország fő szerepfelfogásával, vagyis a civil hatalommal, illetve 2014 után a poszt-civilhatalommal. A müncheni konszenzussal megkezdődött szerepfelfogásbeli változás, vagyis, hogy Németországnak tudomásul kell vennie a liberális nemzetközi rend hanyatlását és többet kell tennie annak védelméért, csak 2022. február 24., vagyis Oroszország Ukrajna elleni háborújának kezdete után figyelhető meg a német fegyverexport-politikában. Németország innentől kezdve a fegyverexportot és a hadiipari együttműködéseket egyre inkább az egyensúlypolitika, az elrettentés és a befolyásgyakorlás eszközeként kezdi kezelni, amellett, hogy a normatív, civil hatalmi szempontokat továbbra sem hagyja el.

A szerepkonfliktus kettő lehetséges magyarázatát Cristian Cantir és Juliet Kaarbo szerepvitatottság elmélete adja: egyrészt a végrehajtó szervezetek közötti konfliktus, másrészt a koalíciós kormányokon belüli konfliktusok (Cantir & Kaarbo, 2012, pp. 14-16) A német fegyverexport-politika kapcsán Jennifer Erickson (2015, p. 95) felhívta rá a figyelmet, mivel a Külügyi Hivatal hagyományosan arra törekszik, hogy Németország, mint civil hatalom nemzetközi elismertségét növelje, ezért aktívan részt vesz a nemzetközi fegyverzetellenőrzési tárgyalásokon, különös figyelmet szentel a multilaterális diplomáciának és az emberi jogok érvényesítésének. Ez megfigyelhető volt például az Izraellel kapcsolatos politikában, ahol a Zöldek vezette külügyminisztérium 2024-től fegyverexport átgondolását és a humanitárius segítségnyújtást szorgalmazta. A gazdasági minisztérium viszont, amelynek kompetenciájába tartozik az exportellenőrzés, elsődlegesen Németország gazdasági érdekeit tartja szem előtt, magát nem a német külpolitika „arcának" tekinti, ezért támogatóbb a fegyverexporttal kapcsolatban. A gazdasági minisztérium szempontrendszerét mutatja az is, hogy a 2015-ben elfogadott első védelmi ipari stratégiát megelőző egyeztetéseken, összhangban a hadiiparral, arra törekedett, hogy a stratégia a megőrzendő védelmi ipari kulcstechnológiák minél szélesebb körét lefedje a munkahelyek megőrzése érdekében (Brzoska, 2020, pp. 204-205). A német külügy- és a gazdaságpolitika irányításáért felelős minisztériumok tehát sokszor eltérő szerepelvárásoknak kívánnak megfelelni: míg a külügyi tárca a nemzetközi színtéren a „megfelelősség logikáját" (*logic of appropriateness*) követve a nemzetközi normáknak kívánta Németországot megfeleltetni (Kiss J., 2009, pp. 391), addig a gazdasági tárca a gazdasági szereplők elvárásait követte.

Ezen konfliktusban Angela Merkel kancellár szerepét nehéz meghatározni, mivel gyakorolva a kancellári irányadó kompetenciát,[129] ritkán nyilvánult meg a fegyverexport-

[129] Az irányadó kompetencia (*Richtlinienkompetenz*) értelmében a kancellár szabja meg a kül- és biztonságpolitika általános alapvető irányait, ezáltal domináns szerepe van a végrehajtóhatalomban, de csak az elérendő célokat

politika kérdésében, ellentétben például a klímapolitikával. Nem állítható egyértelműen, hogy Angela Merkel, mint a „fegyverkancellár" (Deutschlandfunk, 2014), minden esetben egyoldalúan a fegyverexport-politika lazítása mellett állt volna ki, azonban egy-egy jelentős ügylet mellett határozottan kiállt, hangsúlyozva a szövetség- és biztonságpolitikai szempontokat, például Szaúd-Arábia, India vagy Ausztrália kapcsán (NDTV, 2011; GKKE, 2015, pp. 87-91; Reuters, 2012). A Franciaországgal való fegyverzeti együttműködés kapcsán szorgalmazta az európai fegyverexport szabályozások összehangolását (Merkel, 2019). Merkel ugyanakkor a katonai segélyek kapcsán visszafogott volt, így a kurdoknak való fegyverszállítás kapcsán hangsúlyozta, hogy a kormány döntést a Bundestaggal közösen, ENSZ-határozat alapján hozza meg (Die Welt, 2014), Ukrajna katonai támogatását pedig határozottan elutasította. Nyilatkozatai arra engednek következtetni, hogy Merkel a hatalmi állami, de olykor civil hatalmi felfogást követte. Olaf Scholz kancellárként inkább a civil hatalmi felfogást követve visszafogott álláspontot képviselt, de Ukrajna vonatkozásában a szövetség- és biztonságpolitikai elvárásoknak tett eleget, valamint Izrael esetében is a fegyverszállítások folytatása mellett érvelt.

A védelmi miniszterek pedig, mint Thomas de Maiziére, von der Leyen vagy Boris Pistorius szintén a szövetség- és biztonságpolitikai szempontokat tartották szem előtt. Von der Leyen például úgy nyilatkozott, hogy „mi, németek, ne tegyünk úgy, mintha erkölcsösebbek lennénk Franciaországnál, vagy az emberi jogok terén előrelátóbbak lennénk Nagy-Britanniánál" (Brössler & Kluger, 2019). A végrehajtói hatalom szereplői részéről erősebbé váltak a biztonságpolitikai és külgazdasági érvek, de ezzel párhuzamosan a normatív szempontok is megmaradtak. Érdemes megjegyezni, hogy a német kül- és biztonságpolitikában a tárcaközi diszharmónia más területeken[130] is jelentkezett, amely összességében gyengítette Németország stratégiai cselekvőképességét. Nem véletlen, hogy több szakpolitikus[131] és szakértő évek óta szorgalmazta a tárcaközi koordináció fejlesztését vagy egy valódi biztonságpolitikai koordinációt megvalósító nemzetbiztonsági tanács létrehozását (FAZ, 2008; Kiesewetter, 2019, p. 166-168; Dempsey, 2023). Ahogy a 2005-2024 közötti német kül- és biztonságpolitika más területein, úgy a fegyverexport-politikában is megfigyelhetők voltak a

jelöli ki, míg a miniszterek a reszort-elv értelmében saját felelősségükben hajtják végre a politikát (Hettyey, 2017a, p. 65).

[130] A III. és IV. Merkel-kormány alatt például a hatékony fejlesztéspolitikát akadályozta Afrika vonatkozásában, hogy a Szövetségi Pénzügyminisztériumnak és Szövetségi Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Minisztériumnak is saját Afrika-fejlesztési stratégiája volt. Bővebben lásd: Speck, 2019, p. 22.

[131] 2012-ben a Külügyi Hivatal tervezőosztályának munkatársai, Thomas Bagger és Wolfram von Heynitz a „hálózat-orientált külpolitika" kialakítását javasolta, amelynek célja a külpolitika különböző szakterületeinek integrálása. Ezáltal megteremthető az „alakítóhatalmi" fellépéshez szükséges külügyi szervezeti és stratégiai háttér (Bagger & Heynitz, 2012).

stratégiai gondolkodás és tervezés deficitjei (Bunde, 2019, pp. 45-52). E téren fejlődést eredményezhet, hogy a Merz-kormány 2025-ben Nemzetbiztonsági Tanácsot állított fel a Kancellári Hivatal koordinálásával, melyet lehetővé tett, hogy a külügyminiszter hosszú idő után CDU-párti lett (Aggestam & Hyde-Price, 2025, pp. 8-9).

A fentiekhez hozzá kell tenni, hogy a tárcák álláspontja nem minden esetben volt ellentétes és nem minden esetben bír magyarázó erővel. Ugyanúgy tényező lehet az aktuális tárcavezető miniszter politikai ambíciója, mint például Sigmar Gabriel esetében, aki kezdetben szigorított fegyverexport-politikát szorgalmazott. Más helyzetet eredményezhet a tárcák és a döntéshozók megváltozott biztonságpercepciója, így például a zöldpárti Annalena Baerbock vezette külügyminisztérium 2022. február 27. után határozottan támogatta az ukrajnai fegyverszállításokat, illetve 2024 januárjában az exportvétó feladását Szaúd-Arábiával szemben, ahogy a kancellár is.

A fegyverexport-politika továbbá nemcsak az egyes kormányzati szervezetek, hanem a pártok között is vitatott volt: a Merkel-kormányok alatt az SPD és Zöldek a civil hatalmi felfogásnak megfelelő szigorítást, a CDU-CSU, illetve az FDP a hatalmi állami biztonságpolitikai és a kereskedőállami gazdasági érdekeket tartotta szem előtt. A Scholz-kormány alatt az ukrajnai katonai segélyek kapcsán a SPD az eszkaláció elkerülése érdekében a visszafogottság, a Zöldek és az FDP Ukrajna katonai előnye érdekében a gyors és minél szélesebb körű fegyverszállítások mellett állt ki. A fegyverexport-politikából levont fenti következtetés alátámasztja Kai Oppermann (2019) és Patrick A. Mello (2019, 2025) kutatásait: a német civil hatalmi szerepfelfogásról a parlamenti pártok és a koalíciós pártok részéről nincsen egységes konszenzus.

Egy szerepkonfliktus további lehetséges magyarázata lehet, hogy a körülmények, amelyekben az eredeti szerepfelfogás létrejött, megváltoztak (Aggestam, 2006, p. 23). Ez érvényes a német fegyverexport-politikára is, mivel a német fegyverexport-szabályozás a hidegháborúban jött létre, amikor az NSZK és más nyugati országok még elegendő piaci potenciállal rendelkeztek a nyugat-német hadiipar számára, ezért a szabályozás lehetővé tette a szigorítást. Ez a körülmény a hidegháború utáni leszereléssel, a hagyományos tömeghadseregek felszámolásával, majd a 2008-as gazdasági-pénzügyi világválsággal és az annak nyomán kiélezett globális fegyverkereskedelmi versennyel már nem állt fenn. A kormányok nem alakítottak ki új és egyértelmű fegyverexport-szabályozási rendszer, amely a megváltozott politikai és hadiipari igényeknek eleget tett volna, ezáltal a fegyverexport-politika továbbra is hazai és nemzetközi kritikák kereszttüzébe került. Ráadásul új politikai-jogi keretrendszert még az ukrajnai háború kitörése és a *Zeitenwende* bejelentése után három évvel sem sikerült

kialakítani, így a politikai, gazdasági és társadalmi szereplők jóformán ugyanazon kérdésekkel és dilemmákkal szembesülnek, mint 50 évvel korábban.

Egy állam fő szerepétől való eltérésben szerepet játszhat továbbá a „jelentős mások" olyan szerepelvárásai is, amelyek ellentétesek a szerepfelfogással (Brummer, 2024, pp. 673-674). Ez a szerepet játszhatott a német fegyverexport-politika fellazulásában is.[132] A közösen gyártott haditechnikai eszközök exportjában Franciaország és Nagy-Britannia Németországtól együttműködést várt el olyan közel-keleti célországok esetében, ahová Németország az emberi jogi helyzet és regionális instabilitás miatt nem engedélyezhette volna hadianyagok kivitelét. Németország nem tudott egyszerre szigorított civil hatalmi fegyverexport-politikát folytatni és megbízható partnerként is viselkedni (Giegerich & Terhalle, 2021, p. 83). Németország szerepkonfliktusa viszont negatívan befolyásolta nemcsak a nyugati szövetségi rendszerben való megítélését, hanem a hadiiparának nemzetközi lehetőségeit is. A TKMS ausztrál tengeralattjáró programból való kimaradása jól példázta ezt.

5.4. Összefoglalás

A fejezetben arra a kérdésre kerestem a választ, hogy a fegyverexport-politikában miként nyilvánult meg Németország szerepfelfogása 2005 és 2024 között. A történeti áttekintésből kiderült, hogy Nyugat-Németország fegyverexport-politikája már kezdettől fogva eltért a civil hatalmi szerepfelfogástól. A német fegyverexport-ellenőrzés rendszerének vizsgálatában megállapítottam, hogy bár a nemzeti jogi-politikai keretrendszer deklaráltan a szigorított, civil hatalmi felfogást követi, mégis számos hiányosságot és ellentmondást mutat mind a szabályozás, mind a transzparencia tekintetében, ennek ellenére viszont Németország a civil hatalomnak megfelelően proaktív hozzájárulója a nemzetközi fegyverzetellenőrzési rezsimeknek. A fegyverexport adatok és a külpolitikai modellek indikátorai alapján megállapítottam, hogy 2005 és 2024 között Németország fegyverexport-politikájában egyre kevésbé civil hatalmi, sokkal inkább kereskedőállami, részben hatalmi állami szerep-performanszot figyelhetünk meg. Ezáltal egy szerepkonfliktus jelentkezik, amelynek oka a végrehajtó szervek és a koalíciós kormányzásból fakadó szerepvitatottság, a nemzetközi

[132] Hasonlóan történt az 1970-es években a szociáldemokrata-liberális kormány alatt is. Az exporttól függő francia hadiipari szereplők követelték, hogy nyugat-német kormány ne akadályozza a közösen gyártott haditechnikai eszközök exportját (például a Dornier és a Dassault által gyártott Alpha Jet kiképzőgépek vagy a MILAN páncélelhárító rakéták). Ezért született meg 1971-ben a Schmidt-Debré egyezmény, melyben vállalta a francia és a német fél, hogy konzultálni fognak a közös fegyverexport esetében. Az NSZK hadiipari vállalatai ugyanakkor felismerték, hogy az együttműködéssel megkerülhető a szigorított nyugat-német fegyverexportszabályozás, így más NATO tagállamokkal is keresték a fegyverzeti együttműködéseket (Brzoska, 1989, pp. 170-171; Gazdag & Kiss J., 1983, p. 73).

környezet megváltozása és Németország szövetségeseinek eltérő szerepelvárásai Németországgal szemben.

6. A HADIIPAR ÉS A KÖZVÉLEMÉNY SZEREPE A NÉMET FEGYVEREXPORT-POLITIKÁBAN

A német fegyverexport-politikát övező ellentmondásosság miatt joggal feltételezhető, hogy abban jelentős szerepe lehet a német közvéleménynek és a hadiiparnak, amely meghatározza a mindenkori kormányok mozgásterét is. Ennek vizsgálatához a külpolitika-elemzés liberális, szubszisztematikus elmélete alapján az államon belüli szereplők, a hadiipar és a közvélemény szerep-performanszra gyakorolt hatását vizsgálom meg.

6.1. A vállalatok és érdekcsoportok szerepe a kül- és biztonságpolitikában, különös tekintettel a hadiipari szereplőkre

A külpolitika-elemzés szubszisztematikus, liberális megközelítésében az állam egy olyan reprezentatív intézmény, amely a társadalmi szereplők preferenciáitól függ és amely visszatükrözi a társadalmi szereplők által alkotott koalíciók érdekeit. A társadalmi szereplők alapvetően a jólétükre törekszenek, ezért az állam érdeke nemcsak a hatalom vagy a biztonság maximalizálása (Kiss J., 2009, pp. 325, 327-328). Ebben az értelmezésben a vállalatok alapvető érdeke a profit növelése. A vállalatok mozgásterét meghatározza az ország kül- és biztonságpolitikája, ebből fakadóan olyan politikai irányt fognak támogatni, amely a nemzetközi versenyképesség szempontjából a legmagasabb profitot jelenti. A gazdasági érdekcsoportok célja ennek megfelelően, hogy növeljék a tagjaik profit szerzési lehetőségeit, egyben arra is törekszenek, hogy minél nagyobb beleszólásuk legyen a politika alakításába (Freund & Rittberger, 2001, pp. 87-88.).

Az érdekcsoportok (beleértve a gazdasági, etnikai, egyházi, civil érdekcsoportokat) többek között lobbitevékenységükkel[133] képesek befolyásolni a politikát. A vállalati szereplők lobbi tevékenységük során különösen hagyatkoznak a pénzügyi eszközökre, mivel más csoportokkal szemben kevesebb eszközzel rendelkeznek, így például nem indíthatnak civil kampányokat, befolyásgyakorlásukat nem építhetik az állampolgárokra. A vállalati lobbicsoportok ezért gyakran rendkívüli pénzösszegeket juttatnak politikusokhoz. A vállalati lobbi gyakran nemcsak közvetlen pénzbeli jutatást, hanem például szolgáltatásokat, „think tank”-ek finanszírozását is. A vállalati lobbi ezenfelül megnyilvánul a politikai ciklusban, vagyis a napirendre tűzésben

[133] A lobbi egy olyan tevékenység, amely során érdekcsoportok különböző módon befolyásolják a döntéshozókat, beleértve a kormányt, a kormányzati intézményeket és a parlamenti pártokat, azzal a céllal, hogy érdekeiket érvényesítsék a politikai döntésekben. A lobbi tevékenységgel szemben az érdekképviselet egy általánosabb fogalom, bizonyos meggyőződések, elvek képviseletét jelenti. A lobbi viszont egy konkrét célra irányul, például egy törvénytervezet meghiúsítására. A lobbi szereplői lehetnek egyesületek, szakszervezetek, vállalatok, közügyekkel foglalkozó ügynökségek vagy nem-kormányzati szervezetek (Lamprecht, 2017, pp. 7-14)

(*agenda setting*), a politika alakításban (*policy formulating,* vagyis a lehetséges opciók felvázolása), döntéshozatalban, végrehajtásban, kiértékelésben és visszacsatolásban. A vállalati lobbi leginkább a politika alakításban és a végrehajtásban tud hatékony lenni külső tanácsadói tevékenység révén, szemben a civil társadalmi csoportokkal, amelyek inkább a napirendre tűzésben sikeresek. A pénzadományokkal és az üzleti világhoz közel álló csoportokkal együttműködve a vállalatok képesek teljesen megváltoztatni a kormányzati kül- és belpolitikát (Skonieczny, 2017, pp. 7-8, 12, 14).

Németország esetében figyelembe kell venni, hogy más országokhoz képest a magán szereplők (a vállalatok mellett a gazdasági érdekszervezetek és szakszervezetek, illetve a politikai nyomásgyakorló, nonprofit orientált szervezetek) általában véve magas képviseleti szinttel és szervezettséggel rendelkeznek. Ez azonban leginkább a gazdasági területre igaz, így a magánszereplők részvétele a politikai ciklusban különösen az olyan külpolitikai kérdésekben erős, amelyek gazdasági területeket érintenek, mint például a külkereskedelmi politika (Freund & Rittberger, 2001, p. 96). A külkereskedelmi politikában a magánszereplők kifejezetten szervezettek és erősen képviseltek, információval, tanácsokkal látják el döntéshozókat és legitimációt biztosítanak számukra (Freund, 2001, p. 234).

A hadiipari vállalatok és érdekcsoportok kül- és biztonságpolitikában betöltött szerepe kapcsán érdemes szót ejteni a katonai-ipari komplexum (*military-industrial complex*) jelenségről. A fogalom Dwight D. Eisenhower elnök 1961-ben elmondott beszédéből származik, melyben figyelmeztetett a katonai-ipari komplexum politikára gyakorolt jogosulatlan befolyására (Eisenhower, 1961). A katonai-ipari komplexum egy olyan összefonódása a hadiiparnak, a haderőnek, a politikai apparátusnak (vagyis az úgynevezett „vasháromszögnek”), illetve a tudományos közösségnek, amelyben a csoportok alapvetően különböző céljaikat követik, mint az anyagi haszonszerzés vagy a karrier előrelépés (Schmidt, 2020, p. 18). Más megfogalmazásban a katonai-ipari komplexum az ipari, kereskedelmi, pénzügyi, tudományos és katonai érdekeltségű befolyásos személyek összefonódása, amely lobbizás és más befolyásoló tevékenység révén folyamatos hatást gyakorolhat a haditechnikai tevékenységekre, így a beszerzésre vagy a haditechnikai külkereskedelemre (Turák, 1996, p. 148). A hadiipar és a politika szoros összefonódása azt eredményezi, hogy a kormányzati politika az erős hadiipar szempontjait fogja tükrözni (Rüchardt & Weiss, 2018, p. 224).

Marc R. DeVore hangsúlyozta, hogy a katonai-ipari komplexum nem értelmezhető csak az amerikai modell alapján, az államok alkotmányos rendje, politikai-gazdasági tényezői alapjaiban meghatározza annak jellegét, ezért államonként eltérő modellek léteznek. A katonai-ipari komplexum különbözhet aszerint, hogy az állam milyen politikai gazdaságtani

jellemzőkkel bír. Az etatista (például Franciaország) és korporatista államok (mint Japán vagy Németország) a védelmi beszerzés során a tágabb iparpolitikai szempontokat veszik figyelembe, szem előtt tartva, hogy a védelmi technológiák átgyűrűzzenek a civil gazdaságba. Ezzel szemben a liberális piacgazdaságok, mint az angolszász országok, a beszerzések során figyelmen kívül hagyják a gazdasági hatásokat. További államonként eltérő sajátosság, hogy mely politikai intézménybe koncentrálódik a hatalom: a védelmi kérdésekben erős szerepet betöltő törvényhozással rendelkező államokban a hadiipari cégek kevésbé tudják befolyásolni a végrehajtó hatalom döntéseit, ugyanakkor hadiipar erősebb lobbit képes kifejteni az olyan államokban, ahol a védelmi beszerzési folyamatban a beszerzési ügynökség és a vállalatok is állami irányítás alatt állnak. A katonai-ipari komplexumot a pluralizmus és a transzparencia képes ellensúlyozni (DeVore, 2020).

6.2. A hadiipar szerepe a német fegyverexport-politikában

Ahhoz, hogy meghatározzuk, a hadiipar milyen mértékben befolyásolja a német fegyverexport-politikát, érdemes megvizsgálni, a német hadiipar strukturális jellemzőit, illetve, hogy milyen természetű a katonai-ipari komplexum Németországban. Ezen szempontok vizsgálata előtt azonban érdemes röviden tisztázni, hogy mit értünk hadiipar vagy védelmi ipar alatt.

6.2.1. Fogalmi keretek: hadiipar, védelmi ipar, biztonsági ipar[134]

A hadiipar és a védelmi ipar vizsgálatánál maga a fogalom lehatárolása is nehézségekbe ütközik. A német gazdasági statisztikákban ezeket nem egy egységes ágazatként tüntetik fel. Ahogy a 25. táblázatból is látható, a katonai eszközök eladása a német hadiipari vállalatok forgalmának csak egy részét teszik ki. A magyar szakirodalomban a védelmi ipar a hadiiparnál tágabb fogalom, amely magába foglalja a rendészeti, a nemzetbiztonsági és a magánbiztonsági szektorokat kiszolgáló vállalatokat (Budavári, 2021, pp. 9-10). Ezen belül a hadiipar egy részhalmaz, vagyis olyan vállalatokat takar, amelyek a haderőt hadianyaggal, haditechnikai eszközzel és szolgáltatásokkal látják el (Taksás, 2017, p. 168). Az angolszáz szakirodalomban a védelmi és a hadiipar (*arms industry*, *defence industry*) fogalmakat lényegében egymás szinonimájaként alkalmazzák (Hartley, 2007).

Jörg Weingarten és szerzőtársai megkülönböztették a szűk értelemben vett hadiipart (*Rüstungsindustrie*, *wehrtechnische Industrie*), amely a fegyverrendszereket, fő komponenseket, lőszereket és katonailag releváns hadianyagokat előállító vállalatokat

[134] A védelmi és hadiipar definícióiról lásd bővebben: Budavári, 2021, pp. 9-14

tartalmazza. Ezen vállalatok számát 300-400-ra tették (Weingarten & Wilke & Wulf, 2015, pp. 50-51). Ezenfelül a WifOR gazdaságkutató intézet a biztonsági és védelmi iparon (*Sicherheits- und Verteididungsindustrie*) belül megkülönböztetett egy tágabb szektort, amely megfigyelő- és felderítőrendszereket, kritikus infrastruktúrák vagy információtechnológiai hálózatok védelmét ellátó rendszereket és kommunikációs rendszereket foglal magába (Ostwald & Legler, 2015, p. 7) A Német Mérnöki Szövetség (*Verein Deutscher Ingenieure*, röviden VDI) megbízásából készült tanulmány a „német védelmi ipar" (*deutsche Verteidigungsindustrie*) alatt az összes, Németországban székhellyel rendelkező vállalatot érti, amelyek katonai termékeket és szolgáltatásokat kínálnak. Magában foglalja a fő- és alrendszergyártókat, illetve az alkatrészgyártókat és beszállítókat, „amelyek kifejezetten katonai célokra tervezett vagy átalakított termékeket, alkatrészeket és szolgáltatásokat nyújtanak" (VDI, 2015, p. 9). A Német Gazdaság Intézetének (*Institut der deutschen Wirtschaft*) 2023. évi tanulmánya a német védelmi ipar szűkebb, katonai dimenzióját mérte fel, a katonai űreszközök és repülőgépek, a fegyver- és lőszerek, a hadihajó és a katonai harcjárművek szektorait (Röhl & Bardt & Engels, 2023, p. 10).

6.2.2. A német hadiipar strukturális jellemzői

A német hadiipar alapjaiban nem sokat változott az 1970-es évek óta. A SIPRI legutóbbi, 2024. évi adatai szerint a világ száz legnagyobb jövedelemmel rendelkező hadiipari vállalatai között mindössze négy német vállalat található: a Rheinmetall (20. helyen), a ThyssenKrupp (61. helyen), a Hensoldt (62. helyen) és a Diehl (67. helyen). Részben német tulajdonú viszont a transzeurópai Airbus (13. helyen), az MBDA (30. helyen), illetve a francia Nexter és a német Krauss-Maffei Wegmann vállalat egyesüléséből létrejött KNDS (42. helyen) (SIPRI, n.d.-f). A további legjelentősebb német hadiipari vállalatok közé tartozik a Renk, az MTU Aero Engines és a Heckler & Koch (Weinzierl, 2025). A német és a transzeurópai vállalatok többsége a nemzetközi jövedelem-rangsorban 2005 és 2024 között egyre inkább hátrébb szorultak, egyedül a Rheinmetall őrizte meg tartósan pozícióját (lásd 25. táblázat). A hat legnagyobb német fegyvergyártó vállalat közel 30 000 főt, vagyis megközelítőleg az összes fegyvergyártó vállalat foglalkoztatottjainak egyharmadát foglalkoztatja (Weingarten & Wilke & Wulf, 2015, p. 58).

Vállalat	SIPRI rangsor		Fegyvereladásból származó jövedelem millió dollárban		Fegyvereladás részesedése a vállalat összjövedelméből		Fő termékek
	2005	2024	2005	2024	2005	2024	
Airbus/EADS	7.	13.	11 500	13 337	23%	18%	Repülőgépek, elektronika
Rheinmetall	28.	20.	4296	10 550	41%	78%	Páncélozott járművek, lőszer, tüzérség
MDBA	15.	30.	4700	5260	98%	99%	Rakétarendszerek
ThyssenKrupp	44.	61.	1630	2290	2,5%	6%	Hadihajók, páncélozott járművek
Hensoldt*	-	62.	-	2420	-	93%	Radarok, optika, elektronika, szoftverek
KNDS/Krauss-Maffei Wegmann	63.	42.	930	4110	101%	100%	Harckocsik, páncélozott járművek
Diehl	65.	67.	900	2110	35%	42%	Elektronika, rakétarendszerek
MTU Aero Engines	72.	-	760	-	23%	-	Sugárhajtóművek
DaimlerChrysler	87.	-	660	-	0,3%	-	Repülőgépek

23. táblázat: Vezető német és német részesedésű transzeurópai hadiipari vállalatok adatai 2005-ben és 2024-ben. *A Hensoldt vállalat 2017-ben jött létre. (Adatok forrása: SIPRI, n.d.-f)

A hidegháború végétől a 2000-es évekig, ahogy más európai ország esetében is, jelentős mértékű konszolidáció ment végbe a német védelmi iparban, így például létrejött az EADS, majd később az Airbus Defence and Space. A konszolidáció különösen a katonai repülőgépiparban ment végbe, a hadihajók és a szárazföldi eszközök terén kevésbé. (A KNDS létrejötte a Krauss-Maffei Wegmann a francia Nexterrel való egyesülés révén inkább kivétel.) A gyártás kisebb része települt ki külföldre, leginkább közös vállalatok létesítése révén, a munkahelyek és a *know-how* Németországban maradt. A licensz alapú gyártás gyakoribb lett és kiterjedt a fegyverrendszerek szinte teljes spektrumára, így a Leopard 2-eseket Spanyolországban és Görögországban, a 212A tengeralattjárókat Olaszországban és Görögországban is gyártják, a G36 karabélyokat például Szaúd-Arábiában. A nemzetközi terjeszkedésben jellemzően a Rheinmetall jár élen (Schütz, 2018, p. 102).

A német védelmi ipar gazdasági jelentőségét nehéz felbecsülni, mivel a vállalatok forgalmáról, foglalkoztatottjai létszámáról különböző információk állnak rendelkezésre. Az adatok közötti jelentős eltéréseket a hadiipar, illetve a védelmi ipar eltérő fogalmi értelmezései okozzák. A Német Gazdaság Intézete szerint a szűkebben értelmezett német hadiipar forgalmából a legnagyobb mértékben a katonai légi- és űripar részesedett 7,1 milliárd euróval, egyben a legtöbb foglalkoztatottal is rendelkezett 22 900 fővel. Az alkalmazottak létszáma a teljes biztonsági és védelmi iparban, beleértve az ellátókat és a kapcsolódó szolgáltatásokat,

azonban valószínűleg elérheti a 300 000 főt (Röhl & Bardt & Engels, 2023, pp. 10-11). Ezzel szemben a Szövetségi Gazdasági és Klímaügyi Minisztérium 2022-ben a hadiipar forgalmát 31 milliárd euróra, foglalkoztatottjainak számát 105 000 főre, a teljes gyártáshoz való hozzájárulás arányát 1,3 százalékra becsülte (BMWE, n.d.-a).

A különböző felmérések egyetértenek abban, hogy a német védelmi ipar makroökonómiai jelentősége nem döntő ágazat a teljes német gazdaságon belül: közel 20-25 milliárd euró értékű forgalommal, legalább 55 000 fő közvetlen alkalmazottal rendelkezik, forgalma a német gyártás több mint egy százalékát teszi ki és a nemzeti jövedelem 0,6 százalékát teszi ki (Brzoska, 2020, p. 199). A fegyverexport Weingarten és szerzőtársainak becslése szerint a teljes német export kevesebb mint egy százalékát teszi ki, a nem szövetséges országokba irányuló fegyverexport pedig csak a 0,2 százalékát (Weingarten & Wilke & Wulf, 2015, p. 176).[135] Ezzel szemben a német autóipar forgalma 2023-ban 564 milliárd euró volt, közel 780 000 főt foglalkoztatott, a bruttó hozzáadott értéke 2019-ben 3,9 százalék volt, 2023-ban a teljes német export 11 százalékát tette ki (BMWE, n.d.-b; Puls, 2024, p. 26; OEC, 2025).

A német hadiiparól szóló különböző becslések adatait az alábbi táblázat összegzi:

[135] Ezen számok arányaiban nem változtak sokat az elmúlt 40 évben. Az 1980-as években is a nyugat-német védelmi iparhoz kapcsolódó foglalkoztatottak létszáma 240 000 – 300 000 fő körül mozgott, a védelmi ipar a nyugat-német bruttó nemzeti jövedelem nagyjából 1 százalékát tette ki (Pearson, 1986, p. 538).

Forrás (megjelenés éve)	Év	Adat kategória	Adatok
			Forgalom
VDI (2015)	2014	Védelmi ipar forgalma	20,4 milliárd euró
Ostwald & Legler (2015)	2014	Biztonsági és védelmi ipar forgalma	25,3 milliárd euró
Brzoska (2020)	2016	Védelmi ipar forgalma	22,1 milliárd euró
Röhl & Bardt & Engels (2023)	2020	Hadiipar forgalma	11,3 milliárd euró
BMWK/BMWE	2022	Védelmi ipar forgalma	31 milliárd euró
		Biztonsági és védelmi ipar forgalma	47 milliárd euró
VDI (2015)	2014	A védelmi ipar hozzáadott értéke	10,5 milliárd euró
Ostwald & Legler (2015)	2014	A biztonsági és védelmi ipar hozzáadott értéke	12,2 milliárd euró
Brzoska (2020)	2016	A védelmi ipar hozzáadott értéke	10,2 milliárd euró
			Foglalkoztatottak száma
VDI (2015)	2014	Közvetlen foglalkoztatás létszáma (védelmi ipar)	65 700 fő
Ostwald & Legler (2015)	2014	Közvetlen foglalkoztatás létszáma (biztonsági és védelmi ipar)	135 729 fő
Weingarten & Wilke & Wulf (2015)	2014	Közvetlen és közvetett foglalkoztatás létszáma	90 000 – 100 000 fő
Brzoska (2020)	2020	Közvetlen és közvetett foglalkoztatás létszáma	60 000 – 70 000 fő közvetlen, 30 000 – 50 000 fő közvetett
Röhl & Bardt & Engels (2023)	2020	Hadiipar foglalkoztatás létszáma	55 000 fő
		Biztonsági és védelmi ipar foglalkoztatás létszáma	max. 300 000 fő
BMWK/BMWE	2022	Védelmi ipar foglalkoztatási létszáma	105 000 fő
		Biztonsági és védelmi ipar foglalkoztatási létszáma	387 000 fő

24. táblázat: A szűkebb és tágabb értelemben vett német védelmi ipar adatai egyes felmérések szerint (Adatok forrása: VDI, 2015; Ostwald & Legler, 2015; VDI, 2015; Weingarten & Wilke & Wulf, 2015; Brzoska, 2020; Adatok forrása: Röhl & Bardt & Engels, 2022; BMWE, n.d.-a)

A WifOR felmérése azonban felhívja a figyelmet arra, hogy a tágabb értelemben vett védelmi ipar hozzáadott értéke 2010-2014 között nagyobb arányban nőtt átlagosan (7,8 százalék), mint a teljes német gazdaságé (3 százalék). A magas növekedési ráta mutatja, hogy a védelmi ipar pozitívan járult hozzá Németország gazdasági fejlődéshez. A védelmi iparon belül döntően a tágabb szektor járult hozzá a bruttó hozzáadott értékhez, melynek 87 százalékát adta 2014-ben. A védelmi ipar dinamikus növekedése a foglalkoztatottság terén is érvényesült: 2010-2014 között éves átlagban 3,8 százalékkal nőtt, szemben a teljes német munkaerőpiac egy százalékos növekedésével (Ostwald & Legler, 2015, pp. 15-16). Annak ellenére, hogy a Politikai Alapelvek deklarálják, hogy a fegyverexport-engedélyezéskor nem játszhatnak szerepet a foglalkoztatási szempontok (Politische Grundsätze, 2000, p. 6; Politische Grundsätze 2019 p.6), a kormány 2020-as és 2024-es védelmi ipari stratégiái hangsúlyozták a szakképzett munkaerő megtartásának szükségességét (Die Bundesregierung, 2020, p. 6; Die Bundesregierung, 2024b, p. 13). Feltételezhető, hogy Angela Merkel azért akadályozta meg az EADS és a brit BAE Systems egyesülését 2012-ben, mert tartott attól, hogy a konzorcium székhelyének Nagy-Britanniába vagy Franciaországba való áthelyeződésével Németország

magasan képzett munkaerőtől esne el (Szabo, 2015, p. 100). Németország a magas szintű technológia mellett a jól képzett munkaerő megtartása miatt is érdekelt az olyan jelentős fegyverzeti programokban, mint a Tornado, a Eurofighter vagy az FCAS[136] (Interjú_004, 6. bekezdés).

A makroökonómiai jelentőségen túl figyelembe kell venni a védelmi ipar regionális koncentrációját és az egyes szektorok jelentőségét. A védelmi ipar döntően a gazdaságilag fejlett tartományokba koncentrálódik. A teljes gyártáson belül a védelmi iparban foglalkoztatottak aránya Brémában (6,2 százalék), Baden-Württemberg délkeleti részén (5,9 százalék), Dél-Bajorországban (3,1 százalék) és Schleswig-Holsteinban (3,1 százalék) a legmagasabb. Míg a Dél-Németországba[137] a repülőgépipar és az elektronikai ipar, addig Észak-Németországba a hajógyártás koncentrálódik. A nyugati, középső és keleti tartományokban a védelmi ipar kisebb arányban vagy alig van jelen (Brzoska, 2020, p. 199). Mind hozzáadott értékét, mind a munkahelyek számát tekintve egyik szövetségi tartomány sem függ egyoldalúan a katonai eszközök gyártásától, amely leginkább egy-egy környékre koncentrálódik, mint például a brémai Lürssen hajógyár vagy a donauwörthi helikoptergyár környékére, ahol azonban kétségkívül meghatározó a helyi foglalkoztatottság szempontjából (Weingarten & Wilke & Wulf, 2015, pp. 55-56). (A védelmi ipari foglalkoztatottak arányát regionális viszonylatban lásd az 4. melléklet 20. ábráján).

A védelmi ipar fontos lehet az egyes ipari ágazatok számára is. A védelmi ipar különösen a német hajóipar számára releváns, a 2010-es években az eladások több mint 50 százalékát a katonai megrendelések tették ki (Brzoska, 2020, p. 200). A globális hajóipari piac az elmúlt ötven évben jelentős változásokon ment keresztül: a 2010-es évekre a globális hajógyártás közel 85 százaléka Dél-Koreába, Kínába és Japánba koncentrálódott, az európai gyártók ezzel szemben elveszítették versenyelőnyüket. A német civil hajógyártás piaci részesedése rohamosan lecsökkent, melyet tovább fokozott a 2008-as gazdasági-pénzügyi válság: míg piaci részesedése 2008-ban 3,1 százalék volt, 2011-re 0,88 százalék lett. 2009-2011 között a német hajógyártás munkahelyeinek száma 18 százalékkal csökkent kapacitásleépítés vagy fizetésképtelenség következtében. A hadihajógyártás ugyanakkor stabilizáló hatással bír a

[136] Az FCAS, vagyis a jövő légi harci rendszer (*Future Combat Air System*) Franciaország, Németország, Spanyolország részvételével megvalósuló, 2017-ben indult közös program, amely egy fejlett, szenzorokkal és mesterséges intelligenciával ellátott hatodik generációs vadászgépből, felhőrendszerből és pilótanélküli eszközökből áll, így egy „rendszerek rendszerét" (*system of systems*) alkotva. A programról lásd bővebben korábbi tanulmányaimat: Speck, 2022a; Speck, 2022b.

[137] A második világháború után Bajorországban gazdasági fejlődésében különösen fontos szerepet töltött be a hadiipar kiépítése, amelyben elsősorban Franz-Josef Strauß, atomenergiaügyi, később védelmi miniszter, majd pénzügyminiszter, illetve 1978-1988 között Bajorország miniszterelnöke meghatározó szerepet játszott (Creswell & Kollmer, 2013, p. 101).

német hajógyártásra, mivel a válság a hosszú távú megrendelések miatt nem közvetlenül érintette és így a kapacitások kihasználását biztosította. A hadihajó gyártás egy fontos támasza lett a német hajógyáraknak: a 2010-es évek közepén a hadihajó gyártás a teljes német hajógyártás egy negyedét adta. Kétségtelen ugyanakkor, hogy a német védelmi költségvetés csökkenése késleltette a hosszú távú projekteket, mint például az F125-ös fregatt esetében. A kapacitások kiaknázása érdekében a hadihajógyárak exportra szorulnak. A 2010-es évek elején a teljes német hajógyártás exportjának közel 70 százalékát a hadihajók exportja tette ki. Az előző fejezetben említett Lürssen vállalatnak ezért volt fontos az eredetileg Szaúd-Arábiának, majd Egyiptomnak engedélyezett járőrhajók gyártása, mellyel ki tudta használni a wolgasti és stralsundi gyárait (Weingarten & Wilke & Wulf, 2015, pp. 44, 100-102, 110-111).

A német repülőgép- és űriparban a katonai megrendelések a forgalom közel 22 százalékát tették ki 2013-ban, a védelmi szektor a foglalkoztatottak közel 1,9 százalékát tették ki. A civil szektorral szemben azonban a katonai szektor lehetőségei beszűkültek a 2010-es évekre, amely leginkább a védelmi kiadások és a német állami beszerzések csökkenése miatt történt. Példaképpen, Eurofighterből 140 darab gép beszerzése történt, ezzel szemben a hidegháborúban 900 darab Starfighter vadászgépet rendeltek be. A kapacitások megtartása érdekében a védelmi szektor exportra szorult. (Weingarten & Wilke & Wulf, 2015, p. 69). A gépjárműiparban a katonai járművek és páncélosok versenyképességüket nagyrészben a civil kutatás-fejlesztési forrásoknak és a magas szintű mérnöki tervezésnek köszönheti, a technológia nagyrészét mint a motorokat és a mozgó alkatrészeket a civil és a katonai szféra egyaránt felhasználja (Brzoska, 2020, p. 200). A 2010-es évekre a német harckocsi, páncélos járművek és tüzérségi eszközök gyártói is nagy mértékben az exportra szorultak az állami megrendelések csökkenése miatt.[138] A katonai elektronikai és információtechnológiai ipar jelentősége bár jelentősen megnőtt a második világháború után, azonban a civil piac exponenciális kibővülése a katonai megrendelések erős csökkenését eredményezték. Az alacsony kutatás-fejlesztési források bekorlátozták a szektor lehetőségeit, ezért a katonai eszközökbe is egyre inkább civil komponenseket építenek be (Weingarten & Wilke & Wulf, 2015, pp. 36, 88, 112-114).

A védelmi szektor általában véve függ a civil ipar technológiai innovációjától, mivel a védelemre fordított kutatás-fejlesztési költségek európai viszonylatban alacsonyak Németországban (Brzoska, 2020, pp. 199-201). Az OECD adatai alapján 2019-ben a német védelmi kutatás-fejlesztési források 4,41 százalékát tették ki a teljes kutatás-fejlesztési forrásoknak. Ez az arány Franciaországban 6 százalék, Lengyelországban 7,2 százalék, Nagy-

[138] A védelmi minisztérium például 2012-ben az eredetileg tervezett 405 darab Puma helyett 350 darabot rendelt meg.

Britanniában 14,14 százalék volt (NationMaster, n.d.). Németországban a katonai innováció általában elkülönített a tágabb innovációs rendszertől. Bár vannak olyan civil kutatás-fejlesztési programok, amelyek a széles értelemben vett biztonsági területhez kapcsolódnak (például szállítási infrastruktúrák védelme), de a katonai dimenziót nem érintik (Mölling, 2018, p. 16).

A 2022. február 27-én bejelentett „korszakváltást" követően a német kormány 100 milliárd eurós különleges haderőfejlesztési alapot hozott létre, a védelmi költségvetés 2024-re elérte a GDP 2,1 százalékát. 2022-ben a Bundestag törvényt fogadott el a beszerzések felgyorsításáról (Besch, 2025, pp. 43, 45). A kezdeti pozitív várakozások ellenére a kormány alig írt alá újabb beszerzési szerződéseket. Azon vállalatok, amelyek túl korán bővítették gyártási kapacitásukat, a megrendelések hiányában kénytelenek voltak csökkenteni kapacitásukat. Így például a TKMS hiába bővítette ki saját duisburgi acélgyárát, két évvel a „korszakváltás" bejelentése után, ismét leépíteni tervezte azt. Leginkább csak a legnagyobb vállalatok, mint a Rheinmetall tudta kapacitását bővíteni (Swaney, 2025, p. 18-20). A beszerzések volumene 2022 januárja és 2023 június között kevesebb volt (27,3 milliárd euró), mint 2020 januárja és 2021 júniusa között (47,8 milliárd euró). Közvetlenül a *Zeitenwende* bejelentése után a különleges alap nem hozott jelentős változást a beszerzésekben, a kormány beszerzései elsősorban a már folyamatban lévő programokat érintette, vagy az Ukrajnának átadott eszközök pótlását jelentette. Németországban az ukrajnai háború kitörését követő két évben nem történtek olyan jelentős állami védelmi ipari beruházások, mint Lengyelországban vagy Norvégiában (Swaney, 2025, pp. 11-12; Wolff et. al., 2024, p. 8; Burilkov et. al., 2025, p. 33; Mölling & Schütz, 2024).

2023-tól történtek a hadiipar számára biztató lépések. A kormány elkezdett részesedéseket vásárolni egyes vállalatoknál, így a TKMS-ben és a Hensoldtnál, mellyel a szellemi tulajdont kívánja megvédeni. A 2023-tól növekvő megrendelések miatt egyes vállalatok exportra utaltsága csökkenni kezdett[139] (Swaney, 2025, p. 22). A 2025 tavaszán hivatalba lépett Merz-kormány elkötelezte magát a védelmi kiadások, valamint a védelmi beszerzések növelése és felgyorsítása mellett. A Scholz-kormány, illetve a Merz-kormány intézkedéseinek eredményeként a beszerzések értéke 2023-2025 között 188,4 milliárd eurót tett ki, szemben a 2015-2022 közötti időszak 109 milliárd eurós értékével (Höller, 2025). A beszerzések 2024-ben már átlagosan 37 százalékkal gyorsabban mentek végbe, mint 2018-ban (Thiele, 2026). Ezzel párhuzamosan a hadiiparban dolgozni kívánó munkavállalók száma is emelkedésnek indult: a Rheinmetallnál míg 2021-ben 59 000 fő adott be jelentkezést, addig 2024-ben már 175 000 fő (Aerospace & Defence, 2025).

[139] Így például míg a Rheinmetall forgalmának 70 százaléka továbbra is külföldről származik, addig a Rohde & Schwarz vállalat esetében ez az arány 90-ről 35 százalékra csökkent (Swaney, 2025, p. 22)

Összefoglalva elmondható, hogy a német hadiipar az elmúlt 20 évben alkalmazkodni kényszerült a Bundeswehr alacsonyabb megrendeléseihez, ezzel egyidejűleg exportfüggő vált. Ezzel párhuzamosan a német hadiipar európaizálódott, a vállalatok új nemzetközi partnereket keresnek, közös vállalatokat hoznak létre. A német hadiiparnak előnyére szolgál, hogy diverzifikált, a katonai megrendelésektől a vállalatok csak egy kis része függ. (Weingarten & Wilke & Wulf, 2015, pp. 124) A német hadiipar nemzetgazdaságilag nem meghatározó, azonban technológiailag magasszintű, dinamikusan növekvő ágazat, amely regionális szinten, illetve egyes ipari ágazatokban nagy jelentőséggel bír.

6.2.3. Katonai-ipari komplexum Németországban

Ahogy a bevezető elméleti részben kifejtettem, a katonai-ipari komplexum fogalmat a szakirodalomban klasszikusan az Egyesült Államokra szokták alkalmazni, azonban például Nagy-Britanniában és Franciaországban is kimutatták (Schmidt, 2020, pp. 618-619). Michael Brzoska hangsúlyozta, hogy a fogalom az NSZK-ra is alkalmazható volt, azonban a nyugatnémet katonai-ipari komplexum különbözött az amerikai modelltől. Ennek okai, hogy a hadiipar jelentős része magánpiaci társaságokba integrált, a nyugatnémet haderő más forrásokból is beszerezheti a hadianyagot, továbbá a nyugatnémet politikusoknak nagyobb lehetősége van a gazdaság irányításában, ezáltal kevésbé függenek a beszerzésektől, mint az amerikai képviselők (Brzoska, 1989, p. 503). Ezzel szemben Dieter H. Kollmer más államokkal összehasonlítva arra a következtetésre jutott, hogy Németországra nem érvényes a katonai-ipari komplexum, inkább „fegyverzeti intervencionizmusról" beszélhetünk, amelynek lényege, hogy a német Szövetségi Védelmi Minisztérium erős ellensúlyt képez a hadiiparral szemben, mert a beszerzéseknél a tenderek legtöbbször nyilvánosak (Kollmer, 2015, pp. 139-141).

6.2.3.1. Az állam és a hadiipar kapcsolata

A katonai-ipari komplexum jelenléte Németországban nem magától értetődő, mivel a német hadiipar döntően magántulajdonban van az 1970-es és 1980-as évekbeli privatizációs hullám óta, a német állam egyedül az Airbusban rendelkezik kisebb tulajdonnal. Németországban a hadiipar élesen elválasztott az államtól, amely a második világháborús tapasztalatokból fakad. (Schmidt, 2020, 620). A beszerzésekért felelős Bundeswehr Felszerelésért, Információtechnológiáért és Szolgáltatási Támogatásért felelős Szövetségi Hivatala (*Bundesamt für Ausrüstung, Informationstechnik und Nutzung der Bundeswehr*, röviden BAAINBw) egy civil tisztviselőkből álló szervezet, amely a védelmi minisztériumnak alárendelt. Ezzel szemben például az etatista ipar politikából fakadóan Franciaországban a

hadiipar erősen állami irányítás alatt áll (Pannier & Schmitt, 2021, pp. 82, 86).[140] Az exportengedélyeket feldolgozó német BAFA bár a gazdasági minisztériumnak van alárendelve, azonban független egységként működik, ezzel szemben Franciaországban a haditechnikai exportengedélyekről a védelmi minisztérium különböző osztályai, majd egy minisztériumközi bizottság dönt (Rüchardt & Weiss, 2018, pp. 226, 228).

A német hadiipar és a politika szoros kapcsolatára utal azonban, hogy egyfelől a hadiipar függ a kormányzati politikától, beleértve az export- és a beszerzéspolitikát. Másfelől azonban a német állam is erősen függ a német hadiipartól, mivel a haderő ellátása és kiszolgálása révén biztosított az állam szuverenitása és nemzetközi cselekvőképessége, ebből fakadóan az állam racionális érdeke a hadiipar támogatása (Heidenkamp, 2015, p. 39). Ezenkívül, Németország, amely exportorientált gazdasággal és korporatív állami berendezkedéssel rendelkezik, érdekelt a munkahelyek megőrzésében és munkavállalókkal való szoros kapcsolat fenntartására (Erickson, 2015, p. 79).

A német állam és a hadiipar kapcsolatát mégis számos ellentmondás övezi. A hadiipari szereplők és a szakértők részéről rendszeres kritika, hogy a német kormányok nem rendelkeznek világos stratégiával a hadiiparról, azt inkább az általános ipar részeként kezelik (Besch, 2025, p. 41; IISS, 2022, p. 12). A III. Merkel-kormány elsőként adott ki védelmi ipari stratégiát 2015-ben, amely viszont több ellentmondást is tartalmazott, így például szorgalmazta az európaizációt, ugyanakkor a vállalatok feladatául szabta meg, hogy az integrációt előmozdítsák a kínálati oldalon (Brzoska, 2020, p. 204). A dokumentum ezen felül felsorolta, hogy az iparnak milyen nemzeti kulcstechnológiákat kell megtartania, vagyis mely technológiákat kell Németországban előállítani és melyek az európai szinten, illetve globálisan előállított technológiák. A kulcstechnológiákat azonban a dokumentum nem egyértelműen fogalmazta meg és kevés konkrét technológiát nevezett meg (kriptográfiai technológia, szenzorok, védelmi technológiák, tengeralattjáró-technológiák, páncélozott járművek, védelem) (Die Bundesregierung, 2015, pp. 3-4). Újabb stratégiát a IV. Merkel-kormány (Die Bundesregierung, 2020), majd a Scholz-kormány (Die Bundesregierung, 2024b) adott ki. A 2020-ban megjelent stratégiában a nemzeti kulcstechnológiák körét kibővítették elektronikai hadviseléssel, biztonsági információtechnológiai és kommunikációs technológiákkal, mesterséges intelligenciával, illetve felszíni és felszínalatti tengeri platformokkal (Die Bundesregierung, 2020, p. 3). Figyelemreméltó, hogy olyan területeket is megneveztek, amelyben a német hadiipar kifejezetten nemzetközileg versenyképes, mint a páncélozott

[140] A francia és a német hadiipar összehasonlításáról az alábbi tanulmányomban írtam részletesebben: Speck, 2022b

harcjárművekben vagy a tengeralattjárókban. A 2020-as stratégiába foglalt felszíni vízi platformok megnevezést négy északnémet miniszterelnök, illetve Észak-Rajna-Vesztfália és Bajorország közös miniszterelnökeinek Merkelhez intézett kérésére miatt került be. Mindegyik tartományban gazdaságilag releváns vállalatok vannak, amelyek részt vesznek a hadihajógyártásban. A 2020-as stratégiai dokumentum egyértelműen a hadiiparnak kedvezett (Brzoska, 2024, pp. 30-31). A 2024-es stratégia nem változtatott lényegében a nemzeti kulcstechnológiák listáján, azonban a korábbiakhoz képest az európai kulcstechnológiák listáját jelentősen kibővítette a lőszerekkel, űrtechnológiákkal, kvantumtechnológiákkal és pilótanélküli rendszerekkel (Die Bundesregierung, 2024b, p. 9). Az FCAS program folytatásában például nem véletlenül lehet érdekelt[141] a német hadiipar, annak ellenére, hogy kiélezett konfliktusok vannak a francia hadiipari féllel (Interjú_004, 6. bekezdés).[142] Nemzetközi viszonylatban érdemes hozzátenni, hogy Franciaországban viszont az állam elvárja, hogy a nemzeti hadiipar a haditechnikai eszközök teljes spektrumát képes legyen előállítani (Rüchardt & Weiss, 2018, p. 231).

A politika és a hadiipar kapcsolatát nehezíti a hadiiparral szembeni általános ellenszenv a szélesebb német közvéleményben, amely a második világháborús kollektív bűntudatra vezethető vissza. Sok német bank például vonakodik hitelezni hadiipari vállalatoknak, vagy sok civil vállalat igyekszik elkerülni, hogy a hadiiparral nyilvánosan is kapcsolatba kerüljön (Besch, 2025, pp. 40-41). 2025-ben közel 70 németországi egyetem és kutatóközpont tartotta magát az önkéntes civil klauzulához[143], amely megakadályozza a védelmi kutatásokban való részvételüket (Swaney, 2025, p. 21). A bürokrácia mind a hazai védelmi beszerzésekért felelős BAAINBw-t, mind az exportengedélyezésért felelős BAFA-t jellemzi, amely szintén nehezíti az ipari szereplők és az állam kapcsolatát (Schweppe, 2024, pp. 58-61; Interjú_004, 3. bekezdés).

A kormánynak több eszköz is rendelkezésre áll arra, hogy támogassa a védelmi ipart. Így például a korábban említett állami kiviteli hitelgaranciákkal bebiztosíthatja a vállalatokat az exportügyletek esetleges kockázataival szemben, ezzel leginkább a harmadik országokba irányuló exportot támogatja. Az export támogatásának másik módja a Bundeswehr védelmi

[141] Az FCAS programot ennek ellenére nagyfokú bizonytalanság övezi. A programot közelebbről ismerő két interjú alany eltérően értékelte a program kilátásait (Interjú_001; Interjú_004). A szakirodalomban megjelenő különböző értékeléseket lásd korábbi publikációimban: Speck, 2022a; Speck, 2022b, illetve Möhring, 2023.

[142] A programban a felhőrendszer és a pilótanélküli rendszer technológiák fejlesztését a németországi Airbus Space and Defence Systems vezeti (Archambault, 2025; Airbus, 2023).

[143] A civil klauzulát (*Zivilklausel*) eredetileg a Brémai Egyetemen fogadták el 1986-ban, majd más egyetemek is átvették. A klauzula egy önkéntes nyilatkozat, amely megakadályozza, hogy az egyetemek védelmi kutatást és együttműködést folytassanak a védelmi iparral (Swaney, 2025, p. 47). Bajorország 2024-ben eltörölte egyetemei számára a civil klauzula alkalmazását (Tröger, 2026).

diplomáciai tevékenysége, illetve, hogy a Bundeswehr hadiipari kiállításokon való jelenlétével felhívja a figyelmet vagy népszerűsíti a termékeket. Így például 2012-ben az ILA Berlin Air Show hadiipari kiállításon a német védelmi minisztérium 820 000 euróval, 316 fő katonai és civil személlyel népszerűsítette a hadiipari termékeket, mint például a Eurofighter vadászgépet vagy az NH-90 helikoptert és a LUNA drónt (Heidenkamp & Louth & Taylor, 2013, pp. 83-84). A 2024. évi Berlin ILA Air Show-on szintén számottevő katonai és civil személyi jelenlét volt Németország részéről. A Tornado programot vezető Panavia konzorciummal jelentős német és olasz személyzet volt jelen (Interjú_004, 3. bekezdés). A német haderő az utóbbi években egyre inkább rendszeresen van jelen a Eurofighter vadászgépet bemutató kiállításokon, légibemutatókon, illetve egyéb rendezvényeken, azonban nem kifejezetten a fegyverrendszert szponzorolják, hanem annak képességeit mutatják be. Ezen tevékenység a Bundeswehr jelenlétét, aktivitását is demonstrálja. A Eurofighter konzorcium sokszor a Bundeswehr pilótáival közösen mutatja be a vadászgépet, nemcsak eladások céljából, hanem pusztán a figyelemfelkeltés céljából. A Bundeswehr ezen felül nagyon aktív a közösségi médiában, rendszeresen újraposztolja a Eurofighter tartalmát, együttműködve a Eurofighter konzorciummal (Interjú_001, 7. bekezdés). A Bundeswehr azonban összességében csak bizonyos termékek, mint például vadászgépek vagy helikopterek esetében biztosít támogatást a hadiipari bemutatókon. A német katonai delegációkat csak ritkán vezetik magas rendfokozatú katonatisztek (Rüchardt & Weiss, 2018, p. 222). Az egyik interjú alany is megerősítette, hogy bár a német *Luftwaffe* aktív a légibemutatókon, azonban nem olyan mértékben, mint az olasz légierő (Interjú_001, 8. bekezdés).

A haditechnikai export támogatásának másik módja, hogy a német diplomáciai delegációkban a hadiipar lobbistái is részt vehetnek. A delegációkat rendszerint a védelmi ipari stratégiákban deklarált kulcsképességeket lefedő hadiipari vállalatok képviselői kísérik, amelyek a rakétákát, hadihajókat, illetve vezetési, felderítési és támogatói technológiákat állítanak elő (Rüchardt & Weiss, 2018, pp. 220-221). 2006 és 2010 között hadiipari vállalatok többek között leginkább dél-amerikai, közép-ázsiai, dél-ázsiai és közel-keleti országokba látogató kormánydelegációkat kísértek, így például Brazíliába, Törökországba, Szaúd-Arábiába, Szingapúrba vagy Kazahsztánba (GKKE, 2010, p. 71). India a 2010-es években kiemelt célországa volt a hadiipar által kísért kormányzati delegációknak, így például 2010-ben Rainer Brüderle gazdasági miniszter a Krauss-Maffei-Wegmann, a Diehl és a TKMS kíséretében utazott, majd 2012-ben Philip Rösler gazdasági miniszter az EADS és az MTU Aero Engines kíséretével. 2015 februárjában Uwe Beckmeyer, a gazdasági minisztérium államtitkára utazott Indiába nagy létszámú gazdasági delegációval, benne többek között az

Airbus Defence and Space, az Atlas Elektronik, a Diehl, a Heckler & Koch, a TKMS képviselőivel. Karl-Theodor zu Guttenberg 2011-ben, majd a később Ursula von der Leyen védelmi miniszter indiai látogatásakor kifejezte a német fél készségét a Eurofighter vadászgépek eladásáért. A korábbi fejezetben említett ausztrál tengeralattjáró ügyben a német diplomácia is aktív szerepet vállalt: Angela Merkel 2015-ben a G20-as csúcs keretében Brisbane-ben személyesen kiállt a német tengeralattjárók eladása mellett. A védelmi minisztérium a siker érdekében megerősítette a német canberrai nagykövetségen való jelenétét egy további haditengerészeti és egy haditechnikai attaséval (GKKE, 2015, pp. 87-91). Ennek ellenére a TKMS végül a francia riválissal szemben elvesztette az üzletet. India a vadászgép beszerzésben is a francia Rafale mellett döntött.

Összehasonlítva a francia és a német delegációk számát, a végeredmény magáért beszél. 2009-2012 között 287 utazásból a kancellárt, a külügyminisztert, a gazdasági minisztert és a védelmi minisztert csak 14 alkalommal kísérték hadiipari képviselők. Ezzel szemben Le Drian volt francia védelmi miniszter 2012-2016 között 30 olyan célzott látogatást tett az öbölmenti államokba, ahol a francia hadiipart népszerűsítette. Angela Merkel alig utazott a védelmi miniszterével együtt, ezzel szemben Hollande elnök és Le Drian még visszavonulásuk után is a francia védelmi ipart támogatták külföldi útjaikon (Rüchardt & Weiss, 2018, pp. 210, 220-221).

Az export egyik további lehetséges kormányzati támogatása, hogy a hadiipari cég a tervezett célország nagykövetségéhez támogatásért fordulhat. A támogatás azonban nem automatikus, arról a nagykövetség szabadon dönthet előzetes tájékozódás alapján, a támogatás mértéke pedig eltérő lehet az ügylet fontosságától. A legtöbb német nagykövetségen katonai attasé is van, azonban a kiemelt ügyleteket általában külön katonai attasé támogatja. A német diplomaták ezenfelül információ nyújtásával támogathatják a vállalatot, de külön kapcsolati hálót nem biztosítanak. A német nagykövetségek visszafogottságát az exporttámogatásban egy németországi űripari vállalatnál dolgozó interjúalany is megerősítette (Interjú_003, 3. bekezdés). Ezzel szemben a francia gyakorlatban a diplomáciai kar aktívan, minden lehetséges eszközzel támogatja a francia vállalatokat. Franciaország egyes kiemelt célországokban, mint például Szaúd-Arábiában külön részben állami, részben hadiipari tulajdonban lévő magánügynökséget alkalmaz a francia vállalatok diplomáciai támogatása céljából (Rüchardt & Weiss, 2018, p. 219).

A német kormányok hadiipari támogatása összességében visszafogottabb az olasz, a francia vagy amerikai gyakorlattal szemben (Heidenkamp & Louth & Taylor, 2013, pp. 84). A vizsgált időszakban, 2005 és 2024 között a védelmi ipar kormányzati támogatását továbbá

korlátozta a korábban említett alacsony kutatás-fejlesztési kiadások, illetve a haditechnikai eszközbeszerzésre fordított források. A hadiipari export kormányzati támogatásában 2022 után látható bizonyos mértékű elmozdulás, ahogy az előző fejezetben is láthattuk, a kormányok egyre inkább biztonságpolitikai eszközként tekintenek a fegyverexportra.

6.2.3.2. A hadiipari lobbi lehetőségei

A kormány hadiiparral kapcsolatos ambivalens politikája ellenére azonban Németországban is megfigyelhető a hadiipari szereplők, a politikusok és az állami apparátusok kapcsolata, illetve a német hadiipar lobbitevékenysége. A német hadiipar legfontosabb érdekképviseleti csoportjai a már említett Német Biztonsági és Védelmi Ipari Szövetség (BDSV), a Német Légi- és Űripari Szövetség (*Bundesverband der Deutschen Luft- und Raumfahrtindustrie*, röviden BDLI) és a Német Védelemtechnológiai Társaság (*Deutsche Gesellschaft für Wehrtechnik,* röviden DWT). A BDSV 2009-ben jött létre a Német Ipari Szövetség (Bundesverband der Deutschen Industrie, röviden BDI) védelemgazdasági és biztonsági bizottságából. A BDSV megalapításában komoly szerepet töltöttek be vezető transznacionális és német hadiipari vállalatok, mint az EADS, a Diehl Defence vagy a Krauss-Maffei Weggman (Lobbypedia, n.d.-a). A BDSV jelenleg közel 220 vállalatot, a BDLI több mint 260 vállalatot, a DWT pedig közel 1150 főt (leginkább egykori katonákat, kutatókat és politikusokat) foglal magába (Lobbypedia, 2025a; BDSV, n.d.-b; BDLI, n.d.) A vezető német hadiipari vállalatoknak, mint a Rheinmetallnak, az Airbusnak, a KNDS-nek vagy a Diehl Defence-nek saját irodái vannak Berlinben, közel a kormányzati épületekhez. A legtöbb hadiipari vállalat egyben tagja más ipari érdekcsoportoknak, így például az Airbus Helicopters GmbH és a Diehl Defence tagjai a Bajor Acél- és Elektronikaiipari Szövetségnek (*Verband der Bayerischen Metall- und Elektroindustrie*) (Sappe, 2022, pp. 11-12). A védelmi ipari érdekcsoportok képviselik tagjaikat a Bundestaggal és a minisztériumokkal való kapcsolattartásban, ezenfelül rendszeres informális találkozókat tartanak parlamenti politikusokkal. A BDSV rendszeresen tart hasonló informális eseményeket német és külföldi katonai attaséknak, ahol a vállalatok érdekeit megpróbálják érvényesíteni (Lühmann, 2012). A haditechnikai attasék továbbá képzésük során a BDSV által szervezett négyhetes képzésen vesznek részt. A minisztériumok és a különböző hadiipari érdekcsoportok, illetve a vállalatok között rendszeres a kapcsolattartás. (Rüchardt & Weiss, 2018, pp. 228-229). Az ipari érdekcsoportok nemcsak az egyes vállalatok érdekeit képviselik a kormánnyal szemben, hanem a vállalatok külföldi piacszerzését támogatják, kapcsolati hálót biztosítanak és információkat osztanak meg számukra. Ez különösen fontos a piacra újonnan belépő vállalatoknak (Interjú_003, 7. bekezdés).

Az érdekcsoportok és az egyes vállalatok harmadik fél révén, például különféle tanácsadó cégek révén is képesek befolyást gyakorolni politikusokra. Így például az MDBA a *Zeitenwende* és a 100 milliárd eurós különleges védelmi alap bejelentését követően kísérelte meg egy tanácsadó cégen keresztül kívánta elérni, hogy parlamenti politikusok a saját gyártású, 13 milliárd eurós értékű (a különleges alap közel egy tizedét kitevő) légvédelmi rendszerének beszerzését támogassák (Schweppe, 2024, pp. 125-127).

A politikai döntéseket az ipari szereplők pénzzel, klasszikus lobbi tevékenységgel, tanácsadással és személyes kapcsolatokkal képesek befolyásolni. Az Európa Tanács Korrupció Ellenes Csoportja (*Council of Europe's Group Against Corruption*) 2019-es jelentésében felhívta rá a figyelmet, hogy Németországban a politikai pártok és személyek pénzügyi támogatásának szabályozása nem felel meg az európai sztenderdeknek. A politikai pártok csak az 50 000 euró feletti adományokat kötelesek késedelem nélkül bejelenteni. A 10 000 eurót meghaladó adományok a Bundestag elnökének éves jelentésében kell feltüntetni. A 2016. évre szóló jelentés azonban csak 2018 májusában jelent meg. A kisebb összegű adományokat a szabályozás szerint nem kell tételesen felsorolni, még akkor sem, ha összességükben meghaladják az egyéni adományozókra vonatkozó egyéves küszöbértékeket. A német törvények nem korlátozzák a vállalatok pártfinanszírozására fordított adományaik felső határát. Az Európai Parlament az egyik leglazább tagállami szabályozásnak minősítette a vállalati pártadományok német szabályozását. A parlamenti képviselők továbbá egyéni adományokat is kaphatnak, ez esetben az 5000 euró feletti összegeket kell bejelenteni a Bundestag elnökének (Transparency International, 2020a, pp. 13-14). Johannes Kahrs, szociáldemokrata párti politikus példája jól szemlélteti a laza szabályozás kiaknázhatóságát. Kahrs különböző forrásokból, de 10 000 euró alatti összegeket kapott, amelyek 2005-2006 között összesen elérték viszont a 60 000 eurót (Sappe, 2022, p. 13).[144] 2011-ben pedig egyetlen SPD-tagként a Szaúd-Arábia elleni fegyverexporttilalom ellen szavazott (Sappe, 2022, p. 13). 2011-ben kiderült, hogy a Heckler & Koch vállalat, amelynek Mexikóba irányuló kézifegyverexportját a Szövetségi Biztonsági Tanács engedélyezte, két éven keresztül több mint 20 000 eurót adott Ernst Burgbacher FDP-párti politikusnak, a gazdasági minisztérium államtitkárának (Strobel, 2014, p. 13).

A Greenpeace szerint 2005 és 2019 között a védelmi ipari vállalatok több mint 1,82 millió eurót adományoztak politikai pártoknak, ennek 55 százalékát a CDU-CSU, 30,4 százalékát az

[144] A politikus sikeresen lobbizott annak érdekében, hogy a kormány a svájci gyártmányú Eagle IV beszerzését elhalassza és helyette a Krauss-Maffei Wegmann által gyártott Dingo harcjárművek beszerzése mellett döntsön, amelyek viszont akkor még el sem készültek (Demmer & Goetz & Wassermann, 2009).

SPD, 14,6 százalékát az FDP kapta. Az adományozó vállalatok az Airbus Defence and Space (korábban EADS), a Lürssen hajógyár, Krauss-Maffei Wegmann, az OHB, a Rheinmetall és a Rohde & Schwarz voltak. (Greenpeace, 2021, p. 4). Érdemes hozzátenni, hogy ez az összeg elenyésző az amerikai hadiipari lobbihoz képest, amely csak 2015-ben a szövetségi választásokra készülve 128 millió dollárt, a 14 éves német hadiipari lobbipénzek közel tízszeresét költötte el a Kongresszusban (Dillow, 2015).

Németországban a hagyományos lobbitevékenység, vagyis, a kormányzat és a politikai intézmények befolyásolása, sokáig szabályozatlan volt. 1972-től egészen 2021-ig a Bundestag elnöke rendelkezett egy listával, amelyen a Bundestaggal vagy a kormánnyal szemben érdekeket képviselő szervezetek szerepeltek, a listára való bejegyzéssel azonban nem jártak jogok vagy kötelességek (Transparency International, 2020a, p. 15). 2022. január 1-től azonban új lobbinyilvántartási törvény lépett életbe, amely immáron jogilag kötelező és szankciókkal járó előírásokat fogalmaz meg a szövetségi szintű érdekérvényesítésre vonatkozóan. A törvény előírja a lobbisták számára, hogy regisztrálják magukat és személyi adataikat. Az adatszolgáltatási kötelezettségek megsértése szabálysértésnek minősül (Präsidentin des Deutschen Bundestages, 2025, p. 6). A törvény kétségkívül növelte a lobbi átláthatóságát, az adatnyilvántartás ugyanakkor több esetben továbbra is hiányos (Lange, 2024).

A hadiipar és az állam közötti személyi kapcsolatok jellemző formája a „*revolving door*” jelenség, amely személyek köz- és a magánszféra közötti mozgását takarja. Az egykori politikai döntéshozók korábbi kapcsolataikat használják fel a vállalat versenyelőnye érdekében, illetve befolyásolhatják egykori munkatársaikat. Németország esetében erre az egyik legismertebb példa Dirk Niebel FDP párti politikus, a Rheinmetall lobbistája, aki 2009-2013 között szövetségi fejlesztési miniszter, egyben a fegyverexportot engedélyező Szövetségi Biztonsági Tanács tagja volt. Niebel, mint korábbi parlamenti képviselő, továbbra is belépési igazolvánnyal rendelkezik a parlamentbe[145] (Transparency International, 2020a, p. 17). 2013-ban Eckart von Klaeden, Merkel bizalmasa a Daimler lobbistája lett. A pozíciók nem egyszer átfedésben voltak egymással, így például a 2000-es évek elején Ludwig-Holger Pfahls fegyverzeti ügyekért felelős államtitkár úgy kezdett el dolgozni a Daimler-Benznél, hogy még érvényes volt a parlamenti mandátuma (Strobel, 2014, p. 13). 2017-ben Franz-Josef Jung, korábbi védelmi miniszter lett a Rheinmetall igazgató tanácsának tagja, úgyhogy még félévig parlamenti mandátuma volt (Transparency International, 2020a, p. 17). Kifejezetten

[145] Niebel esetét különösen érdekessé teszi, hogy fia Florian Toncar FDP-párti képviselő alatt dolgozott, Toncar pedig a pénzügyminisztérium államtitkáraként komoly befolyással bírt a védelmi beszerzésekről szóló döntésekre (Schweppe, 2024, p. 130).

figyelemreméltó, hogy Sigmar Gabriel, aki korábban gazdasági miniszterként szigorított fegyverexport-politikát hirdetett és megakadályozta harckocsik eladását Szaúd-Arábiának, 2024 folyamán először Thyssen-Krupp, majd a Rheinmetall felügyelő tanácsának tagja lett (Handelsblatt, 2024). 2021-ben a Bundestag védelmi bizottságának 36 tagjából 13 tagja volt valamilyen védelmi ipari lobbicsoportnak (Sappe, 2022, p. 16).

Az előbb említett esetek ellenére Németországban nem mondható elterjedtnek a „*revolving door*" jelenség abban az értelemben, hogy a politikusok később valamely hadiipari vállalatnak a vezetői vagy alkalmazottjai legyenek. 2009 és 2013 között például csak három katonai attasé vállalt szerepet valamely hadiipari vállalatnál szolgálati idejének letelte után, haditechnikai attasék közül egy sem. Ezzel szemben Franciaországban a fegyverzeti ügyekkel foglalkozó Fegyverzeti Főigazgatóság (*Direction générale de l'armement*, röviden DGA), vagyis a francia állami beszerzési ügynökség szakemberei gyakran ugyanazon elitiskolákban végeztek, mint a francia hadiipari vezetők.[146] A DGA ezáltal rendelkezik egy alumni-hálózattal, melyből a hadiipari vállalatok vezetősége kikerül. A DGA centralizáltsága erősen megkönnyíti a francia hadiipari szereplők számára érdekeik érvényesítését. Németországban, mivel az exportellenőrzésért felelős BAFA a gazdasági minisztérium, illetve a Szövetségi Biztonsági Tanács egy külön testület, a BAAINBw pedig a védelmi minisztérium alá tartozik, a fegyverzetpolitikai intézményrendszer inkább decentralizált, amely megnehezíti a hadiipari szereplők közvetlen befolyásgyakorlási lehetőségeit (Rüchardt & Weiss, 2018, pp. 226-229).

Németországban a „*revolving door*" jelenség nem közvetlenül érvényesül, a politikusok és a hadiipari szereplők kapcsolata inkább közvetetten, a hadiipari és más katonai érdekcsoportokban való összefonódásokban fedezhető fel. A hadiiparral szoros viszonyt ápolt Marie Agnes Strack-Zimmermann, FDP párti politikus, aki a Bundestag védelmi bizottságának elnöke volt 2021-2025 között. Strack-Zimmermann düsseldorfi választói körzetében található a Rheinmetall vállalati központja. A politikus tagja a Német Szárazföldi Erők Támogatói Körének (*Förderkreis Deutsches Heer,* röviden FKH) és a DWT érdekcsoportoknak. Mindkét szervezet erős kapcsolatban áll a hadiiparral. Henning Otte CDU párti politikus, a parlamenti védelmi bizottság volt elnökhelyettese 2021-2025 között szintén tagja volt az előbb említett két érdekcsoportnak (Goeßmann, 2024). Florian Hahn CSU párti képviselő a Scholz-kormány idején szintén a védelmi bizottság tagja volt, ugyanekkor tagja volt a Német Légierő Érdekcsoportjának (*Interessengemeinschaft Deutsche Luftwaffe*), továbbá 2017-ig tagja volt a

[146] A Eurofighter programról szóló tárgyalások idején például Emile Blanc volt a DGA vezetője, aki közeli személyes kapcsolatot ápolt Serge Dassaulttal, a Dassault vezérigazgatójával, lévén, hogy korábban együtt végeztek az *École Polytechnique* mérnöki főiskolában (Calcara, 2020, p. 92).

védelmi iparban is aktív bajor IABG vállalat felügyelőtanácsának, illetve a Haditechnikai Társaságnak (*Gesellschaft für Wehrtechnik*). Hahn az utolsó Merkel-kormány alatt támogatta a Szaúd-Arábiába irányuló fegyverexportot a bevezetett exporttilalom ellenére (Anhold & Deckwirth, 2025). Reinhard Brandl CSU párti képviselő 2017-2021, majd 2021-2025 között is a védelmi bizottság tagjaként egyben tagja volt a DWT-nek és az FKH-nak (Sappe, 2022, p. 17). A 2017-2021 közötti kormányciklusban a Bundestag védelmi bizottságának 36 tagjából 13 volt tagja valamely hadiipari érdekcsoportnak (Sappe, 2022, p. 16).

6.2.3.3. A hadiipar befolyása a fegyverzetpolitikában

Konkrét információk hiányában ritkán lehet megállapítani a hadiipar és az állami szereplők összefonódásának tényleges befolyását a politikai döntésekre, azonban a szabályozási hiányosságok, a személyi összefonódások, illetve maga a transzparencia hiánya arra enged következtetni, hogy a hadiipar jelentős befolyással bír a kormányzat felett, akár a katonai beszerzési politikában, akár a fegyverexport-politikában. Az NSZK, majd az újraegyesült Németország védelmi beszerzési politikájának története alátámasztja ezt. Németország több esetben nem olyan fegyverrendszereket vásárolt, amelyek a Bundeswehr elvárásainak megfeleltek volna, hanem olyanokat, amelyek gyakran túl költségesek voltak és még rendszerben sem álltak, ugyanakkor a beszerzést meghatározó politikusok jó viszonyban voltak a hadiiparral. Ez leginkább a repülőgépbeszerzéseknél érvényesült, mivel a nyugatnémet kormányok komoly állami támogatást nyújtottak a repülőgépiparnak, melynek munkaerejének tekintélyes része a második világháború utáni korlátozások miatt külföldre vándorolt. E folyamat a katonai repülőgépipar és az állami szereplők szoros összefonódását eredményezte (Brzoska, 2024, p. 28).[147] E jelenség napjainkban is megfigyelhető. Az F-35-ös vadászgépek beszerzéséről szóló döntésben 2022. márciusában bár komoly szerepet játszott Németország részvétele a NATO nukleáris fegyvermegosztási programjában, azonban a döntést megelőzően az amerikai vállalatok és a haderő is intenzív lobbitevékenyéget folytatott (Interjú_001, 2. bekezdés). Németország más országoknál drágábban, közel 10 milliárd euróért vásárolta meg a repülőket, annak ellenére, hogy a védelmi minisztériumban és a parlamentben figyelmeztettek a gépek technikai kockázataira és magas költségükre (Eder, 2022). A vadászgépek törzsének

[147] Az NSZK történetéből klasszikus eset volt Franz Josef Strauß, védelmi miniszter ügyei 1956-1962 között. Strauß szoros kapcsolatokat ápolt a Lockheed Martin amerikai vállalattal és kulcsszerepe volt az F-104G vadászgép beszerzésében, amely nemcsak rendkívül drága volt, hanem 269 alkalommal lezuhant és 116 pilóta halálát okozta. A Lockheed Martin 10 millió amerikai dollárt fizetett Strauss pártjának, a CSU-nak. Az F-104G vadászgépek licenszgyártása részben az NSZK-ban történt, amely fontos volt a német repülőgépipari vállalatoknak. A 2000-es évek elején Németország több más európai ország mellett az EADS által (részben Németországban) gyártott A400M szállítórepülőgépet vásárolta meg, melyből a Bundeswehr számára az első példányt hatéves késéssel szállították le, darabára pedig 125 millió euróról 175 millió euróra nőtt és rengeteg technikai hibától szenvedett (Schmidt, 2020, pp. 621-623).

németországi gyártását a Rheinmetall fogja végezni Észak-Rajna-Vesztfáliában. Hendrik Wüst tartományi miniszterelnök úgy nyilatkozott, hogy „egy rendkívül modern gyár épül, amely évtizedekig biztosítja a jó munkahelyeket” (DW, 2023b).

Az állami-ipari összefonódás a szárazföldi harcjármű szektorban kevésbé valósult meg, mivel az a második világháború után is versenyképes maradt, technológiái beépíthetők voltak a repülőgépiparba és a civil gépjárműiparba (Brzoska, 2024, p. 28). A regionális politikai szereplőknek azonban itt is meghatározó szerepe van.[148]

A szektorok mellett a politikusok és hadiipar közötti kapcsolat leginkább regionális viszonylatban lehet erős, különösen a strukturálisan gyenge régiókban. A helyi politikusok, hivatkozva a gazdasági adottságokra, erős befolyást gyakorolhatnak a beszerzési döntésekre. A Bundeswehr magas haditengerészeti beszerzési volumene leginkább az északnémet politikusok összehangolt befolyásának köszönhető. Így például a K-130-as osztályú fregatt beszerzését két északnémet Bundestag-képviselő kezdeményezte, majd a védelmi minisztérium elfogadta javaslatukat (Brzoska, 2022, p. 9).

A hadiipar befolyásolási lehetőségeit a védelmi beszerzési folyamatokban tovább növelte a védelempolitika kiszervezése és privatizációja. Az 1990-es és 2000-es években történt fokozatos forrás megvonások és személyzet csökkentések eredményeként a haderő ellátását egyre inkább kiszervezték a magánszférába. Ennek eredményeként részben magánvállalatok tartják karban a járműveket, drónokat vagy az információtechnológiai szolgáltatásokat, illetve működtetik a katonai gyakorlótereket. A védelmi minisztérium a beszerzések során külső tanácsadó cégekkel is konzultálhat, így például von der Leyen hivatali ideje alatt az Airbus A400M szállítógép esetében 2015-ben a BAAINBw tizenöt külső tanácsadót bízott meg a gépek vizsgálatával több millió euróért (Transparency International, 2020, p. 24).

Fontos megjegyezni, hogy a hadiipar nemcsak a német kormányzattal szemben gyakorol lobbitevékenységet a fegyverzeti programokban, hanem a közös biztonság- és védelempolitika fejlődésével az Európai Uniós intézményekre is, különösen az Európai Bizottságra és az Európai Védelmi Ügynökségre (Lühmann, 2012; Corporate Europe Observatory, 2021). A BDSV vezetője, Hans Cristoph Atzpodien például amellett érvelt, hogy az EU szüntesse meg az EU környezetvédelmi és fenntarthatósági befektetési kritériumait (*Environmental, Social, Governance*)[149] a hadiiparral szemben, mivel az hozzájárul a „társadalmi fenntarthatósághoz”

[148] Franz-Josef Straußnak döntő szerepe volt az 1960-as években, hogy a Leopard 1 harckocsik fejlesztésére a bajorországi Krauss-Maffei vállalat nyerte el a szerződést (Creswell & Kollmer, 2013, p. 90).

[149] Az Európai Unió Zöld Megállapodás céljainak elérése érdekében született meg 2020 júliusában az EU Taxonómiarendelete, amely a piaci szereplők (beleértve a pénzügyi intézményeket) befektetéseihez szabályozói kereteket kíván létrehozni a környezeti és fenntarthatósági szempontoknak megfelelő tevékenységek

(DW, 2022). 2022-2023 között az európai hadiipari vállalatok 40 százalékkal növelték meg lobbiköltségvetésüket, a legtöbben kibővítették brüsszeli lobbiszemélyzetüket. Az EU Transparency Register szerint 2022-2023-ban az Airbus 2 millió euróval, a Rheinmetall 500 000 euróval, a KNDS Deutschland 100 000 euróval növelte lobbikiadásait A lobbi bővítését az EU 2022-től indított különböző védelmi kezdeményezései motiválják (Braun & Coi, 2025).

A fegyverexport-politika esetében láthattuk, hogy a szigorított fegyverexport-politika meglazult a 2010-es évek elejére. Ezen folyamatban szerepet játszott, hogy a hadiipar nyomást helyezett a döntéshozókra, mely hozzájárult Sigmar Gabriel szigorítási politikájának felemás eredményéhez (Moltmann, 2015 p 4). Ahogy az előző fejezetben kifejtettem, a harmadik Merkel-kormány gazdasági minisztere, a fegyverexport-politika szigorítása mellett állt ki. Média értesülések szerint a vezető hadiipari vállalatok figyelmeztették a minisztert, hogy amennyiben nem támogatja a jövőben az öbölmenti arab államokba irányuló fegyverkivitelt, a hadiiparban dolgozó magasan képzett munkaerő külföldre fog vándorolni (Spiegel, 2014). A BDI és a BDSV 2016-ban közös nyilatkozatukban felhívták rá a figyelmet, hogy a német kormánnyal szemben az amerikai, orosz és más európai kormányok erősen támogatják a hadiipar exporttevékenységét, ezzel a német hadiipar versenyhátrányba kerül és ezért nincs szükség a fegyverexport-politika szigorítására, melyet Sigmar Gabriel szorgalmazott (BDI & BDSV, 2016, pp. 2-3, 11-12). A 2015-ös védelmi ipari stratégiában, ahogy a 2020-as és 2024-es dokumentumokban is, a kormány vállalta, hogy támogatni fogja a hadiipar exporttevékenységét elsősorban szövetséges országokba, de szükség esetén harmadik országokba is, valamint az európai exportszabályozások harmonizációját (Die Bundesregierung, 2015, p. 5; Die Bundesregierung, 2020, pp. 7-8; Die Bundesregierung, 2024b, p. 12).

A szigorított fegyverexport-politika feloldásában meghatározó tényező, hogy a kormányok passzív szerepükkel támogatják a védelmi ipart, elnézik a kényes és potenciálisan botrányt keltő ügyeket, és alig folytatnak vizsgálatokat. Így például a Törökországnak eladott német harckocsik többször is felbukkantak a Törökország által támogatott Szíriai Nemzeti Hadseregben, annak ellenére, hogy Törökország vállalta a végfelhasználói szerződésben, hogy nem adja tovább az eszközöket. A német kormány nem szankcionálta Törökországot. Ugyanígy mikor a Sig Sauer által eladott félautomata pisztolyok Kolumbiába kerültek az amerikai leányvállalat révén, a kormány csak évekkel később indított bírósági eljárást. Bár a Heckler & Koch több alkalmazottját is elítélték, miután kiderült, hogy a mexikói rendőrség a vállalat által

azonosítására. A fenntartható finanszírozásról szóló vitákban a védelmi ipar tevékenységét egyre inkább nem tartják összeegyeztethetőnek a kritériumokkal. (Lásd tanulmányomban: Speck, 2022b.)

eladott gépkarabélyokkal végzett ki diákokat, az eljárás csak azután indult, hogy több kutató és NGO felderítette az ügyet és nyilvánosságra hozta (Schmidt, 2020, pp. 628-629). A kormányok több esetben nem rendeltek el helyszíni vizsgálatokat, mikor a német vállalatok által eladott kézifegyverek illegálisan illetéktelen felhasználók kezébe kerültek. 2015-ben nyilvánossá vált, hogy szaúdi repülőgépek számos Heckler & Koch gépkarabélyt dobtak le a húszi lázadókkal szemben harcoló milicistáknak. A parlamenti vitában a kormány tagadta, hogy a lázadók kezébe kerültek volna a fegyverek, ezért nem is rendelt el helyszíni vizsgálatot (Schmidt, 2020, pp. 630-631).

Nagyon kevés olyan eset került nyilvánosságra, amikor hadiipari szereplők közvetlenül befolyásolni próbálták a politikai döntéshozókat. Az egyik ilyen ismert eset a Szaúd-Arábiának eladni tervezett közel 200 Leopard harckocsik ügye volt 2012-ben, melyet a Spiegel hozott nyilvánosságra. Frank Haun, a Krauss-Maffei Wegmann vezetője 2010-ben kezdett el lobbizni a védelmi minisztériumnál, a kancelláriánál és a külügyminisztériumnál, hivatkozva a gazdasági világválság okozta versenyhátrányra. Haun meg tudta győzni Guido Westerwelle külügyminisztert és Merkel kancellárt azzal a feltétellel, hogy Izrael érdekeit nem sértheti a fegyverügylet. Ahogy az előző fejezetben írtam, az ügylet végül nem valósult meg a következő kormányzati ciklusban (Stark, 2011). Sajtóértesülések szerint a Scholz-kormány Szaúd-Arábiával kapcsolatos álláspontjának változásában (lásd 5.3.5. alfejezet) szintén szerepet játszott a hadiipari lobbi. Mivel a Scholz-kormány F-35-ös vadászgépek beszerzése mellett döntött, a hadiipari szereplők attól tartottak, hogy hátrányba kerülnek. Az Airbus Defence and Space vezetője, Michael Schöllhorn figyelmeztetett, hogy Németország 25 000 high-tech munkahelyet és stratégiai szuverenitását veszítheti el, ha nem járul hozzá a Eurofighter vadászgépek exportjához (Mader, 2024).

A hadiipar fegyverexport-politikára gyakorolt befolyásának kedvező táptalajt biztosít a már korábban kifejtett, a német fegyverexport-szabályozásban tapasztalható transzparencia hiányosság. A Szövetségi Biztonsági Tanács döntéshozatala titkosított, a Bundestag semmilyen formában nem vesz részt a fegyverexport-döntésekben. A titkosság bár nemzetbiztonságilag indokolt, gyengíti a német fegyverexportellenőrzési rendszert a hadiipar befolyásával szemben (Strobel, 2014, pp. 16-18).

Érdemes megjegyezni, hogy a lazított fegyverexport-politikában való érdekeltsége ellenére a hadiipar inkább passzívan viszonyul a kormányok nemzetközi fegyverzetellenőrzési törekvéseihez. A hadiipari szereplők szerint a kormányoknak nem a legális fegyverexport szabályozásával kellene foglalkoznia, hanem az illegálissal. A hadiipar viszont nem ellenzi a

nemzetközi fegyverzetellenőrzési kezdeményezéseket, mivel ezzel nem akarja presztízsét hosszú távon kockáztatni (Erickson, 2015, p. 80).

6.2.3.4. A német hadiipar a korrupciós indexekben

A Transparency International korrupció-érzékelési indexe (*Corruption Perceptions Index*)[150] szerint Németország az elmúlt több mint tíz évben a világ egyik legkevésbé korrupt országa volt. Az ország értékei 2012-2024 között 81 és 75 között mozogtak (Transparency International, n.d.-b). A Transparency International kormányzati védelmi integrációs indexe szerint (*Government Defence Integrity Index,* röviden GDI)[151] globális viszonylatban Németország védelmi szektorának korrupciós kockázata alacsony, a korrupcióval szembeni intézményi ellenállóképesség erős (Transparency International, 2020b, p. 3). A Bundestag védelmi és költségvetési bizottsága biztosítja a haderő és a katonai beszerzések feletti ellenőrzést. A 25 millió euró értékű védelmi beszerzéseket a Bundestag költségvetési bizottságának kell jóváhagynia, azonban hatékonyságukat gyengíti a hadiipari lobbi és a politikai pártok finanszírozásának szabályozatlansága (Heidenkamp, 2015, p. 33).

Figyelemre méltó, hogy a GDI a német lobbi és a titkos költekezés jelentette kockázatot a legrosszabb, „kritikus" kategóriába sorolta. Ezen kockázatokat az Egyesült Államokban, Franciaországban, az Egyesült Királyságban és Lengyelországban is magasabbnak értékelte (Transparency International, 2020b, p. 7). Ezen értékelést alátámasztja, hogy a Correctiv oknyomozó újságírói szerint a külföldi megvesztegetések Németország esetében a hadiiparban, illetve az ipari és energetikai beruházások fordultak elő a leggyakrabban 2015 és 2020 között (Richter, 2022a, p. 13; Transparency International, n.d.-a). Hozzá kell tenni, hogy a GDI az Egyesült Államok, Franciaország, Olaszország, Svédország vagy Lengyelország védelmi szektorának korrupciós kockázatát közepesre értékelte. Németország védelmi szektorának korrupciós integritását nemzetközi összehasonlításban az alábbi táblázat szemlélteti:

[150] Leírását lásd a 2.6. módszertani fejezetben.
[151] Leírását lásd a 2.6. módszertani fejezetben.

Ország	Németország	Egyesült Államok	Franciaország	Svédország	Egyesült Királyság	Olaszország	Lengyelország
Védelmi korrupciós kockázat (összérték)	alacsony	közepes	közepes	közepes	alacsony	közepes	közepes
Lobbi kockázata	kritikus	közepes	magas	kritikus	nagyon magas	kritikus	nagyon magas
Titkos költekezés kockázata	kritikus	nagyon magas	nagyon alacsony	nagyon alacsony	közepes	nagyon alacsony	alacsony

25. táblázat: Választott országok védelmi korrupciós kockázatai a GDI alapján (Forrás: Transparency International, 2020b; Transparency International, 2020c; Transparency International, 2020d; Transparency International, 2020e; Transparency International, 2020f; Transparency International, 2020g; Transparency International, 2020h)

A Transparency International védelmi vállalatok korrupcióellenességi és átláthatósági indexe *(Defence Companies Index on Anti-Corruption and Corporate Transparency*, röviden DCI)[152] legutóbbi 2020-as felmérése szerint a vezető német vagy németországi transznacionális vállalatok korrupcióelleni és transzparencia melletti elköteleződése nemzetközi viszonylatban inkább vegyes volt. A hat felmért németországi vállalat közül (Airbus Group, MBDA, Rheinmetall, Krauss-Maffei Weggmann, Diehl, ThyssenKrupp) egyedül a ThyssenKrupp kapott „magas" értékelést, a Krauss-Maffei Weggmann pedig „nagyon alacsony" értékelést. Ezzel szemben a francia vállalatok „alacsony" vagy „korlátozott", a brit és az amerikai vállalatok viszont mind „magas" vagy „nagyon magas" besorolást kaptak. (A vállalatok összehasonlítását lásd a 4. melléklet 31. táblázatában.)

Összességében megállapítható, hogy Németországban is megfigyelhető a hadiipar, a haderő és az állami szereplők bizonyos mértékű összefonódása, ezért beszélhetünk katonai-ipari komplexumról. Sajátossága azonban a francia vagy az amerikai modellel szemben, hogy az állam a felemás szerepvállalásból és a politikai elit civil hatalmi szerepfelfogásából fakadóan kevés befolyással bír a hadiipar felett, ezzel szemben a hadiipar a szabályozási hiányosságokat és a transzparencia hiányt kihasználva képes a kormányzati politikát megkerülni bizonyos esetekben. A német védelmi szektor több más vezető hadiiparral rendelkező nyugati állammal szemben különösen kitett a korrupciónak. Ebből arra következtethetünk, hogy a hadiipar és az állam viszonya inkább aszimmetrikus az előbbi javára. Fontos hangsúlyozni, hogy a német hadiipar szereplők befolyása a fegyverzetpolitikára (mind a beszerzésekben, mind az exportban) kevésbé közvetlenül, inkább közvetetten nyilvánul meg az érdekcsoportokon

[152] Rövid leírását lásd az 2.6. fejezetben.

keresztül. Ezen kevésbé nyílt hadiipari befolyás viszont képes lehetett arra, hogy fellazítsa az ellentmondásos, biztonságpolitikai, gazdasági, és értékelvű szempontokat egyaránt felsorakoztató fegyverexport-politikát. A 2010-es évek elejétől tovább csökkenő védelmi kiadások és kutatás-fejlesztési források, illetve a nemzetközi fegyverkereskedelmi verseny kiéleződése, majd különösen a 2022 után fellendülő európai fegyverkezési hullám a német kormányokra helyeződő hadiipari nyomás erősödésének adott utat. A hadiipar növekvő befolyása megnyilvánult a BDSV, mint önálló hadiipari érdekcsoport létrejöttében. Fontos azonban hozzátenni, hogy a német hadiipar nem képes mindig és teljes mértékben befolyásolni a kormányzati politikát, melyben a normatív szempontok is érvényesülnek. Ezt jól mutatja, hogy a kormány egyes különösen érzékeny kiviteleket leállított. A fegyverexport-politikában egyes informális politika alkotási folyamatokból kizárják a hadiipari szereplőket: a fegyverexport-politikai alapelveket, amely különbséget tesz célországok között, végső soron a politikai pártok határozzák meg (Rüchardt & Weiss, 2018, p. 230). A hadiipar még a *Zeitenwende* után is általános bizonytalansággal tekint a kormányzatra. A német politika és a hadiipar problémás kapcsolata miatt nem véletlenül tudtak felülkerekedni egyes tendereztetésben a francia vagy amerikai versenytársak, amelyek sokkal inkább élvezik kormányaik támogatását.

6.2.4. Értékelés

Az elemzés alapján megállapítható, hogy a német hadiipar bár makrogazdasági szinten nem meghatározó gazdasági ágazat Németország számára, azonban biztonságpolitikai jelentősége mellett fontos ágazat a magasan képzett munkaerő és a magasszintű technológia megőrzése, illetve a német hajó- és a repülőgépiparszektor szempontjából, valamint egyes régiók számára. Ezen hadiipari szektorokban, illetve különösen a dél- és észak-németországi tartományokban szoros a hadiipar és az állami szereplők összefonódása. A kormányok hadiiparral kapcsolatos politikájából hiányzik a hosszú távú, stratégiai megközelítés, amely leginkább a civil hatalmi felfogásból és a katonai erővel szembeni távolságtartásból fakad, bár a *Zeitenwende* bizonyos mértékű változást kezdeményezett. A német kormányok különböző diplomáciai és gazdasági eszközökkel támogatják a hadiipar exporttevékenységét, ez azonban más vezető hadiiparral rendelkező országhoz képest, mint Franciaország vagy az Egyesült Államok, visszafogott.

Az állam és a hadiipar közötti ellentmondásos viszonya ellenére a német hadiipari vállalatok és érdekszervezetek a lobbi gyenge szabályozottságát és a magas korrupciós kockázatot kihasználva, pénzzel és kapcsolatokkal képesek fellazítani a kormányok eredendően

szabályozott fegyverzeti politikáját. Ezenfelül mivel Németország korporatista állam, a védelmi beszerzési politikáját és a fegyverexport-politikáját jellemzően a tágabb gazdasági megfontolások mozgatják. Tekintve, hogy a fegyverexport és a védelmi beszerzések kérdése gazdasági ügy is, ezért abban a német gazdasági érdekszervezetek és vállalatok erősen és koncentráltan lépnek fel a kormányzattal szemben. A hadiipar befolyása azonban nem olyan mértékű, hogy az alapjaiban változtassa meg a német fegyverexport-politikát, amelyben jelen vannak a normatív elvek is, így az emberi jogok figyelembevétele vagy a nemzetközi non-proliferációs törekvések.

6.3. A társadalom szerepe a külpolitikában és fegyverexport-politikában

A külpolitika-elemzésekhez kapcsolódó szakirodalom alapvetően két álláspontot különböztet meg arra vonatkozóan, hogy a közvélemény miként gyakorol hatást a kül- és biztonságpolitikára. A pluralista *bottom-up* megközelítés szerint a közvéleménynek meghatározó hatása van a külpolitikai döntéshozatalra, vagyis a vezetők a „tömegeket" követik. Ezzel szemben a *top-down* megközelítésben az elitkonszenzus a meghatározó, a politikai elitek befolyásolják a közvéleményt, mivel maga a társadalom érdeklődése inkább a belpolitikára fókuszál és kevésbé érdeklődik a külpolitika iránt. A kutatások bebizonyították, hogy egyik elmélet sem teljesen helytálló, mivel nyugati demokráciákban is voltak olyan külpolitikai döntések, amelyek nem élvezték a közvélemény támogatását, így például Nyugat-Németországban az újrafegyverkezést a közvélemény nagyrésze erősen ellenezte, ugyanakkor a közvélemény igenis koherens véleményt alkot külpolitikai kérdésekről.

Thomas Risse-Kappen szerint a közvélemény külpolitikára gyakorolt hatásában egyaránt figyelembe kell venni azon megközelítéseket, amelyek az állam belső strukturális jellemzőire helyezik a hangsúlyt, valamint a koalíció alkotás folyamataira fókuszálnak. A belső strukturális jellemzők következők lehetnek:

1) az állam politikai intézményeinek centralizációja, vagyis, hogy mennyire koncentrálódik a hatalom a végrehajtóhatalom kezében, mennyire képes ellenőrizni a törvényhozást;
2) a társadalom polarizáltsága, a társadalmi szervezettség, vagyis, hogy mennyire képes magát mozgósítani, mennyire heterogén ideológiailag, illetve, hogy mennyire fejlettek a társadalmi érdekszervezetek.

A koalíció alkotás folyamatában a vizsgálat tárgya az állam és társadalom kapcsolatrendszere, vagyis a politikai hálózat (*policy network*)[153] természete:

1) A centralizált politikai intézményekkel, de polarizált társadalommal és gyenge társadalmi szervezetekkel rendelkező államokban a politikai hálózatot az állam dominálja, a koalíció alkotási folyamatot a politikai elitek határozzák meg és kizárják a közvéleményt és a társadalmi szereplőket.
2) Ezzel szemben az olyan államokban, ahol a társadalom egységes, magas mozgósítási képességgel, de gyengék az állami struktúrák, a politikai hálózatot társadalmi ellenőrzés alatt áll, vagyis a közvélemény és a társadalmi csoportok meghatározó szerepet töltenek be.
3) Az olyan államokban, ahol közel ugyanolyan erősek a politikai intézmények és a társadalmi szervezetek, demokratikus korporatizmusról (*democratic corporatism*) beszélhetünk, melyben a politikai és társadalmi szereplők folyamatosan egyeztetnek a kompromisszum érdekében. Ebből fakadóan olyan politikai döntések születnek, amelyek részben kielégítik a politikai elitek és a közvélemény igényeit is (Risse-Kappen, 1991, pp. 480-481, 484-488).

A fenti szempontok alapján, Németországban az Alaptörvény értelmében a kormány hatáskörébe tartozik a kül- és biztonságpolitika, a Bundestag szerepe korlátozott (Hettyey, 2017a, pp. 65, 67-68). Mindkét hatalmi ágat azonban korlátozzák a politikai pártok. A német pártrendszer a kutatási időszakban (2005-2024) egyre inkább polarizáltabb lett az AfD és részben a szélsőbaloldali pártok megerősödésével, a koalíciós kormánypártok azonban egyetértettek a fő külpolitikai irányokban. A német társadalom szintén egyre inkább ideológiailag polarizáltabb lett, ez azonban elsősorban 2022 után figyelhető meg a külpolitikai kérdésekben. A társadalom hagyományosan erősen szervezett és képviseltetett érdekvédelmi csoportokban. Az egyházak és nem-kormányzati szervezetek különösen hajlamosak hallatni véleményüket a biztonságpolitikai, fegyverexport-politikai,[154] fejlesztéspolitikai vagy klímapolitikai kérdésekben, a gazdasági érdekszervezetek pedig elsősorban a külgazdasági kérdéseket érintő nemzetközi ügyekben fejtik ki véleményüket (Hettyey, 2017a, pp. 71-72; Lochocki, 2025). A német politikai hálózat a korporatista modellnek feleltethető meg: a

[153] A politikai hálózatok a szervezett magánszereplők és az állami politikai-adminisztratív szereplők közötti kapcsolatok olyan csoportja, amelynek interakciói a kommunikáció, a koordináció és a kooperációból származnak. A politikai hálózatok magukba foglalják a kormányzat és a társadalom különböző szintjeiről és finkcionális területeiről származó állami és nem állami szereplőket (Kiss J., 2009, p. 331).

[154] A keresztény egyházak fegyverexport-politikában játszott szerepéről lásd bővebben tanulmányomat: Speck, 2020g

politikai pártok jelentik a legfontosabb hidat a társadalom és a politikai intézmények között. A fősodor pártok, mint a CDU és az SPD különböző társadalmi követeléseket integrálnak magukba, egyes kérdésekben nagyobbak lehetnek a töréspontok a pártokon belül, mint a pártok között. Az első fejezetben utaltam rá, hogy az SPD például megosztott volt a nukleáris fegyverek kérdésében, egyik fele (például Rolf Mützenich) a Zöldekhez hasonlóan nem támogatta a NATO nukleáris fegyvermegosztási részvételt 2022 előtt, a másik, „realista" ága (például Hans-Peter Bartels) viszont támogatta volna a védelmi kiadások emelését is (zum Felde, 2020, p. 324). Az SPD ugyanígy megosztott volt 2025 nyarán például a sorkatonaság visszaállításában, melyet viszont a CDU-CSU szorgalmazott (ZDF, 2025). A német politikai kultúrát jellemzi a konszenzus keresés, a társadalmi partnerség és a különböző társadalmi érdekek kölcsönös összehangolására való hajlam. A német modellel szemben például Franciaországban a politikai rendszer központosított, a politikai hálózatot az állami szereplők határozzák meg, a társadalom és a pártok erősen polarizáltak, a társadalmi szervezetek gyengébbek. Ezen jellemzők alapján arra következtethetünk, hogy német közvélemény a társadalmi szervezeteken keresztül fejti ki hatását a külpolitikára, továbbá, hogy az elitek és a közvélemény között szoros interakció van (Risse-Kappen, 1991, p. 491-493).

A fenti elméleti alapvetésekhez fontos hozzátenni, hogy a fegyverexport-politika nem kizárólag külpolitika, hanem gazdasági, kereskedelmi és jóléti kérdés is, így a külpolitika és a gazdaságpolitika keresztmetszetében helyezkedik el. A kereskedelmi liberalizmus szerint a társadalmi szereplők, valamint a közvélemény is, elsődlegesen a saját jólétüket helyezik előtérbe. Az állampolgárok aszerint ítélik meg a külkereskedelmet, hogy milyen jóléti előnyökkel jár számukra. Ennek alapján a közvélemény a fegyverkereskedelmet munkaerőpiaci és jövedelmi szempontok alapján értékelik. A nyugati demokráciákban azonban a közvéleményt érdeklik a kereskedelem társadalmi, fenntarthatósági következményei is, a katonai erő alkalmazását pedig morális szempontok alapján ítéli meg (Rudolph & Freitag & Thurner, 2021, pp. 3-7). Jennifer Erickson felhívta rá a figyelmet, hogy a globalizáció, az információáramlás és az átláthatóság növekedésével a fegyverkereskedelmi botrányok egyre inkább a nemzetközi figyelem középpontjába kerültek, különösen a hidegháború végével. A nyugati demokráciák kormányzatai mivel nem akarják jó hírnevüket kockáztatni, el akarják kerülni a botrányokat (Erickson, 2015, p. 107). A közvélemény a kormányokhoz hasonlóan a fegyverkereskedelmet tehát egyaránt gazdasági, biztonságpolitikai és normatív szempontok alapján ítéli meg. Egyes kutatások szerint feltételezhető, hogy a közvélemény általában preferálja a fegyverexportot, ha a célország megbízható szövetséges, mivel ez gazdasági és biztonságpolitikai előnyökkel jár, azonban a nem demokratikus országokba irányuló

fegyverexportot morális szempontok mentén elveti, akkor is, ha abból gazdasági előnyök származnak (Rudolph & Freitag & Thurner, 2021, pp. 8-9).

6.4. A fegyverexport-politika megítélésének a változása a német társadalomban

6.4.1. Mikroszint: a közvélemény

A német közvélemény fegyverexporttal kapcsolatos álláspontját részben napjainkig meghatározza Németország második világháborús múltja, a hadiipart sokáig a nemzeti szocialista diktatúrával és militarizmussal azonosították. Ebből fakadt, hogy az NSZK-ban a kormányok hagyományosan kerülték, hogy a fegyverexport-politikát nyilvánosan a kül- és biztonságpolitika eszközének nyilvánítsák, így a katonai segélyeket rendszerint titokban, olykor a BND bevonásával végezték (lásd az 5.1. alfejezetben). (Erickson, 2015, pp. 119-121).

A német fegyverexport-politika megítéléséről csak a 2010-es évektől, mindössze eseti jelleggel készültek közvéleménykutatások, nincs longitudinális (több éven keresztül megismétlődő) ilyen irányú kutatás. A fegyverexport általános megítéléséről a legrelevánsabb felmérés a Német Védelemtechnológiai Társaság (DWT) megbízásából készült 2017 májusa és júliusa között Franz Beitzinger, a müncheni Bundeswehr Egyetem kutatójának vezetésével, amely a német hadiipar önpercepcióját és társadalmi megítélését vizsgálta.

A kvalitatív vizsgálat[155] során a kiválasztott interjúalanyok nagyrésze a politikáról leginkább az internetről, kisebb mértékben a tévéből tájékozódtak, a médiában döntőrészben megbíztak. Az alanyok a hadiipart fontos gazdasági tényezőként jellemezték, azonban nyereségvágyát erkölcstelennek ítélték, a termékeiket leginkább az erőszakkal azonosították. A válaszokban az erőszak elítélése általános kapitalizmus kritikával vegyült, többen vélték úgy, hogy a hadiipar sok pénzt keres, de nem tesz különbséget a vevők között, a hadiiparban nem az etika, hanem a kapitalizmus játszik szerepet. A megkérdezettek elvárták a vállalatoktól, hogy a vevők kiválasztásában különösen gondosan járjanak el. A hadiipar megítélésében kiemelt szerepet játszott a biztonság: az alanyok az ágazatot fontosnak tartották Németország biztonsága szempontjából. A megkérdezettek szükségesnek vélték, hogy a Bundeswehr magasszinten legyen ellátva és képes legyen megvédeni Németországot. A fegyverexportot önmagában kevesen ítélték el, leginkább elfogadhatónak vélték, ha a saját biztonságot nem érinti hátrányosan. A szövetséges országokba irányuló fegyverexportot a megkérdezettek nem

[155] A kutatás kvalitatív részében pszichológusok 28 kiértékelhető interjút készítettek Mannheimben, Hannoverben és Bochumban. Az alanyok nem lehettek a Bundeswehr tagjai, korcsoportonként, nemenként és iskolai végzettség szerint azonos arányúak voltak és bizonyos fokú érdeklődést mutattak a politikai témák iránt (Beitzinger, 2018a, pp. 23-28).

kifogásolták. A fegyverexport kapcsán pozitívnak ítélték meg a hadiiparra gyakorolt pozitív gazdasági hatásait is. Az interjúalanyok ugyanakkor tudatában voltak a fegyverexporttal kapcsolatos morális dilemmáknak, azonban úgy vélték, hogyha Németország nem exportál fegyvert, akkor egy másik ország fog ezzel a lehetőséggel élni. A kutatás kiegészült fegyverexport-engedélyezés folyamatának ismertetésével, ennek alapján a megkérdezettek egy része, a fegyverexport-politikát túl lazának, mások pozitívan ítélték meg (Beitzinger, 2018a, pp. 23-28).

A közvélemény-kutatás harmadik kvantitatív része[156] a hadiiparral kapcsolatban tíz különböző témára tért ki. A válaszok alapján megállapítható, hogy a megkérdezettek 70 százaléka szerint a válságövezetekbe vagy nem demokratikus országokba irányuló fegyverexport rontják Németország biztonságát, ugyanakkor 63 százalék elutasítja, hogy Németországnak le kellene mondania saját hadiiparáról. A megkérdezettek inkább egyetértettek vagy semlegesen viszonyultak ahhoz a kérdéshez, hogy a hadiipar előmozdítja az innovációt, illetve, fontos gazdasági tényezőnek tartják továbbá a hadiipar termékeivel hozzájárul Németország biztonságához. A kutatás eredményei alapján a haditechnika iránti érdeklődés mellett a válaszadók politikai beállítottsága is meghatározó tényező volt: a baloldaliak és a centrista válaszadók inkább egyetértettek azzal, hogy a fegyverexport rontja Németország biztonságát, míg a jobboldaliak kevésbé értettek ezzel egyet. A hadiipar gazdasági jelentőségével leginkább a jobboldali válaszadók értettek egyet, míg a baloldaliak ezt elutasították. A megkérdezettek politikai hovatartozástól függetlenül nem támogatja azt, hogy Németország lemondjon a hadiiparáról (Beitzinger, 2018a, pp. 53-57).

Összességében a DWT felmérésének legfontosabb megállapítása, hogy a német közvélemény negatívan vélekedik a hadiiparról, ennek oka azonban elsődlegesen nem a hadiipari és fegyverzeti témák etikai elítélése, sokkal inkább, annak a félelme, hogy a német fegyverexport veszélyeztetik Németország biztonságát, a konfliktuszónákba való fegyverszállításokkal Németország „importálja” a konfliktusokat. A német lakosság a hadiipart sokkal inkább saját biztonsága szempontjából ítéli meg, nem pusztán morális megfontolások alapján (Beitzinger, 2018b).

[156] A kutatás harmadik részében jelentős, 1002 fő megkérdezésén alapuló kérdőíves felmérést végeztek 2017. októberben és novemberben. A megkérdezettek interjúalanyok 62 százaléka érdeklődött a kül- és biztonság-, 50 százaléka gazdaságpolitika iránt, továbbá 35 százalékának személyes politikai meggyőződése baloldali volt, 48 százalékának inkább közép, 18 százalékának jobboldali kötődésű volt. 71 százalékének nem volt személyes érdeklődése a haditechnikával kapcsolatban. A megkérdezettek 43 százaléka negatívan, 41 százaléka semlegesen, 17 százaléka pozitívan vélekedett a hadiiparról általánosságban (Beitzinger, 2018a, pp. 43-44, 49-53).

A német társadalom biztonság- és védelempolitikai attitűdjét, a Bundeswehrhez való viszonyát évente méri a potsdami Bundeswehr Hadtörténeti és Társadalomtudományi Központja (*Zentrum für Militärgeschichte und Sozialwissenschaften der Bundeswehr,* röviden ZMSBw), így ezen felméréseken keresztül lehet a leginkább követni a német társadalom biztonságpolitikai attitűdjét. A kutatásokban azonban csak 2015-től kérdezték meg a közvéleményt, hogy „*Mit gondol, milyen eszközt kell Németországnak a kül- és biztonságpolitikában alkalmaznia?*”[157] (Biehl et. al., 2015, p. 68).[158] A „baráti államoknak történő fegyverszállítások[159]” válaszopció megítélése az alábbiak szerint alakult 2015 és 2024 között:

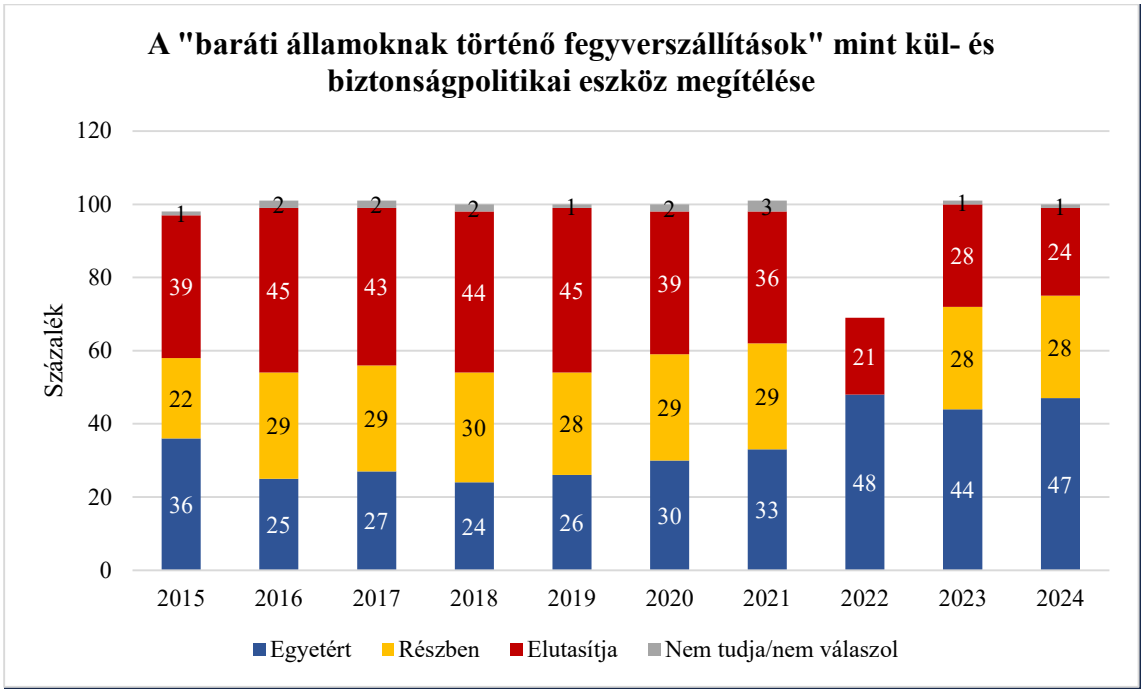

11. ábra: A baráti államoknak történő fegyverszállítások megítélése a német közvéleményben a Bundeswehr Hadtörténeti és Társadalomtudományi Központjának kutatása alapján, százalékban megadva. A 2022. évi kutatás nem differenciált a válaszok között, a „teljesen egyetért”, „inkább egyetért”, „inkább elutasít” és „teljesen elutasít” válaszokat összevonva tüntették fel. (Az adatok forrása: Biehl, et. al., 2015; Steinbecher et. al. 2016; Steinbecher et. al., 2017; Steinbecher, et. al., 2018; Steinbecher, et. al., 2019; Steinbecher et. al., 2021a; Graf, 2021b; Graf, 2022; Graf, 2024a; Graf, 2024b) (saját szerkesztés)

[157] Az eredeti kérdőíveken: „*Und was meinen Sie, welche Mittel sollte Deutschland in der Außen- und Sicherheitspolitik einsetzen*?”

[158] Az eredményekben nem tüntették fel a válaszadókat semmilyen szociodemográfiai adottság mentén, így pártpreferencia szerint sem. 2015-ben nyolc darab válaszlehetőséget adtak meg: diplomáciai tárgyalások, fejlesztési segély, gazdasági szankciók, a Bundeswehr bevetése, katonai együttműködések, menekültek befogadása, rendőrség bevetése, fegyverek szállítása baráti államoknak. 2016-tól a válaszopciókat tízre növelték, úgy, hogy a Bundeswehrre három válaszopció vonatkozott: a Bundeswehr külföldi kiképző műveletei, a Bundeswehr stabilizációs műveletei, a Bundeswehr harci bevetései (Steinbecher et. al., 2016). A kérdőívet 2019-től tizenegyre növelték a „fegyverzetellenőrzés” válaszopcióval, majd 2023-tól még egy további válaszopciót adtak meg, a „katonai lépések a NATO szövetségi területének védelme érdekében” (Steinbecher et. al., 2019; Graf, 2024a).

[159] Eredeti nyelven: „*Waffenlieferungen an befreundete Staaten*”

Figyelemreméltó, hogy a közvélemény-kutatásokban rendszerint a „baráti államoknak történő fegyverszállítások” kapta a legkevesebb támogatottságot 2015-2021 között, a válaszadók 40-45 százaléka elutasította, még a „Bundeswehr harci bevetése” is nagyobb támogatottságot élvezett. A legtöbben a diplomáciai tárgyalásokat és a fejlesztési segélyezést támogatták. Az elutasítottság azonban 2021 után lecsökkent, és a teljesen egyetértők aránya 2023-ra 33-ról 44 százalékra nőtt (Graf, 2022, p. 14). Mindazonáltal 2022-től a diplomáciai tárgyalások, a fegyverzetellenőrzés és a fejlesztési segélyezés, a gazdasági szankciók, a Bundeswehr külföldi kiképző műveletei és stabilizációs műveletei továbbra is magasabb, 60-84 százalék közötti egyetértést élveztek. A Bundeswehr harci bevetése, a rendőrség külföldi bevetése és a menekültek befogadása válaszopciók azonban kevésbé preferáltak, mint a baráti államoknak történő fegyverszállítások válaszopció (Graf, 2024b, p. 82). (A 2015., 2019. és 2024. évi közvélemény-kutatások eredményeit lásd 4. melléklet, 32. táblázatban.)

A fegyverszállítások ilyen mértékű elutasítottsága 2022 előtt meglepő eredmény annak fényében, hogy a válaszopcióban kifejezetten a „baráti államok” (*befreundete Staaten*) kifejezés szerepelt, nem pedig EU-n vagy NATO-n kívüli harmadik országok vagy a nem demokratikus országok. Szintén figyelemreméltó eredmény, hogy a közvélemény még 2022 után is jobban támogatta a Bundeswehr külföldi kiképző és stabilizációs műveleteit, annak ellenére, hogy az afganisztáni ISAF és Resolute Support műveletekben 60 katona, Koszovóban 29, Boszniában 20 katona halt meg 1992 és 2025 között (Bundeswehr, 2025). A gazdasági szankciók pedig munkahelyek elvesztésével, megrendelések csökkenésével közvetlenül is hatással lehetnek az átlag állampolgárra, különösen Németországban, ahol minden negyedik munkahely az exporttól függ (Destatis, n.d.).

A német fegyverexport megítéléséről ezenkívül eseti jelleggel készülnek közvélemény-kutatások, egyfelől általánosan a fegyverexport megítéléséről (lásd 28. táblázat), másfelől egy-egy nagyobb figyelmet keltő események kapcsán készülnek, mint az iraki kurdoknak történt fegyverszállítások, az ukrajnai háború és a gázai háború (lásd. 29. táblázat).

2011 októberében egy, a Die Linke párt által készíttetett reprezentatív közvélemény-kutatás[160] szerint a megkérdezettek 78 százaléka mindenfajta fegyverexport ellen volt, az elutasítottság Kelet-Németországban magasabb volt (85 százalék), mint Nyugat-Németországban (77 százalék). 90 százalék elutasította azon fegyverexportot, amelyek emberi jogokat sértő országokba irányulnak (Die Linke, 2011). A Die Linke továbbá 2016 januárjában készítettet reprezentatív kutatást, melyben a megkérdezettek 83 százaléka elutasított bármilyen

[160] Az Emnid közvélemény-kutató intézet végezte 1005 személy megkérdezésével.

fegyverexportot. A kutatás szerint az AfD szavazói voltak leginkább megosztottak a kérdésben (55 százalék elítélte), a többi parlamenti párt szimpatizánsainak eredményei 70 és 92 százalék között mozogtak (Die Linke, 2016). Ezen kutatások azonban nem feltétlenül mérvadók, mivel olyan politikai párt megbízásából készültek, amely hagyományosan rendkívül kritikus a fegyverexporttal kapcsolatban.

2015-ben a Pew Research Center felmérése nyolc NATO-tagállamot összehasonlítva kimutatta, hogy a német lakosság támogatná legkevésbé (19 százalék) az Ukrajnának való fegyverszállításokat (Pew Research Center, 2015).

A német fegyverexport általános megítéléséről 2018-ban YouGov készített online reprezentatív közvélemény-kutatást. Eszerint a válaszadók 64 százaléka a fegyverexport ellen volt, 80 százalék ellenezte a háborús- és válságövezetekbe irányuló fegyverexportot (FAZ, 2018). A Greenpeace 2020 elején készíttet reprezentatív kutatást a Kantar intézettel, melyben a válaszadók 70 százaléka egyetértett azzal, hogy Németország ne szállítson fegyvert háborúban lévő országokba, háborús övezetekbe és harmadik országokba. A jemeni háborúban résztvevő államokba való fegyverexportot a CDU-CSU párti válaszadók 82 százaléka, az SPD pártiak 99 százaléka elutasította. (Greenpeace, 2020). További reprezentatív kutatást a Greenpeace megbízásából készített a YouGov 2021 áprilisában Németországban, Spanyolországban, Olaszországban és Franciaországban. A német válaszadók 60 százaléka hiányolta a fegyverexport-politikában a morális és etikai szempontok figyelembevételét, ez az arány Franciaországban 53 százalék, Spanyolországban 61 százalék, Olaszországban 65 százalék volt. A kutatás ezenfelül kitért, kormány részvételére közösen fejlesztett európai fegyverrendszer programokban, amelyek termékeit akár diktatúráknak, háborúban lévő és emberi jogokat sértő államoknak is eladhatnak. A német válaszadók 73 százaléka, a spanyolok 69 százaléka, az olaszok 76 százaléka és a franciák 59 százaléka elutasító volt (Greenpeace, 2021).

Általános témájú felmérések		
Közvélemény-kutató intézet	**A közvélemény-kutatás tárgya**	**Főbb eredmények**
Die Linke (2011)	Fegyverexport	78% elutasít minden fegyverexportot
Die Linke (2016)	Fegyverexport	83% elutasít minden fegyverexportot
YouGov (2018)	Fegyverexport	64% elutasítja
Greenpeace/YouGov (2020)	Háborúban résztvevő, konfliktusövezetben lévő országokba és harmadik országokba irányuló fegyverexport	70% elutasítja
Greenpeace/YouGov (2021)	Fegyverexport-politika, közösen gyártott fegyverek exportja	60% hiányolja a morális szempontokat, 73% elutasítja a közösen gyártott fegyverek exportját emberi jogokat sértő országokba

26. táblázat: A fegyverexport megítéléséről készült, általános témájú egyéb közvélemény-kutatások (Die Linke, 2011; Die Linke, 2016; FAZ, 2018; Greenpeace, 2020; Greenpeace, 2021)

2014 augusztusában az Iszlám Állam ellen harcoló iraki kurdoknak való fegyverszállításról készített reprezentatív kutatást az Infratest dimap intézet az ARD megbízásából (lásd a 30. táblázatban), nem sokkal azelőtt, hogy a német kormány engedélyezte volna a szállításokat. A megkérdezettek 60 százaléka elutasította a fegyverszállításokat, 34 százalék támogatta. A kérdés az AfD-t kivéve mindegyik párt szimpatizánsait erősen megosztotta (Tagesschau, 2014).[161]

Az említetteken túl 2022 óta elsősorban Ukrajnának nyújtott fegyverszállítmányokról, illetve az Izraelbe irányuló fegyverexportról készültek közvélemény-kutatások. A ZMSBw Ukrajna katonai segélyekről 2023-ban és 2024-ben készített kutatást (lásd 29. táblázat). 2023-ban a válaszadók 45 százaléka értett egyet azzal, hogy Németországnak Ukrajnát katonailag támogatnia kell annak érdekében, hogy az Oroszországtól megvédhesse magát. 42 százalék ugyanakkor úgy vélte, hogy a német fegyverszállítások a háború kiszélesedéséhez vezetnek, 36 százalék szerint a német fegyverszállítások fenyegetik Németország biztonságát. A 2024-es kutatásban hét százalékkal nőtt az ukrajnai fegyverszállítások támogatása, a fegyverszállításokkal kapcsolatos félelem aránya nem változott (Graf, 2024b, p. 17). A 2023. évi kutatás kimutatta, hogy pártpreferencia alapján a fegyverszállításokkal kapcsolatban a háború elhúzódása és a Németországra jelentett veszély érvekkel leginkább az AfD szimpatizánsok (59 és 49 százalék), a BSW támogatók (45 és 40 százalék), a Die Linke támogatók (53 és 43 százalék) értettek egyet, a legkevésbé az FDP támogatók (24 és 31 százalék), a CDU-CSU szimpatizánsok (30 és 33 százalék), a SPD pártiak (33 és 26 százalék) (Graf, 2024a, p. 15, 19).

[161] 2014 októberében, ugyanakkor Düsseldorfban közel 20 000 kurd követelte, hogy a német kormány nyújtson humanitárius segélyt és fegyvereket a kurd harcosoknak az Iszlám Állammal szemben (FAZ, 2014).

Állítás	Egyetért		Részben		Elutasít		Nem tudja/nem válaszol	
	2023	2024	2023	2024	2023	2024	2023	2024
Németországnak katonailag kell támogatnia Ukrajnát, hogy Oroszországtól meg tudja magát védeni.	45	49	23	23	30	26	2	2
Németországnak kizárólag nem katonai eszközökkel kell támogatnia Ukrajnát.	41	37	24	21	32	38	3	4
Az Ukrajnának irányuló német fegyverszállítások hozzájárulnak a háború gyorsabb befejezéséhez.	26	24	24	23	45	49	5	5
Az Ukrajnának irányuló fegyverszállítások a háború elhúzódásához vezetnek	42	38	25	25	29	32	4	5
Az Ukrajnának irányuló fegyverszállítások fenyegetést jelentenek Németország biztonságára.	36	38	30	27	32	34	2	4
A Bundeswehrnek továbbra is ki kell képeznie ukrán katonákat Németországban.	n. a.	62	n. a.	21	n. a.	16	n. a.	2

27. táblázat: A Bundeswehr Társadalomtudományi és Hadtörténeti Intézetének 2023. és 2024. évi közvéleménykutatásai Ukrajnának nyújtott német katonai segély megítéléséről (Az adatok forrása: Graf, 2024a, p. 15; Graf, 2024b, p. 17)

Az Ukrajnának nyújtott katonai segélyekről további reprezentatív közvélemény-kutatások is készültek (lásd 30. táblázat). Az ARD 2022 április elejei kutatásban a válaszadók 55 százaléka támogatta, hogy Németország nehéz fegyvereket szállítson Ukrajnának, 37 százalék elutasította. A legnagyobb arányban a Zöldek, SPD, FDP és CDU-CSU párti szimpatizánsok válaszoltak igennel, míg az AfD támogatók háromnegyede elutasító volt (Tagesschau, 2022). Az IPSOS 2023 januárjában RTL-nek készített kutatásban 54 százalék helyeselte, hogy Németország engedélyezze más partnerek, például Lengyelország számára, hogy német harckocsikat adjon át Ukrajnának. A nyugati és keleti megosztottság erős volt: míg Kelet-Németországban csak 37 százalék támogatta, addig Nyugaton ugyanennyi helyeselte. A pártok szerinti megoszlás is jelentős volt: legnagyobb arányba a zöldpártiak támogatták, az FDP, CDU-CSU és SPD pártiak közel 60-65 százaléka, míg az AfD pártiaknak csak kevesebb mint negyede támogatta. A kutatás további érdekessége, hogy 58 százalék helytelenítette, hogy a harckocsikat a Krím visszafoglalására vessék be, ugyanakkor 53 százalék támogatta, hogy a keleti megyék visszafoglalásáért bármilyen eszközt átadjanak az ukránoknak (Schulze, 2023). Az IPSOS 2025 januári kutatása szerint a válaszadók 48 százaléka a fegyverszállítások ellen volt. A pártok szerinti megoszlás itt is érvényesült, a legnagyobb arányban az AfD és a BSW szavazók ellenezték, míg a Zöldek erősen, az SPD és a CDU-CSU pártiak csak mérsékelten támogatták (IPSOS, 2025).

A 2023. október 7-i gázai háború kitörése után az Izraelbe irányuló német fegyverexportról a Forsa közvélemény-kutató intézet készített kutatást 2024 októberében (lásd 30. táblázat). A válaszadók 60 százaléka elutasította a fegyverszállításokat, 31 százalék egyetértett. Ez esetben

is a legnagyobb arányban az AfD és a BSW pártiak, illetve kelet-németországiak utasították el (Wolf-Doettinchem, 2024). Az Izraelbe irányuló fegyverexport támogatottsága 2025-ben tovább romlott (Stern, 2025; Plan International, 2025).

Témaspecifikus közvélemény-kutatások		
ARD (2014)	Fegyverszállítás iraki kurdoknak ISIS ellen	60% elutasítja, 34% támogatja
Pew Research Center (2015)	Fegyverszállítás Ukrajna önvédelméhez	19% támogatja
YouGov (2022. jan.)	Fegyverszállítás Ukrajna önvédelméhez	59% elutasítja
Forschungsgruppe Wahlen (2022. márc.)	Fegyverek szállítása Ukrajnának	67% támogatja
ARD (2022. ápr.)	Nehézfegyverek átadása Ukrajnának	55% támogatja
Forsa/RTL (2023)	Harckocsik átadása Ukrajnának a Krím-félsziget visszafoglalásához	58% ellenzi
	Bármilyen eszköz átadása Ukrajnának a keleti megyék visszafoglalásához	53% támogatja
ZMSBw (2023)	Katonai segélyek Ukrajnának	45% támogatja, 42% az eszkalációtól tart, 36% szerint Németország biztonságát fenyegetik
IPSOS (2025)	Katonai segélyek Ukrajnának	48% ellenzi
Forsa (2024)	Fegyverexport Izraelnek	60% elutasítja, 31% támogatja
YouGov (2025	Fegyverexport Izraelnek	65% a fegyverexport leállítását támogatja
Plan International/Forsa (2025)	Fegyverexport Izraelnek	80% teljesen elutasítja

28. táblázat: A fegyverexport megítéléséről készült témaspecifikus közvélemény-kutatások (Adatok forrása: Tagesschau, 2014; Pew Research Center, 2015; Die Welt, 2022; Graf, 2024a; Tagesschau, 2022; Stern, 2023; IPSOS, 2025; Plan International 2025; Wolf-Doettinchem, 2024; Stern, 2025) (saját szerkesztés)

Összességében a különböző közvéleménykutatásokból megállapítható, hogy a vizsgált időszakban az ukrajnai háborúig a német közvélemény határozottan kritikus volt a fegyverexporttal kapcsolatban, annak kitörését követően a kérdés inkább megosztotta a társadalmat. Az elutasítás elsődleges oka általában véve a fegyverexport nemzetközi biztonságra gyakorolt negatív hatásaitól való félelem. Ezt különösen alátámasztja az ukrajnai fegyverszállítások megítélése, ahol jól látható az eszkalációtól való félelem.[162] Emellett a közvélemény-kutatásokban megjelenik a német közvélemény morális-etikai szempontjai is, például az Izraelbe irányuló fegyverexport megítélésében. A fegyverexport esetében tehát nem érvényesül a liberális külpolitika-elemzés azon alapvetése, miszerint a társadalmi szereplőket elsődlegesen a jólétük motiválja, a német fegyverexport megítélésében a gazdasági szempontok alárendelt szerepet játszanak.

A külpolitika-elemzési szakirodalommal összhangban megállapítható, hogy a német közvélemény nagyészt egységes maradt a fegyverexport kérdésében, 2022-ig pártoktól

[162] Érdemes megfigyelni, hogy a növekvő népszerűségű AfD és BSW szintén a háborús eszkaláció félelmével kampányolt a 2024-es keleti tartományi választásokon (Hasselbach, 2024)

függetlenül döntően elítélte, viszont a hadiipar megtartását fontosnak tartotta a nemzeti biztonság szempontjából. A közvélemény nem követte feltétlenül a pártok álláspontját, így a CDU-CSU végig a legnagyobb támogatottságú párt volt, a közvélemény mégsem követte a fegyverexportot támogató megnyilvánulásait. Az ukrajnai háború az ukrajnai fegyverszállítások kérdése azonban polarizálta a közvéleményt kelet-nyugati megosztottság és pártszimpátia mentén, mivel a keletnémetek, a szélsőjobb és a szélsőbaloldal továbbra is elítélte a fegyverexportot.

6.4.2. Mezoszint és makroszint: Nem-kormányzati szervezetek, békemozgalom és a politikai pártok

A közvélemény fegyverexporttal kapcsolatos elítélő álláspontja önmagában nem magyarázza, hogy milyen hatással van a fegyverexport-politikára, ahhoz figyelembe kell venni a többi társadalmi szereplőt is, melyek képesek mozgósítani a társadalmat, ezen keresztül formálni a közvéleményt, majd befolyásolni a kormányzati politikát.

A fegyverexporttal kapcsolatban számos nem-kormányzati és egyházi szervezet, vagy think tank, mint például a GKKE, a Greenpeace, a Transparency International, az Amnesty International vagy a Berlin Information-Center for Transatlantic Security nyilvánul meg kritikusan, illetve rendszeresen készítenek jelentéseket, tanulmányokat a témával kapcsolatban (Erickson, 2015, p. 119). Azzal, hogy a fegyverexport-politika a korábban kifejtett botrányok miatt fokozottan a figyelem középpontjába került a 2010-es évek elején, újabb békemozgalmak jöttek létre, mint például 2011-ben az „*Aktion Aufschrei – Stoppt den Waffenhandel*!" kampány, amely közel száz civil és egyházi szervezetet foglal magába (Aktion Aufschrei, n.d.).[163] A mozgalom 95 000 aláírással ellátott, fegyverexport elleni petíciót nyújtott be a Bundestagnak 2015-ben (Moltmann, 2015, p. 2). A nem-kormányzati szervezetek és a békekutatók állásfoglalása a fegyverexportról gyakran feltűnik a német médiában (Lásd például: Werkhäuser, 2024; Thurau, 2020; Knight, 2017). A nem-kormányzati és egyházi szervezetek ezenfelül a politikai elittel is interakcióban vannak: a GKKE, az Amnesty International a SIPRI szakértőivel együtt tagjai voltak a Sigmar Gabirel által felállított fegyverexport-ellenőrzés jövőjét vizsgáló bizottságban, továbbá 2018-ban a GKKE szakértői részt vettek a Bundestag gazdasági bizottságának meghallgatásán is (Doll, 2016; GKKE, 2019, 25).[164] Ugyanígy 2022

[163] A kampány szóvivője a neves német békekutató újságíró, Jürgen Grässlin aki több könyvben és számos újságcikkben fedte fel a német fegyverexport botrányait (Netzwerk Friedenskooperative, n.d.).
[164] Sigmar Gabriel levélben válaszolt az *Ohne Rüstung Leben* békemozgalom által küldött levelezőlapokra, melyben felsorolta a kormány által bevezetett szigorító intézkedéseket és részletezte a fegyverexport-engedélyezési gyakorlatot (Ohne Rüstung Leben, 2016).

novemberében a Szövetségi Gazdasági és Klímavédelmi Minisztérium két körös egyeztetést folytatott le a tervezett fegyverexporttörvényről, melyeken a hadiipari képviselők mellett békekutatók, think tankek és békemozgalmi képviselők is jelen voltak (BMWK, 2022c).

Ahogy a korábbi fegyverexport-politikát ismertető fejezetben bemutattam (lásd 5. fejezet), a parlamenti pártok közül az ukrajnai háború kitöréséig a fegyverexporttal kapcsolatban különösen a Zöldek/Szövetség ’90 és a Die Linke volt kritikus, a SPD inkább csak a 2010-es évektől, míg a CDU-CSU és az FDP támogatta azokat, az AfD álláspontja pedig nem volt egyértelmű, olykor támogató, olykor kritikus volt.[165] A pártok álláspontja tehát 2022 előtt nem volt feltétlenül összhangban a közvéleménnyel, amely inkább egységesen elítélő volt.

6.4.3. A közvélemény és a társadalmi szervezetek együttes hatása

Az 1990-es években és a korai 2000-es években a közvélemény és társadalmi szervezetek, a növekvő transzparenciát kihasználva, együttesen több esetben képesek voltak befolyásolni a fegyverexport-politikát.[166] Az I. és a II. Merkel-kormány (2005-2009, majd 2009-2013 között) azonban a Kohl- és Schröder-kormányokkal szemben mégis hajlamosabb volt kockáztatni és engedélyezni kérdéses fegyverexportot (például kézifegyverek Mexikóba, lásd 5.3.1. alfejezet) vagy legalább azokról tárgyalásokat folytatni (például harckocsik Szaúd-Arábiába, lásd 5.3.2. alfejezet) (Erickson, 2015, pp. 122-123). Az említett ügyek egyrészt kiszivárogtak a médiába, továbbá a parlamenti pártok, nem-kormányzati szervezetek és a békemozgalom is elkezdtek velük intenzíven foglalkozni a nyilvánosság előtt. A kormány pedig defenzív titoktartásba szorult, amely tovább növelte a fegyverexporttal kapcsolatos ellenérzéseket. A 2013. évi szövetségi választási kampányban az SPD megkísérelt belpolitikai tőkét kovácsolni a fegyverexport kérdéséből, amely végül nem került be a kampány fő témái közé (Friederichs, 2013; Kempkens, 2013). A hivatalba lépő III. Merkel-kormány szociáldemokrata gazdasági minisztere, Sigmar Gabriel kezdeményezésére szigorították a kézifegyverexportot, valamint külön kézifegyverexport-irányelveket fogadtak el 2015-ben, továbbá félévenként fegyverexport-jelentéseket adtak ki, továbbá bevezették a szállítás utáni helyszíni ellenőrzések gyakorlatát. A kormány végül nem engedélyezte a Leopard harckocsik exportját Szaúd-Arábiának. Ezen szigorítási intézkedések egyértelműen a közvélemény, a média, a nem-

[165] Az AfD a Közel-Keletre irányuló fegyverexportat 2018-ban kritizálta, ugyanakkor a Szaúd-Arábia elleni fegyverexporttilalmat nem támogatta, a 2019-es és 2021-es pártprogramok pedig csak német hadiipar kapacitásának és technológiáinak megtartását szorgalmazta (AfD, 2019, p. 20; AfD, 2021, 2021, p. 67; AfD, 2018).
[166] Így például 1992-ben Gerhard Stoltenberg lemondásra kényszerült a Törökország elleni fegyverembargó megsértése miatt, majd a kormány 1994-ben és 1999-ben újabb fegyverexporttilalmat vezetett be, 2003-ban az SPD Zöldekkel való koalíció megmentése érdekében újabb harckocsi exportot tiltott meg Törökországnak (Erickson, 2015, p. 122).

kormányzati szervezetek és a kritikus parlamenti pártok együttes nyomásának az eredménye. A Törökországba irányuló fegyverexport leállításában 2019 októberében, majd 2020 folyamán szintén szerepet játszhatott a közvélemény megítélése. 2018-ban Hannoverben közel 10 000 kurd tüntető követelte a Törökországba irányuló német fegyverkivitel leállítását Törökország szíriai hadjárata miatt (Ntv, 2018b), majd 2019 októberében 15 000 kurd tüntetett Kölnben és Frankfurtban és a fegyverszállítások leállítását követelte (DW, 2019c).

A Dzsamál Hasogdzsi meggyilkolását és a jemeni háborút a nem-kormányzati és egyházi szervezetek (Greenpeace, 2019; GKKE, 2019, p. 6; Banderet, 2019), békemozgalmak (Dieterich, 2019), a Die Linke és Zöldek (Deutscher Bundestag, 2018; Deutscher Bundestag, 2019) egyaránt erősen kritizálták. A jemeni háborúba irányuló fegyverexport több híroldalon (vö: von Hein & Conrad, 2018; Ntv, 2018a) negatívan jelent meg. 2019-ben jogvédő szervezetek büntetőfeljelentést adtak be a hágai Nemzetközi Bíróságon Németország ellen, amiért a jemeni koalíciónak fegyvereket ad el (Richter & Steinke, 2019). A IV. Merkel-kormány 2018. február 7-én elfogadott koalíciós szerződése leszögezte, hogy a kormány a jemeni háborúban részt vevő országokba nem fog fegyverexportot engedélyezni, a harmadik országokba irányuló kézifegyver exportot pedig leállítja (Koalitionsvertrag, 2018, p. 149). 2018 novemberétől a német kormányok részlegesen leállították a Szaúd-Arábiába irányuló fegyverkivitelt. A Szaúd-Arábia ellen bevezetett fegyverexporttilalom ezúttal is a közvélemény, illetve a társadalmi csoportok nyomásának tudható be. Ugyanígy a Merz-kormány által 2025 augusztusában bejelentett, Izraellel szembeni részleges fegyverkivitel korlátozásban is szerepet játszott a Gázában kialakult humanitárius katasztrófa miatti közfelháborodás (Interjú_002, 1. bekezdés). 2019. június 26-án a kormány elfogadta az új Politikai Alapelveket, melyek megerősítették a harmadik országokba irányuló kézifegyverek leállítását.

2022. február 27-én a Scholz-kormány szűkkörben és gyorsan döntött a *Zeitenwende* bejelentéséről és egyben Ukrajna fegyverekkel való támogatásáról, amelyet biztonságpolitikai megfontolások vezéreltek (Stanley-Becker, 2022). A döntést megelőzően, 2022 január végén a YouGov intézet közvélemény-kutatása szerint a válaszadók 59 százaléka elutasította az ukrajnai fegyverszállításokat, így a Scholz-kormány bejelentése a közvélemény figyelmen kívül hagyásával történt. A társadalom többsége azonban 2022 márciusában már támogatta a fegyverszállításokat (67 százalék) (Forschungsgruppe Wahlen, 2022). A békemozgalom 2022 márciusában közel 100 000 fős tömeget mozgatott meg Berlinben, illetve civil szervezetek több nagyvárosban tartottak háborút elítélő demonstrációkat (Ipbteam, 2025). Ezt követően azonban a fegyverszállítások támogatottsága csökkenni kezdett, a Taurus rakéták szállítását pedig a

többség (61 százalék) elutasította (WDR, 2024). Ezzel párhuzamosan a szélsőséges pártok is napirendre tűzték a témát. 2023 novemberében Sarah Wagenknecht vezetésével közel 13 000 fő tüntetett Berlinben az ukrajnai fegyverszállítások ellen, miután Wagenknecht egy „békemanifesztumot" tett közzé (DW, 2023c), majd 2024 októberében és 2025 szeptemberében további többezres béketüntetések voltak az ukrajnai fegyverszállítások ellen (Vorreyer, 2023; Deutschlandfunk, 2024; Fürstenau, 2025b;). Az AfD a korábbiakhoz képest erősebben tematizálta a fegyverexportot, a Bundestag számára vétójogot követelt (Deutscher Bundestag, 2023b). A Zöldek, és az FDP, illetve az ellenzéki CDU-CSU továbbra is támogatta a fegyverszállításokat, 2022 második felétől Scholz és az SPD visszafogottan támogatta, a kancellár vonakodott a nehézfegyverek szállításában, a Taurus rakéták kapcsán az eszkalációs potenciálra hivatkoztak (Heck, 2024). A harckocsik és a Taurus rakéták szállítása a kormánykoalíción és Bundestagon belül is feszültséget okozott (Die Zeit, 2023; Donovan, 2024; Scianna, 2024, p. 554). A békemozgalom 2022 tavaszától négy különböző csoportra bomlott fel: a pacifistákra, az Ukrajnával szolidaritást vállalókra, a szélsőjobboldali békepártiakra és az ideológiailag kevert (bal és jobboldali) békepártiakra (Ipbteam, 2025). Az ukrajnai fegyverszállításokkal kapcsolatos vonakodás 2022 második felétől tehát magyarázható a parlamenti pártok és a társadalom megosztottságával.

A fenti esetekben érvényes volt, hogy a közvélemény és a társadalmi szervezetek az olyan esetekben fejtettek ki nyomást a kormányra, amikor a fegyverexport tárgya háborús fegyverek (élet kioltására alkalmas nehézfegyverek, könnyű- és kézifegyverek) voltak és a célországok súlyosan sértették az emberi jogokat (Szaúd-Arábia, Mexikó), vagy fegyveres konfliktusban vettek részt (Ukrajna, Törökország, Szaúd-Arábia) vagy fenyegették a regionális stabilitást (Szaúd-Arábia). Ezen esetek a sajtóhírekben és parlamenti vitákban rendszeresen jelen voltak. Ezzel szemben az olyan ügyek, amelyek a nyilvánosságban kevésbé jelentek meg és amelyekben Németországtól messzi célországok szerepeltek (mint például a chilei német fegyverexport engedélyezése 2006-2009 között, vagy 2017-2019 között az indiai és pakisztáni német fegyverexport engedélyezése, lásd 5.3.1 és 5.3.4. alfejezetekben), nem váltottak ki különösebb társadalmi ellenállást.

6.4.4. Értékelés

Összességében megállapítható, hogy a közvélemény, a nem-kormányzati szervezetekkel, a békemozgalommal és a parlamenti pártokkal együttesen, mindvégig egyfajta ellensúlyt képezett a német fegyverexport-politikában, amely olykor képes volt korrigálni a fegyverexport-politika lazulását. A közvélemény fegyverexport-politikára gyakorolt hatására is

alkalmazható, amit Risse-Kappen állapított meg, hogy a közvélemény képes széles, de nem meghatározott korlátokat támasztani a döntéshozók választásaival szemben (Risse-Kappen, 1991, p. 480). A fegyverexport megítélése részben biztonsági, részben morális, történelmi tapasztalatokon alapuló kollektív meggyőződésen alapszik, a gazdasági szempontok alárendelt szerepet játszanak. A német fegyverexport-politikában nem kizárólag a pártok jelentik a hidat a társadalom és a kormányzat között, abban jelentős szerepet töltenek be a nem-kormányzati szervezetek és a békemozgalmak is.

Azzal, hogy az és I. és II. Merkel-kormány kockázatvállaló fegyverexport-politikát kezdett el folytatni a 2000-es évek végén és a 2010-es évek elején, a fegyverexport-politika a a német társadalom, a parlamenti ellenzék és a társadalmi szervezetek kereszttüzébe került, melyre a III. Merkel-kormány kénytelen volt reagálni különböző szabályozás szigorítási és átláthatósági intézkedésekkel. Amint a fegyverexport-politika ismét lazulni kezdett, a kormány a közvélemény, a civil szervezetek és pártok nyomására újabb exporttilalmakat (Szaúd-Arábia, Törökország ellen) vezetett be, illetve újabb politikai vállalásokat tett. Ukrajna fegyverekkel történő támogatását pedig akadályozta a közvélemény, a békemozgalom és a parlamenti pártok polarizációja.

Fontos azonban hangsúlyozni, hogy a társadalom fegyverexport-politikára gyakorolt befolyása nem teljes körű. A közvélemény fékező nyomása akkor érvényesül, ha a fegyverexport morális szempontból különösen megkérdőjelezhetők, illetve negatív hatással vannak a társadalom szubjektív biztonságpercepciójára. A korporatista politikai hálózat a kormányzat és a társadalom szoros interakciója miatt döntően kompromisszumos szigorítások történtek a fegyverexport-politikában. A kormány megőrizte kizárólagos kompetenciáját a fegyverexport-politikában, a fegyverexporttilalmak döntően részlegesek voltak, így például az egyéb hadianyagok és a közösen gyártott fegyverrendszerek komponenseinek exportját továbbra is engedélyezték. A fegyverexport-engedélyek értéke a szigorítások ellenére újra növekedtek (lásd: 15. ábra):

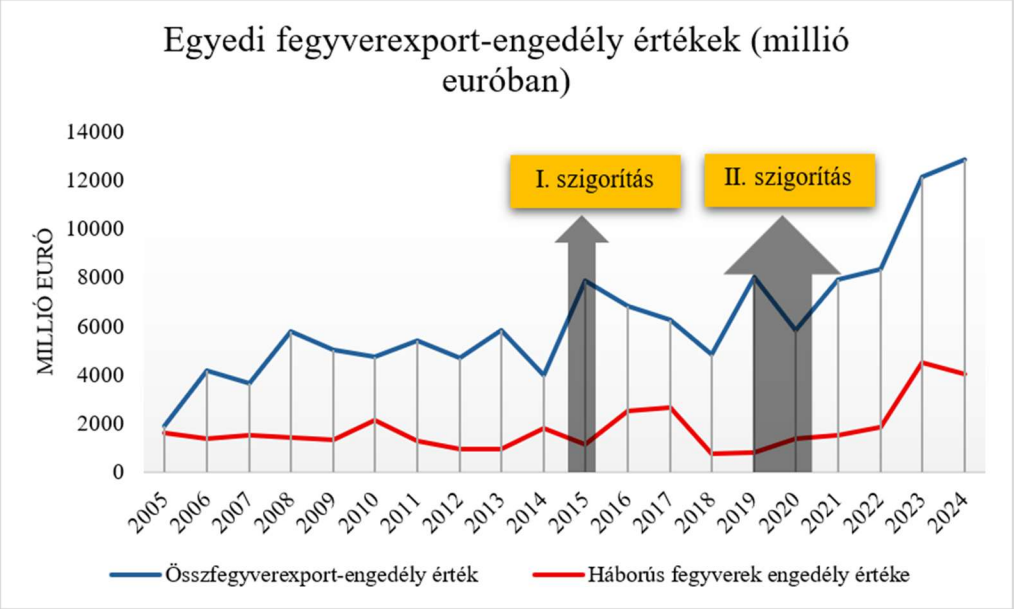

12. ábra: Az egyedi fegyverexport-engedély értékek alakulása 2005-2024 között, valamint a III. és IV. Merkel-kormány által bevezetett szigorítások. Az „I. szigorítás" a 2014-2015 között bevezetett szabályozási szigorítások és transzparenciát növelő intézkedéseket (kézifegyverexport irányelvek, helyszíni ellenőrzések, féléves jelentéstétel), illetve egyes fegyverüzletek leállítását, a „II. szigorítás" a 2018-2020 között a Szaúd-Arábia és Törökország elleni részleges exporttilalmat és a Politikai Irányelvek elfogadását jelenti. (Adatok forrása: Adatok forrásai: BMWi, 2004, p. 36; BMWE, 2013, p. 25; BMWK, 2023, p. 31; BMWE, 2025, p. 31) (saját szerkesztés)

6.5. Összefoglalás és főbb következtetések

Ebben a fejezetben arra kutatási kérdésre kerestem a választ, hogy hogyan befolyásolja a német fegyverexport-politikát a közvélemény és a hadiipar. Ennek megválaszolásához a külpolitika-elemzési szakirodalom elemzési keretét vettem alapul, majd a következtéseket a szakirodalom, a félig strukturált kvalitatív interjúk és közvélemény-kutatások alapján vontam le.

Megállapítottam, hogy német hadiipar makrogazdaságilag nem, de ágazati és regionális jelentőséggel bír. Bár a német kormányok hadiiparral kapcsolatos politikája alapvetően visszafogott maradt, mégis beszélhetünk katonai-ipari komplexumról, amely leginkább a politika és a hadiipari érdekszervezetek összefonódásában figyelhető meg. Ez az összefonódás azonban nem közvetlenül érvényesül, mint például Franciaországban. Mivel a fegyverexport egyben külgazdasági tevékenység is, az exportorientált német gazdaságban a hadiipari szereplők jól szervezett érdekszervezetekbe tömörülnek, amelyek a politikában igyekeznek érvényesíteni tagjaik, vagyis a hadiipari vállalatok érdekeit. A hadiipari vállalatok és érdekszervezetek, a lobbi és pártfinanszírozási hiányosságokat kihasználva képesek befolyást gyakorolni a kormányzati politikára oly módon, hogy az a fegyverexport-politika fellazításához vezet.

A német társadalom inkább negatívan ítéli meg a hadiipart, a fegyverexportot pedig elsősorban biztonsági, kisebb részben morális szempontok alapján ítéli meg. Az I. és a II. Merkel-kormány politikája új szintre emelte a fegyverexporttal kapcsolatos társadalmi és politikai ellenállást, amely a III. Merkel-kormányt részleges szigorítások bevezetésére és a transzparencia növelésére ösztönözte, majd a jemeni háború és a szaúd-arábiai emberi jogi sértések további részleges szigorításokat eredményeztek a IV. Merkel-kormány alatt. Ukrajna fegyverekkel történő ellátását a német közvélemény többsége támogatta kezdetben, azonban 2022 második felétől a társadalom, a békemozgalmak és a politikai pártok polarizációjához vezetett, amely fékezte Ukrajna katonai támogatását. Az ukrajnai fegyverszállítások a szerepelmélet értelmezésében egyaránt vezettek horizontális és vertikális szerepvitatottsághoz, vagyis a politikai pártokon és a közvéleményen belül is eltérő szerepfelfogások jelentkeztek. Megállapítható tehát, hogy a német közvélemény a társadalmi szervezetekkel együtt képes befolyást gyakorolni, egyfajta fékező hatást kifejteni a fegyverexport-politikára.

A hadiipar és a közvélemény hatása a fegyverexport-politikára egyaránt kimutatható. A közvélemény kétségkívül képes befolyásolni a fegyverexport-politikát, amely ahhoz vezet, hogy a kormányok nem merik nyíltan felvállalni az emberi jogi szempontból kérdéses és konfliktusövezetben elhelyezkedő országokba irányuló fegyverexportot. A közvélemény hatása azonban korlátozott és ideiglenes marad, mivel a hadiipar kikerüli a szigorított fegyverexport-szabályozást például külföldi leányvállalatok és együttműködések, vagy kettős felhasználású termékek exportja révén, a kormányok ezt pedig támogatják, vagy legalább hallgatólagosan figyelmen kívül hagyják. A hadiipar befolyása kormányoktól függetlenül állandónak mondható, melyet lehetővé tesz a pártfinanszírozás és a lobbi hiányos szabályozottsága. A hadiipari befolyást a mindenkori német kormányok tolerálják, mivel egyrészt biztonságpolitikai, másrészt gazdasági érdekükben áll annak fenntartása. A hadiipari által kifejtett nyomásgyakorlás ráadásul a kormányokra a 2010-es években erősebbé vált azzal, hogy a németországi és az európai piacok beszűkültek számára és fokozottan a harmadik országokba irányuló exportra szorult. A hadiipari befolyás részben magyarázza a fegyverexport-politikában erősebbé váló kereskedőállami és hatalmi állami szerep-performanszot A hadiipar nyomása azonban nem olyan mértékű, hogy az a fegyverexport-politika hosszú távú megváltozását eredményezné, mivel a német katonai-ipari komplexumban nincs olyan mértékű szoros összefonódás a politikai szereplők és a hadiipar között, mint például Franciaországban.

A hadiipar és a közvélemény együttes befolyása hozzájárul a fegyverexport-politikában jelentkező szerepkonfliktushoz, amely a fegyverexport-politika bizonytalanságát, kiszámíthatatlanságát idézi elő. Részben ebből fakad az a kettőség, hogy a kormányok, eleget

téve a közvéleménynek, a kritikus parlamenti pártoknak és a társadalmi csoportoknak, alapvetően egy szigorított politikát deklarálnak a Politikai Alapelvekben, a stratégiai dokumentumokban és politikai nyilatkozatokban, azonban a későbbiekben inkább a hadiipari érdekeknek tesznek eleget, amely a fegyverexport-politika feloldását eredményezi. A fegyverexport-politika fellazulása pedig újra kiválthatja a társadalmi szereplők ellenállását (lásd 16. ábra). A hadiipari lobbi és a közvélemény egymással ellentétes hatása hozzájárult a fegyverexport-politikában jelentkező szerepkonfliktushoz, vagyis egyfelől a civil hatalom, másfelől a hatalmi állam és a kereskedő állam közötti feszültséghez.

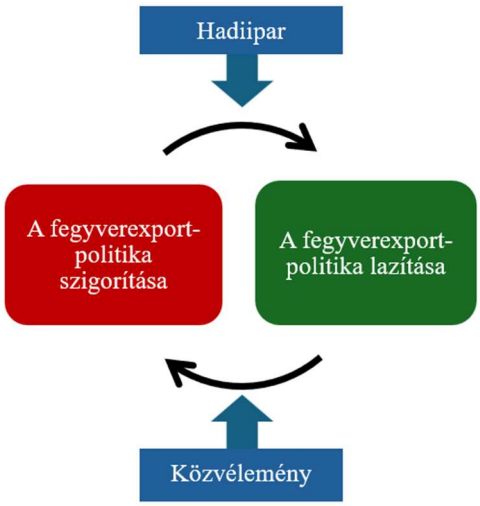

13. ábra A hadiipar és a közvélemény hatása a német fegyverexport-politikára (saját szerkesztés)

A közvélemény és a hadiipari befolyása a pártok és végrehajtó hatalmi szervek szerepvitatottsága, a „mások” (fő szövetségesek) elvárásai és a stratégiai környezet változása együttesen okozta a vizsgált időszakban a német fegyverexport-politika feszültségét. Ráadásul ezen tényezők többször egymással is kölcsönhatásban voltak, így például a gazdasági-pénzügyi világválság romlása a szövetségesek fegyverexport-politikájára is hatással volt, amely a közösen gyártott fegyverrendszerek miatt Németország fegyverexport-politikájára is hatással volt. Ennek következtében a fegyverexport-politikában gyakorolt szerep-performansz ellentétes volt Németország 2005-2013, illetve 2014-2024 közötti fő szerepével, a civil hatalommal, illetve később a poszt-civilhatalommal. A fegyverexport-politikára ható külső és belső tényezőket 1. függelék 17. ábrája szemlélteti.

7. KÖVETKEZTETÉSEK

Az értekezés utolsó fejezetében összefoglalva bemutatom a disszertáció legfontosabb eredményeit és következtetéseit, majd ismertetem kutatási hipotézisek teljesülését. Ezt követően bemutatom a dolgozat új kutatási eredményeit, a dolgozat gyakorlati felhasználhatóságát és a kutatás további lehetséges irányait.

7.1. A doktori értekezés összegzése

A bevezetőben felvázoltam a kutatási indoklását, aktualitását, a kutatási problémát, beleértve a kutatás céljait, kérdései és hipotéziseit, korlátjait, valamint a kutatási módszereit, bemutattam a téma releváns szakirodalmát.

A második fejezetben bemutattam a kutatás módszereit, ideértve a tartalomelemzést, a fegyverexport módszertani vizsgálatát, a külpolitikai modellek tesztelését, az interjúkat és az egyéb kvantitatív és kvalitatív módszereket.

A harmadik fejezetben bemutattam a kutatás elméleti keretrendszerét. Elsőként ismertettem a kutatásban központi szerepet betöltő szerepelméleti fogalmakat, illetve, hogy miként értelmezhető a nemzetközi rend változása és az államok szerepfelfogásának kölcsönhatása. Részleteztem a szerepelméletre épülő civil hatalmi koncepciót, illetve ennek fejlődését és módosulását. Ezt követően bemutattam a nemzetközi kapcsolatok elméleteire épülő, Németországra alkalmazott külpolitikai modelleket, a fejezet végén pedig ezen külpolitikai modelleket alkalmaztam a fegyverexport-politika értelmezésére.

A negyedik fejezetben arra a kérdésre kerestem a választ, hogy változott-e Németország szerepfelfogása 2014-2024 között a 2005-2013 közötti időszakhoz képest. Tartalomelemzéssel összesen 74 darab politikai beszédet, stratégiai dokumentumot, illetve koalíciós szerződést elemeztem, így 2005-2013 között 22, 2014 után 24 szerepkoncepciót azonosítottam be. Ezt követően ismertettem, hogy a 2014 után öt leggyakrabban előforduló szerepkoncepció miként nyilvánult meg a külpolitikai gyakorlatban, vagyis a szerep-performanszban, végül röviden bemutattam a további szerepkoncepciók változását.

Az ötödik fejezetben arra a kutatási kérdésre kerestem a választ, hogy Németország fegyverexport-politikája megváltozott-e és mennyiben követte a 2014 utáni szerepfelfogást. Első lépésben rövid történeti visszatekintésben bemutattam Nyugat-Németország, majd az újraegyesített Németország fegyverexport-politikájának fejlődését 1945-től a 2000-es évekig. Második lépésben bemutattam a német fegyverexport-szabályozás jelenlegi nemzeti és nemzetközi hátterét, a döntéshozatali mechanizmust, valamint a parlamenti ellenőrzés a

transzparencia szerepét. Harmadik lépésben a SIPRI fegyverkereskedelmi adatbázisa, a Small Arms Survey adatai, a német nemzeti jelentések és a GKKE éves jelentései alapján felvázoltam a német fegyverexport fő tendenciáit. Negyedik lépésben megvizsgáltam a fegyverexport-politikára alkalmazható külpolitikai modellek érvényességét kvantitatív és kvalitatív módszerekkel, illetve primer és szekunder irodalom segítségével.

A hatodik fejezetben megvizsgáltam, hogy 2005-2024 között milyen hatást gyakorolt a hadiipar és a közvélemény a német fegyverexport-politikában jelentkező szerep-performanszra. A vizsgálathoz a külpolitika-elemzés liberális, szubszisztematikus megközelítéséből indultam ki. A hadiipar befolyásának felméréséhez primer és szekunder szakirodalmat, illetve félig strukturált kvalitatív interjúkat használtam fel. Elsőként megvizsgáltam a hadiipar strukturális jellemzőit, második lépésben a katonai-ipari komplexum jelenségét mutattam be, kitérve az állam és hadiipar viszonyára, a hadiipari lobbira és a fegyverzetpolitikára gyakorolt befolyására. A közvélemény fegyverexport-politikára gyakorolt hatásának vizsgálatához a külpolitika-elemzés közvéleménnyel kapcsolatos elméleti keretrendszerét és az elérhető németországi közvéleménykutatásokat vettem alapul.

7.2. A hipotézis vizsgálatának eredménye

A doktori értekezés a kutatási célokkal és kérdésekkel összhangban három hipotézist fogalmazott meg, melyek az alábbiak szerint teljesültek.

7.2.1. Első hipotézis

H1) Németország szerepfelfogása 2014 után megváltozott, amely „poszt-civilhatalomként" írható le.

2005-2013 és 2014-2024 között megjelent, összesen 74 darab primer forrás (koalíciós szerződések, stratégiai dokumentumok, politikusi beszédek és cikkek) tartalomelemzése, valamint a szerep-performanszok vizsgálata alapján *igazolódott*, hogy Németország fő szerepfelfogása, a civil hatalom 2014 után valóban megváltozott és ezen megváltozott szerepfelfogás egy poszt-civil hatalomnak nevezhető. A hipotézis tehát *helytállónak bizonyult*. A szerepfelfogás változásának három fázisából kettő fokozatosan valósult meg 2014 után. A német kül- és biztonságpolitikában szerepadaptáció történt, mert a külpolitikai stratégiák és eszközök megváltoztak. A német külpolitikai gondolkodásban markánsan megjelent a nemzetközi kapcsolatok realista értelmezése, felismerve, hogy a liberális nemzetközi rend válságba jutott, a nemzetközi kapcsolatokat a hatalmi politika szabályai határozzák meg. A német külpolitikában hangsúlyosabban megjelent a nemzeti érdekek érvényesítése, a

nemzetközi szervezetekben kevésbé hajlandó a szuverenitásról való lemondásra, sokkal inkább azok befolyásolására törekszik. A külpolitikai eszközök között elfogadottá vált a katonai erő alkalmazása, a nyugati szövetségi rendszeren kívüli regionális hatalmakkal való együttműködés, valamint az Európa-politikában a közösségi és kormányközi módszereket ötvöző megközelítés. Második lépésben szereptanulás történt, vagyis Németország külpolitikai céljai módosultak. Bár Németországnak továbbra is célja a nemzetközi kapcsolatok alakítása és civilizálása, azonban 2014-től egyre inkább annak védelmére is törekszik, 2022-től pedig már deklarált célja lesz, hogy „küzdőképes" és reziliens aktor legyen, akár katonai téren is. A szerepfelfogás változásában kulcsfontosságú tényezők voltak a nemzetközi rendben bekövetkező strukturális változások, valamint a Németországgal szembeni növekvő szerepelvárások, amelyek a német döntéshozókat a külpolitikai eszköz- és célrendszer megváltoztatására ösztökélte.

A szerepfelfogás változása mellett a német szerepfelfogás és szerep-performansz továbbra is magán hordozza a civil hatalom jegyeit, mert a német külpolitika a szabályalapú világrend, a nemzetközi jog és az emberi jogok érvényesítésére törekszik. A poszt-civilhatalmi szerep azonban a politikai eliten belüli szerepfelfogások miatt instabilnak mondható.

7.2.2. Második hipotézis

H2) Németország szerepe megváltozott a fegyverexport-politikában, és tükrözte a 2014 után kialakult szerepfelfogást.

A német fegyverexport-politika szabályrendszerének, a stratégiai és koalíciós dokumentumok, valamint a külpolitikai modellek indikátoraival és a fegyverkereskedelmi adatok vizsgálatával arra a következtetésre jutottam, hogy a hipotézis *részben igazolódott be*. A fegyverexport-politikában gyakorolt szerep bár valóban megváltozott, mert a 2000-es évek végétől eltávolodott a civil hatalomtól, azonban nem követte a 2014 után kialakult fő szerepfelfogást, a poszt-civilhatalmat. A fegyverexport-politikában döntően a liberális kereskedőállami, részben a neorealista hatalmi állami érvényesült. A poszt-civilhatalmi szerep az ukrajnai háború 2022-ben történt kitörése után vált egyértelműen kimutathatóvá. A szigorú fegyverexport-politika meglazulását lehetővé tették a szabályozási hiányosságok, a gyenge parlamenti ellenőrzés és transzparencia. A szerepváltozásban katalizátor szerepe volt a 2008-as gazdasági-pénzügyi válságnak, majd a 2022-es ukrajnai háborúnak és a kiéleződő geopolitikai versengésnek. A német fegyverexport-politikát egyre inkább szerepkonfliktus jellemezte, mert a fegyverexport-politikában felvett szerepek ellentétesek voltak Németország szerepfelfogásával, a civil hatalommal, illetve a 2014 utáni poszt-civilhatalommal. A

szerepkonfliktust a fegyverexport-engedélyezésért és fegyverzetellenőrzésért felelős végrehajtói szervek és a koalíciós kormánypártok közötti szerepvitatottság, a stratégiai környezet változása, valamint a Németországgal szembeni szerepelvárások idézték elő.

7.2.3. Harmadik hipotézis

H3) A közvélemény és a hadiipar hatása azonosítható a német fegyverexport-politikában gyakorolt szerep-performanszban.

A primer és szekunder források, félig strukturált kvalitatív interjúk és a közvélemény-kutatások tanulmányozásával alapján megállapítható, hogy a hipotézis *verifikálódott*, helytállónak bizonyult. Mind a közvélemény, mind a hadiipar hatása érvényesül a német fegyverexport-politikában, amely hozzájárul a szerepkonfliktushoz, mert a hadiipari lobbi a kereskedőállami és hatalmi állami, a közvélemény civil hatalmi szerep-performanszhoz járul hozzá. A német hadiipar fegyverexport-politikára gyakorolt befolyása kormányoktól függetlenül állandónak bizonyult, amely érdekszervezeteken keresztül lobbi tevékenységet végez. A hadiipar érdeke volt, hogy a fegyverexport-politika fellazuljon, mivel hagyományos európai piacai beszűkültek. A kormányok engedtek a hadiipari nyomásnak, mivel érdekeltek annak fenntartásában mind biztonságpolitikai, mind gazdasági szempontból. A hadiipari lobbit lehetővé tette a pártfinanszírozás és a lobbi alulszabályozottsága, illetve a hiányos transzparencia. A német hadiipar lobbitevékenységét ugyanakkor korlátozza, hogy az állam és a hadiipar elválasztott egymástól, a kormányok hagyományosan visszafogottan támogatták a hadiipart.

A közvélemény befolyása a fegyverexport-politikában abban nyilvánult meg, hogy a fegyverexporttal kritikus parlamenti pártokkal, nem-kormányzati és egyházi szervezetekkel, illetve a békemozgalommal együttesen fékezte a fegyverexport-politika további lazulását és a fegyverkivitel részleges korlátozására, illetve a transzparencia növelésére ösztönözte a III. és IV. Merkel-kormányt, illetve a Scholz-kormányt. A közvélemény fegyverexport-politikára gyakorolt befolyását lehetővé teszi Németország demokratikus korporatista berendezkedése, melyben az állami szereplők és a társadalmi szervezetek közel ugyanolyan erősen szervezettek és képviseltek, kapcsolatukat az interakció jellemzi. A közvélemény befolyása azonban korlátozott volt, mivel a kormányok csak rövid távú és szelektív szigorításokat hajtottak végre a fegyverexport-politikában, eleget téve a hadiipari érdekeknek. A hadiipar és a közvélemény nyomása miatt a német fegyverexport-politika fokozott nyomás alá került, amely a végrehajtói szervek és a pártok közötti szerepvitatottság, a stratégiai környezet változása és a szövetségesek növekvő elvárása mellett hozzájárult a német fegyverexport-politika kiszámíthatatlanságához.

7.3. Új tudományos eredmények

Az alábbi tudományos eredmények közül hármat a kutatás céljaival, kérdéseivel és hipotéziseivel összhangban fogalmaztam meg, a kutatás során további egy új tudományos eredmény került megállapításra.

1. A külpolitika-elemzés szerepelméleti szemszögéből bebizonyítottam, hogy Németország korábbi szerepfelfogása 2014 után megváltozott és poszt-civilhatalommá módosult. A szerepelméleti kutatásokkal összhangban, az értekezés igazolta, hogy a nemzetközi rend változása és a nemzetközi válságok okozta „stratégiai sokkhatás" előidézte Németország szerepfelfogásának változását. A szerepfelfogás változása a kül- és biztonságpolitikai stratégiák, eszközök és célrendszer megváltozásában volt nyomon követhető. A poszt-civilhatalom szerepfelfogás bevezetésével rámutattam, hogy a civil hatalmi elmélet egyes aspektusai továbbra is relevánsak a német külpolitika leírásában, azonban nem lehet figyelmen kívül hagyni a nemzetközi rend civil hatalmi szerepfelfogásra gyakorolt hatását.
2. Fegyverkereskedelmi adatokkal, külpolitikai modellekre alapozott indikátorokkal, valamint stratégiai dokumentumok elemzésével bebizonyítottam, hogy Németország fegyverexport-politikájában gyakorolt szerepe bár megváltozott, azonban a kialakult szerepei ellentétesek voltak a 2014 után kialakult szerepfelfogásával, a poszt-civilhatalommal. A fegyverexport-politikában megnyilvánuló szerepek döntően a gazdasági szempontok mentén folytatott kereskedőállami és a biztonságpolitikai megfontolásokon alapuló hatalmi állami külpolitikát követték. Rámutattam, hogy a 2005-2024 közötti időszakban a német fegyverexport-politika ellentmondásos jellegét a különböző szerepek közötti konfliktus és a stratégiai megközelítés hiányosságai okozta, amely megkérdőjelezte Németország nemzetközi hitelességét. A fegyverexport-politika vizsgálatával rávilágítottam arra a szerepelméleti szakirodalomban megfogalmazott, de a német külpolitikára eddig nem alkalmazott tézisre, hogy az államok szerepfelfogása mindig kérdésspecifikus. Ezenfelül az újabb szerepelméleti kutatások alapján igazoltam, hogy Németország szerepfelfogása a vizsgált időszakban nem egységes, hanem a végrehajtói szervek és a politikai pártok mentén fragmentált volt, amely végső soron kül- és biztonságpolitikájának kiszámíthatatlanságát eredményezte.
3. A külpolitika-elemzés szubszisztematikus megközelítésén keresztül, félig strukturált kvalitatív interjúk, indexek és közvélemény-kutatások segítségével igazoltam, hogy a vizsgált időszakban Németország fegyverexport-politikájára hatással volt a német

közvélemény és a hadiipar fékező, illetve húzó ereje, amely hozzájárult a fegyverexport-politikában jelentkező szerepkonfliktushoz. Az értekezés igazolta, hogy a hadiipari lobbi érdekszervezetein keresztül, a szabályozási és átláthatósági hiányosságok miatt képes volt érdekeit érvényesíteni a fegyverexport-politikában. A kormányok biztonságpolitikai és gazdasági szempontok miatt érdekeltek a hadiipar fenntartásában, azonban a kormányok tartózkodó politikája miatt a hadiipar és a kormányzat viszonya ellentmondásos. Ezenfelül a közvélemény a társadalmi szervezetekkel együttesen bizonyos mértékig képes arra, hogy a kormányokat a meglazult fegyverexport-politika szigorítására ösztökélje.

4. Magyar nyelven elsőként készítettem szintetizáló és elemző-értékelő munkát Németország külpolitikai szerepfelfogásáról a 2005-től 2024-ig tartó időszakra vonatkozóan, illetve alkalmaztam az újabb szerepelméleti megközelítéseket Németország kül- és biztonságpolitikájára. Ezenfelül magyar nyelven elsőként elemeztem Németország fegyverexport-politikáját a szerepelméleti megközelítésből, illetve a külpolitika-elemzés szubszisztematikus szemszögéből.

7.4. Ajánlások: A kutatás eredményeinek gyakorlati felhasználhatósága, új kutatási irányok

Gyakorlati felhasználhatóság

1) Alapkutatásokban: A magyar nyelvű szakirodalom Németország 2014 utáni kül- és biztonságpolitikáját leginkább szakpolitikai elemzésekben, illetve egy-egy tanulmányban tárgyalja, azonban hiányzik egy átfogó szintézise, értékelése az elmúlt tíz évnek. Továbbá Németország fegyverexport-politikájának és hadiiparának újabb fejleményeiről szinte egyáltalán nincs magyar nyelvű átfogó tudományos elemzés. Jelen értekezés ezen űröket betölti.

2) Oktatásban: Az értekezés eredményei felhasználhatók tananyagként az egyetemi oktatásban, különösen a külpolitika-elemzés, a közös kül- és biztonságpolitika, a regionális biztonság, illetve a fegyverzetellenőrzés és leszerelés kurzusokon a nemzetközi tanulmányok, illetve a nemzetközi biztonság- és védelempolitika képzéseken.

3) Külpolitika-elemzésben: az értekezés módszertana felhasználható más országok kül- és biztonságpolitikájának szerepelméleti és szubszisztematikus megközelítésű vizsgálatához.

4) Szakpolitikában: A magyar biztonság- és védelempolitikai szakemberek számára releváns iránymutatást, háttéranyagot adhat Magyarország egyik legfontosabb szövetségesének kül- és biztonságpolitikájának megértéséhez, amely segítheti a szakpolitikai döntéshozatalt.

Új kutatási irányok

1) Az értekezés elméleti keretéből kiindulva érdemes lehet megvizsgálni a német politikai pártok és a közvélemény szerepfelfogását, ezáltal jobban megérthető a német külpolitika polarizációja és a civil hatalmi szerepfelfogás változása. Tekintve, hogy az AfD, illetve kisebb részben a Die Linke megerősödött az elmúlt években, fontos ezen pártok szerepfelfogásait és azok Németország külpolitikájára gyakorolt hatásait mélyebben megvizsgálni. Az utóbbi években megfigyelhető belpolitikai polarizáció, az új pártok felemelkedése indokolja ezen kutatási irányt.
2) Tekintve, hogy Németország kül- és biztonságpolitikájában, illetve fegyverexport-politikájában a kutatás lezárása után is rendkívüli változásokon megy keresztül (például a sorkötelezettség részleges helyreállítása, új védelmi beszerzések, a transzatlanti viszony válságba kerülése a második Trump-elnökség alatt), ezért érdemes a kutatást tovább folytatni a 2024 utáni időszakra vonatkozóan is.
3) A transzatlanti térség más államainak, mint például az Egyesült Államok, Franciaország és Lengyelország szerepfelfogásbeli változásának vizsgálata, különös tekintetettel a 2022 utáni időszakra. A szerepfelfogások révén jobban megérthetővé válhatnak az európai közös kül- és biztonságpolitikán, illetve a NATO-n belüli törésvonalak, amelyek végső soron rávilágítanak a transzatlanti szövetségi rendszer kihívásaira.
4) Más európai államok védelmi ipari és fegyverexport-politikájában bekövetkezett változások vizsgálata a 2022 utáni időszakban, valamint a közvélemény és a hadiipar által gyakorolt befolyás komparatív elemzése.
5) A német fegyverexport-politika feszültségeinek hatása Németország közép-európai fegyverzeti együttműködéseire. A téma különösen releváns lehet az európai haderőmodernizációk és védelmi ipari fejlesztések tükrében.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Primer források (stratégiai dokumentumok, politikusi beszédek és cikkek)

1. Auswärtiges Amt (2023). *Feministische Außenpolitik. Leitlinien des Auswärtiges Amt*. Online: https://www.auswaertiges-amt.de/resource/blob/2585008/d444590d5a7741acc6e37a142959170e/ll-ffp-data.pdf
2. Baerbock, Annalena (2022). Rede von Außenministerin Annalena Baerbock beim Berliner Forum Außenpolitik der Körber-Stiftung. *Auswärtiges Amt*, 2022. október 18. Online: https://www.auswaertiges-amt.de/de/newsroom/2559154-2559154
3. Baerbock, Annalena (2023). Rede von Außenministerin Annalena Baerbock beim Berliner Forum Außenpolitik der Körber Stiftung. *Auswärtiges Amt*, 2023. november 28. Online: https://www.auswaertiges-amt.de/de/newsroom/2633348-2633348
4. Baerbock, Annalena (2024). Rede der Bundesministerin des Auswärtigen, Annalena Baerbock, bei der Generaldebatte der 79. Generalversammlung der Vereinten Nationen (UN) am 27. September 2024 in New York. *Die Bundesregierung*, 2024. szeptember 29. Online: https://www.bundesregierung.de/breg-de/service/newsletter-und-abos/bulletin/rede-der-bundesministerin-des-auswaertigen-annalena-baerbock--2312366
5. Biden, Joseph R. Jr. (2023). *Memorandum on United States Conventional Arms Transfer Policy*. 2023. február 23. online: https://irp.fas.org/offdocs/nsm/nsm-18.pdf
6. BMWE (2015b). Grundsätze der Bundesregierung für die Ausfuhrgenehmigungspolitik bei der Lieferung von Kleinen und Leichten Waffen, dazugehöriger Munition und entsprechender Herstellungsausrüstung in Drittländer. *Bundesministerium für Wirtschaft und Energie*, online: https://www.bundeswirtschaftsministerium.de/Redaktion/DE/Downloads/G/grundsaetze-der-bundesregierung-fuer-die-ausfuhrgenehmigungspolitik-bei-der-lieferung-von-kleinen-und-leichten-waffen.pdf?__blob=publicationFile&v=1
7. BMWK (2022a). *Eckpunkte für das Rüstungsexportkontrollgesetz.* Online: https://www.bundeswirtschaftsministerium.de/Redaktion/DE/Downloads/P-R/eckpunkte-ruestungsexportkontrollgesetz-entwurf.pdf?__blob=publicationFile&v=6
8. BMZ (2018). *Entwicklungspolitik 2030. Neue Herausforderungen – neue Antworten. BMZ Strategiapapier.* Bundesministerium für wirtschaftliche Zusammenarbeit und Entwicklung, online:

https://www.bmz.de/resource/blob/23562/a0cbe466baa3e606f55ac02affa53be4/strategiepapier455-06-2018-data.pdf

9. Bundesministerium der Verteidigung (2006). *Weißbuch 2006 zur Sicherheitspolitik Deutschlands und zur Zukunft der Bundeswehr*. Online: https://analyticsdotcom.wordpress.com/wp-content/uploads/2011/03/weissbuch_2006_vollversion.pdf
10. Bundesministerium der Verteidigung (2011). *Verteidigungspolitische Richtlinien. Nationale Interessen wahren – Internationale Verantwortung übernehmen – Sicherheit gemeinsam gestalten.* Online: https://www.bmvg.de/resource/blob/13568/28163bcaed9f30b27f7e3756d812c280/g-03-download-die-verteidigungspolitische-richtlinien-2011-data.pdf
11. De Maizére, Thomas (2011). Rede des Bundesministers der Verteidigung Dr. Thomas de Maizére am 18. Mai 2011 in Berlin. Neuausrichtung der Bundeswehr. Online: https://archiv.cdu.de/system/tdf/media/dokumente/110518_Rede_de_Maiziere.pdf?file=1
12. De Maiziére, Thomas (2012). Rede des Bundesministers der Verteidigung Thomas de Maizière anlässlich der 48. Münchner Sicherheitskonferenz am 3. Februar 2012 in München. (55-60.) In: *Stichworte zur Sicherheitspolitik.* Presse- und Informationsamt der Bundesregierung, Januar/Februar 2012. Online: https://www.bundesregierung.de/resource/blob/976072/773096/6270fe043e5a9e71fc425a01d181778e/2012-03-07-stichsipo-jan-feb-data.pdf?download=1
13. De Maiziére, Thomas (2013). Speech by the Federal Minister of Defense, Dr. Thomas de Maizière, on the Occasion of the 49th Munich Security Conference. Bundesministerium der Verteidigung, 1 February 2013. Online: https://securityconference.org/assets/02_Dokumente/03_Materialien/MSC2013_demaiziere.pdf
14. Defence and National Security Strategic Review (2017). Online: https://franceintheus.org/IMG/pdf/defense_and_national_security_strategic_review_2017.pdf
15. Deutschlandfunk Kultur (2010). Köhler: Mehr Respekt für deutsche Soldaten in Afghanistan. 2010. május 22. Online: https://www.deutschlandfunkkultur.de/koehler-mehr-respekt-fuer-deutsche-soldaten-in-afghanistan-100.html

16. Die Bundesregierung (2012a). *Globalisierung gestalten – Partnerschaften ausbauen – Verantwortung teilen. Deutscher Bundestag 17. Wahlperiode,* 2012. augusztus 02. Online: https://dserver.bundestag.de/btd/17/086/1708600.pdf

17. Die Bundesregierung (2015). *Strategiepapier der Bundesregierung zur Stärkung der Verteidigungsindustrie in Deutschland*. Berlin, 8. Juli 2015, online: https://www.bundeswirtschaftsministerium.de/Redaktion/DE/Downloads/S-T/strategiepapier-bundesregierung-staerkung-verteidigungsindustrie-deutschland.html

18. Die Bundesregierung (2017). *Krisen verhindern, Konflikte bewältigen, Frieden fördern. Leitlinien der Bundesregierung.* Auswärtiges Amt, Berlin, Online: https://www.auswaertiges-amt.de/resource/blob/283636/d98437ca3ba49c0ec6a461570f56211f/leitlinien-krisenpraevention-konfliktbewaeltigung-friedensfoerderung-dl-data.pdf

19. Die Bundesregierung (2020). *Strategiepapier der Bundesregierung zur Stärkung der Verteidigungsindustrie in Deutschland*. Online: https://www.bundeswirtschaftsministerium.de/Redaktion/DE/Downloads/S-T/strategiepapier-staerkung-sicherits-und-verteidigungsindustrie.pdf?__blob=publicationFile&v=4

20. Die Bundesregierung (2023a). *Wehrhaft. Resilient. Nachhaltig. Integrierte Sicherheit für Deutschland. Nationale Sicherheitsstrategie*. Online: https://www.nationalesicherheitsstrategie.de/Sicherheitsstrategie-DE.pdf

21. Die Bundesregierung (2023b). *China-Strategie der Bundesregierung*. Online: https://www.auswaertiges-amt.de/resource/blob/2608578/810fdade376b1467f20bdb697b2acd58/china-strategie-data.pdf

22. Die Bundesregierung (2024a). *Agreement on security cooperation and long-term support between the Federal Republic of Germany and Ukraine*. Online: https://www.bundesregierung.de/resource/blob/998352/2261062/d84fa168bdd3747913c4e8618bd196af/2024-02-16-ukraine-sicherheitsvereinbarung-eng-data.pdf

23. Die Bundesregierung (2024b). *Fokus auf Indien*. Auswärtiges Amt, Berlin. Online: https://www.auswaertiges-amt.de/resource/blob/2680204/9fc49c0ef2df93f1ffb8ccad1b5f66b6/241016-fokus-indien-data.pdf

24. Die Bundesregierung (2024b). *Nationale Sicherheits- und Verteidigungsindustriestrategie.* Online:

https://www.bmvg.de/resource/blob/5865332/d4d0d9ab55edde72a11cee2a3ca59d3b/nationale-sicherheits-und-verteidigungsindustriestrategie-data.pdf

25. Die Bundesregierung, (2016). *Weißbuch 2016 zur Sicherheitspolitik und zur Zukunft der Bundeswehr.* Online: https://www.bmvg.de/resource/blob/13708/015be272f8c0098f1537a491676bfc31/weissbuch2016-barrierefrei-data.pdf

26. Eisenhower, Dwight D. (1961). Farewell address by President Dwight D. Eisenhower, January 17, 1961. *National Archives*, online: https://www.archives.gov/milestone-documents/president-dwight-d-eisenhowers-farewell-address

27. Gabriel, Sigmar (2014). *"Wer über die Rüstungswirtschaft reden will, darf über Außen- und Sicherheitspolitik nicht schweigen." Rede von Bundesminister Gabriel zu den Grundsätzen deutscher Rüstungsexportpolitik.* Deutsche Gesellschaft für Auswärtige Politik, Berlin, 2014. október 8. Online: https://www.ag-friedensforschung.de/themen/export1/gabriel-rede.html#:~:text=,Oktober%202014

28. Gabriel, Sigmar (2017). Rede des Bundesministers des Auswärtigen, Sigmar Gabriel, beim Berliner Forum Außenpolitik 2017 der Körber-Stiftung am 5. Dezember 2017 in Berlin. *Die Bundesregierung*, 8. Dezember 2017. Online: https://www.bundesregierung.de/breg-de/service/newsletter-und-abos/bulletin/rede-des-bundesministers-des-auswaertigen-sigmar-gabriel--797044

29. Gabriel, Sigmar (2018). Speech by Foreign Minister Sigmar Gabriel at the Munich Security Conference. *Federal Foreign Office*, 17. 02. 2018. Online: https://www.auswaertiges-amt.de/en/newsroom/news/rede-muenchner-sicherheitskonferenz-1602662

30. Gauck, Joachim (2013). Festakt zum Tag der Deutschen Einheit 2013. *Der Bundespräsident*, 2013. október 3., Stuttgart, Online: https://www.bundespraesident.de/SharedDocs/Reden/DE/Joachim-Gauck/Reden/2013/10/131003-Tag-deutsche-Einheit.html

31. Gauck, Joachim (2014). Eröffnung der 50. Münchner Sicherheitskonferenz. *Der Bundespräsident,* 31. Januar 2014, München, Online: https://www.bundespraesident.de/SharedDocs/Reden/DE/Joachim-Gauck/Reden/2014/01/140131-Muenchner-Sicherheitskonferenz.html

32. Guttenberg, Dr. Karl-Theodor Freiherr zu (2009). Rede des Bundesministers der Verteidigung, Dr. Karl-Theodor Freiherr zu Guttenberg, zur Fortsetzung der Beteiligung der Bundeswehr an der United Nations Interim Force in Lebanon (UNIFIL)

vor dem Deutschen Bundestag am 26. november 2009 in Berlin. *Die Bundesregierung*, 2009. november 26. Online: https://www.bundesregierung.de/breg-de/service/newsletter-und-abos/bulletin/rede-des-bundesministers-der-verteidigung-dr-karl-theodor-freiherr-zu-guttenberg--795312

33. Guttenberg, Dr. Karl-Theodor Freiherr zu (2010). Rede des Bundesministers der Verteidigung, Dr. Karl-Theodor Freiherr zu Guttenberg zur Fortsetzung der Beteiligung der Bundeswehr an der United Nations Interim Force in Lebanon (UNIFIL) vor dem Deutschen Bundestag am 10. Juni 2010 in Berlin. *Die Bundesregierung*, 2010. június 10. Online: https://www.bundesregierung.de/breg-de/service/newsletter-und-abos/bulletin/rede-des-bundesministers-der-verteidigung-dr-karl-theodor-freiherr-zu-guttenberg--795152

34. Jung, Franz Josef (2005). Rede des Bundesministers der Verteidigung, Dr. Franz Josef Jung, im Rahmen der Aussprache zur Regierungserklärung der Bundeskanzlerin vor dem Deutschen Bundestag am 2. Dezember 2005 in Berlin. Online: https://www.bundesregierung.de/breg-de/service/newsletter-und-abos/bulletin/rede-des-bundesministers-der-verteidigung-dr-franz-josef-jung--795232

35. Jung, Franz Josef (2006). "Das Weißbuch soll die Grundlage für eine sicherheitspolitische Debatte in Deutschland sein". Regierungserklärung von Verteidigungsminister Franz Josef Jung zur Vorlage des "Weißbuchs 2006" (Wortlaut der Rede im Bundestag). *AG Friedensforschung*, online: http://ag-friedensforschung.de/themen/Bundeswehr/jung-reg.html

36. Jung, Franz Josef (2007). Rede des Bundesministers der Verteidigung, Dr. Franz Josef Jung, zur Fortsetzung des Einsatzes der Bundeswehr bei der Unterstützung der gemeinsamen Reaktion auf terroristische Angriffe gegen die USA vor dem Deutschen Bundestag am 8. November 2007 in Berlin. Online: https://www.bundesregierung.de/breg-de/suche/rede-des-bundesministers-der-verteidigung-dr-franz-josef-jung--796876

37. Jung, Franz Josef (2008). Dr. Franz-Josef Jung, Member of the German Bundestag, Federal Minister of Defense, Federal Republic of Germany, 8 February 2008. The Acronym Institute, Munich Conference on Security Policy, Speeches, 8-10 February 2008. Online: https://www.acronym.org.uk/old/archive/docs/0802/doc08.htm#jung

38. Koalitionsvertrag (2005). *Gemeinsam für Deutschland. Mit Mut und Menschlichkeit. Koalitionsvertrag von CDU, CSU, SPD.* Online: https://library.fes.de/pdf-files/bibliothek/downl/05_11_11_koalitionsvertrag_langfassung_navigierbar-1.pdf

39. Koalitionsvertrag (2009). *Wachstum. Bildung. Zusammenhalt. Der Koalitionsvertrag zwischen CDU, CSU und FDP.* Online: https://www.urheberrecht.org/topic/lsr-presse/beginn/koalitionsvertrag-cducsu-fdp.pdf

40. Koalitionsvertrag (2013). *Deutschlands Zukunft gestalten. Koalitionsvertrag zwischen CDU, CSU und SPD.* Online: https://www.bundestag.de/resource/blob/194886/696f36f795961df200fb27fb6803d83e/koalitionsvertrag-data.pdf

41. Koalitionsvertrag (2018). *Ein neuer Aufbruch für Europa. Eine neue Dynamik für Deutschland. Ein neuer Zusammenhalt für unser Land. Koalitionsvertrag zwischen CDU, CSU und SPD.* Online: https://archiv.cdu.de/system/tdf/media/dokumente/koalitionsvertrag_2018.pdf?file=1

42. Koalitionsvertrag (2021). *Mehr Fortschritt Wagen. Bündnis für Freiheit, Gerechtigkeit und Nachhaltigkeit. Koalitionsvertrag 2021-2025 zwischen der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands (SPD), Bündnis 90/Die Grünen und der Freien Demokraten (FDP).* Online: https://www.spd.de/fileadmin/Dokumente/Koalitionsvertrag/Koalitionsvertrag_2021-2025.pdf

43. Koalitionsvertrag (2025). *Verantwortung für Deutschland. Koalitionsvertrag zwischen CDU, CSU und SPD. 21. Legislaturperiode.* Online: https://www.cdu.de/app/uploads/2025/04/KoaV-2025-Gesamt-final-0424.pdf

44. Köhler, Horst (2005). Wir brauchen mehr Weltinnenpolitik. Rede von Bundespräsident Horst Köhler aus Anlass des 50. Jahrestages der Gründung der Deutschen Gesellschaft für Auswärtige Politik. *Der Bundespräsident*, 2005, június 3. Berlin, online: https://www.bundespraesident.de/SharedDocs/Reden/DE/Horst-Koehler/Reden/2005/06/20050603_Rede.html

45. Kramp-Karrenbauer, Annegret (2019). Rede der Ministerin an der Universität der Bundeswehr München. *Bundesministerium der Verteidigung*, 07. 11. 2019. Online: https://www.bmvg.de/de/aktuelles/rede-der-ministerin-an-der-universitaet-der-bundeswehr-muenchen-146670

46. Kramp-Karrenbauer, Annegret (2020a). Speech by Federal Minister of Defence Annegret Kramp-Karrenbauer at the Helmut Schmidt University / Bundeswehr University Hamburg 17 November 2020 Hamburg. *Bundesministerium der Verteidigung*, online:

https://www.bmvg.de/resource/blob/4503744/5cc807454992c867757734df2ebcb316/20201119-dl-englische-rede-data.pdf

47. Kramp-Karrenbauer, Annegret (2020b). Europe still needs America. *Politico*, November 2, 2020. Online: https://www.politico.eu/article/europe-still-needs-america/

48. Kramp-Karrenbauer, Annegret (2021). Rede Anlässlich der Veranstaltung Neue Weltunordnung. *Bundesministerium der Verteidigung,* online: https://www.bmvg.de/de/aktuelles/rede-anlaesslich-der-veranstaltung-neue-weltunordnung-5212270

49. Lambrecht, Christine (2022). Grundsatzrede zur Sicherheitsstrategie: Streitkräfte wieder in den Fokus rücken. *Bundesministerium der Verteidigung*, 2022. szeptember 13. Online: https://www.bmvg.de/de/aktuelles/grundsatzrede-zur-sicherheitsstrategie-5494864

50. Maas, Heiko (2019). Speech by Foreign Minister Heiko Maas at the General Debate of the 74th session of the General Assembly of the United Nations. *Federal Foreign Office*, 25. 09. 2019. Online: https://www.auswaertiges-amt.de/en/newsroom/news/maas-general-assembly/2250142

51. Maas, Heiko (2020). Speech Federal Foreign Minister Heiko Maas at the 75th General Assembly of the United Nations. *Federal Foreign Office*, 29. 09. 2020. Online: https://www.auswaertiges-amt.de/en/newsroom/news/maas-unga/2398592

52. Maas, Heiko (2021). Rede von Außenminister Heiko Maas anlässlich der Eröffnung der 19. Botschafterkonferenz„Build back better – Außenpolitik für die Welt nach Corona.“ *Auswärtiges Amt*, 2021. 06. 07. https://www.auswaertiges-amt.de/de/newsroom/maas-boko-2021-2464690

53. Merkel, Angela (2005). Regierungserklärung von Bundeskanzlerin Dr. Angela Merkel vor dem Deutschen Bundestag am 30. November 2005 in Berlin. *Die Bundesregierung*, 2005. november 30. Online: https://www.bundesregierung.de/breg-de/service/newsletter-und-abos/bulletin/regierungserklaerung-von-bundeskanzlerin-dr-angela-merkel-795782

54. Merkel, Angela (2006). Rede von Bundeskanzlerin Dr. Angela Merkel auf der 42. Münchner Konferenz für Sicherheitspolitik am 4. Februar 2006 in München. Online: https://www.bundesregierung.de/breg-de/service/newsletter-und-abos/bulletin/rede-von-bundeskanzlerin-dr-angela-merkel-793886

55. Merkel, Angela (2007). Rede von Bundeskanzlerin Dr. Angela Merkel vor der Generalversammlung der Vereinten Nationen am 25. September 2007 in New York,

Die Bundesregierung, online: https://www.bundesregierung.de/breg-de/service/newsletter-und-abos/bulletin/rede-von-bundeskanzlerin-dr-angela-merkel-796984

56. Merkel, Angela (2008). Rede von Bundeskanzlerin Dr. Angela Merkel vor der Knesset am 18. März 2008 in Jerusalem. *Die Bundesregierung*, 2008. március 18. online: https://www.bundesregierung.de/breg-de/service/newsletter-und-abos/bulletin/rede-von-bundeskanzlerin-dr-angela-merkel-796170

57. Merkel, Angela (2009). Rede von Bundeskanzlerin Dr. Angela Merkel vor dem Kongress der Vereinigten Staaten von Amerika am 3. November 2009 in Washington D.C. *Die Bundesregierung*, 2009. november 3. Online: https://www.bundesregierung.de/breg-de/service/newsletter-und-abos/bulletin/rede-von-bundeskanzlerin-dr-angela-merkel-793536

58. Merkel, Angela (2010). Rede von Bundeskanzlerin Dr. Angela Merkel zur Eröffnung des 61. akademischen Jahres des Europakollegs Brügge am 2. November 2010 in Brügge. *Die Bundesregierung*. Online: https://www.bundesregierung.de/breg-de/service/newsletter-und-abos/bulletin/rede-von-bundeskanzlerin-dr-angela-merkel-795004

59. Merkel, Angela (2011a). Speech by Federal Chancellor Angela Merkel at the World Economic Forum Annual Meeting 2011 in Davos. *The Federal Chancellor*, 28 January 2011. Online: https://www.bundeskanzler.de/bk-en/news/speech-by-federal-chancellor-angela-merkel-at-the-world-economic-forum-annual-meeting-2011-804016

60. Merkel, Angela (2011b). Rede von Bundeskanzlerin Angela Merkel anlässlich der Festveranstaltung „50 Jahre Bergedorfer Gesprächskreis“ der Körber-Stiftung am 09. September 2011 in Berlin. (69-75.) In: *Stichworte zur Sicherheitspolitik*. Presse- und Informationsamt der Bundesregierung, September/Oktober 2011. Online: https://www.bundesregierung.de/resource/blob/976072/774576/e3125a3412f19eec3cf7855837410e29/2011-11-28-sipo-september-oktober-2011-data.pdf?download=1

61. Merkel, Angela (2012). Regierungserklärung von Bundeskanzlerin Dr. Angela Merkel zum Europäischen Rat am 13./14. Dezember 2012 in Brüssel vor dem Deutschen Bundestag am 13. Dezember 2012 in Berlin. *Die Bundesregierung*, 2012. december 13. Online: https://www.bundesregierung.de/breg-de/service/bulletin/regierungserklaerung-von-bundeskanzlerin-dr-angela-merkel-792296

62. Merkel, Angela (2013). Rede von Bundeskanzlerin Dr. Angela Merkel auf dem Jahrestreffen 2013 des World Economic Forum am 24. Januar 2013 in Davos. *Die Bundesregierung*, 2013. január 24. Online: https://www.bundesregierung.de/breg-de/service/newsletter-und-abos/bulletin/rede-von-bundeskanzlerin-dr-angela-merkel-803856

63. Merkel, Angela (2014a). Ansprache von Bundeskanzlerin Dr. Angela Merkel zur Verleihung des „Joseph Prize for Human Rights“ am 19. März 2014 in Berlin. *Die Bundesregierung*, online: https://www.bundesregierung.de/breg-de/service/newsletter-und-abos/bulletin/ansprache-von-bundeskanzlerin-dr-angela-merkel-798974

64. Merkel, Angela (2015). Speech by Federal Chancellor Angela Merkel on the occasion of the 51st Munich Security Conference. *Die Bundesregierung*, Online: https://www.bundesregierung.de/breg-en/service/archive/archive/speech-by-federal-chancellor-angela-merkel-on-the-occasion-of-the-51st-munich-security-conference-400334

65. Merkel, Angela (2016). Rede von Bundeskanzlerin Dr. Angela Merkel zum Haushaltsgesetz 2017 vor dem Deutschen Bundestag am 7. September 2016 in Berlin, 2016. Szeptember 7. *Die Bundesregierung*, online: https://www.bundesregierung.de/breg-de/service/newsletter-und-abos/bulletin/rede-von-bundeskanzlerin-dr-angela-merkel-791170

66. Merkel, Angela (2017). Rede von Bundeskanzlerin Dr. Angela Merkel bei der 17. Jahreskonferenz des Rates für Nachhaltige Entwicklung am 29. Mai 2017 in Berlin. *Die Bundesregierung*, 30 Mai 2017. Online: https://www.bundesregierung.de/breg-de/service/newsletter-und-abos/bulletin/rede-von-bundeskanzlerin-dr-angela-merkel-797972

67. Merkel, Angela (2018). Rede von Bundeskanzlerin Merkel beim Jahrestreffen des World Economic Forum am 24. Januar 2018 in Davos. *Die Bundesregierung*, 2018. Január 24. Online: https://www.bundesregierung.de/breg-de/service/archiv-bundesregierung/rede-von-bundeskanzlerin-merkel-beim-jahrestreffen-des-world-economic-forum-am-24-januar-2018-in-davos-455460

68. Merkel, Angela (2019). Rede von Bundeskanzlerin Merkel zur 55. Münchner Sicherheitskonferenz am 16. Februar 2019 in München. *Die Bundesregierung*, 16. Februar 2019. Online: https://www.bundesregierung.de/breg-de/aktuelles/rede-von-bundeskanzlerin-merkel-zur-55-muenchner-sicherheitskonferenz-am-16-februar-2019-in-muenchen-1580936

69. Merkel, Angela (2020). Rede von Bundeskanzlerin Merkel im Rahmen der Veranstaltung „Außen- und Sicherheitspolitik in der deutschen EU-Ratspräsidentschaft“ der Konrad-Adenauer-Stiftung am 27. Mai 2020. *Die Bundesregierung*, 28. Mai 2020, Berlin. Online: https://www.bundesregierung.de/breg-de/aktuelles/rede-von-bundeskanzlerin-merkel-im-rahmen-der-veranstaltung-aussen-und-sicherheitspolitik-in-der-deutschen-eu-ratspraesidentschaft-der-konrad-adenauer-stiftung-am-27-mai-2020-1755884

70. Merkel, Angela (2021). Speech by Federal Chancellor Dr Angela Merkel during the Munich Security Conference Special Edition on 19 February 2021 (video conference). *Die Bundesregierung*, 2021. Február 19. Online: https://www.bundesregierung.de/breg-en/service/archive/speech-by-federal-chancellor-dr-angela-merkel-during-the-munich-security-conference-special-edition-on-19-february-2021-video-conference--1861248

71. Merkel, Angela (2024). *Freedom. Memoirs 1954-2021.* St. Martin’ Press, New York [e-book]

72. Merz, Friedrich (2026). Rede von Bundeskanzler Merz beim World Economic Forum am 22. Januar 2026 in Davos. *Die Bundesregierung,* 2026. január 22. Online: https://www.bundesregierung.de/breg-de/aktuelles/rede-von-bundeskanzler-merz-beim-world-economic-forum-am-22-januar-2026-in-davos-2403600

73. Pistorius, Boris (2023). Verteidigungsminister: „Wir müssen kriegstüchtig werden!“ [Video]. *Bundesministerium der Verteidigung*, 10. 11. 2023. Online: https://www.bmvg.de/de/mediathek/verteidigungsminister-wir-muessen-kriegstuechtig-werden-5701664

74. Pistorius, Boris (2024*).* Keynote by the Federal Minister of Defence Boris Pistorius at the Lithuanian Parliament in Vilnius on 26 September 2024. *Federal Ministry of Defence,* 2024. október 1. Online: https://www.bmvg.de/en/news/defence-minister-pistorius-speaks-in-the-lithuanian-parliament-5843956

75. Politische Grundsätze (2000). *Politische Grundsätze der Bundesregierung für den Export von Kriegswaffen und sonstigen Rüstungsgütern.* 2000. január 19. Berlin, online: https://www.bits.de/public/documents/Ruestungsexport/Politische-Grundsaetze-2000.pdf

76. Politische Grundsätze (2019). *Politische Grundsätze der Bundesregierung für den Export von Kriegswaffen und sonstigen Rüstungsgütern*. Online: https://www.bundeswirtschaftsministerium.de/Redaktion/DE/Downloads/P-

R/politische-grundsaetze-fuer-den-export-von-kriegswaffen-und-sonstigen-ruestungsguetern.pdf?__blob=publicationFile&v=1

77. Scholz, Olaf (2021). Regierungserklärung von Bundeskanzler Olaf Scholz vor dem Deutschen Bundestag am 15. Dezember 2021 in Berlin. *Die Bundesregierung*, 2021. december 15. Online: https://www.bundesregierung.de/breg-de/service/newsletter-und-abos/bulletin/regierungserklaerung-von-bundeskanzler-olaf-scholz-1992008

78. Scholz, Olaf (2022a). Regierungserklärung von Bundeskanzler Olaf Scholz am 27. Februar 2022. *Die Bundesregierung*, 2022. február 27. Online: https://www.bundesregierung.de/breg-de/aktuelles/regierungserklaerung-von-bundeskanzler-olaf-scholz-am-27-februar-2022-2008356

79. Scholz, Olaf (2022b). Rede von Bundeskanzler Scholz an der Karls-Universität am 29. August 2022 in Prag. Online: https://www.bundesregierung.de/breg-de/aktuelles/rede-von-bundeskanzler-scholz-an-der-karls-universitaet-am-29-august-2022-in-prag-2079534?enodia=eyJleHAiOjE3MzkyMjE4MDksImNvbnRlbnQiOnRydWUsImF1ZCI6ImF1dGgiLCJIb3N0Ijoid3d3LmJ1bmRlc3JlZ2llcnVuZy5kZSIsIlNvdXJjZUlQIjoiMTg4LjE0My45NC4yMzIiLCJDb25maWdJRCI6IjhkYWRjZTEyNWZkMmMzOTMyYjk0M2I1MmU5ZDJjZDY1MDU3NTRlMTYyMjEyYTJjZTFiYjVhZjE1YzBkNGJiZmUifQ==.9KXV4LFS1tTxx84-attc0AUPlyIzNFzsFtBGpEvXZrk=

80. Scholz, Olaf (2022c). The Global Zeitenwende. How to Avoid a New Cold War in a Multipolar Era. *Foreign Affairs*, 2022. december 5. Online: https://www.foreignaffairs.com/germany/olaf-scholz-global-zeitenwende-how-avoid-new-cold-war?check_logged_in=1

81. Scholz, Olaf (2023). Rede von Bundeskanzler Scholz im Rahmen der Diskussionsreihe "This is Europe" im Europäischen Parlament am 9. Mai 2023 in Straßburg. *Die Bundesregierung*. 2023. május 9. Straßburg, online: https://www.bundesregierung.de/breg-de/service/archiv-bundesregierung/rede-von-bundeskanzler-scholz-im-rahmen-der-diskussionsreihe-this-is-europe-im-europaeischen-parlament-am-9-mai-2023-in-strassburg-2189408

82. Scholz, Olaf (2024). Rede von Bundeskanzler Olaf Scholz zur Entlassung des Bundesministers der Finanzen am 6. November 2024 in Berlin. *Die Bundesregierung*, 2024. november 6. Online: https://www.bundesregierung.de/breg-de/service/newsletter-und-abos/bulletin/rede-von-bundeskanzler-olaf-scholz-2319070

83. Steinmeier (Frank-Walter (2016). Germany's New Global Role Berlin Steps Up. *Foreign Affairs*, 2016. Július/augusztus, online:

https://www.foreignaffairs.com/articles/europe/2016-06-13/germany-s-new-global-role

84. Steinmeier, Frank-Walter (2005). Rede des Bundesministers des Auswärtigen, Dr. Frank-Walter Steinmeier, im Rahmen der Aussprache zur Regierungserklärung der Bundeskanzlerin vor dem Deutschen Bundestag am 30. November 2005 in Berlin. *Die Bundesregierung*, Online: https://www.bundesregierung.de/breg-de/service/newsletter-und-abos/bulletin/rede-des-bundesministers-des-auswaertigen-dr-frank-walter-steinmeier--795792

85. Steinmeier, Frank-Walter (2006). Speech by Federal Foreign Minister Steinmeier on the Centenary of the German Foreign Press Association in Berlin, 24 October 2006. *Federal Foreign Office*, 2006. október 24. Online: https://www.auswaertiges-amt.de/en/newsroom/news/061024-vap/232804

86. Steinmeier, Frank-Walter (2007). Rede des Bundesministers des Auswärtigen, Dr. Frank-Walter Steinmeier, bei der Deutschen Gesellschaft für Auswärtige Politik e.V. (DGAP) am 11. September 2007 in Berlin. *Die Bundesregierung*, 2007. szeptember 15. Online: https://www.bundesregierung.de/breg-de/service/newsletter-und-abos/bulletin/rede-des-bundesministers-des-auswaertigen-dr-frank-walter-steinmeier--796990

87. Steinmeier, Frank-Walter (2008). Rede des Außenministers Frank-Walter Steinmeier am Institut für internationale Beziehungen der Ural-Universität in Jekaterinburg. Online: https://www.auswaertiges-amt.de/de/newsroom/080513-bm-russland/219750

88. Steinmeier, Frank-Walter (2014). Rede von Außenminister Frank-Walter Steinmeier anlässlich der 50. Münchner Sicherheitskonferenz. *Auswärtiges Amt*, 2014. február 1. Online: https://www.auswaertiges-amt.de/de/newsroom/140201-bm-muesiko-259554

89. Trump, Donald J. (2018). *National Security Presidential Memorandum Regarding U.S. Conventional Arms Transfer Policy*. 2018, április 19. Online: https://trumpwhitehouse.archives.gov/presidential-actions/national-security-presidential-memorandum-regarding-u-s-conventional-arms-transfer-policy/

90. von der Leyen, Dr. Ursula (2014). Speech by the Federal Minister of Defense, Dr. Ursula von der Leyen, on the Occasion of the 50th Munich Security Conference Munich. 2014. január 31. Online: https://securityconference.org/assets/02_Dokumente/03_Materialien/2014-01-31-Speech-MinDef_von_der_Leyen-MuSeCo.pdf

91. von der Leyen, Dr. Ursula (2015). Manuskript der Rede der Bundesministerin der Verteidigung, Dr. Ursula von der Leyen, anläßlich der 51. Münchner Sicherheitskonferenz München, 6. Februar 2015. *Bundesministerium der Verteidigung*, Online: https://securityconference.org/assets/02_Dokumente/03_Materialien/Redemanuskript_BMin_von_der_Leyen_MSC_2015.pdf

92. von der Leyen, Dr. Ursula (2016). *GLOBSEC 2016 - Ursula von der Leyen: In the Heart of the European Security* [Video]. GLOBSEC, 2016. április 16. Online: https://www.youtube.com/watch?v=rjBvVaqmn5w

93. von der Leyen, Dr. Ursula (2017). Rede der Bundesministerin der Verteidigung Dr. Ursula von der Leyen zum Auftakt des ersten Workshops 'Tradition der Bundeswehr.' Bundesministerium der Verteidigung, 2017. augusztus 17. Online: https://www.bmvg.de/resource/blob/17006/6af50909d0fc1c7aa6d70ed912497739/170817-rede-der-ministerin-beim-ersten-workshop-tradition-data.pdf#:~:text=Bundesministerin%20der%20Verteidigung%20Dr,F%C3%BChrungsakademie%20der%20Bundeswehr%20in%20Hamburg

94. von der Leyen, Dr. Ursula (2018). Rede der Bundesministerin der Verteidigung Dr. Ursula von der Leyen auf der 54. Münchner Sicherheitskonferenz am 16. Februar 2018. Online: https://www.bmvg.de/resource/blob/22178/909a56e9af7501819eba0563f9724109/20180216-download-eroeffnungsrede-deutsch-data.pdf

95. von der Leyen, Ursula (2015). Manuskript der Rede der Bundesministerin der Verteidigung, Dr. Ursula von der Leyen, anläßlich der 51. Münchner Sicherheitskonferenz München, 6. Februar 2015. *Bundesministerium der Verteidigung*, Online: https://securityconference.org/assets/02_Dokumente/03_Materialien/Redemanuskript_BMin_von_der_Leyen_MSC_2015.pdf

96. Westerwelle, Guido (2009). Rede des Bundesministers des Auswärtigen, Dr. Guido Westerwelle, im Rahmen der Aussprache zur Regierungserklärung der Bundeskanzlerin vor dem Deutschen Bundestag am 10. November 2009 in Berlin. *Die Bundesregierung*, 2009. November 10. Online: https://www.bundesregierung.de/breg-de/service/newsletter-und-abos/bulletin/rede-des-bundesministers-des-auswaertigen-dr-guido-westerwelle--793526

97. Westerwelle, Guido (2010). Rede von Bundesminister Westerwelle vor dem Menschenrechtsrat der Vereinten Nationen. *Auswärtiges Amt*, online: https://www.auswaertiges-amt.de/de/newsroom/100303-bm-mrr-211884

98. Westerwelle, Guido (2011). Speech by Foreign Minister Guido Westerwelle at the 66th session of the United Nations General Assembly New York, 26 September 2011. Federal Foreign Office, 26. 09. 2011. Online: https://www.auswaertiges-amt.de/en/newsroom/news/110926-bm-vn-gv-247222

99. Westerwelle, Guido (2012). Speech by Foreign Minister Guido Westerwelle at the German Bundestag: Responding to the crisis with "more Europe". *Federal Foreign Office*, 2012. március 29. Online: https://www.auswaertiges-amt.de/en/newsroom/news/120329-bm-bt-euro-bundestagsrede/249444

100. Westerwelle, Guido (2013). Rede von Außenminister Guido Westerwelle bei der Deutsch-russischen NGO-Konferenz. *Auswärtiges Amt*, 25. 04. 2013. Online: https://www.auswaertiges-amt.de/de/newsroom/130425-bm-r-rus-ngo-konf-254702

Primer források (kormányzati jelentések)

101. Auswärtiges Amt (2014a). *Bericht der Bundesregierung zur Zusammenarbeit zwischen der Bundesrepublik Deutschland und den Vereinten Nationen und einzelnen, global agierenden, internationalen Organisationen und Institutionen im Rahmen des VN-Systems in den Jahren 2012 und 2013.* Online: https://www.auswaertiges-amt.de/resource/blob/2148796/7bb9e6524a6a046366f10478a9e0ff4b/vnbericht12-13-data.pdf

102. Auswärtiges Amt (2016). *Bericht der Bundesregierung zur Zusammenarbeit zwischen der Bundesrepublik Deutschland und den Vereinten Nationen und einzelnen, global agierenden, internationalen Organisationen und Institutionen im Rahmen des VN-Systems in den Jahren 2014 und 2015.* Online: https://www.auswaertiges-amt.de/resource/blob/2148794/af1a50ec944d0a1b45db798ba0adcfed/vnbericht14-15-data.pdf

103. Auswärtiges Amt (2022b). 15. Bericht der Bundesregierung über ihre Menschenrechtspolitik. Berichtszeitraum 1. Oktober 2020 bis 30. September 2022. Online: https://www.auswaertiges-amt.de/resource/blob/2568076/6ad3f2acb97f9f0fe0c3938dbf136b8a/221207-mrb-15-pdf-data.pdf

104. Auswärtiges Amt (2024a). 16. *Bericht der Bundesregierung über ihre Menschenrechtspolitik. Berichtszeitraum 1. Oktober 2022 bis 30. September 2024*. Online: https://www.auswaertiges-amt.de/resource/blob/2691024/a5ff6a3540e4a1d056b4d84a0c6ea371/241218-mrb-16-pdf-data.pdf

105. Auswärtiges Amt (2024b). *Bericht der Bundesregierung zur Zusammenarbeit zwischen der Bundesrepublik Deutschland und den Vereinten Nationen und einzelnen, global agierenden, internationalen Organisationen und Institutionen im Rahmen des VN-Systems in den Jahren 2022 und 2023*. Online: https://www.auswaertiges-amt.de/resource/blob/2644334/2d9de62520053313b90e17d6184d0c03/vn-zweijahresbericht-data.pdf

106. BMWE (2013). *Bericht der Bundesregierung über ihre Exportpolitik für konventionelle Rüstungsgüter im Jahre 2013 Rüstungsexportbericht 2013*. Bundesministerium für Wirtschaft und Energie, Berlin, 2014 Online: https://www.waffenexporte.org/wp-content/uploads/2011/12/R%C3%BCstungsexportbericht-2013.pdf

107. BMWE (2014). *Bericht der Bundesregierung über ihre Exportpolitik für konventionelle Rüstungsgüter im ersten Halbjahr 2014*. Bundesministerium für Wirtschaft und Energie, Berlin. Online: https://www.waffenexporte.org/wp-content/uploads/2013/03/Zwischenbericht-R%C3%BCstungsexporte-2014-1.Halbjahr.pdf#:~:text=Dar%C3%BCber%20hinaus%20werden%20wir%20die,dem%20Jahr%202008%20nicht%20unterschreiten

108. BMWE (2014). *Bericht der Bundesregierung über ihre Exportpolitik für konventionelle Rüstungsgüter im Jahre 2014*. Bundesministerium für Wirtschaft und Energie, Berlin. Online: https://www.sipri.org/sites/default/files/research/armaments/transfers/transparency/national_reports/germany/germany-2014.pdf

109. BMWE (2019). Bericht der Bundesregierung über ihre Exportpolitik für konventionelle Rüstungsgüter im ersten Halbjahr 2019. *Bundesministerium für Wirtschaft und Energie*, Berlin. Online: https://www.bundeswirtschaftsministerium.de/Redaktion/DE/Publikationen/Aussenwirtschaft/ruestungsexport-zwischenbericht-2019.pdf?__blob=publicationFile&v=12

110. BMWE (2025). Bericht der Bundesregierung über ihre Exportpolitik für konventionelle Rüstungsgüter im Jahre 2024 Rüstungsexportbericht 2024.

Bundesministerium für Wirtschaft und Energie, Berlin. Online: https://www.bundeswirtschaftsministerium.de/Redaktion/DE/Publikationen/Aussenwirtschaft/ruestungsexportbericht-2024.pdf?__blob=publicationFile&v=4

111. BMWi (2004). *Bericht der Bundesregierung über ihre Exportpolitik für konventionelle Rüstungsgüter im Jahre 2004 (Rüstungsexportbericht 2004)*. Online: https://www.sipri.org/sites/default/files/research/armaments/transfers/transparency/national_reports/germany/germany_04.pdf

112. BMWK (2022b). Bericht der Bundesregierung über ihre Exportpolitik für konventionelle Rüstungsgüter im Jahre 2022 Rüstungsexportbericht 2022. *Bundesministerium für Wirtschaft und Klimaschutz*, Berlin. Online: https://www.ruestungsexport.info/de/info/BuReg_2022.pdf

113. BMWK (2023). *Bericht der Bundesregierung über ihre Exportpolitik für konventionelle Rüstungsgüter im Jahre 2023 Rüstungsexportbericht 2023*. Bundesministerium für Wirtschaft und Klimaschutz, Berlin. Online: https://www.bundeswirtschaftsministerium.de/Redaktion/DE/Publikationen/Aussenwirtschaft/bericht-der-bundesregierung-ueber-ihre-exportpolitik-fuer-konventionelle-ruestungsgueter-im-jahre-2023.pdf?__blob=publicationFile&v=8

114. Bundesministerium für Wirtschaft und Energie (2025). *Bericht der Bundesregierung über ihre Exportpolitik für konventionelle Rüstungsgüter im Jahre 2024 Rüstungsexportbericht 2024.* Online: https://www.bundeswirtschaftsministerium.de/Redaktion/DE/Publikationen/Aussenwirtschaft/ruestungsexportbericht-2024.pdf?__blob=publicationFile&v=4

115. Deutscher Bundestag (2018). *Bericht der Bundesregierung zur Zusammenarbeit zwischen der Bundesrepublik Deutschland und den Vereinten Nationen und einzelnen, global agierenden, internationalen Organisationen und Institutionen im Rahmen des VN-Systems in den Jahren 2016 und 2017.* Online: https://dserver.bundestag.de/btd/19/047/1904763.pdf

116. Deutscher Bundestag (2023a). *Bericht der Bundesregierung zur Zusammenarbeit zwischen der Bundesrepublik Deutschland und den Vereinten Nationen und einzelnen, global agierenden, internationalen Organisationen und Institutionen im Rahmen des VN-Systems in den Jahren 2020 und 2021.* Online: https://dserver.bundestag.de/btd/20/081/2008129.pdf

117. Die Bundesregierung (2012b). *Unterrichtung durch die Bundesregierung Zehnter Bericht der Bundesregierung über ihre Menschenrechtspolitik.* Deutscher

Bundestag, Drucksache 17/11250, 2012. október 12. Online: https://dserver.bundestag.de/btd/17/112/1711250.pdf

118. Ministére des Armées (2023). *Report to Parliament on France's Arms Exports 2022*. Online: https://www.defense.gouv.fr/sites/default/files/ministere-armees/Report%20to%20Parliament%20on%20France%20s%20Arms%20Exports.pdf

Primer források (állami szervek, társadalmi szervezetek és vállalatok forrásai)

119. AfD (2019). *Europawahlprogram. Programm der Alternative für Deutschland für die Wahl zum 9. Europäischen Parlament 2019*. Online: https://www.afd.de/wp-content/uploads/2019/03/AfD_Europawahlprogramm_A5-hoch_web_150319.pdf

120. (BMZ), Referat Politische Analyse und Plannung, Online: https://www.bmz.de/resource/blob/23562/a0cbe466baa3e606f55ac02affa53be4/strategiepapier455-06-2018-data.pdf

121. AfD (2018). Keine deutschen Waffen in den Nahen Osten. *AfD Kompakt*, 24. Januar 2018, online: https://afdkompakt.de/2018/01/24/keine-deutschen-waffen-in-den-nahen-osten/

122. AfD (2021). *Deutschland. Aber normal. Programm der Alternative für Deutschland für die Wahl zum 20. Deutschen Bundestag.* Online: https://www.afd.de/wp-content/uploads/2021/06/20210611_AfD_Programm_2021.pdf

123. Airbus (2023). *Future Combat Air System (FCAS) - Enter the Internet of Military Things.* Online: https://www.airbus.com/en/newsroom/stories/2023-11-future-combat-air-system-fcas-enter-the-internet-of-military-things

124. Aktion Aufschrei (n.d.). *Kampagne gegen Rüstungsexporte*. Online: https://aufschrei-waffenhandel.de/ueber-uns/wer-wir-sind

125. Auswärtiges Amt (2014b). Deutscher Begleitschutz für Vernichtung syrischer Chemiewaffen. 02. 04. 2014. Online: https://www.auswaertiges-amt.de/de/newsroom/140402-syr-chemiewaffen-261294

126. Auswärtiges Amt (2015a). *Krise. Ordnung. Europa. Review 2014 – Außenpolitik weiterdenken.* Online: https://www.auswaertiges-amt.de/resource/blob/269656/d26e1e50cd5acb847b4b9eb4a757e438/review2014-abschlussbericht-data.pdf

127. Auswärtiges Amt (2015b). Außenminister Steinmeier und Verteidigungsministerin von der Leyen zum Abschluss der Vernichtung syrischer

Chemiewaffen in Deutschland. 04. 05. 2015. Online: https://www.auswaertiges-amt.de/de/newsroom/260770-260770

128. Auswärtiges Amt (2022a). Menschenrechte: Fundament deutscher Außenpolitik. Online: https://www.auswaertiges-amt.de/de/human-rights-acornerstoneofgermany-1050490

129. BDI & BDSV (2016). *Gemeinsame Stellungnahme des Bundesverbandes der Deutschen Industrie e.V. (BDI) und des Bundesverbandes der Deutschen Sicherheits- und Verteidigungsindustrie e.V. (BDSV) für die vom Bundesministerium für Wirtschaft und Energie einberufene Kommission zur „Zukunft der Rüstungsexportkontrolle“.* Online: https://www.bdsv.eu/aktuelles/positionspapiere/gemeinsame-stellungnahme-des-bdi-und-bdsv-zukunft-der-r%C3%BCstungsexportkontrolle.html?file=files/meldungen/2016/2016-10-26_Gemeinsame%20schriftliche%20Stellungnahme_R%C3%BCstungsexportkontrolle.pdf

130. BDLI (n.d.). *Der Verband*. Bundesverband Deutscher Luft- und Raumfahrtindustrie, online: https://www.bdli.de/der-verband

131. BDSV (2016). Gemeinsame Stellungnahme des BDI und BDSV „Zukunft der Rüstungsexportkontrolle“. Bundesverband der Deutschen Industrie & Bundesverband der Deutschen Sicherheits- und Verteidigungsindustrie, online: https://www.bdsv.eu/aktuelles/positionspapiere/gemeinsame-stellungnahme-des-bdi-und-bdsv-zukunft-der-r%C3%BCstungsexportkontrolle.html

132. BDSV (n.d.-a). *Rüstungsexportprozess. Definition Rüstungsexport und Genehmigungsverfahren.* Online: https://www.bdsv.eu/themen/exportkontrolle/articles/definition-r%C3%BCstungsexport-und-genehmigungsverfahren.html

133. BDSV (n.d.-b). *Mitglieder*. Bundesverband Deutscher Sicherheits- und Verteidigungsindustrie, online: https://www.bdsv.eu/mitglieder.html

134. Beitzinger, Dr. Franz (2018a). *Perzeption von Wehrtechnik und Rüstung in der Bundesrepublik Deutschland.* Deutsche Gesellschaft für Wehrtechnik, 02. 03. 2018, online: https://www.dwt-sgw.de/fileadmin/redaktion/Aktuelles_Berichte/Publikationen/DWT/Perzeption_Wehrtechnik/Abschlussbericht_PerzeptionWehrtechnikRuestung_DWT_19Mrz2018.pdf

135. BMFTR (n.d.). *Forschung und Innovation. Interaktive Grafik 1.1.4. Ausgaben des Bandes für Forschung und Entwicklung nach Ressorts.* Bundesministerium für

Forschung, Technologie und Raumfahrt, online: https://www.datenportal.bmbf.de/portal/de/K1/grafik-1.1.4.html

136. BMWE (n.d.-a). *Sicherheits- und Verteidigungsindustrie*. Bundesministerium für Wirtschaft und Energie, online: https://www.bundeswirtschaftsministerium.de/Redaktion/DE/Artikel/Branchenfokus/Industrie/branchenfokus-sicherheits-und-verteidigungsindustrie.html

137. BMWE (n.d.-b). *Automobilindustrie*. Bundesministerium für Wirtschaft und Energie, online: https://www.bundeswirtschaftsministerium.de/Redaktion/DE/Textsammlungen/Branchenfokus/Industrie/branchenfokus-automobilindustrie.html

138. BMWK & BMZ (2022). Deutschland und Ägypten verstärken Partnerschaft zu grünem Wasserstoff und Flüssig-Erdgas. *Bundesministerium für Wirtschaft und Klimaschutz & Bundesministerium für wirtschaftliche Zusammenarbeit und Entwicklung*, 03. 11. 2022, online: https://www.bundeswirtschaftsministerium.de/Redaktion/DE/Pressemitteilungen/2022/11/20221103-deutschland-und-aegypten-verstaerken-partnerschaft-zu-gruenem-wasserstoff-und-fluessig-erdgas.html

139. BMWK (2022c). *Teilnehmer*Innen aus Zivilgesellschaft, Industrie und Wissenschaft an den Fachgesprächen zu den REKG-Eckpunkten am 29. und 30. November 2022*. Bundesministerium für Wirtschaft und Klimaschutz, online: https://www.bundeswirtschaftsministerium.de/Redaktion/DE/Downloads/S-T/221130-teilnehmer-innen-fachgespraaeche.pdf?__blob=publicationFile&v=1

140. BMWK (n.d.). Infografik: Genehmigungsprozess bei Rüstungsexporten. Online: https://www.bundeswirtschaftsministerium.de/Redaktion/DE/Infografiken/genehmigungsprozess-bei-ruestungsexporten.html

141. BMZ (n.d.). Globaler Schutzschirm gegen Klimarisiken. *Bundesministerium für wirtschaftliche Zusammenarbeit und Entwicklung*, online: https://www.bmz.de/de/themen/klimawandel-und-entwicklung/globaler-schutzschirm-klimarisiken

142. Bundesgesetzblatt (2012). *Gesetz zu dem Abkommen vom 27. Mai 2009 zwischen der Regierung der Bundesrepublik Deutschland und der Regierung des Königreichs Saudi-Arabien über die Zusammenarbeit im Sicherheitsbereich* (Teil II 2012 Nr. 14, 08.05.2012). Bundesanzeiger Verlag. Online: https://www.bgbl.de/xaver/bgbl/start.xav#/text/bgbl212s0415.pdf

143. Bundesverfassungsgericht (2009). Urteil vom 30. Juni 2009. Online: https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/DE/2009/06/es20090630_2bve000208.html

144. Bundesverfassungsgericht (2014). Right of Bundestag members to be informed of exports of military equipment after the Federal Security Council has granted permits. Press Release, No. 91/2024, 21 October 2014. Online: https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Pressemitteilungen/EN/2014/bvg14-091.html

145. Bundeswehr (2025). *Todesfälle in der Bundeswehr*. Juli, 2025, online: https://www.bundeswehr.de/de/selbstverstaendnis/gedenken-tote-bundeswehr/todesfaelle-bundeswehr#:~:text=Todesf%C3%A4lle%20im%20Einsatz,Kosovo%20starben%20insgesamt%2049%20Bundeswehrangeh%C3%B6rige.

146. Dachverband Kritische Aktionärinnen und Aktionäre (2025). *Verantwortungslose Rüstungsexporte und Aufrüstung autoritärer Staaten: Unsere Gegenanträge*. 28. April 2025, online: https://www.kritischeaktionaere.de/rheinmetall/verantwortungslose-ruestungsexporte-und-aufruestung-autoritaerer-staaten-unsere-gegenantraege/#:~:text=Ungarn%20ist%20ein%20besonders%20bedenklicher,die%20europ%C3%A4ische%20Sicherheitsarchitektur%20und%20ignoriert

147. Destatis (2021). *China was Germany's most important trading partner in 2020 for the fifth year in a row.* 2021. február 22. Online: https://www.destatis.de/EN/Press/2021/02/PE21_077_51.html#:~:text=Press%20China%20was%20Germany's%20most%20important%20trading,goods%20were%20motor%20vehicles%2C%20trailers%20and%20semi%2Dtrailers.

148. Destatis (n.d.). *Außenhandel*. Online: https://www.destatis.de/DE/Themen/Wirtschaft/Aussenhandel/_inhalt.html

149. Deutscher Bundestag (2012). *Durch Zusammenarbeit Zivilgesellschaft und Rechtsstaatlichkeit in Russland stärken.* Online: https://dserver.bundestag.de/btd/17/113/1711327.pdf

150. Deutscher Bundestag (2015). *Antrag der Bundesregierung. Einsatz bewaffneter deutscher Streitkräfte zur Verhütung und Unterbindung terroristischer Handlungen durch die Terrororganisation IS auf Grundlage von Artikel 51 der Satzung der Vereinten Nationen in Verbindung mit Artikel 42 Absatz 7 des Vertrages über die*

Europäische Union sowie den Resolutionen 2170 (2014), 2199 (2015), 2249 (2015) des Sicherheitsrates der Vereinten Nationen. Online: https://dserver.bundestag.de/btd/18/068/1806866.pdf

151. Deutscher Bundestag (2017). *Antwort der Bundesregierung auf die Kleine Anfrage der Abgeordneten Sevim Dağdelen, Heike Hänsel, Andrej Hunko, weiterer Abgeordneter und der Fraktion DIE LINKE. – Drucksache 19/113 – Die Ertüchtigungsinitiative als Teil der Strategie auswärtiger Sicherheitspolitik. 27. 12. 2017.* Online: https://dserver.bundestag.de/btd/19/003/1900326.pdf

152. Deutscher Bundestag (2018). *Krieg im Jemen beschäftigte die Abgeordneten.* 23. Februar 2018, online: https://www.bundestag.de/webarchiv/textarchiv/2018/kw08-de-jemen-542332

153. Deutscher Bundestag (2019). *Kontroverse um Lockerung des Rüstungsexport-stopps an Jemenkrieg-Staaten.* 5. April 2019, online: https://www.bundestag.de/webarchiv/textarchiv/2019/kw14-de-akt-std-ruestungsexporte-633156

154. Deutscher Bundestag (2020). *Plenarprotokoll 19/164. 29. 05.* 2020. Online: https://dserver.bundestag.de/btp/19/19164.pdf

155. Deutscher Bundestag (2022*). Bundestag beschließt das Sondervermögen für die Bundeswehr.* Online: https://www.bundestag.de/dokumente/textarchiv/2022/kw22-de-sondervermoegen-897614

156. Deutscher Bundestag (2023b). *Antrag. Vetorecht des Bundestages bei Waffenexporten in Konflikt- und Kriegsgebiete. Drucksache* 20/6276, 31. 03. 2023, online: https://dserver.bundestag.de/btd/20/062/2006276.pdf

157. Deutscher Bundestag (2025). *Antwort der Bundesregierung auf die Kleine Anfrage der Abgeordneten Reinhard Houben, Dr. Lukas Köhler, Renata Alt, weiterer Abgeordneter und der Fraktion der FDP – Drucksache 20/14385 – Rüstungsexporte. 21. 01. 2025*. Online: https://dserver.bundestag.de/btd/20/146/2014658.pdf

158. DGVN (2019). Deutschland in den UN-Menschenrechtsrat gewählt. *Deutsche Gesellschaft für die Vereinten Nationen e.V.*, 2019. október 18. Online: https://dgvn.de/meldung/deutschland-in-den-un-menschenrechtsrat-gewaehlt

159. Die Bundesregierung (2019). *Antwort der Bundesregierung auf die Kleine Anfrage der Abgeordneten Dr. André Hahn, Doris Achelwilm, Gökay Akbulut, weiterer Abgeordneter und der Fraktion DIE LINKE. – Drucksache 19/9147 – Berichte über Beteiligung des Bundesnachrichtendienstes an Waffentransporten in Kriegs- und*

Krisenregionen. Deutscher Bundestag, Drucksache 19/10141, 13. 05. 2019, online: https://dserver.bundestag.de/btd/19/101/1910141.pdf

160. Die Bundesregierung (n.d.). *Diese Waffen und militärische Ausrüstung liefert Deutschland an die Ukraine.* Online: https://www.bundesregierung.de/breg-de/service/archiv-bundesregierung/waffenlieferungen-ukraine-2054514

161. Die Linke (2011). *Die Bundestagsfraktion DIE LINKE hat durch Emnid eine repräsentative Umfrage mit zum Verkauf von Waffen und anderen Rüstungsgütern in andere Länder durchführen lassen.* Online: https://www.waffenexporte.org/wp-content/uploads/2011/06/Zusammenfassung-UmfrageWaffenexporteHomepage_End.pdf

162. Die Linke (2016). *Verkauf von Waffen und Rüstungsgütern in andere Länder.* 14. Januar 2016, online: https://www.ohne-ruestung-leben.de/fileadmin/user_upload/startseite/2016/Feb16-Umfrage-REX-Linke.pdf

163. Dieterich, Andreas (2019). Kunst- und Protestaktion gegen Rüstungsexporte. *Brot für die Welt*, 01. 03. 2019, online: https://www.brot-fuer-die-welt.de/blog/2019-kunst-und-protestaktion-gegen-ruestungsexporte/

164. DIHK (2024). *Regeln für den Export von Dual-Use-Gütern. EU-Verordnung im September 2021 in Kraft getreten.* Online: https://www.dihk.de/de/themen-und-positionen/internationales/zoll-und-aussenwirtschaftsrecht/regeln-fuer-den-export-von-dual-use-guetern-52670

165. Federal Foreign Office (2025). *Resumption of humanitarian airdrops into Gaza*. 2025. augusztus 1. Online: https://www.auswaertiges-amt.de/en/newsroom/news/2729316-2729316#:~:text=Germany%20and%20the%20Bundeswehr%20are%20once%20again,population%20in%20Gaza%2C%20by%20airdropping%20humanitarian%20relief

166. German Missions in the United States (2025). *Germany and the USA: Bilateral relations*. 27. 02. 2025, online: https://www.germany.info/us-en/welcome/germany-and-the-usa/bilaterale-beziehungen

167. GIZ (2012). *Germany in the Eyes of the World*. Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH. Online: https://www.giz.de/en/downloads/en-germany-in-the-eyes-of-the-world-2012.pdf

168. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland, (1949). Online: https://www.gesetze-im-internet.de/gg/BJNR000010949.html

169. Human Rights Watch (2023a). Human Rights Council: EU Fails Ethiopia's Victims. 4 October 2023. Online: https://www.hrw.org/news/2023/10/04/human-rights-council-eu-fails-ethiopias-victims

170. Human Rights Watch (2023b). Germany. Events of 2023. Online: https://www.hrw.org/world-report/2024/country-chapters/germany

171. Légifrance (2019). Décret n° 2019-1168 du 13 novembre 2019 portant publication de l'accord sous forme d'échange de lettres entre le Gouvernement de la République française et le Gouvernement de la République fédérale d'Allemagne relatif au contrôle des exportations en matière de défense (ensemble une annexe), signées à Paris le 23 octobre 2019 (1). *Journal Officiel de la République Française,* Texte 6, 14 novembre 2019. Online: https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000039373201

172. Netwerk Friedenskooperative (n.d.). *Jürgen Grässlin*. Online: https://www.friedenskooperative.de/referenten/jurgen-grasslin

173. Ohne Rüstung Leben (2016). *Sigmar Gabriel antwortet auf unsere Aktionspostkarte.* 19. Oktober 2016, online: https://www.ohne-ruestung-leben.de/nachrichten/article/sigmar-gabriel-antwortet-auf-aktionspostkarte-saudi-arabien-96.html

174. Ohne Rüstung Leben (n.d). *Die Geschichte von Ohne Rüstung Leben*. Online: https://www.ohne-ruestung-leben.de/ueber-uns/geschichte.html

175. Országgyűlés (2021). *Jegyzőkönyv az Országgyűlés Honvédelmi és rendészeti bizottságának 2021. június 8-án, kedden, 10 óra 59 perckor az Országház Széll Kálmán termében (főemelet 64.) megtartott üléséről.* Országgyűlés, HOB-6/2021. sz. ülés, online: https://www.parlament.hu/documents/static/biz41/bizjkv41/HOB/2106081.pdf

176. Präsidentin des Deutschen Bundestages (2025). *Unterrichtung durch die Präsidentin des Deutschen Bundestages Bericht der registerführenden Stelle nach § 9 Absatz 1 des Lobbyregistergesetzes über die Führung des Registers im Zeitraum 1. Januar 2022 bis 31. Dezember 2024.* Deutscher Bundestag, Drucksache 20/15100, 24. 03. 2025, online: https://www.bundestag.de/resource/blob/1059060/71f164571b1143b026de154ba147a535/Bericht-der-registerfuehrenden-Stelle-nach-9-Abs-1-LobbyRG.pdf

177. Umwelt Bundesamt (2024). Treibhausgas-Emissionen in der Europäischen Union. 13. 08. 2024. Online:

https://www.umweltbundesamt.de/daten/klima/treibhausgas-emissionen-in-der-europaeischen-union#hauptverursacher

178. VDI (2015). *Analyse der strukturellen Lage der Verteidigungsindustrie in Deutschland. Kurzfassung.* Online: https://www.bundeswirtschaftsministerium.de/Redaktion/DE/Downloads/S-T/sicherheit-verteidigungsstrategie-studie.pdf?__blob=publicationFile&v=1

179. Wormington, Jim (2024). Volkswagen's China Joint Venture to Exit Xinjiang. *Human Rights Watch*, 2024. december 2. Online: https://www.hrw.org/news/2024/12/02/volkswagens-china-joint-venture-exit-xinjiang

Primer források (nemzetközi szervezetek és rezsimek forrásai)

180. ATT (2024). State Parties to the ATT. Arms Trade Treaty, 17 October, 2024, online: https://thearmstradetreaty.org/hyper-images/file/List%20of%20ATT%20States%20Parties%20(alphabetical%20order)(17%20October%202024)/List%20of%20ATT%20States%20Parties%20(alphabetical%20order)(17%20October%202024).pdf

181. ATT (d.n.). Treaty Status. Arms Trade Treaty, online: https://thearmstradetreaty.org/treaty-status.html?templateId=209883

182. Council (1998*). European Union Code of Conduct on Arms Exports. The Council of the European Union, 5 June 1998, Brussels.* Online: https://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2004_2009/documents/dv/031006codeofconduct1998_/031006codeofconduct1998_en.pdf [Magyarul lásd: *Az Európai Unió fegyverexportra vonatkozó Magatartási Kódexe* (elfogadva 1998. június 8-án). Az Európai Unió Tanácsa, online: https://mkeh.gov.hu/index.php?name=OE-eLibrary&file=download&id=3784]

183. Council of the European Union (2024). *Twenty-Sixth Annual Report according to Article 8(2) of Council Common Position 2008/944/CFSP defining common rules governing the control of exports of military technology and equipment.* Brussels, 16 December 2024. Online: https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-16016-2024-INIT/en/pdf

184. EEAS (2020). Arms exports control: launch of online database increasing transparency on EU arms exports. *European Union External Action*, 26. 10. 2020. Online: https://www.eeas.europa.eu/eeas/arms-exports-control-launch-online-database-increasing-transparency-eu-arms-exports_en

185. Európai Tanács (2016). *EU–Törökország nyilatkozat, 2016. március 18*. Online: https://www.consilium.europa.eu/hu/press/press-releases/2016/03/18/eu-turkey-statement/

186. European Parliament (2017). *Situation in Yemen European Parliament resolution of 30 November 2017 on the situation in Yemen (2017/2849(RSP))*. Official Journal of European Union, 2018/C 356/16, Online: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52017IP0473

187. ISAF, 2010. International Security Assistance Force (ISAF): Key Facts and Figures. 15 November 2010, online: https://www.nato.int/isaf/placemats_archive/2010-11-15-ISAF-Placemat.pdf

188. MINUSMA Fact Sheet (n.d.). United Nations Peacekeeping. Online: https://peacekeeping.un.org/en/mission/minusma

189. NATO (2016). Defence Expenditure of NATO Countries (2008-2015). NATO Public Diplomacy Division, online: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2016_01/20160129_160128-pr-2016-11-eng.pdf

190. NATO (2024). Defence Expenditure of NATO Countries (2014-2024). NATO Public Diplomacy Division, online: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2024/6/pdf/240617-def-exp-2024-en.pdf

191. NATO (2025). Germany to fund $500m PURL package for Ukraine. 2025. augusztus 13. Online: https://www.nato.int/en/news-and-events/articles/news/2025/08/13/germany-to-fund-500m-purl-package-for-ukraine

192. OECD (2021). OECD Development Co-operation Peer Reviews: Germany. *OECD Development Co-operation Peer Reviews*, OECD Publishing, Paris. DOI: https://doi.org/10.1787/bb32a97d-en

193. OECD (2025). Development Co-operation Profiles: Germany. 11 June 2025. Online: https://www.oecd.org/en/publications/development-co-operation-profiles_04b376d7-en/germany_460a37b1-en.html

194. OSCE (2012). *OSCE Document on Small Arms and Light Weapons*. https://www.osce.org/files/f/documents/7/0/20783.pdf

195. OSCE (2015). Annual Report 2014. Organization for Security and Co-operation in Europe, online: https://www.osce.org/files/f/documents/0/4/169971.pdf

196. OSCE, 2022. Annual Report 2021. Organization for Security and Co-operation in Europe, Online: https://www.osce.org/files/f/documents/a/4/520912.pdf

197. RSM, 2021. Resolute Support Mission (RSM: Key Facts and Figures. February 2021, Online: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2021/2/pdf/2021-02-RSM-Placemat.pdf

198. Tanács 2008/944/KKBP közös álláspont (2008). A Tanács 2008/944/KKBP közös álláspontja (2008. december 8.) a katonai technológia és felszerelések kivitelének ellenőrzésére vonatkozó közös szabályok meghatározásáról. Európai Unió Tanácsa, online: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/ALL/?uri=CELEX:32008E0944

199. UN (1997). *Report of the Panel of Governmental Experts on Small Arms*. Online: https://www.sipri.org/sites/default/files/research/disarmament/dualuse/pdf-archive-att/pdfs/unreport-of-the-panel-of-governmental-experts-on-small-arms.pdf

200. UNHCR (2025). Yemen Crisis Explained. March 27, 2025, online: https://www.unrefugees.org/news/yemen-crisis-explained/#:~:text=After%20ten%20years%20of%20war,more%20are%20acutely%20food%20insecure

Primer források (adatbázisok, közvéleménykutatások)

201. Congressional Research Service (2016). *Conventional Arms Transfers to Developing Nations, 2008-2015. Updated December 19, 2016.* Online: https://www.congress.gov/crs-product/R44716

202. Eurostat (2024). Renewable energy statistics. Online: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Renewable_energy_statistics

203. Forschungsgruppe Wahlen (2022*). Politbarometer März 2022*. 2022. 03. 11. Online: https://www.forschungsgruppe.de/Umfragen/Politbarometer/Archiv/Politbarometer_2022/Maerz_2022/

204. Freedom House (n.d.-a). Freedom in the World Research Methodology. Online: https://freedomhouse.org/reports/freedom-world/freedom-world-research-methodology

205. Freedom House (n.d-b). Aggregate Category and Subcategory Scores, 2003-2024. Online: https://freedomhouse.org/report/freedom-world#Data

206. Fund for Peace (n.d.-b). What do the Colors and Categories in the Index and on the Map Signify? Online: https://fragilestatesindex.org/frequently-asked-questions/what-do-the-colors-and-categories-in-the-index-and-on-the-map-signify/#:~:text=Countries%20that%20score%20between%2090.1,time%20to%20adopt%20mitigating%20strategies

207. Fund for Peace (n.d.-c). *Download Data in Excel Format.* Online: https://fragilestatesindex.org/excel/

208. Fund for Peace (n.d-a). Fragile States Index Methodology and Cast Framework. Fund for Peace, online: https://fragilestatesindex.org/wp-content/uploads/2017/05/FSI-Methodology.pdf

209. Graf, Timo & Steinbecher, Markus & Biehl, Heiko & Scherzer, Joel (2021b*). Sicherheits- und verteidigungspolitisches Meinungsbild in der Bundesrepublik Deutschland Ergebnisse und Analysen der Bevölkerungsbefragung 2021.* Zentrum für Militärgeschichte und Sozialwissenschaften der Bundeswehr, online: https://opus4.kobv.de/opus4-zmsbw/frontdoor/deliver/index/docId/519/file/08179147.pdf

210. Graf, Timo (2022). *Zeitenwende im sicherheits- und verteidigungspolitischen Meinungsbild Ergebnisse der ZMSBw-Bevölkerungsbefragung 2022.* Zentrum für Militärgeschichte und Sozialwissenschaften der Bundeswehr, online: https://www.bundeswehr.de/resource/blob/5510318/27bc160b1e7b392547290d059049bd20/download-bevoelkerungsbefragung-data.pdf

211. Graf, Timo (2024). *Zwischen Kriegsangst und Kriegstauglichkeit. Sicherheits- und verteidigungspolitisches Meinungsbild in der Bundesrepublik Deutschland 2024.* Zentrum für Militärgeschichte und Sozialwissenschaften der Bundeswehr, Potsdam, Online: https://zms.bundeswehr.de/resource/blob/5855536/3afdc801d2623b20679b4a44eacfd1d2/zmsbw-forschungsbericht-137-bevbefragung-2024-data.pdf

212. Graf, Timo (2024a). *Was bleibt von der Zeitenwende in den Köpfen? Sicherheits- und verteidigungspolitisches Meinungsbild in der Bundesrepublik Deutschland 2023.* Zentrum für Militärgeschichte und Sozialwissenschaften der Bundeswehr, online: https://zms.bundeswehr.de/resource/blob/5744428/f4c19a3180e6a1e0b403d2cc5e8349e8/zmsbw-forschungsbericht-136-bevbefragung-2023-data.pdf

213. Graf, Timo (2024b). *Zwischen Kriegsangst und Kriegstauglichkeit Sicherheits- und verteidigungspolitisches Meinungsbild in der Bundesrepublik Deutschland 2024.*

Zentrum für Militärgeschichte und Sozialwissenschaften der Bundeswehr, online: https://zms.bundeswehr.de/resource/blob/5855536/3afdc801d2623b20679b4a44eacfd1d2/zmsbw-forschungsbericht-137-bevbefragung-2024-data.pdf

214. Greenpeace (2020). *Greenpeace-Umfrage: Deutsche wollen scharfes Rüstungsexportgesetz*. 28. 02. 2020, online: https://www.greenpeace.de/frieden/verbot-erwuenscht

215. Greenpeace (2021). *Greenpeace-Umfrage in vier Top-Waffenexportnationen der EU.* 10. 06. 2021, online: https://www.greenpeace.de/frieden/eu-buergerinnen-waffenexporte

216. IATE (n.d.). Interactive Terminology for Europe. Online: https://iate.europa.eu/home

217. IfW, 2025. Ukraine Support Tracker. *Kiel Institute for the World Economy*, online: https://www.ifw-kiel.de/topics/war-against-ukraine/ukraine-support-tracker/

218. IPSOS (2025*). Jeder zweite Deutsche gegen weitere Waffenlieferungen an die Ukraine.* 2025. 01. 15. Online: https://www.ipsos.com/de-de/jeder-zweite-deutsche-gegen-weitere-waffenlieferungen-die-ukraine

219. Körber Stiftung (2017). The Berlin Pulse. German Foreign Policy in Perspective. Online: https://koerber-stiftung.de/site/assets/files/18624/koerber_theberlinpulse_web.pdf

220. Körber Stiftung (2018). The Berlin Pulse. German Foreign Policy in Perspective. Online: https://koerber-stiftung.de/site/assets/files/18617/koerber_theberlinpulse_finalansicht.pdf

221. Körber Stiftung (2019). The Berlin Pulse. German Foreign Policy in Perspective. Online: https://koerber-stiftung.de/site/assets/files/18598/theberlinpulse_2019_final.pdf

222. Körber Stiftung (2020). The Berlin Pulse. German Foreign Policy in Perspective. Online: https://koerber-stiftung.de/site/assets/files/18573/koerber_theberlinpulse_web_20201118.pdf

223. Körber Stiftung (2021). The Berlin Pulse. German Foreign Policy in Perspective. Online: https://koerber-stiftung.de/site/assets/files/21571/final-theberlinpulse.pdf

224. Körber Stiftung (2022). The Berlin Pulse. German Foreign Policy in Perspective. Online: https://koerber-stiftung.de/site/assets/files/34928/theberlinpulse2022_2023.pdf

225. Körber Stiftung (2023). The Berlin Pulse. German Foreign Policy in Perspective. Online: https://koerber-stiftung.de/site/assets/files/34928/theberlinpulse2022_2023.pdf

226. Körber Stiftung (2024). The Berlin Pulse. Reliably Unreliable? Germany's Struggle for Standing. Online: https://koerber-stiftung.de/site/assets/files/43886/the-berlin-pulse_2024-25.pdf

227. Körber Stiftung (2025). The Berlin Pulse. Adapting to the End of Certainties. Online: https://koerber-stiftung.de/site/assets/files/50167/the_berlin_pulse_202526.pdf

228. NationMaster (n.d.). Defence Budget on R&D. Online: https://www.nationmaster.com/nmx/ranking/defence-budget-on-rd

229. OCHA (2025). Humanitarian aid contributions. Online: https://fts.unocha.org/

230. OEC (2025). Germany. *Observatory for Economic Complexity*, June 2025, online: https://oec.world/en/profile/country/deu

231. OECD (2025a). ODA in 2023, by members of the Development Assistance Committee. Online: https://public.flourish.studio/story/2786612/

232. OECD Data Explorer. OECD, online: https://data-explorer.oecd.org/vis?fs[0]=Topic%2C0%7CDevelopment%23DEV%23&fs[1]=Topic%2C1%7CDevelopment%23DEV%23%7COfficial%20Development%20Assistance%20%28ODA%29%23DEV_ODA%23&fs[2]=Topic%2C2%7CDevelopment%23DEV%23%7COfficial%20Development%20Assistance%20%28ODA%29%23DEV_ODA%23%7CFlows%20by%20provider%23DEV_ODA_FPV%23&fs[3]=Unit%20of%20measure%2C0%7CPercentage%20of%20gross%20national%20income%23PT_B5G%23&pg=0&fc=Unit%20of%20measure&snb=1&vw=tb&df[ds]=dsDisseminateFinalDMZ&df[id]=DSD_DAC1%40DF_DAC1&df[ag]=OECD.DCD.FSD&df[vs]=1.5&dq=DEU...1140%2B1160.PT_B5G.V%2BQ._Z&pd=2005%2C2024&to[TIME_PERIOD]=false

233. Pew Research Center (2015). *NATO Publics Blame Russia for Ukrainian Crisis, but Reluctant to Provide Military Aid*. 2015. június 10. Online: https://www.pewresearch.org/global/2015/06/10/nato-publics-blame-russia-for-ukrainian-crisis-but-reluctant-to-provide-military-aid/

234. Plan International (2025). *80 Prozent der Deutschen fordern einen Stopp der Waffenlieferungen an Israel*. 25. 09. 2025, online: https://www.plan.de/presse/pressemitteilungen/detail/80-prozent-der-deutschen-fordern-einen-stopp-der-waffenlieferungen-an-israel.html?sc=IDQ26100

235. SIPRI (2024). *The SIPRI Top 100 arms-producing and military services companies, 2023*. SIPRI, December 2024, online:

https://www.sipri.org/visualizations/2024/sipri-top-100-arms-producing-and-military-services-companies-world-2023

236. SIPRI (n.d.-a). Sources and methods. Online: https://www.sipri.org/databases/armstransfers/sources-and-methods#Sources

237. SIPRI (n.d.-b). SIPRI Arms embargo archive. Online: https://www.sipri.org/databases/embargoes

238. SIPRI (n.d.-c). Arms transfers database. Online: https://armstransfers.sipri.org/ArmsTransfer/TransferData

239. SIPRI (n.d.-d). EU arms embargo on China. Online: https://www.sipri.org/databases/embargoes/eu_arms_embargoes/china

240. SIPRI (n.d.-e). SIPRI Military Expenditure Database. Online: https://milex.sipri.org/sipri

241. Small Arms Survey (2010). *Transparency Barometer 2010.* Online: https://www.smallarmssurvey.org/sites/default/files/resources/SAS_Transparency_Barometer_2010.pdf

242. Small Arms Survey (2011). Small Arms Transfers: Exporting Sates. Research Notes, Weapons & Markets, Number 11, October 2011. Small Arms Survey, online: https://www.files.ethz.ch/isn/140356/SAS-Research-Note-11.pdf

243. Small Arms Survey (2022). *Transparency Barometer 2022.* Online: https://www.smallarmssurvey.org//sites/default/files/SAS-Transparency-Barometer-2022.pdf

Pavesi, Irene (2016). Transfers and Transparency. Small Arms Survey, online: https://www.smallarmssurvey.org/sites/default/files/resources/SAS-Trade-Update.pdf

244. Small Arms Survey (n.d.). The Small Arms Trade Transparency Barometer. Online: https://www.smallarmssurvey.org/database/small-arms-trade-transparency-barometer

245. Statista (2025). *Anzahl der Interessenvertretungen im Lobbyregister des Deutschen Bundestages nach Tätigkeitskategorie im Jahr 2024*. Online: https://de.statista.com/statistik/daten/studie/1451011/umfrage/lobbying-und-interessenvertreungen-bundespolitik/

246. Steinbecher, Markus & Biehl, Heiko & Graf, Timo (2018). *Sicherheits- und verteidigungspolitisches Meinungsbild in der Bundesrepublik Deutschland Erste Ergebnisse der Bevölkerungsbefragung 2018.* Zentrum für Militärgeschichte und

Sozialwissenschaften der Bundeswehr, online: https://opus4.kobv.de/opus4-zmsbw/frontdoor/deliver/index/docId/116/file/08170671.pdf

247. Steinbecher, Markus & Biehl, Heiko & Höfig, Chariklia & Wanner, Meiker (2016). *Sicherheits- und verteidigungspolitisches Meinungsklima in der Bundesrepublik Deutschland Ergebnisse und Analysen der Bevölkerungsbefragung 2016.* Zentrum für Militärgeschichte und Sozialwissenschaften der Bundeswehr, online: https://opus4.kobv.de/opus4-zmsbw/frontdoor/deliver/index/docId/102/file/1_161221forschungsberichtbevoelkerungsumfrage2016.pdf

248. Steinbecher, Markus & Biehl, Heiko & Rothbart, Chariklia (2017*). Sicherheits- und verteidigungspolitisches Meinungsbild in der Bundesrepublik Deutschland Ergebnisse und Analysen der Bevölkerungsbefragung 2017.* Zentrum für Militärgeschichte und Sozialwissenschaften der Bundeswehr, online: https://opus4.kobv.de/opus4-zmsbw/frontdoor/deliver/index/docId/12/file/08171337.pdf

249. Steinbecher, Markus & Graf, Timo & Biehl, Heiko & Irrgang, Christina (2021a). *Sicherheits- und verteidigungspolitisches Meinungsbild in der Bundesrepublik Deutschland Ergebnisse und Analysen der Bevölkerungsbefragung 2020.* Zentrum für Militärgeschichte und Sozialwissenschaften der Bundeswehr, online: https://zms.bundeswehr.de/resource/blob/5323822/dd413dbbd10610484755c6f4fbfbaa93/download-fober-128-data.pdf

250. Steinbecher, Markus & Graf, Timo & Biehl, Heiko (2019). *Sicherheits- und verteidigungspolitisches Meinungsbild in der Bundesrepublik Deutschland Ergebnisse und Analysen der Bevölkerungsbefragung 2019.* Zentrum für Militärgeschichte und Sozialwissenschaften der Bundeswehr, online: https://opus4.kobv.de/opus4-zmsbw/frontdoor/deliver/index/docId/466/file/08175105.pdf

251. Transparency International (2020a). Defence Industry Influence in Germany. Analysing Defence Industry Influence on the German Policy Agenda. Online: https://ti-defence.org/wp-content/uploads/2020/10/TIDS-ShortPaper-AnalysingDefenceInfluence-DIGITAL.pdf

Transparency International (2020b). *Country Brief: Germany*. Government Defence Integrity Index, online: https://ti-defence.org/gdi/wp-content/uploads/sites/3/2021/11/Germany_GDI-2020-Brief.pdf

252. Transparency International (2020c). *United States 2020 GDI Scorecard*. Government Defence Integrity Index, online: https://ti-defence.org/gdi/wp-content/uploads/sites/3/2021/11/United-States_GDI-2020-Scorecard-1.pdf

253. Transparency International (2020i). *Defence Companies Index on Anti-Corruption and Corporate Transparency.* Online: https://ti-defence.org/dci/

254. Transparency International (2020j). *Defence Companies Index on Anti-Corruption and Corporate Transparency. Methods Paper.* Online: https://ti-defence.org/dci/wp-content/uploads/sites/2/2021/02/2021_DS_DCI_Methods-Paper_FINAL.pdf

255. Transparency International (n.d.-a). Corruption Perceptions Index. Germany. *Transparency International*, online: https://www.transparency.org/en/cpi/2024/index/deu

256. Transparency International (n.d.-b). *Corruption Perceptions Index Technical Methodology Note.* Online: https://transparencia.org.es/wp-content/uploads/CPI2022_TechnicalMethodology.pdf

257. Transparency International (n.d.-c). *Methodology.* Transparency International Defence & Security, online: https://ti-defence.org/gdi/methodology/

258. UN Comtrade (n.d.). Trade Data. Online: https://comtradeplus.un.org/

259. United Nations (2005-2024). Contribution of Uniformed Personnel by Country and Personnel Type, 31. 12. 2005 – 31. 12. 2024. Online: https://peacekeeping.un.org/en/troop-and-police-contributors?date_filter%5Bvalue%5D%5Bmonth%5D=&date_filter_1%5Bvalue%5D%5Byear%5D=2024

260. WMEAT (2021). World Military Expenditures and Arms Transfers 2021 Edition. *U.S. Department of State*, December 30, 2021. Online: https://www.state.gov/world-military-expenditures-and-arms-transfers-2021-edition

261. World Bank (n.d.). GDP growth (annual %). Online: https://data.worldbank.org/indicator/ny.gdp.mktp.kd.zg

Szekunder források (szakirodalom)

262. „Stratégia” (2019). In: Krajnc, Zoltán (fő szerk.) (2019). *Hadtudományi lexikon. Új kötet*. Dialóg Campus, Budapest, online: https://real.mtak.hu/153916/1/790_hadtudomanyi_lexikon_2019.pdf

263. „Stratégia” (2021). In: Bába, Iván & Sáringer, József (szerk.) (2021). *Új diplomáciai lexikon. A nemzetközi kapcsolatok kézikönyve*. Kairosz, online: https://real.mtak.hu/138676/1/uj_diplomaciai_lexikon.pdf

264. Adebahr, Cornelius (2024). Germany's Role in the Success and Failure of the Iran Nuclear Deal. (281-301). In: Kühn, Ulrich (ed.). *Germany and Nuclear Weapons in the 21st Century. Atomic Zeitenwende?* Routledge

265. Adolphsen, Ole & Feist, Marian & Flachsland, Christian & Geden, Oliver & Görlach, Benjamin & Jakob, Michael (2024). Deutschlands Klimaaußenpolitik: Kontext – Rückschau – Weiterentwicklung. *Ariadne*, 30. 10. 2024. Online: https://ariadneprojekt.de/publikation/analyse-deutschlands-klimaaussenpolitik-kontext-rueckschau-weiterentwicklung/#3-rueckschau-i-kernelemente-der-klimaaussenpolitik

266. Aggestam, Lisbeth (1997). Role Conceptions and Politics of Identity in Foreign Policy. *ARENA Working Papers*, 99/8, Online: https://www.sv.uio.no/arena/english/research/publications/arena-working-papers/1994-2000/1999/wp99_8.htm

267. Aggestam, Lisbeth (2006). Role Theory and European Foreign Policy. (11-29.) In: Elgstrom, Ole & In Smith, Michael (ed.). *The European Union's Roles in International Politics: Concepts and Analysis*. London, Routledge

268. Aggestam, Lisbeth & Hyde-Price, Adrian (2025). Germany's Role in Europe: Great Expectations. *European Policy Analysis, November 2025:16EPA, Swedish Institute for European Studies.* Online: https://sieps.se/media/15ml1df5/2025_16epa.pdf

269. Akerman, Anders & Larsson Seim, Anna (2014). The global arms trade network 1950–2007. *Journal of Comparative Economics*, 42(3), 535-551. DOI: https://doi.org/10.1016/j.jce.2014.03.001

270. Anhold, Kathrin & Deckwirth, Christina (2025). Milliardenpakete für Aufrüstung: fragwürdige Nähe zwischen Politik und Rüstungslobby. *Lobby Control*, 26. März 2025, online: https://www.lobbycontrol.de/aus-der-lobbywelt/milliardenpakete-fuer-aufruestung-fragwuerdige-naehe-zwischen-politik-und-ruestungslobby-120279/

271. Archambault, Emil (2025). How FCAS Can Move Forward. *DGAP Memo*, No. 38, August 5, 2025, online: https://dgap.org/en/research/publications/how-fcas-can-move-forward

272. Arnold, Sven & Arnold, Torben (2023). Germany's Fragile Leadership Role in European Air Defence. *SWP Comment,* No. 6 February 2023. Online: https://www.swp-berlin.org/publications/products/comments/2023C06_EuropeanSkyShieldInitiative.pdf

273. Arora, Chaya (2006). *Germany's Civilian Power Diplomacy. NATO Expansion and the Art of Communicative Action.* Palgrave Macmillan

274. Aydın, Yaşar & Bastian, Jens (2023). Dynamiken der deutsch-türkischen Wirtschaftskooperation. *SWP-Aktuell*, 2023/A 64, 18. 12. 2023, online: https://www.swp-berlin.org/10.18449/2023A64/

275. Bagger, Thomas & Heynitz, Wolfram von (2012). „Der vernetzte Diplomat": Von Vernetzter Sicherheit zu einer „netzwerkorientierten Außenpolitik". *Zeitschrift für Außen- und Sicherheitspolitik*, 5 (Suppl 1), 49-61. Online: https://doi.org/10.1007/s12399-012-0279-y

276. Bagger, Thomas (2018). The World According to Germany: Reassessing 1989. *The Washington Quarterly*, 41(4), 53–63. DOI: https://doi.org/10.1080/0163660X.2018.1558609

277. Baka, F. Zoltán (2024). A német-magyar kamaránál nem tudnak arról, hogy a német autógyártók kérték volna az akkugyártók betelepítését. *24.hu*, Online: https://24.hu/fn/gazdasag/2024/03/13/podcast-della-nemet-magyar-iparkamara-akkumulatorgyartas-betelepites-autoipar-dirk-wolfer/

278. Ballbach, Eric J. (2026). The K(orea)-Factor in the Zeitenwende South Korea and the Rebuilding of Germany's Defence Industrial Base. *SWP Comment,* 2026/ C 04, DOI: 10.18449/2026C04. Online: https://www.swp-berlin.org/en/publication/the-korea-factor-in-the-zeitenwende?mtm_source=newsletter&mtm_medium=email&mtm_campaign=SWP%20Newsletter,%20January%2029,%202026&mtm_kwd=more

279. Banai, Károly & Szatmári, László (2013). A hagyományos fegyverzetek korlátozása. (229-288.) In: N. Rózsa Erzsébet & Péczeli Anna (szerk.) (2013). *Egy békésebb világ eszközei. Fegyverzetellenőrzés, leszerelés és non-proliferáció*. Osiris Kiadó – Magyar Külügyi Intézet, Budapest

280. Banderet, Jean-Marie (2019). Blutige Geschäfte. *AMNESTY – Magazin der Menschenrechte*, März 2019, online: https://www.amnesty.ch/de/ueber-amnesty/publikationen/magazin-amnesty/2019-1/jemen-waffen-schweiz

281. Baranyi, Márton (2021). *Hegemón-e Németország? A német hegemónia gyakorlati megnyilvánulásai az Európai Unió intézményrendszerében. Doktori*

értekezés. Budapesti Corvinus Egyetem, 2021. Online: https://phd.lib.uni-corvinus.hu/1185/1/baranyi_marton_dhu.pdf

282. Baranyi, Márton (2021). Létezik-e német hegemónia az Európai Parlamentben? *Külügyi Szemle*, 20(4), 3-31. Online: https://hiia.hu/wp-content/uploads/2022/02/KSZ_2021_4_01_Baranyi.pdf

283. Barbato, Mariano (2022). *Wetterwechsel: Deutsche Außenpolitik von Bismarck bis Scholz*. Campus Verlag

284. Barkin, Noah (2021). Rethinking German policy towards China. Prospects for change in the post-Merkel era. Chatham House. Online: https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/2021-05/2021-05-26-german-policy-towards-china-barkin.pdf

285. Baumann, Rainer & Rittberger, Volker & Wagner, Wolfgang (2001). Neorealist foreign policy theory. (37-67.) In: Rittberger, Volker (ed.). *German foreign policy since unification. Theories and case studies.* Manchester University Press, Manchester & New York

286. Baumann, Rainer (2007). Deutschland als Europas Zentralmacht. In: Schmidt, Siegmar – Hellmann, Gunther – Wolf, Reinhard (Hrsg.). *Handbuch zur deutschen Außenpolitik*. (62-72.) VS Verlag für Sozialwissenschaften

287. Baur, Andreas & Flach, Lisandra (2022). Deutsch-chinesische Handelsbeziehungen: Wie abhängig ist Deutschland vom Reich der Mitte? *Ifo Schnelldienst*, 4/2022, online: https://www.ifo.de/DocDL/sd-2022-04-baur-flach-deutsch-chinesische-handelsbeziehungen_0.pdf

288. Beitzinger, Franz (2018b). Die Rüstungsindustrie im Blick der Öffentlichen Meinung: Sicherheit als Leistungserwartung. *Arbeitspapier Sicherheitspolitik*, Nr. 28/2018, online: https://www.baks.bund.de/de/arbeitspapiere/2018/die-ruestungsindustrie-im-blick-der-oeffentlichen-meinung-sicherheit-als

289. Benczes, István (2017). Regionális hegemón-e Németország? *Külgazdaság*, 61. évfolyam, 2017 július-augusztus, 3-27. https://real.mtak.hu/133126/1/Kuel_7_8_02_benczes_26404d0c10.pdf

290. Benczes, István (2018). *Válság és válságrendezés a gazdasági és monetáris unióban. A pénzügyi és gazdasági integráció forgatókönyvei*. Akadémiai Kiadó

291. Bentzen, Naja (2016). Ukraine and the Minsk II agreement. On a frozen path to peace? *European Parliamentary Research Service*, Online:

https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/573951/EPRS_BRI(2016)573951_EN.pdf

292. Béraud-Sudreau, Lucie & Silva, Diego Lopes Da & Kuimova, Alexandra & Wezeman, Pieter D. (2020). Emerging Suppliers in the Global Arms Trade. *SIPRI Insights on Peace and Security,* No. 2020/13, 2000. december, online: https://www.sipri.org/sites/default/files/2020-12/sipriinsight2013_emerging_suppliers.pdf

293. Béraud-Sudreau, Lucie (2019). Building Franco-German Consensus on Arms Exports. *Survival*, 61(4), 79-98. DOI: https://doi.org/10.1080/00396338.2019.1637124

294. Béraud-Sudreau, Lucie (2020). From economic to strategic crisis: European military expenditure and procurement in the 2010s. (226-240.) In: Tan, Andrew T.H (ed.). *Research Handbook ont he Arms Trade*. Edward Elgard Publishing

295. Béraud-Sudreau, Lucie (2024). The New Geopolitics of Arms Transfers. (1255-1271.) In: Cope, Zak (ed.). *The Palgrave Handbook of Contemporary Geopolitics*. Palgrave Macmillan

296. Berenskötter, Felix & Stritzel, Holger (2021). Welche Macht darf es denn Sein? Tracing 'Power'in German Foreign Policy Discourse. *German Politics*, 30(1), 31-50. DOI: https://doi.org/10.1080/09644008.2019.1631808

297. Bergmann, Jan (2020). Lissabon-Urteil des Bundesverfassungsgerichts. *Bundeszentrale für Politische Bildung*. Online: https://www.bpb.de/kurz-knapp/lexika/das-europalexikon/177115/lissabon-urteil-des-bundesverfassungsgerichts/

298. Besch, Sophia (2025). A Zeitenwende for Germany's Defense Industry. (39-52.) In: Deni, John R. & Rathke, Jeffrey D. (ed.). *Assessing the Zeitenwende: Implications for Germany, the United States and Transatlantic Security*. United States Army War College, online: https://press.armywarcollege.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1972&context=monographs

299. Bethmann, Frank (2025). Deutsche Rüstungsindustrie boomt. *ZDF Heute*, 20. 02. 2025, online: https://www.zdfheute.de/wirtschaft/konjunktur-deutsche-ruestungsindustrie-rheinmetall-thyssenkrupp-100.html

300. BICC (2024). Südkorea Länderinformationen zu den Europäischen Kriterien für Waffenexporte, *BICC Common Position Brief*, 12/2024. Online:

https://www.ruestungsexport.info/user/pages/04.laenderberichte/suedkorea/2024_S%C3%BCdkorea.pdf

301. BICC (2025). Algerien. Länderinformationen zu den Europäischen Kriterien für Waffenexporte, *BICC Common Position Brief*, 08/2025, online: https://www.ruestungsexport.info/user/pages/04.laenderberichte/algerien/2025_Algerien.pdf

302. Biehl, Heiko & Höfig, Chariklia & Steinbecher, Markus & Wanner, Meike (2015). *Sicherheits- und verteidigungspolitisches Meinungsklima in der Bundesrepublik Deutschland Ergebnisse und Analysen der Bevölkerungsbefragung 2015.* Zentrum für Militärgeschichte und Sozialwissenschaften der Bundeswehr, online: https://opus4.kobv.de/opus4-zmsbw/frontdoor/deliver/index/docId/104/file/08160659.pdf

303. Bierling, Stephan (2014). *Vormacht wider Willen. Deutsche Außenpolitik von der Wiederverinigung bis zur Gegenwart*. C.H. Beck, München

304. Binder, Johannes & Schularick, Moritz (2024). The costs of not supporting Ukraine. *Kiel Policy Brief*, No. 179, November 2024. Online: https://www.ifw-kiel.de/fileadmin/Dateiverwaltung/IfW-Publications/fis-import/2a62f762-49a1-410a-8225-ca50193faa38-KPB_179_EN.pdf

305. Bischof, Péter (2020). *A német civil hatalom sajátos megjelenési formái. Doktori (PhD) disszertáció*. Pécsi Tudományegyetem, Pécs, Online: https://pea.lib.pte.hu/handle/pea/23570

306. Blumenau, Bernhard (2022). Breaking with convention? Zeitenwende and the traditional pillars of German foreign policy. *International Affairs*, 98(6), 1895-1913. DOI: 10.1093/ia/iiac166

307. Boivin, Nicolas & Darvas, Zsolt (2025). The European Union's new fiscal framework: a good start, but challenges loom. *Bruegel*, Online: https://www.bruegel.org/policy-brief/european-unions-new-fiscal-framework-good-start-challenges-loom

308. Boswinkel, Lotje (2021). *More Arms, Less Influence? Europe-Gulf Relations Amid Regional Militarization*. The Hague Centre for Strategic Studies, November 15, 2021, online: https://hcss.nl/news/more-arms-less-influence-europe-gulf-relations-amid-regional-militarization/

309. Böller, Florian (2021). Toward a „partner in leadership"? Germany's shifting role in NATO after the end of the Cold War. (104-124.) In: Testoni, Michele (ed.).

NATO and Transatlantic Relations in the 21st Century. Foreign and Security Policy Perspectives. Routledge

310. Böller, Florian (2022). Berlin, We Have a Problem: Germany's Role Adaptability and the Transatlantic Security Community. In: Grossman, Michael & Schortgen Francis & Friedrichs, Gordon M. (ed.). *National Role Conceptions in a New Millenium. Defining a Place in a Changing World*. (83-96.) Routledge, New York and London

311. Böttger, Katrin & Jopp, Mathias (2017). Fundamentals of German European Policy. *German European Policy Series*, 01/17, Institut für Europäische Politik. Online: http://archiv.iep-berlin.de/wp-content/uploads/2017/10/GEPS-01-17-Fundamentals-of-German-European-Policy.pdf?it=wp-content/uploads/2017/10/GEPS-01-17-Fundamentals-of-German-European-Policy.pdf

312. Bredow, Wilfried von (2015). *Sicherheit, Sicherheitspolitik und Militär. Deutschland seit der Vereinigung*. Springer VS

313. Breuning, Marijke (1995). Words and Deeds: Foreign Assistance Rhetoric and Policy Behaviour in the Netherlands, Belgium, and the United Kingdom. *International Studies Quarterly*, 39(2), 235-254. Online: https://www.jstor.org/stable/2600848

314. Breuning, Marijke (2011). Role theory research in international relations. In: Harnisch, Sebastian & Frank, Cornelia & Maull, Hanns W. (ed.): *Role Theory in International Relations. Contemporary Approaches and Analyses.* (16-35.) New York, Routledge

315. Breuning, Marijke (2019). Role Theory in Politics in International Relations. In: Mintz, Alex & Terris, Lesley (eds.). *The Oxford Handbook of Behavioral Political Science*. (Online edition), Oxford University Press. Online: https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780190634131.001.0001

316. Breuning, Marijke (2024). National Roles and Foreign Policy. In: Kaarbo, Juliet & Thies, Cameron (ed.). *The Oxford Handbook of Foreign Policy Analysis*. (211-228.) Oxford University Press

317. Bromley, Mark & Dermody, Lawrence & Griffiths, Hugh & Holtom, Paul & Jenks, Michael (2012). *Transfers of Small and Light Weapons to Fragile States: Strengthening Oversight and Control.* SIPRI Insights on Peace and Security, No. 2013/1, 2013. január, online: https://www.sipri.org/sites/default/files/files/insight/SIPRIInsight1301.pdf

318. Bromley, Mark (2008). *The Impact on Domestic Policy of the EU Code of Conduct on Arms Exports The Czech Republic, the Netherlands and Spain.* SIPRI Policy Paper, No. 21, Stockholm International Peace Research Institute, online: https://www.files.ethz.ch/isn/55863/SIPRIPP21.pdf#:~:text=The%20term%20%E2%80%98arms%20export%20policies%E2%80%99,from%20one%20country

319. Brosig, Malte (2023). More Than Just Productive? Evaluating Germany's Term at the UN Security Council 2019-2020. *International Peace Keeping*, 30(3), 308-333. DOI: https://doi.org/10.1080/13533312.2023.2201678

320. Brummer, Klaus & Kießling, Friedrich (Hrsg.) (2019). *Zivilmacht Bundesrepublik? Bundesdeutsche außenpolitische Rolle vor und nach 1989 aus politik- und geschichtswissenschaftlichen Perspektiven.* Nomos

321. Brühl, Tanja (2019). Widersprüchliches Rollenverständnis. Deutsche UN-Politik zwischen äußerem Anspruch und innerer Wirklichkeit – Eine rollentheoretische Analyse. (21-33.) In: Fitschen, Thomas & Brühl, Tanja & Rathgeber, Theodor & Hüfner, Klaus & Bloch, Yanina & Volger, Helmut (2018). *Herausforderungen für die gegenwärtige deutsche UN-Politik*. Potsdamer UNO-Konferenzen, DOI: https://doi.org/10.25932/publishup-42615

322. Brzezinski, Zbigniew (1998). *The Grand Chessboard. American Primacy and Its Geostrategic Imperatives*. Basic Books

323. Brzoska, Michael (1986). *Rüstungsexportpolitik. Lenkung, Kontrolle und Einschränkungen bundesdeutscher Rüstungsexporte in die Dritte Welt*. Frankfurt/Main, Haag + Herchen Verlag

324. Brzoska, Michael (1989). The Erosion of Restraint in West German Arms Transfer Policy. *Journal of Peace Research,* 26(2), 165-177. Online: https://www.jstor.org/stable/423867

325. Brzoska, Michael (2007). Rüstungsexportpolitik. (650-659.) In: Schmidt, Siegmar, Hellmann, Gunther, Wolf, Reinhard (Hrsg.) (2007). *Handbuch zur deutschen Außenpolitik*. VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden

326. Brzoska, Michael (2014). Debating the future of the German arms industry, again. *SIPRI*, 7 November 2014. Online: https://www.sipri.org/commentary/blog/2014/debating-future-german-arms-industry-again

327. Brzoska, Michael (2020). Germany. (194-214.) In: Hartley, Keith & Belin, Jean (ed.). *The Economics of the Global Defence Industry*. Routledge

328. Brzoska, Michael (2022). Grenzen für Rüstungsexporte. *IPG Journal*, 25. 08. 2022. Online: https://www.ipg-journal.de/rubriken/aussen-und-sicherheitspolitik/artikel/grenzen-fuer-ruestungsexporte-6153/

329. Brzoska, Michael (2022*). It's not the money, stupid! Die Hauptproblem im Beschaffungswesen der Bundeswehr.* Greenpeace, Hamburg, online: https://www.greenpeace.de/publikationen/S04011-greenpeace-studie-frieden-beschaffungswesen-bundeswehr.pdf

330. Brzoska, Michael (2024). *Wag the Dog. Zum Verhältnis von Staat und Rüstungsindustrie*. Greenpeace, online: https://www.greenpeace.de/publikationen/Report_Wag_The_Dog.pdf

331. Buckenmaier, Claudia & Mellmann, Anne-Katrin (2026). Alles neu, alles anders? *Tagesschau*, 2026. január 12. Online: https://www.tagesschau.de/inland/innenpolitik/bmz-strategie-alabali-radovan-100.html

332. Budavári, Krisztina (2021). *A magyar védelmi ipar helyzete és fejlődési lehetőségei*. Magyar Hadtudományi Társaság

333. Bulmer, Simon & Paterson, William (2010). Germany and the European Union: from 'tamed power' to normalized power? *International Affairs*, 8(5), 1051-1073. Online: https://www.jstor.org/stable/40865127

334. Bulmer, Simon & Paterson, William (2013). Germany as the EU's reluctant hegemon? Of economic strength and political constraints. *Journal of European Public Policy*, 20(10), 1387-1405. DOI: 10.1080/13501763.2013.822824

335. Bulmer, Simon & Paterson, William E. (2019). *Germany and the European Union. Europe's Reluctant Hegemon?* Macmillan International & Red Globe Press

336. Bunde, Tobias (2019). Make Strategy Grand Again. Gedanken zum Konzept der Grand Strategy in der deutschen Sicherheitspolitik. (33-58.) In: Jacobi, Daniel & Hellmann, Gunther (Hrsg.). *Das Weißbuch 2016 und die Herausforderungen von Strategiebildung Zwischen Notwendigkeit und Möglichkeit*. Springer VS

337. Bunde, Tobias (2021). Defending European integration by (symbolically) integration European defence? Germany and its ambivalent role in European security and defence policy. *Journal of European Integration*, 43(2), 243-259. Online: https://doi.org/10.1080/07036337.2021.1877693

338. Bunde, Tobias (2024). Nuclear Zeitenwende(n): Germany and NATO's Nuclear Posture. (87-111.) In: Kühn, Ulrich (ed.). *Germany and Nuclear Weapons in the 21st Century. Atomic Zeitenwende?* Routldege

339. Bunde, Tobias (2025). *Zeitenwende* as a foreign policy identity crisis: Germany and the travails of adaptation after Russia's invasion of Ukraine. *The British Journal of Politics and International Relations*, DOI: https://doi.org/10.1177/13691481241311568

340. Buras, Piotr (2014). Has Germany sidelined Poland in Ukraine crisis negotiations? *European Council on Foreign Relations*, 27 August 2014. Online: https://ecfr.eu/article/commentary_has_germany_sidelined_poland_in_ukraine_crisis_negotiations301/

341. Burilkov, Alex & Bushnell, Katelyn & Mejino-López, Juan & Morgan, Thomas & Wolff, Guntram B. (2025). Fir for war by 2030? European rearmament efforts vis-á-vis Russia. *Kiel Report*, No. 3, June 2025, online: https://www.kielinstitut.de/publications/fit-for-war-by-2030-european-rearmament-efforts-vis-a-vis-russia-18193/

342. Butler, Luke R. A. (2017). *Transatlantic Defence Procurement EU and US Defence Procurement Regulation in the Transatlantic Defence Market*. Cambridge University Press, 2017

343. Calcara, Antonio (2020). *European Defence Decision-Making. Dilemmas of Collaborative Arms Procurement*. Routledge

344. Cantir, Cristian & Kaarbo, Juliet (2012). Contested Roles and Domestic Politics: Reflections on Role Theory in Foreign Policy Analysis and IR Theory. *Foreign Policy Analysis*, 8(1), 5-24. Online: https://www.jstor.org/stable/24909851

345. Cantir, Kristian & Kaarbo, Juliet (2016). Unpacking Ego in Role Theory. Vertical and Horizontal Role Contestation and Foreign Policy. In: Cantir, Kristian & Kaarbo, Juliet (ed.). *Domestic Role Contestation, Foreign Policy, and International Relations*. Routledge [E-book]

346. Chafetz, Glenn & Abramson, Hillel & Grillot Suzette (1996). Role Theory and Foreign Policy: Belarussian and Ukrainian Compliance with the Nuclear Nonproliferation Regime. *Political Psychology*, 17(4), 727-757. Online: https://www.jstor.org/stable/3792136

347. Cops, Diederik & Duquet, Nils & Gourdin, Gregory (2017). Scrutinizing Arms Exports in Europe: The Reciprocal Relationship Between Transparency and

Parliamentary Control. *Sicherheit und Frieden (S+F)*, 35(2), 79-84. DOI: 10.5771/0175-274X-2017-2-79

348. Corinna, Kreidler & Hövelmann, Sonja & Spencer, Alexandra (2023). Deutschlands Aufstieg zum humanitären Geber. Das Zusammenspiel von Narrativen, neuen außenpolitischen Ambitionen und innenpolitischen Interessen. *HPG-Forschungsbericht*, Humanitarian Policy Group. Online: https://media.odi.org/documents/HPG-WP-narratives-Germany-DE-final2.pdf

349. Crawford, Beverly (2007). *Power and German Foreign Policy. Embedded Hegemony in Europe*. Palgrave Macmillan

350. Crawford, Beverly (2014). German power and 'embedded hegemony' in Europe. In: Colvin, Sarah (ed.). *The Routledge Handbook of German Politics & Culture.* Routledge [E-book]

351. Creswell, John W. & Creswell, J. David (2018). *Research Design. Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches. Fifth Edition*. Sage Publications

352. Creswell, Michael H. & Kollmer, Dieter H. (2013). Power, Preferences or Ideas? Explaining West Germany's Armaments Strategy, 1955-1972. *Journal of Cold War Studies*, 15(4), 55-103. Online: https://www.jstor.org/stable/10.2307/26924364

353. Crossley-Frolick, Katy A. (2017). Revisiting and Reimagining the Notion of Responsibility in German Foreign Policy. *International Studies Perspectives*, 18(4), 443-464. DOI: https://doi.org/10.1093/isp/ekv025

354. Csabai, György (2002). A XXI. századi fegyverzetpolitika mintái az Atlanti-óceán két partján. *Katonai Logisztika*, 10(4), 3-15. Online: https://epa.oszk.hu/02700/02735/00043/pdf/EPA02735_katonai_logisztika_2002_4_003-015.pdf

355. Csapó, Zsuzsanna (2024). Ukrajna önvédelmi lépéseinek vannak nemzetközi jogi korlátai? Válhat jogsértővé az áldozat? Moszkva támadható? *MTA Law Working Papers*, 2024/10, online: https://jog.tk.hu/mtalwp/ukrajna-onvedelmi-lepeseinek-vannak-nemzetkozi-jogi-korlatai-valhat-jogsertove-az-aldozat-moszkva-tamadhato?download=pdf

356. Csiki Varga, Tamás & Altdorfer, Domonkos (2021). A német stratégiai vízió átalakulása a 2010-es években. *Nemzet és Biztonság – Biztonságpolitikai Szemle*, 2022/1, 3-23. DOI:10.32576/nb.2021.1.2, Online: https://folyoirat.ludovika.hu/index.php/neb/article/view/5412/4572

357. Csiki Varga, Tamás & Etl, Alex (2019). A Bundeswehr finanszírozása és készenléte. *Stratégiai Védelmi Kutató Központ Elemzések*, 2019/20, 1-12. Online: http://real.mtak.hu/100836/1/SVKI_Elemzesek_2019_20_ABundeswehrfinanszirozasaeskeszenlete_EtlA.-CsikiVargaT..pdf

358. Csiki Varga, Tamás & Etl, Alex (2020). Németország stratégiai jövőképe és a Bundeswehr reformfolyamata. *Honvédségi Szemle*, 148(1), 20-32. Online: https://doi.org/10.35926/HSZ.2020.1.2

359. Csiki Varga, Tamás & Etl, Alex (2022a). A német haderő fejlesztésének kérdései az orosz-ukrán háború fényében. *Stratégiai Védelmi Kutató Központ Elemzések*. 2022/5, 1-14. Online: https://svkk.uni-nke.hu

360. Csiki Varga, Tamás & Etl, Alex (2022b). Forradalom vagy kiigazítás? A német haderő fejlesztésének kérdései az orosz–ukrán háború fényében. *Nemzet és Biztonság – Biztonságpolitikai Szemle* 15(2), 77-2. doi: 10.32576/nb.2022.2.5 Online: https://folyoirat.ludovika.hu/index.php/neb/article/view/6481/5403

361. Csiki Varga, Tamás & Tálas, Péter (2022). Megerősített elrettentés és védelem – a NATO új stratégiai koncepciójának és madridi csúcstalálkozójának értékelése. *Stratégiai Védelmi Kutatóintézet Elemzések*, 2022/8. Online: https://svkk.uni-nke.hu/document/svkk-uni-nke-hu-1506332684763/SVKI_Elemzesek_2022_8.pdf

362. Csiki Varga, Tamás & Varga, Gergely (2021). Nemzetközi fegyverkereskedelem. (223-254.) In: Tálas, Péter & Csiki Varga, Tamás & Etl, Alex & Berzsenyi, Dániel (szerk.) (2021). *A globalizált világ kihívásai*. Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest

363. Csiki Varga, Tamás (2019). Vezetőváltás a német védelmi tárca élén. Stratégiai Védelmi Kutatóintézet Nézőpontok 2019/3, 1-8. Online: https://svkk.uni-nke.hu

364. Csiki Varga, Tamás (2021). Nemzetközi fegyverkereskedelem. (223-254.) In: Tálas, Péter & Csiki Varga, Tamás & Etl, Alex & Berzsenyi, Dániel (szerk.). *A globalizált világ kihívásai*. Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest

365. Csiki Varga, Tamás (2023). A Zeitenwende idején – A német védelempolitika hat aktuális dilemmája. *Stratégiai Védelmi Kutatóintézet Elemzések* 2023/6, 1-10. Online: https://svkk.uni-nke.hu/document/svkk-uni-nke-hu-1506332684763/SVKI_Elemzesek_2023_6_Zeitenwende%20idej%C3%A9n%20%20A%20n%C3%A9met%20v%C3%A9delempolitika%20hat%20aktu%C3%A1lis%20dilemm%C3%A1ja_(Csiki%20Varga%20T.).pdf

366. Csiki, Tamás & Tálas, Péter (2015). Az Európai Unió fejlesztéspolitikája mint a biztonságpolitika alakításának eszköze. 279-296. In: Türke, András István & Besenyő, János & Wagner, Péter (szerk.). *Magyarország és a CSDP*. Zrínyi Kiadó

367. Csiki, Tamás (2011a). A Bundeswehr reformfolyamata. *ZMNE Stratégiai Védelmi Kutató Központ Elemzések* 2011/2, 1-6. Online: http://real.mtak.hu/120671/1/SVKI_Elemzesek_2011_2.pdf

368. Csiki, Tamás (2011b). Német haderőreform, 2010-2011. *Nemzet és Biztonság – Biztonságpolitikai Szemle*, 4(4), 52-65. Online: http://real.mtak.hu/120651/1/csiki_tamas-nemet_hader__reform__2010___2011.pdf

369. Csiki, Tamás (2012a). A német védelempolitika régi-új alapjai és felépítménye. *Stratégiai Védelmi Kutató Központ Elemzések*, 2012/1, 1-18. Online: http://real.mtak.hu/120623/1/svkk-elemzesek-2012-1-a-nemet-vedelempolitikarol-csiki-t.original.pdf (2022. 07. 27.)

370. Csiki, Tamás (2012b). A hagyományos fegyverek kereskedelmének nemzetközi trendjei. *Nemzet és Biztonság – Biztonságpolitikai Szemle*, 2012/4. szám, 129-142. Online: https://folyoirat.ludovika.hu/index.php/neb/article/download/4698/3835

371. Csiki, Tamás (2013). Az új nemzeti katonai stratégia a nemzetközi tapasztalatok tükrében. *Hadtudomány*, 3-4, 29-44. Online: https://ojs.mtak.hu/index.php/hadtudomany/article/download/7673/6305

372. Csiki, Tamás (2014a). Miért marad továbbra is visszafogott a német védelempolitika? *Nemzet és Biztonság – Biztonságpolitikai Szemle* 2014/5, 97-110. Online: http://www.nemzetesbiztonsag.hu/cikkek/nb_2014_5_10_csiki_tamas.pdf (2021. 04. 18.)

373. Csiki, Tamás (2014b). Német stratégiai és védelempolitikai jövőkép I. *Stratégiai Védelmi Kutató Központ Elemzések*, 2014/2, 1-8. Online: http://real.mtak.hu/120612/1/svkk-elemzesek-2014-2-nemet-strategiai-es-vedelempolitikai-jovokep-i-csiki-t.original.pdf

374. Daase, Christopher (2015). Die Innenpolitik der Außenpolitik. Eine Bilanz der Außen- und Sicherheitspolitik der schwarz-gelben Koalition 2009-2013. (555-580.) In: Zohlnhöfer, Reimut & Saalfeld, Thomas (Hrsg.). *Politik im Schatten der Krise. Eine Bilanz der Regierung Merkel 2009-2013.* Springer VS

375. Daehnhardt, Patricia (2024). Germany in the EU. An Assertive Status Quo Power? (529-560.) In: Klaus Larres & Holger Moroff & Ruth Wittlinger (ed.) *The Oxford Handbook of German Politics*. Oxford University Press

376. Daenhardt, Patricia (2018). German Foreign Policy, the Ukraine Crisis and the Euro-Atlantic Order: Assessing the Dynamics of Change. *German Politics*, 27(4), 516-538. DOI: https://doi.org/10.1080/09644008.2018.1448386

377. Dauderstädt, Michael (2007). Mittel- und Osteuropa. In: Schmidt, Siegmar – Hellmann, Gunther – Wolf, Reinhard (Hrsg.). *Handbuch zur deutschen Außenpolitik.* (422-435.) VS Verlag für Sozialwissenschaften

378. Dempsey, Judy (2023). Judy Asks: Is Germany Getting Serious About Security and Defense? *Carnegie Endowment, Strategic Europe*, 2023. Június 22. Online: https://carnegieendowment.org/europe/strategic-europe/2023/06/judy-asks-is-germany-getting-serious-about-security-and-defense?lang=en&center=europe

379. Deni, John R. & Rathke, Jeffrey D. (ed.) (2025). *Assessing the Zeitenwende: Implications for Germany, the United States, and Transatlantic Security*. USAWC Press, 2025. Online: https://press.armywarcollege.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1972&context=monographs

380. Descôtes, Anne-Marie (2019). Vom „German-free" zum gegenseitigen Vertrauen. *Arbeitspapier Sicherheitspolitik*, Nr. 7/2019. Online: https://www.baks.bund.de/sites/baks010/files/arbeitspapier_sicherheitspolitik_2019_7.pdf

381. DeVore, Marc R. (2020). Military-Industrial Complexes and Their Variations. *Oxford Research Encyclopedia of Politics,* DOI: https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190228637.013.1876

382. Duquet, Nils (2014). Business as usual? Assessing the impact of the Arab Spring on European arms export control policies. *Flemish Peace Institute*, March 2014. Online: https://vlaamsvredesinstituut.eu/wp-content/uploads/2014/03/Report-business-as-usual_web-1.pdf

383. Dyson, Tom (2008.) *The Politics of German Defence and Security. Policy Leadership and Military Reform in the Post-Cold War Era*. Berghahn Books, New York, Oxford

384. Eberle, Jakub & Handl, Vladimír (2020). Ontological Security, Civilian Power, and German Foreign Policy Toward Russia. *Foreign Policy Analysis*, 16(1), 41-58. Online: https://doi.org/10.1093/fpa/ory012

385. Eberle, Jakub (2021). Germany as a Dividual Actor: Competing Social Logics and their Political Articulations. *German Politics*, 30(1), 14-30. DOI:

10.1080/09644008.2019.1620210, Online: https://doi.org/10.1080/09644008.2019.1620210

386. Egeresi, Zoltán (2017). Merre tovább? A német-török kapcsolatok a 2017-es német választás után. *Stratégiai Védelmi Kutatóközpont Elemzések*, 2017/24., online: https://svkk.uni-nke.hu/document/svkk-uni-nke-hu-1506332684763/svkk-elemzesek-2017-24-merre-tovabb-a-nemet-torok-kapcsolatok-a-2017-es-nemet-valasztas-utan-egeresi-z.original.pdf

387. Engel, Ulf (2000). *Die Afrikapolitik der Bundesrepublik Deutschland, 1949-1999*. Hamburg, Lit Verlag

388. Enríquez, Carmen González (2024). The EU Pact on Migration and Asylum: context, challenges and limitations. *Elcano Real Instituto*, online: https://www.realinstitutoelcano.org/en/analyses/the-eu-pact-on-migration-and-asylum-context-challenges-and-limitations/

389. Erickson, Jennifer L. (2015). *Dangerous Trade: Arms Exports, Human Rights, and International Reputation*. Columbia University Press, New York

390. Erickson, Jennifer L. (2024). US Arms Transfers to the Middle East: Challenges of Change. *PRISME Initiative*, Fall 2024, online: https://prismeinitiative.org/publications/us-arms-transfers-middle-east-jennifer-erickson/#sdfootnote4sym

391. Etl, Alex (2021). Szélsőséges politikai tendenciák a német haderőben. *Stratégiai Védelmi Kutatóintézet Elemzések*, 2021/6, 1-15. Online: https://jli.uni-nke.hu/document/svkk-uni-nke-hu-1506332684763/SVKI_Elemz%C3%A9sek_2021_6_Sz%C3%A9ls%C5%91s%C3%A9ges%20politikai%20tendenci%C3%A1k%20a%20n%C3%A9met%20hader%C5%91ben_(Etl%20A.).pdf

392. Falke, Andreas (2011). Einflussverlust: Der Export(vize)weltmeister im Welthandelssystem des 21. Jahrhunderts. In: Jäger, Thomas & Höse, Alexander & Oppermann, Kai (Hrsg.). *Deutsche Außenpolitik. Sicherheit, Wohlfahrt, Institutionen und Normen*. (296-322.) VS Verlag

393. Felde, Rainer Meyer zum (2020). Deutsche Verteidigungspolitik – Versäumnisse und nicht eingehaltene Versprechen. *SIRIUS – Zeitschrift für Strategische Analysen*, 315-332. DOI: https://doi.org/10.1515/sirius-2020-3007

394. Fix, Lianna (2024). The End of Civilian Power: Russia's War Is Changing German Policy. (38-57.) In: Kühn, Ulrich (ed.). *Germany and the Nuclear Weapons in the 21st Century. Atomic Zeitenwende*. Routledge

395. Florquin, Nicolas & Hainard, Elodie & Jongleux Benjamin (2020). Trade Update. An Eye on Ammunition Transfers to Africa. *Small Arms Survey*, December 2020. Online: https://www.smallarmssurvey.org/sites/default/files/resources/SAS-Trade-Update-2020.pdf

396. Forsberg, Tuomas (2016). "Ostpolitik" to 'frostpolitik'? Merkel, Putin and German foreign policy towards Russia. *International Affairs*, 92(1), 21-42. Online: https://www.jstor.org/stable/24757833

397. Frank, Cornelia (2011). Comparing Germany's and Poland's ESDPs: roles, path, dependencies, learning and socialization. In: Harnisch, Sebastian & Frank, Cornelia & Maull, Hanns W. (ed.) *Role Theory in International Relations. Approaches and analyses*. (131-146.) Routledge

398. Freeman, Sam Perlo (2018). How big is the international arms trade? *World Peace Foundation*, July, 19, 2018. Online: https://worldpeacefoundation.org/wp-content/uploads/2024/03/How-big-is-the-International-Arms-Trade-20180725-f.pdf

399. Frenkler, Ulf & Harnisch, Sebastian & Kirste, Knut & Maull, Hanns W. & Wallraf, Wolfram (1997). *DFG-Projekt ‚Zivilmächte'. Schlußbericht und Ergebnisse. Deutsche, amerikanische und japanische Außenpolitikstrategien 1985-1995: Eine vergleichende Untersuchung zu Zivilisierungsprozessen in der Triade*. Universität Trier, Online: https://www.uni-heidelberg.de/md/politik/harnisch/person/publikationen/dfgfinal.pdf

400. Freund, Corinna & Rittberger, Volker (2001). Utilitarian-liberal foreign policy theory. (68-104.) In: Rittberger, Volker (ed.). *German foreign policy since unification. Theories and case studies.* Manchester University Press, Manchester & New York

401. Freund, Corinna (2001). German foreign trade policy within the EU and GATT. (230-270.) In: Rittberger, Volker (ed.). *German foreign policy since unification. Theories and case studies.* Manchester University Press, Manchester & New York

402. Fröhlich, Stefan (2019). *Das Ende der Selbstfesselung. Deutsche Außenpolitik in einer Welt ohne Führung*. Springer

403. Frisell, Eva Hagström & Sjökvist, Emma (2019). Military Cooperation Around Framework Nations. A European Solution to the Problem of Limited Defence Capabilities. FOI, Online: https://www.foi.se/rest-api/report/FOI-R--4672--SE

404. Fuhrhop, Pia (2025). Rüstungsexporte als Instrument deutscher Sicherheitspolitik. *SWP-Studie* 2025/S 07, 17.04.2025, Stiftung Wissenschaft und Politik, DOI: 10.18449/2025S07

405. Gálik, Zoltán & Matura, Tamás & N. Rózsa, Erzsébet & Péczeli, Anna & Póti, László & Szalai, Máté (2015). Az iráni nukleáris megállapodás a nagyhatalmi érdekek metszéspontjában. *Nemzet és Biztonság – Biztonságpolitikai Szemle*, 8(4), 82-110. Online: https://folyoirat.ludovika.hu/index.php/neb/article/view/4049

406. Gazdag, Ferenc & Kiss, J. László (1983). *Együttműködés és rivalizálás – francia-nyugatnémet kapcsolatok a második világháború után*. Művelődési Minisztérium Marxizmus-Leninizmus Főosztálya, Budapest, 1983.

407. Gazdag, Ferenc & Remek, Éva (2018). *A biztonsági tanulmányok alapjai.* Dialóg Campus Kiadó, Budapest

408. Giegerich, Bastian & Terhalle, Maximilian (2016). The Munich Consensus and the Purpose of German Power. *Survival*, 58(2), 155-166. DOI: https://doi.org/10.1080/00396338.2016.1161909

409. Giegerich, Bastian & Terhalle, Maximilian (2021). *The Responsibility to Defend. Rethinking Germany's Strategic Culture.* Routledge

410. GKKE (2007). *Rüstungsexportbericht 2007 der GKKE*. Gemeinsame Konferenz Kirche und Entwicklung, Bonn/Berlin, 2007. Online: https://www.gkke.org/wp-content/uploads/altbestand/publikationen_pdf/REB_2007.pdf

411. GKKE (2009). *Rüstungsexportbericht 2009 der GKKE.* Gemeinsame Konferenz Kirche und Entwicklung, Bonn/Berlin, 2009. Online: https://www.gkke.org/wp-content/uploads/altbestand/publikationen_pdf/GKKE_51_REB_2009.pdf

412. GKKE (2010). *Rüstungsexportbericht 2010 der GKKE*. Gemeinsame Konferenz Kirche und Entwicklung, Bonn/Berlin, 2011. Online: https://www.gkke.org/wp-content/uploads/altbestand/publikationen_pdf/GKKE_54_REB_2010.pdf

413. GKKE (2011). *Rüstungsexportbericht 2011 der GKKE*. Gemeinsame Konferenz Kirche und Entwicklung, Bonn/Berlin, 2011. Online: https://www.gkke.org/wp-content/uploads/altbestand/publikationen_pdf/GKKE_56_REB_2011.pdf

414. GKKE (2012). *Rüstungsexportbericht 2012 der GKKE*. Gemeinsame Konferenz Kirche und Entwicklung, Bonn/Berlin, 2013. Online: https://www.gkke.org/wp-content/uploads/altbestand/publikationen_pdf/GKKE_58_REB_2012.pdf

415. GKKE (2013). *Rüstungsexportbericht 2013 der GKKE*. Gemeinsame Konferenz Kirche und Entwicklung, Bonn/Berlin, 2014. Online: https://www.ruestungsexport.info/info/GKKE_2013.pdf

416. GKKE (2014). *Rüstungsexportbericht 2014 der GKKE*. Gemeinsame Konferenz Kirche und Entwicklung, Bonn/Berlin, 2015. Online: https://www.gkke.org/wp-content/uploads/altbestand/publikationen_pdf/GKKE_60_REB_2014.pdf

417. GKKE (2015). *Rüstungsexportbericht 2015 der GKKE*. Gemeinsame Konferenz Kirche und Entwicklung, Bonn/Berlin, 2016. Online: https://www.ruestungsexport.info/de/info/GKKE_2015.pdf

418. GKKE (2016). *Rüstungsexportbericht 2016 der GKKE*. Gemeinsame Konferenz Kirche und Entwicklung, Bonn/Berlin, 2016. Online: https://www.gkke.org/wp-content/uploads/altbestand/publikationen_pdf/17_01_30_REB__2016_webversion.pdf

419. GKKE (2017). *Rüstungsexportbericht 2017 der GKKE*. Gemeinsame Konferenz Kirche und Entwicklung, Bonn/Berlin, 2017. Online: https://www.gkke.org/wp-content/uploads/altbestand/publikationen_pdf/18_01_GKKE_66_REB_2017.pdf

420. GKKE (2018). *Rüstungsexportbericht 2018 der GKKE*. Gemeinsame Konferenz Kirche und Entwicklung, Bonn/Berlin, 2018. Online: https://www.gkke.org/wp-content/uploads/altbestand/publikationen_pdf/19_01_GKKE_67_REB_2018_web.pdf

421. GKKE (2019). *Rüstungsexportbericht 2019 der GKKE.* Gemeinsame Konferenz Kirche und Entwicklung, Berlin. Online: https://www.gkke.org/wp-content/uploads/2019/12/R%C3%BCstungsexportbericht-2019.pdf

422. GKKE (2021). *Rüstungsexportbericht 2021 der GKKE.* Gemeinsame Konferenz Kirche und Entwicklung, Berlin, 2021. Online: https://www.gkke.org/wp-content/uploads/2021/12/GKKE_R%C3%BCstungsexportbericht_2021.pdf

423. GKKE (2022). *Rüstungsexportbericht 2022 der GKKE.* Gemeinsame Konferenz Kirche und Entwicklung, Berlin, 2022. Online: https://www.gkke.org/wp-content/uploads/2024/02/GKKE_REB_2022.pdf

424. GKKE (2023). *Rüstungsexportbericht 2023 der GKKE.* Gemeinsame Konferenz Kirche und Entwicklung, Berlin, 2023. Online: https://www.gkke.org/wp-content/uploads/2024/02/GKKE_REB_2023.pdf

425. GKKE (2024). *Rüstungsexportbericht 2024 der GKKE.* Gemeinsame Konferenz Kirche und Entwicklung, Berlin, 2024. Online: https://www.gkke.org/wp-content/uploads/2024/12/GKKE_REB_2024.pdf

426. GKKE (2025). *Rüstungsexportbericht 2025 der GKKE.* Gemeinsame Konferenz Kirche und Entwicklung, Berlin, 2025. Online: https://www.gkke.org/wp-content/uploads/2026/01/GKKE_REB_2025.pdf

427. GMF & SWP (2013). New Power. New Responsibility. Elements of a German foreign and security policy for a changing world. *Stiftung Wissenschaft und Politik (SWP), German Marshall Fund of the United States (GMF)*, online: https://www.swp-berlin.org/publications/products/projekt_papiere/GermanForeignSecurityPolicy_SWP_GMF_2013.pdf

428. Goddard, Stacie E. (2025). The Rise and Fall of Great-Power Competition. *Foreign Affairs*, 2025. április 22. Online: https://www.foreignaffairs.com/united-states/trump-rise-and-fall-great-power-competition

429. Godehardt, Nadine (2024). Die Logik deutscher Chinapolitik in der Zeitenwende. *SWP-Studie*, 20, Stiftung Wissenschaft und Politik. Online: https://www.swp-berlin.org/publications/products/studien/2024S20_LogikChinapolitikZeitenwende.pdf

430. Gounaris, Dimitrios (2019). *Die Geschichte der sozialliberalen Rüstungsexportpolitik. Ein Instrument der deutschen Außenpolitik 1969-1982*. Springer VS

431. Gowan, Richard (2013). Deutschland im UN-Sicherheitsrat. *Vereinte Nationen: German Review on the United Nations*, 61(1), 3-8. Online: https://www.jstor.org/stable/10.2307/48550279

432. Gray, William Glenn (2016). Waffen aus Deutschland? Bundestag, Rüstungshilfe und Waffenexport 1961 bis 1975. *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, vol. 64(2), 327-364. DOI: https://doi.org/10.1515/vfzg-2016-0016

433. Grebe, Jan & Roßner, Sebastian (2013). Parlamentarische Kontrolle und Transparenz von Rüstungsexporten. *Bonn International Center for Conversion (BICC)*, online: https://www.misereor.de/fileadmin/user_upload/Infothek/studie-ruestungsexporte-2013.pdf

434. Grebe, Jan (2013). Deutsche Rüstungsexporte: Zwischen mangelnder Transparenz, der Notwendigkeit parlamentarischer Kontrolle und einer Neujustierung der Rüstungsexportpolitik. *Zeitschrift für Friedens- und Konfliktfortschung*, 2(2), 279-289. Online: https://www.jstor.org/stable/48518915

435. Grebe, Jan (2017). Die Bedeutung von Selbstreflexivität in der Rüstungsexportpolitik für die deutsche Außen- und Sicherheitspolitik. *Sicherheit und Frieden (S+F)*, 35(4), 185-190. Online: https://www.jstor.org/stable/26428691

436. Greene, Owen & Penetrante, Ariel Macaspac (2012): Arms, private militias and fragile state dynamics. (138-160.) In: Greene, Owen & Marsh, Nicolas (ed.). *Small Arms, Crime and Conflict: Global governance and the threat of armed violence.,* Routledge,

437. Greenpeace (2017). Merkels Klimabilanz. Online: https://www.greenpeace.de/publikationen/20171026-greenpeace-bilanz-klima-merkel.pdf

438. Greenpeace (2019). *Greenpeace-Aktivistinnen und Aktivisten übergeben Unterschriften an Wirtschaftsminister Peter Altmaier*. 17. 09. 2019, online: https://www.greenpeace.de/frieden/kein-export-tod-leid

439. Greenpeace (2021). *Parteispenden von Rüstungskonzernen*. Online: https://www.greenpeace.de/publikationen/2021_06_factsheet_parteispenden_ruestungskonzerne.pdf

440. Grossman, Michael & Schortgen, Francis & Friedrichs, Gordon M. (2022). Introduction: Defining Roles in a Polycentric World. In: Grossman, Michael & Schortgen Francis & Friedrichs, Gordon M. (ed.). *National Role Conceptions in a New Millenium. Defining a Place in a Changing World*. (1-22.) Routledge, New York and London

441. Grossman, Michael (2005). Role Theory and Foreign Policy Change: The Transformation of Russian Foreign Policy in the 1990s. *International Politics*, 42, 334-351. DOI: https://doi.org/10.1057/palgrave.ip.8800115

442. Gunther Hellmann & Wolfgang Wagner & Rainer Baumann (2024). *Deutsche Außenpolitik. Eine Einführung*. Springer VS

443. Győry-Barcsa, Andrea (2014). *A NATO stratégiai koncepciónak tükröződése a Németországi Szövetségi Köztársaság biztonság- és védelempolitikájában. Doktori (PhD) értekezés*. Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi Doktori Iskola, DOI: 10.17625/NKE.2015.004

444. Hacke, Christian (1993). Die Außenpolitik der Bundesrepublik Deutschland: Weltmacht wider Willen? In: Hartwich, Hans-Hermann & Wewer, Göttrik (Hrsg.) *Regieren in der Bundesrepublik V. Souverinität, Integration, Interdependenz –*

Staatliches Handeln in der Außen- und Europapolitik. (93-118.) Leske + Budrich, Opladen

445. Hacke, Christian (2004). *Die Außenpolitik der Bundesrepublik Deutschland. Von Konrad Adenauer bis Gerhard Schröder*. Berlin, Ullstein

446. Haftendorn, Helga (1971). *Militärhilfe und Rüstungsexporte der BRD*. Bertelsmann Universitätsverlag, Düsseldorf

447. Haftendorn, Helga (2006). *Coming of Age. German Foreign Policy since 1945.* Rowman & Littlefield Publishers, Inc.

448. Halliday, Fred (2009). International Relations in a Post-Hegemonic Age. *International Affairs*, 37-51. Online: https://www.jstor.org/stable/27694918

449. Hanns W. Maull (2011). Deutsche Außenpolitik: Orientierungslos. *Zeitschrift für Politikwissenschaft,* 21(1), 95-119. DOI:10.5771/1430-6387-2011-1-95

450. Hansel, Mischa & Möller, Miriam (2015). Indian Foreign Policy and International Humanitarian Norms: A Role-Theoretical Analysis. *Asian Politics & Policy*, 7(1), 79-104. DOI: https://doi.org/10.1111/aspp.12171

451. Harnisch, Sebastian & Frank, Cornelia & Maull, Hanns W. (2011). Conclusion. Role theory, role change, and the international social order. In: Harnisch, Sebastian & Frank, Cornelia & Maull, Hanns W. (ed.): *Role Theory in International Relations. Contemporary Approaches and Analyses.* (252-261.) New York, Routledge

452. Harnisch, Sebastian & Maull, Hanns W. (2001). *Germany as a Civilian Power? The foreign policy of the Berlin Republic.* Manchester University Press

453. Harnisch, Sebastian (2000). *Deutsche Außenpolitik nach der Wende: Zivilmacht am Ende? Beitrag für den 21. DVPW-Kongress in Halle, 1.-5., Oktober 2000.* https://www.uni-heidelberg.de/md/politik/harnisch/person/vortraege/dvpw2000vortrag.pdf

454. Harnisch, Sebastian (2000). *Deutsche Außenpolitik nach der Wende: Zivilmacht am Ende? Beitrag für den 21. DVPW-Kongress in Halle.* Online: https://www.uni-heidelberg.de/md/politik/harnisch/person/vortraege/dvpw2000vortrag.pdf

455. Harnisch, Sebastian (2011b). Deutschlands Rolle in Afghanistan: State-Building-Dilemmata einer Zivilmacht. *Zeitschrift Außen- und Sicherheitspolitik*, 4, 223-251. DOI 10.1007/s12399-011-0206-7

456. Harnisch, Sebastian (2023). Zivilmacht in der Zeitenwende: Steht das Militärische nun im Fokus? - Interview mit Prof. Sebastian Harnisch. *Friedrich Ebert Stiftung*, online: https://www.fes.de/portal-zeitenwende/artikelseite-

zeitenwende/zivilmacht-in-der-zeitenwende-wird-deutschland-eine-militaerische-macht-interview-mit-prof-sebastian-harnisch

457. Harsch, Michael F. (2025). From Restraint to Readiness? Germany Considers Conscription. *War on the Rocks*, 2025. december 30. Online: https://warontherocks.com/2025/12/from-restraint-to-readiness-germany-considers-conscription/

458. Hartley, Keith (2007). The Arms Industry, Procurement and Industrial Policies. (1139-1176.) In: Sandler, Todd & Hartley, Keith (ed.). *Handbook of Defense Economics. Volume 2. Defense in a Globalized World*. North-Holland, DOI: https://doi.org/10.1016/S1574-0013(06)02033-3

459. Hartley, Keith (2017*). The Economics of Arms.* Agenda Publishing

460. Heck, Axel (2024). Ready, Steady, No? The Contested Legitimacy of Weapon Deliveries to Ukraine in German Foreign Policy Discourse. *Politische Vierteljahrsschrift*, 66, 45-75. DOI: https://doi.org/10.1007/s11615-024-00554-x

461. Hegedűs, Dániel (2019). Germany Neglects Central and Eastern Europe at its Peril. *Balkan Investigative Reporting Network*, Online: https://balkaninsight.com/2019/07/24/germany-neglects-central-and-eastern-europe-at-its-peril/

462. Hegedűs, Dániel (2020). The EU's rule of law budget deal saved Angela Merkel's political legacy. *Euronews*, 13. 12. 2020. Online: https://www.euronews.com/my-europe/2020/12/13/the-eu-s-rule-of-law-budget-deal-saved-angela-merkel-s-political-legacy-view

463. Heidenkamp, Henrik & Louth, John & Taylor, Trevor (2013). *The Defence Industrial Triptych. Government as Customer, Sponsor and Regulator*. Routledge, DOI: https://doi.org/10.4324/9781315775258

464. Heidenkamp, Henrik (2015). *Deutsche Rüstungspolitik: Ein Politikfeld unter Handlungsdruck*. Verlag Barbara Budrich. DOI: https://doi.org/10.2307/j.ctvddzx51

465. Heinemann-Grüder, Andreas (2022). Russland-Politik in der Ära Merkel. *SIRIUS – Zeitschrift für Strategische Analysen*, 6(4), 359-372. DOI: https://doi.org/10.1515/sirius-2022-4002

466. Heinze, Eric A. (2024). International Law, Self-Defense, and the Israel-Hamas Conflict. *The US Army War College Quarterly: Parameters*, 54(1), online: https://press.armywarcollege.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3273&context=parameters

467. Hellmann, Gunther (2000). *Rekonstruktion der „Hegemonie des Machtstaates Deutschland unter modernen Bedingungen"? Zwischenbilanzen nach zehn Jahren neuer deutscher Außenpolitik*. Johann Wolfgang Goethe-Universität Frankfurt am Main, Online: https://publikationen.ub.uni-frankfurt.de/opus4/frontdoor/deliver/index/docId/5887/file/hellmann_halle.pdf

468. Hellmann, Gunther (2007). „…um diesen deutschen Weg zu Ende gehen zu können." Die Renaissance machtpolitischer Selbstbehauptung in der zweiten Amtszeit der Regierung Schröder Fischer. In: Egle, Christoph & Zohlnhöfer, Reimut (Hrsg.). *Ende des rot-grünen Projektes. Eine Bilanz der Regierung Schröder 2002-2005*. (453-479.) VS Verlag für Sozialwissenschaften

469. Hellmann, Gunther (2009). Fatal attraction? German foreign policy and IR/foreign policy theory. *Journal of International Relations and Development*, 12, 257-292. DOI: https://doi.org/10.1057/jird.2009.11

470. Hellmann, Gunther (2016). Zwischen Gestaltungsmacht und Hegemoniefalle. Zur neuesten Debatte über eine "neue deutsche Außenpolitik". *Aus Politik und Zeitgeschichte*, 11. 07. 2016. Online: https://www.bpb.de/shop/zeitschriften/apuz/230569/zwischen-gestaltungsmacht-und-hegemoniefalle/

471. Hellmann, Gunther (2018). "Von Freunden umzingelt" war gestern Deutschlands schwindende Sicherheit. *Aus Politik und Zeitgeschichte*, 31. 08. 2018. Online: https://www.bpb.de/shop/zeitschriften/apuz/275104/von-freunden-umzingelt-war-gestern/

472. Hempel, Klaus (2021). Sig Sauer muss Millionenbetrag zahlen. *Tagesschau*, 01. 07. 2021. Online: https://www.tagesschau.de/inland/sig-sauer-bundesgerichtshof-101.html

473. Hermann, Margaret (2008). Content Analysis. (151-168). In: Klotz, Audie & Prakash, Deepa (ed.). *Qualitative Methods in International Relations*. *A Pluralist Guide*. Palgrave Macmillan

474. Hettyey, András (2013) A szükséges minimum? Németország szerepvállalása Maliban. *MKI-elemzések*, E-2013/5, 1-8. Online: http://www.grotius.hu/doc/pub/PFRVEN/2013-06-02_hettyey_andras_nemetorszag-szerepvallalasa-maliban.pdf

475. Hettyey, András (2014). A vonakodó szövetséges? - Németország külföldi katonai bevetései a viták és a számok tükrében. *Külügyi Szemle*, 2014. tavasz, 69-87. Online: http://kki.gov.hu/download/3/f1/c0000/05_Hettyey.pdf

476. Hettyey, András (2015a). Különutas kezdeményezések: fordulat a német külpolitikában? Nemzet és Biztonság – Biztonságpolitikai Szemle, 2015/1. szám, 46-64. Online: https://www.nemzetesbiztonsag.hu/cikkek/nb_2015_1_07_hettyey.pdf

477. Hettyey, András (2015b). A magyar-német katonai kapcsolatok az Antall-kormány időszakában, különös tekintettel az NVA-fegyverszállítás kérdésére. *Sereg Szemle – A Magyar Honvédség Összhaderőnemi Parancsnokság folyóirata*, 2015/4, 110-120. Online: https://real.mtak.hu/29153/3/magyar-nemet_katonai_kapcsolatok_az_antall_kormany_idoszakaban.pdf

478. Hettyey, András (2017a). Ki az úr a házban? – A német külpolitikai döntéshozatal struktúrája. *Európai Tükör*, 20(1), 63-75. Online: https://folyoirat.ludovika.hu/index.php/eumirror/article/view/1500/819

479. Hettyey, András (2017b). Németország Közel-Kelet politikája érdekek és értékek útvesztőjében. *Hadtudományi Szemle*, 10(4), 169-197. Online: https://epa.oszk.hu/02400/02463/00037/pdf/EPA02463_hadtudomanyi_szemle_2017_04_169-197.pdf

480. Hettyey, András (2018a). A Multilateralized Civilian Power Approach: The German Foreign Policy and Central Eastern Europe. *European Mirror*, Special Edition 1. 72-84. Online https://folyoirat.ludovika.hu/index.php/eumirror/article/download/1237/562/5049

481. Hettyey, András (2018b). Új perspektívák a külpolitika elemzésben: a szerepelmélet és gyakorlati alkalmazása Németország példáján. *Hadtudományi Szemle*, 11(2), 127-141. Online: https://folyoirat.ludovika.hu/index.php/hsz/article/view/1518/838

482. Hettyey, András (2019). *Hegemónia helyett: Magyar-német kapcsolatok 1990-2002 között*. L'Harmattan Kiadó: Budapest

483. Hettyey, András (2022). The illusion of autonomy and new others: role conflict and Hungarian foreign policy after 2010. *Journal of International Relations and Development*, 25, 260-294. DOI: https://doi.org/10.1057/s41268-021-00228-w

484. Hevő, Péter (2014). „A halál exportőrei" Egy német fegyverbotrány a második Öböl-háború idején. *Öt Kontinens*, 2014/2. szám, 111-132. Online: https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=540762

485. Hevő, Péter (2018). *Az újraegyesített Németország és a Bundeswehr kihívásai az „out-of-area”-vita árnyékában.* Eötvös Lóránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Doktori disszertáció, 2018.

486. Hevő, Péter (2023). *Vissza a fegyverekhez? A hadsereg és külpolitika kapcsolata az újraegyesített Németországban*. ELTE Eötvös Kiadó – ELTE TáTK, 2023. DOI: 10.21862/XTHU3530 http://hdl.handle.net/10831/92597

487. Holsti, Kalevi J. (1970). National Role Conceptions in the Study of Foreign Policy. *International Studies Quarterly*, 14(3), 233-309. Online: http://www.jstor.org/stable/3013584

488. Holtom, Paul & Bromley, Mark & Simmel, Verena (2012). Measuring international arms transfers. *Stockholm International Peace Research Institute*, online: https://www.sipri.org/sites/default/files/files/FS/SIPRIFS1212.pdf

489. Hopf, Ted (2002). *Social Construction of International Politics. Identities & Foreign Policies, Moscow, 1955 and 1999*. Cornell University Press, Ithaca and London

490. Horn, Henning (2016). *Quo Vadis Rüstungsexport? Divergierende Motive für die Entwicklung der deutschen Rüstungsexportpolitik zwischen 1998 und 2015.* Lit Verlag, Berlin

491.

492. Ikenberry, G. John (2020). A *World Safe for Democracy. Liberal Internationalism and the Crises of Global Order*. Yale University Press, New Haven and London

493. Ikenberry, John G. (2010). The restructuring of the international system after the Cold War. In: Leffler, Melvyn P. & Westad, Odd Arne (ed.). *The Cambridge History of the Cold War Volume III Endings*. (535-556.) Cambridge University Press

494. Ipbteam (2025). *Die Zersplitterung der Friedensbewegung*. 09. 07. 2025, online: https://protestinstitut.eu/die-zersplitterung-der-friedensbewegung/

495. ISS (2022). *Arms Sales and Regional Stability. An Assesment*. The International Institute for Strategic Studies, London, DOI: https://doi.org/10.4324/9781003407416

496. ISW (n.d.) Provincial Reconstruction Teams (PRTS). Overview. *Institute for the Study of War*, online: https://www.understandingwar.org/provincial-reconstruction-teams-prts

497. Jäger, Thomas & Höse Alexander & Kai Oppermann (Hrsg.) (2011). *Deutsche Außenpolitik*. VS Verlag

498. Janning, Josef (2016). Suche nach Gestaltungsmacht. Deutschlands Außenpolitik in Europa. *Aus Politik und Zeitgeschichte*, 11. 07. 2016. Online: https://www.bpb.de/shop/zeitschriften/apuz/230571/suche-nach-gestaltungsmacht/

499. Johnson, Richard A. I. (2015). The role and capabilities of major weapon systems transferred between 1950 and 2010: Empirical examinations of an arms transfer data set. *Defence and Peace Economics*, *28*(3), 272–297. DOI: https://doi.org/10.1080/10242694.2015.1033894

500. Kähler, Florian (2021). Ein Überblick außen- und sicherheitspolitischer Positionen der Parteien CDU/CSU, SPD, Bündnis90/Die Grünen, AfD, FDP und Die Linke. Bundesakademie für Sicherheitspolitik, Online: https://www.baks.bund.de/sites/baks010/files/20210916_bundestagswahl-2021_sicherheitspolitische_positionen_der_parteien.pdf

501. Kai Oppermann (2022). Deutsche Außenpolitik am Ende der Ära Merkel: Die Suche nach Orientierung in einem veränderten internationalen und innenpolitischen Kontext. (449-474.) In: Zohlnhöfer, Reimut & Engler, Fabian (Hrsg.). *Das Ende der Merkel-Jahre. Eine Bilanz der Regierung Merkel 2018-2021.* Springer VS

502. Kalinin, Ilja (2015). *Gesinnung oder Verantwortung in der Russlandpolitik? Deutsche Außenpolitik angesichts der politischen Kultur Russlands*. Springer VS

503. Karolewski, Ireneusz Pawel & Olejnik, Maciej (2020). Threatening or Benevolent Hegemon? How Polish Political Elites Frame Their Discourse on "German Hegemony". *German Polics & Society*, 134(38), 77-95. DOI: 10.3167/gps.2020.380305

504. Katzenstein, Peter J. (1997). United Germany in an Integrating Europe. In: Katzenstein, Peter J. (ed.). *Tamed Power. Germany in Europe*. (1-48) Cornell University Press, Ithaca & London

505. Kelle, Alexander (1999). Germany. (77-106.) In: Müller, Harald (ed.) (1999). *Nuclear Export Controls in Europe.* European Interuniversity Press, Brussels

506. Keller, Krisztina (2002). *Az újraegyesült Németország növekvő nemzetközi biztonságpolitikai szerepvállalása, a Bundeswehr „out-of-area" bevetéseinek tükrében. Ph.D. értekezés.* Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem, Online: https://phd.lib.uni-corvinus.hu/119/1/keller_krisztina.pdf

507. Keohane, Robert O. & Nye, Joseph, S. (2012). *Power and Interdependence. Fourth Edition.* Longman

508. Kerkhof, Stefanie van de (2018). Rüstungsexporte in Spannungsgebiete. Die Außenwirtschaftsbeziehungen westdeutscher Waffenhersteller zum Nahen Osten. (103-

126.) In: Kleinschmidt, Christian & Ziegler, Dieter (ed.). *Dekolonisierungsgewinner: Deutsche Außenpolitik und Außenwirtschaftsbeziehungen im Zeitalter des Kalten Krieges*, edited by, Berlin, Boston: De Gruyter Oldenbourg, DOI: https://doi.org/10.1515/9783110541120-005

509. Keul, Katja & Bütikofer, Reinhard (2019). Gegenseitiges Vertrauen durch gemeinsame Exportkontrolle: Eine Erwiderung auf Anne-Marie Descôtes. *Arbeitspapier Sicherheitspolitik*, 10/2019, online: https://www.baks.bund.de/de/arbeitspapiere/2019/gegenseitiges-vertrauen-durch-gemeinsame-exportkontrolle-eine-erwiderung-auf

510. Kiesewetter, Roderich (2019). Mehr Mut wagen Wie Selbstreflektion und Debatte zur Strategiefähigkeit beitragen. (161-172.) In: Jacobi, Daniel & Hellmann, Gunther (Hrsg.). *Das Weißbuch 2016 und die Herausforderungen von Strategiebildung Zwischen Notwendigkeit und Möglichkeit.* Springer VS

511. Kinzelbach, Katrin & Mohan, Garima (2016). German human rights policy in a multipolar world. (37-52.) In: Lettinga, Doutje & van Troost, Lars (eds.). *Shifting Power and Human Rights Diplomacy. Germany*. Amnesty International Netherlands. Online: https://www.amnesty.nl/content/uploads/2017/01/shifting_power_and_human_rights_diplomacy_germany_web.pdf?x32631

512. Kirste, Knut & Maull, Hanns W. (1996). Zivilmacht und Rollentheorie. *Zeitschrift für Internationale Beziehungen,* 3(2), 283-312. Online: http://www.jstor.org/stable/40844107

513. Kiss J., László (1998). Zwischen Öffnung des Eisernen Vorhanges und der Europäischen Integration: Die Entwicklung der deutsch-ungarischen Beziehungen (1989-1996). (649-669.) In: Karl, Eckart & Jens, Hacker & Siegfried, Mampel (szerk.) (1998). *Wiedervereinigung Deutschlands: Festschrift zum 20-jährigen Bestehen der Gesellschaft für Deutschlandforschung*. Duncker und Humboldt, Berlin

514. Kiss J., László (2003). „Német országoktól" Németországig. A német kül- és biztonságpolitika a nemzeti önazonosság változásainak a tükrében. *Védelmi Tanulmányok,* No. 52., Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem Stratégiai Védelmi Kutatóközpont, Budapest

515. Kiss J., László (2005). Folytonosság a változásban – külpolitikai stratégia és nemzeti identitás a német fejlődésben. In: Kiss J. László (szerk.). *Nemzeti identitás és külpolitika az euroatlanti térségben* (13-29). Teleki László Alapítvány, Budapest

516. Kiss J., László (2007). Német külpolitika és az iraki válság – változás a folytonosság útján? *Külügyi Szemle*, 6(2-3), 86-115. Online: http://www.grotius.hu/doc/pub/QPUIYK/ksz_2007-02_kiss_j_nemetorszag-irak.pdf

517. Kiss J., László (2009). *Változó utak a külpolitika elméletében és elemzésében*. Osiris Kiadó

518. Kiss J., László (2011). Hegemónia az euróválság útján, avagy a német hatalom korlátai. *Grotius*, Online: http://www.grotius.hu/doc/pub/NILDRD/2011_218_kiss_j.laszlo_hegemonia_az_euro valsag_utjan.pdf

519. Kiss J., László (2015). Németország. In: Marján, Attila (szerk.). *Európa-politológia: tagállamok Európái* (45-117). NKE Szolgáltató Kft., Budapest

520. Kiss J., László (2021). A félhegemónia kihívásai, avagy a német geoökonómiai hatalom természete. In: Kajtár, Gábor & Sonnevend Pál (szerk.). *A nemzetközi jog, az uniós jog és a nemzetközi kapcsolatok szerepe a 21. században. Tanulmányok Valki László tiszteletére* (695-714). ELTE Eötvös Kiadó, Budapest

521. Kiss J., László (2022). A geoökonómia mint külpolitika – érdekek és értékek a német külpolitikában. In: Csicsmann, László & Kemenszky Ágnes (szerk.). *A nemzetközi rendszer alakváltozásai a 21. század elején. Tanulmányok Rostoványi Zsolt 70. születésnapja alkalmából* (177-188). Budapest Corvinus Egyetem, Budapest

522. Kiss, Gábor (szerk.) (2002). *Neubeginn und Kontinuität: deutsch - ungarische diplomatische Beziehungen, 1990-2002. Újrakezdés és folytonosság: magyar - német diplomáciai kapcsolatok, 1990-2002*. Corvina Kiadó, Budapest

523. Kiss, Kelemen & Kiss Mátyás (2022). Oroszország 2022-es inváziója Ukrajna ellen a jus ad bellum tükrében. *Katonai Jogi és Hadijogi Szemle*, 2022/4. szám, online: https://epa.oszk.hu/02500/02511/00023/pdf/EPA02511_katonai_jogi_szemle_2022_4_007-048.pdf

524. Kissinger, Henry (1996). *Diplomácia*. Grafo, McGraw-Hill, Panem, Budapest

525. Kleine-Brockhoff, Thomas (2025). *Fast alles ist ungeklärt*. *DGAP-Kommentar*, 2025. Január 15. Online: https://dgap.org/de/forschung/publikationen/fast-alles-ist-ungeklaert

526. Klietz, Wolfgang (2024). *Waffenhändler in Uniform. Geheime Im- und Exporte der DDR*. Kohlhammer

527. Koenig, Nicole & Schütte, Leonard (2025). Don't Dodge Dilemmas. Three Tests for German Leadership in European Defense. *Munich Security Conference, Analysis*

4/2025, September 2025, Online: https://securityconference.org/assets/02_Dokumente/01_Publikationen/2025/Analysis_4_2025_Don%E2%80%99t_Dodge_Dilemmas/Munich_Security_Analysis_Don%E2%80%99t_Dodge_Dilemmas.pdf

528. Koenig, Nicole (2017). Germany's role in Lybia and Syria. From restraint to responsibility. (93-110.) In: Hewig, Niklas (ed.). *Europe's New Political Engine. Germany's role in the EU's foreign and security policy*. The Finnish Institute of International Affairs, Online: https://www.fiia.fi/wp-content/uploads/2017/01/fiiareport44_europes_new_political_engine.pdf

529. Koenig, Nicole (2020). Leading Beyond Civilian Power: Germany's Role Re-conception in European Crisis Management. *German Politics*, 29(1), 79-96. Online: https://doi.org/10.1080/09644008.2018.1496240

530. Koepf, Tobias & Koopmann, Martin (2024) (Hrsg.). 5 Jahre Aachener Vertrag: Eine Zwischenbilanz. *Genshagener Papiere*, 30, Stiftung Genshagen, Online: https://dgap.org/system/files/article_pdfs/Genshagener_Papier_No._30_5_Jahre_Aachener_Vertrag%20%281%29.pdf

531. Kohler-Koch, Beate (1991). Deutsche Einigung im Spannungsfeld internationaler Umbrüche. *Politische Vierteljahrschrift*, 32(4), 605-620. Online: https://www.jstor.org/stable/24196168

532. Kollmer, Dieter H. (2015). Rüstungsinterventionismus – Rüstungsgüterbeschaffung der Bundesrepublik Deutschland nach 1945 (131-154.). In: Kollmer, Dieter H. (Hrsg.). *Militärisch-Industrieller Komplex? Rüstung in Europa und Nordamerika nach dem Zweiten Weltkrieg.* Rombach Verlag

533. Krause, Joachim (2012). Gibt es eine Merkel-Doktrin? *Internationale Politik*, 20. 12. 2012. Online: https://internationalepolitik.de/de/gibt-es-eine-merkel-doktrin

534. Krause, Joachim (2018). Deutschlands Rolle im internationalen Handel mit konventionellen Waffen und Rüstungsgütern: Sind wir die „Waffenkammer der Welt"? *SIRIUS – Zeitschrift für Strategische Analysen*, 2(2), 137-157. DOI: https://doi.org/10.1515/sirius-2018-2004

535. Krause, Joachim (2022). Deutschlands Ostpolitik bis zum Überfall Russlands auf die Ukraine. (117-154.) In: Hansen, Stefan & Husieva, Olha & Frankenthal, Kira (Hrsg.). *Russlands Angriffskrieg gegen die Ukraine. Zeitenwende für die deutsche Sicherheitspolitik.* Nomos, DOI: https://doi.org/10.5771/9783748933915

536. Krause, Keith (1991). Military Statecraft: Power and Influence in Soviet and American Arms Transfer Relationships. *International Studies Quarterly*, 35(3), 313-336. DOI: https://doi.org/10.2307/2600702

537. Krause, Keith (1992*). Arms and the State: Pattenrs of Military Production and Trade*. Cambridge University Press

538. Krause, Ulf von (2022). *Zeitenwende und Bundeswehr. 100 Milliarden als Chance für die deutsche Sicherheitspolitik?* Springer VS

539. Krennerich, Michael (2016). German foreign policy and human rights. (15-26.) In: Lettinga, Doutje & van Troost, Lars (ed.). *Shifting Power and Human Rights Diplomacy*. Germany. Amnesty International Netherlands. Online: https://www.amnesty.nl/content/uploads/2017/01/shifting_power_and_human_rights_diplomacy_germany_web.pdf?x90417

540. Kříž Zdeněk & Brajerčíková, Stanislava & Urbanovská, Jana (2018). Defense Co-Operation Between Germany and the Visegrad Countries. *The Journal of Slavic Military Studies*, 31(3), 354-371. DOI: https://doi.org/10.1080/13518046.2018.1487203

541. Kříž, Zdeněk & Urbanovská, Jana (2014). *Deutschlands Außen- und Sicherheitspolitik nach der Vereinigung. Zivilmacht, Handelstaat oder Mittelmacht?* Muni Press

542. Krotz, Ulrich & Schramm, Lucas (2022). Embedded bilateralism, integration theory, and European crisis politics: France, Germany, and the birth of the EU corona recovery fund. *Journal of Common Market Studies*, 60(3), 526-544. DOI: 10.1111/jcms.13251

543. Krotz, Ulrich (2001). *Krotz: National Role Conceptions and Foreign Policies: France and Germany Compared.* Program for the Study of Germany and Europe Working Paper 02.1, Harvard University http://aei.pitt.edu/9291/1/Krotz.pdf

544. Krotz, Ulrich (2015). *History and Foreign Policy in France and Germany.* Palgrave Macmillan

545. Kundani, Hans (2015). Leaving the West Behind. Germany Looks East. *Foreign Affairs*, 94(1), 108-116. Online: https://www.jstor.org/stable/24483223

546. Kundani, Hans (2019). Germany's liberal geo-economics: using markets for strategic objectives. In: Wigell, Mikael & Scholvin, Sören & Aaltola, Mika (ed.). *Geo-Economics and Power Politics in the 21st Century. The Revival of Economic Statecraft*. (61-47.) Routledge, London and New York

547. Kundnani, Hans (2011). Germany as a Geo-economic Power. *The Washington Quarterly*, 34(3), 31-45. DOI: 10.1080/0163660X.2011.587950

548. Kundnani, Hans (2014). *Japan and "civilian power."* Online: https://hanskundnani.com/2014/08/05/japan-and-civilian-power/#:~:text=One%20might%20also%20argue%20that,will%20ever%20export%20weapons%20on

549. Kundnani, Hans (2015). *The Paradox of German Power.* Oxford University Press

550. Kühn, Ulrich (ed.) (2024). *Germany and Nuclear Weapons in the 21st Century. Atomic Zeitenwende?* Routledge

551. Labáth, Ádám (2022). Joe Biden amerikai elnök külpolitikai szerepfelfogásának vizsgálata az orosz-ukrán konfliktus kapcsán. *Földrajzi Közlemények*, 146(4), 303-319. DOI: https://doi.org/10.32643/f k.146.4.3

552. Lamprecht, Thomas (2017). *Die Beziehungen zwischen der Automobilindustrie und der Politik – Wie wird Einfluss genommen und welche Regulierungsmöglichkeiten bestehen? Dissertation zur Elangung des Grades eines Doktors der Philosophie im Fachbereich Politik- und Sozialwissenschaften am Otto-Suhr-Institut für Politikwissenschaft an der Freien Universität Berlin.* Freie Universität Berlin, online: https://refubium.fu-berlin.de/bitstream/handle/fub188/1288/Dissertation_Lamprecht.pdf?sequence=1&isAllowed=y

553. Lang, Kai-Olaf (2012). Germany and the Visegrad-Baltic Countries: Cooperation and Partnership in Times of Uncertainty. In: Sprūds, Andris (ed). *Friendship in the Making: Transforming Relations between Germany and the Baltic Countries*. (6-28.) Riga Online: https://liia.lv/en/publications/friendship-in-the-making-transforming-relations-between-germany-and-the-baltic-visegrad-countries-240?get_file=1

554. Lange, Timo (2024). Wie wirken die neuen Lobbyregister-Regeln? Lobby Control, 5. August 2024, online: https://www.lobbycontrol.de/lobbyregister/wie-wirken-die-neuen-lobbyregister-regeln-116992/

555. Larres, Klaus & Moroff, Holger & Wittlinger, Ruth (2022). *The Oxford Handbook of German Politics*. Oxford University Press

556. Larres, Klaus & Thome, Lea (2024). Partner, Competitor, and Rival: Germany-China Relations After Scholz's Visit. *Wilson Center*, 24 April 2024. Online:

https://gbv.wilsoncenter.org/article/partner-competitor-and-rival-germany-china-relations-after-scholzs-visit

557. Lau, Jörg (2020). Die große Ambivalenz. *Internationale Politik*, Online: https://internationalepolitik.de/de/die-grosse-ambivalenz

558. Lau, Jörg (2023). Deutschlands Außenpolitik: Wider die Verstörung. *Internationale Politik*, Online: https://internationalepolitik.de/de/deutschlands-aussenpolitik-wider-die-verstoerung

559. Le Prestre, Philippe G. (1997). Author! Author! Defining Foreign Policy Roles after the Cold War. (3-14.) In: Le Prestre, Philippe G. (ed.). *Role Quests in the Post-Cold War Era. Foreign Policies in Transition.* McGill-Queen's University Press, Montreal & Kingston, London, Paris

560. Leber, Hubert & Geyer, Dona (2022). Arms Exports and Holocaust Memory: Saudi Arabia, Leopard Tanks, and Bonn's Secret Israel Clause of 1982. (199-240.) *Germany Yearbook of Contemporary History*, 6, 2022. DOI: https://doi.org/10.1353/gych.2022.0007

561. Leber, Hubert (2019). Nichts Besonderes. Bundesdeutsche Rüstungsexporte nach Israel in der sozialliberalen Ära (1969-1982). *Zeithistorische Forschungen/Studies in Contemportary History*, 16(3) 520-548. doi: 10.14765/zzf.dok-1730, Online: https://zeithistorische-forschungen.de/3-2019/5793

562. Lénárt, Ferenc (2001). Védelemgazdaság, fegyverkereskedelem. (113-139.) In: Gazdag, Ferenc (szerk.). *Biztonságpolitika*. SVKH, Budapest

563. Leonard, Mark & Puglierin, Jana (2021). How to prevent Germany from becoming Eurosceptic. Europeapn *Council on Foreign Relations*, Online: https://ecfr.eu/publication/how-to-prevent-germany-from-becoming-eurosceptic/

564. Leonard, Mark & Puglierin, Jana (2021). How to prevent Germany from becoming Eurosceptic. *European Council on Foreign Relations*, 9 June 2021. Online: https://ecfr.eu/publication/how-to-prevent-germany-from-becoming-eurosceptic/

565. Lintl, Peter (2025). Ontologische Dissonanz: Die deutsche Überforderung mit dem Israeldiskurs seit dem 07.10. *GWP – Gesellschaft. Wirtschaft. Politik*., 74(1), 5-14. DOI: https://doi.org/10.3224/gwp.v74i1.02

566. Lobbypedia (2025a). *Deutsche Gesellschaft für Wehrtechnik*. Online: https://lobbypedia.de/wiki/Deutsche_Gesellschaft_f%C3%BCr_Wehrtechnik#:~:text=Im%20Dezember%202021%20z%C3%A4hlte%20die,Forschung%2C%20Politik%20und%20sonstigen%20Bet%C3%A4tigungsfeldern.

567. Lobbypedia (n.d.-a). *Bundesverband der Deutschen Sicherheits- und Verteidigungsindustrie*. Online: https://lobbypedia.de/wiki/Bundesverband_der_deutschen_Sicherheits-_und_Verteidigungsindustrie

568. Lochocki, Timo (2025). The kids are all right: What Germany's conservative turn means for Europe. *European Council on Foreign Relations*, 10 June 2025. Online: https://ecfr.eu/publication/the-kids-are-all-right-what-germanys-conservative-turn-means-for-europe/

569. Longhurst, Kerry (2004). *Germany and the use of force: evolution of German security policy 1990-2003*. Manchester University Press

570. Loss, Rafael (2025). Blueprints on the border: Germany's Lithuania deployment may be Europe's new template. *European Council on Foreign Relations*, 4 June 2025. Online: https://ecfr.eu/article/blueprints-on-the-border-germanys-lithuania-deployment-may-be-europes-new-template/

571. Lough, John (2021). *Germany's Russia problem. The struggle for balance in Europe*. Manchester University Press

572. Luttwak, Edward N. (1990). From Geopolitics to Geo-Economics: Logic of Conflict, Grammar of Commerce. *The National Interest*, 20, 17-23. Online: https://www.jstor.org/stable/42894676

573. Lühmann, Malte (2012). Rüstungskonzerne und Politik. *Wissenschaft & Frieden*, 2012/4, online: https://wissenschaft-und-frieden.de/artikel/ruestungskonzerne-und-politik/

574. Major, Claudia & Mölling, Christian (2022). Europas neue (Un)SicherheitVon der Friedens- zur Konfliktordnung. *Aus Politik und Zeitgeschichte*, 2022. július 8., online: https://www.bpb.de/shop/zeitschriften/apuz/krieg-in-europa-2022/510252/europas-neue-un-sicherheit/

575. Major, Dr. Claudia & Mölling, Dr. Christian (2021). Germany and Defense. *DGAP*, 2021. május 4. Online: https://dgap.org/en/research/publications/germany-and-defense?utm_content=buffer48264&utm_medium=social&utm_source=twitter.com&utm_campaign=buffer&fbclid=IwAR0N3DLPu26Eig3YPby79pzQ6kl-Ub6ZWDpfDR_Jy77bgn80EA47H_O6ASY

576. Markovits, Andrei S. & Reich, Simon (1991). Should Europe Fear the Germans? *German Politics & Society*, 20, 23. Online: https://www.jstor.org/stable/23735184

577. Marton, Péter (2013). *A külpolitika elemzése. Fogalmak és módszerek a külpolitika forrásainak feltárására.* Antall József Tudásközpont

578. Maruzsa Zoltán (2013). *A német újrafegyverkezés és a hidegháború 1945-1969. Összegzés és dokumentumok.* L'Harmattan Kft.

579. Matlé, Dr. Aylin (2023). From "Forward Presence" to "Forward Defense". DGAP Policy Brief, June 26, 2023. *Deutsche Gesellschaft für Auswärtige Politik*. Online: https://dgap.org/en/research/publications/forward-presence-forward-defense

580. Maull, Hanns (2015c). Deutsche Außenpolitik – Verantwortung und Macht. *Zeitschrift für Außen- und Sicherheitspolitik*, 8(Suppl 1), 213-237. DOI: https://doi.org/10.1007/s12399-014-0455-3

581. Maull, Hanns W. (1990). Germany and Japan: The New Civilian Powers. *Foreign Affairs*, 69(5) Online: https://doi.org/10.2307/20044603

582. Maull, Hanns W. (2001). Germany's foreign policy, post-Kosovo: still a 'Civilian Power'? In: Harnisch, Sebastian & Maull, Hanns W. (ed.). *Germany as a Civilian Power? The foreign policy of the Berlin Republic.* (106-127.) Manchester University Press, Manchester and New York

583. Maull, Hanns W. (2006). Conclusion: Uncertain Power – German Foreign Policy into the Twenty-First Century. (273-283.) In: Maull. Hanns W. (ed.). *Germany's Uncertain Power. Foreign Policy of the Berlin Republic*. Palgrave Macmillan

584. Maull, Hanns W. (2007). Deutschland als Zivilmacht. In: Schmidt, Siegmar – Hellmann, Gunther – Wolf, Reinhard (Hrsg.). *Handbuch zur deutschen Außenpolitik.* (73-84.) VS Verlag für Sozialwissenschaften

585. Maull, Hanns W. (2008). Germany and the Art of Coalition Building. *European Integration*, 30(1), 131-152. Online: https://doi.org/10.1080/07036330801959531

586. Maull, Hanns W. (2014). "Zivilmacht": Ursprünge und Entwicklungspfade eines umstrittenen Konzeptes. In: Harnisch, Sebastian & Schild, Joachim (Hrsg.). *Deutsche Außenpolitik und internationale Führung.* (121-147.) Nomos, Baden-Baden, Online: doi.org/10.5771/9783845254395

587. Maull, Hanns W. (2015a). From „civilian power" to "trading state"? In: Colvin, Sarah (ed.). *The Routledge Handbook of German Politics & Culture*. Routledge [E-book]

588. Maull, Hanns W. (2015b). Deutsche Außenpolitik nach der »Review 2014«: Zivilmacht 2.0? *Zeitschrift für Politik*, 62(3), 323-341. Online: https://www.jstor.org/stable/43775877

589. Maull, Hanns W. (2019). Deutschland und Japan: Noch immer Zivilmächte? (51-84.) In: Brummer, Klaus & Kießling, Friedrich (Hrsg.) *Zivilmacht Bundesrepublik? Bundesdeutsche außenpolitische Rolle vor und nach 1989 aus politik- und geschichtswissenschaftlichen Perspektiven.* Nomos

590. Maull, Hanns W. (2020). Multilateralismus in der deutschen Außenpolitik – eine Bilanz. *SIRIUS – Zeitschrift für Strategische Analysen*, 4(3), 258-275. DOI: https://doi.org/10.1515/sirius-2020-3003

591. Maull, Hanns W. (2025). *Noch Zivilmacht? Die Außen- und Sicherheitspolitik der Bundesrepublik Deutschland.* SWP-Studie 13, 2025. szeptember, Berlin, online: https://www.swp-berlin.org/publications/products/studien/2025S13_Noch_Zivilmacht_BRD.pdf

592. Maull, Hanns W. (ed.) (2006). *Germany's Uncertain Power. Foreign Policy of the Berlin Republic.* Palgrave Macmillan

593. Mearsheimer, John J. (1990). Back to the Future: Instability in Europe after the Cold War. *International Security*, 15(1), 5-56. Online: http://users.metu.edu.tr/utuba/Mearsheimer.pdf

594. Mearsheimer, John J. (2019). Bound to Fail. The Rise and Fall of the Liberal International Order. *International Security*, 34(4), 7-50. Online: https://doi.org/10.1162/ISEC_a_00342

595. Mehrer, Angela & Puglierin, Jana (2023). Deutschland in Europa. *Aus Politik und Zeitgeschichte*, 17/2023, 16-21. Online: https://www.bpb.de/system/files/dokument_pdf/APuZ_2023-17_online.pdf

596. Meister, Stefan (2012). Entfremdete Partner. Deutschland und Russland. *Osteuropa*, 62(6-8), 475-484. Online: https://dgap.org/system/files/article_pdfs/OE_6_8_2012_XXXIV_S_475_484__JU.pdf

597. Meister, Stefan (2014). Reframing Germany's Russia Policy – An Opportunity for the EU. *European Council on Foreign Relations*. Online: https://ecfr.eu/wp-content/uploads/ECFR100_GERMANY_RUSSIA_BRIEF_AW.pdf

598. Mello, Patrick A. (2019). Von der Bonner zur Berliner Republik: Die „Zivilmacht" Deutschland im Spiegel parlamentarischer Debatten zu Auslandseinsätzen der Bundeswehr, 1990 bis 2018. (295-316.) In: Brummer, Klaus & Kießling, Friedrich (Hrsg.) *Zivilmacht Bundesrepublik? Bundesdeutsche*

außenpolitische Rolle vor und nach 1989 aus politik- und geschichtswissenschaftlichen Perspektiven. Nomos

599. Mello, Patrick A. (2024). *Zeitenwende*: German Foreign Policy Change in the Wake of Russia's War Against Ukraine. *Politics and Governance*, *12*, Article 7346., 1-17. DOI: https://doi.org/10.17645/pag.7346

600. Mello, Patrick A. (2025). The party politics of national role contestation: Germany's 'traffic light' coalition and the Russian war against Ukraine. *Cambridge Review of International Affairs*, *38*(6), 790–813. DOI: https://doi.org/10.1080/09557571.2025.2464924

601. Milanovic, Marko (2023). Does Israel Have the Right to Defend Itself? *EJIL: Talk! Blog of the European Journal of International Law*, November 14, 2023, online: https://www.ejiltalk.org/does-israel-have-the-right-to-defend-itself/

602. Molnár, Tamás Levente (2017). Németország EU-n kívüli kapcsolatai (1.) - Oroszország a szankciós politika tükrében. *KKI Elemzések*, E-2017/41. 1-18. Online: https://www.academia.edu/attachments/59980832/download_file?st=MTcyMTc0Nzk0NywzMS40Ni4yNDUuNTQsMTEwNTY3MjU%3D&s=profile

603. Molnár, Tamás Levente (2018a). Németország EU-n kívüli kapcsolatai (2.) - Donald Trump és a felforgatott transzatlanti kapcsolat. KKI Elemzések, E-2018/05., 1-14. Online: https://www.academia.edu/attachments/55918233/download_file?st=MTcyMTc0Nzk0NywzMS40Ni4yNDUuNTQsMTEwNTY3MjU%3D&s=profile

604. Molnár, Tamás Levente (2018b). Németország EU-n kívüli külkapcsolatai (3.) - Fokozódó óvatosság Kínával szemben. KKI Elemzések, E-2018/35, 1-11. Online: https://www.academia.edu/attachments/59272508/download_file?st=MTcyMTc0NzkyNywzMS40Ni4yNDUuNTQsMTEwNTY3MjU%3D&s=profile

605. Molnár, Tamás Levente (2019). Németország EU-n kívüli külkapcsolatai (4.): Japánnal a szabályokra épülő nemzetközi rend védelmében. KKI Elemzések, E-2019/23, 1-15. Online: https://www.academia.edu/attachments/59341765/download_file?st=MTcyMTc0NzkyNywzMS40Ni4yNDUuNTQsMTEwNTY3MjU%3D&s=profile

606. Molnár, Tamás Levente (2020). Rendszerszintű rivális vagy kulcsfontosságú partner? (1) Németország Kína-politikája. *KKI Elemzések*, E-2020/58, 1-11. Online: https://www.academia.edu/attachments/63713077/download_file?st=MTcyMTc0Nzg5NCwzMS40Ni4yNDUuNTQsMTEwNTY3MjU%3D&s=profile

607. Molnár, Tamás Levente (2022). Németország a konfrontáció korszakába érkezik. Az orosz-ukrán háború és Németország kísérlete külpolitikájának újrakalibrálására. *KKI Elemzések* 2022/13, 1-12. Online: https://hiia.hu/wp-content/uploads/2022/04/KE_2022_13_DE_Nemetorszag_kulpolitikajanak_ujrakalibralasa_MTL_0406.pdf

608. Molnár, Tamás Levente (2023). Németország külpolitikai fordulatának egyenlege. *KKI Elemzés*, KE-2023/5. 1-9. Online: https://hiia.hu/wp-content/uploads/2023/03/KE_2023_05_DE_Nemetorszag_kulpolitikai_MT.pdf

609. Moltmann, Bernahrd (2015). *Wende mit begrenzter Wirkung. Die Rüstungsexportpolitik der Großen Koalition seit 2013.* HSFK Standpunkte, 4/2015, Leibniz-Institut Hessische Stiftung Friedens- und Konfliktforschung, online: https://www.prif.org/fileadmin/Daten/Publikationen/HSFK_Standpunkte/2015/Standpunkt_04_2015_Wende_mit_begrenzter_Wirkung.pdf

610. Moltmann, Bernard (2012a). Deutsche Rüstungsexportpolitik. Widersprüche und Chancen der Veränderung. *Wissenschaft und Frieden*, 4/2012. Online: https://wissenschaft-und-frieden.de/dossier/ruestungsexporte/

611. Moltmann, Bernhard (2012b). *Stellungnahme*. Deutscher Bundestag, Ausschussdrucksache 17(9)1006, 2012. November 2. Online: http://ruestungsexport-info.de/fileadmin/media/Dokumente/Hintergrundinformationen/Studien_Stellungnahmen/Moltmann-HSFK-Stellungnahme-Bundestag-02112012.pdf

612. Moltmann, Bernhard (2014). *Wirrwarr statt Klarheit: Rüstungsexportpolitik in Koalitionsverträgen und Regierungserklärungen (1998-2013)*. HSFK-Report, 7/2014, Hessische Stiftung Friedens- und Konfliktforschung, Frankfurt am Main, online: https://www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/43038/ssoar-2014-moltmann-Wirrwarr_statt_Klarheit_Rustungsexportpolitik_in.pdf;jsessionid=7BE60608478E62D76C645E57273D8F93?sequence=1

613. Momtaz, Rym (2024). Taking The Pulse: Is China Becoming Germany's New Dependency? *Carnegie Europe*, online: https://carnegieendowment.org/europe/strategic-europe/2024/10/taking-the-pulse-is-china-becoming-germanys-new-dependency?lang=en

614. Monath, Hans (2019). Bismarck ist das falsche Vorbild: Was Kretschmer, Russland und die AfD miteinander zu tun haben. *Tagesspiegel*, 2019. június. 08. Online: https://www.tagesspiegel.de/politik/was-kretschmer-russland-und-die-afd-miteinander-zu-tun-haben-4645804.html

615. Möhring, Johanna (2023). Troubled Twins: The FCAS and MGCS Weapon Systems and Franco-German Co-operation. *Étude de l'Ifri*, 2023 december, online: https://www.ifri.org/sites/default/files/migrated_files/documents/atoms/files/ifri_mohring_fcas_mgcs_weapon_systems_2023.pdf

616. Mölling, Christian & Schütz, Torben (2020). Vorschläge für eine neue deutsche Rüstungspolitik. Über die Corona-Krise zur Neuausrichtung, *DGAP Policy Brief*, Nr. 23, 2020 szeptember, online: https://dgap.org/sites/default/files/article_pdfs/dgap-policy%20brief-2020-23-de_0.pdf

617. Mölling, Christian & Schütz, Torben (2024). *Eine Industriepolitik für die Rüstung*. Deutsche Gesellschaft für Auswärtige Politik, 2020. április 10., online: https://dgap.org/de/forschung/publikationen/eine-industriepolitik-fuer-die-ruestung

618. Mölling, Christian (2013). Für eine sicherheitspolitische Begründung deutscher Rüstungsexporte. *SWP-Aktuell*, 66, 2013 november, online: https://www.swp-berlin.org/publications/products/aktuell/2013A66_mlg.pdf

619. MTA (n.d.). *Tudományági nómenklatúra*. 2017. október 17., online: https://mta.hu/doktori-tanacs/tudomanyagi-nomenklatura-106809

620. Müller, Harald (2024). Germany and the Nonproliferation Treaty. (233-259.) In: Kühn, Ulrich (ed.). *Germany and Nuclear Weapons in the 21st Century. Atomic Zeitenwende?* Routledge

621. Müller-Brandeck-Bocquet, Gisela (2021). Deutsche Europapolitik in der Ära Angela Merkel 2005–2021: Enge Gestaltungsspielräume in Krisenzeiten. In: Müller-Brandeck-Bocquet, Gisela (Hrsg.). *Deutsche Europapolitik. Von Adenauer bis Merkel. 3. Auflage.* Springer VS. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-658-35340-7_5 [E-book]

622. Müller-Brandeck-Bocquet, Gisela (2022). *Germany and the European Union. How Chancellor Angela Merkel Shaped Europe*. Springer

623. N. Rózsa, Erzsébet (2015). Az iráni nukleáris keretmegállapodás. *KKI Tanulmányok*, T-2015/3, online: http://www.grotius.hu/doc/pub/PRVNNJ/2015-07-21_n.r%C3%B3zsa-erzs%C3%A9bet_az-ir%C3%A1ni-nukle%C3%A1ris-keretmeg%C3%A1llapod%C3%A1s.pdf

624. Neitzel, Sönke (2020). *Deutsche Krieger. Vom Kaiserreich zur Berliner Republik – eine Militärgeschichte*. Ullstein Taschenbuch

625. Németh, István (2004). *Németország története. Egységtől az egységig (1871-1990).* Aula Kiadó, Budapest

626. Németh, Krisztina (2020). Az interjú. (383-408.) In: Jakab, András & Sebők, Miklós (szerk.). *Empirikus jogi kutatások. Paradigmák, módszertan, alkalmazási területek*. Osiris Kiadó & MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Budapest

627. Onderco, Michal (2024). German Public Opinion on Nuclear Weapons, Before and After Russia's Invasion of Ukraine. (136-154.) In: Kühn, Ulrich (ed.). *Germany and Nuclear Weapons in the 21st Century. Atomic Zeitenwende?* Routldege

628. Oppermann, Kai (2012). National Role Conceptions, Domestic Constraints and the New 'Normalcy' in German Foreign Policy: the Eurozone Crisis, Libya and Beyond. *German Politics*, 21(4), 502-519. DOI: https://doi.org/10.1080/09644008.2012.748268

629. Oppermann, Kai (2018). Between a Rock and a Hard Place? Navigating Domestic and International Expectations on German Foreign Policy. *German Politics*, 28(3), 482-498. DOI: https://doi.org/10.1080/09644008.2018.1481208

630. Oppermann, Kai (2019). Koalitionspolitik und nationale Rollenkonzeptionen: Der Stellenwert von Multilateralismus und Antimilitarismus für die „Zivilmacht" Deutschland. (273-294.) In: Brummer, Klaus & Kießling, Friedrich (Hrsg.) *Zivilmacht Bundesrepublik? Bundesdeutsche außenpolitische Rolle vor und nach 1989 aus politik- und geschichtswissenschaftlichen Perspektiven.* Nomos

631. Ostwald, Dr. Dennis A. & Legler, Benno (2015). *Der Ökonomische Fußabdruck der deutschen Sicherheits- und Verteidigungsindustrie (SVI)*. Bundesverband der Deutschen Sicherheits- und Verteidigungsindustrie e.V., Berlin, online: http://ruestungsexport-info.de/fileadmin/media/Dokumente/R%C3%BCstung___Gesellschaft/R%C3%BCstungsexporteure_R%C3%BCstungsindustrie/BDSV-WifOR-R%C3%BCstungsindustrie-Wirtschaftsleistung-20151104_FINAL.pdf

632. Pänke, Julian (2020). "The Fourth Reich Is Here". *German Politics & Society*, 38(3), 54-76. DOI:10.3167/gps.2020.380304

633. Pannier, Alice & Schmitt, Olivier (2021). *French Defence Policy Since the End of the Cold War*. Routledge

634. Parsi, Vittorio Emanuele (2021). *The Wrecking of the Liberal World Order*. Palgrave Macmillan

635. Pearson, Frederic S. (1986). ‚Necessary Evil': Perspectives on West German Arms Transfer Policies. *Armed Forces & Society*, 12(4), 525-552. Online: https://www.jstor.org/stable/45304870

636. Péczeli, Anna (2019). Az INF-szerződés haláltusája. *Nemzet és Biztonság – Biztonságpolitikai Szemle*, 2019/1. Szám, 64-75. DOI: 10.32576/nb.2019.1.6

637. Perkins, Richard & Neumayer, Eric (2010). The organized hypocrisy of ethical foreign policy: Human rights, democracy and Western arms sales. *Geoforum*, 41(2), 247-256. Online: https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2009.09.011

638. Permanent Mission of the Federal Republic of Germany to the United Nations, 2024. Germany in the United Nations. Online: https://new-york-un.diplo.de/un-en/germanyun/50-jahre-deu-un#:~:text=Germany's%20contributions%20to%20the%20UN,%25)%20and%20Japan%20(8.03%25

639. Peters, Dirk (2001). The debate about a new German foreign policy after unification. In: Rittberger, Volker (ed.). *German Foreign Policy Since Unification. Theories and Case Studies*. (11-36.) Manchester University Press

640. Pfeiffer, Hanna & Goldmann, Matthias (2025). *Gegen Völkerrecht und Strategische Interesse: Deutsche Rüstungsexporte nach Israel seit dem 7. Oktober 2023*. PRIF Report, 4/2025, Peace Research Institute Frankfurt, Leibniz-Institut für Friedens- und Konfliktforschung. Online: https://www.prif.org/fileadmin/Daten/Publikationen/Prif_Reports/2025/prif_4_25webfinal.pdf

641. Pfeil, Florian (2000). *Zivilmacht für die Menschenrechte? Menschenrechte in der deutschen Außenpolitik 1990-1998*. Hamburg, Verlag Dr. Kovač

642. Pinson, Lauren (2022). *Addressing the linkages between illicit arms, organized crime and armed conflict.* United Nations Institute for Disarmament Research & United Nations Office on Drugs and Crime, online: https://www.unodc.org/documents/firearms-protocol/2022/UNIDIR-UNODC_Adressing_the_linkages_between_illict_arms_organized_crime_and_armed_conflict.pdf

643. Platte, Hendrik & Leuffen, Dirk (2016). German Arms Exports: Between Normative Aspirations and Political Reality. *German Politics*, 25(4), 561-580. DOI: 10.1080/09644008.2016.1184651, Online: https://doi.org/10.1080/09644008.2016.1184651

644. Pond, Elizabeth & Kundani, Hans (2015). Germany's Real Role on the Ukraine Crisis. *Foreign Affairs*, 94(2), 173-177. Online: https://www.jstor.org/stable/24483496

645. Puglierin, Jana (2016). Die „Ertüchtigungsinitiative" der Bundesregierung: Was steckt dahinter? *Bundesakademie für Sicherheitspolitik*, 1/2016. Online: https://www.baks.bund.de/de/arbeitspapiere/2016/die-ertuechtigungsinitiative-der-bundesregierung-was-steckt-dahinter

646. Puglierin, Jana (2018). Stuck in a Holding Pattern. *Berlin Policy Journal*, Online: https://berlinpolicyjournal.com/stuck-in-a-holding-pattern/

647. Puglierin, Jana (2024a). Germany's Perception of the EU Defence Industrial "Toolbox". *Armament Industry European Research Group*, January 2024. Online: https://www.iris-france.org/wp-content/uploads/2024/01/ARES-91-Comment.pdf

648. Puhl, Detlef (2020). Deutsch-Französische Rüstungszusammenarbeit – Ein Ding der Unmöglichkeit?" *Notes de l'Ifri, Visions franco-allemandes*, Nr. 31, Online: https://www.ifri.org/sites/default/files/migrated_files/documents/atoms/files/vfa_31_d._puhl_rustungszusammenarbeit_nov_2020_v2.pdf

649. Puls, Thomas & Fritsch, Manuel (2020). Eine Branche unter Druck. Die Bedeutung der Autoindustrie für Deutschland. *IW-Report*, 43/2020, online: https://www.iwkoeln.de/fileadmin/user_upload/Studien/Report/PDF/2020/IW-Report_2020_Autoindustrie.pdf

650. Puls, Thomas (2024). Die Automobilindustrie im Jahr 2024. *IW-Report*, 38/2024, online: https://www.iwkoeln.de/fileadmin/user_upload/Studien/Report/PDF/2024/IW-Report_2024-Automobilindustrie.pdf

651. Radseck, Michael (2006). Deutsche Kampfpanzer nach Chile. Eine kritische Bestandsaufnahme. *Wissenschaft und Frieden*, 2006/2. Online: https://wissenschaft-und-frieden.de/artikel/deutsche-kampfpanzer-nach-chile/

652. Rahn, Wesley & Sobhan, Shakeel (2026). Germany news: Merz on Gulf tour talks arms deals in Doha. *Deutsche Welle*, 2026. május 02. Online: https://www.dw.com/en/germany-news-merz-on-gulf-tour-talks-arms-deals-in-doha/live-75812212

653. Remek, Éva (2017). A német EBESZ-elnökség (2016) értékelése. *Hadtudomány*, 27 (E-szám), 1-14. Online: http://real.mtak.hu/54592/1/remek_eva.pdf

654. Resperger, István (2013). A német haderő átalakítása, finomhangolás szükséges. *Felderítő Szemle*, 11(3-4), 32-55. Online: https://www.knbsz.gov.hu/hu/letoltes/fsz/2012-3-4.pdf

655. Richter, Frederik (2022a). Besonders korruptionsanfällig: Der Rüstungsmarkt. *Scheinwerfer*, 27(96), September 2022, Online: https://www.transparency.de/fileadmin/Redaktion/Publikationen/2022/Scheinwerfer_96_Verteidigung.pdf

656. Richter, Wolfgang (2024). German Efforts to Halt Disintegration of Nuclear and Conventional Arms Control. (157-181.) In: Kühn, Ulrich (ed.). *Germany and Nuclear Weapons in the 21st Century. Atomic Zeitenwende?* Routledge

657. Riemann, Malte & Löfflmann, Georg (Hrsg.) (2023). *Deutschlands Verteidigungspolitik. Nationale Sicherheit nach der Zeitenwende*. Kohlhammer

658. Rinke, Andreas (2024). Der Bundeskanzler und die Taurus-Debatte. *Internationale Politik*, 2024. március 21. Online: https://internationalepolitik.de/de/der-bundeskanzler-und-die-taurus-debatte

659. Risse-Kappen, Thomas (1991). Public Opinion, Domestic Structure, and Foreign Policy in Liberal Democracies. *World Politics*, 43(4), 479-512. DOI: https://doi.org/10.2307/2010534

660. Rittberger, Volker & Wagner, Wolfgang (2001). German foreign policy since unification: theories meet reality. In: Rittberger, Volker (ed.). *German Foreign Policy Since Unification. Theories and Case Studies*. (299-325.) Manchester University Press

661. Rittberger, Volker (1992). Nach der Vereinigung – Deutschlands Stellung in der Welt. *Leviathan*, 20(2), 207-229. Online: https://www.jstor.org/stable/23983670

662. Rittberger, Volker (1999). Deutschlands Außenpolitik nach der Vereinigung. Zur Andwerbarkeit theoretischer Modelle der Außenpolitik: Machtstaat, Handelstaat oder Zivilstaat? In: Bergem, Wolfgang & Ronge, Volker & Weißeno, Georg (Hrsg.). *Friedenspolitik in und für Europa. Festschrift für Gerda Zellentin zum 65. Geburtstag*. (83-110.) Leske + Budrich, Opladen

664. Rittberger, Volker (ed.) (2001). *German Foreign Policy Since Unification. Theories and Case Studies.* Manchester University Press

665. Rödder, Andreas (2024). Was there really a 'Zeitenwende'? German foreign policy in the 21st century. *Geopolitical Intelligence Services*, online: https://www.gisreportsonline.com/r/zeitenwende-german-foreign-policy/

666. Röhl, Klaus-Heiner & Bardt, Hubertus & Engels, Barbara (2023). A New Era for the Defense Industry? *IW-Policy Paper*, 1/2023, online: https://www.iwkoeln.de/fileadmin/user_upload/Studien/policy_papers/PDF/2023/IW-Policy-Paper_2023-A-New-Era-for-the-Defense-Industry.pdf

667. Rudolph, Lukas & Freitag, Markus, & Thurner, Paul (2021). *The Comparative Legitimacy of Arms Exports - A Conjoint Experiment in Germany and France.* Ludwig-Maximilians-Universität München, Geschwister-Scholl-Institut für Politikwissenschaft, DOI: https://doi.org/10.31235/osf.io/r73pv

668. Rüchardt, Felix & Weiss, Moritz (2018). Der Staat als Broker? Rüstungsdiplomatie als die vernachlässigte Seite von Waffenexporten. *Zeitschrift für Friedens- und Konfliktforschung*, 7(2), 210-245. Online: https://www.jstor.org/stable/48518878

669. Safaei, Sajjad (2024). Germany's Blanket Support for Israel Has Undermined Its Utility as a Middle East Mediator. *Stimson*, April 2, 2024. Online: https://www.stimson.org/2024/germanys-blanket-support-for-israel-has-undermined-its-utility-as-a-middle-east-mediator/

670. Sandschneider, Eberhard (2012). Deutsche Außenpolitik: eine Gestaltungsmacht in der Kontinuitätsfalle – Essay. *Aus Politik und Zeitgeschichte*, 01. 03. 2012. Online: https://www.bpb.de/shop/zeitschriften/apuz/75784/deutsche-aussenpolitik-eine-gestaltungsmacht-in-der-kontinuitaetsfalle-essay/

671. Sappe, Paul (2022). German Political Decisions on Armament and Arms Exports examined under the Concept of the Military-Industrial Complex. *Working Paper*, No. 177/2022, Institute for International Political Economy Berlin, online: https://www.ipe-berlin.org/fileadmin/institut-ipe/Dokumente/Working_Papers/ipe_working_paper_177.pdf

672. Scazzieri, Luigi (2025). Towards and EU 'defence union'? *Centre for European Reform*, online: https://www.cer.eu/sites/default/files/pb_LS_defence_union_29.1.25.pdf

673. Schäfer, Matthias (2023). Potentiale einer algerisch-deutschen Energiepartnerschaft. *Konrad Adenauer Stiftung*, 2023. július 19. online: https://www.kas.de/de/laenderberichte/detail/-/content/potentiale-einer-algerisch-deutschen-energiepartnerschaft

674. Schmidt, Dorothea (2020). Gibt es in Deutschland einen militärisch-industriellen Komplex? *PROKLA*, 50(4), 617-641. DOI: https://doi.org/10.32387/prokla.v50i201.1916

675. Schmidt, Siegmar & Hellmann, Gunther & Wolf, Reinhard (Hrsg.) (2007). *Handbuch zur deutschen Außenpolitik*. VS Verlag für Sozialwissenschaften

676. Schmidt-Schweizer, Andreas (2021). A magyar-nyugat-német kapcsolatok, 1947-1990. (347-378.) In: Horváth, Sándor & Kecskés, D. Gusztáv & Mitrovits, Miklós (szerk.) (2021). *Magyarország külkapcsolatai (1945-1990).* ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet

677. Schneider, Marcus & Grimm, Janis (2024). Germany's fall from grace. *International Politics and Society*, 05. 06. 2024. Online: https://www.ips-journal.eu/topics/foreign-and-security-policy/germanys-fall-from-grace-7536/

678. Schöllgen, Gregor (2003). *Der Auftritt. Deutschlands Rückkehr auf die Weltbühne*. Propyläen Verlag, München

679. Schörnig, Niklas (2023). Rüstungskontrolle von Trägersystemen. (21-23.) In: *Die Rüstungskontrollpolitischen Initiativen Deutschlands – Eine Erfolgsgeschichte?* Greenpeace, Hamburg, online: https://www.greenpeace.de/publikationen/deutsche_Ruestungskontroll_und_Abruestungspolitik.pdf

680. Schrade, Christina (1997). Machtstaat, Handelsstaat oder Zivilstaat? Deutsche Enticklungspolitik nach dem Ende des Ost-West-Konflikts. *Zeitschrift für Internationale Beziehungen*, 4(2), 255-294. Online: http://www.jstor.org/stable/40844173

681. Schramm, Lucas & Krotz, Ulrich (2024). Leadership in European crisis politics: France, Germany, and the difficult quest for regional stabilization and integration. *Journal of European Public Policy*, 31(5), 1153-1178. DOI: https://doi.org/10.1080/13501763.2023.2169742

682. Schulze, Christian & Pamp, Oliver & Thurner, Paul W. (2017). Economic Incentives and the Effectiveness of Nonproliferation Norms: German Major Conventional Arms Transfers 1953-2013. *International Studies Quarterly*, 61(3), 529-543. doi: 10.1093/isq/sqx031, Online: https://www.jstor.org/stable/48539032

683. Schütz, Torben (2018). *Globale Rüstungsdynamiken. Alte Zentren und neue Akteure*. Working Paper Forschungsförderung, 080, Juni 208, Hans Böckler Stiftung, online: https://www.boeckler.de/de/faust-detail.htm?sync_id=HBS-006917

684. Schwarz, Hans-Peter (1994). *Die Zentralmacht Europas. Deutschlands Rückkehr auf die Weltbühne*. Berlin, Siedler

685. Schweppe, Christian (2024). *Zeiten ohne Wende. Anatomie eines Scheiterns. Ein Report*. C.H. Beck

686. Scianna, Bastian Matteo (2024). *Sonderzug nach Moskau. Geschichte der deutschen Russlandpolitik seit 1990*. C.H. Beck

687. Simon, Zoltan & Nienaber, Michael (2023). Orban finder Nische für Ungarn als Deutschlands Waffenschmiede. *Bloomberg*, February 18, 2023, online: https://www.bloomberg.com/news/articles/2023-02-18/orban-findet-nische-fur-ungarn-als-deutschlands-waffenschmiede?embedded-checkout=true

688. SIPRI (1971). *The Arms Trade with the Third World*. Almqvist & Wiksell – Humanities Press, Stockholm – New York

689. Skonieczny, Amy (2017). Corporate Lobbying in Foreign Policy. *Oxford Research Encyclopedia of Politics*, 26 September 2017, DOI: https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190228637.013.420

690. Sonne, Werner (2018). *Leben mit der Bombe. Atomwaffen in Deutschland*. Springer

691. Staack, Michael (2000). *Handelsstaat Deutschland. Deutsche Außenpolitik in einem neuen internationalen System.* Ferdinand Schöningh, Paderborn

692. Staack, Michael (2007). Deutschland als Wirtschaftsmacht. In: Schmidt, Siegmar – Hellmann, Gunther – Wolf, Reinhard (Hrsg.). *Handbuch zur deutschen Außenpolitik.* (85-97.) VS Verlag für Sozialwissenschaften

693. Staack, Michael (2013). *Die Rolle Deutschlands in der internationalen Politik. Beitrag zum Wissenschaftlichen Kolloquium in der Deutschen Botschaft, Peking, 24. Mai 2013*. Helmut-Schmidt-Universität, Online: https://www.hsu-hh.de/staackib/wp-content/uploads/sites/757/2017/11/Michael-Staack-Die-Rolle-Deutschlands-in-der-internationalen-Politik-1.pdf

694. Stengel, Frank (2025). German „Pacifism" and the Zeitenwende. *Defense & Security Analysis* (publikálásra elfogadva), DOI: http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.5164607

695. Stengel, Frank A. (2023). Bundeswehr und deutsche Gesellschaft: Die Berliner Republik zwischen Militarisierung und Normalisierung. (139-153.) In: Riemann, Malte & Löfflmann, Georg (Hrsg.). *Deutschlands Verteidigungspolitik. Nationale Sicherheit nach der Zeitenwende*. Verlag W. Kohlhammer

696. Strobel, Kathrin (2014). Arms, Exports, Influence: Institutional Corruption in the German Arms Export Regime. *Edmond J. Safra Working Papers*, No. 47, Harvard University Edmond J. Safra Center for Ethics, online:

https://papers.ssrn.com/sol3/Delivery.cfm/SSRN_ID2476633_code2015429.pdf?abstractid=2476633&mirid=1

697. Sultan, Samina (2025). Indien: Hoffnungsschimmer für den deutschen Export? *IW-Kurzbericht*, Nr. 21, 26. Februar 2025, online: https://www.iwkoeln.de/studien/samina-sultan-hoffnungsschimmer-fuer-den-deutschen-export.html

698. Sus, Monica (2021). *The EU Strategic Compass' three principles: inclusivity, integration and implementation.* The Hague Centre for Strategic Studies. Online: https://hcss.nl/wp-content/uploads/2021/08/Essay-4-The-EU-Strategic-Compass.pdf

699. Swaney, Brett (2025). *The German Defense-Industrial Zeitenwende for Transatlantic Security*. Strategic Perspectives 44, National Defense University Press, Washington, online: https://digitalcommons.ndu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1043&context=inss-strategic-perspectives

700. Szabo, Stephen F. (2014). Germany's Commercial Realism and the Russia Problem. *Survival*, 56(5), 117-128. DOI: 10.1080/00396338.2014.962799

701. Szabo, Stephen F. (2015). *Germany, Russia, and the Rise of Geoeconomics*. Bloomsbury

702. Szabo, Stephen F. (2017). Germany. From Civilian Power to a Geo-economic Shaping Power. German Politics & Society, 35(3), 38-54. Online: https://www.jstor.org/stable/10.2307/48561492

703. Szenes, Zoltán (1994). Az integrációs fejlődés lehetőségei a nyugat-európai védelmi iparban. Katonai Logisztika, 1994. 2(1), 173-193. online: https://epa.oszk.hu/02700/02735/00005/pdf/EPA02735_katonai_logisztika_1994_1_179-193.pdf

704. Szenes, Zoltán (2015). A védelemgazdaság helyzete Magyarországon. *Katonai Logisztika*, 2015/2. szám, 5-52. online: https://epa.oszk.hu/02700/02735/00080/pdf/epa02735_katonai_logisztika_2015_2_005-052.pdf

705. Szenes, Zoltán (2022). Elrettentés és védelem: a NATO új haderőmodellje. *Hadtudomány*, 32(2), 3-17. DOI: https://doi.org/10.17047/HADTUD.2022.32.2.3

706. Taksás, Balázs (2017). Hadiipari kutatások jelentősége. *Hadmérnök*, XII. Évfolyam, 3. Szám, 2017. Szeptember, online: http://hadmernok.hu/173_15_taksas.pdf

707. Taksás, Balázs (2020). A hadiipar fejlesztésének feltételei és működésének követelményei. *Honvédelmi Szemle*, 2020/2, 125-135. DOI: 10.35926/HSZ.2020.2.12

708. Tálas, Péter (2021). A poszthegemoniális nemzetközi hatalmi rendről. In: Kajtár, Gábor & Sonnevend, Pál (szerk.). *A nemzetközi jog, az uniós jog és a nemzetközi kapcsolatok szerepe a 21. században*. (841-854.) ELTE Eötvös Kiadó, Budapest

709. Tálas, Péter (n.d.-a). *Külpolitika*. Közszolgálati Online Lexikon, online: https://lexikon.uni-nke.hu/szocikk/kulpolitika/

710. Tálas, Péter (n.d.-b). *Biztonságiasítás*. Közszolgálati Online Lexikon, online: https://lexikon.uni-nke.hu/szocikk/biztonsagiasitas/

711. Tallis, Benjamin (2024). The End of the Zeitenwende. *Deutsche Gesellschaft für Auswärtige Politik*, 30 August, 2024. online: https://dgap.org/en/research/publications/end-zeitenwende

712. Tamási Anna (2017). Németország ébredése az amerikai álomból? A német-amerikai kapcsolatok Obama elnöksége alatt. *Külügyi Szemle*, 2017 (különszám), 184-195. Online: https://hiia.hu/wp-content/uploads/2025/03/2017_kulonszam-2.pdf

713. Taylor, Simon (2011). Sikorski calls on Germany to save the eurozone. *Politico*, November 29, 2011. Online: https://www.politico.eu/article/sikorski-calls-on-germany-to-save-the-eurozone/

714. Tewes, Henning (2002*). Germany, Civilian Power and the New Europe. Enlarging Nato and the European Union*. Palgrave Macmillan

715. Thies, Cameron G. & Breuning, Marijke (2012). Integrating Foreign Policy Analysis and International Relations through Role Theory. *Foreign Policy Analysis*, 8(1), 1-4. Online: https://www.jstor.org/stable/24909850

716. Thomázy, Gabriella (2021). Migrációs stratégiák: Dél-Amerika vs. Európa. Ecuador, Kolumbia, Magyarország és Spanyolország összehasonlító elemzése. *Hadtudomány*, 2021/2. szám, 58-74. Online: https://real.mtak.hu/133973/1/058-074_Thomazy-Gabriella_2021-2.pdf

717. Thomázy, Gabriella (2023). A nemzetközi migráció biztonságpolitikai kihívásai Chilében a 21. század elején. Doktori (Phd) értekezés. Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Hadtudományi Doktori Iskola, Online: https://tudasportal.uni-nke.hu/xmlui/bitstream/handle/20.500.12944/21384/thomazy_gabriella__doktori_ertekezes.pdf?sequence=5&isAllowed=y

718. Tóth, Beáta & Bradean-Ebinger, Neu (2019). A jelenkori német Európa-politika tendenciái: Németország és a regionális hegemónia kérdése. *Grotius*, Online: https://www.grotius.hu/publ/displ.asp?id=ADJHGE

719. Tóth, Terézia Erika (2014a). Az emberi jogok nemzetközi védelme Németország külpolitikájában. *Külügyi Szemle*, 13(1), 88-110.

720. Tóth, Terézia Erika (2014b): Mélyponton a német-amerikai kapcsolatok (?) Németország és az Egyesült Államok viszonya az NSA-botrány után. *Grotius*, 1-26. Online: http://www.grotius.hu/publ/displ.asp?id=URAJXH

721. Tóth, Terézia Erika (2021). *Normális Németország? Normalizálódási diskurzusok és a német külpolitika normalizálódása az újraegyesítés óta. Doktori értekezés*. Budapesti Corvinus Egyetem, Online: http://phd.lib.uni-corvinus.hu/1205/1/Toth_Terezia_Erika_dhu.pdf

722. Tóth, Terézia Erika (2022). Az ukrajnai háború és a német külpolitika transzformációja. *KKI Elemezések*, 2022/5, 1-15. online: https://real.mtak.hu/155317/1/KE_2022_58_UA_DE_ukrhab_nemetkulpol_transzformacioja_Toth_1214.pdf

723. Tóth, Terézia Erika (2023). „A világ ezután nem ugyanaz, mint azelőtt volt" – Korszakváltás a német külpolitikában? *Nemzet és Biztonság – Biztonságpolitikai Szemle*, 2023/4 szám, 62-83. doi: 10.32576/nb.2023.4.4 Online: https://folyoirat.ludovika.hu/index.php/neb/article/view/6534

724. Tóth, Zoltán Balázs (2018). A fegyverkereskedelem önkorlátozása – politikai, gazdasági és diplomáciai érdekek ütközése *Szakmai Szemle*, XVI. Évfolyam, 4. szám, 2018. december, 59-75. Online: https://hhk.uni-nke.hu/document/hhk-uni-nke-hu/2018_4_szam.pdf

725. Transparency International (2020d). *Country Brief: France*. Government Defence Integrity Index, online: https://ti-defence.org/gdi/wp-content/uploads/sites/3/2021/11/France_GDI-2020-Brief.pdf

726. Transparency International (2020e). *Country Brief: Sweden.* Government Defence Integrity Index, online: https://ti-defence.org/gdi/wp-content/uploads/sites/3/2021/11/Sweden_GDI-2020-Brief.pdf

727. Transparency International (2020f). *Country Brief: United Kingdom.* Government Defence Integrity Index, online: https://ti-defence.org/gdi/wp-content/uploads/sites/3/2021/11/United-Kingdom_GDI-2020-Brief.pdf

728. Transparency International (2020g). *Country Brief: Italy*. Government Defence Integrity Index, online: https://ti-defence.org/gdi/wp-content/uploads/sites/3/2021/11/Italy_GDI-2020-Brief.pdf

729. Transparency International (2020h). *Country Brief: Poland*. Government Defence Integrity Index, online: https://ti-defence.org/gdi/wp-content/uploads/sites/3/2021/11/Poland_GDI-2020-Brief.pdf

730. Tull, Denis M. (2024). Lernfähige deutsche Krisenpolitik? Lehren aus Mali (2013-2023). *SWP-Studie* 21, September 2024, Stiftung Wissenschaft und Politik, Berlin. Online: https://www.swp-berlin.org/publications/products/studien/2024S21_Krisenpolitik_Mali.pdf

731. Tulliu, Steve & Schmalberger, Thomas (2001). *A biztonság megértése felé: Fegyverzet-ellenőrzési, leszerelési és bizalomerősítési kislexikon*. United Nations Institute for Disarmament Research, Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem Stratégiai Védelmi Kutatóközpont, Genf – Budapest

732. Turák, János (1996). A haditechnikai tevékenység általános jellemzői (135-154). In: Turák, János (szerk.). *A védelemgazdaság makrofolyamatai. Hadigazdaságtan.* Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Védelemgazdasági Tanszék, Budapest

733. Ujváry, Gábor & Prőhle, Gergely (szerk.) (2001). *Újrakezdések krónikája 1867-2001. Magyar-német diplomáciai kapcsolatok*. Corvima Kiadó

734. Ulfstein, Geir (2024). Does Israel have the right to self-defence – and what are the restrictions? *EJIL: Talk! Blog of the European Journal of International Law*, May 8, 2024, online: https://www.ejiltalk.org/does-israel-have-the-right-to-self-defence-and-what-are-the-restrictions/

735. Ulrich Ross (2010). Deutsche Außenpolitik. Eine Rekonstruktion der grundlegenden Handlungsregeln. VS Verlag

736. Varga, Gergely (2017). A "Trump-faktor" és a liberális világrend válsága. Nemzet és Biztonság – Biztonságpolitikai Szemle, 2017/6. szám, 89-104. Online: https://folyoirat.ludovika.hu/index.php/neb/article/view/3658/2941

737. Varga, Judit (2019). Pragmatische Solidarität in der europäischen Sicherheits- und Verteidigungspolitik: Die ungarische Perspektive. *Bundesakademie für Sicherheitspolitik Arbeitspapier*, 4/2019, online: https://www.baks.bund.de/de/arbeitspapiere/2019/pragmatische-solidaritaet-in-der-europaeischen-sicherheits-und

738. Vecsey, Captain Mariann (2022). *From West Africa to the Central Mediterranean Route. European Union and Member States' Responses to Handle the Migration Crisis.* Doctoral (PhD) dissertation. Ludovika University of Public Service, Doctoral School of Military Science, Online: https://tudasportal.uni-nke.hu/xmlui/bitstream/handle/20.500.12944/19686/vecsey_mariann_doktori_ertekezes.pdf?sequence=11&isAllowed=y

739. Végvári, Zsolt & Sebők, István (2023). A Lynx harcjármű fegyverzete és védelmi rendszerei. *Haditechnika*, LVII. évfolyam, 2023/4. szám, 50-56. DOI: 10.23713/HT.57.4.10

740. Vorrath, Judith & Hansen, Wibke (2021). *Was vom Rate übrig blieb. Journal für Internationale Politik und Gesellschaft*. 2021. január 21. Online: https://www.ipg-journal.de/rubriken/aussen-und-sicherheitspolitik/artikel/sicherheitsrat-deutschland-4924/

741. Vörös, Zoltán & Tarrósy István (2024). Az átalakuló világrend és a pólusok elmélete (11-35). In: Vörös, Zoltán & Tarrósy, István (szerk.). *Átalakuló világrend. Az unipoláris pillanat vége?* Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest

742. Wagner, Christian (2024). Einleitung: Indien als Partner der deutschen Außenpolitik (5-8). In: Wagner, Christian (Hg.). *Indien als Partner der deutschen Außenpolitik.* SWP-Studie 23, Stiftung Wissenschaft und Politik, 2024. október. Online: https://www.swp-berlin.org/publications/products/studien/2024S23_IndienPartnerDeutschlands_Web.pdf

743. Walker, Stephen G. (1979). National Role Conceptions and Systematic Outcomes. In: Falkowski, Laurence S. (ed.). *Psychological Models in International Politics*. (169-210.) Boulder, Westview Press

744. Waltz, Kenneth (1993). The Emerging Structure of International Politics. *International Security*, Vol. 18(2), 44-79. Online: https://doi.org/10.2307/2539097

745. Weber, Joachim (2017). Tauchfahrt im Pazifik. Deutschlands Scheitern im australischen U-Boot-Poker und die Grenzen der deutschen Rüstungspolitik. *Zeitschrift Außen und Sicherheitspolitik*, 10, 469-484. DOI: https://doi.org/10.1007/s12399-017-0668-3

746. Wehner, Leslie E. & Thies, Cameron G. (2014). Role Theory, Narratives, and Interpretation: The Domestic Contestation of Roles. International Studies Review, 16(3), 411-436. Online: https://www.jstor.org/stable/24032968

747. Wehner, Leslie E. (2015). Role Expectations as Foreign Policy: South American Secondary Powers' Expectation of Brazil as A Regional Power. *Foreign Policy Analysis*, 11(4), 435-455. Online: https://www.jstor.org/stable/44784755

748. Weingarten, Jörg & Wilke, Peter& Wulf (2015). Perspektiven der wehrtechnischen Industrie in Deutschland. *Hans Böckler Stiftung Study*, 309, 2015. december, online: https://www.boeckler.de/fpdf/HBS-006336/p_study_hbs_309.pdf

749. Weissgerber, Bettina & Newton, Melanie (2022). Tanks for the Shah: Iran, the Leopard II, and Arms Exports in the Era of Oil Shocks. (177-198.) *Germany Yearbook of Contemporary History*, 6, 2022. DOI: https://doi.org/10.1353/gych.2022.0006

750. Wisotzki, Simon (2020). *German Arms Exports to the World? Taking Stock of the Past 30 Years*. Peace Research Frankfurt / Leibniz-Institut Hessische Stiftung Friedens- und Konfliktforschung, Online: https://www.prif.org/fileadmin/HSFK/hsfk_downloads/PRIF_Report_07_20.pdf

751. Wisotzki, Simone (2014). Die grenzenlose Verbreitung von Klein- und Leichtwaffen: Argumente für eine restriktive deutsche Rüstungsexportpolitik. *Zeitschrift für Friedens- und Konfliktforschung*, 3(2), 305-321. Online: https://www.jstor.org/stable/48519630

752. Wisotzki, Simone (2021). Efforts to curb the proliferation of small arms and light weapons: from persistent crisis to norm failure? *Zeitschrift für Friedens- und Konfliktforschung*, 10, 241-271. DOI: https://doi.org/10.1007/s42597-022-00073-9

753. Wisotzki, Simone (2023). Humanitäre Rüstungskontrolle: Menschliche Sicherheit und Schutz von Zivilist:innen. (23-28.) In: *Die Rüstungskontrollpolitischen Initiativen Deutschlands – Eine Erfolgsgeschichte?* Greenpeace, Hamburg, online: https://www.greenpeace.de/publikationen/deutsche_Ruestungskontroll_und_Abruestungspolitik.pdf

754. Wolff, Guntram B. & Burlikov, Alexandr & Bushnell, Katelyn & Kharitonov, Ivan (2024). Fit for war in decades: Europe's and Germany's slow rearmament vis-á-vis Russia. *Kiel Report*, No. 1, September 2024, online: https://www.kielinstitut.de/publications/fit-for-war-in-decades-europes-and-germanys-slow-rearmament-vis-a-vis-russia-17724/

755. Wolff, Jonas (2013). Democracy Promotion and Civilian Power: The Example of Germany's 'Value-Oriented' Foreign Policy. *German Politics*, 22(4), 477-493. DOI: https://doi.org/10.1080/09644008.2013.853043

756. Wulf, Herbert (1988). The West German Arms Industry and Arms Exports. *Alternatives*, 13(3), 319-335. Online: https://doi.org/10.1177/030437548801300302

757. Zachar, Péter Krisztián (2021). A francia-német tandem és Európa jövője. *Külügyi Szemle* 20. évfolyam, 65-84. DOI: https://doi.org/10.47707/Kulugyi_Szemle.2021.4.3

758. Zellner, Wolfgang (2021). Die Bedeutung der OSZE für die deutsche Diplomatie. *Notes du Cerfa*, Nr. 163, Ifri, Online: https://www.ifri.org/sites/default/files/migrated_files/documents/atoms/files/zellner_osze_2021.pdf

759. Zhiqin, Shi & Suetyi, Lai (2015). Xi's Visit to Kick Off a Golden Age of China-UK Relations. 2015. október 15. Online: https://carnegieendowment.org/posts/2015/10/xis-visit-to-kick-off-a-golden-age-of-china-uk-relations?lang=en

Szekunder források (média)

760. Adler, Katya (2025). New German leader signals seismic shift in transatlantic relations. *BBC*, 2025. február 24. Online: https://www.bbc.com/news/articles/cpv4n0dg3v3o

761. Aerospace & Defence (2025). *Expert Certifies a Sustainable Rise in the Defence Industry.* 2025. szeptember 18. Online: https://www.aerospace-and-defence.com/rise-of-the-german-defence-industry-forecasts-and-impacts-a-74d310b623f859f7ebad08b4974734b5/

762. Aljazeera (2007). Turkey attacks PKK fighters in Iraq. 2007. december 1. Online: https://www.aljazeera.com/news/2007/12/1/turkey-attacks-pkk-fighters-in-iraq

763. Althaus, Johann (2024). Wie Kanzler Schmidt sich beim Panzerexport verkalkulierte. *Die Welt*, 2024. január 17. Online: https://www.welt.de/geschichte/article249439790/Ruestungsdeals-mit-Saudi-Arabien-Wie-Kanzler-Schmidt-sich-beim-Panzerexport-verkalkulierte.html

764. AP (2023). Germany warns China over Taiwan, voices human rights days after talks with Chinese premier. 2023. június 22. Online: https://apnews.com/article/germany-china-taiwan-human-rights-scholz-qiang-75ad3861275e7a30c59f23eb59017f6e

765. Augstein, Jakob (2012). Merkel, Money und Moral. *Spiegel*, 2012. december 3. Online: https://www.spiegel.de/politik/deutschland/panzer-fuer-die-saudis-merkels-doktrin-bei-waffengeschaeften-a-870617.html

766. Braun, Elisa & Coi, Giovanna (2025). Defense industry spends big on lobbying Brussels. *Politico*, 2025. március 5. online: https://www.politico.eu/article/eu-defense-industry-goes-big-on-lobbying-in-brussels/

767. Brillaud, Laure & Curic, Ana & Maggiore, Maria & Miñano, Leïla & Schmidt, Nico (2022). EU member states exported weapons to Russia after the 2014 embargo. *Investigate Europe*, 2022. március. Online: https://www.investigate-europe.eu/en/posts/eu-states-exported-weapons-to-russia

768. Brössler & Krüger (2019). Merkel will Rüstungsexporte erleichtern. *Süddeutsche Zeitung*, 2019. február 17. Online: https://www.sueddeutsche.de/politik/sicherheitskonferenz-merkel-waffen-ruestungsexporte-1.4333412

769. Busse, Nikolas (2024). Deutschland ist keine humanitäre Supermacht. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 2024. május 7. Online: https://www.faz.net/aktuell/politik/ausland/deutsche-entwicklungshilfe-die-bilanz-ist-ernuechternd-19701816.html

770. Caulcut, Clea & Nöstlinger, Nette & Vinocur, Nicholas (2026). Franco-German tensions jeopardize EU's drive for common front against Trump. *Politico*, 2026. január 20. Online: https://www.politico.eu/article/france-germany-strain-eu-donald-trump/

771. Corporate Europe Observatory (2021). EU Defence Agency under pressure to change rules after Airbus revolving doors scandal. 2021. május 26., online: https://corporateeurope.org/en/2021/05/eu-defence-agency-under-pressure-change-rules-after-airbus-revolving-doors-scandal

772. Demmer, Ulrike & Goetz, Johann & Wassermann, Andreas (2009). Schraube locker. *Der Spiegel*, 2009. december 6. Online: https://www.spiegel.de/politik/schraube-locker-a-1da9c580-0002-0001-0000-000068073957

773. Der Spiegel (1978). »*Das ist doch wahrlich schwarzer Humor*«. 1978. július 16. Online: https://www.spiegel.de/politik/das-ist-doch-wahrlich-schwarzer-humor-a-86a84bbc-0002-0001-0000-000040942726

774. Desmarais, Anna (2024). How Sky Shield, Europe's proposed Iron Dome, would work and why it's becoming controversial. *Euronews*, 2024. július 28. Online:

https://www.euronews.com/next/2024/07/28/how-sky-shield-europes-proposed-iron-dome-would-work-and-why-its-becoming-controversial

775. Deutschlandfunk (2014). *„Merkel ist die Waffenkanzlerin”*. 2014. május 22. Online: https://www.deutschlandfunk.de/ruestungsdebatte-im-bundestag-merkel-ist-die-waffenkanzlerin-100.html

776. Deutschlandfunk (2021). „Die Ukraine fühlt sich sicherheitspolitisch alleingelassen“. 2021. május 26. Online: https://www.deutschlandfunk.de/habeck-gruene-zu-waffenlieferungen-an-ukraine-die-ukraine-100.html

777. Deutschlandfunk (2024). *Tausende Teilnehmer bei Friedensdemo*. 2024. október 03. Online: https://www.deutschlandfunk.de/tausende-teilnehmer-bei-friedensdemo-100.html

778. Die Welt (2014). *Merkel verteidigt Waffenlieferungen an Kurden*. 2014. augusztus 24. Online: https://www.welt.de/politik/deutschland/article131556656/Irak-Merkel-verteidigt-Waffenlieferungen-an-Kurden.html

779. Die Welt (2022). *Mehrheit der Deutschen gegen Waffenlieferungen an Ukraine*. 2022. január 27. Online: https://www.welt.de/politik/deutschland/article236507385/Ukraine-Mehrheit-der-Deutschen-laut-Umfrage-gegen-Waffenlieferungen.html

780. Die Welt (2026). *Kanzler Merz wirbt in Indien um Rüstungsdeal und Fachkräfte*. 2026. január 12. Online: https://www.welt.de/politik/ausland/article6964b41a4d1d5f581eeb3db5/indien-friedrich-merz-wirbt-um-u-boot-deal-und-fachkraefte.html

781. Die Zeit (2018). *Exportstopp bedroht Werft in Wolgast*. 2018. november 2. Online: https://www.zeit.de/wirtschaft/2018-11/saudi-arabien-wolgast-luerssen-patrouillenboot-exportverbot-arbeitsplaetze

782. Die Zeit (2019). *Bundesregierung verlängert Rüstungsexportstopp für Saudi-Arabien.* 2019. március 28. online: https://www.zeit.de/politik/2019-03/bundesregierung-verlaengert-ruestungsexportstopp-fuer-saudi-arabien

783. Die Zeit (2022). *Olaf Scholz fordert eindeutige Schritte Russlands zur Deeskalation.* 2022. január. Online: https://www.zeit.de/politik/ausland/2022-01/emmanuel-macron-olaf-scholz-frankreich

784. Die Zeit (2023). "*Sinnbild aller zentralen Verfehlungen deutscher Außenpolitik*". 2023. január 21. Online: https://www.zeit.de/politik/deutschland/2023-01/marie-agnes-strack-zimmermann-leopard-panzer-ukraine-ampel-streit-rolf-muetzenich

785. Die Zeit (2024). *Michael Kretschmer fordert Kürzung der Ukraine-Hilfen*. 2024. augusztus 9. Online: https://www.zeit.de/politik/deutschland/2024-08/ukraine-krieg-michael-kretschmer-sachsen-waffenhilfe

786. Die Zeit (2025a). Deutscher Wehretat soll bis 2029 auf 150 Milliarden Euro steigen. 2025. június 23. Online: https://www.zeit.de/politik/deutschland/2025-06/bundeswehr-wehretat-ruestungsausgaben-verteidigung-nato

787. Die Zeit (2025b). *Baerbock weist Vance zurück und lobt "wehrhafte Demokratie" in Europa.* 2025. február 15. Online: https://www.zeit.de/politik/deutschland/2025-02/sicherheitskonferenz-muenchen-annalena-baerbock-jd-vance

788. Dillow, Clay (2015). Defense contractors outgun other industries in corporate PAC donations. *Peace Economy Project*, 2015. július 21. online: https://peaceeconomyproject.org/wordpress/defense-contractors-outgun-other-industries-in-corporate-pac-donations/

789. Doll, Nikolaus (2016). Gabriels Rüstungsexport-Prüfer verärgern die Union. *Die Welt*, 2016. szeptember 20. Online: https://www.welt.de/politik/deutschland/article158271527/Waffenexporte-Sigmar-Gabriels-Kommission-veraergert-die-Union.html

790. Donovan, Henry (2024). Germany faces a political crisis over sending Taurus cruise missiles to Ukraine. *Politico*, 2024. február 24. Online: https://www.politico.eu/article/germany-political-crisis-taurus-cruise-missiles-ukraine-marie-agnes-strack-zimmermann/

791. DW (2008). Strong ultimatum. *Deutsche Welle*, 2008. március 8. Online: https://www.dw.com/en/germany-suspends-aid-talks-with-china-over-tibet-violence/a-3203751

792. DW (2019a). Germany launches Alliance for Multilateralism. 2019. szeptember 26. Online: https://www.dw.com/en/germany-launches-alliance-for-multilateralism/a-50600084

793. DW (2019b). Organisationen: Mehr Geld für ärmste Länder. *Deutsche Welle*, 2019. április 4. Online: https://www.dw.com/de/bericht-deutsche-entwicklungspolitik-missachtet-die-%C3%A4rmsten/a-48203840

794. DW (2019c). Kurden demonstrieren gegen Ankaras Offensive. *Deutsche Welle*, 2019. október 12. online: https://www.dw.com/de/tausende-kurden-demonstrieren-gegen-ankaras-milit%C3%A4roffensive/a-50808708

795. DW (2023a). Deutschland offen für Waffenlieferungen an Indien. 2023. június 5. Online: https://www.dw.com/de/deutschland-offen-f%C3%BCr-waffenlieferungen-an-indien/a-65831339

796. DW (2023b). Germany's Rheinmetall starts building F-35 fuselage plant. *Deutsche Welle*, 2023. január 8. online: https://www.dw.com/en/germanys-rheinmetall-starts-building-f-35-fuselage-plant/a-66406164

797. DW (2023c). Thousands in Berlin attend 'naive' Ukraine peace rally. *Deutsche Welle*, 2023. február 25. online: https://www.dw.com/en/thousands-in-berlin-attend-naive-ukraine-peace-rally/a-64818249

798. DW (2025). Merz says Europe must stop relying on US for security. *Deutsche Welle*, 2025. június 23. Online: https://p.dw.com/p/4wLUd

799. Eder, Florian (2022). Berlin Bulletin: Homework for Scholz — Procurement deal — Gun lobby, German style. *Politico*, 2022. december 16. online: https://www.politico.eu/newsletter/berlin-bulletin/homework-for-scholz-procurement-deal-gun-lobby-german-style/

800. Elliott, Larry (2024). Will the 'sick man of Europe' label stick to Germany this time around? *The Guardian*, 2024. február 2. Online: https://www.theguardian.com/world/2024/feb/02/germany-economy-sick-man-of-europe-label

801. Eyssel, Benjamin (2023). Klar die Konfliktlinien angesprochen. *Tagesschau*, 2023. április 14. Online: https://www.tagesschau.de/ausland/asien/china-baerbock-101.html

802. FAZ (2008). Union will Nationalen Sicherheitsrat. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 2008. május 3. Online: https://www.faz.net/aktuell/politik/inland/nach-amerikanischem-vorbild-union-will-nationalen-sicherheitsrat-1541086.html

803. FAZ (2011). Merkel nennt Saudi-Arabien „wichtigen Partner". Frankfurter Allgemeine Zeitung, 2011. július 8. Online: https://www.faz.net/aktuell/politik/inland/ruestungsgeschaeft-mit-saudi-arabien-merkel-nennt-saudi-arabien-wichtigen-partner-16673.html

804. FAZ (2014). 20.000 Kurden demonstrieren in Düsseldorf. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 2014. október 11. online: https://www.faz.net/aktuell/politik/20-000-kurden-demonstrieren-in-duesseldorf-13202733.html

805. FAZ (2015). BND-Mitarbeiter im Visier der Bremer Staatsanwaltschaft. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 2015. április 30. online:

https://www.faz.net/aktuell/politik/inland/bnd-mitarbeiter-im-visier-des-bremer-staatsanwalt-13568098.html

806. FAZ (2018). Fast zwei Drittel der Deutschen wollen Stopp aller Rüstungsexporte. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 2018. május 29. online: https://www.faz.net/aktuell/wirtschaft/fast-zwei-drittel-der-deutschen-gegen-ruestungsexporte-15613393.html

807. Friederichs, Hauke (2013). Waffenexporte als Munition für den SPD-Wahlkampf. *Die Zeit*, 2013. február 7. online: https://www.zeit.de/politik/deutschland/2013-02/spd-ruestungsexporte/komplettansicht

808. Frtiz, Philipp (2023). Die USA gehen auf Abstand zu Ungarn – und Deutschland baut dort Munitionsfabriken. *Die Welt*, 2023. július 19. online: https://www.welt.de/politik/ausland/plus246398084/Ungarn-Die-USA-blockieren-Waffenexporte-und-Deutschland-baut-Munitionsfabriken.html#:~:text=Experten%20warnen%20zudem%20davor%2C%20dass,zu%20russischen%20Diensten%20nachgesagt%20werden

809. Fuchs, Richard A. (2018). Deutschlands Rüstungsexporte in der Kritik. *Deutsche Welle*, 2018. január 24. online: https://www.dw.com/de/das-panzer-dilemma-der-bundesregierung/a-42294279

810. Fürstenau, Marcel (2025a). Deutschland kürzt Entwicklungshilfe drastisch. *Deutsche Welle*, 2025. szeptember 18. Online: https://www.dw.com/de/deutschland-k%C3%BCrzt-entwicklungshilfe-drastisch/a-74045934

811. Fürstenau, Marcel (2025b). Krieg und Aufrüstung: Der Protest in Deutschland wird lauter. *Deutsche Welle*, 2025. szeptember 26. Online: https://www.dw.com/de/deutschland-protest-demonstration-gegen-krieg-aufr%C3%BCstung-israel-gaza-putin-bsw-wagenknecht-linke-v2/a-74150503

812. Ganslmeier, Martin (2022). Kraftakt mit offenem Ausgang. *Tagesschau*, 2022. február 15. Online: https://www.tagesschau.de/ausland/europa/scholz-putin-moskau-101.html

813. Ganter, Julia (2022). Republik und Wehrhaftigkeit: Es war einmal eine Zivilmacht. *Tagesspiegel*, 2022. október 22. Online: https://www.tagesspiegel.de/meinung/republik-und-wehrhaftigkeit-es-war-einmal-eine-zivilmacht-8762965.html

814. Goeßmann, David (2024). Rekord-Militärausgaben: Der Sieg der Rüstungslobbyisten wie Strack-Zimmermann. *Telepolis*, 2024. április 22. online: https://www.telepolis.de/features/Rekord-Militaerausgaben-Der-Sieg-der-Ruestungslobbyisten-wie-Strack-Zimmermann-9693223.html?seite=all

815. Greive, Martin & Murphy, Martin & Olk, Julian & Specht, Frank & Riecke, Torsten (2023). Eurofighter für Saudi-Arabien: Briten setzen Deutschland unter Druck. Handelsblatt, 2023. szeptember 25. Online: https://www.handelsblatt.com/politik/deutschland/kampfflugzeug-eurofighter-fuer-saudi-arabien-briten-setzen-deutschland-unter-druck/29408058.html

816. Guardian (2008). Five Years of My Life: An Innocent Man in Guantanamo by Murat Kurnaz (part 1). *The Guardian*, 2008. április 23. Online: https://www.theguardian.com/books/2008/apr/23/extract

817. Handelsblatt (2024). Sigmar Gabriel rückt in den Rheinmetall-Aufsichtsrat auf. 2024. december 5. online: https://www.handelsblatt.com/unternehmen/industrie/ruestungskonzern-sigmar-gabriel-rueckt-in-den-rheinmetall-aufsichtsrat-auf/100093032.html

818. Handelsblatt (2025). Deutsche Wirtschaft abhängig vom Seehandel im Roten Meer. 2025. augusztus 20. Online: https://www.handelsblatt.com/politik/konjunktur/ifo-studie-deutsche-wirtschaft-abhaengig-vom-seehandel-im-roten-meer/100149402.html

819. Hasselbach, Christoph (2024). AfD und BSW gegen Deutsche Ukraine-Unterstützung. *Deutsche Welle*, 2024. szeptember 4. online: https://www.dw.com/de/afd-bsw-ukraine-hilfen-deutschland/a-70133341

820. Hasselbach, Christop (2025). Friedrich Merz will Neuausrichtung der Außenpolitik. *Deutsche Welle*, 2025. január 24. Online: https://www.dw.com/de/friedrich-merz-will-neuausrichtung-der-au%C3%9Fenpolitik/a-71395099

821. Hegmann, Gerhard & Greive, Martin & Hegmann, Gerhard (2014). Gabriel setzt von der Leyen unter Druck. *Die Welt*, 2014. augusztus 19. online: https://www.welt.de/politik/deutschland/article131392606/Ruestungsindustrie-Gabriel-setzt-auf-europaeische-Loesung-und-setzt-von-der-Leyen-unter-Druck.html

822. Hegmann, Gerhard (2015). Rheinmetall träumt vom Comeback der Rüstung. *Die Welt*, 2015. március 19. Online:

https://www.welt.de/wirtschaft/article138593586/Rheinmetall-Chef-traeumt-von-Comeback-der-Ruestung.html

823. Hoffmann, Christiane & Schult, Christoph (2014). 'Active Role' for Germany 'Decisive for Europe's Future'. *Spiegel International*, 2014. július 11. Online: https://www.spiegel.de/international/germany/nato-chief-rasmussem-urges-stronger-german-foreign-policy-role-a-979754.html

824. Höller, Linus (2025). Germany to spend almost $60 billion in latest military funding package. *Defense News*, 2025. december 18. Online: https://www.defensenews.com/global/europe/2025/12/18/germany-to-spend-almost-60-billion-in-latest-military-funding-package/

825. Jae-hyuk, Park (2023). From mines to mobility: 140-year-old partnership between Germany and Korea. *The Korea Times*, 2023. március 26. online: https://www.koreatimes.co.kr/business/companies/20230326/from-mines-to-mobility-140-year-old-partnership-between-germany-and-korea

826. Joswig, Gareth (2025). Rechtsextremes Werk und Dobrindts Beitrag. *Taz*, 2025. május 5. Online: https://taz.de/Politisch-motivierte-Kriminalitaet/!6085979/

827. Kempkens, Sebastian (2013). Zehn Themen, die Politiker im Wahlkampf vergessen. *Spiegel*, 2013. szeptember 17. online: https://www.spiegel.de/politik/deutschland/bundestagswahlkampf-2013-diese-themen-vergisst-die-politik-a-921454.html

828. Khan, Sahiba (2025). Germany aims for closer India trade ties amid Trump tariffs. *Deutsche Welle*, 2025. január 9. Online: https://www.dw.com/en/germany-aims-for-closer-india-trade-ties-amid-trump-tariffs/a-73837643

829. Kitekintő (2014). Mozgásba lendül a német hadiipar. 2014. szeptember 6. Online: https://kitekinto.hu/2014/09/06/europai-ugyek/europa20140906mozgasba_lendul_a_nemet_hadiipar/86875/

830. Knight, Ben (2017). German pilot project tracks arms export. Deutsche Welle, 08. 30. 2017, online: https://www.dw.com/en/german-pilot-project-tracks-arms-exports/a-40298193

831. Knight, Ben (2023). Scholz defends decision to send battle tanks to Ukraine. *Deutsche Welle*, 2023. január 25. Online: https://www.dw.com/en/german-chancellor-olaf-scholz-defends-decision-to-send-battle-tanks-to-ukraine/a-64509633

832. Kyranoudi, Dimitra & Szymanski, Wojciech & Verseck, Keno (2022). Ringtausch: Eine Chronik des deutschen Zögerns. *Deutsche Welle*, 09. 11. 2022.

Online: https://www.dw.com/de/hilft-der-ringtausch-der-ukraine-eine-chronik-des-deutschen-z%C3%B6gerns/a-63685560

833. Leigh, Karen (2011). Bahrain: Caught Between Saudi Arabia and Iran. *Time*, March 15, 2011, online: https://time.com/archive/6956832/bahrain-caught-between-saudi-arabia-and-iran/

834. Liboreiro, Jorge & Psara, Maria (2023). Finance ministers seal reform of EU fiscal rules after Germany and France find compromise. *Euronews*, Online: https://www.euronews.com/my-europe/2023/12/20/finance-ministers-seal-reform-of-eu-fiscal-rules-after-germany-and-france-find-compromise

835. Mader, Georg (2024). Nun doch weitere 54 Eurofighter für die Saudis. *Militär Aktuell*, 2024. január 10. Online: https://militaeraktuell.at/nun-doch-weitere-48-eurofighter-fuer-die-saudis/

836. Manager (2019). Russland-Sanktionen treffen vor allem Sachsens Industrie. 2019. 07. 17. Online: https://www.manager-magazin.de/unternehmen/industrie/sachsen-leidet-am-meisten-unter-sanktionen-gegen-russland-a-1277656.html

837. Nagel, Lars-Marten & Verfürden, Michael & Deters, Jannik (2021). Illegale Waffenexporte: Was das Mexiko-Urteil des BGH für die Rüstungsbranche bedeutet. *Handelsblatt*, 30. 03. 2021. Online: https://www.handelsblatt.com/unternehmen/industrie/heckler-und-koch-illegale-waffenexporte-was-das-mexiko-urteil-des-bgh-fuer-die-ruestungsbranche-bedeutet/27053894.html

838. Nassauer, Otfried & Steinmetz, Christopher (2003). Rüstungskooperation zwischen Deutschland und Israel. *Research Report,* 2003.1, Berliner Informationszentrum für Transatlantische Sicherheit, online: http://www.bits.de/public/pdf/rr03-1.pdf

839. Nassauer, Otfried (2012). Der Bundessicherheitsrat und die Rüstungsexporte. *Berlin Information-center for Transatlantic Security*, Juli 2012, online: https://www.bits.de/public/stichwort/bsr.htm

840. Naszádos, Zsófia (2021) *Új német hegemónia Európában. Németország hatalmi pozíciója az Európai Unióban a 2008-as gazdasági válságot követően. Doktori (PhD) értekezés*. Budapesti Corvinus Egyetem, 2021. Online: https://phd.lib.uni-corvinus.hu/1299/1/Naszados_Zsofia_dhu.pdf

841. NDR (2025). Hamburg: Hunderte bei Demo gegen Waffen-Exporte nach Israel. *Norddeuscher Rundfunk*, 20. 09. 2025, online: https://www.ndr.de/nachrichten/hamburg/hamburg-hunderte-bei-demo-gegen-waffen-exporte-nach-israel,palaestina-132.html

842. NDR Doku (2023). *Rheinmetall und der Krieg.* [Video]. Youtube, 2023. november 27. Online: https://youtu.be/qpCDtj5CSdA?si=BR3uthnRzju3fLUn

843. NDTV (2011). We have the best product: Merkel on Eurofighter Typhoon. 2011. május 31. Online: https://www.ndtv.com/india-news/we-have-the-best-product-merkel-on-eurofighter-typhoon-457285

844. Neuerer, Dietmar & Olk, Julian & Specht, Frank & Murphy, Martin (2024). Berlin will Eurofighter an Saudi-Arabien liefern – Protest aus den eigenen Reihen. *Handelsblatt*, 2024. január 08. Online: https://www.handelsblatt.com/politik/deutschland/kampfjets-berlin-will-eurofighter-an-saudi-arabien-liefern-protest-aus-den-eigenen-reihen/100005233.html

845. Nöstlinger, Nette (2026). Europe's future depends on whether it can embrace hard power, says Germany's Merz. *Politico*, 2026. január 29. Online: https://www.politico.eu/article/europe-eu-future-embrace-hard-power-germany-friedrich-merz/

846. Ntv (2018a). *Deutschland rüstet Saudi-Arabien weiter auf.* 2018. október 10. online: https://www.n-tv.de/politik/Deutschland-ruestet-Saudi-Arabien-weiter-auf-article20648884.html

847. Ntv (2018b). Tausende Kurden gehen auf die Straße. 2018. március 17. online: https://www.n-tv.de/politik/Tausende-Kurden-gehen-auf-die-Strasse-article20341439.html

848. Ntv (2022). "Merkels Abtritt war für Putin ein Schlüsselmoment". 2022. január 26. Online: https://www.n-tv.de/politik/Merkels-Abtritt-war-fuer-Putin-ein-Schluesselmoment-article23083202.html?fbclid=IwAR0gbpvDF1R0jOuBH5HkTRKgKCujCFEndYUl7ZTmJ22F9CYQ94YiIoi3FWw

849. Pauly, Marcel & Steinmetz, Vanessa (2018). Deutschlands geschäft mit dem Krieg. *Spiegel*, 2018. január 25. Online: https://www.spiegel.de/politik/ausland/ruestungsexporte-so-steht-es-um-die-branche-in-deutschland-a-1189627.html

850. Pladson, Kristie (2022). Weapons lobby pushes for green label. *Deutsche Welle*, 2022. március 24., online: https://www.dw.com/en/pointing-to-ukraine-war-arms-lobby-pushes-for-sustainable-label/a-61244716

851. Polansky, Martin (2024). Ein positiver Blick. *Tagesschau*, 2024. január 10. Online: https://www.tagesschau.de/inland/innenpolitik/habeck-saudi-arabien-energiewende-ruestungsexport-100.html

852. Portfolio (2020). 218 darabot kap a Honvédség a világ egyik legkorszerűbb harcjárművéből. 2020. szeptember 9. Online: https://www.portfolio.hu/gazdasag/20200909/218-darabot-kap-a-honvedseg-a-vilag-egyik-legkorszerubb-harcjarmuvebol-448044

853. Reuters (2012). *Streit um Waffenexporte - Bundesregierung lobt Saudis*. 2012. december 3. Online: https://www.reuters.com/article/world/streit-um-waffenexporte-bundesregierung-lobt-saudis-idUSBEE8B2030/

854. Richter, Frederik (2022b). Korruptionsverdacht: Ein fragwürdiges Russland-Geschäft von Rheinmetal. *Correctiv*, 2022. április 22. Online: https://correctiv.org/aktuelles/korruption/2022/04/22/schmiergeld-russland-rheinmetall/

855. Richter, Nicolas & Steinke, Ronen (2019). Kriegsverbrechen-Vorwürfe gegen deutsche Waffenfirmen. *Süddeutsche Zeitung*, 2019. december 11. Online: https://www.sueddeutsche.de/politik/jemen-saudi-arabien-kriegsverbrechen-airbus-1.4718759

856. Rivkin, Amanda (2021). German technology found in China's warships: report. *Deutsche Welle*, 2021. június 11. Online: https://www.dw.com/en/german-engine-technology-found-in-chinese-warships-report/a-59740301

857. RND (2022). Russland verbietet Arbeit partei-naher deutscher Stiftungen und Menschen-rechts-organisationen. *Redaktions Netzwerk Deutschland*. 2022. április 9. Online: https://www.rnd.de/politik/russland-heinrich-boell-stiftung-amnesty-international-und-co-verboten-PCI7JHKPU56DXG5YDF5SIAZIRI.html

858. Sauer, Pjotr (2024). 'Sanctions hole': how secretive routes supply Russia with western tech and consumer goods. *Guardian*, 2024. június 12. Online: https://www.theguardian.com/world/article/2024/jun/12/russia-sanctions-hole-backdoor-routes

859. Schader, Nick (2024). Deutsche Maschinen für Russlands Militär. *Tagesschau*, 2024. október 10. Online: https://www.tagesschau.de/investigativ/swr/embargo-russland-maschinen-100.html

860. Schulz, Josephine (2024). Sinneswandel bei Rüstungsexporten an Saudi-Arabien. *Deutschlandfunk*, 2024. január 10. Online: https://www.deutschlandfunk.de/der-tag-sinneswandel-bei-ruestungsexporten-dlf-a90be815-100.html

861. Schulze, Tim (2023). Die Stimmung kippt: Mehrheit für Genehmigung von Panzerlieferungen – besonders in einer Partei. *Stern*, 2023. január 20. Online: https://www.stern.de/politik/deutschland/die-stimmung-kippt--mehrheit-fuer-genehmigung-von-panzerlieferungen-33119552.html

862. Spiegel (2011). Bundesrepublik verkauft ausgediente Panzer an Chile. 2011. február 5. Online: https://www.spiegel.de/spiegel/vorab/a-743715.html

863. Spiegel (2014). Rüstungskonzerne drohen Gabriel mit Job-Verlagerung. 2014. június 29. online: https://www.spiegel.de/wirtschaft/unternehmen/ruestungskonzerne-setzen-sigmar-gabriel-unter-druck-a-978153.html

864. Spiegel (2022a). Für SPD-Chef Klingbeil soll Deutschland eine internationale »Führungsmacht« werden. 2022. június 21. Online: https://www.spiegel.de/politik/deutschland/spd-fuer-lars-klingbeil-deutschland-soll-eine-internationale-fuehrungsmacht-werden-a-1c9790fe-77b2-42fd-a2cf-069d428b2d53

865. Spiegel (2022b). Bundeswehr steht aus Sicht von Heeresinspekteur »mehr oder weniger blank da«. 2022. február 24. Online: https://www.spiegel.de/politik/deutschland/ukraine-invasion-bundeswehr-steht-laut-heeresinspekteur-mehr-oder-weniger-blank-da-a-e5bdc1f4-e9d3-472f-9ed7-beed5aa02eb0

866. Stanley-Becker, Isaac (2022). Embracing military power, Olaf Scholz tries to lead Germany into a new era. *The Washington Post*, 2022. április 8. Online: https://www.washingtonpost.com/world/2022/04/08/olaf-scholz-germany-russia-ukraine/

867. Stark, Holger (2011). Tank Exports to Saudi Arabia Signal German Policy Shift. *Spiegel*, 2011. október 14. online: https://www.spiegel.de/international/world/the-merkel-doctrine-tank-exports-to-saudi-arabian-signal-german-policy-shift-a-791380.html

868. Stern (2025). Deutliche Mehrheit der Deutschen steht hinter Waffen-Lieferstopp an Israel. 2025. augusztus 20. online: https://www.stern.de/politik/ausland/waffen-fuer-israel--mehrheit-steht-laut-umfrage-hinter-lieferstopp-35986612.html

869. Tagesschau (2014). *Mehrheit gegen Waffenlieferungen.* 2014. augusztus 29. online: https://www.tagesschau.de/inland/deutschlandtrend/deutschlandtrend-ts-586.html

870. Tagesschau (2022). Mehrheit für Lieferung schwerer Waffen. 2022. április 14. online: https://www.tagesschau.de/inland/deutschlandtrend/deutschlandtrend-2979.html

871. Tagesschau (2023). Baerbock für engere Wirtschaftsbeziehungen. 2023. május 15. online: https://www.tagesschau.de/ausland/asien/baerbock-saudi-arabien-zusammenarbeit-100.html

872. Tagesschau (2023). Pistorius fordert wehrhafte Demokratie. 2023. július 20. Online: https://www.tagesschau.de/inland/gesellschaft/20-juli-gedenken-pistorius-100.html

873. Tagesschau (2024). Pistorius kämpft weiter für mehr Geld. 2024. július 20. Online: https://www.tagesschau.de/inland/innenpolitik/pistorius-haushalt-debatte-100.html

874. Taz (2019). Deutsche Waffen, Bremer Geld. 2019. március 12. online: https://taz.de/Deutsche-Waffen-Bremer-Geld/!5576456/

875. Telegrafi (2025). *Strengthening air and missile defense, Albania and Portugal sign memorandum of understanding.* 2025. február 14. Online: https://telegrafi.com/en/Strengthening-air-and-missile-defense-Albania-and-Portugal-sign-memorandum-of-understanding/

876. The Economist (2023). Is Germany once again the sick man of Europe? 2023. augusztus 17. Online: https://www.economist.com/leaders/2023/08/17/is-germany-once-again-the-sick-man-of-europe

877. Thiele, Tom (2026). Mehr Tempo, weniger Toleranz – die neue Beschaffungsrealität. Handelsblatt, 2026. január 22. Online: https://www.handelsblatt.com/unternehmen/industrie/verteidigung-mehr-tempo-weniger-toleranz-die-neue-beschaffungsrealitaet/100192755.html

878. Thurau, Jens (2020). Deutsche Waffenexporte verletzen systematisch Grundsätze. *Deutsche Welle*, 2020. július 20. online:

https://www.dw.com/de/greenpeace-deutsche-waffenexporte-verletzen-systematisch-grunds%C3%A4tze/a-54244268

879. Tillack, Hans-Martin (2021). Drohende Kontrolle schreckte arabischen Kunden von Waffenkauf ab. *Die Welt*, 2021. szeptember 9. Online: https://www.welt.de/politik/deutschland/article233661100/Waffenexporte-Drohende-Kontrolle-schreckte-arabischen-Kunden-ab.html

880. Tillack, Hans-Martin (2022). Ein Rheinmetall-Deal in Russland und der Verdacht auf Bestechung. *Die Welt*, 2022. április 22. online: https://www.welt.de/wirtschaft/article238311415/Ein-Rheinmetall-Deal-in-Russland-und-der-Verdacht-auf-Bestechung.html

881. Tillack, Hans-Martin (2025). „Merkels Abschiedskuss" – der Autokrat, der Rüstungskonzern und ein Oligarch. *Die Welt*, 2025. február 13. Online: https://www.welt.de/politik/deutschland/plus255364376/Waffenexporte-Merkels-Abschiedskuss-der-Autokrat-der-Ruestungskonzern-und-ein-Oligarch.html?icid=search.product.onsitesearch

882. Tröger, Mandy (2026). Bayern rüstet – und kassiert. ISW, 2026. február 9. Online: https://www.isw-muenchen.de/online-publikationen/texte-artikel/5402-bayern-ruestet-und-kassiert#:~:text=Das%20im%20Juli%202024%20verabschiedete,ausdr%C3%BCcklich%20auch%20milit%C3%A4rischen%20Zwecken%20dienen

883. Urbancik, Johanna (2025a). Merz zur Ukraine-Unterstützung: Kommt nun doch der Taurus? *Euronews*, 2025. november 21. Online: https://de.euronews.com/2025/11/21/taurus-flamingo-waffen-ukraine-merz

884. Urbancik, Johanna (2025b). Bundesregierung stoppt Waffenlieferungen an Israel für Einsatz im Gazastreifen. *Euronews*, 2025. augusztus 8. online: https://de.euronews.com/2025/08/08/berlin-waffenlieferungen-israel-gaza-merz

885. Verseck, Keno (2020). Ungarns rechter Sound zu deutschen Panzern. *Spiegel*, 2020. február 8. Online: https://www.spiegel.de/ausland/ungarn-unter-viktor-orban-rechter-sound-zu-deutschen-panzern-a-37036ff2-a4e7-4d5e-9920-427003aac433

886. von der Burchard, Hans (2019). German minister's Syria plan falls flat. *Politico*, 2019. október 25. Online: https://www.politico.eu/article/german-ministers-syria-plan-falls-flat-annegret-kramp-karrenbauer/

887. von der Burchard, Hans (2022). G7, Scholz urge China to uphold international law, respect human rights. *Politico*, 2022. november 4. Online: https://www.politico.eu/article/olaf-scholz-china-human-rights-g7-russia-ukraine/

888. von Hein, Matthias & Conrad, Naomi (2018). Deutsche Waffen für Saudi-Arabien. *Deutsche Welle*. 2018. december 5. online: https://www.dw.com/de/deutschland-und-saudi-arabien-waffen-f%C3%BCr-den-strategischen-partner/a-46590962

889. von Twickel, Nikolaus (2012). Putin and Merkel Spar Over Human Rights and Pussy Riot. *The Moscow Times*, 2012. november 17. Online: https://www.themoscowtimes.com/archive/putin-and-merkel-spar-over-human-rights-and-pussy-riot

890. Vorreiter, Paul (2024). Wie Brüssel auf Ampel-Deutschland schaut. *Tagesschau*. 2024. november 7. Online: https://www.tagesschau.de/ausland/europa/eu-reaktion-koalitionsende-deutschland-100.html

891. Vorreyer, Thomas (2023). Ein bisschen gemeinsam gegen die Ukraine-Politik. *Tagesschau*, 2023. november 25. online: https://www.tagesschau.de/inland/innenpolitik/wagenknecht-linke-ukraine-demo-100.html

892. Vorreyer, Thomas (2024). Sachsen und Thüringen entscheiden sich. *Tagesschau*, 2024. szeptember 1. Online: https://www.tagesschau.de/inland/innenpolitik/landtagswahl-thueringen-sachsen-100.html

893. WDR (2024). *Mehrheit gegen deutsche Taurus-Lieferung an die Ukraine*. 2024. november 21. Online: https://presse.wdr.de/plounge/tv/das_erste/2024/11/20241121_deutschlandtrend_taurus_lieferung.html

894. Wehner, Markus (2020). Zorn und Schmerz. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 2020. június 26. Online: https://www.faz.net/aktuell/politik/ausland/angela-merkels-beziehung-zu-russland-zorn-und-schmerz-16829187.html?GEPC=s53&premium

895. Wehner, Markus (2023). SPD und Grüne kritisieren hohe Ausfuhrzahlen. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 2023. december 27. Online: https://www.faz.net/aktuell/politik/inland/spd-und-gruene-kritisieren-export-deutscher-ruestungsgueter-19410452.html

896. Weiland, Severin (2013). Westerwelle beschwert sich bei Russlands Botschafter über Homophobie. *Spiegel*, 2013. január 29. Online: https://www.spiegel.de/politik/deutschland/homophobie-in-russland-westerwelle-beschwert-sich-bei-botschafter-a-880216.html

897. Weinzierl, Stefan (2025). Top 10 Unternehmen der deutschen Rüstungsindustrie. *Produktion*, 2025. augusztus 5. online: https://www.produktion.de/schwerpunkte/ruestungsindustrie/top-10-unternehmen-der-deutschen-ruestungsindustrie-47-874.html

898. Werkhäuser, Nina (2018). Waffengeschäfte versus Menschenrechte. *Deutsche Welle*, 2018. február 22. Online: https://www.dw.com/de/waffengesch%C3%A4fte-versus-menschenrechte/a-42698606

899. Werkhäuser, Nina (2024). German arms exports: Churches question license. *Deutsche Welle*. 2024. december 19. online: https://www.dw.com/en/german-arms-exports-churches-question-u-turn/a-71105467

900. Wolf, Markus (2024b). Mehr Personal für Bundeswehr? Für Scholz ohne Wehrpflicht lösbar. *BR24*, 2024. május 14. Online: https://www.br.de/nachrichten/deutschland-welt/mehr-personal-fuer-bundeswehr-fuer-scholz-ohne-wehrpflicht-loesbar,UCl4jYy

901. Wolf, Martin (2024a). Is Germany the 'sick man' of Europe once again? *Financial Times*, 2024. július 16. Online: https://www.ft.com/content/2135f8c7-dd60-463c-9bd5-5a907d5f8f1e

902. Wolf-Doettinchem, Lorenz (2024). Waffenlieferungen an Israel: Mehrheit der Deutschen ist dagegen. *Stern*, 2024. október 24. online: https://www.stern.de/politik/deutschland/waffenlieferungen-nach-israel--60-prozent-der-deutschen-dagegen-35161220.html

903. Zajonz, David (2022). "Für uns eine große Enttäuschung". *Tagesschau*, 2022. május 24. Online: https://www.tagesschau.de/ausland/europa/polen-enttaeuschung-101.html

904. ZDF (2025). Wehrpflicht: Jusos und Pistorius einigen sich. 2025. június 28. online: https://www.zdfheute.de/politik/deutschland/spd-jusos-pistorius-wehrpflicht-antrag-100.html

A SZERZŐ TÉMÁVAL KAPCSOLATOS PUBLIKÁCIÓI

1. Edl, András & Speck, Gyula (2024). Germany' Space Activity: Balancing Security Needs and Opportunities of New Space. In: Bartóki-Gönczy, Balázs & Sulyok, Gábor (eds.) *The New Space Age: Legal and Policy Perspectives.* (637-680.) Ludovika University Press
2. Speck Gyula (2019). Németország fejlesztéspolitikája mint a biztonságpolitika eszköze. *Nemzet és Biztonság – Biztonságpolitikai Szemle*, 2019/3. Szám, 19-36. DOI: 10.32576/nb.2019.3.3
3. Speck Gyula (2020a). „Germany first" – Az AfD kül- és biztonságpolitikai programja. *Stratégiai Védelmi Kutatóintézet Elemzések*, 2020/6. Szám, 1-8.
4. Speck, Gyula & Hettyey, András (2023b). A müncheni konszenzus mérlege – Németország mint vezető hatalom? (371-382.) In: Barna, Attila & Zachar, Péter Krisztián (szerk.). *Titkos cikkek az örök békéhez: Ünnepi tanulmányok a 70 éves Fülöp Mihály tiszteletére*. Ludovika Egyetemi Kiadó
5. Speck, Gyula (2018). A német külpolitika hangsúlyváltásai – Németország fegyverexport-politikája 2013-2017 között. *Nemzet és Biztonság – Biztonságpolitikai Szemle*, 2018/4. Szám, 94-125.
6. Speck, Gyula (2020b). A „zöld" külpolitika – A Szövetség 90/Zöldek kül- és biztonságpolitikai programja. *Stratégiai Védelmi Kutatóintézet Elemezések*, 2020/7. szám, 1-16.
7. Speck, Gyula (2020c). Magyar–német védelmi kapcsolatok Magyarország új Nemzeti Biztonsági Stratégiájának tükrében. *Hadtudomány*, 30(3), 17-38. DOI: https://doi.org/10.17047/HADTUD.2020.30.3.17
8. Speck, Gyula (2020d). Stabilitásexport, mint az újraegyesült Németország gyakorlati geopolitikája. *Szakmai Szemle – A Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálat Tudományos Szakmai Folyóirata*, 18(4), 18-32.
9. Speck, Gyula (2020e). A német külpolitika európaizációja - A közös kül- és biztonságpolitika "germanizációja". *Európai Tükör*, 23(3), 95-122. DOI: https://doi.org/10.32559/et.2020.3.5
10. Speck, Gyula (2020f). A Bundeswehr humán stratégiája 2016 után. *Nemzet és Biztonság – Biztonságpolitikai Szemle*, 2020/4. szám, 59-79. DOI: https://doi.org/10.32576/nb.2020.4.5
11. Speck, Gyula (2020g). A keresztény egyházak szerepe a német kül- és biztonságpolitikában, különös tekintettel a fegyverexport-politikára. In: Pohl, Árpád (szerk.).

Biztonság és honvédelem: Fenntartható biztonság és társadalmi környezet tanulmányok 2. (1185-1196.) Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest

12. Speck, Gyula (2022a). Az európai stratégiai autonómia próbája – Az új generációs francia-német-(spanyol) fegyverzeti programok aktuális helyzete és kilátásai. *Stratégiai Védelmi Kutató Központ Elemzések*, 2022/11. szám, 1-12.

13. Speck, Gyula (2022b). Út az európai stratégiai autonómiához? A francia–német fegyverzeti együttműködés aktuális lehetőségei és kihívásai. *Nemzet és Biztonság – Biztonságpolitikai Szemle*, 15(2), 55-76. DOI: https://doi.org/10.32576/nb.2022.2.4

14. Speck, Gyula (2022c). The Primacy of Politics? Arms Imports and Political Relations of the Visegrád Countries 1999-2020: Part 1. *Academic and Applied Research in Military and Public Management Science*, 21(1), 5-20. DOI: https://doi.org/10.32565/aarms.2022.1.1

15. Speck, Gyula (2022d). The Primacy of Politics? Arms Imports and Political Relations of the Visegrád Countries 1999-2020: Part 2. *Academic and Applied Research in Military and Public Management Science*, 21(1), 21-29. DOI: https://doi.org/10.32565/aarms.2022.1.2

16. Speck, Gyula (2023a). Civilhatalomból vezetőhatalom? Németország és a kelet-közép-európai államok védelmi együttműködésének lehetőségei a Zeitenwende árnyékban. *Stratégiai Védelmi Kutató Központ Elemzések,* 2023/14. szám, 1-12.

17. Speck, Gyula (2023c). Mitteleuropa helyett bővítéspolitika. (59-85.) In: Nagymihály, Zoltán & Strausz, Péter (szerk.). *Helmut Kohl és Közép-Európa*. Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Levéltár, Budapest

18. Speck, Gyula (2024). *SALW Proliferation and State Fragility: The Case of Afghanistan.* Next Generation Papers, EU Non-Proliferation and Disarmament Consortium & HUN-REN Institute of World Economics. Online: https://www.nonproliferation.eu/wp-content/uploads/2024/04/Next-Gen_Gyula-Speck_EUNPDC_SALW-proliferation_Case-of-Afghanistan_V3-1.pdf

Mellékletek

1. Melléklet: Rövidítések jegyzéke

AfD – Alternatíva Németországért (Alternative für Deutschland)

ATT – Fegyverkereskedelmi Szerződés (Arms Trade Treaty)

BAAINBw - Bundeswehr Felszerelésért, Információtechnológiáért és Szolgáltatási Támogatásért felelős Szövetségi Hivatala (Bundesamt für Ausrüstung, Informationstechnik und Nutzung der Bundeswehr)

BAFA - Szövetségi Gazdasági és Kivitelellenőrzési Hivatal (Bundesamt für Wirtschaft und Ausfuhrkontrolle)

BDI - Német Ipar Szövetség (Bundesverband der Deutschen Industrie)

BDLI - Német Légi- és Űripari Szövetség (Bundesverband der Deutschen Luft- und Raumfahrtindustrie)

BDSV - Német Biztonsági és Védelmi Ipar Szövetség (Bundesverband der Deutschen Sicherheits- und Verteidigungsindustrie)

BICC - Bonn International Center for Conversion

BND – Szövetségi Hírszerző Szolgálat (Bundesnachrichtendienst)

BSW – Sarah Wagenknechht Szövetség (Bündnis Sarah Wagenknecht)

CFE - Európai Hagyományos Fegyveres Erőkről szóló Szerződés (Treaty on Conventional Armed Forces in Europe)

CL – polgári szabadságjogok (Civil Liberties)

CPI – Nemzetközi korrupció-érzékelési index (International Corruptions Perceptions Index)

CRS - Egyesült Államok Kongresszusi Kutató Szolgálata (Congressional Research Service)

CSDP – közös biztonság- és védelempolitika (Common Security and Defence Policy)

CTBT - Átfogó Atomcsend Egyezmény (Comprehensive Test Ban Treaty)

DCI – Védelmi vállalatok korrupcióellenességi és átláthatósági indexe (Defence Companies Index on Anti-Corruption and Corporate Transparency)

DGA – Fegyverzeti Főigazgatóság (Direction générale de l'armement)

DGAP - Deutsche Gesellschaft für Auswärtige Politik

DWT - Német Védelemtechnológiai Társaság (Deutsche Gesellschaft für Wehrtechnik)

EBESZ – Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (Organization for Security and Cooperation in Europe)

ECFR - European Council on Foreign Relations

eFP - Megerősített Előretolt Jelenlétének (Enhanced Forward Presence)

EKSZ – Európai Külügyi Szolgálat (European External Action Service)

ENSZ – Egyesült Nemzetek Szervezete (United Nations)

EU – Európai Unió

FKH - Német Szárazföldi Erők Támogatói Köre (Förderkreis Deutsches Heer)

FNC – Keretnemzet Koncepció (Framework Nations Concept)

GDI - kormányzati védelmi integrációs index (Government Defence Integrity Index)

GKKE – Egyház és Fejlődés Közös Konferencia (Gemeinsame Konferenz Kirche und Entwicklung)

IATE – Interactive Terminology for Europe

IFRI - Institut français des relations internationales

IFSH - Institut für Friedensforschung und Sicherheitspolitik

IISS - Stratégiai Tanulmányok Nemzetközi Intézete (International Institute for Strategic Studies)

INF - Közép- és Rövidebb Hatótávolságú Rakéták Megszüntetéséről Szóló Szerződés (Intermediate Nuclear Forces Treaty)

ISPK - Institut für Sicherheitspolitik

JCPOA – Átfogó Közös Cselekvési Terv (Joint Comprehensive Plan of Action)

MTCR - Rakétatechnológia Ellenőrzési Rezsim (Missile Technology Control Regime)

NATO – Észak-Atlanti Együttműködés Szervezete (North Atlantic Treaty Organization)

NDK- Német Demokratikus Köztársaság (egykori Kelet-Németország)

NISAT - Norvég Kézifegyver Transzfer Kezdeményezés (Norwegian Initiative on Small Arms Transfers)

NSZK – Németországi Szövetségi Köztársaság (egykori Nyugat-Németország)

ODA – hivatalos fejlesztési támogatás (official development aid)

PESCO - Állandó Strukturált Együttműködés (Permament Structured Cooperation)

PR – politikai jogok (Political Rights)

PRIF – Frankfurti Békekutató Intézet (Peace Research Institute Frankfurt)

SIPRI – Stockholmi Nemzetközi Békekutató Intézet (Stockholm Peace Research Institute)

SITC - Sztenderd Ipari Kereskedelmi Osztályozás (Standard Industrial Trade Classification)

SWP - Stiftung Wissenschaft und Politik

TIV - trendindikátor-érték (trend-indicator value)

TKMS - ThyssenKrupp Maritime Systems

TPNW - Nukleáris Fegyverek Tilalmáról Szóló Szerződésnek (Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons)

UNROCA - ENSZ Fegyverkereskedelmi Regiszter (United Nations Register of Conventional Arms)

VDI – Német Mérnöki Szövetség (Verein Deutscher Ingenieure)

VJTF - Nagyon Magas Készenlétű Összhaderőnemi Erő (Very High Readiness Joint Task Force)

WMEAT - World Military Expenditure and Arms Trade

ZKA - Vámnyomozó Hatóság (Zollkriminalamt)

ZMSBw - Bundeswehr Hadtörténeti és Társadalomtudományi Központja (Zentrum für Militärgeschichte und Sozialwissenschaften der Bundeswehr)

2. Melléklet: Ábrák jegyzéke

3. ábra: Németország szerepkoncepciói 2005-2013 és 2014-2024 között (saját szerkesztés) . 65
4. ábra: Németország védelmi költségvetése a bruttó nemzeti termék (GDP) arányában százalékban megadva (Adatok forrása: NATO, 2016, p. 6; NATO, 2024, p. 9) (saját szerkesztés)..... 77
5. ábra: A német kormányok összbefizetései az ENSZ-rendszerébe (Adatok forrásai: Auswärtiges Amt, 2014a, p. 102; Auswärtiges Amt, 2016, p. 94; Deutscher Bundestag, 2018, p. 75; Deutscher Bundestag, 2023a, p. 97; Auswärtiges Amt, 2024b, p. 115) (saját szerkesztés) 96
6. ábra: Németország hivatalos fejlesztési támogatásai 2005-2024 között (Adatok forrása: OECD Data Explorer) (saját szerkesztés) 102
7. ábra: Német szakértői, rendőri és katonai állomány az ENSZ békeműveleteiben 2005-2024 között (Adatok forrása: United Nations, 2005-2024) (saját szerkesztés)..... 108
9. ábra: Exportált nagy fegyverrendszerek a SIPRI TIV-értékében megadva (Adatok forrása: SIPRI, n.d.-c) (saját szerkesztés)..... 145
10. ábra: Német egyedi fegyverexportengedély-értékek 2005-2024 között (Adatok forrásai: BMWi, 2004, p. 36; BMWE, 2013, p. 25; BMWK, 2023, p. 31; BMWE, 2025, p. 31) (saját szerkesztés)..... 146
11. ábra: Német egyedi fegyverexportengedély-értékek 2005-2024 között országcsoportonként (Az adatok forrásai: BMWE, 2013, p. 25; BMWK, 2023, p. 31; BMWE, 2025, p. 31) (saját szerkesztés)..... 147
12. ábra: (Az adatok forrásai: BMWE, 2013, p. 28; BMWE, 2025, p. 34) (saját szerkesztés) 147
13. ábra: A védelmi kiadások felszerelésre fordított aránya nemzetközi összehasonlításban. (Adatok forrása: NATO Public Diplomacy Division, 2025, p. 14) (saját szerkesztés) 167
14. ábra: A baráti államoknak történő fegyverszállítások megítélése a német közvéleményben a Bundeswehr Hadtörténeti és Társadalomtudományi Központjának kutatása alapján, százalékban megadva. A 2022. évi kutatás nem differenciált a válaszok között, a „teljesen egyetért", „inkább egyetért", „inkább elutasít" és „teljesen elutasít" válaszokat összevonva tüntették fel. (Az adatok forrása: Biehl, et. al., 2015; Steinbecher et. al. 2016; Steinbecher et. al., 2017; Steinbecher, et. al., 2018; Steinbecher, et. al., 2019; Steinbecher et. al., 2021a; Graf, 2021b; Graf, 2022; Graf, 2024a; Graf, 2024b) (saját szerkesztés) 229
15. ábra: Az egyedi fegyverexport-engedély értékek alakulása 2005-2024 között, valamint a III. és IV. Merkel-kormány által bevezetett szigorítások. Az „I. szigorítás" a 2014-2015 között

bevezetett szabályozási szigorítások és transzparenciát növelő intézkedéseket (kézifegyverexport irányelvek, helyszíni ellenőrzések, féléves jelentéstétel), illetve egyes fegyverüzletek leállítását, a „II. szigorítás” a 2018-2020 között a Szaúd-Arábia és Törökország elleni részleges exporttilalmat és a Politikai Irányelvek elfogadását jelenti. (Adatok forrása: Adatok forrásai: BMWi, 2004, p. 36; BMWE, 2013, p. 25; BMWK, 2023, p. 31; BMWE, 2025, p. 31) (saját szerkesztés)..... 240
16. ábra A hadiipar és a közvélemény hatása a német fegyverexport-politikára (saját szerkesztés)..... 242
1. ábra: A szerepelméleti modell az aktor-struktúra kapcsolatban (Breuning, 2011, p. 26 alapján)..... 359
2. ábra: Aktor-struktúra kapcsolat a szerepkoncepció formálásában. (Grossman & Schortgen & Friedrichs, 2022, p. 4 alapján)..... 359
18. ábra: A Senghaas-i civilizatorikus hexagon (Maull, 2014, p. 137 alapján) (saját szerkesztés) 360
19. ábra: A német fegyverexport-engedélyezés folyamata (BMWK, n.d. alapján) (saját szerkesztés)..... 361
20. ábra: A védelmi iparban foglalkoztatottak aránya az egyes régiók teljes foglalkoztatottságán belül, százalékban megadva. (Az ábra forrása: VDI, 2015, p.12)..... 362
21. ábra: Az értekezés témája az MTA Doktori Tanácsának tudományági nómenklatúrája szerint (Forrás: MTA, n.d.) (Saját szerkesztés)..... 365
8. ábra: Hadianyagok csoportosítása és szabályozása a német fegyverexport szabályozás szerint (saját szerkesztés)..... 372
17. ábra: A német fegyverexport-politikát befolyásoló tényezők 2005 és 2024 között (saját szerkesztés..... 372

3. Melléklet: Táblázatok jegyzéke

1. táblázat: A külpolitikai modellek függő és független változói a fegyverexport-politika empirikus vizsgálatában (saját szerkesztés) 33
2. táblázat Az interjúkra vonatkozó információk (saját szerkesztés) 35
3. táblázat: Az értékezésben felhasznált főbb kutatás módszerek (Saját szerkesztés) 37
4. táblázat: A fegyverexport-politika lehetséges értelmezése külpolitikai modellek alapján (Horn, 2016, p. 43 alapján) (saját szerkesztés) 60
6. táblázat: Németország szerepkoncepciói 2005-2013 és 2014-2024 között (saját szerkesztés) 64
8. táblázat: A világ tíz legnagyobb fegyverexportőre és részesedésük (százalékban megadva) a globális fegyverkivitelből 2005-2013 és 2014-2024 között a SIPRI adatai szerint (Forrás: SIPRI, n.d.-c) (saját szerkesztés) 144
9. táblázat: A német kormányok által nyújtott fegyverexport-kiviteli hitelgaranciák 2005-2024 között (Adatok forrása: GKKE 2005-2024 közötti fegyverexportjelentései) 148
10. táblázat: A tíz fő célország civil hatalmi indikátora. A Freedom House értékeinél a világoszöld a „szabad", a narancssárga a „félig szabad" országokat jelöli. A Fragile States Indexnél a sötétzöld a „fenntartható", a világoszöld a „stabil", a narancssárga a „figyelmeztető", a piros pedig a „riasztó" állapotot jelöli. (Az adatok forrásai: SIPRI, n.d.-c; Freedom House, n.d-b; Fund for Peace n.d-c) 149
11. táblázat: A tíz fő célország hatalmi állami indikátora (Az adatok forrásai: SIPRI, n.d.-c) 150
12. táblázat: A tíz fő célország kereskedőállami indikátora. Az exportból való részesedésnél a zöld a magas, a narancssárga a közepes, a szürke az alacsony relevanciájú exportrészesedést jelenti. Az éves GDP növekedésnél a zöld az erős, a narancssárga a stabil, a szürke a gyenge gazdasági növekedést jelöli. (Az adatok forrásai: SIPRI, n.d.-c; UN Comtrade n.d.; World Bank n.d.) 150
13. táblázat: A tíz fő célország civil hatalmi indikátora. A Freedom House értékeinél a világoszöld a „szabad", a narancssárga a „félig szabad", a piros a „nem szabad" országokat jelöli. A Fragile States Indexnél a sötétzöld a „fenntartható", a világoszöld a „stabil", a narancssárga a „figyelmeztető", a piros pedig a „riasztó" állapotot jelöli. (Az adatok forrásai: SIPRI, n.d.-c; Freedom House, n.d-b; Fund for Peace n.d-c) 152
14 . táblázat: A tíz fő célország hatalmi állami indikátora. (Az adatok forrásai: SIPRI, n.d.-c) 153

15. táblázat: A tíz fő célország kereskedőállami indikátora. Az exportból való részesedésnél a zöld a magas, a narancssárga a közepes, a szürke az alacsony relevanciájú exportrészesedést jelenti. Az éves GDP növekedésnél a zöld az erős, a narancssárga a stabil, a szürke a gyenge gazdasági növekedést jelöli. (Az adatok forrásai: SIPRI, n.d.-c; UN Comtrade n.d.; World Bank n.d.)..... 154
16. táblázat: A tíz fő célország civil hatalmi indikátora. A tíz fő célország civil hatalmi indikátora. A Freedom House értékeinél a világoszöld a „szabad", a narancssárga a „félig szabad", a piros a „nem szabad" országokat jelöli. A Fragile States Indexnél a sötétzöld a „fenntartható", a világoszöld a „stabil", a narancssárga a „figyelmeztető", a piros pedig a „riasztó" állapotot jelöli. (Az adatok forrásai: SIPRI, n.d.-c; Freedom House, n.d-b; Fund for Peace n.d-c) 159
17. táblázat: A tíz fő célország hatalmi állami indikátora. (Az adatok forrásai: SIPRI, n.d.-c) 160
18. táblázat: A tíz fő célország kereskedőállami indikátora. Az exportból való részesedésnél a zöld a magas, a narancssárga a közepes, a szürke az alacsony relevanciájú exportrészesedést jelenti. Az éves GDP növekedésnél a zöld az erős, a narancssárga a stabil, a szürke a gyenge gazdasági növekedést jelöli. (Az adatok forrásai: SIPRI, n.d.-c; UN Comtrade n.d.; World Bank n.d.)..... 160
19. táblázat: A tíz fő célország civil hatalmi indikátora. A Freedom House értékeinél a világoszöld a „szabad", a narancssárga a „félig szabad", a piros a „nem szabad" országokat jelöli. A Fragile States Indexnél a sötétzöld a „fenntartható", a világoszöld a „stabil", a narancssárga a „figyelmeztető", a piros pedig a „riasztó" állapotot jelöli. (Az adatok forrásai: SIPRI, n.d.-c; Freedom House, n.d-b; Fund for Peace n.d-c) 165
20. táblázat: A tíz fő célország hatalmi állami indikátora. (Az adatok forrásai: SIPRI, n.d.-c) 166
21. táblázat: A tíz fő célország kereskedőállami indikátora. Az exportból való részesedésnél a zöld a magas, a narancssárga a közepes, a szürke az alacsony relevanciájú exportrészesedést jelenti. Az éves GDP növekedésnél a zöld az erős, a narancssárga a stabil, a szürke a gyenge gazdasági növekedést jelöli. (Az adatok forrásai: SIPRI, n.d.-c; UN Comtrade n.d.; World Bank n.d.)..... 166
22. táblázat: A tíz fő célország civil hatalmi indikátora. A tíz fő célország civil hatalmi indikátora. A Freedom House értékeinél a világoszöld a „szabad", a narancssárga a „félig szabad", a piros a „nem szabad" országokat jelöli. A Fragile States Indexnél a sötétzöld a „fenntartható", a világoszöld a „stabil", a narancssárga a „figyelmeztető", a piros pedig a

„riasztó” állapotot jelöli. (Az adatok forrásai: SIPRI, n.d.-c; Freedom House, n.d-b; Fund for Peace n.d-c) 172
23. táblázat: A tíz fő célország hatalmi állami indikátora. (Az adatok forrásai: SIPRI, n.d.-c) 172
24. táblázat: A tíz fő célország kereskedőállami indikátora. Az exportból való részesedésnél a zöld a magas, a narancssárga a közepes, a szürke az alacsony relevanciájú exportrészesedést jelenti. Az éves GDP növekedésnél a zöld az erős, a narancssárga a stabil, a szürke a gyenge gazdasági növekedést jelöli. (Az adatok forrásai: SIPRI, n.d.-c; UN Comtrade n.d.; World Bank n.d.)..... 173
25. táblázat: Vezető német és német részesedésű transzeurópai hadiipari vállalatok adatai 2005-ben és 2024-ben. *A Hensoldt vállalat 2017-ben jött létre. (Adatok forrása: SIPRI, n.d.-f) . 202
26. táblázat: A szűkebb és tágabb értelemben vett német védelmi ipar adatai egyes felmérések szerint (Adatok forrása: VDI, 2015; Ostwald & Legler, 2015; VDI, 2015; Weingarten & Wilke & Wulf, 2015; Brzoska, 2020; Adatok forrása: Röhl & Bardt & Engels, 2022; BMWE, n.d.-a) 204
27. táblázat: Választott országok védelmi korrupciós kockázatai a GDI alapján (Forrás: Transparency International, 2020b; Transparency International, 2020c; Transparency International, 2020d; Transparency International, 2020e; Transparency International, 2020f; Transparency International, 2020g; Transparency International, 2020h) 222
28. táblázat: A fegyverexport megítéléséről készült, általános témájú egyéb közvélemény-kutatások (Die Linke, 2011; Die Linke, 2016; FAZ, 2018; Greenpeace, 2020; Greenpeace, 2021)..... 232
29. táblázat: A Bundeswehr Társadalomtudományi és Hadtörténeti Intézetének 2023. és 2024. évi közvéleménykutatásai Ukrajnának nyújtott német katonai segély megítéléséről (Az adatok forrása: Graf, 2024a, p. 15; Graf, 2024b, p. 17)..... 233
30. táblázat: A fegyverexport megítéléséről készült témaspecifikus közvélemény-kutatások (Adatok forrása: Tagesschau, 2014; Pew Research Center, 2015; Die Welt, 2022; Graf, 2024a; Tagesschau, 2022; Stern, 2023; IPSOS, 2025; Plan International 2025; Wolf-Doettinchem, 2024; Stern, 2025) (saját szerkesztés) 234
31. táblázat: A német hadiipari vállalatok korrupcióellenesség és transzparencia iránti elkötelezettsége nemzetközi összehasonlításban a Transparency International védelmi vállalatok korrupcióellenességi és átláthatósági indexe alapján. (Adatok forrása: Transparency International, 2020i) 363

32. táblázat: A Bundeswehr Társadalomtudományi és Hadtörténeti Intézetének 2015., 2019., és 2024. évi felmérései Németország kül- és biztonságpolitikai eszközeinek megítéléséről (Adatok forrása: Steinbecher et. al, 2016; Steinbecher et. al, 2019; Graf, 2024b) 364
5. táblázat: A vizsgált politikusok párthovatartozása és hivatali ideje (saját szerkesztés)..... 365
33. táblázat: A szerepkoncepciók beazonosításához felhasznált források (bővebb bibliográfiai adataikat lásd a felhasznált irodalom jegyzékben) 370
7. táblázat: Németország 2005-2024 közötti szerepkoncepciói és a külpolitikai modellek összeegyeztethetősége. (A szerepkoncepciók előfordulási gyakoriságuk szerinti csökkenő sorrendben szerepelnek.) (saját szerkesztés) 370
34. táblázat: Németország legfontosabb kül- és biztonságpolitikai céljai a vizsgált stratégiai dokumentumokban 2005-2024 között (Forrás: Koalitionsvertrag, 2005; Koalitionsvertrag, 2009; Koalitionsvertrag, 2013; Koalitionsvertrag, 2018; Koalitionsvertrag, 2021; Bundesministerium der Verteidigung, 2006; Die Bundesregierung, 2016; Die Bundesregierung, 2023; Die Bundesregierung, 2012a) (saját szerkesztés)..... 372

4. Melléklet: Egyéb ábrák és táblázatok

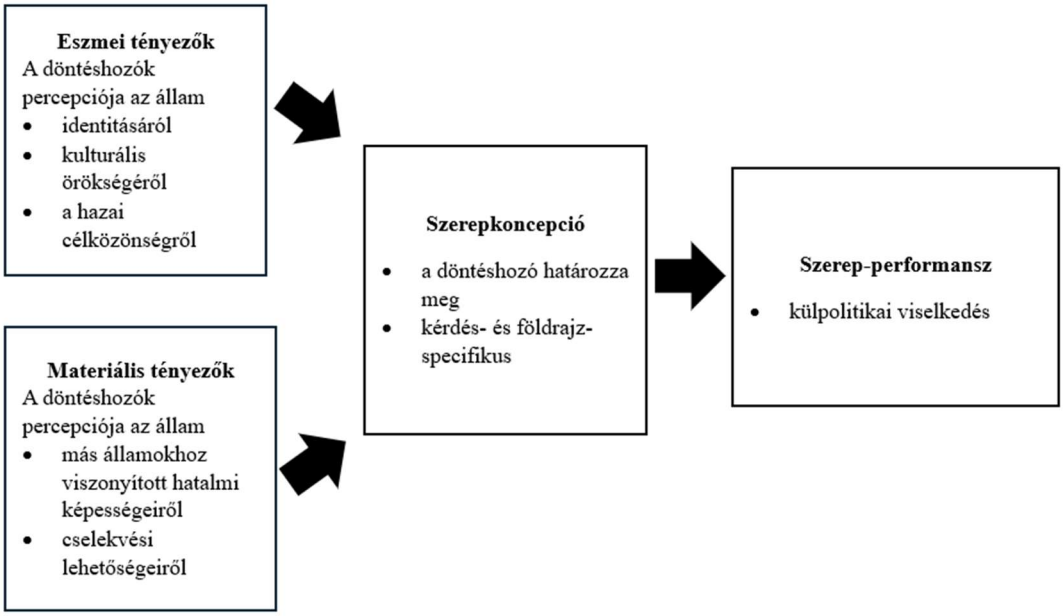

14. ábra: A szerepelméleti modell az aktor-struktúra kapcsolatban (Breuning, 2011, p. 26 alapján)

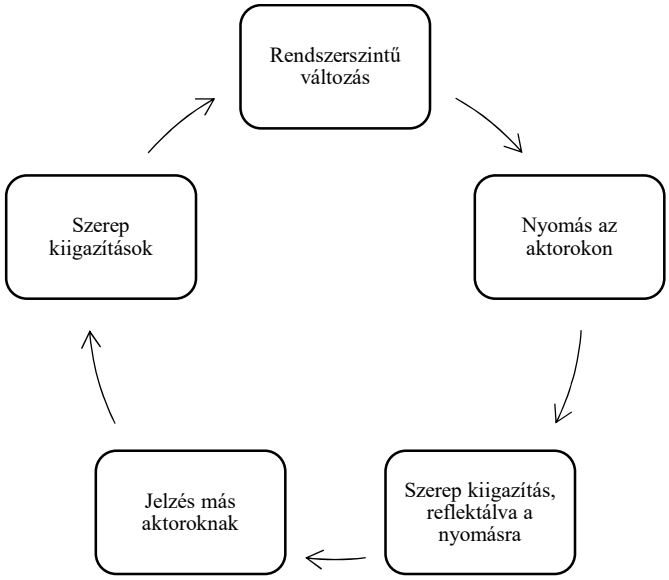

15. ábra: Aktor-struktúra kapcsolat a szerepkoncepció formálásában. (Grossman & Schortgen & Friedrichs, 2022, p. 4 alapján)

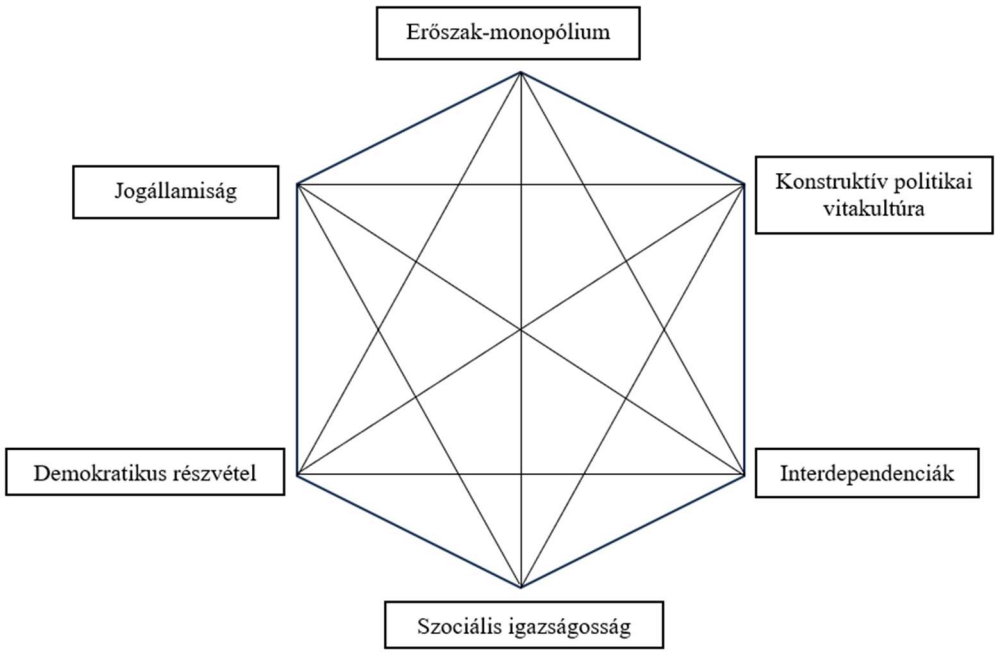

16. ábra: A Senghaas-i civilizatorikus hexagon (Maull, 2014, p. 137 alapján) (saját szerkesztés)

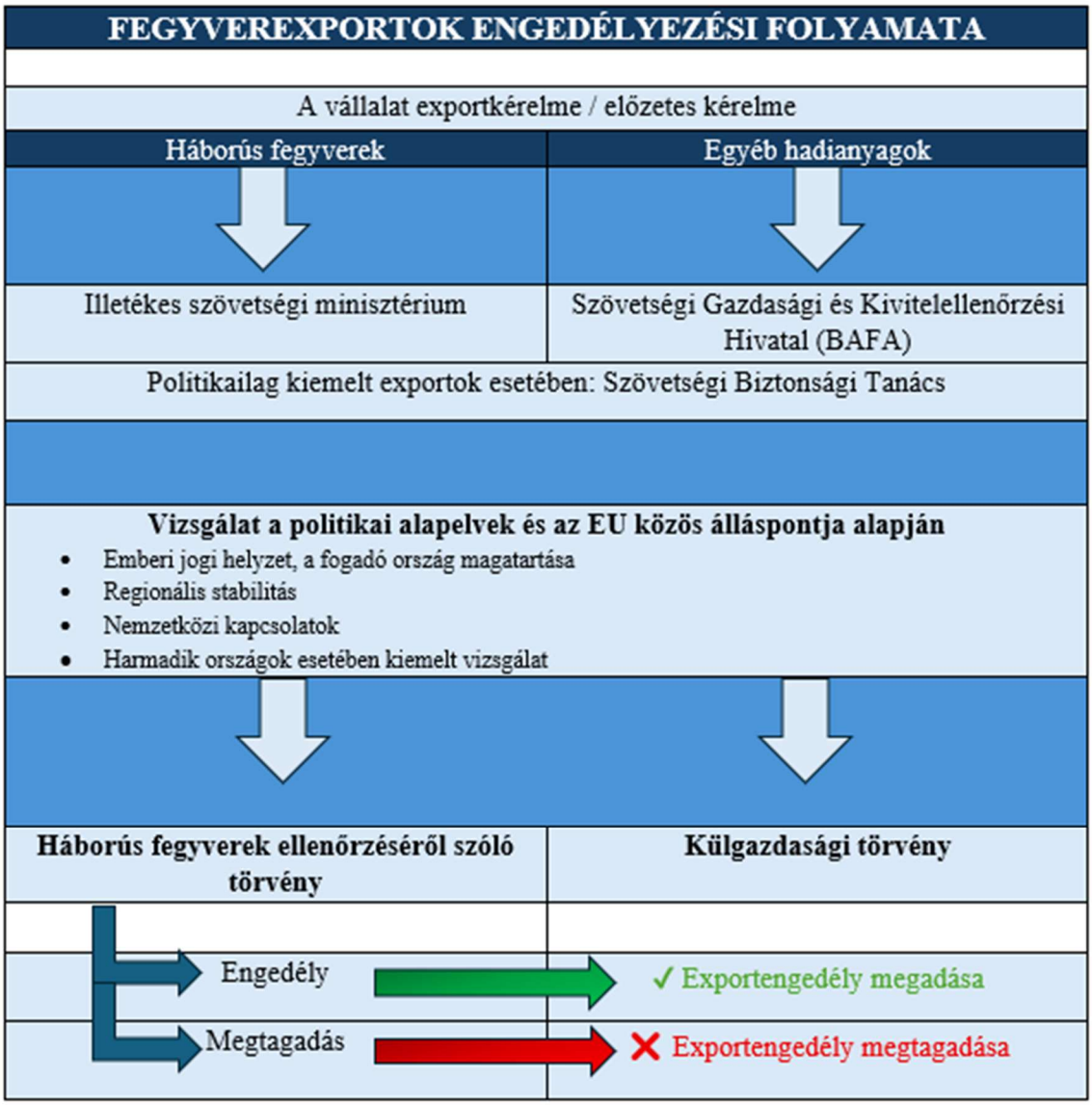

17. ábra: A német fegyverexport-engedélyezés folyamata (BMWK, n.d. alapján) (saját szerkesztés)

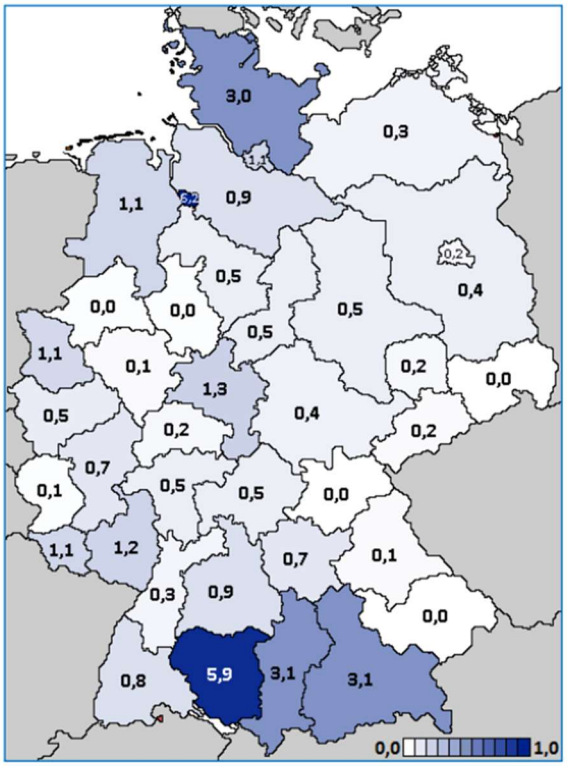

18. ábra: A védelmi iparban foglalkoztatottak aránya az egyes régiók teljes foglalkoztatottságán belül, százalékban megadva. (Az ábra forrása: VDI, 2015, p.12)

Vállalat	Korrupcióellenesség és a transzparencia iránti elköteleződés	Korrupcióellenes fellépés értéke (maximum érték 100)	Transzparencia érték (maximum érték 100)
Németország			
Airbus Group	közepes	69	34
MBDA	korlátozott	41	11
Rheinmetall	közepes	67	16
Krauss-Maffei Wegmann	nagyon alacsony	15	0
Diehl	korlátozott	51	19
ThyssenKrupp	magas	83	35
Franciaország			
Safran	korlátozott	44	33
Dassault Aviation	alacsony	20	11
Thales Group	korlátozott	48	33
Nexter Group	alacsony	36	6
Olaszország			
Fincantieri	közepes	63	30
Leonardo	nagyon magas	95	86
Egyesült Királyság			
Rolls Royce	magas	81	30
BAE Systems	magas	91	30
Svédország			
SAAB	közepes	65	16
Lengyelország			
Polish Defence Holding (PGZ)	nagyon alacsony	0	6
Egyesült Államok			
Lockheed Martin	magas	84	44
Boeing	magas	73	56
Northrop Grumman	magas	75	44
Raytheon	nagyon magas	95	52

29. táblázat: A német hadiipari vállalatok korrupcióellenesség és transzparencia iránti elkötelezettsége nemzetközi összehasonlításban a Transparency International védelmi vállalatok korrupcióellenességi és átláthatósági indexe alapján. (Adatok forrása: Transparency International, 2020i)

„Mit gondol, milyen eszközt kell Németországnak alkalmaznia a kül- és biztonságpolitikában?”				
	Egyetért	Részben	Elutasítja	Nem tudja/nem válaszol
2015				
Diplomáciai tárgyalások	77	18	8	0
Fejlesztési segélyek	74	22	11	1
Gazdasági szankciók	64	27	15	1
Bundeswehr bevetése	57	22	21	2
Katonai együttműködések	56	26	17	1
Menekültek befogadása	51	27	18	1
Rendőrség bevetése	48	28	22	1
Fegyverszállítások baráti államoknak	**36**	**22**	**39**	**1**
2019				
Diplomáciai tárgyalások	85	11	4	-
Fegyverzetellenőrzés	73	19	6	1
Fejlesztési segélyek	71	22	6	-
Bundeswehr külföldi kiképző műveletei	60	27	12	1
Gazdasági szankciók	56	28	15	1
Bundeswehr stabilizációs műveletei	56	30	14	2
Katonai együttműködések	49	35	15	1
Rendőrség külföldi bevetése	30	29	41	1
Bundeswehr harci bevetése	27	35	37	-
Menekültek befogadása	27	40	32	1
Fegyverszállítások baráti államoknak	**26**	**28**	**45**	**1**
2024				
Diplomáciai tárgyalások	84	11	5	-
Fegyverzetellenőrzés	75	18	6	2
Gazdasági szankciók	64	25	11	1
Fejlesztési segélyek	62	26	12	0
Bundeswehr külföldi kiképző műveletei	61	26	12	1
Bundeswehr stabilizációs műveletei	56	26	16	2
Katonai lépések a NATO szövetségi területének védelmére	55	27	16	3
Fegyverszállítások baráti államoknak	**47**	**28**	**24**	**1**
Bundeswehr harci bevetései	33	30	37	1
Rendőrség külföldi bevetése	33	27	39	1
Menekültek befogadása	23	37	40	-

30. táblázat: A Bundeswehr Társadalomtudományi és Hadtörténeti Intézetének 2015., 2019., és 2024. évi felmérései Németország kül- és biztonságpolitikai eszközeinek megítéléséről (Adatok forrása: Steinbecher et. al, 2016; Steinbecher et. al, 2019; Graf, 2024b)

FÜGGELÉK

1. Függelék: Egyéb ábrák és táblázatok

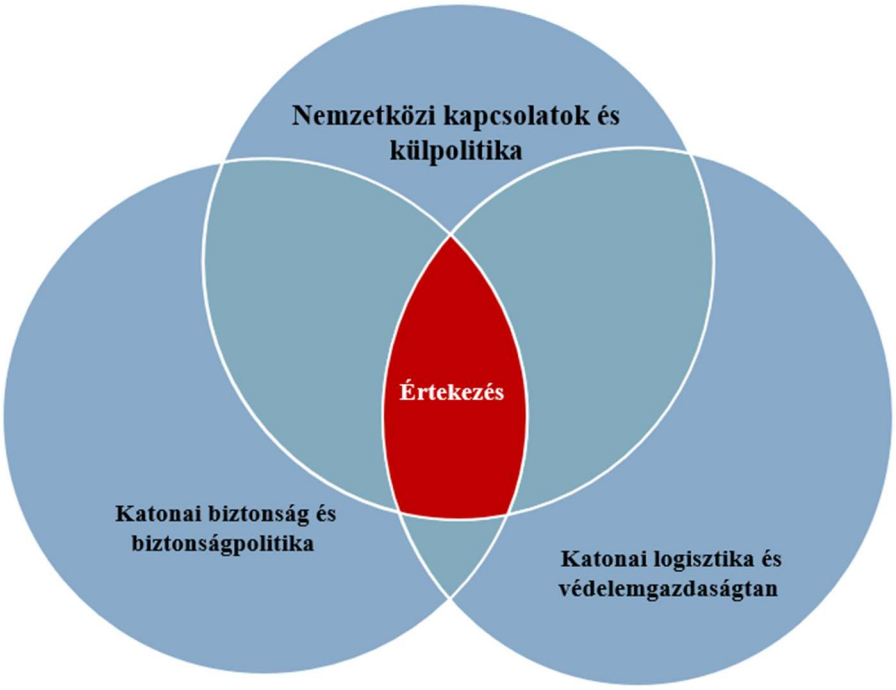

19. ábra: Az értekezés témája az MTA Doktori Tanácsának tudományági nómenklatúrája szerint (Forrás: MTA, n.d.) (Saját szerkesztés)

Kancellár	Külügyminiszter	Védelmi miniszter	Szövetségi elnök
Angela Merkel (CDU-CSU) 2005.11.22.-2021.12.08.	Frank-Walter Steinmeier (SPD) 2005.11.22.-2009.10.27. 2013.12. 7.–2017 01.27.	Franz-Josef Jung (CDU) 2005.11.22.–2009.10.27.	Horst Köhler 2004.07.01.-2010.05.31.
Olaf Scholz (SPD) 2021.12.08.-2025.05.06.	Guido Westerwelle (FDP) 2009.10.28.-2013.12.17.	Karl-Theodor zu Guttenberg (CSU) 2009.10.28.–2011.03.01.	Joachim Gauck 2012.03.18.-2017.03.18.
	Sigmar Gabriel (SPD) 2013.12.17.-2018.03.14.	Thomas De Maiziére (CDU) 2011.03.03.–2013.12.17.	
	Heiko Maas (SPD) 2018.03.14.-2021.12.08.	Ursula von der Leyen (CDU) 2013.12.17. –2019.07.17.	
	Annalena Baerbock (Bündnis ’90/Grünen) 2021.12.08.-2025.05.06.	Annegret Kramp-Karrenbauer (CDU) 2019.07.17.–2021.12.08.	
		Christine Lambrecht (SPD) 2021.12.08.–2023.01.19.	
		Boris Pistorius (SPD) 2023.01.19.-jelenleg	

31. táblázat: A vizsgált politikusok párthovatartozása és hivatali ideje (saját szerkesztés)

Felhasznált források a szerepkoncepciók azonosításához		
2005-2013		
KOALÍCIÓS SZERZŐDÉSEK		
1. Koalitionsvertrag (2005). Gemeinsam für Deutschland. Mit Mut und Menschlichkeit. Koalitionsvertrag von CDU, CSU, SPD. 2. Koalitionsvertrag (2009). Wachstum. Bildung. Zusammenhalt. Der Koalitionsvertrag zwischen CDU, CSU und FDP. 3. Koalitionsvertrag (2013). Deutschlands Zukunft gestalten. Koalitionsvertrag zwischen CDU, CSU und SPD.		
STRATÉGIAI-BIZTONSÁGPOLITIKAI DOKUMENTUMOK		
1. Bundesministerium der Verteidigung (2006). Weißbuch 2006 zur Sicherheitspolitik Deutschlands und zur Zukunft der Bundeswehr. 2. Die Bundesregierung (2012a). Globalisierung gestalten – Partnerschaften ausbauen – Verantwortung teilen. Deutscher Bundestag 17. Wahlperiode.		
POLITIKUSI BESZÉDEK, INTERJÚK		
Pozíció	**Beszéd, interjú**	**Célközönség**
Kancellár	Merkel, Angela (2005). Regierungserklärung von Bundeskanzlerin Dr. Angela Merkel vor dem Deutschen Bundestag am 30. November 2005 in Berlin. 2005. november 30.	Bundestag
	Merkel, Angela (2006). Rede von Bundeskanzlerin Dr. Angela Merkel auf der 42. Münchner Konferenz für Sicherheitspolitik am 4. Februar 2006 in München.	Müncheni Biztonságpolitikai Konferencia
	Merkel, Angela (2007). Rede von Bundeskanzlerin Dr. Angela Merkel vor der Generalversammlung der Vereinten Nationen am 25. September 2007 in New York.	ENSZ Közgyűlés
	Merkel Angela (2008). Rede von Bundeskanzlerin Dr. Angela Merkel vor der Knesset am 18. März 2008 in Jerusalem.	izraeli parlament
	Merkel, Angela (2009). Rede von Bundeskanzlerin Dr. Angela Merkel vor dem Kongress der Vereinigten Staaten von Amerika am 3. November 2009 in Washington D.C.	Egyesült Államok kongresszusa
	Merkel, Angela (2010). Rede von Bundeskanzlerin Dr. Angela Merkel zur Eröffnung des 61. akademischen Jahres des Europakollegs Brügge am 2. November 2010 in Brügge.	bruges-i Európa Kollégium hallgatói
	Merkel, Angela (2011). Speech by Federal Chancellor Angela Merkel at the World Economic Forum Annual Meeting 2011 in Davos.	Davosi Világgazdasági Fórum
	Merkel, Angela (2012). Regierungserklärung von Bundeskanzlerin Dr. Angela Merkel zum Europäischen Rat am 13./14. Dezember 2012 in Brüssel vor dem Deutschen Bundestag am 13. Dezember 2012 in Berlin.	Bundestag
	Merkel, Angela (2013. Rede von Bundeskanzlerin Dr. Angela Merkel auf dem Jahrestreffen 2013 des World Economic Forum am 24. Januar 2013 in Davos.	Davosi Világgazdasági Fórum
Külügyminiszter	Steinmeier, Frank-Walter (2005). Rede des Bundesministers des Auswärtigen, Dr. Frank-Walter Steinmeier, im Rahmen der Aussprache zur Regierungserklärung der Bundeskanzlerin vor dem Deutschen Bundestag am 30. November 2005 in Berlin.	Bundestag
	Steinmeier, Frank-Walter (2006). Speech by Federal Foreign Minister Steinmeier on the Centenary of the German Foreign Press Association in Berlin, 24 October 2006.	Német Külügyi Sajtó Társaság
	Steinmeier, Frank-Walter (2007). Rede des Bundesministers des Auswärtigen, Dr. Frank-Walter Steinmeier, bei der Deutschen Gesellschaft für Auswärtige Politik e.V. (DGAP) am 11. September 2007 in Berlin	Német Külpolitikai Társaság

	Steinmeier, Frank-Walter (2008). Rede des Außenministers Frank-Walter Steinmeier am Institut für internationale Beziehungen der Ural-Universität in Jekaterinburg.	Jekatyerinburgi Egyetem, orosz nyilvánosság
	Westerwelle, Guido (2009). Rede des Bundesministers des Auswärtigen, Dr. Guido Westerwelle, im Rahmen der Aussprache zur Regierungserklärung der Bundeskanzlerin vor dem Deutschen Bundestag am 10. November 2009 in Berlin.	Bundestag
	Westerwelle, Guido (2010). Speech by Federal Foreign Minister Guido Westerwelle to the United Nations General Assembly (25.09.10).	ENSZ Közgyűlés
	Westerwelle, Guido (2011). Speech by Foreign Minister Guido Westerwelle at the 66th session of the United Nations General Assembly New York, 26 September 2011.	ENSZ Közgyűlés
	Westerwelle, Guido (2012). Speech by Foreign Minister Guido Westerwelle at the Brookings Institution in Washington D:C: "The Euro and the Future of Europe".	szakértők, sajtó
	Westerwelle, Guido (2013). „Transatlantische Partnerschaft – gemeinsam für die Welt von morgen": Rede von Außenminister Guido Westerwelle auf der Tagung der FDP-Bundestagsfraktion.	FDP frakció
Védelmi miniszter	Jung, Franz Josef (2005). Rede des Bundesministers der Verteidigung, Dr. Franz Josef Jung, im Rahmen der Aussprache zur Regierungserklärung der Bundeskanzlerin vor dem Deutschen Bundestag am 2. Dezember 2005 in Berlin.	Bundestag
	Jung, Franz Josef (2006). Das Weißbuch soll die Grundlage für eine sicherheitspolitische Debatte in Deutschland sein." Regierungserklärung von Verteidigungsminister Franz Josef Jung zur Vorlage des "Weißbuchs 2006" (Wortlaut der Rede im Bundestag).	Bundestag
	Jung, Franz Josef (2007). Rede des Bundesministers der Verteidigung, Dr. Franz Josef Jung, zur Fortsetzung des Einsatzes der Bundeswehr bei der Unterstützung der gemeinsamen Reaktion auf terroristische Angriffe gegen die USA vor dem Deutschen Bundestag am 8. November 2007 in Berlin.	Bundestag
	Jung, Franz Josef (2008). Dr. Franz-Josef Jung, Member of the German Bundestag, Federal Minister of Defense, Federal Republic of Germany, 8 February 2008.	Müncheni Biztonságpolitikai Konferencia
	Guttenberg, Dr. Karl-Theodor Freiherr zu (2009). Rede des Bundesministers der Verteidigung, Dr. Karl-Theodor Freiherr zu Guttenberg, zur Fortsetzung der Beteiligung der Bundeswehr an der United Nations Interim Force in Lebanon (UNIFIL) vor dem Deutschen Bundestag am 26. November 2009 in Berlin.	Bundestag
	Guttenberg, Dr. Karl-Theodor Freiherr zu Rede des Bundesministers der Verteidigung, Dr. Karl-Theodor Freiherr zu Guttenberg, zur Fortsetzung der Beteiligung der Bundeswehr an der United Nations Interim Force in Lebanon (UNIFIL) vor dem Deutschen Bundestag am 10. Juni 2010 in Berlin.	Bundestag
	De Maiziére, Dr. Thomas (2011). Rede des Bundesministers der Verteidigung Dr. Thomas de Maiziére, am 18. Mai 2011 in Berlin. Neuausrichtung der Bundeswehr.	Bundeswehr
	De Maiziére, Dr. Thomas (2012). Rede des Bundesministers der Verteidigung Thomas de Maizière anlässlich der 48. Münchner Sicherheitskonferenz am 3. Februar 2012 in München.	Müncheni Biztonságpolitikai Konferencia
	De Maiziére, Dr. Thomas (2012). Speech by the Federal Minister of Defense, Dr. Thomas de Maizière, on the Occasion	Müncheni Biztonságpolitikai Konferencia

	of the 49th Munich Security Conference Munich 1 February 2013.	
Szövetségi elnök	Köhler, Horst (2005). Wir brauchen mehr Weltinnenpolitik. Rede von Bundespräsident Horst Köhler aus Anlass des 50. Jahrestages der Gründung der Deutschen Gesellschaft für Auswärtige Politik.	Német Külpolitikai Társaság
	Deutschlandfunk Kultur (2010). Köhler: Mehr Respekt für deutsche Soldaten in Afghanistan.	német nyilvánosság
	Gauck, Joachim (2013). Festakt zum Tag der Deutschen Einheit 2013.	német nyilvánosság
2014-2024		
KOALÍCIÓS SZERZŐDÉSEK		
1. Koalitionsvertrag (2018). Ein neuer Aufbruch für Europa. Eine neue Dynamik für Deutschland. Ein neuer Zusammenhalt für unser Land. Koalitionsvertrag zwischen CDU, CSU und SPD. 2. Koalitionsvertrag (2021). Mehr Fortschritt Wagen. Bündnis für Freiheit, Gerechtigkeit und Nachhaltigkeit. Koalitionsvertrag 2021-2025 zwischen der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands (SPD), Bündnis 90/Die Grünen und der Freien Demokraten (FDP).		
STRATÉGIAI-BIZTONSÁGPOLITIKAI DOKUMENTUMOK		
1. Die Bundesregierung, (2016). Weißbuch 2016 zur Sicherheitspolitik und zur Zukunft der Bundeswehr. 2. Die Bundesregierung, (2023a). Wehrhaft. Resilient. Nachhaltig. Integrierte Sicherheit für Deutschland. Nationale Sicherheitsstrategie.		
POLITIKUSI BESZÉDEK, INTERJÚK		
Pozíció	**Beszéd, cikk**	**Célközönség**
Kancellár	Merkel, Angela (2014). Rede von Bundeskanzlerin Merkel zum Festakt zum Tag der Deutschen Einheit am 3. Oktober 2014 in Hannover.	német nyilvánosság
	Merkel, Angela (2015). Speech by Federal Chancellor Angela Merkel on the occasion of the 51st Munich Security Conference in Munich.	Müncheni Biztonságpolitikai Konferencia
	Merkel, Angela (2016). Rede von Bundeskanzlerin Dr. Angela Merkel zum Haushaltsgesetz 2017 vor dem Deutschen Bundestag am 7. September 2016 in Berlin.	Bundestag
	Merkel, Angela (2017). Rede von Bundeskanzlerin Dr. Angela Merkel bei der 17. Jahreskonferenz des Rates für Nachhaltige Entwicklung am 29. Mai 2017 in Berlin.	Fenntartható Fejlődés Tanácsa
	Merkel, Angela (2018). Rede von Bundeskanzlerin Merkel beim Jahrestreffen des World Economic Forum am 24. Januar 2018 in Davos.	Davosi Világgazdasági Fórum
	Merkel, Angela (2019). Rede von Bundeskanzlerin Merkel zur 55. Münchner Sicherheitskonferenz am 16. Februar 2019 in München.	Müncheni Biztonságpolitikai Konferencia
	Merkel, Angela (2020). Rede von Bundeskanzlerin Merkel im Rahmen der Veranstaltung „Außen- und Sicherheitspolitik in der deutschen EU-Ratspräsidentschaft“der Konrad-Adenauer-Stiftung am 27. Mai 2020.	Konrad Adenauer Alapítvány, francia nagykövet, szakértők, sajtó
	Merkel, Angela (2021). Speech by Federal Chancellor Dr Angela Merkel during the Munich Security Conference Special Edition on 19 February 2021 (video conference).	Müncheni Biztonságpolitikai Konferencia
	Scholz, Olaf (2022a). Regierungserklärung von Bundeskanzler Olaf Scholz am 27. Februar 2022.	Bundestag
	Scholz, Olaf (2022b). The Global Zeitenwende. How to Avoid a New Cold War in a Multipolar Era. Foreign Affairs, December 5, 2022.	nemzetközi nyilvánosság
	Scholz, Olaf (2023). Rede von Bundeskanzler Scholz im Rahmen der Diskussionsreihe "This is Europe" im Europäischen Parlament am 9. Mai 2023 in Straßburg,	Európai Parlament
	Scholz, Olaf (2024). Rede von Bundeskanzler Olaf Scholz zur Entlassung des Bundesministers der Finanzen am 6. November 2024 in Berlin.	német nyilvánosság

Külügyminiszter	Steinmeier, Frank-Walter (2014). Rede von Außenminister Frank-Walter Steinmeier anlässlich der 50. Münchner Sicherheitskonferenz.	Müncheni Biztonságpolitikai Konferencia
	Steinmeier, Frank-Walter (2015). Rede von Außenminister Steinmeier bei der Münchner Sicherheitskonferenz 2015.	Müncheni Biztonságpolitikai Konferencia
	Steinmeier, Frank-Walter (2016). Germany's New Global Role Berlin Steps Up. June 13, 2016.	nemzetközi nyilvánosság
	Gabriel, Sigmar (2017). Rede des Bundesministers des Auswärtigen, Sigmar Gabriel, beim Berliner Forum Außenpolitik 2017 der Körber-Stiftung am 5. Dezember 2017 in Berlin.	szakértők, sajtó
	Gabriel, Sigmar (2018). Speech by Foreign Minister Sigmar Gabriel at the Munich Security Conference.	Müncheni Biztonságpolitikai Konferencia
	Maas, Heiko (2019). Speech by Foreign Minister Heiko Maas at the General Debate of the 74th session of the General Assembly of the United Nations.	ENSZ Közgyűlés
	Maas, Heiko (2020). Speech Federal Foreign Minister Heiko Maas at the 75th General Assembly of the United Nations.	ENSZ Közgyűlés
	Maas, Heiko (2021). Rede von Außenminister Heiko Maas anlässlich der Eröffnung der 19. Botschafterkonferenz „Build back better – Außenpolitik für die Welt nach Corona."	nagykövetek
	Baerbock, Annalena (2022). Rede von Außenministerin Annalena Baerbock beim Berliner Forum Außenpolitik der Körber-Stiftung.	szakértők, sajtó
	Baerbock, Annalena (2023). Rede von Außenministerin Annalena Baerbock beim Berliner Forum Außenpolitik der Körber Stiftung.	szakértők, sajtó
	Baerbock, Annalena (2024). Rede der Bundesministerin des Auswärtigen, Annalena Baerbock, bei der Generaldebatte der 79. Generalversammlung der Vereinten Nationen (UN) am 27. September 2024 in New York.	ENSZ Közgyűlés
Védelmi miniszter	Von der Leyen, Ursula (2014). Speech by the Federal Minister of Defense, Dr. Ursula von der Leyen, on the Occasion of the 50th Munich Security Conference Munich 31. January 2014.	Müncheni Biztonságpolitikai Konferencia
	Von der Leyen, Ursula (2015). Manuskript der Rede der Bundesministerin der Verteidigung, Dr. Ursula von der Leyen, anläßlich der 51. Münchner Sicherheitskonferenz München, 6. Februar 2015.	Müncheni Biztonságpolitikai Konferencia
	Von der Leyen, Ursula (2016). GLOBSEC 2016 - Ursula von der Leyen: In the Heart of the European Security [Video].	szakértők, sajtó
	Von der Leyen, Ursula (2017). Rede der Bundesministerin der Verteidigung Dr. Ursula von der Leyen zum Auftakt des ersten Workshops „Tradition der Bundeswehr" am 17. August 2017 an der Führungsakademie der Bundeswehr in Hamburg	Bundeswehr
	Von der Leyen (2018). Rede der Bundesministerin der Verteidigung Dr. Ursula von der Leyen auf der 54. Münchner Sicherheitskonferenz am 16. Februar 2018.	Müncheni Biztonságpolitikai Konferencia
	Kramp-Karrenbauer, Annegret (2019). Rede der Ministerin an der Universität der Bundeswehr München.	Bundeswehr
	Kramp-Karrenbauer, Annegret (2020). Speech by Federal Minister of Defence Annegret Kramp-Karrenbauer at the Helmut Schmidt University / Bundeswehr University Hamburg 17 November 2020 Hamburg.	Bundeswehr
	Kramp-Karrenbauer, Annegret (2021). Rede von Bundesministerin der Verteidigung Annegret Kramp-Karrenbauer bei der Veranstaltung „Neue Weltunordnung" der	szakértők, sajtó

	Körber-Stiftung und des Spiegels am 23. August 2021 in Hamburg (per VTC).	
	Lambrecht, Christine (2022). Grundsatzrede zur Sicherheitsstrategie: Streitkräfte wieder in den Fokus rücken.	szakértők, sajtó
	Pistorius, Boris (2023) Verteidigungsminister: „Wir müssen kriegstüchtig werden!“ [Video]. Bundesministerium der Verteidigung, 10. 11. 2023.	Bundestag
	Pistorius, Boris (2024). Keynote by the Federal Minister of Defence Boris Pistorius at the Lithuanian Parliament in Vilnius on 26 September 2024.	litván parlament
Szövetségi elnök	Gauck, Joachim (2014). Eröffnung der 50. Münchner Sicherheitskonferenz.	Müncheni Biztonságpolitikai Konferencia

32. táblázat: A szerepkoncepciók beazonosításához felhasznált források (bővebb bibliográfiai adataikat lásd a felhasznált irodalom jegyzékben)

Szerepkoncepció (előfordulási sorrendben)	**Civil hatalom**	**Kereskedőállam**	**Geoökonómiai hatalom**	**Hatalmi állam**
Westbindung elkötelezettje	igen	részben	részben	részben
Felelősséget vállaló Németország	igen	nem	nem	nem
Emberi jogok támogatója	igen	nem	nem	nem
Multilaterális nemzetközi szervezetek támogatója	igen	igen	részben	nem
Európai integráció támogatója	igen	igen	részben	nem
Nemzetközi béke és biztonság támogatója	igen	részben	részben	nem
Kereskedőállam	részben	igen	igen	nem
Nemzetközi fejlesztési segélyezés támogatója	részben	részben	részben	részben
Közvetítő	igen	részben	részben	nem
Izrael biztonságának garantálója	igen	részben	részben	nem
Autonóm Európa támogatója	részben	részben	részben	igen
Közös európai biztonság és védelem támogatója	igen	részben	részben	nem
Oroszország partnere	részben	igen	igen	részben
Klímavédelem élharcosa	igen	nem	részben	nem
Globális partner	részben	igen	igen	részben
Alakítóhatalom	igen	nem	részben	részben
Ukrajna támogatója	igen	nem	nem	részben
Katonai vezető hatalom	nem	nem	nem	igen
Civil hatalom	igen	nem	nem	nem
EU bővítésének támogatója	igen	részben	részben	részben
Megbízható partner	igen	részben	részben	részben
Európai központi hatalom	nem	nem	igen	igen
Európa biztonságának garantálója	részben	nem	nem	részben
Kína partnere	részben	igen	igen	részben
Egyesült Államok védence	igen	igen	nem	nem

33. táblázat: Németország 2005-2024 közötti szerepkoncepciói és a külpolitikai modellek összeegyeztethetősége. (A szerepkoncepciók előfordulási gyakoriságuk szerinti csökkenő sorrendben szerepelnek.) (saját szerkesztés)[167]

[167] A táblázat elsősorban szemléltető jellegű, mivel egyes szerepkoncepciók nehezen illeszthetők bele az egyes külpolitikai modellekbe. Így például a nemzetközi fejlesztési támogatások egyaránt szolgálhatják a nemzetközi befolyásnövelést (hatalmi állam) és a gazdasági érdekeket is (kereskedőállam, geoökonómiai hatalom). Ugyanígy az EU közös biztonság- és védelempolitikájának támogatása szolgálhat védelmi ipari célokat és növelheti az állam biztonságát, ameddig költség-haszon számítás alapján megéri neki.

Dokumentumok	Külpolitikai célok
Koalíciós szerződések	
„Közösen Németországért. Bátorsággal és emberiességgel” (2005)	• Békét szolgálni • Globalizáció lehetőségeit kiaknázni • Konfliktusok megakadályozása, terrorizmus elleni harc • Szegénység csökkentése • Európai politika és transzatlanti kapcsolatok erősítése
„Növekedés. Képzés. Összetartozás.” (2009)	• Németország érdekeinek megfelelően Európát szolgálni • Világbékéhez hozzájárulni • WTO-tárgyalások előmozdítása • Globális kormányzás eszközeinek adaptálása • ENSZ megerősítése
„Németország jövőjét alakítani” (2013)	• Németország legyen megbízható partner és az integráció támogatója az EU-ban • Szabadsághoz, békéhez és biztonsághoz hozzájárulni, igazságos világrendért kiállni • Ember jogokat és a nemzetközi jogot érvényesíteni • Fenntartható fejlődés és szegénység elleni harc • Válságok és konfliktusok megoldásához hozzájárulni
„Egy új kezdet Európának. Egy új lendület Németországnak” (2018)	• Békés, stabil és igazságos világrend • Nemzetközi együttműködés, intézmények megerősítése és továbbfejlesztése • Igazságos globalizáció alakítása • Önállóbb és cselekvőképesebb Európa, USA-val való kapcsolatok erősítése • Németország biztonságáért nagyobb felelősséget vállalni
„Merjünk többet haladni! Szövetség a szabadságért, igazságosságért és fenntarthatóságért” (2021)	• A jogállamiságot és értékeit védő Európáért kiállni • Szuverén EU • Multilaterális nemzetközi együttműködés, különösen azokkal, akik osztják a demokratikus értékeket
Biztonságpolitikai dokumentumok	
„Fehér könyv a biztonságpolitikáról és a Bundeswehr jövőjéről” (2006)	• Németország szuverenitásának és sérthetetlenségének védelme • Állampolgárok jogainak, szabadságának, biztonságának és jólétének védelme • Regionális válságok és konfliktusok megelőzése, kezelése • Terrorizmus és tömegpusztítófegyverek terjedése elleni fellépés • Emberi jogok és nemzetközi jog tiszteletben tartásához hozzájárulni • Szabad világkereskedelem támogatása • Szegény és gazdag régiók közötti különbség csökkentése
„Fehér könyv a biztonságpolitikáról és a Bundeswehr jövőjéről” (2016)	• Németország állampolgárainak, területi integritásának és szuverenitásának védelme • Állampolgárok jólétének fenntartása a gazdasági prosperitás és az akadálytalan világkereskedelem révén • Szabályalapú nemzetközi rend fenntartása • Korlátozott erőforrásokkal való felelősségteljes bánásmód • Európai integráció elmélyítése és transzatlanti partnerség megerősítése
„Küzdőképes. Ellenállóképes. Fenntartható. Integrált biztonság Németország számára. Nemzeti Biztonsági Stratégia” (2023)	• „Küzdőképesség”: béke, szabadság, biztonság, Bundeswehr megerősítése, védelmi kiadások emelése, kritikus infrastruktúra védelme, polgárvédelem erősítése, geopolitikailag cselekvőképes Európa, válságok és konfliktusok kezelése, megelőzése, szegénység, éhezés és egyenlőtlenségek elleni fellépés

	• Ellenállóképesség: demokratikus rend védelme, emberi jogokért és a nemzetközi jogért fellépni, ENSZ és a multilateralizmus megerősítése, ellátási láncok diverzifikálása • Fenntarthatóság: klímaválság kezelése, élelmiszerhiány elleni fellépés, globális járványok megakadályozása
Egyéb	
„Globalizációt alakítani – Partnerségeket kiépíteni – Felelősséget megosztani” (2012)	• Németország értékeiről és érdekeiről másokat meggyőzni • Nemzetközi intézmények és együttműködési formátumok támogatása • Civil társadalmak együttműködésének támogatása • Válságok kezelése • Világkereskedelem előmozdítása • Szabályalapú és multilaterális világrend-politikát elősegíteni

34. táblázat: Németország legfontosabb kül- és biztonságpolitikai céljai a vizsgált stratégiai dokumentumokban 2005-2024 között (Forrás: Koalitionsvertrag, 2005; Koalitionsvertrag, 2009; Koalitionsvertrag, 2013; Koalitionsvertrag, 2018; Koalitionsvertrag, 2021; Bundesministerium der Verteidigung, 2006; Die Bundesregierung, 2016; Die Bundesregierung, 2023; Die Bundesregierung, 2012a) (saját szerkesztés)

20. ábra: Hadianyagok csoportosítása és szabályozása a német fegyverexport szabályozás szerint (saját szerkesztés)

21. ábra: A német fegyverexport-politikát befolyásoló tényezők 2005 és 2024 között (saját szerkesztés

2. Függelék: Interjúkérdések

(vázlat)

- Le tudná írni a hadiipari vállalatának gazdasági jelentőségét Németország számára?
- Saját tapasztalatai alapján mit gondol az elmúlt 10 év során a védelmi vállalata és a német kormány közötti együttműködésről?
- Mióta áll kapcsolatban a kormányzattal az a vállalat, ahol dolgozott? Volt-e bármilyen együttműködés most vagy a múltban?
- Milyen lobbitevékenységeket folytatott a vállalat? Mennyire voltak átláthatóak a pályázatok?
- Mi a véleménye a német kormány hadiipari politikájáról az elmúlt 10 évben?
- Milyen mértékben hozott változásokat az ukrajnai háború és a *Zeitenwende* a kormány hadiipari politikájában?
- Milyen támogatást nyújtott a német kormány vállalatának külföldi tevékenységeihez, piacok megszerzéséhez és nemzetközi együttműködéséhez, például diplomáciai csatornákon vagy a Bundeswehren keresztül?
- Miként reagált a Dzsamál Hasogdzsi gyilkosságot követő exportkorlátozásra a hadiipari vállalat, amelynél dolgozott?
- Mit gondol, milyen tényezők állhattak a Szaúd-Arábia ellen bevezetett exporttilalom mögött?
- Mit gondol, miért állította le a Merz-kormány a fegyvereladásokat Izraelnek?
- Hogyan ítéli meg az FCAS program (Future Combat Air System) jövőjét?